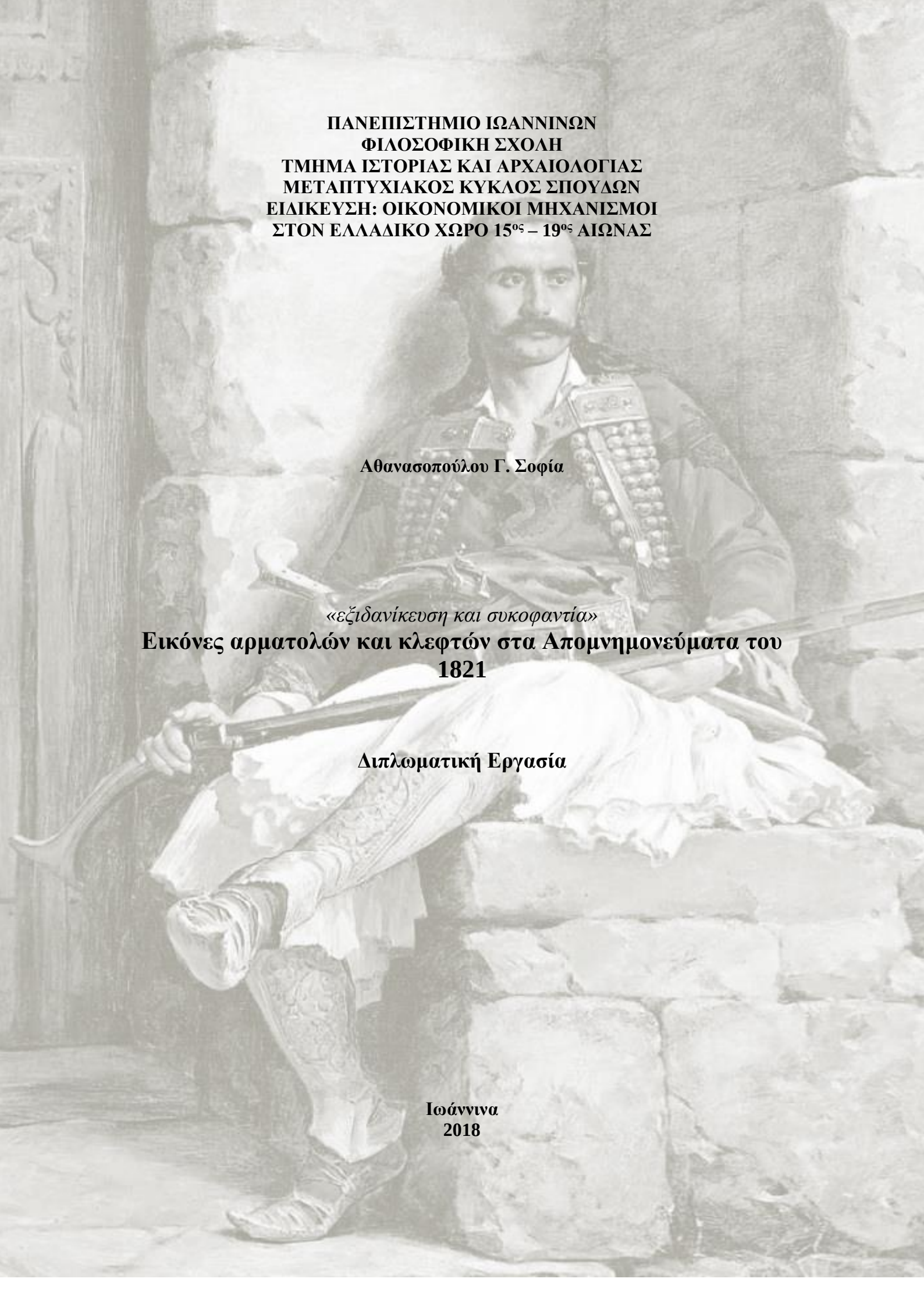

**ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ
ΦΙΛΟΣΟΦΙΚΗ ΣΧΟΛΗ
ΤΜΗΜΑ ΙΣΤΟΡΙΑΣ ΚΑΙ ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΑΣ
ΜΕΤΑΠΤΥΧΙΑΚΟΣ ΚΥΚΛΟΣ ΣΠΟΥΔΩΝ
ΕΙΔΙΚΕΥΣΗ: ΟΙΚΟΝΟΜΙΚΟΙ ΜΗΧΑΝΙΣΜΟΙ
ΣΤΟΝ ΕΛΛΑΔΙΚΟ ΧΩΡΟ 15^{ος} – 19^{ος} ΑΙΩΝΑΣ**

Αθανασοπούλου Γ. Σοφία

«εξιδανίκευση και συκοφαντία»
**Εικόνες αρματολών και κλεφτών στα Απομνημονεύματα του
1821**

Διπλωματική Εργασία

**Ιωάννινα
2018**

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ
ΦΙΛΟΣΟΦΙΚΗ ΣΧΟΛΗ
ΤΜΗΜΑ ΙΣΤΟΡΙΑΣ ΚΑΙ ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΑΣ
ΜΕΤΑΠΤΥΧΙΑΚΟΣ ΚΥΚΛΟΣ ΣΠΟΥΔΩΝ
ΕΙΔΙΚΕΥΣΗ: ΟΙΚΟΝΟΜΙΚΟΙ ΜΗΧΑΝΙΣΜΟΙ
ΣΤΟΝ ΕΛΛΑΔΙΚΟ ΧΩΡΟ 15^{ος} – 19^{ος} ΑΙΩΝΑΣ

«εξιδανίκευση και συκοφαντία»
**Εικόνες αρματολών και κλεφτών στα Απομνημονεύματα του
1821**

Διπλωματική Εργασία

της

Αθανασοπούλου Γ. Σοφίας

Διπλ. Ιστορίας – Αρχαιολογίας Πανεπιστημίου Ιωαννίνων

Τριμελής Συμβουλευτική Επιτροπή:
Επιβλέπων Μανδουλαρά Άννα

Μέλη Νικολάου Γεώργιος
Αναστασόπουλος Νικόλαος

**Ιωάννινα
2018**

Περιεχόμενα

Πρόλογος	4
<i>Εισαγωγή</i>	8
1. Η ιστορική αξία των Απομνημονευμάτων της Επανάστασης.	9
2. Όψεις και απόψεις περί του θεσμού των κλεφτών και των αρματολών στον ελλαδικό χώρο την περίοδο της οθωμανικής κυριαρχίας.	34

ΠΡΩΤΟ ΜΕΡΟΣ

Κεφάλαιο Α΄

Η Προεπαναστατική περίοδος των Απομνημονευμάτων: Τα πρόσωπα, οι συγκρούσεις, οι αντιθέσεις.	45
1. Δράση και αντίδραση ένα είδος αφύπνισης.	49
I. Η αποσχιστική απόπειρα στα 1770.	57
II. Ληστεία.	77
III. Η όψη της Πελοποννήσου μετά τις διώξεις των κλεφτών.	95
IV. Διαφωτισμός και Φιλική Εταιρεία η επαφή των κλεφτών.	109

Κεφάλαιο Β΄

Η Επαναστατική περίοδος των Απομνημονευμάτων	120
1. Επαναστατικός αναβρασμός στον Μοριά	124
2. Η δράση των κλεφτών στην επαναστατημένη Πελοπόννησο	135

ΔΕΥΤΕΡΟ ΜΕΡΟΣ

Κεφάλαιο Α΄

Η δίνη του εμφυλίου πολέμου	155
1. Πολιτική και στρατιωτική εξουσία σε ρήξη	156
2. Η επιδίωξη πολιτικής σταθεροποίησης και η θέση των ενόπλων	174

Συμπεράσματα	198
Βιβλιογραφία	204
Τεκμήρια	215
Εικόνες	235

Πρόλογος – Ευχαριστίες

Στην εργασία αυτή εξετάζεται η εικόνα των κλεφτών της Πελοποννήσου, όπως αυτή ανασυστάθηκε στα Απομνημονεύματα κοτζαμπάσηδων, οπλαρχηγών, κληρικών και ιστορικών. Η μελέτη εστιάζεται, επίσης, στο ρόλο που διαδραμάτισαν τόσο κατά τη διάρκεια της Οθωμανικής κυριαρχίας όσο και στη διάρκεια του απελευθερωτικού Αγώνα, επιχειρώντας μια ανάλυση και ερμηνεία για τη στάση που τήρησαν σε ιδιαίτερες ιστορικές περιόδους. Συνάμα, η εργασία επικεντρώνεται σε πρόσωπα που έπαιξαν καθοριστικό ρόλο και στις δύο χρονικές περιόδους που εξετάζονται, των οποίων η συμπεριφορά είτε ως μορφή αντίστασης μέσω ληστειών, επιθέσεων και άλλων πράξεων είτε μέσω της θέσης του κάπου εξαρτημένος από την κοινοτική αρχή, καθόρισε την μετέπειτα εικόνα των κλεφτών, η οποία εξιδανικεύτηκε και παράλληλα συκοφαντήθηκε, ιδιαίτερα, όταν οι κλέφτες τέθηκαν απέναντι σε ζητήματα πολιτειακά και στην επιδίωξη για συμμετοχή στην εξουσία. Για το λόγο αυτό, η γραμμή που ακολουθείται βασίζεται στην παρουσίαση μαρτυριών και των ιστορικών συνθηκών μέσα από τις οποίες διαμορφώθηκαν/ σχηματίστηκαν οι διάφορες απόψεις, αλλά και στο πως η χρονική απόσταση μετέβαλε την ατομική μνήμη και αντίστοιχα τη μνήμη των συλλογικοτήτων που εκπροσωπούν.

Στην εισαγωγή επιχειρείται να παρουσιαστεί η ιστορική αξία των Απομνημονευμάτων και πως η ατομική μνήμη με τα χρονικά κενά, τις αντιφάσεις και τις συγκρούσεις για την αποκάλυψη της αλήθειας ή την εγκυρότητάς τους επηρεάζουν την εικόνα των κλεφτών. Συγχρόνως, η εθνικιστική ιδεολογία που συγκροτείται στα χρόνια του ελληνικού κράτους και λίγο πριν από αυτό καθορίζουν τις εμμονές των απομνημονευτών για πρόσωπα, πράγματα και καταστάσεις. Τέλος, παρουσιάζεται με συντομία ο θεσμός των κλεφτών και των αρματολών στον ελλαδικό χώρο την περίοδο της οθωμανικής κυριαρχίας.

Το κύριο μέρος της εργασίας διακρίνεται σε δύο μέρη. Το πρώτο μέρος διακρίνεται σε δύο κεφάλαια: Το Κεφάλαιο Α', αναφέρεται στην προεπαναστατική περίοδο των Απομνημονευμάτων και συγκεκριμένα για τις περιπτώσεις που οδήγησαν στην εμφάνιση της ληστείας καθώς και στις προσπάθειες περιορισμού του φαινομένου. Ιδιαίτερα, ιστορικές συγκυρίες, όπως η επανάκτηση του Μοριά από τους Οθωμανούς, η αποσχιστική απόπειρα του 1770, συνέβαλαν στην αύξηση των ενόπλων τμημάτων. Διαδοχικές περιπτώσεις άλλοτε συνεπικουρούσαν στην αύξησή τους και άλλοτε στην διαμόρφωση νέου σώματος, όπως αυτό των κάπων. Οι σχέσεις τους με την προυχοντική τάξη είτε ως κάποι, είτε με τη μορφή κουμπαριάς ή

αδελφοποιίας επίσης βοηθούσε στη διατήρησή τους. Μονάχα, όταν οι πράξεις τους υπερέβαιναν τα όρια της σχέσης άρχοντα – αρχόμενου, καταδιώκονταν, όπως στην περίπτωση του πρωτοσύγκελου Γαργαλιάνων. Οι διώξεις των κλεφτών εντάθηκαν στα 1804/5 με αποκορύφωμα την εξόντωση αρκετών. Όσοι επέζησαν από τις διώξεις επεδίωξαν την φυγή του από την Πελοπόννησο και την καταφυγή τους στα Επτάνησα, κυρίως στη Ζάκυνθο. Το νησί του Ιονίου, αποτέλεσε για τους κλέφτες φυτώριο στρατιωτικό, αλλά και ιδεολογικό, διότι ήρθαν σε επαφή με τις ιδέες του Διαφωτισμού, ενώ παράλληλα μυήθηκαν στο μυστικό της Φιλικής Εταιρείας για την προετοιμασία του απελευθερωτικού αγώνα.

Το Κεφάλαιο Β', περιλαμβάνει την προετοιμασία του Αγώνα και συγκεκριμένα το θόρυβο που προκάλεσε η άφιξη του Θεόδωρου Κολοκοτρώνη στην Πελοπόννησο, το πώς η διάδοση του μυστικού της Φιλικής Εταιρείας σε άτομα όπως οι κλέφτες, προκάλεσε πονοκέφαλο στην προυχοντική τάξη, αλλά και το φόβο για μια ενδεχόμενη άνοδο των ενόπλων στο επικείμενο Αγώνα. Τέλος, το Κεφάλαιο Β', περιλαμβάνει τα πολεμικά γεγονότα του πρώτου έτους και συγκεκριμένα έως την άλωση της Τρίπολης, εστιάζοντας περισσότερο στη δράση των κλεφτών και πώς αυτή καταγράφηκε στα Απομνημονεύματα τόσο στα δικά τους ή των υποστηρικτών τους όσο και των επικριτών τους.

Το δεύτερο μέρος της εργασίας, αναφέρεται στις πολιτικές έριδες στρατιωτικών και πολιτικών, σχετικά με το θέμα της διοίκησης τόσο για την πολεμική οργάνωση όσο και για την γενικότερη κατοχή της εξουσίας. Οι πρώτες γερουσίες που συγκροτούνται έχουν καθαρά τοπικό χαρακτήρα, με συνέπεια να διατηρείται η θέση των προυχόντων και ταυτόχρονα να επιχειρείται η απομάκρυνση του Δημήτριου Υψηλάντη από την ανάληψη εξουσιών και με αυτόν τον τρόπο να πραγματοποιείται επέμβαση στα σχέδια της Φιλικής Εταιρείας. Η θέση των ενόπλων, παρόλο που ενισχύεται μετά τις πρώτες στρατιωτικές επιτυχίες, παραμένει αυτή του υποτακτικού, χωρίς να μπορούν να διεκδικούν μερίδιο στη λήψη των αποφάσεων για θέματα που αφορούσαν άμεσα τα στρατιωτικά. Η κατάσταση περιπλέκεται περισσότερο με την έλευση των Φαναριωτών και τις προσπάθειες για πολιτική σταθεροποίηση. Ιδιαίτερα μετά την συγκρότηση της πρώτης επαναστατικής Κυβέρνησης και την οριστική απομάκρυνση από τα σχέδια της Φιλικής, παρατηρείται μια μονομερής διάθεση για την διαχείριση τόσο των οικονομικών προσόδων όσο και των πολεμικών από την πλευρά των πολιτικών της Κυβέρνησης, με αποτέλεσμα να διαμορφώνονται έντονες αντιδράσεις από στρατιωτικούς που είδαν ότι η δράση της επηρεάζει αρνητικά την

εξέλιξη του πολέμου. Ακόμη, γίνεται προσπάθεια να καταδειχθεί η εικόνα που διαμορφώνεται στα Απομνημονεύματα των Αγωνιστών για τη δράση των ενόπλων, ιδιαίτερα στο δεύτερο έτος του πολέμου, σχετικά με τις σχέσεις που δημιουργούν με τη Διοίκηση και πώς σταδιακά και η δική τους στάση οδηγεί σε εσωτερικές συγκρούσεις και πώς οι συγκρούσεις μεταξύ των ηγετικών ομάδων οδηγούν σε εμφύλιο πόλεμο.

Κλείνοντας, αυτό το σύντομο πρόλογο είναι σημαντικό να σημειωθεί ότι η μελέτη των Απομνημονευμάτων αν και προσφέρει αρκετές πληροφορίες για τη δράση των ενόπλων, δεν είναι δυνατόν να διαμορφώσει μια ολοκληρωμένη εικόνα, διότι η ανασυγκρότηση της μνήμης, αποτέλεσμα της χρονικής απόστασης, αλλά και της επεξεργασίας που δέχεται η μνήμη, δημιουργούν μια συγκεχυμένη εικόνα, η οποία επιδέχεται αρκετές ερμηνείες. Ο κάθε αγωνιστής είδε τη δράση του από την δική του οπτική γωνία, με το δικό του ιδιαίτερο τρόπο καθορίζοντας σταδιακά την εικόνα των κλεφτών είτε εξιδανικευμένη είτε συκοφαντημένη στις συνειδήσεις των Ελλήνων.

Ολοκληρώνοντας τις σπουδές μου στο Διατομεακό μεταπτυχιακό πρόγραμμα «*Νεώτερη και σύγχρονη Ελλάδα: Ιστορία – Λαϊκός πολιτισμός*» με κατεύθυνση Ιστορία και ειδίκευση «*Οικονομικοί μηχανισμοί και Νοοτροπίες στον Ελλαδικό χώρο (15^{ος} – 19^{ος} αιώνες)*» του τμήματος Ιστορίας και Αρχαιολογίας της Φιλοσοφικής Σχολής του Πανεπιστημίου Ιωαννίνων, θα ήθελα να ευχαριστήσω θερμά τους καθηγητές μου που συνέβαλαν στη βελτίωση και διεύρυνση των γνώσεών μου, αλλά και τη βαθύτερη κατανόηση τόσο σε θέματα νεώτερης ιστορίας όσο και σε θέματα λαϊκού πολιτισμού, ο συνδυασμός των οποίων συνέβαλε στην καλύτερη κατανόηση των κειμένων εκείνων που το στοιχείο της λαϊκής γνησιότητας μπερδεύεται με τα στοιχεία των πολεμικών, κοινωνικών και πολιτικών γεγονότων, στα Απομνημονεύματα των Αγωνιστών του '21.

Πριν την παρουσίαση της παρούσας διπλωματικής εργασίας, αισθάνομαι την υποχρέωση να ευχαριστήσω ορισμένους από τους ανθρώπους που γνώρισα, συνεργάστηκα μαζί τους και έπαιξαν πολύ σημαντικό ρόλο στην πραγματοποίησή της. Πρώτη από όλους θέλω να ευχαριστήσω την επιβλέπουσα καθηγήτρια της διπλωματικής εργασίας, Επίκουρη Καθηγήτρια Άννα Μανδουλαρά για την πολύτιμη καθοδήγηση, την εμπιστοσύνη και εκτίμηση που μου έδειξε. Την υπομονή της μέχρι την ολοκλήρωση της εργασίας και στη συνέχεια τη διόρθωσή της, όπου τα πλούσια

πνευματικά προσόντα της, συνέβαλαν στην ουσιαστική και πληρέστερη εικόνα σχετικά με τη δράση των κλεφτών.

Στη συνέχεια θα ήθελα να ευχαριστήσω θερμά τους καθηγητές Νικόλαο Αναστασόπουλο και Γεώργιο Νικολάου που δέχτηκαν να είναι μέλη της τριμελούς επιτροπής αξιολόγησης της μεταπτυχιακής εργασίας. Ιδιαίτερες ευχαριστίες θέλω να απευθύνω στον καθηγητή Γεώργιο Νικολάου για την καθοριστική του βοήθεια, ο οποίος στάθηκε σημαντικός αρωγός στην προσπάθειά μου και με υποστήριξε σε κάθε φάση της πορείας μου.

Τέλος θα ήθελα να ευχαριστήσω τους γονείς μου, τα αδέρφια μου και ιδιαίτερα το σύζυγό μου, για την υπομονή και ηθική υποστήριξη που μου πρόσφεραν όλο αυτό το διάστημα μέχρι την ολοκλήρωση της διπλωματικής εργασίας.

Εισαγωγή

1. Η ιστορική αξία των Απομνημονευμάτων της Επανάστασης

«Είτε γράψε κάτι που αξίζει να διαβαστεί είτε κάνε κάτι που αξίζει να γραφτεί.»
Βενιαμίν Φραγκλίνος

Τα *Απομνημονεύματα* αποτελούν πολύτιμη ιστορική πηγή για την Ελληνική Επανάσταση. Γραμμένα σε μια μεταγενέστερη περίοδο, παρουσιάζουν αναλύσεις, ερμηνείες ή εκτιμήσεις δεδομένων και πληροφοριών, λειτουργώντας κατά αυτόν τον τρόπο ως έμμεσες πηγές. Διακρίνονται σε στρατιωτικά, πολεμικά, πολιτικά, εκκλησιαστικά, περιηγητικά και καλλιτεχνικά, έχοντας εμφανή τον προσωπικό χαρακτήρα των απομνημονευτών. Η λέξη, συνήθως απαντάται στον πληθυντικό (τα απομνημονεύματα) και σημαίνει αφήγηση γεγονότων τα οποία συνδέονται με τη ζωή εκείνου που τα γράφει ή τα έζησε αυτός από κοντά. Η ετυμολογία της προέρχεται από το ρήμα απομνημονεύω, που σημαίνει αποστηθίζω, διατηρώ στη μνήμη μου: από + μνημονεύω < μνήμων < μνάομαι -ῶμαι.¹ Ο όρος χρησιμοποιήθηκε για πρώτη φορά από τον Ξενοφώντα, ο οποίος κατέγραψε τις αναμνήσεις του από τον Σωκράτη: *Απομνημονεύματα Σωκράτους*. Αντίστοιχα την περίοδο της Ρωμαϊκής Αυτοκρατορίας, ο Ιούλιος Καίσαρας μας παρέδωσε τα *Απομνημονεύματα περί του Γαλατικού Πολέμου* και τα *Απομνημονεύματα περί του Εμφυλίου Πολέμου*.² Γενικότερα, η εμφάνιση των *Απομνημονευμάτων*, όπως την εννοούμε σήμερα συνδέεται με την Αναγέννηση και αντικατοπτρίζει την ανθρώπινη προσωπικότητα, την ανθρώπινη εμπειρία δίνοντας τους, ως εκ τούτου, αξία ιστορικής πηγής. Να σημειωθεί πως ο όρος *Απομνημονεύματα* είναι περισσότερο ένας ειδολογικός – μορφολογικός χαρακτηρισμός και όχι ο τίτλος των έργων αυτών, πολλά από τα οποία ονομάζονται από τους ίδιους τους συγγραφείς «*ενθυμήματα*», «*υπομνήματα*», «*διηγήσεις*» κτλ.³

¹ Αναστάσιος Γεωργοπαπαδάκος και ομάδα φιλόλογων, *Το Μεγάλο Λεξικό της Νεοελληνικής γλώσσας*, Στ' έκδοση, εκδ. Μάλλιαρης - Παιδεία, Θεσσαλονίκη 1992-3, σ. 161.

² Κωνσταντίνος Θ. Δημαράς, *Ιστορία της Νεοελληνικής Λογοτεχνίας: από τις πρώτες ρίζες ως την εποχή μας*, εκδ. Γνώση, Αθήνα 2000, σ. 325-348.

³ Ο Ιωάννης Φιλήμων, έγραψε «*Ενθυμήματα ιστορικά περί όλου του πολέμου*», τίτλος που χρησιμοποιήθηκε στο έργο του Νικόλαου Κασομούλη «*Ενθυμήματα Στρατιωτικά*» (γράφεται το 1832). Από τους πρώτους αφηγητές ο Παλαιών Πατρών Γερμανός, ονόμασε το έργο του «*Απομνημονεύματα*». Ο πρώτος εκδότης του έργου, ο «*Σχολάρχης Καλαμών*» Καλλίνικος Καστόρχης, άλλαξε τον τίτλο και τα ονόμασε «*Υπομνήματα*», διότι δεν έβρισκε τον τίτλο ανάλογο με τη σοβαρότητα του έργου και τη λογιότητα τη δική του, βλ. Γεώργιος Π. Κορνούτος, *Το Απομνημόνευμα, 1453-1953*, Βασιική Βιβλιοθήκη Αετός, Αθήνα 1953-1954, τ. Α', σ. 31-33.

Συγγενικά είδη των *Απομνημονευμάτων* είναι η αυτοβιογραφία, η βιογραφία, το ημερολόγιο και η χρονογραφία.⁴ Αν και παρουσιάζουν ομοιότητες με τα παραπάνω λογοτεχνικά είδη ο απομνημονευματογράφος δεν αφηγείται ολόκληρη τη ζωή του, αλλά ένα τμήμα αυτής και συγκεκριμένα εκείνο που συνδέεται με τη συμμετοχή του σε σημαντικά γεγονότα της εποχής του. Τα *Απομνημονεύματα* βασίζονται στη ζωή του υποκειμένου – ατόμου, το οποίο επεξεργάζεται τη ζωή του γύρω από τα γεγονότα που έχουν σημασία, ενώ παραλείπει όσα δεν έχουν ή εκείνα που πρέπει να αποσιωπηθούν.⁵ Ο ίδιος ο απομνημονευτής είναι το επίκεντρο της ιστορίας, γίνεται ο πυρήνας τους έργου και δεν στέκει παράμερα, όπως γίνεται με τη χρονογραφία. Ειδικότερα, τα ιστορικά συγγράμματα της χρονογραφίας και της βιογραφίας, γραμμένα από ιστορικούς, δημιουργούν μια μονότονη παρουσίαση, διότι δεν στέκονται τόσο στα βιωμένα γεγονότα, αλλά στην γενικότερη ιστορική κατάσταση, ακόμη και αν τα έζησαν ή τα είδαν ή τα άκουσαν. Μέσα από τα έργα αυτά εξαφανίζεται το υποκειμενικό στοιχείο, της υπερβολής και της συναισθηματικής κρίσης, ξεθωριάζει η ατομική μνήμη, χάνεται το ξεχωριστό στοιχείο του ατόμου που έζησε τα γεγονότα και τα οποία συνήθως καταγράφει με τη δική του προοπτική.⁶

Η αναφορά σε προσωπικά στοιχεία θεωρείται δεδομένη στα *Απομνημονεύματα*, ώστε να γίνεται γνωστή η καταγωγή του γράφοντος. Ο Κανέλλος Δεληγιάννης, για παράδειγμα, στην αρχή της *Ιστορίας* του μιλά για την γενιά των Δεληγιανναίων, πόσο *μεγάλη* και *τρανή* ήταν στην περιοχή της Καρύταινας, για το αξίωμα του *Μοραγιάννη* στην Πελοπόννησο, για την επιβλητική μορφή του πατέρα του Ιωάννη Δεληγιάννη και την καταλυτική δράση της οικογένειάς του για την διεξαγωγή του Αγώνα της ανεξαρτησίας.⁷ Διότι, ήταν άνθρωποι που έζησαν στο κέντρο των μεγάλων ιστορικών

⁴ Για την ιστορία και εξέλιξη των παραπάνω λογοτεχνικών ειδών, βλ. Γεράσιμος Μαρκαντωνάτος, *Βασικό λεξικό λογοτεχνικών και φιλολογικών όρων*, εκδόσεις Gutenberg 2008, σ. 73-74. Κωνσταντίνος Θ. Δημαράς, *Ιστορία της Νεοελληνικής Λογοτεχνίας: από τις πρώτες ρίζες ως την εποχή μας*, ένατη έκδοση, εκδ. Γνώση, Αθήνα 2000, Γεώργιος Ν. Καλαματιανός, *Σύντομη Ιστορία της Νεοελληνικής Λογοτεχνίας*, ε' έκδοση, Εστία, Αθήνα 1974, σ. 50-81. Λίνος Πολίτης, *Ιστορία της Νεοελληνικής Λογοτεχνίας*, Μορφωτικό ίδρυμα Εθνικής Τραπέζης, 20^η ανατύπωση, Αθήνα 1974, σ. 168-183, Μ. Vitti, *Ιστορία της Νεοελληνικής Λογοτεχνίας*, εκδ. Οδυσσέας, Αθήνα 2003, σ. 145-250.

⁵ Ελένη Ανδριάκαϊνα, *Το «Νόημα του '21» στα Απομνημονεύματα του Φωτάκου*, ανέκδοτη Διδακτορική Διατριβή, Αθήνα 1999, σ. 13-14.

⁶ Γ. Κορνούτος, *Το απομνημόνευμα, 1453-1953*, ό.π., τ. Α', σ. 24 – 30, *Απομνημονεύματα Μακρυγιάννη*: εισαγωγή – σχόλια Σπ. Ι. Ασδραχάς, εκδ. Μέλισσα, Αθήνα 1957, σ. ιβ-ιγ.

⁷ Κανέλλος Δεληγιάννης, *Απομνημονεύματα*, εκδ. Πελεκάνος, Αθήνα 2005, τ. Α', σ. 21-23. Τα Απομνημονεύματα, παρέχουν το υλικό για την ανασύσταση των κανόνων με βάση τους οποίους οργανώνεται η πληροφορία και νοηματοδοτούνται οι ιστορικές συγκυρίες και εξελίξεις, βλ. Νίκος Ροτζώκος, *Τα Απομνημονεύματα του '21 ως υλικό της ιστοριογραφίας*, Δοκίμες, τεύχος Β, Σεπτέμβριος 1994, σ. 6.

γεγονότων της εποχής τους, αποτυπώνοντας με μοναδικό τρόπο τα βιώματά τους, μεταφέροντας τα πολεμικά και πολιτικά γεγονότα του Αγώνα, πτυχές από τη ζωή και τις νοοτροπίες μιας κοινωνίας που βρέθηκε αντιμέτωπη με τόσο δύσκολες συνθήκες. Έτσι, το ύφος τους έχει στοιχεία απλότητας, ζωντάνιας και αμεσότητας, αντίστοιχο με το ύφος των λαϊκών παραμυθιών – αφηγημάτων και των συναξαρίων της εκκλησίας, καθώς και στοιχεία του ρομαντισμού με την μεγαλοστομία για τα κατορθώματά τους και τη μελαγχολία για το ένδοξο παρελθόν. Για το λόγο αυτό, τα *Απομνημονεύματα* έχουν γίνει αντικείμενο μελέτης και της λογοτεχνίας καθώς έχουν ζωντανή αφήγηση, ξεχωριστό και ιδιαίτερο ύφος.

Η γλώσσα του λαού γίνεται η γλώσσα των *Απομνημονευμάτων*, τα συναξάρια των Αγίων διαμορφώνουν τη γλώσσα των εγγράμματων αγωνιστών, για το λόγο αυτό, γλώσσα είναι απλή, λαϊκή με χρήση α' και β' προσώπου. Απευθύνονται στο ευρύ κοινό και όχι σε μια μερίδα ανθρώπων και λογίων. Συγχρόνως, οι εμπειρίες του παρελθόντος γίνονται η γλώσσα της αφήγησης για το ιστορικό παρόν, το οποίο είναι αποτέλεσμα της διαμεσολάβησης που υφίσταται ο αφηγητής εξαιτίας των διαφορετικών χρονικών περιόδων της βιωμένης εμπειρίας. Έτσι, η γλώσσα της αφήγησης αποτελείται από χρονικά στρώματα γεγονότων τα οποία μετεγγράφονται σε λόγο, όπου ο αφηγητής αποτυπώνει με *αντικειμενικό* τρόπο τις μαρτυρίες του, τα ιδεολογικά κατασκευάσματα, με την ανασύσταση της μνήμης.⁸ Έτσι, γλώσσα του παραδοσιακού κόσμου μέσω της οποίας εκφράζει τη διαμαρτυρία του μπορεί να είναι παλιά, τα κοινωνικά περιεχόμενα όμως που καλείται να εκφράσει είναι καινούργια.⁹

Τα Απομνημονεύματα μετατρέπονται σε μέσο διαμαρτυρίας, αλλά και μέσο επεξεργασίας για την παραγωγή νέων ιδεολογικών σκέψεων και τάσεων, εκφράζοντας την παλιά εμπειρία συνυφασμένη με την καινούργια κατάσταση. Ιδιαίτερα, τα προσωπικά ή υπηρεσιακά ημερολόγια, η αλληλογραφία μεταξύ οπλαρχηγών και διοίκησης για την ενημέρωση της κατάστασης που επικρατούσε στα στρατόπεδα και στις επαρχίες, καθώς και η ίδια η ατομική μνήμη, συνηγορούν στη διατήρηση και ανάκληση της μαρτυρίας. Το ακατέργαστο αυτό υλικό γίνεται το υλικό συγγραφής μετά από χρόνια και μετά από τη ζύμωση που επέρχεται στο μυαλό του

⁸ Ν. Ροτζώκος, *Τα Απομνημονεύματα του '21 ως υλικό της ιστοριογραφίας*, ό.π., σ. 5.

⁹ Η χρήση της λαϊκής γλώσσας είναι θα λέγαμε τρόπος αμφισβήτησης της νέας ελίτ. Στόχος η γνώση των τωρινών καταστάσεων από το λαό. Παρόλα αυτά, η αδυναμία τους αυτή δεν τους επιτρέπει πρόσβαση στα ανώτερα αξιώματα, βλ. Ελένη Ανδριάκαινα, *Το «Νόημα του '21» στα Απομνημονεύματα του Φωτάκου*, ό.π., σ. 6, 24.

αφηγητή.¹⁰ Όπως αναφέρει και ο Νίκος Ροτζώκος σε άρθρο του στο περιοδικό Δοκιμές, τα γεγονότα, οι θεσμοί και τα πρόσωπα μπορεί να ζωντανεύουν, αλλά σε κάθε μαρτυρία όλα αυτά κατασκευάζονται από την αρχή, αποκτούν νέο νόημα, συμβολισμούς, ενώ κάθε ανάγνωση εμπλουτίζεται με νέες σημασίες.¹¹

Οι πρώτες δεκαετίες του ελληνικού κράτους, περίοδος προσαρμογής για τον τοπικό άρχοντα, τον στρατιωτικό και τον φτωχό Έλληνα, με την αποδιάρθρωση του οθωμανικού διοικητικού συστήματος στον ελληνικό χώρο, οδηγεί μέσα από ιστορικό-κοινωνικές συνθήκες την παραγωγή των *Απομνημονευμάτων*. Ο συγγραφικός *οργασμός*, όπως τον αποκάλεσαν, έμοιαζε περισσότερο με ανοιχτή σύγκρουση, όχι αυτή τη φορά σε κάποιο πεδίο μάχης, αλλά μέσω άρθρων και γραπτών κειμένων γενικότερα, αναπαριστώντας τη βιωμένη πρόσφατη ιστορία, το βιωμένο παρελθόν της Επανάστασης. Ήταν περισσότερο ένας δημόσιος διάλογος από εκείνους που συμμετείχαν στον Αγώνα της ανεξαρτησίας, εγγράμματοι και αγράμματοι, απευθυνόμενοι σε όλους. Ως πρωταγωνιστές του εθνικοαπελευθερωτικού Αγώνα, έκριναν επιτακτική την συγγραφή *Απομνημονευμάτων*, όχι τόσο για να μην λησμονηθούν τα γεγονότα τα πολεμικά, όσο για να μην λησμονηθούν και οι ίδιοι. Στόχος τους ήταν χωρίς αμφιβολία και η αποκατάσταση της αλήθειας ή για μερικούς η διαφώτιση και συμπλήρωση γεγονότων που παρερμηνεύτηκαν ή παραλήφθηκαν.¹²

«*Τό Απομνημόνευμα είναι ώραϊος αλλά και χρήσιμο καρπός τῆς πάλης τοῦ ατόμου προς το ἄπειρο*». Αγωνίζεται όπως γράφει ο Κορνούτος *νά διασώσει τον éαυτό του ατόφουν*, ώστε να εξασφαλίσει μέσα στην άπειρη έκταση του χώρου και του χρόνου, τη θέση που του αρμόζει και αξίζει, την καθιέρωση και την εξασφάλιση της υστεροφημίας.¹³ Για το λόγο αυτό, στα Απομνημονεύματα τους, τονίζουν ότι αποτελούν φορείς της πολιτισμικής κληρονομιάς, ενώ η σωματική και κατά άλλους η οικονομική προσφορά τους υπήρξε καθοριστική για τη διεξαγωγή και την

¹⁰ Παράλληλα και οι αφηγήσεις άλλων βοηθούν στη συγκρότηση της μνήμης.

¹¹ Ν. Ροτζώκος, *Τα Απομνημονεύματα του '21 ως υλικό της ιστοριογραφίας*, ό.π., σ. 8.

¹² Γνωρίζουν ότι θα δεχτούν κριτική και αμφισβήτηση και έτσι καθορίζουν το λόγο τους. **Θέλησαν** να αποκαλύψουν την αλήθεια, ανάλογα με την κοινωνική τάξη που υπερασπίζονται, αυτήν που αμαυρώθηκε από σπληνικούς, προύχοντες και ιστορικούς του Αγώνα.

¹³ Η ψυχολογική ανάγκη του ανθρώπου για να σημαδέψει το πέρασμά του από έναν χώρο, παρατηρήθηκε από τις πρωτόγονες κοινωνίες, με τα σκαλίσματα σε δέντρα, σπήλαια κ.λπ. Με την πάροδο των ετών ο τρόπος αυτό καταγραφής αναμνήσεων πήρε μια διαφορετική μορφή, η εξύμνηση ηρωικών κατορθωμάτων από την προφορική παράδοση πέρασε στη γραπτή. Η ποίηση απέκτησε αρμονία και ρυθμό, ο διθύραμβος γίνεται τραγωδία. Και σήμερα η ανάγκη του ατόμου να περιγράψει για παράδειγμα τον ερωτά του αποτυπώνεται πάνω σε ένα δέντρο, σε ένα βράχο, σ' ένα παγκάκι με σκοπό την διατήρηση αυτής της ανάμνησης μέσα στο χρόνο, βλ. Γ. Κορνούτος, *Το Απομνημόνευμα, 1453-1953*, ό.π., τ. Α', σ. 11.

επιτυχημένη πορεία του Αγώνα. Θα έλεγε κανείς ότι είναι η ψυχολογική ανάγκη του υποκειμένου για καταγραφή των βιωμένων γεγονότων.¹⁴ Επίσης, σκοπός τους γίνεται να καταδείξουν στη νέα πλέον κοινωνία του ελληνικού κράτους την αφερεγγυότητα των ανώτερων αξιωματούχων του και να θυμίσουν ή καλύτερα να αποκαταστήσουν την αδικία στα πρόσωπά τους. Διότι, θεωρούν ότι αποδίδουν την ιστορική πραγματικότητα *αντικειμενικά* προβάλλοντας ως βασικό επιχείρημα τη βίωση των γεγονότων πριν και κατά τη διάρκεια της επανάστασης. Τα ιστορικά αφηγήματα στην πραγματικότητα είναι ένα είδος λόγου με καθαρά προσωπικό περιεχόμενο: «*δύσκολα μπορεί κανείς να απομονώσει το προσωπικό στοιχείο από την πράξη καθώς είναι προέκταση αυτής*».¹⁵ Είναι διανθισμένα με τις αντιλήψεις και τις προλήψεις του συγγραφέα.

Οι αλλαγές που επιφέρει η Επανάσταση και η επίτευξη της εθνικής ανεξαρτησίας προκαλεί κοινωνικές και πολιτικές ανακατατάξεις.¹⁶ Η αποσταθεροποίηση αρχών και αξιών, με την αποδιάρθρωση – διάλυση των τοπικών κοινοτήτων,¹⁷ και την η ανάδειξη νέας ελίτ (ανάμειξη Φαναριωτών στην άσκηση εξουσίας)¹⁸ κατά τη διάρκεια συγκρότησης του ελληνικού κράτους, σύμφωνα με τα δυτικά πρότυπα, καθώς και την αναδιοργάνωση του στρατού με άμεση εξάρτηση από την πολιτεία, οδήγησε στη διαμόρφωση αντιπαλοτήτων.¹⁹ Γενικότερα, όμως, παραδοσιακή αυθεντία και μη καταγγέλλει του λόγιους και τους πολιτικούς του νέου κράτους ως υπεύθυνους για τη διάβρωση της παράδοσης του τόπου από ξένα ήθη και έθιμα.²⁰ Οι απομνημονευτές, λοιπόν, αναλαμβάνουν να γράψουν κατά τη διάρκεια

¹⁴ Εκείνο που ενδιαφέρει τον απομνημονευτή είναι να αποδεσμευτεί από την εσωτερική του ανάγκη να εξωτερικεύσει τις αναμνήσεις αυτές, όχι απαραίτητα με λογοτεχνικό ύφος και εκφραστικό τρόπο. Χαρακτηριστικό παράδειγμα ο Μακρυγιάννης, που με τα *Απομνημονεύματά* του καθόρισε ένα νέο λογοτεχνικό είδος, παρόλη την αγραμματοσύνη του και, όπως γράφει ο Βλαχογιάννης: «*Εκ τοῦ συγγράμματος τοῦ Μακρυγιάννη, δύναται να ἐξαχθῶσι γραμματικοὶ κανόνες καὶ λογικοὶ τρόποι ἐκφράσεως τόσοι πολλοὶ και ποικίλοι και πλούσιοι, ὥστε ν' ἀπελπίσωσι και ἐξεγείρῃσι τον ἀπεξηραμένον λογιώτατος ἢ να πληρώσωσι θαυμασμοῦ τὸν ἀληθῆ ἐπιστήμονα καὶ τον ψυχολόγον παρατηρητὴν*». Αντλείται από τον Γ. Κορνούτο, *Το Απομνημόνευμα, 1453-1953*, ό.π., τ. Α', σ. 14.

¹⁵ Νίκος Β. Ροτζώκος, *Πολιτικές και κοινωνικοπολιτικές συγκρούσεις στο εικοσιένα: Προύχοντες της Πελοποννήσου*, ανέκδοτη Διδακτορική Διατριβή, Αθήνα 1996, σ. 28.

¹⁶ Αν και δόθηκαν τιμητικοί τίτλοι στους κοτζαμπάσηδες την εξουσία του κράτους διαχειριζόταν ο κύκλος των Φαναριωτών, βλ. Ελένη Ανδριάκαινα, *Το «Νόημα του '21»*, στα *Απομνημονεύματα του Φωτάκου*, ό.π., σ. 2 – 3.

¹⁷ Αντιπαραθέσεις στα θέματα της εξουσίας δεν παρατηρήθηκαν όσο διαρκούσε η διαμερισματοποίηση του ελληνικού και χώρου και βασίλευε η τοπική εξουσία, βλ. Στο ίδιο, σ. 11.

¹⁸ Για τη θέση των Φαναριωτών στο νεοσύστατο Ελληνικό κράτος, βλ. στο ίδιο, σ. 22.

¹⁹ Χαρακτηριστικό παράδειγμα, η οργάνωση του εθνικού στρατού συνεπάγεται και την ανατροπή των παραδοσιακών ενόπλων δυνάμεων, πλέον ο στρατός είναι εξαρτημένος από το κράτος και όχι από τις τοπικές εξουσίες, βλ. στο ίδιο, σ. 2 – 3.

²⁰ Στο ίδιο, σ. 24.

θεσμοθέτησης του πρώτου ελληνικού κράτους, την *Ιστορία της Ελληνικής Επανάστασης* για την αποκατάσταση της αλήθειας, καθιστώντας ή αποκαλώντας τους εαυτούς τους ως μοναδική πηγή. Διότι, η νέα πολιτική ηγεσία χαρακτηρίζεται ως αναξιόπιστη και ότι παραμορφώνει την πραγματικότητα.

Η αφήγηση των γεγονότων είναι υποκειμενική και ταυτόχρονα αντικειμενική, καθώς ο ίδιος είναι και δράστης και θεατής.²¹ Για τον Σπυρίδωνα Λάμπρου, οι απομνημονευτές: «μεταδίδουσι μέν εις ἡμᾶς ζωνηράν εἰκόνα τῶν δρασθέντων ὑπὸ τοῦ διηγούμενου αὐτά ὡς μέσῳ αὐτῶν ζήσαντος, ἀλλὰ καὶ ἐμπιϋσιν εἰς ἡμᾶς πολλάκις τὴν αἴσθησιν, ὅτι ὁ γράφων φιληδεῖα αὐταρέσκως εἰς τὰ καθ' ἑαυτόν, ἐπιδεικνύει ἐνίστε ὑπὲρ τὸ δέον ἑαυτόν καὶ προτρέχει τῆς ἀμερολήπτου κρίσεως τῶν ἄλλων, παρουσιαζόμενος ὡς συνήγορος ἑαυτοῦ καὶ ὑποτιμητής, εἰμὴ κατήγορος, ἄλλων καὶ ἐκεῖ ὅπου πρέπον να δικάσῃ ἢ ἱστορίᾳ».²² Όλοι τους, θέλησαν να καταγράψουν την αλήθεια, η οποία σύμφωνα με τους ίδιους παραποιήθηκε και αλλοιώθηκε. Έτσι, άσκησαν κριτική στα όσα κυρίως γράφθηκαν για το πρόσφατο παρελθόν, απαντώντας κατά κύριο λόγο στους *ψευδοιστοριογράφους* ή σε όσους τους έβλαψαν με το *λογοτισμό* τους.²³ Αυτή η υποκειμενική διατύπωση αποκαλείται *ανάληψη ευθύνης*, ένα εσωτερικό χρέος για την αποκάλυψη της αλήθειας και την αποκατάσταση της αδικίας.²⁴

Σε περιόδους με έντονη ιστορική κινητικότητα το άτομο κάνει τους δικούς του απολογισμούς και γράφει την Ιστορία από τη δική του σκοπιά. Για παράδειγμα, ο Φωτάκος καταγράφει τις προσωπικές του μαρτυρίες στο χώρο της Πελοποννήσου

²¹ Ελένη Ανδριάκαινα, *Το «Νόημα του '21»*, στα *Απομνημονεύματα του Φωτάκου*, ό.π., σ. 17. Ο Κανέλλος Δεληγιάννης χαρακτηριστικά αναφέρει: «ἐπειδὴ πολλοὶ συνέγραψαν καὶ συγγράφουν τὴν ἱστορίαν τῆς Ἑλληνικῆς Ἐπαναστάσεως, ἄλλοι κατὰ τὸ δοκοῦν, ἄλλοι διὰ συμφέρον κερδοσκοπίας καὶ ἄλλοι διὰ τὴν ἐξυμνήσῃ ἕκαστος τὸν πατρῶνά του καὶ τὴν φατρίαν του καὶ νὰ ἐνταφιάσουν τὰς ἐκδουλεύσεις, τὰς θυσίας καὶ τὰ ἐνδοξα κατορθώματα τῶν ἀθανάτων προμάχων, αὐτουργῶν καὶ θεμελιωτῶν αὐτῆς παρεμόρφωσαν καὶ ἐκιδόηλυσαν τὴν παρθένον καὶ ἀγνήν αὐτῆς ἱστορίαν μέ μυρίας ψευδολογίας», βλ. Κ. Δεληγιάννης, *Απομνημονεύματα*, ό.π., τ. Α', σ. 5

²² Σπυρίδων Λάμπρου, *Νέος Ελληνομνήμων*, τυπογραφείο Π.Α. Πετράκου, Αθήνα 30 Σεπτεμβρίου 1915, τ. ΙΒ', σ. 333.

²³ Γράφοντας την *Ιστορία της Ελληνικής Επανάστασης* βασισμένοι στην αρχειακή έρευνα, στην λογική παρουσίαση των γεγονότων που συνέβησαν σε όλες τις επαναστατικές εστίες του ελλαδικού χώρου από το 1821 και έπειτα, χωρίς συναισθηματισμούς και εξάρσεις, χωρίς τη ζωντανή παρουσίαση των γεγονότων και το κυριότερο χωρίς τη συμμετοχή των ίδιων. Βασίζονται κυρίως σε πραγματολογικό υλικό και όχι αποκλειστικά στην από μνήμης καταγραφή. Αξιολογούν και γράφουν γενική ιστορία του Αγώνα και όχι τοπική.

²⁴ «Ἐκρίνα ἱερὸν χρέος μου μ' ὅλην τὴν προβεβηκυῖαν ἡλικίαν μου καὶ τὴν ἀνικανότητά μου νὰ γράψω ὅσα γνωρίζω ἐκ παραδόσεως τῶν προγόνων μου, τοῦ πατρός μου καὶ ἄλλων ἀρχαίων ἀνδρῶν, γεγονότα πρὸ τῆς Ἐπαναστάσεως τῶν 1769, καὶ τὰ μετὰ τὴν ἐπανάστασιν αὐτήν, εἰς ὅσα ὁ ἴδιος ἔλαβον μέρος ἐνεργητικόν καὶ ὅσα πραγματικῶς ἠκολούθησαν πρὸς γνῶσιν τῶν ἀπογόνων μας», βλ. Κ. Δεληγιάννης, *Απομνημονεύματα*, ό.π., τ. Α', σ. 5 – 6.

απαντώντας στον ιστορικό του Αγώνα της ανεξαρτησίας Σπυρίδωνα Τρικούπη για τις γενικεύσεις στις οποίες προβαίνει. Από την πλευρά του Φωτάκου καταγράφονται και εξηγούνται τα γεγονότα *όπως τα έζησε ο ίδιος, τα άκουσε και έμαθε γι αυτά*· γράφοντας στην ουσία τοπική ιστορία, για το χώρο της Πελοποννήσου, αναφέροντας ήθη και έθιμα από τον γενέθλιο τόπο του την Γορτυνία, λαϊκές δοξασίες κ.ά. Το ίδιο παρατηρείται και στα *Απομνημονεύματα* του Κανέλλου Δεληγιάννη, ο οποίος απαντά ή κατά τον ίδιο διορθώνει τα κακώς κείμενα της ιστορίας του Σπηλιάδη, αποκαθιστώντας παράλληλα το όνομα της οικογένειάς του. Αντίστοιχα και στα *Απομνημονεύματα* κοτζαμπάσηδων, κληρικών και κλεφταρματολών η ιστορία που γράφεται είναι τοπική, καθώς διακρίνουμε στοιχεία όπως η κοινωνική και πολιτική τους ταυτότητα, αντιλήψεις για τον ρόλο τους μέσα στην τοπική κοινωνία, ιδεολογίες και νοοτροπίες του παραδοσιακού κόσμου.

Οι απομνημονευτές, θα λέγαμε ότι αφηγούνται και παράλληλα ερμηνεύουν τα γεγονότα που έζησαν αναδρομικά. Ιδιαίτερα, όταν οι κοινωνικοπολιτικές αλλαγές συνηγορούν στην κατασκευή εκ νέου των μαρτυριών του παρελθόντος, εμπλουτισμένες με εικόνες της εθνικιστικής ιδεολογίας²⁵ και της φιλοπατρίας, ως συνέπεια των ιδεολογικών ρευμάτων της Ευρώπης. Οι απομνημονευτές με τον τρόπο αυτό επεμβαίνουν και διαμορφώνουν μια νέα ιστορική πραγματικότητα, ενώ συγχρόνως προσαρμόζονται στη μεταβολή των ιδεών και των αξιών. Θα έλεγε κανείς ότι είναι μια πάλη ανάμεσα στο παλιό και στο νέο για τη δημιουργία νέων αξιακών και ιδεολογικών συστημάτων. Ως εκ τούτου, μέσα από τα *Απομνημονεύματα* καταγράφεται η προσπάθεια ένταξης αυτών των ανθρώπων στο εθνικό κράτος και στην προσπάθειά τους να συγκροτήσουν μια νέα εθνική ταυτότητα αλληλένδετη με την νοσταλγία του παρελθόντος.²⁶ Διότι, βιώνουν με δραματικό τρόπο καταστάσεις και εξελίξεις, στη διαμόρφωση των οποίων έχουν και οι ίδιοι συνεργήσει.

Οι απομνημονευτές ακροβατούν στο μεταίχμιο δύο κόσμων, την παλιά και την νέα κοινωνία.²⁷ Για το λόγο αυτό, η τελική εικόνα που αποτυπώνεται στα γραπτά

²⁵ Για την εθνικιστική ιδεολογία, βλ. Ελένη Ανδριάκαινα, *Μνήμη και εθνικιστική ιδεολογία*, Δοκίμες, τεύχος 11-12, Άνοιξη 2003, σ. 315-349, Παντελής Ε. Λέκκας, *Το παιχνίδι με το χρόνο: εθνικισμός και νεοτερικότητα*, εκδ. Ελληνικά Γράμματα, Αθήνα 2001, σ. 167-203.

²⁶ Ο εθνικισμός παραμένει μόνιμο και ασφαλές καταφύγιο της ρομαντικής διάθεσης του παρελθόντος με την νεοτερικότητα, βλ. Π. Ε. Λέκκας, *Το παιχνίδι με το χρόνο: εθνικισμός και νεοτερικότητα*, ό.π., σ. 229-236.

²⁷ Η αφήγηση του Φωτάκου δομείται πάνω στο παρόν, την πρόσφατη ιστορία του έθνους, η οποία συγκλονίστηκε από πρωτόγνωρες κοινωνικές συγκρούσεις και οξύτατες πολιτισμικές αντιθέσεις. Τα απομνημονεύματα αναφέρονται στην σύγχρονη πραγματικότητα, περίοδο κοινωνικών

τους είναι η προσπάθεια να αναζητήσουν νέους τρόπους να μνημονεύσουν το παρελθόν συνυφασμένο με τα νέα δεδομένα στο παρόν. Εισάγουν τα αξιοποιήσιμα στοιχεία του παρελθόντος, εκείνα που μπορούν να *ανασυρθούν, ανασυσταθούν* και να δοθεί ένα *νόημα* κατά τρόπο που να υπηρετεί την εθνικιστική ιδεολογία και παράδοση.²⁸ Η εθνικιστική ιδεολογία, η οποία ξεπηδά κατά την περίοδο της επανάστασης και έπειτα, είναι έντονη στα Απομνημονεύματα των Αγωνιστών. Είναι έντονα συνυφασμένη με το παρελθόν, αξιώνοντας, ότι η δημιουργία του ελληνικού έθνους τοποθετείται πάνω σε μια μοναδικότητα και μακροβιότητα, ενώ συγχρόνως κατορθώνουν να εισάγουν στο παρόν τα στοιχεία του παρελθόντος, για την κληρονομιά, την παράδοση, δίνοντας *ταυτότητα, νόημα και προοπτική*.²⁹

Ο κατάλογος των *Απομνημονευμάτων* μακρύς, κάποια εκδόθηκαν μετά το τέλος του Αγώνα και στα πρώτα χρόνια της συγκρότησης του Ελληνικού Κράτους, ενώ κάποια εκδόθηκαν μετά το θάνατο του απομνημονευματογράφου, κατόπιν εντολής δικής του· χαρακτηριστικό παράδειγμα ο Κανέλλος Δεληγιάννης, τα *Απομνημονεύματα* του οποίου εκδόθηκαν 95 χρόνια μετά το θάνατό του.³⁰ Ανεξάρτητα από τον χρόνο έκδοσής τους, τα Απομνημονεύματα των αγωνιστών αποτελούν σπουδαία πηγή για την μελέτη κοινωνικών-πολιτικών-οικονομικών-πολιτισμικών εκφάνσεων, διατυπωμένα με βάση την ιδιαίτερη προσωπικότητα του κειμενογράφου. Στην πλειοψηφία τους είναι έργα πολεμικά και πολιτικά, καθώς την περίοδο που διατυπώθηκαν η ιστορία ήταν τέτοια που καταγινόταν με πολεμικά και πολιτικά γεγονότα. Για την καλύτερη εικόνα σχετικά με τον τύπο και το περιεχόμενο των Απομνημονευμάτων, ακολουθεί μια σύντομη παράθεση. Να σημειωθεί ότι η κατάταξη που ακολουθεί βασίζεται στο είδος των Απομνημονευμάτων, για αυτό το λόγο διακρίνονται σε:

Ι.Πολεμικά Απομνημονεύματα:

ανακατατάξεων, πολιτισμικών ζυμώσεων και οξεία πολιτική και ιδεολογική αντιπαράθεση, βλ. Ελένη Ανδριάκαινα, *Μνήμη και εθνικιστική ιδεολογία*, ό.π., σ. 315-349.

²⁸ Π. Ε. Λέκκας, *Το παιχνίδι με το χρόνο: εθνικισμός και νεωτερικότητα*, ό.π., σ. 202-203

²⁹ Στο ίδιο.

³⁰ Στην περίπτωση του Κανέλλου Δεληγιάννη, η συγγραφή των *Απομνημονευμάτων* έγινε σε ηλικία 74 ετών θέλοντας να αποκαταστήσει την αδικία που κατέγραψαν άλλοι μειώνοντας την προσφορά του ίδιου και την οικογένειάς του. Πέρα από την αποκατάσταση του ονόματος του, προσπαθεί να αποδείξει με λεπτομέρειες, ότι πρόσωπα όπως ο Θεόδωρος Κολοκοτρώνης, ο Νικηταράς, ο Παπαφλέσσας κ.ά. στην ουσία ήταν κλέφτες ή γενικότερα ασήμαντα πρόσωπα, τα οποία ποτέ δεν θα αναδεικνύονταν χωρίς τη συνδρομή του. Ενοχλήθηκε από την εξύμνηση του Θ. Κολοκοτρώνη από άλλους συγγραφείς και συγκεκριμένα από τον Σηληιάδη, καθώς ο ίδιος και η οικογένειά του πρόσφεραν τα μέγιστα στον Αγώνα, όχι μόνο οικονομική αλλά και ψυχική και ηθική στήριξη στον κόσμο της Πελοποννήσου.

1. *Απομνημονεύματα Πολεμικά, διαφόρων μαχών συγκροτηθεισών μεταξύ Ελλήνων και Οθωμανών κατά τε το Σούλιον και Ανατολικήν Ελλάδα από του 1820 μέχρι του 1829 έτους / Συγγραφέντα παρά του Συνταγματάρχου Χριστοφόρου Περραιβού του εξ Ολύμπου της Θετταλίας και διηρημένα εις τόμους δύο.*³¹ Στο Α' τόμο περιγράφει τις μάχες των Σουλιωτών από το 1820-1823 και στο Β' τόμο τις μάχες της Ανατολικής Ελλάδας από το 1823-1829, μαζί με τις εκστρατείες του Δ. Υψηλάντη και του Γ. Καραϊσκάκη³². Στο προοίμιο των Απομνημονευμάτων του, αναφέρει τους λόγους που τον οδήγησαν στην συγγραφή, όπως και κάθε απομνημονευματογράφος, λέγοντας ότι είναι χρέος του προς την πατρίδα να παρουσιάσει την αλήθεια των γεγονότων και να πληροφορήσει τους μεταγενέστερους. Ακόμη, λόγος της συγγραφής ήταν και η διόρθωση όσων γεγονότων μεταδόθηκαν εσφαλμένα ή δεν έγιναν ποτέ γνωστά. Το έργο του Περραιβού, αν και σύντομο σε έκταση, περιλαμβάνει έγγραφα που επιβεβαιώνουν τα λεγόμενά του, η ξερή όμως αφήγηση για πρόσωπα και γεγονότα προκάλεσε αρκετές αντιδράσεις.
2. *Υπομνήματα περί της Επαναστάσεως της Ελλάδος από του 1820 μέχρι του 1823, συγγραφέντα παρά του μητροπολίτου Π. Πατρών Γερμανού και εκδιδόμενα παρά του κυρίου Καλλινίκου Καστόρχη σχολάρχου Καλαμών, εν Αθήναις 1837.*³³ Στα Απομνημονεύματά του ο μητροπολίτης συλλαμβάνει τα βασικά αίτια της επανάστασης, τον ρόλο της Φιλικής Εταιρείας, τις μυστικές συνεννοήσεις, ενώ η αφήγησή του δεν περιορίζεται μόνο στην Πελοπόννησο, αλλά απλώνεται και στην Στερεά, τα νησιά και φθάνει έως τη Χαλκιδική. Ο λόγος του είναι περίτεχνος, γοργός και άχρωμος, δεν δημιουργεί συμπάθειες ή αντιπάθειες, δεν επιμένει να εισχωρήσει σε βάθος ή να αποκαλύψει ενέργειες προσπαθώντας να είναι αμερόληπτος αφηγητής. Τέλος, να σημειωθεί ότι τα γεγονότα που αφηγείται διακόπτονται, το 1823.

³¹ Εκ της Τυπογραφίας Ανδρέου Κρομηλά, 1^η έκδοση, Αθήνα 1836.

³² Σε όσες μάχες δεν παραβρέθηκε, αναφέρει ότι έστελνε ανθρώπους ικανούς να τους περιγράψουν λεπτομερώς τις σκηνές των μαχών, από τις οποίες κρατούσε όσα από αυτά του φαίνονταν αξιόπιστα.

³³ Εκ της Τυπογραφίας Πέτρου Μαντζαράκη, 1^η έκδοση, Αθήνα 1837. Η πρώτη και η δεύτερη έκδοση φέρουν τον τίτλο υπομνήματα. Στην Τρίτη έκδοση αποκαθίσταται ο τίτλος, *Απομνημονεύματα*, ο οποίος είχε μεταβληθεί από τον Καστόρχη, *επιγραφόμενα Απομνημονεύματα τινά της κατά του τυράννου των Ελλήνων οπλοφορίας και τινων πολιτικών συμβεβηκότων εν Πελοποννήσω κατά την πρώτην της διοικήσεως περίοδον*, επιμέλεια Δ. Καμπούρογλου, υπό Γ. Ι. Παπούλα, Αθήνα 1900.

3. *Διήγησις συμβάντων της Ελληνικής φυλής από τα 1770 έως τα 1836. Υπαγόρευσε Θεόδωρος Κωνσταντίνου Κολοκοτρώνης.*³⁴ Ο Θεόδωρος Κολοκοτρώνης δεν κατέγραψε ο ίδιος τα Απομνημονεύματά του, αλλά τα αφηγήθηκε στον Γεώργιο Τερτσέτη. Η υπαγόρευση ξεκίνησε το καλοκαίρι του 1836 και κράτησε δύο μήνες. Ο λόγος του είναι απλός, λιτός, δημοτικός, με πλήθος παροιμιών, γνωμικών, μύθων, τραγουδιών και γενικότερα στοιχείων λαϊκών, αποκαλύπτοντας την γνησιότητα των λεγομένων του. Η έκτασή τους δεν είναι ανάλογη των μεγάλων γεγονότων και της μακράς επαναστατικής περιόδου, ενώ για τις διενέξεις, τις συγκρούσεις πολιτικών και στρατιωτικών τις λεπτομέρειες αντλούμε από υποστηρικτές του Κολοκοτρώνη. Ο ίδιος αποφεύγει τα επικίνδυνα σημεία, τα οποία θα μπορούσαν να προκαλέσουν αντιδράσεις και έτσι τα αποσιωπά. Επομένως, τα Απομνημονεύματά του, με τον πυκνό και σύντομο λόγο δυσκολεύουν τον αναγνώστη για την εύρεση της αλήθειας.
4. *Νικήτα Σταματελόπουλου ή Νικηταρά Απομνημονεύματα αυτοσχέδια εκ καταγραφής Γεωργίου Τερτσέτη.*³⁵ Σύντομο το περιεχόμενό τους, με λίγα λόγια για τα προεπαναστατικά γεγονότα, για την παραμονή του στη Ζάκυνθο, στη συνέχεια για τα γεγονότα του Αγώνα, ενώ στο έτος 1823 αναφέρεται στον άφιξη του Καποδίστρια και μνημονεύει επιστολές που είχε με τον Κυβερνήτη. Το έργο του ολοκληρώνεται με λίγα ακόμα στοιχεία της ζωής του. Αν και τα Απομνημονεύματά του δεν προσφέρουν νέο υλικό για την Επανάσταση, ωστόσο μας κερδίζουν για την απλότητα και την γνησιότητα τους.
5. *Απομνημονεύματα περί της Ελληνικής Επανάστασεως υπό Φωτάκου πρώτου υπασπιστού του Θεόδωρου Κολοκοτρώνη.*³⁶ Παραθέτει με αρκετές λεπτομέρειες και περιγραφές τα γεγονότα της Επανάστασης, τον ρόλο του Κολοκοτρώνη στα πολεμικά γεγονότα, ενώ αξιοσημείωτο είναι το γεγονός ότι πολλοί είναι αυτοί που έχουν χαρακτηρίσει το έργο του ιστοριογραφικό εξαιτίας της προσπάθειάς του να ερμηνεύσει τις αιτίες που

³⁴ Τύποις Χ. Νικολαΐδου Φιλαδελφείως, Αθήνησιν 1846.

³⁵ Η πρώτη έκδοση των Απομνημονευμάτων του Νικηταρά από το χειρόγραφο των Παρισίων έγινε από το Νίκο Βέη, με πλουσιότατα σχόλια, «Ελληνικά», τ. Γ', 1930, σ. 163-173, εισαγωγή εκδότη, σ. 174-180, το κείμενο των Απομνημονευμάτων, σ. 180-196, 485-528, τ. Δ', 1931, σ. 443-482, τ. Ε', 1932, σ. 69-90.

³⁶ Τύποις και βιβλιοπωλείω Π. Δ. Σακελλαρίου, Αθήνησι 1858, σε δύο τόμους. Ένα μέρος των Απομνημονευμάτων εκδόθηκε το 1858 και το 1899 ο δεύτερος τόμος.

προκάλεσαν την Επανάσταση, το ρόλο των ατόμων που έπαιξαν καθοριστικό ρόλο σε αυτήν. Επίσης, η λιτή, λακωνική και αφελής εικόνα που μας δίνει για τον προεπαναστατικό βίο των Ελλήνων, για την εικόνα κλεφτών, αρματολών, κοτζαμπάσηδων, κληρικών, το ρόλο της Φιλικής Εταιρείας κ.λπ. αποδεικνύει ότι δεν είναι καθαρά Απομνημονεύματα, διότι δεν στηρίζεται σε προσωπικές αναμνήσεις.

6. *Αναγνώστη Κοντάκη, Απομνημονεύματα.*³⁷ Τα Απομνημονεύματα του Κοντάκη έχουν τον χαρακτήρα οικογενειακού ημερολογίου, όπου αναφέρεται η γενεαλογία της οικογένειας, η δράσης αυτής τόσο προεπαναστατικά όσο και επαναστατικά.
7. Κωνσταντίνου Μεταξά, *Ιστορικά Απομνημονεύματα εκ της Ελληνικής Επαναστάσεως.*³⁸ Ο Κ. Μεταξάς επεδίωξε κι αυτός να αποκαλύψει της αλήθεια των πολεμικών και πολιτικών γεγονότων στο χώρο της Πελοποννήσου, καθότι: «είτε έξ' άγνοίας είτε έκ φαντασίας καί όπόσον έσυγχύσθησαν τά πρόσωπα, αί έποχαί καί αύτά τά γεγονότα». Περιγράφει μόνο τα γεγονότα στα οποία ήταν αυτόπτης μάρτυρας, ενώ δεν παραλείπει να αναφερθεί σε γεγονότα που ήταν μικρής σημασίας, διότι αντιλήφθηκε ότι «*παραμορφωμένα άναφέρονται ύπ' άλλων συγγραφέων*». Η αφήγησή του ξεκινά από το έτος 1821 και ολοκληρώνεται το έτος 1832 με την περίοδο της αντιβασιλείας. Το έργο του είναι αρκετά σημαντικό και αξιόλογο, διότι γνωρίζει να γράφει, να ακριβολογεί, να κρίνει και να είναι αντικειμενικός μπροστά σε γεγονότα και σε πρόσωπα με τα οποία συνεργάστηκε.
8. Κανέλλου Δεληγιάννη, *Απομνημονεύματα.*³⁹ Ο Δεληγιάννης, ανήκοντας στην τάξη των κοτζαμπάσηδων, παραδίδει τα Απομνημονεύματά του με το ανάλογο ύφος και την εμπάθεια που διέκρινε την ανώτερη τοπική τάξη της Πελοποννήσου. Ο προεστός ανήκει σε μία από τις μεγαλύτερες προυχοντικές οικογένειες του Μοριά, η οποία αναμείχθηκε ενεργά στα στρατιωτικά και πολιτικά πράγματα της Επανάστασης. Στον Α' τόμο των

³⁷ Σειρά Απομνημονευμάτων αγωνιστών του 1821, Ν° 11, επιμελητής εκδόσεως και προλογίζων Εμ. Πρωτοψάλτης, Αθήνα 1957, σ. 1-84.

³⁸ Εκδόθηκαν στην Αθήνα μετά το θάνατό του, στα 1878.

³⁹ Για την ύπαρξη των Απομνημονευμάτων του Δεληγιάννη γνώριζαν αρκετοί, ενώ κατά περιόδους εμφανίζονταν διάφορα αποσπάσματα. Εκδόθηκαν στη σειρά Απομνημονευμάτων αγωνιστών του 1821, Ν° 16, 17, 18, εισαγωγή και σχόλια Γ. Τσουκαλά, πρόλογος Μ. Μιχαλοπούλου – Β. Τσαφάρá, Αθήναι 1957, τ. Α-Γ'.

Απομνημονευμάτων, περιέχεται η προεπαναστατική περίοδος της Πελοποννήσου καθώς και προκαταρκτικά του πολέμου. Στο Β' τόμο τα γεγονότα μετά την άλωση της Τρίπολης του πρώτου έτους της Επανάστασης, την κάθοδο του Δράμαλη το δεύτερο έτος του πολέμου, τον εμφύλιο πόλεμο, την απόβαση του Ιμπραήμ στη Μεθώνη και στο Γ', τόμο τη συνέχεια του Αγώνα από το διορισμό του Κολοκοτρώνη και του Πετρόμπεη ως γενικούς αρχηγούς για την απόκρουση του Ιμπραήμ μέχρι την άφιξη του Όθωνα στην Ελλάδα. Τέλος, να σημειωθεί ότι δεν λείπει το υποκειμενικό στοιχείο, ενώ διαφαίνεται η έχθρα με τον Κολοκοτρώνη, αλλά και με πρόσωπα που μετέβαλαν την αλήθεια, όπως ο Π. Π. Γερμανός, ο Σπηλιάδης, ο Κ. Μεταξάς. Ιδιαίτερο μένος έχει με τον Πλαπούτα και το Δ. Υψηλάντη.

9. *Απομνημονεύματα Στρατηγού Μακρυγιάννη*.⁴⁰ Από τα Απομνημονεύματα του στρατηγού Μακρυγιάννη αντλούνται τα βασικότερα στοιχεία της βιογραφίας του, της προσωπικής του δράσης εναντίων των Οθωμανών, σημαντική είναι η συμβολή του για την περιγραφή των πολεμικών γεγονότων της Άρτας, για την εκστρατεία στην Ανατολική Ελλάδα, τα γεγονότα της Αθήνας καθώς επίσης για τους εμφυλίους πολέμους που ξέσπασαν στην Πελοπόννησο. Οι περισσότεροι μελετητές εστιάζουν στις περιγραφές των εμφυλίων πολέμων, στις οποίες έντονη είναι η ειρωνική διάθεση σε βάρος συναγωνιστών του, θριαμβολογώντας τόσο για τα δικά του κατορθώματα, συμπεριλαμβανομένου και των πολιτικών κατά τη διάρκεια των πολιτικών συγκρούσεων για τη συγκρότηση Εθνικών Κυβερνήσεων, αλλά όσο και για τα κατορθώματα των ρουμελιωτών συναγωνιστών του, απαξιώνοντας τη συμβολή των πελοποννησίων. Η αφήγησή του είναι ανοργάνωτη, λιτή, μονοκόμματη και με τον αντίστοιχο κομπασμό των απομνημονευτών για τα γεγονότα στα οποία συμμετείχε.

10. Γενναίου Θ. Κολοκοτρώνη, *Απομνημονεύματα*.⁴¹ Τα Απομνημονεύματα του Γενναίου είναι λιτά και σύντομα ως προς τις περιγραφές των γεγονότων. Ξεκινούν από την εποχή παραμονής του στη Ζάκυνθο και

⁴⁰ Πρώτη έκδοση: Αρχεία της Νεωτέρας Ελληνικής Ιστορίας. Εκδίδονται επιμέλεια του Ιωάννη Βλαχογιάννη, τ. Α', Ιστορικά Έγγραφα, τ. Β', Απομνημονεύματα, Αθήνα 1907.

⁴¹ Εκδ. οίκος Τσουκαλά, επιμ. Εμ. Πρωτοψάλτης, Αθήνα 1959 και Γενναίου Κολοκοτρώνη, Απομνημονεύματα (δεύτερο χειρόγραφο 1821-1862), εισαγωγή-σημειώσεις Εμ. Πρωτοψάλτης, Βιβλιοθήκη Γεν. Αρχείων Κράτους, αρ. 2, Αθήνα 1961.

εκτείνονται έως την άφιξη του Όθωνα. Γενικότερα δεν αναλύει και δεν εμβαθύνει σε γεγονότα που επηρέαζαν τον πόλεμο, όπως οι περιπτώσεις δολοπλοκιών προς το πρόσωπο του πατέρα του ή τα πολιτικά γεγονότα που προκαλούσαν οι Εθνικές Συνελεύσεις. Το δεύτερο Απομνημόνευμα του Γενναίου είναι διαφορετικό από το πρώτο, είναι μια σύντομη γραπτή έκθεση των πολεμικών και πολιτικών γεγονότων από την έκρηξη της Επανάστασης έως τις παραμονές του θανάτου του. Στα Απομνημονεύματα αυτά, δεν περιλαμβάνει όσα εξέθεσε στο πρώτο. Συνοψίζει όλα τα γεγονότα με χρονολογική σειρά, δημοσιεύει έγγραφα, εκθέσεις άλλων σχετικά με τα γεγονότα, αναφέρει επιστολές, διαταγές και άλλα επίσημα έγγραφα.

11. Παναγιώτου Παπατσώνη, *Απομνημονεύματα από των χρόνων της Τουρκοκρατίας μέχρι της βασιλείας του Γεωργίου Α'.*⁴² Τα Απομνημονεύματα του Παπατσώνη αναφέρονται κυρίως στη δράση της οικογένειας προεπαναστατικά και κατά την διάρκεια της Επανάστασης. Εστιάζει στην ανιδιοτελή και μεγάλη προσφορά της οικογένειάς του στον Αγώνα της ελευθερίας, όπως αντίστοιχα και ο Κανέλλος Δεληγιάννης, με τον οποίο έχουν ταυτόσημες απόψεις για πρόσωπα, γεγονότα και καταστάσεις. Το έργο του είναι δυσνόητο σε ορισμένα σημεία, ανοργάνωτη αφήγηση, χωρίς κριτική επεξεργασία και διασταυρώσεις, γραμμένα από την οπτική του προύχοντα.
12. Νικολάου Κ. Κασομούλη, *Ενθυμήματα στρατιωτικά της Επαναστάσεως των Ελλήνων 1821-1833.*⁴³ τόμος Α', Αθήνα 1939, τόμος Β', Αθήνα 1940, τόμος Γ', Αθήνα 1942. Η συγγραφή τους ξεκινά από το 1832 και ολοκληρώνεται το Μάιο του 1841. Ο σκοπός της συγγραφής τους να εκτεθούν τα πραγματικά στρατιωτικά και πολιτικά γεγονότα από το 1821 έως το 1833, δίνοντας παράλληλα και δύο γεωγραφικούς πίνακες από την έξοδο του Μεσολογγίου. Τόμος Α': περίοδος 1650-1821, σε επτά κεφάλαια. Εξετάζεται η αρματολική κίνηση της Βόρειας Ελλάδας, παραθέτοντας ονόματα κλεφτών καθώς και πατριωτικά κινήματα από τον 17^ο αιώνα έως τις αρχές του 1821. Επίσης, αναφέρεται στη δράση των

⁴² Εισαγωγή και σημειώσεις Εμ. Γ. Πρωτοψάλτη, Βιβλιοθήκη Γενικών Αρχείων του Κράτους, εν Αθήναις 1960.

⁴³ Αρχεία της Νεωτέρας Ελληνικής Ιστορίας, Δ', επιμέλεια Γ. Βλαχογιάννης, χορηγία Παγκείου Επιτροπής, τόμος Α', Αθήνα 1939, τόμος Β', Αθήνα 1940, τόμος Γ', Αθήνα 1942.

Μακεδόνων κλεφτών και αρματολών, η καταδίωξή τους από τον Αλή πασά, ο αγώνας των Σουλιωτών, των αρματολών του Ολύμπου και Χασίων και πολλά άλλα ακόμη. Επίσης, στον πρώτο τόμο, περιλαμβάνονται δεκατρία κεφάλαια για τα γεγονότα των ετών 1820-21, 1822, 1822-1823 και 1824. Στα κεφάλαια αυτά αφηγείται τη ζωή του κατά τη διάρκεια διαμονής του στην Αίγυπτο, για τη μύηση του στη Φιλική Εταιρεία και τέλος τα πολεμικά γεγονότα της Επανάστασης, στα οποία κάνει λόγο για τη μεταφορά του στην Πελοπόννησο, για την εγκατάστασή του στον Ασπροπόταμο καθώς και για την δεύτερη οργάνωση της τοπικής συνέλευσης του Αιτωλικού. Στον Β' τόμο, σε είκοσι τρία κεφάλαια, καλύπτονται τα πολεμικά γεγονότα από το 1825-1827. Στην αφήγηση αυτή εντάσσονται ο εμφύλιος πόλεμος, η παρακολούθηση των διαπραγματεύσεων στο Ναύπλιο, η εμφάνιση των Αράβων, η δράση του Κιουταχή στην Ανατολική Ελλάδα, τα γεγονότα του Μεσολογγίου, το προσκύνημα της Ρούμελης, η επάνοδος των παλιών αρματολικιών, ο αγώνας των Αθηνών και το στρατιωτικό σχέδιο του Καραϊσκάκη και άλλα πολλά ακόμη στρατιωτικά και πολεμικά γεγονότα έως την άφιξη του Κυβερνήτη στην Αίγινα. Τέλος στον Γ' τόμο, αναφέρονται τα γεγονότα από την περίοδο 1828-1833, σε είκοσι κεφάλαια, καλύπτοντας όλη την καποδιστριακή περίοδο και το έργο αυτής. Στο έργο του Κασομούλη ή περιγραφή και η διεξοδικότητα είναι από τα κύρια χαρακτηριστικά του, δίνοντας ζωντάνια και αμεσότητα στα είδη γνωστά γεγονότα, ενώ το εισαγωγικό κεφάλαιο για τον αρματολισμό είναι πολυτιμότεο για τη σύγχρονη έρευνα.

II. Απομνημονεύματα για τη θυσία του Μεσολογγίου:

1. Αρτεμίου Μίχου, *Απομνημονεύματα της δευτέρας πολιορκίας του Μεσολογγίου (1825-1826)* και τινές άλλες σημειώσεις εις την ιστορίας του μεγάλου Αγώνος αναγόμεναι.⁴⁴ Το έργο του είναι περισσότερο ημερολογιακού τύπου απομνημόνευμα, διότι καταγράφονται σημειώσεις για την καθημερινή εξέλιξη της πολιορκίας του Μεσολογγίου, χωρίς ιδιαίτερες λεπτομέρειες. Ο Μίχου κατέταξε το υλικό του σε δύο μέρη: α) «Σύντομος περιγραφή εν είδει ημερολογίου των αξιολογωτέρων συμβάντων

⁴⁴ Εκδίδονται υπό Σ. Π. Αραβαντινού, Αθήνα 1883.

της Β' πολιορκίας του Μεσολογγίου, αρχομένη από της 12' Απριλίου 1825 και λήγουσα την 25 Ιανουαρίου 1826». β) «Τα κατά την πολιορκία του Μεσολογγίου αφ' ης εποχής ένεκα των περιστάσεων έπαυσεν εκδιδόμενη η εφημερίς Τα «Ελληνικά Χρονικά» ». Στο δεύτερο μέρος περιλαμβάνεται και η έξοδος των πολιορκημένων και ο κατάλογος των σωματαρχών και υποσωματαρχών της φρουράς.

2. Σπυρο-Μήλιου, *Απομνημονεύματα της δευτέρας πολιορκίας του Μεσολογγίου 1825-1826*.⁴⁵ Αποτελείται από δέκα κεφάλαια, καλύπτοντας αντίστοιχα ανά ένα ή δύο μήνες του 1825, του Ιανουαρίου και Φεβρουαρίου του 1826 και Μαρτίου – Απριλίου του 1826. Ο Σπυρο-Μήλιος μας δίνει μια λεπτομερή και ζωντανή περιγραφή της πολιορκίας του Μεσολογγίου, παρουσιάζοντας όλες τις στρατιωτικές κινήσεις και τον δύο πλευρών, τις στρατολογήσεις, τους ανεφοδιασμούς κ.λπ. Παράλληλα με την αφήγηση γίνεται και κριτική του πολέμου, καταλογισμός των ευθυνών, διατυπώνει υποθέσεις για την εξέλιξη των γεγονότων, την κατάσταση εντός και εκτός του στρατοπέδου, την υπεράσπιση στο Κεφαλόβρυσο του Αιτωλικού για να αντικρούσει τις δυνάμεις του εχθρού που κατευθύνονταν στο Μεσολόγγι και άλλα γεγονότα.
3. *Τα χρονικά του Φιλέλληνο Μάγερ*. Πρόκειται για την εφημερίδα που εξέδιδε στο Μεσολόγγι «Ελληνικά Χρονικά», ο Ελβετός Ιωάννης – Ιάκωβος Μάγερ, από την 1^η Ιανουαρίου του 1824 με επιχορήγηση του αγγλικού φιλελληνικού κοιμητηρίου. Στα Ελληνικά Χρονικά, απεικονίζεται το χρονικό των ιστορικών γεγονότων, το οποίο όμως διακόπτεται απότομα στις 20 Φεβρουαρίου 1826, διότι το πιεστήριο καταστράφηκε από βόμβα των πολιορκητών. Ο Μάγερ, εκτός των ιστορικών γεγονότων, μας παρουσιάζει την ψυχική κατάσταση των πολιορκημένων, όπως επίσης και των ανδρών της φρουράς. Τέλος, έντονο είναι το δημοσιογραφικό στοιχείο, για το λόγο αυτό δεν αποτελούν μορφή απομνημονεύματος.⁴⁶

III. Απομνημονεύματα Αθηναίων Αγωνιστών:

⁴⁵ Εκδίδονται υπό Ιω. Βλαχογιάννη, πατριωτική χορηγία του κ. Εμ. Α. Μπενάκη εις τιμής της Εκατονταετηρίδος της Εξόδου της ηρωικής φρουράς, Αθήναι 1926

⁴⁶ Για την εφημερίδα «Ελληνικά Χρονικά», δημιουργήθηκε ειδικό ημερολόγιο, από τον Γεώργιο Δροσίνη, με τον τίτλο: «Το ημερολόγιο της πολιορκίας του Μεσολογγίου 1826-1826 εκ των «Ελληνικών Χρονικών» του Μάγερ. Τελευταίαι ημέραι-έξοδος της φρουράς-θρήνοι του Μεσολογγίου», εκδόσις Συλλόγου προς διάσσωσιν ωφέλιμων βιβλίων, Αθήνα 1926.

1. *Το Ημερολόγιον Χρηστίδου-Μοναστηριώτου.*⁴⁷ Σύντομο Ημερολόγιο, καλύπτει ένα διάστημα δύο μηνών, από 6 Φεβρουαρίου μέχρι 27 Μαρτίου 1826. Αναφέρονται στη διαδρομή από το Ναύπλιο προς την Πιάδα, τη Σαλαμίνα και την Αθήνα, στην οποία έκαναν αρκετές επαφές με τον Γκούρα, τον Μακρυγιάννη, τον Ταλάντιο Νεόφυτο, τον Γροπίους κ.λπ., για την αλληλογραφία που είχαν με Πελοποννήσιους, συζητήσεις που είχαν με άλλα άτομα, όπως ο Ιωάννης Βλάχου και στις οποίες στρέφονταν εναντίον του Μαυροκορδάτου καταλογίζοντας ευθύνες, με στόχο να ενισχυθεί η εικόνα του Υψηλάντη. Τέλος, στρέφεται σε θέματα στρατιωτικά, οικονομικά, εξωτερικά, τοπικά, προϋποθέτοντας τη γνώση προσώπων και καταστάσεων για την καλύτερη ανάγνωσή του.
2. *Ημερολόγιο Ν. Καρώρη.*⁴⁸ Η συγγραφή του ξεκινά από 19 Ιουνίου 1826 μέχρι 11 Απριλίου 1827. Το ημερολόγιο αναφέρεται στην πολιορκία της Ακρόπολης από τον Κιουταχή, περιγράφοντας με ακρίβεια τα γεγονότα, δίνοντας όμως έμφαση και στην τραγική και στην κωμική τους πλευρά.
3. *Ημερολόγιον Παναγή Πούλου.*⁴⁹ Αποτελείται από τρία σύντομα ημερολόγια: Το πρώτο αναφέρεται περιληπτικά στα γεγονότα από τις 9 Ιουνίου έως τις 8 Αυγούστου 1826, συμπληρώνοντας τον Καρώρη, το δεύτερο περιλαμβάνει τη συμμετοχή του Πούλου ως γραμματέας του Ειδεκ, στη εκστρατεία του Πειραιά, χρονική περίοδος 7-17 Νοεμβρίου 1826 και το τρίτο αναφέρεται στο διάστημα από 1 Μαρτίου έως 31 Μαΐου 1827, σχετικά με τα προκαταρκτικά της Γ' Εθνικής Συνελεύσεως, στην συγκρότησή της, στις αποφάσεις της και στις υπηρεσίες ξένων στρατιωτικών, του Γόρδωνος, του Φαβιέρου, του Church, του Κόχραν, του Ειδεκ, του Άμιλτον, ενώ συμπληρώνει ξανά τον Καρώρη. Στη διατύπωση των συμβάντων ο Πούλος είναι τηλεγραφικός, προϋποθέτει γνώση των πραγμάτων για να γίνει αντιληπτός.
4. *Αναμνήσεις Γεωργίου Γεωργαντά.*⁵⁰

⁴⁷ Υπό Ιω. Βλαχογιάννη, *Αρχεία της Νεωτέρας Ελληνικής Ιστορίας*, επιμ. Ιω. Βλαχογιάννη. Α' Αθηναϊκόν Αρχεῖον, τ. Α', εν Αθήναις 1901, σ. 3-31.

⁴⁸ Υπό Ιω. Βλαχογιάννη *Αρχεία της Νεωτέρας Ελληνικής Ιστορίας*, επιμ. Ιω. Βλαχογιάννη. Α' Αθηναϊκόν Αρχεῖον, τ. Α', εν Αθήναις 1901, σ. 33-222.

⁴⁹ Υπό Ιω. Βλαχογιάννη *Αρχεία της Νεωτέρας Ελληνικής Ιστορίας*, επιμ. Ιω. Βλαχογιάννη. Α' Αθηναϊκόν Αρχεῖον, τ. Α', εν Αθήναις 1901, σ. 223-245.

⁵⁰ Υπό Ιω. Βλαχογιάννη *Αρχεία της Νεωτέρας Ελληνικής Ιστορίας*, επιμ. Ιω. Βλαχογιάννη. Α' Αθηναϊκόν Αρχεῖον, τ. Α', εν Αθήναις 1901, σ. 246-270.

5. Γεωργίου Ψυλλά, *Απομνημονεύματα του βίου μου*.⁵¹ Είναι έργο βιογραφικό, αναφερόμενο στην σταδιοδρομία του Ψυλλά. Η χρονική περίοδος που καλύπτει είναι από το 1801 έως το 1869.
- IV. Απομνημονεύματα Κληρικών – Δεσμοτών σχετικά με την άλωση της Τρίπολης:
1. Ιωσήφ Ζαφειροπούλου, *Οι αρχιερείς και οι προύχοντες εντός της εν Τριπόλει φυλακής εν έτει 1821, εν Αθήναις 1852*.⁵² Το έργο δεν περιορίζεται μονάχα στα γεγονότα εντός της φυλακής, αλλά γίνεται αναφορά και σε συζητήσεις που είχαν με ισχυρούς Οθωμανούς αξιωματούχους καθώς και την φρουρά, αντλώντας έτσι στοιχεία, κατά τη διάρκεια της πολιορκίας, για τις αντιδράσεις και των δύο πλευρών, πολιορκητών και πολιορκούμενων.
 2. *Στιχούργημα Τριπολιτσάς Δανιήλ*.⁵³ Αναφέρεται και αυτό το έργο στην πολύμηνη φυλάκιση των αρχιερέων και κοτζαμπάσηδων και συγκεκριμένα στη φυλάκιση του μητροπολίτη Τριπολιτσάς Δανιήλ Παναγιωτόπουλου. Για αρκετούς θεωρείται μικρής αξίας έργο, εξαιτίας της έμμετρης μορφής του, της αυστηρής κληρικής γλώσσας, της ηθικολογίας της εκκλησίας κ.λπ. Το έργο έχει διαλογική μορφή, ανάμεσα στον δούλο και τον ελεύθερο εντός της φυλακής. Μέσα από τη συζήτηση φαίνονται τα φυλακισμένα πρόσωπα, αλλά και όλο το περιβάλλον της φυλακής.
 3. *Ιωσήφ Ανδρούσης, Απομνημονεύματα (Memoiren ...)*.⁵⁴ Τα Απομνημονεύματα του Ιωσήφ Ανδρούση, αναφέρονται και εκείνα, με λεπτομέρεια και χρονολογική σειρά, στα γεγονότα εντός και εκτός της φυλακής.⁵⁵ Όλα τα έργα για την πολύμηνη φυλάκιση είναι σημαντικής αξίας, παρόλα αυτά δεν διαφωτίζουν περισσότερο τα γεγονότα τα οποία ήδη γνωρίζουμε από άλλες πηγές.
- V. Ήσσονα Απομνημονευτικά έργα:

⁵¹ Εισαγωγή Κ. Λούρου, εκδ. και σημειώσεις Ελευθερίου Γ. Πρεβελάκη, Ακαδημία Αθηνών, Κέντρον Ερεύνης της Ιστορίας του Νεώτερου Ελληνισμού, στην σειρά Μνημεία της Ελληνικής Ιστορίας, 8, Αθήναι 1974.

⁵² Ο ανιψιός του Θεόδωρος κατέγραψε καθ' υπαγόρευση τα απομνημονεύματά Ιωσήφ Ζαφειρόπουλου.

⁵³ Το στιχούργημα είναι γνωστό από την αποσπασματική δημοσίευση του στην «*Ακρόπολιν Φιλολογικήν*», τ. Α' (1888-89), σ. 361-363, 375-377. Πλήρης έκδοση του *Στιχουργήματος* έγινε από τον Γ. Π. Κορνούτο, Το Απομνημόνευμα, Βασική Βιβλιοθήκη, τ. 44, Αθήνα 1953, σ. 165-181.

⁵⁴ *Εν ΒΝΙ*, τ. ΧΙΧ (1966), σ. 412-432 (από τα κατάλοιπα του Ν. Α. Βέη, εισαγωγή σχετικά με τον συγγραφέα στη γερμανική γλώσσα από τον Β. Π. Παναγιωτόπουλο, σ. 409-411).

⁵⁵ Η αναφορά στα εκτός γεγονότα παρέρχονται γρήγορα από τον συγγραφέα.

1. *Απομνημονεύματα* Αλέξανδρου Δ. Κριεζή.⁵⁶ Τα Απομνημονεύματα του Κριεζή είναι σύντομα και αναφέρονται στα επαναστατικά γεγονότα από τον Απρίλιο του 1821 έως το 1828, έχουν ως κέντρο της αφήγησης τον ίδιο, όπως επίσης τις σκέψεις, τη δράση και την παρουσία του. Η αφήγηση έχει ημερολογιακό χαρακτήρα, ωστόσο δεν υπάρχει σαφής χρονολόγηση των περιστατικών. Τέλος, σημειώνεται ότι παρέχει αρκετές λεπτομέρειες για περιστατικά που μας είναι άγνωστα ή εν μέρει γνωστά.
2. Στεφάνου Ιω. Στεφανοπούλου, *Απομνημονεύματα τινά της Επανάστασεως του 1821*.⁵⁷ Τα Απομνημονεύματα του Στεφανόπουλου ξεκινούν από τις περιπέτειες της οικογένειάς του, πώς κατέφυγαν στα Επτάνησα μετά την επανάσταση των Ορλωφικών, πώς εγκαταστάθηκαν ξανά στην Τρίπολη και πάλι στη Ζάκυνθο, καθώς επίσης η επαφή του με τον Θ. Κολοκοτρώνη και η μύησή του στην Φιλική Εταιρεία. Το ενδιαφέρον των Απομνημονευμάτων εστιάζεται στις πληροφορίες που δίνει σχετικά με την διάδοση του μυστικού, από τον ίδιο, μέσα στο διοικητικό κέντρο του Μοριά και στην ύπαιθρο. Ακόμη μας δίνει πολλές πληροφορίες για τις παραμονές του πολέμου, όπως επίσης και τα γεγονότα των πρώτων ημερών, παρακολουθεί τις κινήσεις του Κολοκοτρώνη, ιδιαίτερα στις διαπραγματεύσεις για την παράδοση της Τρίπολης με τους Οθωμανούς και κυρίως τους Αλβανούς. Την άλωση της Τρίπολης με την οποία ολοκληρώνει το έργο του την παραπέμπει στους ιστοριογράφους, αποδεικνύοντας ότι είχε διαβάσει όσα έργα είχαν δημοσιευτεί έως το 1864.
3. *Διήγησις περί καταστροφής της Χίου* Ανδρέα Ζ. Μάμουκα. Η διήγηση του Μάμουκα για την καταστροφή της Χίου, στην οποία υπήρξε αυτόπτης μάρτυρας, έχει επιστολικό χαρακτήρα. Συγχρόνως, υπάρχουν δύο παραλλαγές, η πρώτη με την μορφή αφήγησης εκδόθηκε με τον τίτλο «Παράγραφος γραφής ενός Γραικού Α. προς τον φίλον του Ν. περί της καταστροφής τη Χίου (Σύρος 1834)» και η δεύτερη αλλαγμένη έχοντας πιο σαφείς αντιλήψεις για θέματα πολιτικής, θρησκείας και κοινωνίας, φέρει τον

⁵⁶ Το Ημερολόγιο του αρχηγού Κριεζή (Γκιονάλε δια την ανεξαρτησίαν του έθνους), «Εβδομάδας», φ. 3-28 (21 Ιαν.-15 Ιουλ. 1889).

⁵⁷ Τύποις της Φωνής των Επαρχιών, εν Τριπόλει 1864.

τίτλο «*Η καταστροφή της Χίου εξ επιστολής ενός Έλληνος Α ... προς τον φίλον και συμπολίτην του Ν..., περί της καταστροφής της Χίου*».⁵⁸

4. *Απομνημονεύματα* Διονύσιου Ευμορφόπουλου.⁵⁹ Τα Απομνημονεύματα αυτά αναφέρονται στη δράση του Ευμορφόπουλου σχετικά με τη μύηση του στη Φιλική Εταιρεία, στην δράση του στο Μεσολόγγι το 1822, έπειτα στο Άργος για τον πόλεμο κατά του Δράμαλη, στον Αγώνα εναντίον του Κιουταχή στην πολιορκία της Ακρόπολης και ακόμη άλλα γεγονότα της Επανάστασης.
5. *Ημερολόγιον* Ιωάννου Μαυρομιχάλη – Κατσή.⁶⁰ Το Ημερολόγιο περιέχει σημαντικές πληροφορίες για την εκστρατεία του Ιμπραήμ στην Πελοπόννησο. Την περίοδο εκείνη ο Μαυρομιχάλης ήταν επιμελητής του στρατοπέδου στην Λιγούδιστα της Μεσσηνίας, από όπου λαμβάνει επιστολές, γραπτές διαταγές, κάνει αναφορές, διαβιβάζει, λαμβάνει τα περισσότερα γράμματα του αδελφού του, σημειώνει την διέλευση επισήμων και τις συνεντεύξεις αυτών, την μισθοδοσία των Μανιατών και του Ρουμελιωτών κ.λπ. Το ημερολόγιο του Μαυρομιχάλη βρέθηκε στο αρχείο του Φιλήμονα, καλύπτει την περίοδο 4-25 Απριλίου 1825 και πολλοί θεωρούν ότι είναι σημαντικό βοήθημα για την ερμηνεία ανέκδοτου υλικού για την εκστρατεία του Ιμπραήμ.
6. *Σχεδιάσμα Ιστορίας της Επαναστάσεως* υπό Ρήγα Παλαμήδη. Ο Παλαμήδης εξέδωσε το έργο του το 1853 κυρίως για να αντικρούσει τους ισχυρισμούς του Ν. Σπηλιάδη. Το σχέδιασμα του Παλαμήδη αφορά τα γεγονότα της Επανάστασης, συνοψίζοντας και παραλείποντας αρκετά μικρά ή μεγάλα γεγονότα, δείχνοντας τις συμπάθειες ή αντιπάθειες προς τα δρώντα πρόσωπα.
7. Κωνσταντίνου Διαμαντόπουλου, *Απομνημονεύματα ή αληθή ιστορικά μη αναφερόμενα εν ταις ελληνικές ιστορίαις, εν Τριπόλει 1883*. Μικρό Απομνημόνευμα του οπλαρχηγού Διαμαντόπουλου, παρουσιάζοντας τη ζωή του και την παραμονή του στην Ύδρα πριν την έναρξη της Επανάστασης, κάνει λόγο για τη δράση των Φιλικών στο νησί, στη συνέχεια αναφέρεται στα τρία πρώτα έτη του πολέμου, στις εμφύλιες έριδες, στη δράση του Ιμπραήμ, ενώ διασώζει μια από τις ομιλίες του Κολοκοτρώνη, ο οποίος προσπαθούσε να εμψυχώσει τους συναγωνιστές του.

⁵⁸ Εκδιδόταν σε συνέχειες στην εφημερίδα «*Εβδομάς*», τ. Γ', 1886.

⁵⁹ Δημοσιεύτηκαν πρώτη φορά στην εφημερίδα «*Εβδομάδα*», τ. Α', 1884, σ. 89 κέξ.

⁶⁰ Για την ύπαρξη του Ημερολογίου πρώτη αναφορά γίνεται από τον Σ. Κουγέα. Το Ημερολόγιο εκδόθηκε πρώτη φορά από τον Γ. Κορνούτο, *Το Απομνημόνευμα*, Βασική Βιβλιοθήκη, τ. 5, σ. 199-205.

8. *Απομνημονεύματα* Δήμο-Τσέλιο. Ο Δήμος Τσέλιος υπαγόρευσε τα απομνημονεύματά του στον Γεώργιο Τερτσέτη, αλλά τα χειρόγραφα καταστράφηκαν κατά το σεισμό-πυρκαγιά του 1953 στη Ζάκυνθο. Σώθηκαν μόλις δύο σελίδες, που είχε δημοσιεύσει ο ιστοριοδίφης και συγγραφέας Ντίνος Κονόμος. Σύμφωνα με ορισμένους μελετητές, ο Δήμος Τσέλιος συμπεριλαμβάνεται στα πρόσωπα (οι άλλοι είναι οι Δήμος Μπουκουβάλας και Γεροδήμος Σταθάς) που πιθανολογείται ότι αναφέρονταν στο κλέφτικο τραγούδι «*Του Δήμου το κιβούρι*» και στο ποίημα του Αρ. Βαλαωρίτη «*Ο Δήμος και το καριοφίλι του*» (1857).

- VI. 1. *Σύντομα τινά Απομνημονεύματα της Ιστορίας της αναγεννηθείσης Ελλάδος από τον 1821-1833* υπό Κ. Μαργαρίτη, Αθήνησι 1853. Τα Απομνημονεύματα αυτά παρουσιάζουν μια σύντομη έκθεση των γεγονότων από την προετοιμασία του Αγώνα από τους Φιλικούς μέχρι την δολοφονία του Καποδίστρια και την άφιξη του Όθωνα. Τα γεγονότα δίνονται χρονολογικά και το έργο διαιρείται σε τέσσερα κεφάλαια: Στο Α' Κεφάλαιο κάνει λόγο για την προετοιμασία του Αγώνα από τη Φιλική Εταιρεία, για τα γεγονότα της Μολδοβλαχίας, ενώ για την αποτυχία του εγχειρήματος θεωρεί υπεύθυνο τον Υψηλάντη. Στο Β' κεφάλαιο δίνονται τα πολεμικά γεγονότα των τεσσάρων πρώτων ετών του πολέμου. Στο Γ' κεφάλαιο μιλά για την απόβαση του Ιμπραήμ στην Πελοπόννησο, για την πολιορκία και την πτώση του Μεσολογγίου, για την δράση του Κιουταχή στην Αττική, το θάνατο του Καραϊσκάκη, τα πολεμικά γεγονότα στη θάλασσα και τα πολιτικά. Τέλος, στο Δ' Κεφάλαιο κάνει λόγο για την εκλογή και εγκατάσταση του Καποδίστρια, την περίοδο της κυβέρνησής του καθώς και τη δολοφονία του. Γενικότερα κρίνει πρόσωπα και καταστάσεις, όπως τον Κολοκοτρώνη, τον Αλ. Μαυροκορδάτο, τον Οδυσσέα Ανδρούτσο κ.λπ.
2. *Απομνημονευτικά έργα του Κάρπου Παπαδόπουλου*. Το έργο του Παπαδόπουλου είναι τα εξής: α) *Ανασκευή των εις την ιστορία των Αθηνών αναφερομένων περί του στρατηγού Οδυσσέως Ανδρούτσου, του ελληνικού τακτικού και του συνταγματάρχου Καρόλου Φαβιέρου παρά του λοχαγού Κάρπου Παπαδόπουλου, εν Αθήναι 1837*. Πρόκειται για υπεράσπιση του Οδυσσέα Ανδρούτσου στα όσα έγραψε ο Διονύσιος Σουρμελής στην Ιστορίαν των Αθηνών (α' εκδ. 1834, β' 1853). β) *Πρόδρομος του Απανθίσματος του*

Ελληνικού Αγώνος του Κάρπου αντισυνταγματάρχου και ιππότη..., εν *Μεσολογγίω* 1839. Σκοπός του έργου αυτού ήταν η ανασκευή των δημοσιευμάτων για αγωνιστές της Επανάστασης των οποίων το όνομα αμαυρώθηκε από πρόσωπα όπως ο Σπ. Τρικούπης. Και τέλος γ) *Τα κατά Γ. Βαρνακιώτη και ανάκτησις του Μεσολογγίου ιστορηθέντα υπό Κάρπου Παπαδόπουλου, αντισυνταγματάρχου του πεζικού στρατού της γραμμής...*, εν *Μεσολογγίω* 1861. Το έργο αυτό στρέφεται κατά του Μαυροκορδάτου και επιχειρεί να υπερασπιστεί τις ενέργειες του Γ. Βαρνακιώτη, ο οποίος κατηγορήθηκε από τον Μαυροκορδάτο ότι προσκύνησε τους Οθωμανούς κατά τη διάρκεια εκστρατείας εναντίον του Ομέρ Βρυώνη. Επιχειρεί να ανασυγκροτήσει-αποκαταστήσει τη μνήμη του Βαρνακιώτη με έγγραφα και πειστικά επιχειρήματα. Ένα από αυτά τα έγγραφα είναι και τα ανέκδοτα Απομνημονεύματα του Γεώργιου Γαζή, γραμματέα του Βαρνακιώτη.

3. Αθανασίου Γρηγοριάδου, *Ιστορικάί αλήθειαι*.⁶¹ Το έργο αυτό υπαγορεύτηκε από τον Γρηγοριάδη και αναφέρεται κυρίως στα επαναστατικά χρόνια, τα οποία εκθέτει με απλότητα, λιτότητα, εστιάζοντας στην περιοχή της Μεσσηνίας. Τέλος, λίγα είναι εκείνα τα στοιχεία που παρατίθενται για τα προεπαναστατικά χρόνια και αναφέρονται στα γεγονότα του 1770 και την συμμετοχή των κλεφτών στην εξόντωση των Αλβανών.

Γενικότερα, κάθε *Απομνημόνευμα* έχει την ιδιαίτερη αξία του καθώς σχηματίζεται και διαμορφώνεται από προσωπικές κρίσεις. Μολονότι ο καθένας, (ανάλογα με την κοινωνική τάξη από την οποία προερχόταν κατά την οθωμανική περίοδο), ανήκει σε συγκεκριμένη συλλογική ομάδα καταγράφει τα γεγονότα με βάση τα χαρακτηριστικά της ομάδας και την προάσπιση των συμφερόντων της.⁶² Αυτή η διαφοροποίηση τους ωθεί σε ένα δηκτικό - έντονο κατηγορώ, σε μια στάση καταγγελίας και ενοχοποίησης, στην αλληλοκατηγορία. Στην πραγματικότητα όμως όλες οι κοινωνικές ομάδες έχουν κάτι κοινό, την προάσπιση του δικιού τους.

Όπως σημειώνει ο Ροτζώκος, τα *Απομνημονεύματα* του καθενός χωριστά βασίζονται σε έναν ιδιαίτερο τρόπο καταγραφής. Πιο συγκεκριμένα, ο καθένας

⁶¹ *Ιστορικών χειρόγραφον του αρχείου χειρογράφων αγωνιστών της Εθνικής Βιβλιοθήκης, περιέχον τους ελληνικούς απελευθερωτικούς αγώνες από τους έτους 1479-1834 του νομού Μεσσηνίας, εν Αθήναις* 1934.

⁶² Ομάδες που γεννήθηκαν και διαμορφώθηκαν κατά τη διάρκεια της οθωμανικής κυριαρχίας

χειρίζεται το υλικό του σύμφωνα με τους καταναγκασμούς που του επέβαλε η ιδιαίτερη κοινωνικοπολιτική του θέση, το πολιτιστικό περιβάλλον, όπως επίσης και η προσωπική καλλιέργεια.⁶³ Θα πρέπει επίσης να επισημανθεί ότι οι ξεχωριστές αυτές προσωπικότητες καταγράφουν και μία διαφορετική πτυχή της ιστορίας, ακόμα και αν ανήκουν στο ίδιο κοινωνικό περιβάλλον. Οι προύχοντες της Πελοποννήσου, των νήσων του Αιγαίου, της Στερεάς Ελλάδας και αλλού, αν και ανήκουν στην ίδια κατηγορία στην πραγματικότητα γράφουν ιστορία με βάση την τοπική τους προέλευση και τα ιδιαίτερα χαρακτηριστικά του τόπου τους. Το ίδιο ισχύει για τους στρατιωτικούς και άλλους Αγωνιστές, όπως για παράδειγμα ο Κασομούλης, του οποίου τα *Στρατιωτικά Ενθυμήματα* υπάρχει πληθώρα στοιχείων για την δράση των Αρματολών και των Σουλιωτών, πράγμα που δεν συναντούμε στα Απομνημονεύματα των Πελοποννησίων. Όλοι τους υπερασπίζονται την κοινωνικής τους προέλευση, ενώ συγκρούονται με εκείνους που έχουν διαφορετικές πολιτικές ιδέες και προσανατολισμούς. Εν κατακλείδι, αναζητούν τον παλιό καλό καιρό, κυρίως οι προύχοντες, που κανείς δεν μπορούσε να αμφισβητήσει τις δυνάμεις τους.⁶⁴

Στην παρούσα διπλωματική εργασία δεν χρησιμοποιήθηκαν όλα τα Απομνημονεύματα των Αγωνιστών της Επανάστασης, καθώς ορισμένα εξ αυτών δεν περιείχαν στοιχεία για τη δράση των κλεφτών στον χώρο της Πελοποννήσου και για τις δύο χρονικές περιόδους που μελετούμε ή πολλά από αυτά που καταγράφουν είναι παρόμοια χωρίς να παραθέτουν νέες πληροφορίες. Για το λόγο αυτό χρησιμοποιήθηκαν τα Απομνημονεύματα του Κ. Δεληγιάννη, του Παπατσώνη, του Θεόδωρου Κολοκοτρώνη, του Φωτάκου, του Π. Π. Γερμανού και ορισμένα σημεία από τα Απομνημονεύματα του Αναγνώστη Κοντάκη. Η επιλογή των παραπάνω Απομνημονευμάτων βασίστηκε στην διαφορετική οπτική, αντίληψη που κατέγραψαν τα γεγονότα που αφορούσαν τη δράση τους μέσα στην οποία έκλεισαν και την εικόνα μιας ολόκληρης κοινωνίας. Ο διαφορετικός τρόπος καταγραφής των γεγονότων, η διαφορετική αφηγηματική σκοπιά, όπου γίνεται η ανάκληση του παρελθόντος, οι κωδικοποιήσεις που δημιουργούν, οδηγούν σε μια αφήγηση που η ερμηνεία των γεγονότων καθίσταται δυσνόητη ή επιδέχεται πολλούς τρόπους ερμηνείας. Οι κωδικοποιήσεις αυτές, ίσως είναι γνωστές και αντιληπτές σε εκείνους που ανήκουν στην ίδια κοινωνική μερίδα, συμερίζονται και ενστερνίζονται κοινά

⁶³Ν. Ροτζώκος, *Πολιτικές και κοινωνικοπολιτικές συγκρούσεις στο εικοσιένα: Προύχοντες της Πελοποννήσου*, ό.π., σ. 25.

⁶⁴ Η εξουσία πλέον ασκείται στην επικράτεια και όχι στην κοινότητα, βλ. Ελένη Ανδριάκαινα, *Το «Νόημα του '21»*, στα *Απομνημονεύματα του Φωτάκου*, ό.π., σ. 18.

χαρακτηριστικά, δύσληπτα σε εκείνους που ανήκουν σε διαφορετική ομάδα ή ακόμη και εποχή. Παράλληλα, οι πολιτικές αντιπαράθεσεις διαμορφώνουν μια ανταγωνιστική διάθεση, με συνέπεια να οξύνει και να δυσχεραίνει την κατανόηση των γραφομένων. Έτσι, διακρίνονται αρκετές εκδοχές της ιστορίας, ενώ ο καθένας διαχειρίζεται το υλικό του ανάλογα με την κοινωνική θέση, ιδεολογία και ιεραρχία στον Αγώνα της ανεξαρτησίας.⁶⁵ Η αναζήτηση της αλήθειας στα Απομνημονεύματα του '21 δεν είναι ιδιαίτερα γόνιμη, αφού η γλώσσα υπακούει σε διαφορετικού τύπου νοηματικές συνδηλώσεις.⁶⁶

Ο απομνημονευματογράφος, παράλληλα με τις κωδικοποιήσεις, ανασκευάζει το παρελθόν με βάση την μνήμη στο παρόν του· ανασυγκροτημένη, επεξεργασμένη, ιδιαίτερα μετά το τέλος του Αγώνα έχοντας το χρόνο να θυμηθεί, να σχολιάσει και να συγκροτήσει τη μνήμη. Η καταγραφή των *Απομνημονευμάτων* είναι θα λέγαμε ένα είδος συλλογικής μνήμης, μια προφορική μαρτυρία που γίνεται αντικείμενο μελέτης από τους ίδιους, όταν ανασύρουν και αναλύουν τη μνήμη. Σύμφωνα με τον Halbwachs η ατομική μνήμη ανακαλεί μονάχα το κοινωνικό πλαίσιο εντός του οποίου διαμορφώνεται, αποτελεί κοινωνική κατασκευή και πτυχή της συλλογικής μνήμης. Η συλλογική μνήμη αποτελεί επικοινωνιακή διαδικασία που προϋποθέτει αναφορά σε μια κοινωνική ομάδα (π.χ. κοινωνική τάξη, εκκλησία, οικογένεια).⁶⁷

Μέσα στα έργα τους έρχονται ξανά στο φως οι αντιπαράθεσεις που διαμορφώθηκαν πριν από την Επανάσταση και εντάθηκαν στη διάρκειά της. Ιδιαίτερα η αντιπαράθεση προυχόντων και κλεφτών επικεντρώνεται στον τρόπο δράσης της κάθε αντίπαλης ομάδας, όπως επίσης και στις σχέσεις που διαμόρφωναν με την Οθωμανική Αυτοκρατορία και πώς τα βασικά αυτά στοιχεία διαφωνίας των Αγωνιστών καθόρισαν την τελική εικόνα τους στην ελληνική κοινωνία. Ο Φωτάκος για παράδειγμα στην δράση των κλεφτών προσδίδει εθνικές διαστάσεις, αμφισβητώντας την ύπαρξη εθνικών προθέσεων στους προύχοντες. Έτσι, επαινεί την ανυπότακτη γενιά των Κολοκοτρωναίων, αποσιωπώντας τη δράση τους ως κάπους στην οικογένεια των Δεληγιανναίων.⁶⁸ Ενώ, η εικόνα του Κανέλλου Δεληγιάννη για την εθνική συνείδηση των κλεφτών είναι αντίθετη. Έτσι, λοιπόν, τα

⁶⁵ Ελένη Ανδριάκαϊνα, *Μνήμη και εθνικιστική ιδεολογία*, ό.π., σ. 348-349.

⁶⁶ Ν. Ροτζώκος, *Τα Απομνημονεύματα του '21 ως υλικό της ιστοριογραφίας*, ό.π., σ. 7.

⁶⁷ Maurice Halbwachs, *Τα κοινωνικά πλαίσια της μνήμης*, μτφρ. Ελευθερία Ζέη, Νεφέλη, Αθήνα 2013, σ. 16.

⁶⁸ Ελένη Ανδριάκαϊνα, *Μνήμη και εθνικιστική ιδεολογία*, ό.π., σ. 331.

Απομνημονεύματα, λειτουργούν ως αποδεικτικό υλικό για την αναδρομική *δικαίωση* ή *καταδίκη* εκείνων που πρωταγωνίστησαν στην Επανάσταση του '21.⁶⁹

Η εικόνα των κλεφτών όπως διαμορφώθηκε στις συνειδήσεις των νεώτερων Ελλήνων είναι εκείνη που παρουσιάζουν τα κλέφτικα τραγούδια, οι υποστηρικτές τους, και η εικόνα που δημιούργησαν οι ίδιοι με την δράση τους τόσο προεπαναστατική όσο και επαναστατική. Ανδρών γενναίων με σθένος που πολεμούν τον Οθωμανό κατακτητή, ζουν σε όρη και δύσβατες περιοχές κάτω από δύσκολες καιρικές συνθήκες. Ταυτόχρονα, διατυπώθηκε και η αντίθετη εικόνα, εκείνη του καιροσκόπου, του φιλάργυρου και του ραδιούργου. Τα *Απομνημονεύματα*, λοιπόν, των Αγωνιστών του '21 παραθέτουν την αλήθεια για τη δράση των κλεφτών; Η ατομική και η συλλογική μνήμη που συγκροτείται από τους ανθρώπους που έζησαν την ιστορία, δέχτηκε κάποια διαμεσολάβηση; Διότι, όσα και να ισχυρίζονται οι απομνημονευτές για την εγκυρότητα των λεγομένων τους το στοιχείο του υποκειμενισμού δεν εκλείπει εξαιτίας και της χρονικής απόστασης από τα γεγονότα: *«όταν η διήγηση του ιστορικού δεν θεματοποιείται, η μερικότητα οντολογικοποιείται, με αποτέλεσμα ο λόγος πάνω στη μερικότητα να διατείνεται και να επέχει εντέλει θέση οικουμενικότητας»*.⁷⁰

Για την καλύτερη κατανόηση των γραφομένων των παραπάνω αφηγήσεων, δεν αρκούσε μονάχα η σύγκρισή τους, για το λόγο αυτό χρησιμοποιήθηκαν και σύνθετα ιστορικά έργα, ανθρώπων που έζησαν τα γεγονότα, όπως του Ν. Σπηλιάδη, του Αμβρ. Φραντζή, του Μ. Οικονόμου, του Σπ. Τρικούπη και του Ι. Φιλήμονα, με τα οποία συμπληρώνεται η εικόνα για την δράση των κλεφτών. Παρόλα αυτά, η ιστοριογραφική έρευνα πάνω σε τεκμήρια και η τοποθέτησή τους σε μια λογική σειρά δεν αρκεί να αποδώσει την πραγματική αλήθεια των γεγονότων. Διότι η αναδρομική αφήγηση έρχεται να επηρεάσει την πραγματικότητα, ως μια κατασκευή του παρόντος. Διότι, η αφήγηση ή η σιωπή για τα γεγονότα του παρελθόντος, οφείλεται στη διαμεσολάβηση που υφίσταται ο αφηγητής από το χρονικό παρόν κατά τη διάρκεια της συγγραφής.⁷¹ Η ιστοριογραφική έρευνα, επομένως, θα πρέπει να βασιστεί στα εννοιολογικά σχήματα και το πλαίσιο κάτω από το οποίο προσδιορίζεται η κατασκευή των εννοιών, ώστε να υπάρξει τεκμηρίωση στην

⁶⁹ Προβάλλονται ως οι *καλοί* ή *κακοί* στις σύγχρονες ιδεολογικές κατασκευές, αξιολογώντας το ρόλο τους στο νέο πολιτικό σκηνικό, βλ. Ν. Ροτζώκος, *Τα Απομνημονεύματα του '21 ως υλικό της ιστοριογραφίας*, ό.π., σ. 5.

⁷⁰ Στο ίδιο, σ. 10.

⁷¹ Στο ίδιο, σ. 4.

ιστορική μαρτυρία.⁷² Όλα αυτά είναι αναγκαία για τον σύγχρονο ιστορικό, γιατί χάρη σε αυτές τις μαρτυρίες συντίθεται η ιστορία. Όπως σημειώνει και ο Γ. Κορνούτος η αλήθεια των *Απομνημονευμάτων* είναι καταχωνιασμένη, κάτω από πάθη και συμπάθειες.⁷³

⁷² Τεκμήρια για το '21 είναι επίσημα έγγραφα, διοικητικές πράξεις, προσωπικές μαρτυρίες, έγγραφα αλληλογραφίας κ.ά. και τα οποία θα πρέπει να αξιολογούνται με βάση κατά πόσο αντανakλούν την αλήθεια, βλ. στο ίδιο, σ. 7.

⁷³ Γ. Κορνούτος, *ό. π.*, τ. Α', σ. 39.

2. Όψεις και απόψεις περί του θεσμού των κλεφτών και των αρματολών στον ελλαδικό χώρο την περίοδο της οθωμανικής κυριαρχίας

«κάθε μορφή και φλάμπουρο, κάθε κλαρί και κλέφτη»

Μία από τις συνέπειες της σταδιακής κατάκτησης της Βυζαντινής αυτοκρατορίας από τους Οθωμανούς ήταν και η δημιουργία διαφόρων ενόπλων σωμάτων. Τα σώματα αυτά ήταν γνωστά με την ονομασία κλέφτες, η δράση των οποίων έπαιξε καθοριστικό ρόλο στη δημιουργία του σώματος των αρματολών, ένοπλων και έμμισθων σωμάτων, με σκοπό την καταστολή των δραστηριοτήτων των πρώτων. Κατά τη διάρκεια της ενετικής κυριαρχίας στον ελληνικό χώρο οι ένοπλοι ήταν γνωστοί ως στρατιώτες (stradioti). Θύμιζαν τους ιππότες των μεσαιωνικών χρόνων, όχι τόσο ως προς τον βαρύ οπλισμό τους, αλλά κυρίως ως προς τη μαχητικότητα, το θάρρος και την ψυχική αντοχή που επιδείκνυαν απέναντι στον εχθρό.⁷⁴

Στην γένεση των σωμάτων αυτών σημαντικό ρόλο έπαιξε η επεκτατική πολιτική των Βενετών, τον 15ο–16ο αιώνα, στην Πελοπόννησο, στα νησιά του Ιονίου, στην Κρήτη και στην Κύπρο. Πιο συγκεκριμένα, κατά τη διάρκεια των πολέμων με την Οθωμανική Αυτοκρατορία και αργότερα με την εγκαθίδρυση της εξουσίας τους στα μέρη αυτά, χρησιμοποίησαν τα ένοπλα σώματα των κλεφτών – στρατιωτών,⁷⁵ όχι μόνο για την αστυνόμευση των περιοχών αυτών, αλλά και για την ενίσχυση των στρατευμάτων τους με άνδρες που γνώριζαν το έδαφος στο οποίο μάχονταν καθώς και για τις διαφορετικές πολεμικές τακτικές που εφαρμόζαν.⁷⁶ Οι

⁷⁴ Ένα παράδειγμα τέτοιων αρετών υπάρχει στο έργο του Βισσέντζου Κορνάρου, «Ο Ερωτόκριτος», ιπποτικό ποίημα γραμμένο τον 17^ο αι., με έντονο επικό–ηρωικό στοιχείο και δυτικά πρότυπα. Βλ. Κωνσταντίνος Σάθας, *Έλληνες στρατιῶται ἐν τῇ Δύσει καὶ ἀναγέννησις τῆς ἐλληνικῆς τακτικῆς*, (φωτο επανέκδοση Νότη Καραβία, Αθήνα 1990), σ. 11–28. Στη βενετική περίπτωση, οι stradioti είναι έφιπποι ελαφρά οπλισμένοι πολεμιστές με αποστολή την άμυνα και την ασφάλεια της περιοχής που φύλασσαν. Παρόμοια αποστολή είχαν και οι ακρίτες στο Βυζάντιο, καθώς και οι αρματολοί στον ελληνικό χώρο της Οθωμανικής εποχής, βλ. Παναγιώτης Στάθης, *Από τους μετακινούμενους κτηνοτρόφους στους "κλεφταρματολούς"*. Όψεις της εξέλιξης και ιστοριογραφικές αναγνώσεις του θεσμού. Διπλωματική μεταπτυχιακή εργασία Α΄ κύκλου, Τμήμα Ιστορίας και Αρχαιολογίας του Πανεπιστημίου Αθηνών, Μεταπτυχιακό πρόγραμμα ειδίκευσης στη Νεότερη Ιστορία, Αθήνα 2000, σ. 46–48.

⁷⁵ Πιθανολογείται ότι από το 1298 περίπου οι στρατιώτες της Ελλάδας πολεμούσαν με το μέρος των Βενετών. Από τους Βενετούς τα σώματα των στρατιωτών (στην Πελοπόννησο κ. α.), εξοπλίστηκαν με πυροβόλα όπλα. Αυτά τα σώματα των κλεφτών ήταν έμμισθα. Βλ. Κ. Σάθας, *Έλληνες στρατιῶται ἐν τῇ Δύσει καὶ ἀναγέννησις τῆς ἐλληνικῆς τακτικῆς*, ό.π., σ. 91–109. Οι χριστιανοί και Αλβανοί stradioti (στρατιῶτες) έδρασαν την περίοδο των βενετικών κατακτήσεων, αλλά και την περίοδο της οθωμανικής κυριαρχίας. Βλ. Π. Στάθης, *Από τους μετακινούμενους κτηνοτρόφους στους "κλεφταρματολούς"*, ό.π., σ. 28–85, 100–150.

⁷⁶ Για τις πολεμικές τακτικές των κλεφτών βλ. Κ. Σάθας, *Έλληνες στρατιῶται ἐν τῇ Δύσει καὶ ἀναγέννησις τῆς ἐλληνικῆς τακτικῆς*, ό.π., σ. 210 – 223.

κλέφτες – στρατιώτες πολεμούσαν εναντίον των Οθωμανικών στρατευμάτων με τη βοήθεια των Ενετών, αν και δεν ήταν ομόθρησκοι και ομόγλωσσοι. Βασικός σκοπός αυτής της συνεργασίας ήταν ο περιορισμός των αυθαιρεσιών των Οθωμανών.⁷⁷ Υπήρχαν, επίσης, και στρατιώτες που δρούσαν ως ανεξάρτητοι και δεν ακολουθούσαν τις εντολές των Βενετών. Τέτοιες ήταν οι περιπτώσεις των Μανιατών.⁷⁸

Την περίοδο της ενετικής κυριαρχίας στην Πελοπόννησο (1688–1715) αρκετά σώματα κλεφτών μεταβλήθηκαν σε σώματα αστυνόμευσης. Η νίκη των Ενετών έναντι των Τούρκων (1684-1687), είχε ως επακόλουθο τη δημιουργία μόνιμου σώματος καπεταναίων, με μηνιαίο μισθό τον *λουφέ* ή το *χάρτζι*. Γνωστοί καπεταναίοι της περιόδου της ενετικής κυριαρχίας σ' όλη την Πελοπόννησο ήταν ο καπετάν Θανάσης Κούλας από τη Γορτυνία,⁷⁹ ο καπετάν Χρονάς από το Χρυσοβίτσι, ο Πετιμεζάς από τα Καλάβρυτα, ο Ντάρας από την Τριφυλία,⁸⁰ ο Ιωάννης Σουλμιώτης, ο Μήτρος Χαλαζονίτης, ο Μήτρος Μπαρτζελιώτης, ο Ιωάννης Μητρόπουλος, ο Δημ. Γερανάκης από τη Σπάρτη, ο Κίτσος Κολιοδήμος από την Κόρινθο, ο Πέτρος Τσεκούρας και ο Ιωάννης Κουτσοποδιώτης από το Άργος, ο Παναγιώτης Ρουδακιώτης από την Κορώνη καθώς και πολλοί άλλοι.⁸¹ Την περίοδο της Βενετικής κυριαρχίας οι κλέφτες που στρατολογήθηκαν για να ελέγχουν τις οχυρές διαβάσεις, αλλά και τις πόλεις και τα χωριά ήταν οι μεϊντάνηδες, ένα είδος αγροφυλακής.⁸² Η λέξη *meidanî* έχει προέλευση τουρκική, σήμαινε εκείνους που βγαίνουν στο μεϊντάνι, γίνονταν δηλαδή κλέφτες. Την περίοδο συνεργασίας με τους

⁷⁷ Ο στόχος των δυο πλευρών ήταν διαφορετικός. Από την πλευρά των Ελλήνων, η συνεργασία αυτή γινόταν για λόγους κοινωνικής συνοχής και για τον περιορισμό των φόρων που πλήρωναν στο Οθωμανικό κράτος, καθώς και για τον περιορισμό των εξισλαμισμών ενώ από την πλευρά των Ενετών, στόχος ήταν η εξάπλωση της κυριαρχίας τους, υπό το πρόσχημα της απελευθέρωσης των χριστιανών από την οθωμανική βαρβαρότητα.

⁷⁸ Τάκης Χ. Κανδηλώρος, *Ο αρματωλισμός της Πελοποννήσου (1500–1821)*, εν Αθήναις Τυπογραφείον Δέναξα και Σία, Αθήνα 1924, σσ. 35 – 37.

⁷⁹ Έδρασε επί Μοροζίνη, στα τέλη του 17^{ου} αι. Βοήθησε τους Βενετσιάνους στην εκδίωξη των Τούρκων. Το 1715 αναγκάστηκε να υποταχθεί στον Αλή Κιουμουρτζή, διατηρώντας το αξίωμα του αρματολού της Καρύταινας. Πέθανε το 1730. Βλ. Χρίστος Στασινόπουλος, *Λεξικό της Ελληνικής Επανάστασεως του 1821*, εκδ. Λεβεντιά, Αθήνα 1971, τ. 2^{ος}, σ. 354.

⁸⁰ Χρ. Στασινόπουλος *Λεξικό της Ελληνικής Επανάστασεως του 1821*, ό.π., τ. 3^{ος}, σ. 270.

⁸¹ Τ. Κανδηλώρος, *Ο αρματωλισμός της Πελοποννήσου (1500–1821)*, ό. π., σ. 38 – 41, Κωνσταντίνος Παπαρρηγόπουλος, *Ιστορία του Ελληνικού Έθνους: από της αλώσεως της Κωνσταντινούπολης υπό των Τούρκων μέχρι της επανάστασεως του 1821*, εκδ. Ελευθερουδάκη, Αθήνα 1932, τ. Ε', (μέρος II), σ. 136.

⁸² Γιάννης Βλαχογιάννης, *Κλέφτες του Μοριά. Μελέτη ιστορική από νέες πηγές βγαλμένη 1717 – 1820*, Πατριωτική χορηγία κ. Αλεξ. Πάλλη, Αθήνα 1935, σ. 15-17.

Βενετούς έβαζαν τη λέξη αυτή στο τέλος του ονόματός τους,⁸³ ενώ με την αποχώρηση των Βενετών, το 1715, έφυγε μαζί τους και ένα μεγάλο μέρος των μεϊντάνηδων. Παρόλα αυτά, αρκετοί ήταν εκείνοι που πήραν ξανά τα βουνά και για μεγάλο χρονικά διάστημα παρέμεναν αδρανείς.⁸⁴

Να σημειωθεί ότι αρκετοί κλεφτοκαπεταναίοι από τη Ρούμελη έδρασαν κάτω από τη σημαία των Ενετών στην Πελοπόννησο, εναντίον των Οθωμανών, οι οποίοι μετά την επανάκτηση του Μοριά⁸⁵ είτε την εγκατέλειψαν λαφυραγωγώντας, είτε δολοφονήθηκαν, όπως στην περίπτωση του Πάνου Μεϊτάνη, Ακαρνάνα αρματολού.⁸⁶ Από την πλευρά των ντόπιων κλεφτών, εκτός από την καταδίωξή τους, αρκετοί ήταν εκείνοι που κατέφυγαν στα όροι ή μετακινήθηκαν στις βενετοκρατούμενες περιοχές περιμένοντας μέχρι να τους δοθεί αμνηστία από την Αυτοκρατορία. Τέλος, ικανός αριθμός πελοποννήσιων κλεφτοκαπεταναίων έδρασε στη Στερεά Ελλάδα και στην Ήπειρο. Η αποπομπή τους από το Μοριά, ίσως οφειλόταν και στη δύναμη των προεστών καθώς και στην προσπάθειά τους να εμποδίσουν την ανάπτυξη της κλεφτουριάς, ώστε να αποτρέπουν ενδεχόμενες επεμβάσεις της Υψηλής Πύλης, κυρίως για το διορισμό αρματολών.⁸⁷ Να σημειωθεί ότι η δύναμη των κοτζαμπάσηδων αυξήθηκε μετά την ανακατάληψή της.⁸⁸

Οι Οθωμανοί προκειμένου να διασφαλίσουν την εσωτερική ασφάλεια του κράτους και ν' αντιμετωπίσουν τη δυσαρέσκεια των πλούσιων χριστιανών και μουσουλμάνων, λόγω της αυξημένης ληστείας, δημιούργησαν έμμισθα σώματα, τους αρματολούς, αποτελούμενα κυρίως από χριστιανούς. Σύμφωνα με τον Πουκεβίλ, τα σώματα αυτά υπήρχαν από τη Μακεδονία ως τον Ισθμό της Κορίνθου και σχημάτιζαν δεκατέσσερα περίπου αρματολίκια. Έχει αποδειχθεί από την ιστοριογραφική έρευνα

⁸³ Βενετσιάνος προβλεπτής αναφέρει ότι: «Σπάνια πιάναμε ένα ληστή, ποῦ νά μην ἦτανε πρώτα Μεϊντάνης», Αντλείται από Γ. Βλαχογιάννη, *Κλέφτες του Μοριά*, ό.π., σ. 17.

⁸⁴ Γ. Βλαχογιάννη, *Κλέφτες του Μοριά*, ό.π., σ. 18. Ως χαρακτηριστικά παραδείγματα, αρματολών της τελευταίας ενετικής κυριαρχίας, αναφέρονται ο καπετάν Χρονάς από το Χρυσοβίτσι και ο καπετάν Θανάσης από την Καρύταινα, βλ. Κ. Παπαρρηγόπουλος, *Ιστορία του Ελληνικού Έθνους*, τ. Ε', (μέρος ΙΙ), ό.π., σ. 136.

⁸⁵ Μετά τη νίκη τους στον ρωσο-οθωμανικό πόλεμο του 1710-1711, και χρησιμοποιώντας ως πρόσχημα διάφορες βενετικές παραβάσεις εναντίον της οθωμανικής ναυτιλίας, οι Οθωμανοί κήρυξαν τον πόλεμο στις 9 Δεκεμβρίου του 1714, βλ. Απόστολος Ε. Βακαλόπουλος, *Ιστορία του νέου ελληνισμού: Τουρκοκρατία 1669–1812. Η οικονομική άνοδος και ο φωτισμός του γένους (Έκδοση Β')*, Θεσσαλονίκη 1973, τ. Δ', σ. 76 – 78.

⁸⁶ Κ. Παπαρρηγόπουλος, *Ιστορία του Ελληνικού Έθνους*, τ. Ε' (μέρος ΙΙ), ό.π., σ. 135 – 136.

⁸⁷ Δημήτρης Καμπούρογλου, *Αρματωλοί και κλέφτες*, εκδ. Άγκυρα, Αθήνα 1916, σ. 70 – 73.

⁸⁸ Την περίοδο της ενετικής κυριαρχίας οι κοτζαμπάσηδες αρχίζουν να αποδυναμώνονται, με συνέπεια να συμπράξουν με τους Οθωμανούς, βλ. Κ. Παπαρρηγόπουλος, *Ιστορία του Ελληνικού Έθνους*, τ. Ε', (μέρος ΙΙ), ό.π., σ. 188 – 189.

ότι στην Πελοπόννησο δεν υπήρχε ο θεσμός των αρματολών. Πηγές που επιβεβαιώνουν την απουσία αρματολών στην Πελοπόννησο είναι: Ο δημοσιογράφος Αρμάν Καρέλ, ο οποίος δέχεται ότι τα αρματολίκια κατά την περίοδο της συνθήκης του Πασσάροβιτς (1718): «ἦσαν εἰς ὅλην των τήν δύναμιν ἀπό τήν ὄχθην τοῦ Βαρδαρίου (Ἀζιοῦ) ἕως τὰ μεσημβρινά σύνορα τῆς Λεβαδείας καί Ἀττικῆς, δέν διέβη παντελῶς πρὸς μεσημβρίαν τῆς Ἑλλάδος. Οὔτε εὐρίσκομεν εἰς τὸν Μωρηᾷ ἵχνη ἐκείνων τῶν τοπικῶν συνθηκῶν αἱ ὁποῖαι εἰς τήν λοιπὴν Ἑλλάδα ἐτροπολόγουν κατὰ διαφόρους τρόπους τήν δυναστείαν τῶν Τούρκων».⁸⁹ Επίσης, και ο George Finlay αμφισβητεῖ την ύπαρξη αρματολών πέραν του Ισθμού: «Οὐδέποτε ὑπῆρξαν τακτικοὶ ἄρματολοὶ εἰς τὸν Μωρήαν».⁹⁰ Ο Μένδελσον Μπαρθόλθου δέχεται ότι: «ἐν Πελοποννήσῳ ὁμως δέν κατώρθωσε νά ριζώσῃ ὁ θεσμός οὗτος».⁹¹

Στα Απομνημονεύματα του Παλαιών Πατρών Γερμανού δεν γίνεται σαφής διάκριση μεταξύ κλεφτών και αρματολών ή κάπων και αρματολών, όπως και στα Απομνημονεύματα του Φωτάκου ή του Θεόδωρου Κολοκοτρώνη. Ο ιστορικός του Αγώνα της ανεξαρτησίας αρχιμανδρίτης Αμβρόσιος Φραντζής, αναφέρεται σε ανυπότακτα τμήματα οπλοφόρων, τα οποία στη συνέχεια οι πρόκριτοι τους μεταχειρίζονταν με την ιδιότητα του κάπου, ως ένα είδος σωματοφυλακής.⁹² Ο Σπυρίδων Τρικούπης αναφέρει μόνο ότι η τάξη των κλεφτών δημιούργησε την τάξη των αρματολών.⁹³ Ο Ιωάννης Φιλήμων στο δοκίμιο του για τη *Φιλική Εταιρεία*, που εκδόθηκε το 1834, τονίζει ότι στην Πελοπόννησο υπερισχύουν οι προεστώτες, ενώ στη Στερεά Ελλάδα τα καπετανάτα.⁹⁴ Στον χώρο της Πελοποννήσου έδρασαν χριστιανικά ένοπλα σώματα με αστυνομικά καθήκοντα, διορισμένα από μουσουλμάνους και χριστιανούς προεστούς, είχαν την ονομασία κάποι και επιτελούσαν έργο ανάλογο με εκείνο των αρματολών στη Μακεδονία και τη Ρούμελη, αλλά με την ειδοποιό διαφορά ότι οι κάποι έδιναν αναφορά για τη δράση

⁸⁹ Armand Carrel, *Résumé de l'histoire des Grecs modernes*, Lecoite, 1829, p. 117-118

⁹⁰ George Finlay, *Ιστορία της Ελληνικής Επανάστασης*, μτφρ. Αλέξανδρος Παπαδιαμάντης, Φιλολογική επιμέλεια Άγγελος Γ. Μαντάς, Ίδρυμα της Βουλής των Ελλήνων, Αθήνα 2008, τ. Α', σ. 69-71.

⁹¹ Mendelssohn-Bartholdy Karl, *Ιστορία της Ελλάδος από της υπό των Τούρκων αλώσεως της Κωνσταντινουπόλεως εν έτει 1453 μέχρι των καθ' ημάς χρόνων*, μτφρ. Μιχαήλ Ιω. Παπαρρηγόπουλου, εκ του τυπογραφείου Εκατόνγχειρ, Αθήνα 1872, σ. 83.

⁹² Αμφρόσιος Φραντζής, *Επιτομή της Ιστορίας της αναγεννηθείσης Ελλάδος αρχομένη από του έτους 1715, και λήγουσα το 1837*, εκ Τυπογραφίας Η Βιτώρια του Κων/νου Καστόρχη και Συντροφιά, Αθήνα 1839, τ. Α', σ. 39-41.

⁹³ Σπυρίδων Τρικούπης, *Ιστορία της Ελληνικής Επανάστασεως*, δεύτερη έκδοση, εκ της εν τη, Αυλή, του Ερυθρού Λέοντος Τυπογραφίας, Ταϋλόρου και Φραγκίσκου, Λονδίνο 1860, τ. Α', σ. 4.

⁹⁴ Ιωάννης Φιλήμων, *Δοκίμιον ιστορικών περί της Φιλικής Εταιρείας*, εκ της τυπογραφίας Θ. Κονταξή & Ν. Λουλάκη, Ναύπλιο 1834, σ. 37-42.

τους στον τοπικό άρχοντα της κάθε επαρχίας και όχι σε Οθωμανό διοικητή ή σε άλλο όργανο του Σουλτάνου.⁹⁵

2.1. Κλέφτες: Ένοπλα παράνομα σώματα ομάδων του βουνού.

Η εμφάνιση των κλεφτών θα πρέπει να τοποθετηθεί πολύ πριν από την Άλωση της Κωνσταντινούπολης. Κατά τη Βυζαντινή περίοδο, οι κλέφτες αποκαλούνταν απελάτες και ήταν κυρίως ζωοκλέφτες, ενώ δρούσαν κυρίως σε ακριτικές περιοχές και σε περάσματα. Οι ομάδες των απελατών έρχονταν συχνά σε σύγκρουση με τα στρατιωτικά σώματα του Βυζαντίου, τους ακρίτες, με τους οποίους αρκετές φορές συνεργάζονταν για την αντιμετώπιση των εξωτερικών κινδύνων, καθώς οι τελευταίοι αποτελούσαν το θεματικό στρατό.⁹⁶ Μετά την Άλωση, ο αριθμός των κλεφτών αυξήθηκε με γρήγορους ρυθμούς, με συνέπεια τη δημιουργία κλέφτικων σωμάτων σε ολόκληρο τον ελλαδικό χώρο. Πληροφορίες για την ύπαρξη κλεφτών και αρματολών καταγράφονται στα κλέφτικα δημοτικά τραγούδια, στα Απομνημονεύματα των αγωνιστών του '21, στους ξένους περιηγητές, αλλά και στις σημειώσεις του Ρήγα Παλαμήδη.⁹⁷

Οι κλέφτες ακολουθούσαν το δρόμο του βουνού και εγκατέλειπαν την οικογενειακή εστία, εξαιτίας της βαριάς φορολογίας και άλλων καταπιέσεων. Κατά γενική ομολογία, οι απρόσιτοι αυτοί τόποι δεν προσεγγίζονταν από Οθωμανούς στρατιώτες, εξαιτίας του φόβου που προκαλούσαν οι κλέφτες με τις πράξεις τους. Τα εδάφη αυτά δεν προστατεύονταν από στρατιωτικές δυνάμεις των Οθωμανών, με αποτέλεσμα να δρουν ανενόχλητοι. Χαρακτηριστικό παράδειγμα είναι η περιοχή των Αγράφων, όπου έδρασαν προεπαναστατικά οι σημαντικότεροι κλέφτες.⁹⁸ Συνήθιζαν να χρησιμοποιούν το γιουρούσι ως πολεμική τακτική και έβαζαν ως στόχο πλούσιους μουσουλμάνους, Αλβανούς μισθοφόρους, αλλά και χριστιανούς τουρκολάτρες, όπως τους αποκαλούσαν, ή και εξισλαμισμένους χριστιανούς. Έκλεβαν κυρίως ζώα,

⁹⁵ Δημήτρης Δημητρόπουλος, *Θεόδωρος Κολοκοτρώνης*, στη σειρά: *Οι ιδρυτές της νεότερης Ελλάδας*, Τα Νέα: Ιστορική βιβλιοθήκη, Αθήνα 2009, σ. 12.

⁹⁶ Οι απελάτες θα μπορούσαν να χαρακτηριστούν ως οι κλέφτες της Βυζαντινής αυτοκρατορίας και οι ακρίτες ίδιοι με τους αρματολούς. Στα ακριτικά έπη οι «απελάτες» εμφανίζονται ως ληστές. Ο Α. J. Cappel, ταυτίζει τους «απελάτες» με τους «τραπεζίτες», χωρίς όμως να βασίζεται στα δεδομένα των πηγών, βλ. Α. J. Cappel, «Apelatai», *The Oxford Dictionary of Byzantium* 1 (New York - Oxford 1991), σ. 127-128.

⁹⁷ Γ. Βλαχογιάννης, *Κλέφτες του Μοριά*, ό.π., σ. 7-9.

⁹⁸ Οι τουρκοί πληθυσμοί συνήθιζαν να κατοικούν σε πεδινές περιοχές, το ίδιο και οι χριστιανοί και μουσουλμάνοι προύχοντες και πιο συγκεκριμένα στα κέντρα άσκησης της εξουσίας, βλ. Π. Στάθης, *Από τους μετακινούμενους κτηνοτρόφους στους "κλεφταρματολούς"*, ό. π., σ. 128 – 135.

χρήματα και πολύτιμα αντικείμενα, πυρομαχικά, έκαναν επιθέσεις σε εμπορικές άμαξες, σε αποθήκες πόλεων ή μεταφορές μισθών, έκαναν δηλαδή το λεγόμενο πλιάτσικο.⁹⁹ Η συνεχόμενη καταδίωξη των μουσουλμάνων από τους κλεφτοκαπεταναίους είχε, συχνά, συνέπεια, την τιμωρία κατοίκων, ιδιαιτέρως, των ορεινών περιοχών. Σύμφωνα με τον Δημήτρη Αινιάν, γραμματικό και βιογράφο του Γεώργιου Καραϊσκάκη, το συνεχές κυνηγητό οδήγησε τους κατοίκους στη δημιουργία του σώματος των αρματολών.¹⁰⁰

Διαιρούνταν σε τρεις τάξεις: Η πρώτη τάξη ήταν αυτή του αρχηγού, ο οποίος εκλεγόταν με βάση την ικανότητα και το αξίωμα του ήταν, συνήθως, κληρονομικό. Όμως δεν διαδεχόταν τον πατέρα ο πρωτότοκος γιος, αλλά ο αξιότερος. Τον Ιωάννη Κολοκοτρώνη δεν τον διαδέχθηκε, το 1772, ο πρωτότοκος γιος, αλλά ο Κωνσταντίνος, ο αξιότερος.¹⁰¹ Οι κλέφτες, είχαν καλές σχέσεις με τους ποιμένες των βουνών, καθώς αυτοί τους περιέθαλπαν, όταν καταδιώκονταν από τα Οθωμανικά στρατεύματα, καλές σχέσεις είχαν και με τους καλόγερους των διάφορων μονών, ενώ δεν θα υποστηρίζαμε το ίδιο και για τις επαφές τους με ιερείς και αρχιερείς.¹⁰² Σημαντικό ρόλο στην εκλογή τους έπαιζαν και οι κουμπαριές με σημαίνοντα πρόσωπα της υπαίθρου (δημογέροντες, προεστούς) κ.ά., οι οποίοι τους συμπαραστέκονταν στις δύσκολες στιγμές.¹⁰³ Ακολουθούσαν τα/το πρωτοπαλικάρο/α του αρχηγού. Κάθε σώμα κλεφτών είχε τον μπαϊρακτάρη του, το γραμματικό του, τον εμπειρικό γιατρό του, τον οικονόμο του, τα παλικάρια και τους ψυχογιούς του. Υπήρχαν, επίσης, τα κοπέλια, τα οποία είχαν υπηρετικά καθήκοντα, ενώ, αν αποδεικνύονταν ικανοί μπορούσαν να γίνουν παλικάρια.¹⁰⁴

Κάθε σώμα κλεφτών είχε τη δική σημαία (φλάμπουρο) στην οποία απεικονιζόταν συνήθως ο Άγιος Γεώργιος ή ο Άγιος Δημήτριος. Επίσης, κάθε

⁹⁹ Συνήθιζαν να ληστεύουν άρχοντες, ίσως, όπως αναφέρει ο Κανέλλος Δεληγιάννης γιατί ήθελαν να δουλέψουν ως αρματολοί ή κάποιοι στις υπηρεσίες των αρχόντων.

¹⁰⁰ Ο ισχυρισμός του Αινιάν για τον διορισμό των αρματολών από τους κατοίκους ή την τοπική διοίκηση πιθανότατα να μην ευσταθεί, βλ. Δημητρίου Ζ. Αινιάνος, Υπασπιστού Γεωργίου Καραϊσκάκη, *Απομνημονεύματα περί της Ελληνικής Επανάστασεως*, εκδ. Βεργίνα, Αθήνα 1996, σ. 12-15.

¹⁰¹ Τ. Κανδηλώρος, *Ο αρματολισμός της Πελοποννήσου (1500–1821)*, ό.π., σ. 11.

¹⁰² Σε μοναστήρια γινόταν η εκλογή του αρχηγού των κλεφτών, βλ. Δ. Καμπούρογλου, *Αρματολοί και κλέφτες*, ό.π., σ. 20.

¹⁰³ Οι κουμπαριές συνάπτονταν στα κατά τόπους μοναστήρια είτε μέσω βαπτίσεων, είτε μέσω γάμων κ.ο.κ. Υπήρχαν και περιπτώσεις προδοσιών από μέρος των κουμπάρων, όπως η δολοφονία του κλέφτη Φλώρου στα Χάσια, όπως λέει και ένα δημοτικό τραγούδι: «Μ' έκάλεσαν οι φίλοι μου κ' οι άδελφοποιοί μου. Κεϊ π' έτρωγα, κεϊ π' έπινα κεϊ ποϋ γλεντοκοποϋσα, μιά ντουφεκιά μου έδωσεν ο άπιστος κουμπάρος», βλ. στο ίδιο, σ. 21.

¹⁰⁴ στο ίδιο, σ. 22 – 23.

αρχηγός είχε τη δική του σφραγίδα, (δαχτυλίδι), η οποία ήταν ένα ξεχωριστό και ιδιαίτερο σύμβολο. Η ενδυμασία τους ήταν περιποιημένη και επιβλητική και φτιαγμένη, έτσι, ώστε να τους δίνει ελευθερία κινήσεων. Η πιο συνηθισμένη πολεμική τακτική ήταν το γιουρούσι, μέθοδο που εφάρμοσε και ο Κολοκοτρώνης εναντίον του Ιμπραήμ πασά.¹⁰⁵ Όταν δεν μάχονταν ασκούσαν στο σημάδι, στο λιθάρι, στο τρέξιμο και στο πήδημα. Άντεχαν στην αϋπνία, στη δίψα και στην πείνα. Διασκέδαζαν με δημοτικά τραγούδια, που εξυμνούσαν τα κατορθώματα διακριμένων κλεφτών. Είχαν ηθικές αρχές και ήταν θρησκευόμενοι, σέβονταν την τιμή και τη ζωή των ομόθρησκών τους και τις γυναίκες. Όποιος βίαζε γυναίκα τον έδιωχναν αμέσως από το σώμα των κλεφτών ή τον έβρισκε κακό βόλι. Τα καθήκοντά τους καθορίζονταν από άγραφο δίκαιο. Υπερασπίζονταν τους αδύνατους και φτωχούς χριστιανούς, λήστευαν και χτυπούσαν τους μουσουλμάνους και τους τουρκολάτρες χριστιανούς, κυρίως πλουσίους και τους οποίους απήγαγαν με σκοπό τα λύτρα. Σπάνια τους σκότωναν.¹⁰⁶ Αυτό είχε ως συνέπεια οι προύχοντες και οι κοτζαμπάσηδες να τους μισούν και να τους χαρακτηρίζουν με τα χειρότερα λόγια, ενώ αρκετοί ήταν εκείνοι που πίστευαν ότι εξαιτίας των ταραχών που προκαλούσαν οι κλέφτες δεν δημιουργούνταν οι βάσεις της επανάστασης.¹⁰⁷

Εκ διαμέτρου αντίθετη άποψη έχει ο Γ. Βλαχογιάννης για τη άγραφο δίκαιο ή τους ηθικούς κώδικες των κλεφτών, όπως επίσης για τα φλάμπουρα και άλλα σύμβολα κατά την περίοδο της Οθωμανικής κυριαρχίας. Όπως θα δούμε παρακάτω, οι κλέφτες σύμφωνα με τον Βλαχογιάννη δεν είχαν «ιπποτικούς» κανόνες, ενώ βίαζαν γυναίκες και σκότωναν· γεγονότα που συνέβαιναν όχι μόνο στο Μοριά, αλλά και στην υπόλοιπη Ελλάδα.¹⁰⁸

Όταν έρχονταν σε ανοιχτή σύγκρουση με την οθωμανική εξουσία, αποκηρύσσονταν με σουλτανικό φερμάνι και η εξουσία ζητούσε τα κεφάλια τους. Τότε σημαντικό ρόλο διαδραμάτιζαν οι κουμπάροι, οι οποίοι τους βοηθούσαν να δραπετεύσουν στη Μάνη, στα νησιά του Ιονίου¹⁰⁹ ή στις Σποράδες.¹¹⁰ Πρώτα, βέβαια, διασφάλιζαν τις οικογένειές τους σε ορεινά κρησφύγετα και μόνο όταν

¹⁰⁵ Στο ίδιο, σ. 23 – 29.

¹⁰⁶ Χαρακτηριστικό παράδειγμα είναι η απαγωγή του Γιωργάκη Αντωνόπουλου, από την Μπάστα της Καλαμάτας. Η απαγωγή ήταν μέσω επίδειξης δύναμης των κλεφτών απέναντι στους άρχοντες του τόπου, βλ. Κανέλλου Δεληγιάννη, *Απομνημονεύματα*, εκδ. Πελεκάνος, Αθήνα 2005, σ. 37.

¹⁰⁷ Τ. Κανδηλώρος, *Ο αρματωλισμός της Πελοποννήσου (1500–1821)*, ό.π., σ. 11 – 13.

¹⁰⁸ Γ. Βλαχογιάννης, *Κλέφτες του Μοριά*, ό.π., σ. 40 – 42.

¹⁰⁹ Στα μέρη αυτά κατέφευγαν Ηπειρώτες, Στερεολαδίτες και Πελοποννήσιοι κλέφτες, βλ. Δ. Καμπούρογλου, *Αρματωλοί και κλέφτες*, ό.π., σ. 29.

¹¹⁰ Στις Σποράδες κατέφευγαν οι Μακεδόνες και οι Θεσσαλοί κλέφτες, βλ. στο ίδιο, σ. 30.

έπαιρναν αμνηστία επανέφεραν τους συγγενείς τους. Επίσης, σημαντική και καθοριστική βοήθεια στους κλέφτες πρόσφεραν και οι ποιμένες των βουνών, οι οποίοι τους παρείχαν τα απαραίτητα ή τους έκρυβαν όταν καταδιώκονταν.

Η αντίδραση, λοιπόν, στις καταπιέσεις των κατακτητών εκφράστηκε με τη φυγή στα όρη, ως μια μορφή αντίστασης. Ληστεύοντας και γενικά διαπράττοντας παράνομες πράξεις, ο κλέφτης ένιωθε ότι έκανε κάτι σημαντικό, αντιδρώντας στην κατάσταση που επικρατούσε στον ελληνικό χώρο. Ο Κωνσταντίνος Παπαρηγόπουλος διατυπώνει την άποψη ότι οι κλέφτες ή τουλάχιστον οι περισσότεροι εξ αυτών, δεν είχαν διαμορφώσει εθνική συνείδηση ή την ιδέα της πολιτικής ανεξαρτησίας. Με τα ίδια του τα λόγια, πιθανόν να μάχονταν κατά των Οθωμανών: «έλαυνόμενοι μάλλον από σφοδροτάτου αυτόματισμοῦ τῆς ἀτομικῆς ἐλευθερίας καί τῆς χριστιανικῆς πίστεως ἢ ἔχοντες τό ὑψηλότερον αἴσθημα τῆς ὅλης πατρίδος».¹¹¹ Τέλος, να σημειωθεί ότι ένας από τους πιο ονομαστούς κλέφτες της προεπαναστατικής Πελοποννήσου ήταν ο Ζαχαριάς Μπαρμπιτσιώτης.

2.2. Αρματολοί: επικουρικά σώματα διορισμένα από την τουρκική εξουσία.

Για τον θεσμό των αρματολών¹¹² θα γίνει σύντομη αναφορά, καθώς υπερβαίνει τα όρια της διπλωματικής εργασίας η αναφορά στη δράση και στον τρόπο οργάνωσής τους. Η παρούσα διπλωματική εργασία, εστιάζει στον χώρο της Πελοποννήσου, περιοχή στην οποία το σύστημα των αρματολών δεν ευωδόθηκε, αλλά αντίθετα εδραιώθηκε το σύστημα των κάπων.¹¹³ Πρώτη αναφορά στην οθωμανική ιστορία,

¹¹¹ Αντλείται από τον Κανδηλώρο, *Ο αρματωλισμός της Πελοποννήσου (1500–1821)*, ό. π., σ. 17.

¹¹² Ενδεικτική βιβλιογραφία για τον θεσμό των αρματολών, βλ. Νικόλαος Κασομούλης, *Ενθυμήματα στρατιωτικά της επανάστασης των Ελλήνων 1821-1833*, τ. Α', Αθήνα 1939, Απόστολος Βακαλόπουλος, *Νέα στοιχεία για τα ελληνικά αρματολίκια και για την επανάσταση του Θύμιου Μπλαχάβα στη Θεσσαλία στο 1808*, Τρικαλινά, τ. 6^{ος} (Τρίκαλα 1986), σ. 59-81, *Ειδικό Αφιέρωμα της εφημερίδας Καθημερινή 7 Ημέρες* (21 Μαρτίου 1999), *Ειδικό Αφιέρωμα της εφημερίδας Καθημερινή 7 Ημέρες* (26 Ιανουαρίου 2003), Παναγιώτης Στάθης, *Αρματολισμός, στο Ιστορία του Νέου Ελληνισμού 1770-2000*, επιμ. Βασ. Παναγιωτόπουλος, τ. 2^{ος}, Αθήνα 2003, σ. 341-360, Διονύσης Τζάκης, *Αρματολισμός, συγγενικά δίκτυα και εθνικό κράτος. Οι ορεινές επαρχίες της Άρτας το πρώτο ήμισυ του 19^{ου} αιώνα*, διδακτορική διατριβή, Πάντειο Πανεπιστήμιο, Αθήνα 1977, Δημήτρης Τσιάμαλος, *Οι αρματολοί της Ρούμελης, Μελέτη για τις αρματολικές συγκρούσεις και τα αρματολικά συγγενικά δίκτυα της περιοχής κατά την προεπαναστατική και επαναστατική περίοδο του 1821*, εκδ. Παπαζήση, Αθήνα 2009. Του ίδιου, *Το αρματολικό φαινόμενο στη Ρούμελη, Νέος Λόγιος Ερμής*, τ. 3^{ος}, (Αθήνα 2011), σ. 83-95

¹¹³ Για την ύπαρξη κάπων στο Μοριά πληροφορίες μας δίνουν τα Απομνημονεύματα του Κ. Δεληγιάννη καθώς δύο επιστολές του 1802. Δύο επιστολές γραμμένες για το ίδιο θέμα, 1^η

για το θεσμό αυτό, γίνεται το 1285, όταν ο χριστιανός αρματολός Eratun στην επίθεση του Οσμάν γαζή εναντίον του Inegöl ειδοποίησε τον Οσμάν για κάποιον επερχόμενο κίνδυνο. Σε άλλες αναφορές των ετών 1357 (κατάληψη του φρουρίου konūr στη Ρούμελη) και 1448 (μάχη του Κοσσόβου) ο αρματολός έχει τη σημασία του αγγελιαφόρου ή του κατασκόπου. Σύμφωνα με τον L. Barbar τα σώματα των αρματολών ιδρύθηκαν το 1421 από τον Μουράτ Α΄, γεγονός που δεν μπορεί εύκολα να αποδειχθεί από άλλες βιβλιογραφικές αναφορές, σίγουρο είναι όμως ότι η παγίωση του θεσμού έγινε από τον Μεχμέτ Β΄ (1451–1481). Τέλος, το 1468 και το 1473 χρησιμοποιήθηκαν από του Οθωμανούς ως επιδρομείς.¹¹⁴

Ο Σάθας υποστηρίζει ότι ο όρος αρματολός προέρχεται από τα ρωμαϊκά και βυζαντινά σώματα *armati*. Άλλοι δέχονται ότι ο όρος αρματολός παράγεται από τη λέξη *armatore*¹¹⁵ με βενετική προέλευση, ενώ οι περισσότεροι ερευνητές δέχονται τον μεσαιωνικό όρο αρματολόγος, δηλαδή αυτός που ασχολείται με τα άρματα. Ο καθηγητής Γεώργιος Χατζηδάκης και η καθηγήτρια Ελένη Ζαχαριάδου θεωρούν ότι ο όρος αυτός προέρχεται από το αρματολός σε συμφωνία με τη λέξη άρματα, πλησιάζοντας περισσότερο στη οθωμανική λέξη *martolos*, ο οποίος, κατά την Ζαχαριάδου, πρέπει να συσχετιστεί με την έννοια του όρου κλέφτης. Ο Leunclavius, το 1588, γράφει ότι ο *martolos* είναι *robber* (*thief* = κλέφτης), ενώ ο Lazar, το 1600, γράφει ότι είναι κατάσκοπος και κλέφτης. Γεγονός είναι πάντως ότι ο θεσμός των αρματολών προϋπήρχε των Οθωμανών, ενώ πιθανόν να εφαρμόστηκε πρώτη φορά από τους Ρωμαίους και στη συνέχεια από τους Βυζαντινούς.¹¹⁶ Το σώμα των αρματολών (*armatus / armata*),¹¹⁷ την περίοδο του Βυζαντίου, είχε συγκροτηθεί κυρίως για τη φύλαξη των βυζαντινών συνόρων από του Σαρακηνούς (Άραβες και

Νοεμβρίου του 1802. Η πρώτη αποστέλλεται από τον προεστό της Καρύταινας Αναγνώστη προς τον καλόγερο Ροϊλό στη Στεμνίτσα. Στη συνέχεια ο καλόγερος γράφει επιστολή προς τον κυρ - Γιάννη. Προφανώς εννοεί τον Δεληγιάννη (2^η επιστολή), βλ. Βασίλης Παναγιωτόπουλος, «Νέα στοιχεία περί του θεσμού των κάπων εν Πελοποννήσω», *Δελτίον της Ιστορικής και Εθνολογικής Εταιρείας*, Αθήνα 1956, τ. 11, σ. 78–85.

¹¹⁴ Βασίλειος Σφυροέρας, *Σώματα αντιστάσεως του ελληνισμού, στο Ιστορία του Ελληνικού Έθνους: Ο ελληνισμός υπό ξένη κυριαρχία (1669-1821) Τουρκοκρατία-Λατινοκρατία*, Εκδοτική Αθηνών, Αθήνα 1975, τ. ΙΑ΄, σ. 148-150.

¹¹⁵ Αρχικά ο όρος *armatore* σήμαινε εφοπλιστής, πειρατής και αργότερα πέρασε ο όρος αυτός στη στεριά και με τη σημασία του οπλισμένου, κακοποιού στοιχείου, βλ. Γ. Βλαχογιάννης, *Κλέφτες του Μοριά*, ό.π., σ. 17.

¹¹⁶ Άποψη που δέχεται και ο Ostrogorsky, βλ. Georg Ostrogorsky, *Ιστορία του Βυζαντινού κράτους*, εκδ. Στεφ. Δ. Βασιλόπουλου, 8^η έκδοση, Αθήνα 2006, τ. Α΄, σ. 102-103, Π. Στάθης, *Από τους μετακινούμενους κτηνοτρόφους στους "κλεφταρματολούς"*, ό.π., σ. 114 – 115

¹¹⁷ Ήταν ο πολεμιστής της ξηράς και της θάλασσας, βλ. Κ. Σάθας, *Έλληνες στρατιῶται ἐν τῇ Δύσει καὶ ἀναγέννησις τῆς ἐλληνικῆς τακτικῆς*, ό.π., σ. 11-28.

Πέρσες), καθώς επίσης και για την αντιμετώπιση των απελατών. Ουσιαστικά ήταν στρατιωτικές μονάδες, έμμισθων ανδρών, που δεν είχαν έναν συγκεκριμένο τόπο εγκατάστασης.¹¹⁸

Την περίοδο της οθωμανικής κυριαρχίας το σώμα των αρματολών συστάθηκε/συγκροτήθηκε για την καταδίωξη των κλεφτών, οι οποίοι από την πλευρά τους δημιουργούσαν τεράστια προβλήματα, όχι μόνο στην τουρκική εξουσία, αλλά και στην τοπική χριστιανική, με αποτέλεσμα τις συνεχείς διαμαρτυρίες των προεστών προς την Οθωμανική διοίκηση. Οι αρματολοί είχαν το δικαίωμα να φέρουν όπλα, ενώ ήταν οργανωμένοι σε στρατόπεδα, όπως οι κλέφτες, και ο αρχηγός τους ονομαζόταν καπετάνιος ή καπεταναίος. Βασική διαφορά κλεφτών και αρματολών, σύμφωνα με τον Καμπούρογλου, ήταν η οργάνωση. Συγκεκριμένα ο καπετάνιος του αρματολικιού είχε αξιωματικούς, αντιπροσώπους ή αποσπασματάρχες τους λεγόμενους κολιτσίδες (κόλι: υποδιαίρεση του αρματολικιού) εννοώντας την ύπαρξη στρατιωτικών τίτλων, γεγονός που μπορεί και να μην αληθεύει.¹¹⁹ Η περιοχή που είχαν υπό την εποπτεία τους οι αρματολοί λεγόταν, αρματολίκι ή καπεταναλίκι. Η Ρούμελη, η Ήπειρος, η Θεσσαλία και η Μακεδονία, ήταν διαιρεμένες σε αρματολίκια, ενώ στην Πελοπόννησο όπως είδαμε, δεν παρατηρήθηκε αντίστοιχη οργάνωση.

Αρματολός δεν γινόταν οποιοσδήποτε κλέφτης. Έπρεπε να ανήκει σε επίσημη στρατιωτική οικογένεια και διοριζόταν από τους Οθωμανούς. Οι αρματολοί αμείβονταν από τον, φόρου υποτελή, πληθυσμό. Είχαν σχεδόν πλήρη ελευθερία, προστάτευαν μουσουλμάνους και χριστιανούς, ενώ προσπαθούσαν να επαναφέρουν τους ομόαιμους κλέφτες, στο «σωστό δρόμο», να τους επαναφέρουν δηλαδή στη νομιμότητα ή να τους αναγκάσουν να παραδοθούν.¹²⁰ Όσες φορές συγκρούστηκαν με

¹¹⁸ Αποτελούσαν ένα είδος εθνικού στρατού. Από την εποχή του Μ. Κωνσταντίνου λειτουργούσε το σώμα των *limitanei*, ένα ειδικό σώμα για τη φύλαξη των συνόρων από τη σταδιακή αύξηση του περσικού και βαρβαρικού κινδύνου στα σύνορα της αυτοκρατορίας. Για τις υπηρεσίες που προσφέρουν παίρνουν μισθό και αγροτεμάχια. Ήταν κυρίως βαρβαρικής καταγωγής (αλλοδαποί μισθοφόροι). Η ίδρυση του θεματικού στρατού, από τον αυτοκράτορα Ηράκλειο, συνδέεται με τον παλαιότερο θεσμό των *limitanei*, δηλαδή των στρατιωτών που είναι εγκατεστημένοι στο έδαφος κοντά στα σύνορα (*limes*). Η δυναστεία του Ηρακλείου επέκτεινε το θεσμό σε ολόκληρη την αυτοκρατορία, δημιουργώντας τον πραγματικό ένα είδους «Εθνικό» στρατό στο Βυζάντιο, βλ. Ostrogorsky, *Ιστορία του Βυζαντινού κράτους*, ό.π., σ. 103, 163-165. Οι βυζαντινοί χρησιμοποιούσαν εξωμότες. Σαρακηνοί Τούρκοι διδάσκονταν τον χριστιανισμό, νυμφεύονταν χριστιανή γυναίκα ή έμεναν ανύπανδροι. Ονομάζονταν «*ρωμνηγογενείς ή υπό τόν Σταυρόν πολεμοῦντες*». Το ίδιο έκαναν και οι Οθωμανοί δημιουργώντας τα τάγματα των Γενιτσάρων, βλ. Δ. Καμπούρογλου, *Αρματολοί και κλέφτες*, ό.π., σ. 30-45.

¹¹⁹ Στο ίδιο, σ. 37-38.

¹²⁰ Δεν συνήθιζαν να πολεμούν τους πρώην συντρόφους τους, ενώ συχνά τους προειδοποιούσαν ότι θα κινηθούν εναντίον τους, ώστε να κρυφτούν ή να απομακρυνθούν. Για το λόγο αυτό, η Οθωμανική

τους κλέφτες, βασική αιτία ήταν η διεκδίκηση της εξουσίας πάνω σε μια περιοχή. Ενώ, όποτε είχαν διαφωνίες ή συγκρούσεις με τις τουρκικές αρχές γίνονταν ξανά κλέφτες.¹²¹

Στην περιοχή της Πελοποννήσου, ιδιαίτερα την περίοδο της δεύτερης κυριαρχίας των Οθωμανών στην Πελοπόννησο (1715–1821), δεν υπάρχουν αρματολίκια. Ένας βασικός λόγος ήταν και η μεγάλη δύναμη των προκρίτων,¹²² στους οποίους από το 1717 ο Σουλτάνος παραχώρησε αρκετά προνόμια στους προύχοντες για την βοήθεια που πρόσφεραν σχετικά με την απομάκρυνση των Βενετών από την Πελοπόννησο.¹²³ Έτσι, οι αντίστοιχοι αρματολοί ήταν οι κάποι (=κάπηδες ή καπομπάσηδες), οι οποίοι διορίζονταν για την φύλαξη των κατοίκων από τους ζωοκλέφτες και τους κακοποιούς.

εξουσία αναγκάστηκε να διορίσει φύλακες των ορεινών διαβάσεων, τους δερβεναγάδες, βλ. στο ίδιο, σ. 38 – 39.

¹²¹ Γ. Βλαχογιάννης, *Κλέφτες του Μοριά*, ό. π., σ. 14.

¹²² Και στη Στερεά Ελλάδα υπήρχαν ισχυροί πρόκριτοι, δεν ήταν όμως τόσο στενά δεμένοι με την Υψηλή Πύλη, όπως οι Πελοποννήσιοι, βλ. Δ. Καμπούρογλου, *Αρματολοί και κλέφτες*, ό.π., σ. 40 – 41.

¹²³ Κ. Δεληγιάννη, *Απομνημονεύματα*, ό.π., τ. Α', σ. 7 – 9. Να σημειωθεί ότι η στάση που κράτησαν αρχικά οι Έλληνες κατά τη διάρκεια του βενετοτουρκικού πολέμου ήταν αυτή της διχογνωμίας. Παρόλα αυτά η συνήθης τακτική των Οθωμανών μέσω της παραδειγματικής τιμωρίας, έστρεψε αρκετούς Έλληνες με το μέρος τους, βλ. Ιωάννης Χασιώτης, *Η κάμψη της οθωμανικής δυνάμεως, Ιστορία του Ελληνικού Έθνους*, ό.π. τ. ΙΑ', σ. 39-43.

Μέρος Πρώτο

Κεφάλαιο Α'

Η Προεπαναστατική περίοδος των Απομνημονευμάτων
Τα πρόσωπα, οι συγκρούσεις, οι αντιθέσεις

Κεφάλαιο Α'

Το λογοτεχνικό και ιστορικό είδος των *Απομνημονευμάτων*, με τα στοιχεία ρομαντισμού, διαμόρφωσε την Εθνική Ιστορία της Ελλάδας. Η ανατροπή της παραδοσιακής οργάνωσης και το άνοιγμα στη νεωτερικότητα, διαφοροποίησε και ανασυγκρότησε την εικόνα των γεγονότων (πολιτικών, στρατιωτικών, κοινωνικών). Η ανταλλαγή πυρών μεταξύ των απομνημονευτών, τα μίση, τα πάθη και οι έχθρες που διαμορφώθηκαν πριν και κατά τη διάρκεια της επανάστασης, καθιέρωσαν και συντήρησαν με το υποκειμενικό τους στοιχείο την εικόνα κλεφτών, προυχόντων, αρματολών, ανώτατων κληρικών, πολιτικών και ιστορικών της εποχής. Τα Απομνημονεύματα, μοιάζουν με ένα συνονθύλευμα απόψεων και κριτικών, με ένα μωσαϊκό ετερόκλητων απόψεων για το πρόσφατο παρελθόν. Ο Βρετανός Κοινωνιολόγος, Paul Thompson, αναφέρει το εξής, πάνω σε αυτό το θέμα: «*Η ανακάλυψη ότι έχουν παραλειφθεί ή ανασκευαστεί στοιχεία σε μια αφήγηση ζωής [...] δεν είναι καθαρά αρνητική. Ακόμα και το ψέμα είναι μια μορφή επικοινωνίας και μπορεί να μας προσφέρει ένα σημαντικό κλειδί για να κατανοήσουμε την ψυχολογία του ατόμου και τις κοινωνικές τάσεις*».¹²⁴

Στη δημιουργία της ιστορικής πραγματικότητας καθώς και στις ιστορικές αλλαγές που πραγματοποιήθηκαν στον ελληνικό χώρο καθοριστικό ρόλο διαδραμάτισαν ορισμένες εξέχουσες προσωπικότητες, όπως επίσης και ορισμένες μορφές συλλογικότητας.¹²⁵ Οι μορφές αυτές επεξεργάζονται το παρελθόν και συστήνουν με βάση τις πρόσφατες εμπειρίες νέες μορφές δράσης. Με βάση τον Γεώργιο Κορνούτο, ο χρόνος είναι αναγκαίο στοιχείο για την κατασκευή – συγκρότηση της μνήμης. Μέσα σε αυτό το χρονικό διάστημα, το *καινούργιο υλικό δίνει αθόρυβα και μυστικά μερικά από του δικά του στοιχεία στην παλιά ύλη*. Έτσι, η νέα ύλη μετατρέπεται σε κινητήριο δύναμη για την συγγραφή των Απομνημονευμάτων.¹²⁶ Τα Απομνημονεύματα των Αγωνιστών του '21, διατυπωμένα από τη σκοπιά του αυτόχθονα αφηγητή, περικλείουν εκείνα τα στοιχεία που διαμορφώνουν την εικόνα του κλέφτη είτε απομυθοποιημένη είτε όχι. Η εικόνα

¹²⁴ Paul Thompson, *Φωνές από το Παρελθόν, Προφορική Ιστορία*, μτφρ. Ρ.Β. Μπούσχοτεν, Ν. Ποταμιανός, επιμ. Κ. Μπάδα, Ρ.Β. Μπούσχοτεν, εκδ. Πλέθρον, Αθήνα 2002, σ. 212.

¹²⁵ Λουίζα Πασσερίνι, *Σπαράγματα του 20^{ου} αιώνα, Η ιστορία ως βιωμένη εμπειρία*, εκδ. Νεφέλη, Αθήνα 1998, σ. 15.

¹²⁶ Γ. Κορνούτος, *Το Απομνημόνευμα, 1453-1953*, ό.π., τ. Α', σ. 20.

βέβαια συμπληρώνεται από τα περιηγητική κείμενα, τα ημερολόγια ή τα *Απομνημονεύματα* φιλελλήνων.¹²⁷

Η εξιδανικευμένη ή συκοφαντημένη εικόνα των κλεφτών καθορίστηκε από τις πολιτικές μεταβολές που συντελέστηκαν κατά τη διάρκεια της Επανάστασης και στη δημιουργία του Εθνικού κράτους. Ειδικότερα, η διάσπαση της παραδοσιακής ενότητας και η υποβάθμιση της παραδοσιακής «ελίτ» συνέβαλαν στην ανάδειξη νέων, όπως εκείνης των κλεφτών και των αρματολών. Από την πλευρά της, η τοπική αρχοντική τάξη, με τη στέρηση των προνομίων της, που πάνω σε αυτά θεμελιώναν την εξουσία τους, αλλά και η γενικότερη ιδιοσυστασία τους, οδηγεί στην συγκρότηση ενός ισχυρού πόλου αντίδρασης, σχετικά με τη δράση των κλεφτών, ολοφάνερο μέσα στα *Απομνημονεύματά* τους. Ταυτόχρονα, η μονοπώληση των ένοπλων ομάδων από το κράτος και η μετατροπή τους ως νόμιμης βίας, οδήγησε τις παραδοσιακές αυθεντίες για ενεργητική παρέμβαση, επεξήγηση των εμπειριών τους με βάση *τα αξιακά συστήματα που έχουν κληρονομήσει από το παρελθόν* και διατήρηση μιας στάσης απαξίωσης και διαμαρτυρίας για τα νέα πρόσωπα που επικράτησαν στην πολιτική και στρατιωτική σκηνή.¹²⁸ Ιδιαίτερα, θεώρησαν ότι τα *Απομνημονεύματα* των υποστηρικτών του Θεόδωρου Κολοκοτρώνη παραμόρφωσαν την αλήθεια καθορίζοντας την εικόνα των κλεφτών στις συνειδήσεις των Ελλήνων, καθώς και στις επόμενες γενιές. Χαρακτηριστικό παράδειγμα, η άποψη που ήθελε τις κλέφτικες ομάδες να δρουν ανεξέλεγκτα στις περιοχές της Πελοποννήσου, έχοντας συνάμα μια αυθαίρετη δικαστική εξουσία, ώστε να προστατεύουν τους χριστιανούς από τις βιαιότητες της χριστιανικής και μουσουλμανικής εξουσίας.

Η ανασύσταση του πρόσφατου παρελθόντος και η αξιολόγηση των γεγονότων από το ίδιο το δρών υποκείμενο είτε αυτό ανήκει στην ηγετική ομάδα είτε όχι, οδηγεί σε ιδεολογικές αντιθέσεις, αντιθέσεις που επί οθωμανικής κυριαρχίας δεν θα μπορούσαν να διασαλευθούν, όπως για παράδειγμα η θέση του προύχοντα ήταν αυτή της κοινοτικής αρχής και η θέση του κλέφτη ήταν εκείνη του καταζητούμενου από την οθωμανική αρχή. Το στοιχείο της υποκειμενικότητας, του κάθε απομνημονευτή, σχηματίζει μια μυθοπλαστική εικόνα για τη δράση όλων των ηρώων της επανάστασης. Ενώ, οι ιδεολογικές αντιθέσεις που διαμορφώνονται στην μετά-επαναστατική εποχή είναι αποτέλεσμα της δυναμικής που καθόρισε ο πόλεμος ως

¹²⁷ Τα *Απομνημονεύματα* φιλελλήνων δεν κάλυπταν μεγάλο φάσμα γεγονότων και καταστάσεων. Παράλληλα, πολλά ήταν γραμμένα με προκαταλήψεις εξαιτίας της απογοήτευσης των, βλ. στο ίδιο, σ. 37.

¹²⁸ Ελένη Ανδριάκαινα, *Το «Νόημα του '21» στα Απομνημονεύματα του Φωτάκου*, ό.π., σ. 2-5.

ιστορικό γεγονός σε συνδυασμό με την συγκρότηση εθνικών ιδεωδών. Η Επανάσταση έχοντας ως στόχο την απελευθέρωση και το σχηματισμό ελληνικού κράτους κατασκεύασε την ιδέα του έθνους, ιδέα που επηρέασε τα *Απομνημονεύματα* των Αγωνιστών του 1821, αλλά και εκείνους, που ως μη δρώντα πρόσωπα, κατέγραψαν τα γεγονότα της. Ενώ, σταδιακά οι ιδεολογικές προσμίξεις από ιδεολογίες της Δυτικής Ευρώπης συνηγόρησαν στον καθορισμό της εθνικής ιδεολογίας. Έτσι, σχημάτισαν νέες αξίες, νέα ταυτότητα, ενέτειναν / ενίσχυσαν τις αντιθέσεις και συγκρούσεις, ενώ ο εθνικοαπελευθερωτικός τους αγώνας βασίστηκε σε διαφορετικά ιδεώδη από του πολέμους των προγόνων τους.¹²⁹

Κλείνοντας την εισαγωγή του πρώτου μέρους της εργασίας θα πρέπει να ληφθεί υπ' όψιν ότι στη μεταεπαναστατική εποχή συγκροτείται και η μυθολογία της ελληνικής επανάστασης, κυρίως μέσω της ανασυγκρότησης και ανασύστασης του παρελθόντος με βάση όρους που υπαγορεύουν τα προτάγματα της επανάστασης.¹³⁰ Κυρίως γιατί, ο μύθος ως μια κοινωνική πρακτική, παραμορφώνει όλες τις παραδόσεις προς την ίδια κατεύθυνση, ευνοώντας την κυρίαρχη φατρία, ενώ η παραμόρφωση αυτή επιτείνεται με την πάροδο των ετών.¹³¹

¹²⁹ Ν. Ροτζώκος, *Πολιτικές και κοινωνικοπολιτικές συγκρούσεις στο εικοσιένα*, ό.π., σ. 197.

¹³⁰ Στο ίδιο, σ. 200.

¹³¹ G. Balandier, *Πολιτική Ανθρωπολογία*, εκδ. Παπαζήσης, Αθήνα 1971, σ. 265, Παντελής Ε. Λέκκας, *Εθνικιστική ιδεολογία: πέντε υποθέσεις εργασίας στην ιστορική κοινωνιολογία*, εκδ. Παπαζήση, Αθήνα 2011, σ. 225, Eric Hobsbawm, *Ληστές*, ό.π., σ. 175-182.

1. Δράση και αντίδραση ένα είδος αφύπνισης

«Κανένας δεν έχει δικαίωμα να εξουσιάζει τα μάτια μου,
το στόμα μου, τα χέρια μου, τούτα τα πόδια μου που πατάνε τη γη».
Γιάννης Ρίτσος

«Άρματοι καὶ κλέπται: ὅσον ἀσήμαντα ἠδύναντο νὰ θεωρῶνται τὰ ἀντικείμενα, τὰ ὅποια ἐσήμανον αἱ δύο αὐταὶ ὀνομασίαι, τόσον ἔνδοξα τὰ κατέστησαν ἡ Ἑλληνικὴ Ἐπανάστασις, διὰ τὸ μέγα μέρος, τὸ ὅποιον εἰς αὐτὴν ἔλαβον. Τίς δὲν γνωρίζει ὅτι ἐπὶ τῆς ἐπαναστάσεως ἡ προσοχὴ ὅλων τῶν Ἑλλήνων εἰς τούτους ἐπροσηλώθη; Τίς δὲν γνωρίζει πόσον οὗτοι συνετέλεσαν εἰς τὴν ἐπιτυχίαν τοῦ ἀγῶνος μας; Δὲν εἶναι δε ἴσως τολμηρὸν νὰ εἰπώμεν, ὅτι ἂν ἡ θεία πρόνοια δὲν ἤθελε διατηρήσει ἐν τῷ μέσῳ τῆς πλέον τρομερᾶς δουλείας τοιοῦτον σύστημα οπλοφόρων, ἴσως ἦτον ἀδύνατον νὰ ἐπιτύχωμεν τὴν ἐλευθερίαν μας».¹³²

Ἡ κοινωνική-πολιτισμική προέλευσή των Αγωνιστῶν καὶ ἡ βιωμένη ἐμπειρία καθόρισαν τίς συνειδήσεις τους. Ἡ συνείδηση αὐτὴ καταγράφηκε στα Απομνημονεύματά τους καὶ ἀναπαρήγαγε τὴν ἐκ των υστέρων γνῶση, λαμβάνοντας ὑπόψη τὴν ἐπεξεργασμένη καὶ ευρέως πλέον ἀποδεκτὴ ἀπὸ τὸν κόσμον εἰκόνα των κλεφτῶν. Ἡ μυθικὴ – ἡρωικὴ ἀνύψωση των κλεφτῶν, ἀρχικὰ ἀπὸ τὸν ἀπλὸ λαὸ μέσῳ των δημοτικῶν τραγουδιῶν¹³³ καὶ κατόπιν ἀπὸ υποστηρικτές τους, ὅπως ὁ Αἰνιάν, ὁ Φωτάκος, ὁ Σπηλιάδης κ.ά., ἐξώθησε τους κοτζαμπάσηδες σὲ ἀσκηση κριτικῆς ἢ ὅπως ἀναφέρουν στὴν ἀποκατάσταση τῆς ἀλήθειας. Ορμώμενοι ἀπὸ μιὰ θέση ὑπεροχῆς, ἐρμηνεύουν καὶ ἀξιολογοῦν τὴ γενικότερη συμμετοχὴ τους στὴν ἱστορία τοῦ Μοριά με βάση, ὅπως ἔχει ἀναφερθεῖ, τὰ ἀξιακὰ συστήματα ποὺ εἶχαν κληρονομήσει ἀπὸ τὸ παρελθόν.¹³⁴ Καταστάσεις ὅπως, ἡ μονοπώληση τῆς ἐννομῆς βίας, οδήγησε τὴν παραδοσιακὴ προυχοντικὴ τάξη σὲ ἓνα δριμύ κατηγορῶ, διότι θεώρησε ὅτι ὁ παραγκωνισμὸς τῆς ἦταν ἀπόρροια τῆς ἀνόδου των ὑποτακτικῶν τους τόσο πολιτικά ὅσο καὶ ἡρωικά. Παρόλο ποὺ ἔλαβαν καὶ ἐκεῖνοι ἀρκετές τιμητικὲς διακρίσεις καὶ ἀξιώματα στὸ Ἑλληνικὸ κράτος.

Κυρίως γιατί, οἱ κοινωνικοὶ μετασχηματισμοὶ στὸ νέο Ἐθνικὸ Κράτος ἀναδιαμόρφωσαν τὴν εἰκόνα των ἐνόπλων στὶς συνειδήσεις τοῦ λαοῦ, ξέχασαν τὸν

¹³² Δημήτριος Αἰνιάν, *Απομνημονεύματα περὶ τῆς Ἑλληνικῆς Ἐπαναστάσεως*, ἐκδ. Βεργίνα, Αθήνα 2001, σ. 12.

¹³³ Riki Van Boeschoten, *Κλεφταρματολοί, ληστές καὶ κοινωνικὴ ληστεία*, Μνήμων, τ. 13, Αθήνα 1991, σ. 9-24.

¹³⁴ Ελένη Ἀνδριάκαινα, *Τὸ «νόημα τοῦ '21» στα ἀπομνημονεύματα τοῦ Φωτάκου*, ὁ.π., σ. 5.

πρότερο βίο τους και διέσωσαν μια οργανωμένη λήθη, το νόμο της σιωπής.¹³⁵ Τη σιωπή αυτή έσπασαν με την δημόσια εκδοχή του παρελθόντος οι κοτζαμπάσηδες στα Απομνημονεύματά τους.¹³⁶ Έτσι, λοιπόν, κράτησαν μια εξαιρετικά επικριτική στάση για τα θέματα που αφορούσαν τους παλαιούς υποτακτικούς τους, όπως σε περιπτώσεις ληστείας, κατά την προεπαναστατική εποχή, στο Μοριά, τη λαφυραγωγία στην οποία επιδόθηκαν κατά την διάρκεια της Επανάστασης, αλλά και τη γενικότερη δράση τους, η οποία βασιζόταν στη βιαιότερη συμπεριφορά, εναντίον χριστιανών και λιγότερο μουσουλμάνων, αποδεικνύοντας την έλλειψη εθνικής συνείδησης.¹³⁷

Οι προύχοντες για τον Δεληγιάννη και τον Παπατσώνη, αποτέλεσαν τη βάση για την ελευθερία κυρίως μέσω των αποσχιστικών τάσεων τους από την Αυτοκρατορία,¹³⁸ τις κοινές ιδεολογικές πεποιθήσεις, την ανιδιοτέλεια και ιδιαίτερα γιατί ο πλούτος τους ήταν άμεσα συνδεδεμένος με τον τόπο τους, την επαρχία. Αντίθετα, ο κλεφταρματολός δεν μπορεί να ταυτιστεί με τον τόπο, όπως ο προύχοντας που συμβολίζει τη συλλογική μοίρα του γένους, αλλά δεν μπορεί να αποδεσμευτεί από αυτή, όπως ο Οθωμανός αξιωματούχος.¹³⁹ Η ένοπλη φυγή στα όρη αν και παρέμεινε στις μνήμες μας ως η βασική μορφή αντίστασης εξαιτίας της καταπιεστικής πολιτικής της οθωμανικής διοίκησης, στην ουσία διαμόρφωσε μια διπλή ταυτότητα. Η πρώτη αυτή του κλέφτη, που για την επιβίωση και τη συντήρησή του στράφηκε *κατά πάντων*. Εφάρμοσε αρχέγονες τακτικές, όπως η δημιουργία ένοπλων ομάδων, επιδόθηκε στη ληστεία, στην απαγωγή και γενικότερα την άσκηση βίας. Η δεύτερη ταυτότητα ξεπήδησε μέσω της πρώτης· οι διάφορες μορφές βίας που

¹³⁵ Ρίκη Βαν Μπούσχοτεν, Τασούλα Βερβενιώτη, Ευτυχία Βουτυρά, Βασίλης Δαλκαβούκης, *Μνήμες και λήθη του Ελληνικού Εμφυλίου πολέμου*, επιμ. Κωνσταντίνα Μπάδα, εκδ. Επίκεντρο, Θεσσαλονίκη 2008, σ. 13.

¹³⁶ Κάθε απομνημονευτής προβάλλει τον εαυτό του και τους ομοϊδεάτες του σε πρωταγωνιστές της εθνικής αποκατάστασης, υπερασπίζεται τον κόσμο στον οποίο ανήκει, κυρίως από κατηγορίες που έρχονται από άλλους αγωνιστές, με συνέπεια να αυτοαποκαλείται ως ο υπέρτατος εκφραστής και υπερασπιστής της αλήθειας και των δικαίων της πατρίδας του, βλ. Νίκος Ροτζώκος, *Πολιτικές και κοινωνικοπολιτισμικές συγκρούσεις στο εικοσιένα: οι προύχοντες της Πελοποννήσου*, ό.π., σ. 37, 40-41.

¹³⁷ Με βάση τον Hobsbawm οι άνθρωποι που ακολουθούν αυτό τον τρόπο ζωής, σε περιόδους μη επαναστατικές, είναι κυρίως αυτοί που δεν θέλουν να σκύψουν το κεφάλι, αλλά πολύ εύκολα μπορούν να υποκείψουν στον πειρασμό για εύκολο πλουτισμό και να γίνουν απλοί ληστές που χτυπούν αδιακρίτως πλούσιους και φτωχούς, βλ. Eric Hobsbawm, *Ληστές*, μτφρ. Ν. Κούρκουλος, 4^η αγγλική έκδοση, Λονδίνο 2000, Αθήνα 2010, σ. 84-85.

¹³⁸ Χαρακτηριστικό παράδειγμα τα Ορλωφικά, όπως και η συμμετοχή τους στην Φιλική Εταιρεία. Στην ουσία ήταν αποσχιστικές οι τάσεις ή ένδειξη αντίδρασης για την διοικητική πολιτική που ασκούσε η Οθωμανική Αυτοκρατορία στην Πελοπόννησο;

¹³⁹ Νίκος Κοταρίδης, *Παραδοσιακή επανάσταση και εικοσιένα*, εκδ. Πλέθρον, Αθήνα 1993 σ. 84.

εφάρμοσε στις επαρχίες λειτούργησαν εν μέρει ευνοϊκά, καθώς βοήθησε στη νόμιμη δραστηριοποίησή του σε χριστιανούς κοτζαμπάσηδες με την ιδιότητα του κάπου. Επομένως, θα λέγαμε, ότι ως ανυπότακτος περιφέρεται ανάμεσα στα όρη και στην κοινότητα από την οποία βγήκε και ως νόμιμος αρχίζει να την προστατεύει,¹⁴⁰ ως συνέπεια της γενικότερης ανέχειας και κακουχίας, στην οποία βρισκόταν η χριστιανική κοινωνία.

Στο Μοριά συναντούμε τρεις κατηγορίες ενόπλων: 1) τους κάπους και τους δερβεναγάδες, οι οποίοι παρέμειναν σε όλη την περίοδο νόμιμοι στην εξουσία χριστιανών και Οθωμανών προεστώτων, όπως για παράδειγμα οι Πλαπουταίοι στην οικογένεια των Δεληγιανναίων, 2) οι ανυπότακτοί, αυτοί που από την άνοιξη έως το φθινόπωρο δραστηριοποιούνται έχοντας λημέρια στα βουνά και το χειμώνα παραχειμάζουν στην Μάνη και 3) οι κάποι, οι οποίοι κατά διαστήματα γίνονταν κλέφτες. Σε αυτήν την κατηγορία συναντούμε τα μεγαλύτερα ονόματα κλεφτών στο Μοριά, όπως ο Ζαχαριάς, οι Κολοκοτρωνάιοι, οι Πετιμεζάδες και ακόμη άλλοι.¹⁴¹

Κατά τον Φωτάκο, η ονομασία κλέφτες δόθηκε από την οθωμανική εξουσία σ' εκείνους που τα προεπαναστατικά χρόνια: *«ἔλαβαν τὰ ὄπλα καί ἔζων ἐλευθεροὶ μὴ θέλοντες νά ὑπακούωσιν εἰς αὐτήν, καί προσέτι διότι οἱ κλέπται ἀδιακρίτως ἄρπαζαν τήν τροφήν των ἀπό τοὺς ὑποτεταγμένους εἰς τήν Τουρκικὴν ἐξουσίαν»*.¹⁴² Για τον Π. Π. Γερμανό οι κλέφτες ήταν μορφή αντίδρασης στην καταπιεστική πολιτική των Οθωμανών: *«περιφερόμενοι εἰς τὰ ὄρη ὡς λησταί, καί ἀκαταπαύστως σχεδόν πολεμούμενοι καὶ πολεμοῦντες τοὺς Τούρκους, οὐδέποτε ὑπετάγησαν εἰς τήν ἐξουσίαν τους»*,¹⁴³ τονίζοντας ότι η ληστεία αφορούσε εκείνους που ήταν προσκυνημένοι στον κατακτητή αδιακρίτως κοινωνικής και οικονομικής κατάστασης. Για τον Αμβρόσιο Φραντζή οι αποστάτες της Οθωμανικής εξουσίας: *«ἐγύμνωναν, καί ἐφόνευαν πολλούς ἐκ τῶν Ὀθωμανῶν, καί ὡς ἐπὶ τό πλεῖστον τοὺς παρά τῆς Ὀθωμανικῆς ἐξουσίας εἰς δημοσίας ὑπηρεσίας καί τὰς εἰσπράξεις τῶν φόρων ἀποστελλομένους· τότε ἡ Ὀθωμανικὴ ἐξουσία ὀνομάσασα αὐτοὺς Κλέπτας»*.¹⁴⁴ Ενώ, μια πιο σύγχρονη οπτική

¹⁴⁰ Στο ίδιο, σ. 85.

¹⁴¹ Στάθης Ν. Τσοτσόρος, *Οικονομικοί και κοινωνικοί μηχανισμοί στον ορεινό χώρο. Γορτυνία (1715-1828)*, Ιστορικό Αρχείο Εμπορικής Τραπεζής της Ελλάδος, Αθήνα 1986, σ. 177.

¹⁴² Φώτιος Χρυσανθόπουλος, *Απομνημονεύματα περί τῆς Ἑλληνικῆς Ἐπαναστάσεως (1821 – 1828)*, [α' έκδοση Αθήνα 1899], εκδ. Πελεκάνος, Αθήνα 2011, τ. Α', σ. 58.

¹⁴³ Γερμανού Π. Πατρών Μητροπολίτου, *Απομνημονεύματα*, έκδοση 3^η υπό Γ. Ι. Παπούλα, Τυπογραφείο Σπύρου Τσαγγάρη, Ἐν Ἀθήναις 1900, σ. 16.

¹⁴⁴ Αμβρόσιος Φραντζής, *Ἐπιτομή τῆς ἱστορίας τῆς ἀναγεννηθείσης Ἑλλάδος*, ὁ.π., τ. Α', σ. 4.

επί του θέματος, όπως του καθηγητή κοινωνιολογίας, Νίκου Κοταρίδη, σημειώνεται πως η απόσπαση αγαθών δείχνει ότι η συμπεριφορά αυτή αρμόζει σε κατακτητές.¹⁴⁵

Ο Φωτάκος στην σύντομη αναδρομή που κάνει για το πρόσφατο παρελθόν της Πελοποννήσου, αναφέρει τους λόγους που τους οδηγούσαν να δράσουν ως κλέφτες: «Πρό τοῦ ἔτους 1769 καί ὕστερα ἐντός τῆς Πελοποννήσου ὑπῆρχον Ἕλληνες δυνατοί, ἔχοντες Σουλτανικά προνόμια, ὡς ὁ Α. Ζαΐμης, ὁ Κρεββατᾶς, ὁ Μπενάκης καί ἄλλοι πολλοί.¹⁴⁶ Οἱ ἀχιρεῖς ἐδιοικοῦσαν, καθὼς καί ἐπὶ τῶν Βενετῶν, διότι ἡ Τουρκικὴ ἐξουσία ἀνεγνώρισε τὰ δικαιώματά των. ἐπειδὴ ἐβοήθησαν τοὺς Τούρκους νομίζοντες αὐτοὺς καλλίτερους, κατὰ τῶν ὁποίων τότε οἱ Ἕλληνες εἶχαν ἀντιπάθειαν, διότι δέν ὑπέφεραν τὰ βάρη των, καί μάλιστα ἔλεγαν καί τὴν ἀκόλουθον παροιμίαν ὁ θεὸς νά σέ φυλάῃ ἀπὸ τοῦ Τούρκου τό σπαθί καί ἀπὸ τοῦ Βενετσιάνου τῆς δίκαις. Οἱ Τούρκοι τότε ἦσαν ὀλίγοι, οἱ δέ κάτοικοι τῆς Πελοποννήσου πολλοί, καί κατὰ τοὺς χρόνους ἐκείνους διὰ τὴν ἀλλαγὴν τῆς κυριαρχίας καί τὰς συχνὰς ἐπαναστάσεις οἱ ἄνθρωποι ἀγριευσαν καί πολλοὶ κλέπτει ὑπῆρχον».¹⁴⁷ Τα προνόμια των προυχόντων, η χειραγώγηση των χριστιανών μέσω της εκκλησίας, ανάγκαζε τους πιο αντιδραστικούς στην φυγή από την κοινότητα. Μεγάλο ρόλο αναμφισβήτητα έπαιξαν και οι κατά καιρούς επαναστατικές εκρήξεις στην Πελοπόννησο. Για παράδειγμα, όπως αναφέρθηκε και στην εισαγωγή, η βενετική κατάληψη της Πελοποννήσου από την μια πλευρά βοήθησε στην εξάλειψη της ληστείας μεταβάλλοντας τους κλέφτες σε στρατιώτες¹⁴⁸ και από την άλλη θρησκευτικές,¹⁴⁹ πολιτικές και ιδιοτελείς σκοπιμότητες παραγόντων του ελληνισμού της Κωνσταντινούπολης, έστρεψαν τους ενόπλους και όχι μόνο,

¹⁴⁵ Νίκος Κοταρίδης, *Παραδοσιακή επανάσταση και εικοσιένα*, ό.π., σ. 88.

¹⁴⁶ Η επανάσταση του 1769, οργανωνόταν από το 1766. Στη Ρωσία πήγαν ο Μπενάκης, ο Κρεββατάς, ο Ζαΐμης, ο Γεωργαντάς Νοταράς (αδελφός του Ανδρίκου και του Παναγιωτάκη) ζητώντας βοήθεια από τη Μ. Αικατερίνη, ώστε να απελευθερωθούν, βλ. Γιάννης Βλαχογιάννης, *Κλέφτες του Μοριά*, ό.π., σ. 77.

¹⁴⁷ Φώτιος Χρυσανθόπουλος, *Άπομνημονεύματα*, ό.π., τ. Α', σ. 58.

¹⁴⁸ Την περίοδο της βενετικής κατάκτησης, τέλη του 17^{ου} αιώνα, όπως γράφει ο Λ. Ράνκε (Leopold Von Ranke): «μετανάστες παντός είδους κατέλαβον οδούς, ελήστευον τους διαβάτας και ήρπαζον ιδιωτικήν και δημόσιον περιουσίαν. Ολόκληροι συμμορίες, Ρουμελιώται, Πελοποννήσιοι, λιποτάκται του στόλου και του στρατού, συνήλθον και αντεστάθησαν εις την δημόσιον δύναμιν. Ότε διωργάνισαν τους αγροφύλακας (meidani), ένεκα της γενικής ελλείψεως πάσης ασφάλειας, οι φύλακες μετείρχοντο αυτοί οι ίδιοι βιαιότητας». Ο τελευταίος προνοητής του Μοριά, Σαργέδος, αναφέρει τα εξής: «πώς ἡ χώρα ἦταν τόσο ἡσυχῇ, ὥστε διαπράττονταν πολὺ λίγα ἐγκλήματα ποὺ ἔπρεπε νά τιμωρηθοῦν με θάνατο», βλ. Λεοπόλδος Ράνκε, *Περὶ τῆς ἐν Πελοποννήσῳ Ενετοκρατίας*, μτφ. Π. Καλλιγὰς, *Πανδώρα*, 1η Απριλίου 1862, τ. ΙΓ', φυλλάδιο 289, σ. 7, George Finley, *History of the Greek Revolution*, William Blackwood and sons, Edinburgh and London 1861, vol. I, σ. 255.

¹⁴⁹ Η θρησκευτική συνείδηση των χριστιανών εξασθένιζε εξαιτίας του μικρού αριθμού κληρικών και των κατεστραμμένων μοναστηριών από τους πολέμους, βλ. Ι. Χασιώτης, *Η κάμψη της οθωμανικής δυνάμεως*, ό.π., τ. ΙΑ', σ. 51.

εναντίον των Βενετών συνδράμοντας στην ανάκτηση της Πελοποννήσου από τους Οθωμανούς.¹⁵⁰

Για τον Δεληγιάννη η απαλλαγή από την Ρωμαιοκαθολική εκκλησία ήταν μια σωτήρια πράξη, της οποίας οι επιδιώξεις, περάν των οικονομικών, πολιτικών και στρατιωτικών ήταν και η σταδιακή υποδούλωση της ορθόδοξης πίστης. Ο Οθωμανός, αντίθετα, σέβεται την ορθόδοξη χριστιανική πίστη και αναγνωρίζει το δικαίωμα της «ανεξιθρησκίας» στους λαούς της Βίβλου, με την προϋπόθεση την υποταγή, το προσκύνημα, στον νέο κατακτητή. Εκείνος, που βοηθά στην υποταγή είναι ο χριστιανός άρχοντας, ο οποίος μέσω της *προυχοντική προπαγάνδας* καταφέρνει να ασκήσει την ηγεσία/εξουσία του στο πλήθος, αποκτώντας, την ίδια στιγμή, προνόμια από την οθωμανική εξουσία και διατηρώντας την πολιτική και εξουσιαστική υπόστασή του¹⁵¹: *«Εσυμφώνησαν λοιπόν ὅλοι οἱ πρόκριτοι τῶν ἐπαρχιῶν καί ἀπῆλθον εἰς τὰς Θήβας, κατὰ το 1714, ὅπου τότε ἐστάθμευεν ὁ μεγαλόφρων καί τρομερός ἐκεῖνος κατακτητής, ὁ στρατάρχης Τοπάλ Ὅσουμάν πασιᾶς, [...] καί τοῦ ἐπρόσφεραν τήν πατρίδα τους αὐθορμήτως νά ἐνωθῇ μέ τήν λοιπὴν Ὑθωμανικὴς Αὐτοκρατορίαν. Τούς ἐδέχθη μέ πολλήν εὐμένειαν, παρεδέχθη τήν ἐκούσιον αὐτὴν προσφορὰν τους, τούς ἠρώτησε, ποιὰς ἀπαιτήσεις δικαιωμάτων καί προνομίων ἔχουν. Καί αὐτοί ἀπήντησαν ὅτι ἐπιθυμοῦν Δημοκρατικῆς Διοίκησιν (τουρκιστί Ραγιά Ἰμπαρέτ). Παρεδέχθη εὐχαρίστως τήν αἴτησίν τους, καί ἔγραψεν εὐθύς εἰς τόν Σουλτάνο, καί ἐξέδωκεν Χάτι χουμαγιούν ὅτι ἡ Πελοπόννησος θέλει διοικεῖσθαι εἰς αἰῶνα τόν ἅπαντα ὡς Ραγιά Ἰμπαρέτ. Καί ἔως τήν Ἐπανάστασιν μας 1821 ἐδιοικεῖτο δημοκρατικῶς χωρὶς νά δύνανται οἱ ντόπιοι Τοῦρκοι νά ἀναμιγνύωνται εἰς κανέν τοπικόν διοικητικόν ἀντικείμενον τῶν ἐπαρχιῶν [...] Καί διὰ πεντήκοντα 50 σχεδόν ἔτη ἀπέρασεν ἡ Πελοπόννησος ἐν μεγάλῃ ἡσυχίᾳ καί εὐδαιμονίᾳ καί οἱ πρόγονοι μας ὠνόμαζον τήν ἐποχὴν ἐκείνην «Καλόν Καιρόν», ἔως τὰ 1764, ὅτε ὁ*

¹⁵⁰ Οι Μανιάτες, όταν είδαν τις πολεμικές εξελίξεις στο Μοριά και ότι κάθε αντίσταση ήταν μάταιη και επικίνδυνη βοήθησαν στην ειρηνική παράδοση δύο σημαντικών οχυρών του Βραχίου της Μάνης και της Κελάφας στις 10 Αυγούστου του 1715, και της Ζαρνάτας επτά ημέρες αργότερα. Να σημειωθεί ότι δεν στράφηκαν όλοι οι Έλληνες της Πελοποννήσου εναντίον των Βενετών. Επίσης, για την παγίωση της οθωμανικής εξουσίας στο Μοριά παραχωρήθηκαν στους κοτζαμπάσηδες τα προνόμια της αυτοδιοικήσεως με βασική επιδίωξη τη διατήρηση του λαού σε υποταγή, βλ. Ι. Χασιώτης, *Η κάμψη της οθωμανικής δυνάμεως*, ό.π., τ. ΙΑ', σ. 39-41, Μιχαήλ Οικονόμου, *Ιστορικά της Ελληνικής παλιγεννεσίας ή Ο ιερός των Ελλήνων Αγών*, τυπογραφείο Θ. Παπαλεξανδρή, Αθήνα 1873, σ. 22.

¹⁵¹ Η κυριαρχία των Βενετών στην Πελοπόννησο περιόριζε την τοπική εξουσία των χριστιανών και στόχο είχε τον αφανισμό τους. Οι προύχοντες από την πλευρά τους επιχειρούν να αποθεμελιώσουν την εξουσία των Οθωμανών, όταν τους αφαιρούνται τα προνόμια, πράγμα το οποίο θα κάνουν και στα 1770 επί των Οθωμανών με τη βοήθεια της Ρωσίας, βλ. Ν. Ροτζώκος, *Πολιτικές και κοινωνικοπολιτικές συγκρούσεις στο εικοσιένα: οι προύχοντες της Πελοποννήσου*, ό.π., σ. 107-108.

*Χαμουντοσή πασιᾶς ἐφόνευσε τούς πέντε προύχοντας τῆς Πελοποννήσου καί κατόπιν τούτων ἠκολούθησε ἡ Ἐπανάστασις τῶν 1769».*¹⁵²

Η μεταβολή του κατακτητή στο Μοριά συνοδεύτηκε από αρκετά μεγάλες ταραχές. Χιλιάδες Αλβανοί μουσουλμάνοι συνόδεψαν τους Οθωμανούς, προκαλώντας αναστατώσεις, μετακινήσεις και εξισλαμισμούς. Παράλληλα, οι πρόσθετες φορολογικές επιβαρύνσεις για τις επισιτιστικές ανάγκες των στρατευμάτων, οδήγησε το χριστιανικό πληθυσμό να βρει καταφύγιο στην περιοχή του Ιόνιου, εγκαταλείποντας τις περιουσίες του.¹⁵³ Η δημογραφική μείωση σε συνδυασμό με την οικονομική εξαθλίωση στην Πελοπόννησο καλλιέργησε την αναρχία και για την επιβίωση τη ληστεία. Η Μάνη μετατράπηκε σε άντρο λήσταρχων και πειρατών.¹⁵⁴ Ενώ χρειάστηκαν αρκετές δεκαετίες για να επανέλθει ο Μοριάς σε μια σχετική ηρεμία.¹⁵⁵

Σύμφωνα, όμως, με τον Κ. Δεληγιάννη, κατά την περίοδο της δεύτερης τουρκοκρατίας στην Πελοπόννησο (1715-1821) ο αριθμός των κλεφτών ήταν περιορισμένος – τουλάχιστον ως το 1770. Η Υψηλή Πύλη για να αποτρέψει τη δημιουργία εστιών από ένοπλους, αντικατέστησε τους χριστιανούς αρματολούς με εξισλαμισμένους Αλβανούς και σταδιακά από το 1721 κ.εξ. κατήργησε το θεσμό.¹⁵⁶ Συγχρόνως, το σώμα των μεϊντάνηδων, αποτελούμενο από χριστιανούς ενόπλους, αντικαταστάθηκε από μουσουλμάνους ντερβενατζήδες.¹⁵⁷ Ο Άγγλος περιηγητής Richard Chandler, παρουσιάζει οπλισμένους Αρβανίτες να προστατεύουν τις

¹⁵² Κ. Δεληγιάννης, *Απομνημονεύματα*, ό.π., τ. Α', σ. 8 -9.

¹⁵³ Άλλοι κατευθυνθήκαν προς τη Βενετία ή την Νότια Ιταλία, ενώ όσοι είχαν εγκαταλείψει την Πελοπόννησο ή είχαν μεταφερθεί από τον Morosini επέστρεψαν, βλ. Ι. Χασιώτης, *Η κάμψη της οθωμανικής δυνάμεως*, ό.π., τ. ΙΑ', 50-51.

¹⁵⁴ Ο Rouqueville, περιέγραψε τη λεηλασία ενός κεφαλλονίτικου πλοίου με ρωσική σημαία που μετέφερε προμήθειες από το Μοριά στη ρωσο-οθωμανική φρουρά της Κέρκυρας. Εξαιτίας μιας καταιγίδας υποχρεώθηκε να καταφύγει στο Οίτυλο. Οι Μανιάτες πούλησαν του Τούρκους ενώ από τους Έλληνες επιβαίνοντες αφαίρεσαν μόνο τα υπάρχοντά τους, βλ. Rouqueville, F.-C.-H.-L. (François Charles Hugues Laurent), *Travels through the Morea, Albania, and other parts of the Ottoman empire to Constantinople, during the years 1798, 1799, 1800, and 1801*, Printed for R. Phillips by Barnard & Sultzer, London 1806, σ. 99.

¹⁵⁵ Για ανάκτηση της Πελοποννήσου από του Οθωμανούς, βλ. Ι. Χασιώτης, *Η κάμψη της οθωμανικής δυνάμεως*, ό.π., τ. ΙΑ', σ. 41-43, 50-51.

¹⁵⁶ στο ίδιο, σ. 50.

¹⁵⁷ Γ. Βλαχογιάννης, *Οι κλέφτες του Μοριά*, ό.π., σ. 14-20. Ο περιηγητής Leake, αναφέρει ότι τα περισσότερα δερβένια (τα στενά περάσματα) δεν τα φυλούσαν χριστιανοί, αλλά Αρβανίτες και Τούρκοι. Στα 1805 όμως, ο ίδιος αναφέρει ότι το δερβένι των Καλαβρύτων το αποτελούσε μικτή φρουρά, βλ. William Martin Leake, *travels in the Morea*, John Murray, Albemarle Street, London 1830, vol. II, p. 106. Για τη διαδρομή στην Αρκαδία και την Αχαΐα, σ. 94-150.

διαβάσεις, στην περιοχή της Βοστίτσας, στα 1765.¹⁵⁸ Γενικότερα, μέχρι τα μέσα της δεκαετίας, ο Μοριάς απολάμβανε μια σχετική ευημερία και ησυχία, ενώ δεν παρατηρήθηκαν πολλές επιθέσεις κλεφτών.¹⁵⁹ Για τον περιορισμό της ληστείας και την επιδίωξη της ηρεμίας, ο Οικονόμου υπογραμμίζει ότι οι κοτζαμπάσηδες προέτρεπαν το λαό να μην δυσανασχετεί για την κατανομή των φόρων, θεμελιώδης αιτία για την έξοδο από την οικία,¹⁶⁰ τονίζοντας ότι δεν ήταν εφικτή η οποιαδήποτε αντίδραση, *ἀλλ' ἐπροστάτευον καὶ περιέθαλπον μυστικῶς, ἐμμέσως τε καὶ πλαγίως καὶ τοὺς ἄρματολούς, ὥς φόβητρον κατὰ τῶν Τούρκων, φιλίας, καὶ συνεννοήσεις μετ' αὐτῶν ἔχοντες.*¹⁶¹ Ο Οικονόμου αναφέρεται στο θεσμό των κάπων, για τους οποίους λόγος θα γίνει παρακάτω.

Η γενικότερη όμως οικονομική εξαθλίωση της Αυτοκρατορίας επηρέαζε θετικά το σχηματισμό ληστρικών ομάδων, παρ' όλες τις προσπάθειες για περιστολή του φαινομένου. Όπως για παράδειγμα, η τρομοκρατία των άμισθων ή απλήρωτων μισθοφορικών στρατευμάτων της Αυτοκρατορίας επηρέαζαν την εξάπλωσή τους.¹⁶² Ενσωματώνονταν στην κλεφτουριά για διάφορους, αλληλοσυμπληρούμενους λόγους. Έτσι, λοιπόν, άνεργοι κάποι, λιποτάκτες, καταζητούμενοι για φόνο, άτομα που αδυνατούσαν να πληρώσουν τους φόρους ή τα χρέη τους, αντιδραστικοί κ.ά., περιφέρονταν κατά ομάδες στις επαρχίες ανά την οθωμανική επικράτεια.¹⁶³ Η αντιδραστική τάση είχε κυρίως ως στόχο την δική τους ηθική ικανοποίηση, όπου η αρπαγή γίνεται το μέσο συντήρησης και επιβίωσης και σε καμία περίπτωση δεν λογιζόταν ως εθνική αφύπνιση, διότι την περίοδο αυτή στον ελληνικό χώρο δεν είχαν εμφανιστεί ακόμη στοιχεία εθνικισμού. Όπως αναφέρει ο Ernest Gellner, τα έθνη γεννιούνται από τον εθνικισμό. Ο εθνικισμός εκπηγάει από τον πολιτισμικό πλούτο

¹⁵⁸ Richard Chandler, *Travels in Greece: or an account of a tour made the expense of the society of dilettanti*, Clarendon Press, Oxford 1776, p. 273.

¹⁵⁹ Γ. Βλαχογιάννης, *Οι κλέφτες του Μοριά*, ό.π., σ. 18-19, 36-37.

¹⁶⁰ Ο Φραντζής αναφέρει το εξής: «Ένεκα τῶν φόρων καὶ τῶν καταδιώξεων καὶ τῆς κακίας τῶν δυνατῶν πλεῖστοι συνηνοῦντο μετὰ τῶν κλεφτῶν καὶ ἀνήρχοντο εἰς τὰ ὄρη», βλ. Αμβρ. Φραντζής, *Επιτομή της ιστορίας της αναγεννηθείσης Ελλάδος*, ό.π., τ. Α', σ. 23.

¹⁶¹ Οι κοτζαμπάσηδες προέτρεπαν το λαό για ησυχία και για τον εαυτό τους, διότι οποιαδήποτε τάση αμφισβήτησης τιμωρείτε από τους Οθωμανούς, βλ. Μ. Οικονόμου, *Ιστορικά της Ελληνικής παλιγεννεσίας*, ό.π., σ. 24-26.

¹⁶² Απολύονταν εξαιτίας της αλλαγής του πασά ή δεν λάμβαναν το μισθό τους εξαιτίας την κακής οικονομικής κατάστασης της Αυτοκρατορίας. Η ύπαρξη των μισθοφορικών σωμάτων βασιζόταν στο γεγονός ότι η Υψηλή Πύλη δεν ήθελε να πληρώνει μισθούς ή έξοδα συντήρησης στα μόνιμα στρατεύματα. Γενικότερα τα μισθοφορικά σώματα όταν έπαυαν τη θητεία τους καταγίνονταν με τη ληστεία, βλ. Αλίκη Φακούρα, *Προύχοντες αυθεντίες του Μοριά 1715-1821, Στρατιωτικοί, διοικητικοί και δημοσιονομικοί μετασχηματισμοί*, Ανέκδοτη Διδακτορική Διατριβή, Αθήνα 2013, σ. 188.

¹⁶³ Τάσος Γριτσόπουλος, *Κλεφτο-αρματολικά Πελοποννήσου και η επίθεσις κατὰ του Πρωτοσύγγελου*, Πελοποννησιακά, τ. ΙΕ', 1984 σ. 13.

καθώς και τις ιστορικές συγκυρίες. Χρησιμοποιώντας, ο εθνικισμός, επιλεκτικά τα στοιχεία αυτά, τα μετασχηματίζει ριζικά και εμφανίζει το Έθνος.¹⁶⁴ Στην Ελλάδα οι εθνικιστικές ιδέες ακόμα δεν είναι εμφανείς ούτε και στην χριστιανική τοπική εξουσία. Τους προύχοντες δεν τους απασχολούσε τόσο πολύ η απόσχιση από την Οθωμανική Αυτοκρατορία όσο η ανατροπή της ιεραρχίας στο εσωτερικό της για την κατοχή της ανώτερης θέσης, *η οποία θα τους οδηγούσε στην αναβίωση του Βυζαντίου*.¹⁶⁵

Η εθνική εικόνα των κλεφτών, για παράδειγμα, καθορίστηκε από έργα του ελληνικού προεπαναστατικού διαφωτισμού, όπως είναι η *Ελλήνων Νομαρχία*: «Ποῖος δέν ἡξεύρει τό πλῆθος τῶν ἀποστατῶν, ὁπού ἀφανίζουν τά χωρία καί τούς ὁδοιπόρους μέ ἀκαταπαύστους κλοπάς καί συνεχεῖς φόνους, χωρίς νά ἡμπορεῖ αὐτός [ὁ σουλτάνος] ποτέ νά τούς καταδαμάσῃ με τά στρατεύματά του; Ἀλλά τι λέγω στρατεύματα; Αὐτά δέν εἶναι ἄλλο, παρά μία συνάθροισις τόσων βαρβάρων, χωρίς τάξιν καί χωρίς τέχνην».¹⁶⁶ Οι διανοούμενοι αφυπνιστές με ένα είδος θα λέγαμε προβολής (εθνική προπαγάνδα) ενίσχυσαν θετικά την εικόνα των κλεφτών, των οποίων οι πράξεις έγιναν άμεμπτες, σχηματίζοντας γύρω από τη δράση τους έναν υψηλό - ιδεώδη πολιτισμό. Για το τυραννισμένο λαό, σύμφωνα με το Φωτάκο: «ἦτο ἡ παρακαταταθήκη τοῦ ἐθνισμοῦ καί ἡ ζύμη, καί ἀπό αὐτό διεδίδοντο εἰς τόν ὑποδουλωμένον λαόν τό αἶσθημα καί αἱ ἐλπίδες τῆς ἐλευθερίας καί τῆς ὑπάρξεως ζωῆς ἀπαραβιάστου».¹⁶⁷

Ο λαϊκός ενθουσιασμός για τις περιπτώσεις ληστείας, στον προεπαναστατικό κόσμο του Μοριά, είναι αποτέλεσμα της εθνικής ιδεολογίας που κατέστησαν στα γραπτά τους, ιστοριογράφοι και απομνημονευτές, ως ρεαλιστική πραγματικότητα. Ποικίλοι παράγοντες, μεταβίβασαν τα μηνύματα εθνικιστικής ιδεολογίας που κατέκλιναν τον επαναστατημένο ελληνικό χώρο, στον προεπαναστατικό, μέσω της μετασχηματισμένης ή διαμεσολαβημένης συλλογικής μνήμης των ανθρώπων που θέλησαν να καταγράψουν τα γεγονότα που βίωσαν. Όπως αναφέρει και ο Ζώρζ Μπαλαντιέ οι εθνικές ιδεολογίες *συμβάλλουν σε μία ψυχολογική μεταστροφή που χαρακτηρίζεται ως το new deal των συγκινήσεων*.¹⁶⁸ Ο αγροτικός πληθυσμός

¹⁶⁴ Ernest Gellner, *Έθνη και εθνικισμός*, μτφρ. Δώρα Λαφαζάνη, β' έκδοση, Αλεξάνδρεια, Αθήνα 1992, σ. 106.

¹⁶⁵ στο ίδιο, σ. 192-193.

¹⁶⁶ *Ελληνική Νομαρχία, Ήτοι Λόγος Περί Ελευθερίας*, Ανονίμου του Έλληνα, [Α' εκδ. Ιταλία 1806], Κάλβος, Αθήνα 1980, σ. 164.

¹⁶⁷ Φ. Χρυσανθόπουλος, *Απομνημονεύματα*, ό.π., τ. Α', σ. 60.

¹⁶⁸ Georges Balandier, *Πολιτική ανθρωπολογία*, μτφρ-επιμ. Γ. Κ. Βλάχου, εκδ. Παπαζήση, Αθήνα 1967, [1971], σ. 255.

εκλογικεύει τη δράση τους ως μορφή αντίστασης στην καταπιεστική πολιτική των Οθωμανών, προσδιορίζοντάς τους πλέον ως σωτήρες ή εθνικούς ηγέτες. Έτσι, λοιπόν, ο λαϊκός ενθουσιασμός για την εικόνα των κλεφτών ανήκει στην περίοδο της επανάστασης καθότι η δράση τους για την διεκδίκηση των συμφερόντων τους, για εθνική ανεξαρτητοποίηση και για ένα υψηλό επίπεδο ζωής, ταυτιζόταν ως απόρροια την κοινής πολιτισμικής και κοινωνικής καταγωγής.¹⁶⁹ Θα λέγαμε ότι οι λόγοι που εξηγούν και δικαιολογούν τη στάση αυτή είναι γιατί η *μυθολογία* που συγκροτείται με την πάροδο των ετών, για την εικόνα των κλεφτών, είναι συνέπεια της συλλογικής μνήμης που συγκροτείται μετά τον πόλεμο, εστιάζοντας και μνημονεύοντας συγκεκριμένες δράσεις¹⁷⁰.

Η προσπάθεια επεξεργασίας του ιστορικού παρελθόντος μέσω των Απομνημονευμάτων φανερώνει τη διαφορετική οπτική των κλεφτών και των προκρίτων, εξαιτίας της διαφορετικής κοινωνικής προέλευσης και του διαφορετικού πολιτιστικού υπόβαθρου. Έτσι, η ατομική μνήμη των προκρίτων μετατρέπεται σε συλλογική, ως ένα είδος υπεράσπισης των συμφερόντων της ομάδας που ανήκουν, ενώ για την παραποίηση της αλήθειας και την αποκατάσταση των γεγονότων, η μνήμη την οποία επικαλούνται είναι αποτέλεσμα χρονικής και μακράς επεξεργασίας. Αντίστοιχα και η συλλογική μνήμη των κλεφτών είναι αποτέλεσμα επεξεργασίας καθώς και υιοθέτησης συγκεκριμένων απόψεων, όμως η διαφορά εστιάζεται στο γεγονός ότι η υπεράσπιση των απόψεων τους στηρίζεται στα γραπτά ανθρώπων που δεν έζησαν την προεπαναστατική τους δράση, όπως ο Φωτάκος, ο Σπηλιάδης και άλλων, καθορίζοντας με αυτόν τρόπο την εικόνα και τη δράση των κλεφτών από την επαναστατική τους δράση, εξιδανικεύοντας ορισμένες καταστάσεις, όπως η ληστεία και η λαφυραγωγία.¹⁷¹

Ι. Η αποσχιστική απόπειρα στα 1770

Το ιδεολογικό κενό μετά την πτώση της βενετικής δύναμης στον ελλαδικό χώρο, για αποδέσμευση από την Οθωμανική Αυτοκρατορία του Μοριά, κάλυψε στην συνέχεια η Ρωσία. Από τις αρχές του 1700 μετατρέπεται σε υπολογίσιμη δύναμη στον

¹⁶⁹ Tom B. Bottomore, *Ελίτ και κοινωνία*, μτφρ. Θ. Μπανούση, Εκδόσεις 70, Αθήνα 1970, σ. 138-140.

¹⁷⁰ Σύμφωνα με τον Έντμουντ Λιτς: Οι μύθοι ενσωματώνουν τις αντιθέσεις τις οποίες πρέπει να αντιμετωπίσει ο άνθρωπος. Από τις πιο υπαρξιακές μέχρι εκείνες που απορρέουν από την κοινωνική πρακτική, αντλείται από G. Balandier, *Πολιτική ανθρωπολογία*, ό.π., σ. 265-266.

¹⁷¹ Λουίζα Πασσερίνη, *Σπαράγματα του 20^{ου} αιώνα*, ό.π., σ. 16.

ευρωπαϊκό και βαλκανικό χώρο, ενώ έρχεται σε επαφή με τους υπόδουλους χριστιανούς κυρίως της Οθωμανικής αυτοκρατορίας, μέσω της διπλωματικής παρουσίας της στην Κωνσταντινούπολη.¹⁷² Παράλληλα οι πόλεμοι, νικηφόροι ή μη, εναντίον της αυτοκρατορίας ενθαρρύνουν τους Έλληνες για μια επικείμενη απελευθέρωση από το ζανθό γένος. Ακόμη, η σταδιακή κατάρρευση της Αυτοκρατορίας, διοικητική, οικονομική, στρατιωτική, συνέβαλε στην δημιουργία επαναστατικών εστιών.

Οι προσπάθειες υπεράσπισης των χριστιανών υποδούλων εντείνονται επί Αικατερίνης Β', μέσα από διπλωματικές κινήσεις, αλλά και της επεκτατικής πολιτικής που ακολούθησε η Ρωσία. Οι ρωσο-οθωμανικοί πόλεμοι, είχαν αρκετά μεγάλο αντίκτυπο στον ελληνικό χώρο καλλιεργώντας μια ατμόσφαιρα επαναστατική. Παράλληλα, η επαφή αρχιερέων και μεγαλοκοτζαμπάσηδων με αξιωματούχους της ρωσικής δύναμης συνέβαλαν στην ισχυροποίηση της εμπιστοσύνης προς τη Ρωσία.¹⁷³ Ο σχεδιασμός μιας νέας επανάστασης στον ελλαδικό χώρο με γνώμονα τα συμφέροντα της Ρωσικής αυτοκρατορίας και κατ' επέκταση των χριστιανών υποδούλων ξεκίνησε να σχεδιάζεται από τα μέσα της δεκαετίας του 1760. Ειδικότερα, οι αδελφοί Ορλώφ εισηγούνται μια ναυτική εκστρατεία στη Μεσόγειο για τη δημιουργία αντιπερισπασμών και στόχο νέα επίθεση προς την Οθωμανική Αυτοκρατορία. Αρκετοί πράκτορες της Ρωσίας, μέσα σε αυτούς και ο Γεώργιος Παπάζωλης, από την Σιάτιστα της Μακεδονίας, προσπαθούν να αφυπνίσουν τους απανταχού Έλληνες, σε Βενετία, Τεργέστη κ.α. με σκοπό να προσφέρουν την βοήθειά τους. Στον ελλαδικό χώρο καταφέρνουν να ξεσηκώσουν τους αρματολούς και τους προύχοντες της Ηπείρου και της Ρούμελης. Το ίδιο συνέβη σχεδόν σε όλη την Πελοπόννησο, η οποία μετατράπηκε στο επιχειρησιακό κέντρο της Ρωσίας. Στην Καλαμάτα, ο Παπάζωλης βρήκε μεγάλη απήχηση στους αρχιερείς και στους μεγαλοκοτζαμπάσηδες, οι οποίοι με τα προνόμια που απέκτησαν σταδιακά από την Αυτοκρατορία, βοήθησαν στην ενίσχυση των αποσχιστικών τάσεων. Για το λόγο

¹⁷² Οι στενές σχέσεις του Ορθόδοξου Πατριαρχείου με την Ρωσική Εκκλησία συνέβαλε στην προσπάθεια προστασίας των χριστιανών στην Οθωμανική αυτοκρατορία, βλ. Απόστολος Βακαλόπουλος, *Στροφή των Ελλήνων προς τους Ρώσους*, στο *Ιστορία του Ελληνικού Έθνους*, ό.π., τ. ΙΑ', σ. 51-58.

¹⁷³ Αυτοί ήταν ο Ζαΐμης, Κρεββατάς και Μπενάκης, βλ. Αμβρ. Φραντζής, *Επιτομή της ιστορίας της αναγεννηθείσης Ελλάδος*, ό.π., τ. Α', σ. 9.

αυτό καλούσαν τους καπεταναίους νόμιμους και μη για την επίτευξη του αυτού στόχου.¹⁷⁴

Αντίθετα, στη Μάνη συνάντησε αντιδράσεις και δυσπιστία. Οι Μανιάτες ήταν ιδιαίτερα επιφυλακτικοί, διότι δεν γνώριζαν τις πραγματικές προθέσεις και δυνάμεις που διέθεταν για μια επίθεση εναντίων των Οθωμανών, ενώ τον διαβεβαίωναν ότι τα μίσση και οι οικογενειακές διαμάχες πιθανόν και να εμπόδιζαν την εξέγερση.¹⁷⁵ Για τις ρωσικές επιχειρήσεις η Μάνη εκτός από σπουδαίο ορμητήριο ήταν σημαντική για την επανάσταση καθότι οι Μανιάτες ήταν εμπειροπόλεμοι και είχαν υψηλό φρόνημα.¹⁷⁶ Γι' αυτό το λόγο αρκετές ήταν οι προτροπές, τα κηρύγματα και οι παραινέσεις των πρακτόρων. Μονάχα η επιστολή του Αλεξίου Ορλώφ, στις 8 Οκτωβρίου του 1769 από την Πίζα, τους πείθει να πολεμήσουν.¹⁷⁷

Οι επίσημες εκθέσεις που έστελναν οι ρώσοι πράκτορες σχετικά με την πολεμική προετοιμασία, αν και απείχαν από την πραγματικότητα, σε συνδυασμό και με τις γραπτές αιτήσεις των κοτζαμπάσηδων της Πελοποννήσου, έπεισαν για την εφαρμογή του σχεδίου.¹⁷⁸ Έτσι, στα τέλη Φεβρουαρίου του 1770 μοίρα του ρωσικού στόλου καταπλέει στο λιμάνι του Βιτύλου. Οι πρώτες επιτυχίες μετατρέπονται γρήγορα σε αποτυχία, διότι η κακή οργάνωση και εκτέλεση των πολεμικών επιχειρήσεων, με την ελάχιστη υλική βοήθεια που δόθηκε στους επαναστάτες συνηγόρησε στην αποτυχία του εγχειρήματος.¹⁷⁹ Αν και η περίοδος προετοιμασίας των Ελλήνων για εξέγερση στο πλευρό των Ρώσων δεν είχε γίνει αρχικά αντιληπτή

¹⁷⁴ Οι κοτζαμπάσηδες στα Ορλωφικά για να καλέσουν το λαό σε εξέγερση έπρεπε να του υποσχεθούν απαλλαγή από την φεουδαρχική εκμετάλλευση, επομένως στήριξαν τις ελπίδες τους στα ένοπλα τμήματα του πληθυσμού, βλ. Περικλής Ροδάκης, *Κλέφτες και αρματολοί. Η ιστορικοκοινωνική διαμόρφωση του ελλαδικού χώρου στα χρόνια της τουρκοκρατίας*, εκδ. Ατέρμων, Αθήνα 1975. τ. Α', σ. 275.

¹⁷⁵ Φ. Χρυσανθόπουλος, *Απομνημονεύματα*, ό.π., τ. Α', σ. 58 – 75.

¹⁷⁶ Ο Γενικός Πρόξενος της Γαλλίας στο Μοριά Λεμαίρ, που έδρευε στην Κορώνη κατέγραψε στο ημερολόγιό του (*Journal de l' expedition des Russes en Morée*) τη συμμετοχή των βουνίσιων στην εξέγερση των Ορλωφικών, οι οποίοι ήταν «πολύ περισσότεροι και πιο εμπειροπόλεμοι από τους Μανιάτες», αντλείται από Γεώργιος Νικολάου, *Μελέτες ιστορίας του πελοποννησιακού χώρου από τα μέσα του 17ου αιώνα ως τη δημιουργία του ελληνικού κράτους*, εκδ. Ηρόδοτος, Αθήνα 2009, σ. 263-264.

¹⁷⁷ Στέφανος Παπαδόπουλος, *Η ελληνική επανάσταση του 1770 και ο αντίκτυπός της στις ελληνικές χώρες*, στο *Ιστορία του Ελληνικού έθνους*, ό.π., τ. ΙΑ', σ. 63-64.

¹⁷⁸ Η αίτηση των Μανιατών με ημερομηνία 6 Ιανουαρίου 1769, προς της Αικατερίνη ζητώντας της βοήθεια στην επανάσταση κατά των Οθωμανών, αποδείχτηκε πλαστή εξαιτίας της πενιχρής επιχειρηματολογίας και της επιφυλακτικής στάσης που κρατούσαν απέναντι στις υποσχέσεις των πρακτόρων, βλ. στο ίδιο, σ. 62.

¹⁷⁹ Για την επανάσταση των Ορλωφικών βλ. Στ. Παπαδόπουλος, *Η ελληνική επανάσταση του 1770 και ο αντίκτυπός της στις ελληνικές χώρες*, ό.π., τ. ΙΑ', σ. 58-75, Αμβρ. Φραντζής, *Επιτομή της ιστορίας της αναγεννηθείσης Ελλάδος*, ό.π., τ. Α', σ. 8-11, Μ. Οικονόμου, *Ιστορικά της Ελληνικής παλιγεννεσίας*, ό.π., σ. 31-34.

από τους Οθωμανούς, ωστόσο, η έναρξη του πολέμου με την Ρωσία, στα 1768, οδήγησε στη λήψη μέτρων, ώστε να εμποδίσουν του ραγιάδες να επαναστατήσουν: Πρώτο μέτρο ήταν η απαγόρευση κατοχής όπλων.¹⁸⁰ Παράλληλα, οι οικονομικές επιβαρύνσεις, οι διωγμοί Ελλήνων και οι πιέσεις σε ολόκληρη την Αυτοκρατορία, οδήγησε σε κάμψη των επαναστατικών σχεδιασμών.¹⁸¹

Η αποτυχία του ρωσικού εγχειρήματος στον ελλαδικό χώρο, είχε ως επακόλουθο την εισροή χιλιάδων αρβανιτών και την φυγή των μεγαλοκοτζαμπάσηδων,¹⁸² η οποία συνέτεινε στην εξαθλίωση των κατοίκων του Μοριά, αφήνοντας απροστάτευτη τη χριστιανική κοινωνία.¹⁸³ Η περίοδος της δεύτερης αλβανοκρατίας που ακολούθησε (1770-1779) κατέληξε στην μαζική εγκατάλειψη της πελοποννησιακής χερσονήσου προκαλώντας δημογραφικές μεταβολές. Επιπροσθέτως, αδυνατώντας ο χριστιανικός πληθυσμός ν' αντέξει τις βιαιότητες και των Οθωμανών και των Τουρκαλβανών (πολλά χωριά ερημώθηκαν, οι καλλιέργειες καταστράφηκαν, τα $\frac{3}{4}$ των ζώων χάθηκαν, οι φόροι έγιναν ακόμη πιο

¹⁸⁰ Όταν ενισχύθηκαν οι υποψίες τους απαγόρευσαν τις συναθροίσεις και τον εκκλησιασμό, βλ. Π. Ροδάκης, *Κλέφτες και αρματολοί*, ό.π., τ. Α', σ. 274.

¹⁸¹ Στις 8 Απριλίου 1769 συνελήφθη ο Πατριάρχης της Κωνσταντινούπολης Μελέτιος Β', ο οποίος και εξορίστηκε στην Μυτιλήνη όπου και πέθανε, βλ. Στ. Παπαδόπουλος, *Η ελληνική επανάσταση του 1770 και ο αντίκτυπός της στις ελληνικές χώρες*, ό.π., τ. ΙΑ', σ. 64.

¹⁸² Αρκετοί κατέφυγαν στη Μικρά Ασία, στα νησιά του Ιονίου καθώς και σε ευρωπαϊκές πόλεις, βλ. Αμβρ. Φραντζής, *Επιτομή της ιστορίας της αναγεννηθείσης Ελλάδος*, ό.π., τ. Α', σ. 10, Μ. Οικονόμου, *Ιστορικά της Ελληνικής παλιγεννεσίας*, ό.π., σ. 35-36.

¹⁸³ Σύμφωνα με τον Κανδηλώρο, μετά το τέλος των Ορλωφικών, οι περισσότεροι οπλαρχηγοί της Πελοποννήσου παρέμειναν στον τόπο τους για να βοηθήσουν τους χριστιανούς, σε αντίθεση με άλλους οπλαρχηγούς, προκρίτους και επισκόπους άλλων περιοχών της Ελλάδας, που κατέφυγαν σε μη τουρκοκρατούμενες περιοχές, βλ. Τ. Κανδηλώρος, *Ο αρματωλισμός της Πελοποννήσου (1500–1821)*, ό.π., σ. 80. Κατά τον Κανέλλο Δεληγιάννη, οι πρόκριτοι των επαρχιών «άλλοι έφρονεύθησαν και άπολεύθησαν», βλ. Κ. Δεληγιάννης, *Απομνημονεύματα*, ό.π., τ. Α', σ. 14–15. Οι Πελοποννήσιοι, κατέφυγαν στα νησιά του Ιονίου, κυρίως στη Ζάκυνθο και την Κεφαλονιά, και στα δυτικά παράλια της Μ. Ασίας, στα οποία δημιούργησαν νέα χωριά δίνοντάς τους τα ονόματα των πατρίδων τους. Η μετανάστευση στη Μ. Ασία διακόπηκε από την έναρξη της Γαλλικής Επανάστασης. Τέλος, άλλοι κατευθύνονταν στη Ρωσία, όπου ασχολούνταν με το εμπόριο, βλ. Απόστολος Βακαλόπουλος, *Ιστορία του Νέου Ελληνισμού, Η οικονομική άνοδος και ο φωτισμός του γένους, Τουρκοκρατία 1669 – 1812*, Θεσσαλονίκη 1973, τ. Δ', σ. 444–464. Η οικογένεια Δεληγιάννη δεν συμμετείχε ενεργά στην Επανάσταση του 1770, με αποτέλεσμα να μην καταστραφεί η επαρχία της Καρύταινας καθώς επίσης και να συνεχιστεί ο θεσμός των κάπων στην επαρχία, βλ. Γ. Βλαχογιάννης, *Οι κλέφτες του Μοριά*, ό.π., σ. 82. Αντίθετα, κατά τον Θάνο Βαγενά ο Πέτρος Ντεληγιάννης, κοτζάμπασης, αποκεφαλίστηκε από την οθωμανική εξουσία γιατί συμμετείχε στα *Ορλωφικά* του 1769, ενώ παράλληλα δημεύτηκε η περιουσία τους με βάση τον οθωμανικό νόμο. Αυτό είχε ως συνέπεια ο γιος του Πέτρος να γίνει κλέφτης για ένα ορισμένο χρονικό διάστημα. Μετά την παρέλευση του χρονικού αυτού διαστήματος προσκυνά τους Τούρκους και να παίρνει ξανά την οικογενειακή περιουσία, βλ. Θάνος Βαγενάς, *Σελίδες από τη Γορτυνιακή Κλεφτουριά*, ό.π., τεύχος Δ', σ. 8.

δυσβάσταχτοι, δυο φορές μεγαλύτεροι από αυτούς που πλήρωναν προγενέστερα)¹⁸⁴ εγκαταλείψαν τις εστίες τους και μετατράπηκαν σε κλέφτες, για να σωθούν: «πολλοί τῶν χωρικῶν φοβούμενοι τὰς βασάνους, τοὺς κινδύνους, τὴν αἰχμαλωσίαν καὶ τὰ λοιπὰ κακὰ τῶν Τούρκων, διὰ νὰ σώσουν τὸν ἑαυτὸν τους καὶ τὰς οἰκογενεῖας των, κατέφευγον εἰς τὰ ὄρη καὶ εἰς τὰ δάση μέ τὰ ὄπλα των καὶ προϊόντος τοῦ καιροῦ μὴ ἔχοντες τὰ μέσα τοῦ ζῆν, κατήντησάν τινες ἐξ αὐτῶν κλέπται (λησταί),¹⁸⁵ οἱ ὁποῖοι ὠνομάζοντο κλέπται παρὰ τῶν Πελοποννησίων, οἵτινες καταδιωκόμενοι ἀπὸ τὴν ὀθωμανικὴν ἐξουσίαν κατέφευγον τὸν χειμῶνα εἰς Μάνην, ὅπου εὗρισκον ἄσυλον, τὸ δὲ καλοκαίρι ἐξήρχοντο εἰς τὴν Πελοπόννησον εἰς σωματῖα καὶ ἐλήστευον τοὺς Χριστιανούς, μὴ δυνάμενοι νὰ κακοποιήσουν ποτέ οὐδένα Τοῦρκον».¹⁸⁶

Ἡ δεύτερη Οθωμανοκρατία, και ιδίως ἡ περίοδος μετὰ τα Ορλωφικά, χαρακτηρίζεται ἀπὸ τὴν ἀγριότητα και τὴν μεγαλύτερη καταπίεση τῶν κατακτητῶν σε βάρος τοῦ ἀνίσχυρου και ἀπροστάτετου χριστιανικοῦ πληθυσμοῦ. Γι' αὐτοὺς που ἔμεναν στὴν πατρίδα τους, ὁ Μοριάς ἦταν κατακαυμένος.¹⁸⁷ Στὴν Πελοπόννησο επικρατοῦσε ἀναρχία γιὰ ἀρκετὰ μεγάλο χρονικὸ διάστημα και ἔτσι ἡ ληστεία ἦταν γιὰ πολλοὺς ἡ μόνη διέξοδος. Ὁ Κ. Δεληγιάννης, συνεχῶς διατείνεται ὅτι ποτέ δὲν χτυποῦσαν Οθωμανοὺς. Ἡ πρακτικὴ αὐτή, ἴσως οφειλόταν στὸ γεγονὸς ὅτι τα πρῶτα χρόνια μετὰ τα 1770, οἱ κλέφτες δὲν συνήθιζαν νὰ ληστεύουν μουσουλμάνους, κυρίως ἀπὸ τὸ φόβο μήπως θανατωθοῦν.¹⁸⁸ Ὑπογραμμίζεται, ὁμως, ὅτι ἐπιτίθονταν σε χριστιανικά χωριά, τα ὁποῖα ἀνήκαν σε Οθωμανοὺς μεγαλογαιοκτήμονες (τσιφλικοχώρια) και μ' αὐτὸ τὸν τρόπο ἐκδήλωναν μιὰ μορφή ἀντίστασης ἀπέναντι στὸν κατακτητὴ.¹⁸⁹ Τὴν ἴδια ἀποψη με τὸν Δεληγιάννη γιὰ τὶς ἐπιθέσεις μόνο σε

¹⁸⁴ Ἀνήκουστες θηριωδίες, καταστροφές και ἐξανδραποδισμούς, ἀρπαγές και χρεωστικά ὁμόλογα, οδήγησαν σε ἐρήμωση τὸ Μοριά. Χιλιάδες πουλήθηκαν ὡς δούλοι, ἄλλοι ἀναγκάστηκαν νὰ φύγουν γιὰ τα Επτάνησα, τὴν Ἰταλία, τὴν Ὑδρα, τὶς Κυκλάδες, τὴ Ρωσία και πιο πολλοὶ πρὸς τὴ Μικρὰ Ἀσία: «στα ἀπέραντα τσιφλίκια τοῦ Καραοσμάνογλου», βλ. Μιχαήλ Σακελλαρίου, *Ἡ Πελοπόννησος κατὰ τὴν δευτέραν Τουρκοκρατίαν (1715-1821)*, ἀνατ. ἐκδ. Ἑρμῆς, Αθήνα 1978, σ. 193 κ. ἐξ., Τάκης Σταματοπούλος, *Ὁ ἐσωτερικὸς ἀγὼνας πρὶν και τὴν ἐπανάσταση τοῦ '21*, γ' ἐκδοση, ἐκδ. Κάλβος, Αθήνα 1979, τ. Α'. σ. 15-19.

¹⁸⁵ Ἡ ληστεία γίνεται πλέον ἡ κύρια ἐνασχόλησή τους, με ἀποτέλεσμα τα ἀστικά κέντρα νὰ ἐρημώσουν και στα ἀγροτικά νὰ μὴν καλλιεργοῦνται πλέον τα χωράφια, βλ. βλ. Απόστολος Βακαλόπουλος, *Ἱστορία τοῦ Νέου Ἑλληνισμοῦ, Ἡ μεγάλη Ἑλληνικὴ Ἐπανάσταση (1821-1829)*, Θεσσαλονίκη 1980, τ. Ε', σ. 82.

¹⁸⁶ Κ. Δεληγιάννης, *Ἀπομνημονεύματα*, ὁ.π., τ. Α', σ. 24.

¹⁸⁷ Ὁ Φραντζῆς ἀναφέρει τὸ ἐξῆς: «Ἐνεκα τῶν φόρων καὶ τῶν καταδιώξεων καὶ τῆς κακίας τῶν δυνατῶν πλεῖστοι συνηνοῦντο μετὰ τῶν κλεφτῶν καὶ ἀνήρχοντο εἰς τὰ ὄρη», βλ. Ἀμβρ. Φραντζῆς, *Ἐπιτομὴ τῆς ἱστορίας τῆς ἀναγεννηθείσης Ἑλλάδος*, ὁ.π., τ. Α', σ. 23.

¹⁸⁸ Με βάση τοὺς νόμους τῆς Οθωμανικῆς Αυτοκρατορίας, ἀν σκοτωνόταν ἓνας Τούρκος ἀπὸ χριστιανό, γιὰ παραδειγματισμό και ἐκφοβισμό σκότωναν πολλοὺς χριστιανούς.

¹⁸⁹ Ν. Κοταρίδης, *Παραδοσιακὴ ἐπανάσταση και εικοσιένα*, ὁ.π., σ. 47.

χριστιανούς, έχει και ο Βρετανός ιστορικός George Finlay: «οί κλέφτες τοῦ Μωριά, ἐνῶ ζοῦσαν κατὰ κανόνα, εἰς βάρος τῶν φτωχῶν χριστιανῶν χωρικῶν, δέν ἔκαναν τήν ἀποκοτιά, ἐκτός ἀπό σπάνιες περιπτώσεις, νά ἐπιθεθοῦν σέ κανέναν πλούσιο Ἕλληνα προεστό καί ἀκόμη σπανιότερα σέ Τοῦρκο ἀγᾶ. Ἡ καταστροφή ἐλληνικῶν χωριῶν, ἡ ληστεία Ἑλλήνων κληρικῶν, ὁ βιασμός Ἑλληνίδων, ἡ δολοφονία ἐνός παιδόπουλου καί ἡ ἀπελευθέρωση ἄλλου Ἑλληνόπουλου, ὅστερα ἀπό τήν καταβολή λύτρων, εἶναι τά θέματα τῶν τραγουδιῶν του Ζαχαριά». Η αρνητική στάση ἀπέναντι στους κλέφτες του Μοριά οφειλόταν στην απουσία τιμωρίας και την ανοχή που ἐπεδείκνυε η ἐξουσία σε ορισμένες περιπτώσεις.¹⁹⁰ Κατά τον Αλέξη Πολίτη: «δύσκολα μπορούσαν οι κλέφτες να ἐκλεβαν μονάχα τους Οθωμανούς και τους πλούσιους κοτζαμπάσηδες. Βιαιοπραγίες ἐναντίον τους γίνονταν μονάχα ὅταν ἐνιωθαν ἐξαιρετικά δυνατοί».¹⁹¹

Γενικότερα παρατηρεῖται μια διάσταση ἀπόψεων σχετικά με τή δράση τους καθώς και με τήν ἐπίδραση που ασκούσαν στους χριστιανούς κατοίκους των ἐπαρχιών. Ο Δ. Αινιάν μνημονεύει: «Τά σώματα ταῦτα [...] ἐγύμνωναν καί ἐφόνευαν κατὰ τάς ὁδοῦς μόνον Ὀθωμανούς ἢ καταβαίνοντα εἰς τάς παρ' Ὀθωμανῶν κατοικουμένας πόλεις εἰς τοὺς πρόποδας τῶν βουνῶν καί ἐλήστευον [...] Τήν ληστεῖαν ταύτην πρέπει βεβαίως να ἐζήτησε ἡ Ὀθωμανική ἐξουσία νά καταστρέψει. Ἀλλ' οἱ κάτοικοι ὀρεινῶν ἐπαρχιῶν, βλέποντες ἀφ' ἐνός ὅτι τά διά τήν καταστροφήν τῆς ληστεῖας, μη ἐπιθυμοῦντες ἀφετέρου νά βλέπωσι συνεχῶς Τουρκικά στρατεύματα εἰς τάς οἰκίας των, τά ὅποια, ἐνῶ δέν ἦσαν ἄξια διά καταδίωξιν ληστῶν, εἰς μέρη μάλιστα δύσβατα και ὀρεῖνα, ἐπεβαρύνουν τοὺς κατοίκους με καταπιέσεις καί ἄλλα κακουργήματα, [...] προτίμησαν νά ἐνεργήσωσι τήν καταδίωξιν οἱ ἴδιοι καί ἐσύστησαν τό σύστημα τῶν ἄρματωλῶν, εἰς τό ὅποιο ἐγκατέστησαν πολλάκις καί τοὺς ἴδιους κλέπτας, ἐπικαλούμενοι τήν ἀμνηστίαν αὐτῶν ἐκ μέρους τῆς Ὀθωμανικῆς ἐξουσίας».¹⁹² Ο Παπαρηγόπουλος σημειώνει ὅτι οι κλέφτες ἐνίοτε ἠναγκάζοντο νά ληστεύουν καί

¹⁹⁰ Ο Φίνλεϋ βλέπει τα γεγονότα ἀπό τήν πλευρά του ξένου παρατηρητή ἐπηρεασμένος ἀπό τον ἀγγλικό τρόπο ἀπονομῆς δικαιοσύνης, βλ. G. Finlay, *Ἱστορία τῆς Ἑλληνικῆς Ἐπανάστασης*, ὁ.π., τ. Α', σ. 32. Η θετική εἰκόνα των κλεφτῶν και τῆς δράσης τους φαίνεται στα δημοτικά τραγούδια, βλ. Ν. Κοταρίδης, *Παραδοσιακή ἐπανάσταση και εικοσιένα*, ὁ.π., σ. 38 – 39. Ἐπίσης, σύμφωνα με τον De Pellegrin, στην Πελοπόννησο οι χωρικοί τῆς υπαίθρου ὄχι μόνο λήστευαν, ἀλλά ἐξόντωναν τους κατακτητές, βλ. Sieur De Pellegrin, *Relation du voyage du sieur Depellegrin dans le royaume de la Morée, ou, Recueil historique de ce qui s'est passé de plus remarquable dans ce royaume depuis la conquête que les Turcs en ont fait sur les Venitiens*, A Marseille, Chez Jean-Baptiste Boy, France 1722, σ. 7, 39, 40.

¹⁹¹ Αλέξης Πολίτης, *Το δημοτικό τραγούδι, Κλέφτικα*, Νέα Ἑλληνική Βιβλιοθήκη, Αθήνα 1981, σ. 1στ.

¹⁹² Δ. Αινιάν, *Απομνημονεύματα*, ὁ.π., σ. 14.

[...] *όμόφυλους*, όταν πίστευαν ότι ήταν προσκυνημένοι ή *ένοικιασταί* των Οθωμανών.¹⁹³

Παρόλο που γίνονταν μισητοί στους κατοίκους, πολλοί ήταν εκείνοι που πρόσφεραν βοήθεια, όπως στην περίπτωση του Θ. Κολοκοτρώνη. Συγκεκριμένα, όταν καταδιωκόταν από τον βεοβόδα, Χασεκί Αλήαγα, για αδικήματα εναντίων των κατοίκων της επαρχίας, χωρικοί ήταν αυτοί που τον ειδοποίησαν για τον ερχομό του. Έτσι, κατάφερε ο ίδιος και οι σύντροφοί του να απομακρυνθούν από την περιοχή και να κρυφτούν.¹⁹⁴ Παράλληλα, τα τοπικά δίκτυα υποστήριξης που σχημάτιζαν με τους κατοίκους της επαρχίας όπου δρούσαν, τους μοναχούς και βοσκούς στις ορεινές περιοχές, όπου τους παρείχαν κυρίως τροφοδοσία και κρησφύγετο με αντάλλαγμα μέρος της λείας τους, συνέβαλε στη διατήρησή τους. Επίσης και με την τοπική χριστιανική εξουσία, δημιουργούσαν δίκτυα υποστήριξης, η οποία πολλές φορές μεσίτευε, ώστε τα συγγενικά τους πρόσωπα να μην υφίστανται κακοποιήσεις από την μουσουλμανική διοίκηση ή τους συντηρούσε ως κάπους. Στις 5 Σεπτεμβρίου του 1815, ο Σπύρος Κουμουνδουράκης έγραφε στον καπετάν Γεωργάκη ζητώντας του να μεσιτεύσει στον ριαλάμπεη Σουκιούρ, ώστε να συγχωρεθούν τρεις χριστιανοί φονιάδες. Πιθανόν τα θύματα ήταν μουσουλμάνοι, διότι η μεσιτεία δεν θα ήταν απαραίτητη αν το έγκλημα είχε γίνει κατά των χριστιανών. Προσφέρθηκαν: *«χίλια γρόσια καί περισσότερα [...] έπειδή είναι αὐτοί οί φονιάδες [...] φίλοι μας από άτάν παπατάν είναι στις δούλεψές μας»*.¹⁹⁵

Ακόμη, η σύνδεση κλεφτών και προυχόντων μέσω κουμπαριάς, ενίσχυε τα δίκτυα υποστήριξης, παραδείγματα βρίσκουμε στο Ζαχαριά με τον Κουκέα από τη Μάνη, τον Ρήγα Παλαμίδα να βαπτίζει ένα γιό του Κ. Κολοκοτρώνη και άλλα πολλά. ¹⁹⁶ Η Κουμπαριά μετατρέπεται σ' έναν ηθικό και πνευματικό δεσμό, χρησιμεύοντας ως μέσον απόκτησης και διατήρησης σημαντικών διασυνδέσεων στα πλαίσια των σχέσεων εξάρτησης ανάμεσα σε τοπικές κοινότητες και τους εξωτερικούς φορείς πολιτικής, οικονομικής και κοινωνικής εξουσίας.¹⁹⁷ Τέλος, σημαντικό δίκτυο υποστήριξης ήταν και η περιοχή της Μάνης, στην οποία

¹⁹³ Στα άτομα αυτά θα προσθέσουμε τους μοναχούς, τους ιερείς και τους προεστούς, Αντλείται από τον Τ. Σταματόπουλο, *Ο εσωτερικός αγώνας πριν και την επανάσταση του '21*, ό.π., τ. Α', σ. 79.

¹⁹⁴ Κ. Δεληγιάννης, *Απομνημονεύματα*, ό.π., τ. Α', σ. 30.

¹⁹⁵ Τα παραπάνω προέρχονται από το αρχείο *Τζωρτζάκη – Γρηγοράκη*, αντλείται από Αλίκη Φακούρα, *Προύχοντες αυθεντίες του Μοριά 1715-1821*, ό.π., σ. 196.

¹⁹⁶ Η λειτουργία της κουμπαριάς είναι ένα επιφανόμενο αρνητικών δομικών διασυνδέσεων και θεσμικών αδυναμιών, ένας παράγοντας κοινωνικής και πολιτικής ενοποίησης, βλ. Βασίλης Γ. Νιτσιάκος, *Λαογραφικά ετερόκλητα*, εκδ. Οδυσσέας, Αθήνα 1997, σ. 113.

¹⁹⁷ *στο ίδιο*, σ. 117.

κατέφευγαν κυρίως τους χειμερινούς μήνες, όπου δεν μπορούσαν να διαβιώσουν στα ορεινά και δύσβατα ληστρικά λημέρια τους. Ο Φραντζής σημειώνει ότι παρά τις προσπάθειες της εξουσίας να τους εξοντώσει, ο λαός και οι χριστιανική τοπική εξουσία τους εφοδίαζε με τα αναγκαία. Μεγάλους υποστηρικτές, όπως προαναφέρθηκε, είχαν τους κοτζαμπάσηδες, δημιουργώντας ισχυρά τοπικά δίκτυα υποστήριξης και επομένως την ευχέρεια να περιφέρονται χωρίς φόβο, αυξάνοντας παράλληλα τον αριθμό τους δημιουργώντας ομάδες των 40 ή των 50, ακόμη και των 80 ατόμων.¹⁹⁸

Είτε οι κλέφτες αυτοί ήταν μικρής είτε μεγάλης εμβέλειας, η χριστιανική κοινωνία δεν τους απέκοπτε, διότι οι οικογενειακές και φιλικές σχέσεις συνέχιζαν να διατηρούνται. Ο κλέφτης δεν μπορεί να σταθεί χωρίς τον αγροτικό πληθυσμό,¹⁹⁹ όχι μόνο εξαιτίας των κοινωνικών και πολιτισμικών καταβολών, αλλά και γιατί μόνο σε αυτόν βρίσκει την υποστήριξη όταν περνά στην παρανομία και καταδιώκεται. Όπως γράφει ο ιστορικός Γιάννης Κολιόπουλος: «Ο λαός της υπαίθρου, ανίσχυρος και παγιδευμένος ανάμεσα στους ληστές και τούς διώκτες τους και θύμα και των δύο, θαύμαζε τούς ληστές, έπειδή οί πράξεις τους και ή άσκηση βίας τροφοδοτούσαν και έδιναν διέξοδο στην ανέκφραστη και άπωθημένη όργή τους. Η βία του ληστή προκαλούσε τό θαυμασμό των καταπιεζόμενων χωρικών, οί όποιοι δέ μπορούσαν νά αντιδράσουν ανάλογα».²⁰⁰ Ο προύχοντας θα τον πάρει υπό την προστασία του μονάχα όταν τον έχει ανάγκη και θα επιδιώξει να τον εξοντώσει, όταν αποτελεί απειλή για αυτόν. Θα προσθέσουμε, με κάποια επιφύλαξη, και τον ισχυρισμό του Φραντζή σύμφωνα με τον οποίο οι κλέφτες της περιόδου αυτής είχαν καλές σχέσεις με τους αγάδες και τους μπέηδες, όπου τους ειδοποιούσαν, όταν καταδιώκονταν από τους προύχοντες, κυρίως σε περιόδους που οι σχέσεις τους διαρρηγνύονταν.²⁰¹

Η περίοδος της Β' Οθωμανοκρατίας, όπως είπαμε, ήταν η βιαιότερη από όλες τις απόψεις με κύριο αντίκτυπο τους χριστιανικούς πληθυσμούς. Οι προσπάθειες από

¹⁹⁸ Η οθωμανική εξουσία απαγόρευε στους κατοίκους να τους περιθάλλει, να τους δίνει τρόφιμα και πολεμοφόδια. Ακόμη να σημειωθεί ότι ο αριθμός των κλεφτών είναι αρκετά υπερβολικός και δεν αντιστοιχούσε στην πραγματικότητα, βλ. Α. Φραντζής, *Έπιτομή τής ιστορίας τής αναγεννηθείσης Ελλάδος*, ό.π., τ. Α', σ. 4.

¹⁹⁹ Π. Ροδάκης, *Κλέφτες και αρματολοί*, ό. π., τ. Α', σ. 8.

²⁰⁰ Γιάννης Κολιόπουλος, «Περί κοινωνικών και άλλων ληστών στη νεώτερη Ελλάδα», *Δελτίο της Ιστορικής και Εθνολογικής Εταιρείας της Ελλάδος*, 23 (1980), σ. 435.

²⁰¹ Μάθαιναν για τις κινήσεις των προυχόντων από αγάδες και μπέηδες και έτσι έπαιρναν μέτρα για την ασφάλειά τους. Ο Θ. Κολοκοτρώνης δεν χρειαζόταν τέτοιες σχέσεις με την εξουσία, γιατί ήταν προσεκτικός υπέρ τό δέον, βλ. Αμβρ. Φραντζής, *Έπιτομή τής ιστορίας τής αναγεννηθείσης Ελλάδος*, ό.π., τ. Α', σ. 39-40.

την πλευρά των προυχόντων για τη συντήρηση και διαβίωση όλων, συνέβαλαν στη δημιουργία του συστήματος των κάπων. Ο πατέρας του Κ. Δεληγιάννη, Ιωάννης, ο οποίος εισηγήθηκε το θεσμό, σκοπό είχε τη σταδιακή αποδυνάμωση των μουσουλμάνων προυχόντων, ώστε να τεθούν οι βάσεις για την ανεξαρτητοποίηση.²⁰² Ο Κ. Δεληγιάννης, αναφέρει ότι διόριζαν κλέφτες ως κάπους για να *έμποδίζουν τάχα την ζωοκλοπή [...] άπηλλάχθη καί ο τόπος από τούς Τούρκους άρματολοῦς, εἶχον καί αὐτοί ἕναν μισθόν ἀρκετόν, ἐτρέφοντο ἀπό τούς κατοίκους ἅπαντες*.²⁰³ Οι κάποι καταδίωκαν τη ληστεία, ήταν απαλλαγμένοι από φορολογικές επιβαρύνσεις και μισθοδοτούνταν από τις τοπικές εισφορές. Οι κοτζαμπάσηδες με αυτόν τον τρόπο περιόριζαν το διορισμό οθωμανικών ομάδων για την φύλαξη των επαρχιών.²⁰⁴ Έτσι, σύμφωνα με τον Δεληγιάννη απαλλάσσονταν από τις υποψίες της εξουσίας ότι τροφοδοτούσαν τη ληστεία και ταυτόχρονα προετοίμαζαν την *ελευθερία – απόσχιση του Μοριά*. *Ἦν δέ ἡ ὑπηρεσία τῶν κάπων ἀστυνομία τις διοικητική κινητή καί μεταβατική, ἑκάστη πανταχοῦ τῆς ἐν ἧ διωρίζετο ἐπαρχίας, ἐπαγρυπνοῦσα μή γίνη κλοπή τις, διαρρήξεως ἀναβάσεως ἢ ὅπωςδήποτε ζωοκλοπή, ὑπεύθυνος νά ἀνακαλύπτῃ τούς τε κλέπτας καί τα κλοπιμαῖα*.²⁰⁵ Επικεφαλής των κάπων οριζόταν από την οθωμανική εξουσία ο καπόμπασης. Τα πιο γνωστά ονόματα καπομπάσηδων ήταν ο Κ. Κολοκοτρώνης στην Κόρινθο,²⁰⁶ ο Θ. Κολοκοτρώνης στο Λεοντάρι και την Καρύταινα, ο Κόλιας Πλαπούτας με τα παιδιά του στην Καρύταινα, ο Αναγνωσταράς στο Λεοντάρι, ο Πέτροβας στην Ανδρούσα, οι Πετμεζάδες στα Καλάβρυτα.²⁰⁷ Για τον Γιάννη Βλαχογιάννη είχαν το ρόλο: *«ἀγροφυλάκων [...] πιάναν τούς μικροκλέφτες, τούς κακοπληρωτές τῶν φόρων καί ἄλλα τέτοια. Ἀπό τήν τυφλήν ὑπακοή καί ταπεινότητα που δείχναν οἱ Κάποι στους προύχοντες φαίνεται πῶς ἀπό κείνους ἦταν κρεμασμένοι»*.²⁰⁸

²⁰² Και όχι μόνο, επεδίωκε την αποδυνάμωση του μεγαλύτερου εχθρού, Σωτηράκη Λόντου από την Αχαΐα.

²⁰³ Κ. Δεληγιάννης, *Απομνημονεύματα*, ό.π., τ. Α', σ. 35.

²⁰⁴ Οι οθωμανικές ομάδες ενοχοποιούσαν τους κοτζαμπάσηδες ότι ήταν λησταποδόχοι και ότι τροφοδοτούσαν τη ληστεία, με στόχο την απόσπαση τεράστιων χρηματικών ποσών, βλ. στο *ίδιο*, σ. 34 - 37.

²⁰⁵ Να σημειωθεί ότι η οθωμανική νομοθεσία απαγόρευε στους ραγιάδες να ιππεύουν άλογα ή να φέρουν όπλα, βλ. Μ. Οικονόμου, *Ιστορικά της Ελληνικής παλιγεννεσίας*, ό.π., σ. 4.

²⁰⁶ Ο Χαλήλ Βέης κάλεσε τον Κ. Κολοκοτρώνη να γίνει αρχηγός των κάπων της Κορίνθου, βλ. Θ. Κολοκοτρώνη, *Διήγησις συμβάντων της ελληνικής φυλής από το 1770 έως τα 1836*, Τύποις Χ. Νικολίδου Φιλαδελφείως, 1846, σ. 3.

²⁰⁷ Μ. Οικονόμου, *Ιστορικά της Ελληνικής παλιγεννεσίας*, ό.π., σ. 44, Π. Ροδάκης, *Κλέφτες και αρματολοί*, ό.π., τ. Α', σ. 300.

²⁰⁸ Γ. Βλαχογιάννης, *Οι κλέφτες του Μοριά*, ό.π., σ. 28.

Στην πραγματικότητα ήταν κυρίως πρώην κλέφτες, οι οποίοι μεταπηδούσαν από την ιδιότητα του κλέφτη σε αυτή του νόμιμου ένοπλου, ιδιαίτερα όταν οι σχέσεις τους με την τοπική εξουσία εξομαλυνόταν. Συγχρόνως, ενασχόλησή τους με τα όπλα τους καθιστούσε αναγκαίους για τους κοτζαμπάσηδες, λειτουργώντας ως ένα είδος σωματοφυλακής, προσφέροντας προστασία στους κοτζαμπάσηδες για τις μεταξύ τους διαφορές σχετικά με την είσπραξη ή την ενοικίαση των φόρων.²⁰⁹ Για παράδειγμα, 400 Καλαβρυτινοί ιππείς συνόδευαν τον Ανδρέα Ζαΐμη στο γάμο του με την Ελένη Δεληγιάννη στα Λαγκάδια.²¹⁰ Ο Γ. Σισίνης στην Ηλεία πάντοτε συνοδευόταν από οπλοφόρους ιππείς και πεζούς, καθώς και ιπποκόμους και περσικά λαγωνικά.²¹¹ Ο δραγουμάνος του Μοριά είχε θεσπισμένο προνόμιο να κυκλοφορεί έφιππος, ενώ τον συνόδευαν 4 χριστιανοί με ειδική ενδυμασία.²¹² Τα σώματα των κάπων διατηρήθηκαν μέχρι το Εικοσιένα και απαρτίζονταν συνήθως από 10 με 15 άτομα.²¹³ Ο αριθμός τους αυξομειωνόταν ανάλογα με τη δύναμη και τον πλούτο του προύχοντα. Να σημειωθεί ότι ο πλούτος των κοτζαμπάσηδων συνηγορούσε στην εναλλαγή του κλέφτη από την παρανομία στη νομιμότητα και έτσι ο κλέφτης, αν και αποδεχόταν την κηδεμονία του άρχοντα, αποκτούσε γόητρο στη χριστιανική κοινωνία και προστασία.²¹⁴

Η οθωμανική εξουσία, η οποία έβλεπε στα πρόσωπα των κοτζαμπάσηδων το μέσο για τη διατήρηση της ηρεμίας στον ελλαδικό χώρο, αντίστοιχα αναγνώριζε, ως ένα βαθμό τη δράση των κλεφτών. Από την μια πλευρά εξαιτίας της πείρα τους στα όπλα και από την άλλη στο γεγονός ότι κατάφερναν να επιβιώσουν παρά τις καταδιώξεις. Έτσι, σε περιόδους εσωτερικών αναταραχών, όπως η περίοδος της αλβανοκρατίας (1770-1779) αξιωποιήθηκαν τα σώματα των κλεφτών για την

²⁰⁹ Όπως στην περίπτωση της Μπεϊνάν Σουλτάνας, αδελφής του Σουλτάνου Σελίμ, η οποία εισέπραττε από έξι επαρχίες της Πελοποννήσου τα εισοδήματά, τα οποία συγκέντρωναν ο γέρο Δεληγιάννης, ο Παπαλέξης και ο Παπατσώνης. Η σχέση με τη Σουλτάνα Μπεϊνάν, ίσως να έπαιξε καθοριστικό ρόλο στην ηγετική θέση που είχε για μεγάλο διάστημα η οικογένεια Δεληγιάννη μεταξύ των χριστιανών προκρίτων της Πελοποννήσου, βλ. Κ. Δεληγιάννης, *Απομνημονεύματα*, ό.π., τ. Α', σ. 66 – 67, 92 – 96. Οι έριδες των κοτζαμπάσηδων, κυρίως για το ποιος θα αναλάβει την ενοικίαση των φόρων, κράτησαν μέχρι τον πρώτο καιρό της Επανάστασης και εντάθηκαν μετά την άλωση της Τρίπολης, βλ. Απ. Βακαλόπουλος, *Ιστορία του Νέου Ελληνισμού*, ό.π., τ. Ε', σ. 307.

²¹⁰ Αθανάσιος Φωτόπουλος, *Οι κοτζαμπάσηδες της Πελοποννήσου κατά την δεύτερη τουρκοκρατία (1715-1821)*, εκδ. Ηρόδοτος, Αθήνα 2005, σ. 19, 158.

²¹¹ Δ. Γ. Κοντογίωργης, *Κοινωνική δυναμική και πολιτική αυτοδιοίκηση. Οι ελληνικές κοινότητες της Τουρκοκρατίας*, εκδ. Λιβάνη, Αθήνα 1982, σ. 367.

²¹² Α. Φωτόπουλος, *Οι κοτζαμπάσηδες της Πελοποννήσου κατά την δεύτερη τουρκοκρατία*, ό.π., σ. 50.

²¹³ Ο προεστός Αναγνώστης Παπάζογλου (Άγιος Πέτρος) διέθετε 20 έως 30 ενόπλους. Οι Σπαχήδες και οι αγάδες διέθεταν μέχρι και 200 ενόπλους, βλ. στο ίδιο, σ. 54.

²¹⁴ Ε. Hobsbawm, *Ληστές*, ό.π., σ. 128-129.

απομάκρυνση και εξόντωση των Αλβανών. Σύμφωνα με τον Δεληγιάννη, οι *Αρβανίτες*, ήταν: «*ὕπὲρ τὰς εἴκοσι χιλιάδας*»,²¹⁵ οι οποίοι μετά το τέλος των Ορλωφικών παρέμειναν στον τόπο αυθαίρετα, προκαλώντας τεράστιες καταστροφές και οικονομική αιμορραγία του τόπου μέχρι το 1779.²¹⁶ Οι χριστιανοί από την πλευρά τους, αρνούνται τα νέα δεδομένα της αναρχίας στην Πελοπόννησο και έτσι αποζητούν καταφύγιο στα όρη επιθυμώντας κατά μια έννοια την *ανεξαρτησία* τους, όχι μόνο από τον κατακτητή, αλλά και από τους κοινοτικούς άρχοντες. Η «*έξοδος από την οικία*» σήμαινε την παραβίαση των ορίων που έθετε η Οθωμανική εξουσία, με συνέπεια η *φυγή* να αποκτά αρνητική σημασία, καθώς τα όρη λειτουργούν ως ορμητήριο κλεφτών.²¹⁷

Την περίοδο των εκκαθαρίσεων, η αρχηγία δόθηκε από την Υψηλή Πύλη στον Καπετάν Γαζή Τζεζαερλή Χασάν πασά, ο οποίος κάλεσε σε συνεργασία τους κλέφτες και τους κάπους παραχωρώντας τους γενική αμνηστία.²¹⁸ Οι μόνοι που δεν παρουσιάστηκαν στον πασά ήταν ο Κωνσταντής Κολοκοτρώνης και ο Μανιάτης Παναγιώταρος Βενετσιανάκης, οι οποίοι: «*ἔγραψαν ὅμως ὅτι εἶναι πρόθυμοι εἰς τὰς διαταγὰς τοῦ νὰ καταδιώξουν τοὺς Ἀλβανούς καὶ ἔλαβον ὡς δῶρον τὴν ἀμνηστειὰν καὶ ἀνὰ ἓν καφτάνι τζόχινον τιμώμενον τότε γρόσια 100, διότι ἦσαν οἱ ἰσχυρότεροι καπεταναῖοι*». ²¹⁹ Στο κυνήγι των τουρκαλβανών, θα πρέπει να σημειωθεί ότι συμμετείχαν και απλοί κάτοικοι, χωρίς πολεμική εμπειρία, χριστιανοί και μουσουλμάνοι αγρότες του Μοριά. Το έτος 1779, κατά το οποίο εξοντώθηκε ο μεγαλύτερος αριθμός Αλβανών, τα κεφάλια τους στήθηκαν με την μορφή πυραμίδας έξω από την Τρίπολη. Το 1808, ο Βελή πασάς όταν ήρθε για να διοικήσει την Πελοπόννησο, λόγω της αλβανικής καταγωγής του, κατέστρεψε την πυραμίδα.²²⁰

²¹⁵ Ο πραγματικός αριθμός των Αλβανών στρατιωτών ήταν περίπου 12.000, βλ. Θεόδωρος Ρηγόπουλος, *Απομνημονεύματα, από των αρχών της επανάστασεως μέχρι του έτους 1881*, εισαγωγή-επιμέλεια Αθ. Φωτόπουλος, Αθήνα 1979, σ. 3.

²¹⁶ Οι βιαιοπραγίες των Αλβανών δεν εμποδίστηκαν από την Οθωμανική εξουσία, μέχρι το σημείο να απειλήσουν τη ζωή επιφανών Οθωμανών της Πελοποννήσου. Η ληστεία γίνεται πλέον η κύρια ενασχόλησή τους, με αποτέλεσμα τα αστικά κέντρα να ερημώνουν και στα αγροτικά να μην καλλιεργούνται πλέον τα χωράφια, βλ. Στ. Παπαδόπουλος, *Η ελληνική επανάσταση του 1770 και ο αντίκτυπός της στις ελληνικές χώρες*, ό.π., τ. ΙΑ', 82.

²¹⁷ Τα όρη συμβολίζουν την ελευθερία, την πατρίδα και την απομάκρυνση από την εξουσία, βλ. Ν. Κοταρίδης, *Παραδοσιακή επανάσταση και εικοσιένα*, ό.π., σ. 27, 34–41.

²¹⁸ Ο Γαζή Τζεζαερλή Χασάν πασάς για να πάρει με το μέρος του τους κλέφτες του Μοριά τους έστειλε μπενήσια, δηλαδή τιμητικά φορέματα, μαζί με πολλά άλλα δώρα, βλ. Τ. Σταματόπουλος, *Ο εσωτερικός αγώνας πριν και την επανάσταση του '21*, ό.π., τ. Α', σ. 20-21.

²¹⁹ Θ. Ρηγόπουλος, *Απομνημονεύματα*, ό.π., σ. 4.

²²⁰ Ο αριθμός των κεφαλιών υπολογίστηκε από τον γιατρό Πύρλα περίπου στα 6.480. Η πυραμίδα απαγορευόταν να γκρεμιστεί, βλ. Τ. Σταματόπουλος, *Ο εσωτερικός αγώνας πριν και την επανάσταση του '21*, ό.π., τ. Α', σ. 20-21.

Τέλος, μετά την εξόντωσή τους και με βάση το φερμάνι, θα έπρεπε όσοι συμμετείχαν να επιστρέψουν στον πρότερο βίο τους, παραδίδοντας τα όπλα.²²¹

Σχετικά με τον αριθμό των κλεφτών στην Πελοπόννησο, πριν και μετά τις μεγάλες αναταραχές που προκάλεσαν τα Ορλωφικά, έχουν διατυπωθεί διάφορες απόψεις. Ο Φραντζής υποστηρίζει ότι αριθμός των κλεφτών στην Πελοπόννησο παρέμενε υψηλός και ότι ο αριθμός αυτός αυξήθηκε, εξαιτίας των βιαιοτήτων των Οθωμανών και των Αλβανών, μετά τα 1770. Σύμφωνα με τον Φραντζή οι κλέφτες, την περίοδο αυτή, έφταναν τους 5.000,²²² ενώ τη γενική εποπτεία τους την είχε ο Κωνσταντίνος Κολοκοτρώνης.²²³ Σύμφωνα με τον συγγραφέα, Περικλή Ροδάκη η ύπαρξη πολυάριθμων ομάδων της τάξης, των 200 ή των 500 ανδρών, στην Πελοπόννησο δεν θα μπορούσαν εύκολα να σταθούν, γιατί θα ήταν δύσκολο να εξαφανιστούν σε στιγμές κινδύνων.²²⁴

Ο αριθμός που αναφέρει ο Φραντζής είναι υπερβολικός, διότι από την μια πλευρά γεννάται η απορία πώς θα μπορούσε να συντηρηθεί ένας μεγάλος αριθμός κλεφτών, σε συνδυασμό την βίαιη πολιτική που εφάρμοσε η οθωμανική εξουσία στο Μοριά για την εξάλειψή τους στην δεύτερη περίοδο κατάκτησης, καθώς επίσης και την πολιτική ιδεολογικής αποχαύνωσης από την εκκλησία; Από την άλλη πλευρά, ο Κ. Δεληγιάννης επισημαίνει ότι μέχρι το έτος 1806 ο αριθμός τους ήταν μικρός και δεν ξεπερνούσε συνολικά τα 40 με 50 άτομα.²²⁵ Περιοχές, στις οποίες ανθούσε η ληστεία, όπως η Γορτυνία, ο αριθμός των κλεφτών μειώθηκε σημαντικά, εξαιτίας των μέτρων που λήφθηκαν για την εσωτερικά ασφάλεια.²²⁶

Γενικότερα, έχει παρατηρηθεί ότι στην Πελοπόννησο δεν υπήρχε μεγάλος αριθμός κλεφτών, εξαιτίας της δύναμης των προκρίτων, οι οποίοι δεν επέτρεπαν να

²²¹ Οι οθωμανικοί νόμοι απαγόρευαν στους ραγιάδες να ιππεύουν, να φέρουν όπλα και να διατηρούν γαιοκτησίες, προνόμια που μονοπωλούσαν οι τσιφλικάδες σε Ανατολή και Δύση. Το άλογο αποτελούσε μορφή στην οθωμανική νοοτροπία και στη μυθολογία της. Τα άλογα είχαν χρυσούς ή ασημένιους αναβολείς και στομίδες και ήταν στολισμένα με πολύτιμους λίθους, όπως σμαράγδι, ζαφείρι ή τουρκουάζ. Επίσης, πολλές μισθοδοσίες έφεραν την τίτλους που παρέπεμπαν στην τροφή και την φροντίδα των αλόγων,, όπως ο λουφές (ulüfe) από την αραβική λέξη alufa που σημαίνει σανό, βλ. Δ. Κοντογιώργης, Κοινωνική δυναμική και πολιτική αυτοδιοίκηση, ό.π., σ. 347.

²²² Ο αριθμός των 5.000 κλεφτών που αναφέρει ο Φραντζής, σύμφωνα με τον Βλαχογιάννη, δεν μπορεί να θεωρηθεί πραγματικός, διότι κατά την εκκαθάριση του 1806, από το Σουλτάνο, οι πραγματικοί κλέφτες υπολογίζονταν στους 150. Πιθανόν, ο Φραντζής να υπολογίζει και τον αγροτικό πληθυσμό του Μοριά ή και κάπους ή ρουμελιώτες κλεφταρματολούς, που πήραν μέρος στην εξόντωση των Αλβανών, βλ. Γ. Βλαχογιάννης, Οι κλέφτες του Μοριά, ό.π., σ. 34 – 44, 86 – 88.

²²³ Τ. Κανδηλώρος, *Ο αρματωλισμός της Πελοποννήσου (1500–1821)*, ό.π., σ. 88 – 89.

²²⁴ Π. Ροδάκης, *Κλέφτες και αρματολοί*, ό.π., τ. Α', σ. 195.

²²⁵ Κανέλλος Δεληγιάννης, *Απομνημονεύματα*, ό.π., τ. Α', σ. 47.

²²⁶ Θάνος Βαγενάς, *Σελίδες από τη Γορτυνιακή Κλεφτουριά*, ό.π., τεύχος Δ', σ. 19-20.

δρουν ανενόχλητοι, ούτε να καταδυναστεύουν τους κατοίκους. Ο Βλαχογιάννης δέχεται ότι ο αριθμός των κλεφτών αυξήθηκε μόνο μετά την εμφάνιση των Αλβανών και την αδυναμία της οθωμανικής εξουσίας να τους ελέγξει. Μετά το τέλος της καταδίωξης, ο λαός της υπαίθρου επιθυμούσε ησυχία. Ο καιρός των αρβανίτικων διωγμών είχε περάσει, το ίδιο και το λαϊκό κίνημα των κλεφτών, με αποτέλεσμα ο λαός να μην συγκατατίθεται στην παρουσία τους και να γίνονται μισητοί για τις ενέργειες τους. Κατά τον Αλέξη Πολίτη: «οι κλέφτες ήταν μια μόνιμη πληγή για τους κατοίκους, με αποτέλεσμα να μην είναι ιδιαίτερα αγαπητοί, ούτε και πως τους έβλεπαν σαν εκδικητές τους».²²⁷ Οι κλέφτες, από τη μεριά τους, μη μπορώντας να προσαρμοστούν στην ειρηνική ζωή μετά από εννέα χρόνια συμπλοκών, συνέχιζαν το ληστρικό τους έργο. Ενώ συγχρόνως, θεωρούσαν τους εαυτούς τους εγγυητές της ασφάλειας των φτωχών ραγιάδων από τις καταπιέσεις όχι μόνο των Τούρκων, αλλά και των κοτζαμπάσηδων.²²⁸

Με την λήξη της οπλοκατοχής, ξεκινά ένας άτυπος κατατρεγμός εκείνων που δεν παραδόθηκαν στην εξουσία, ανάμεσα σε αυτούς ήταν οι Κολοκοτρωναίοι και οι Παναγιωταραίοι, οι οποίοι συνέχιζαν να επιδίδονται σε πράξεις ληστείας. Σύμφωνα με τον καθηγητή Ροζάκη, ο Παναγιώταρος και Κ. Κολοκοτρώνης διέπραξαν ληστεία στο διοικητικό κέντρο του Μοριά, στο Ναύπλιο, με συνέπεια την αφορμή για την καταδίωξή τους.²²⁹ Η οθωμανική εξουσία ανέθεσε τη δίωξη των Κολοκοτρωναίων σε Οθωμανούς κλέφτες,²³⁰ ενώ παράλληλα, πραγματοποιήθηκε σύμπραξη χριστιανών και μουσουλμάνων, κυρίως μεταξύ των προυχόντων, για την εξόντωσή τους. Να σημειωθεί ότι η συνεργασία χριστιανών και μουσουλμάνων παρατηρείται σε περιόδους έξαρσης της εγκληματική δράσης των κλεφτών, αλλά και στο γεγονός ότι η εξουσία τιμωρούσε με θάνατο, όποιον υπέθαλπε κλέφτη ή υπήρχε υπόνοια ότι τον υποθάλλουν.²³¹

Την περίοδο 1780–1781 πραγματοποιήθηκε συμμαχική εκστρατεία προσκυνημένων κλεφτών μοραϊτών και Τούρκων για την υποδούλωση της Μάνης, στην οποία είχαν καταφύγει Κολοκοτρωναίοι και Παναγιωταραίοι.²³² Η συμπλοκή με τους προσκυνημένους κλέφτες και Οθωμανούς, είχε ως συνέπεια να σκοτωθεί ο Κ.

²²⁷ Αλέξης Πολίτης, *Το δημοτικό τραγούδι*, ό.π., σ. ιστ'.

²²⁸ Π. Ροδάκης, *Κλέφτες και αρματολοί*, ό.π., τ. Α', σ. 307-308, Ν. Κοταρίδης, *Παραδοσιακή επανάσταση και εικοσιένα*, ό.π., σ. 34.

²²⁹ Αντλείται από τον Π. Ροδάκη, *Κλέφτες και αρματολοί*, ό.π., τ. Α', σ. 308.

²³⁰ Οθωμανοί κλέφτες διέπρατταν θηριωδίες εναντίων των απλών κατοίκων του Μοριά.

²³¹ Κ. Δελγιάννης, *Απομνημονεύματα*, ό.π., τ. Α', σ. 42-43.

²³² Γ. Βλαχογιάννης, *Οι κλέφτες του Μοριά*, ό.π., σ. 112-113.

Κολοκοτρώνης, κατόπιν στενής πολιορκίας στα κάστρα της Μάνης, ενώ η οικογένειά του να αιχμαλωτιστεί.²³³ Το ίδιο συνέβη και με την οικογένεια των Παναγιωταραιών.²³⁴ Να σημειωθεί ότι Χασάν πασάς εκμεταλλεύτηκε τις διχόνοιες των Μανιατών οξύνοντάς τες, με σκοπό την μη παροχή βοήθειας στον Κολοκοτρώνη και στον Βενετσιανάκη (Παναγιώταρος).²³⁵ Ο Θ. Κολοκοτρώνης αναφέρει ότι η βοήθεια προς τον πατέρα τους και τον Βενετσιανάκη εμποδίστηκε από το δραγουμάνο Μαυρογένη, ο οποίος πέτυχε να πάρει με το μέρος του τον Μιχαήλ Τρουπάκη κάνοντάς τον μπέη της Μάνης.²³⁶ Η απώλεια των δύο μεγάλων ανδρών της κλεφτουριάς σήμανε και το τέλος της ληστείας στο Μοριά, στην οποία καταδίωξη αντίπαλο είχαν, όχι μόνο την εξουσία, αλλά και το φτωχό λαό.²³⁷ Παράλληλα, ο διοικητικός χωρισμός της Μάνης από την υπόλοιπη Πελοπόννησο, στα 1770, με τη βοήθεια του Μαυρογένη,²³⁸ η μεταφορά της έδρας του πασά από το Ναύπλιο στην

²³³ Σύμφωνα με τον Κανέλλο Δεληγιάννη, τον Θεόδωρο Κολοκοτρώνη, τη μητέρα του, τα αδέρφια του και μία αδελφή του, καθώς και την οικογένεια του Αναγνώστη Κολοκοτρώνη και τα παιδιά του, τους εξαγόρασε, ο Τζιανέμπης (ή Μπεκρήμπης) από τον Ριαλάμπην με τη μεσολάβηση του Μαυρογένη, διερμηνέα του στόλου, το 1770–1786, για πέντε χιλιάδες γρόσια, βλ. Κ. Δεληγιάννης, *Απομνημονεύματα*, ό.π., τ. Α', σ. 28-19. Ο Θ. Κολοκοτρώνης στα *Απομνημονεύματα* του δεν αναφέρει ότι αιχμαλωτίστηκαν, αλλά ότι σώθηκαν και ότι εκείνοι εξαγόρασαν τα υπόλοιπα παιδιά με τον θείο του τον Αναγνώστη, βλ. Θεόδωρος Κολοκοτρώνης, *Διήγησις συμβάντων της ελληνικής φυλής από το 1770 έως τα 1836*, Τύποις Χ. Νικολίδου Φιλαδελφείας, 1846, σ. 6-9.

²³⁴ Όσους κλέφτες κατατράχονταν από τους Τούρκους, γιατί δεν υποτάσσονταν σ' αυτούς, τους προστάτευε ο Μανιάτης Παναγιώταρος, στον πύργο του στη Μάνη. Ο ίδιος, είχε καλές σχέσεις και με Τούρκους ληστές της Λακωνίας, τους Μπαρδουνιώτες, οι οποίοι αρκετές φορές τον βοήθησαν. Τα γεγονότα αυτά, σύμφωνα με τον Δεληγιάννη, πραγματοποιήθηκαν κατά το 1783. Ο Θ. Κολοκοτρώνης, τοποθετεί αυτά τα γεγονότα στα 1780. Ένα μέρος της οικογένειας Κολοκοτρώνη απελευθερώθηκε μετά από μεσιτεία του Μαυρογένη, Δραγουμάνου του στόλου από τη Μάνη. Ο Παναγιώταρος, προδόθηκε από τους ίδιους τους συγγενείς του, βλ. Κ. Δεληγιάννης, *Απομνημονεύματα*, ό.π., τ. Α', σ. 28. Θα πρέπει να προστεθεί, ότι τον Παναγιώταρο τον πολιορκήσαν και προσκυνημένοι κλέφτες και πολλοί Μανιάτες καπεταναίοι, οι οποίοι λύγισαν από τον φόβο των Οθωμανών, φαινόμενο μάλλον σπάνιο για τους άγριους Μανιάτες, βλ. Π. Ροδάκης, *Κλέφτες και αρματολοί*, ό.π., τ. Α', σ. 309.

²³⁵ Ο νέος μπεής Τζαννέτος Γρηγοράκης (1782-1798) δεν τους βοήθησε, διότι προέβλεψε το θάνατό τους καθώς γιατί ο Καπουδάν πασάς με την Αρμάδα του βρισκόταν στο Μαραθονήσι (Γύθειο), ενώ θα έβαζε «σε κίνδυνο το καλύτερο τμήμα της ανεξάρτητης Κάτω Μάνης που μόλις πριν λίγων μηνών είχε απελευθερωθεί», βλ. Γεράσιμος Καψάλης, *Η Καστάνια. Οι μάχες της – τα κλέφτικα τραγούδια της, Πελοποννησιακά*, τ. Α' (1956), σ. 127-162.

²³⁶ Θ. Κολοκοτρώνης, *Διήγησις*, ό.π., σ. 7

²³⁷ Στην έξοδο από τα φρούρια ο Κ. Κολοκοτρώνης σκοτώθηκε, ενώ ο Παναγιώταρος συνελήφθηκε και λίγες μέρες αργότερα σκοτώθηκε από Τουρκοβαρδουνιώτες που συμμετείχαν στην επιχείρηση ενταγμένοι στο σώμα του καπετάνμπεη Αλίμπεη. Τα παιδιά του συνελήφθησαν, εξισλαμίστηκαν και αργότερα έγιναν αξιωματικοί του αυτοκρατορικού στρατού, βλ. Θ. Κολοκοτρώνης, *Διήγησις*, ό.π., σ. 8-9. Το 1790–1793, η κλεφτουριά της Πελοποννήσου περιορίστηκε εξαιτίας, της πανούκλας που έπληξε αυτή την περιοχή, βλ. Γ. Βλαχογιάννης, *Οι κλέφτες του Μοριά*, ό.π., σ. 121.

²³⁸ Ο Κανδηλώρος για τον Μαυρογένη αναφέρει τα εξής: «Ο Μαυρογένης ανέλαβε τό αντιπατριωτικόν ἔργον νά σθέσῃ Ἑλλήν αὐτός, τήν μόνην ἐστίαν τῆς ἐλευθερίας, ἥτις ἐσώζετο παρὰ τούς βράχους τοῦ Ταινάρου [...] δέν ὑπῆρξε Ἑλλήν, ἀλλ' ἀπλοῦς τῆς Πύλης ὑπάλληλος καί εἷς τῶν

Τρίπολη και τέλος η πανούκλα που εμφανίστηκε μετά το 1779, η οποία και κράτησε για τρία - τέσσερα χρόνια, είχε ως αποτέλεσμα την μείωση του αριθμού των κλεφτών.²³⁹

Τα αρχέγονα ένστικτα επιβίωσης και αυτοσυντήρησης κατηύθυναν ορισμένους κλέφτες να εκμεταλλευτούν την εμπειρία τους στα όπλα και έτσι να αποκτήσουν πρόσβαση στην εξουσία, αυτή τη φορά ως νόμιμοι. Η θέση του κάπου ήταν ο μόνος τρόπος διαφυγής των κλεφτών από τις καταδιώξεις, ενώ γνώριζαν ότι η συνεργασία με χριστιανούς και μουσουλμάνους κοτζαμπάσηδες θα βοηθούσε στην άνοδο της δύναμής τους.²⁴⁰ Η μικρή εξουσία που αποκτούν, με την πάροδο των ετών παγιώνεται, με συνέπεια να εκμεταλλευτούν την οποιαδήποτε σχέση που έχουν με τον προύχοντα είτε αυτό ονομάζεται κουμπαριά είτε αδελφοποιεία, διαπράττοντας αδικήματα σε βάρος της κοινωνίας, αμφισβητώντας με αυτόν τον τρόπο την εξουσία της κοινοτικής αρχής. Η κίνησή τους αυτή, οδηγεί σε αντικατάστασή τους, με άλλους πιο έμπιστους και ο κατόμπασης με την ομάδα του για να πάρει ξανά την εξουσία γίνεται παράνομος και προσπαθεί να επιβληθεί με την βία.²⁴¹

Γεγονός είναι ότι τα ένοπλα τμήματα που είχαν με το μέρος τους οι κοτζαμπάσηδες της Πελοποννήσου δεν ήταν αρματολοί. Ο αρματολισμός άνθησε σε περιοχές όπως η Ρούμελη, η Μακεδονία και η Ήπειρος. Οι αρματολοί είχαν αυξημένα προνόμια πάνω σε μια επαρχία μεγαλύτερα και από εκείνα του τοπικού άρχοντα και είχαν άμεση εξάρτηση από τον πασά της περιοχής τους, από τον οποίον και διορίζονταν.²⁴² Στο Μοριά, η έλλειψη του αρματολισμού προσδίδεται ακριβώς στην εξουσία των προεστών και στο ισχύον σύστημα της επαρχιακής διοίκησης που

φανατικοτέρων έκτελεστῶν τῶν προσταγῶν της», βλ. Τ. Κανδηλώρος, *Ο αρματολισμός της Πελοποννήσου (1500–1821)*, ό.π., σ. 88.

²³⁹ Το 1788 εμφανίζεται πάλι λοιμός, βλ. Τ. Σταματόπουλος, *Ο εσωτερικός αγώνας πριν και την επανάσταση του '21*, ό.π., τ. Α', σ. 25-26.

²⁴⁰ Σε παραδείγματα συνεργασίας βρίσκουμε τον Ζαχαριά να συμπράττει με τον Μουσάγα για την εξόντωση του Αρβανίτη Μεράκου.

Τρία μπαϊράκια βγήκανε μέσα από τη Μάνη
τά δυό 'τανε του Ζαχαριά, τόνα 'ταν του Μουσάγα
Ο Ζαχαριάς εμίλησε και του Μουσάγα λέει:
- Μουσάγα φύγε απο δω, Μουσάγα τράβα χέρι
Μουσάγας χέρι τράβηξε κι' ο Ζαχαριάς μιλάει:
- «Μεράκο για προσκύνησε μ' όλο το νταϊφά σου
να σου χαρίσω τη ζωή να σ' έχω μπουλουξή μου».
- Όσο ν' ο Μέρης ζωντανός κανείς δεν προσκυνάει.

Βλ. Τ. Κανδηλώρος, *Ο αρματολισμός της Πελοποννήσου (1500–1821)*, ό.π., σ. 176-177.

²⁴¹ Παναγιώτης Στάθης, *Αρματολισμός, χριστιανοί ένοπλοι του Οθωμανικού κράτους, στην Ιστορία του Νέου Ελληνισμού, 1770-2000*, (επιμ. Βασ. Παναγιωτόπουλος), Αθήνα 2003, τ. Β', σ. 341-360.

²⁴² Γ. Βλαχογιάννης, *Οι κλέφτες του Μοριά*, ό.π., σ. 41.

με τις ιδιαιτερότητές του δεν εμφανίζεται σε άλλη ελλαδική περιοχή.²⁴³ Ειδικότερα, η γεωγραφική δομή της χερσονήσου, τα κάστρα και οι ισχυρές στρατιωτικές δυνάμεις που έδρευαν εκεί μέχρι τον 16^ο αιώνα, περιόρισαν τη δημιουργία του θεσμού των αρματολών. Ωστόσο, ιστοριογραφικές πηγές, όπως για παράδειγμα τα Απομνημονεύματα του Θ. Κολοκοτρώνη ή του Φωτάκου ή του Σπηλιάδη, ο όρος αρματολός αναφέρεται στον ένοπλο του Μοριά, εγκολπώνοντας τον τρόπο ζωής των αρματολών της Στερεάς και της Μακεδονίας με εκείνη της Πελοποννήσου. Για παράδειγμα, κατά τον Φωτάκο, όσοι Τούρκοι είχαν τσιφλίκια σε χωριά, εξαγόραζαν τους κλέφτες με: «*ὅλα τὰ μέσα τῆς συντηρήσεώς των, πυριτοβόλα, ὑποδήματα, τροφάς καὶ χρήματα*»²⁴⁴ και με αυτόν τον τρόπο ασφάλιζαν τη ζωή τους και την ιδιοκτησία τους. *Ἡ ἐξουσία βιαζόμενη διὰ νὰ ἔχῃ τὴν ἡσυχίαν τῆς συνεννοεῖται μετὰ τῶν κλεφτῶν καὶ παρεχόμεναι εἰς αὐτοὺς προνόμια γραπτὰ, διορίζουσα αὐτοὺς ἄρματολούς εἰς τὰς ἐπαρχίας καὶ οὕτως ἐμοίραζε τὴν ἐξουσίαν μέ αὐτοὺς καὶ τοῖς ἐδίδε μέρος αὐτῆς πρὸς καταστολὴν τῆς ζωοκλοπῆς καὶ τῶν μικρῶν ἐγκλημάτων*».²⁴⁵ Την άποψη αυτή δεν την δέχεται ο Δεληγιάννης, ο οποίος υποστηρίζει ότι σε κωμοπόλεις και σε ορεινά χωριά της Πελοποννήσου υπήρχαν Οθωμανοί αγάδες, σπαχήδες, κεχαγιάδες και άλλοι πολλοί διοικητικοί υπάλληλοι, εξοπλισμένοι και ισχυρότεροι από τους κλέφτες.²⁴⁶

Ο Μιχαήλ Οικονόμου, ο οποίος χρημάτισε γραμματικός του Θ. Κολοκοτρώνη, γράφει ότι: «*εἰς τὴν Καρύταιναν ὡς κάποιοι διεδέχθησαν τοὺς Κολοκοτρωναίους οἱ Πλαποῦται*»,²⁴⁷ οι οποίοι είχαν τυφλή υπακοή στα αφεντικά τους και δεν ήταν τόσο σκληροί, όπως οι κλέφτες της Ρούμελης. Συγχρόνως, η θέση του κάπου δεν έδινε στον κάτοχό της τη δυνατότητα να ανελιχθεί στην ιεραρχία και να καταστεί κοινωνική αυθεντία, με συνέπεια η οποιαδήποτε διεκδίκηση της θέσης του κάπου να γινόταν για την διασφάλιση της ζωής τους.²⁴⁸ Σε αντίθεση με τους αρματολούς της Ρούμελης που η θέση τους συνιστούσε κοινωνική ηγεμονία, οργανώνοντας και εκδηλώνοντας αντιπαλότητες με τους προύχοντες, τους οποίους και επεδίωκαν να

²⁴³ Α. Φωτόπουλος, *Οι κοτζαμπάσηδες της Πελοποννήσου κατά την δεύτερη τουρκοκρατία*, ό.π., σ. 33, Τ. Γριτσόπουλος, *Κλεφτο-αρματολικά Πελοποννήσου και η επίθεσις κατά του Πρωτοσύγγελου*, ό.π., σ. 27.

²⁴⁴ Οι κλέφτες του Μοριά δεν ήταν πολλοί. Παρόλα αυτά δημιουργούσαν αρκετά προβλήματα στην οθωμανική εξουσία και όχι μόνο σ' αυτή, βλ. Φ. Χρυσανθόπουλος, *Απομνημονεύματα*, ό.π., τ. Α', σ. 60.

²⁴⁵ στο ίδιο, σ. 60.

²⁴⁶ Κ. Δεληγιάννης, *Απομνημονεύματα*, ό.π., τ. Α', σ. 47.

²⁴⁷ Γ. Βλαχογιάννης, *Οι κλέφτες του Μοριά*, ό.π., σ. 31, Μιχαήλ Οικονόμου, *Ιστορικά της Ελληνικής παλιγγεννεσίας*, ό.π., σ. 47, Απ. Βακαλόπουλος, *Ιστορία του Νέου Ελληνισμού*, ό.π., τ. Δ', σ. 707.

²⁴⁸ Ν. Ροτζώκος, *Πολιτικές και κοινωνικοπολιτικές συγκρούσεις στο εικοσιένα*, ό.π., σ. 242.

εξοντώσουν.²⁴⁹ Στην Πελοπόννησο οι κάποι δεν έχουν την δυνατότητα να έρθουν σε ανοιχτή σύγκρουση με την τοπική εξουσία, μόνοκατά την διάρκεια της Επανάστασης, παρατηρήθηκε ότι πολλοί κάποι τάχθηκαν εναντίον των *αφεντικών* τους. Υπήρξαν όμως και κάποι, όπως ο Βασίλης Πετιμεζάς,²⁵⁰ ο οποίος παρέδωσε τα όπλα του στον Ασημάκη Ζαΐμη, λέγοντάς του τα εξής: «*Άφέντη! Ἡ ἀφεντειά σου μ' ἔδωκε αὐτά τὰ ἄρματα, καί μέ εἶπες νά σκοτώνω Τούρκους. Τώρα ἔπαρέ τα, γιατί μέ εἶπαν νά τά μεταχειρισθῶ κατά τοῦ ἀφεντός μου, καί ἐγώ δέν γίνομαι ἄπιστος*».²⁵¹

Ο Βλαχογιάννης, υποστηρίζει ότι η δράση και ο τρόπος ζωής τους, όπως παρουσιάζονται στα ιστοριογραφικά έργα, είναι αποτέλεσμα σύγχυσης με τη δράση και τον τρόπο ζωής των ρουμελιωτών κλεφτών. Αποφαίνεται δε ότι ήταν κυρίως μικροκλέφτες, δεν ήταν συνασπισμένοι σε οργανισμό, δεν είχαν σημαίες ή σφραγίδες, δεν γνώριζαν τους ιπποτικούς νόμους των κλεφτών, δεν είχαν ηθικούς κανόνες και, έτσι, παρατηρήθηκαν περιπτώσεις, βιασμών, δολοφονίες ισχυρών προσώπων και παιδιών, ενώ αρκετές ήταν και οι περιπτώσεις απαγωγών με σκοπό τα λύτρα.²⁵² Τέλος, γράφει ότι οι περισσότεροι από αυτούς είχαν μόνιμες κατοικίες και ζούσαν ειρηνικά με τους υπόλοιπους χριστιανούς και μουσουλμάνους. Μοναδική εξαίρεση μεγάλου κλέφτη στο Μοριά ήταν ο Ζαχαριάς Μπαρμπιτσιώτης,²⁵³ ο οποίος ήταν ο φόβος και ο τρόμος της περιοχής, με επακόλουθο να είναι μισητός και από τους χριστιανούς με συνέπεια ελάχιστοι να είναι εκείνοι που ήθελαν να ενταχθούν στην ομάδα του.²⁵⁴

Η εκδοχή για την ύπαρξη αρματολών στην Πελοπόννησο, βασίστηκε και στο 28^ο ερώτημα των Μεγάλων Δυνάμεων προς τον Ιωάννη Καποδίστρια. Συγκεκριμένα, το ερώτημα που διατύπωσαν ήταν το εξής: «*Εἰς ποῖα τῆς Ἑλληνικῆς ἐξουσίας μέρη εἶναι ἐν χρήσει ἔτι τοιαῦται Ἀρχαί, καί εἰς ἔλλειψιν αὐτῶν ποῖον εἶδος Ἀστυνομίας ἥ*

²⁴⁹ Παραδείγματα συγκρούσεων, βλ. Ν. Κασομούλης, *Ενθυμήματα στρατιωτικά*, ό.π., τ. Α', σ. 30-34, 114-128, 250.

²⁵⁰ Ο Βασίλης Πετιμεζάς, είχε πάντα καλές σχέσεις με το Ζαΐμη και γενικότερα με πολλούς κοτζαμπάσηδες, βλ. Χρ. Στασινόπουλος, *Λεξικό της Ελληνικής Επανάστασης*, ό.π., τ. 3^{ος}, σ. 382-383.

²⁵¹ Η επανάσταση του 1821 έφερε αντιμέτωπους τους παλιούς Μοραΐτες κλέφτες με τους προύχοντες. Τέτοιες φιλονικίες ξέσπασαν όχι μόνο στο Μοριά, αλλά και σε ολόκληρη την Ελλάδα, βλ. Ιωάννης Φιλήμωνων, *Δοκίμιον ιστορικών περί της ελληνικής επανάστασης*, εκδ. Π. Β. Μωραϊτίνη, Αθήνα 1861, τ. Δ', σ. 89.

²⁵² «*ὁ φυγόδοκος θά πάρῃ μέ τή θία τήν τροφή του, ἀρχίζει μάλιστα ἀπό τόν ὁμόφυλο, τό συχωριανό του, μά δεν ἀργεῖ νά προχωρήσῃ καί νά βάλῃ χέρι καί στόν ξένο, τόν κατακτητή. Κι' ἀφοῦ ὁ πρωτόβγαλτος αὐτός κλέφτης κανονίσῃ κάπως τόν τρόπο τῆς διατροφῆς του ἔρχεται κατόπι ὁ πόθος τοῦ πλουτισμοῦ, τῆς ἐκδίκησης κλπ*», βλ. Γ. Βλαχογιάννης, *Οι κλέφτες του Μοριά*, ό.π., σ. 40-47, 243.

²⁵³ Για την βιογραφία του Ζαχαριά, βλ. στο ίδιο, σ. 51-56, 60-71.

²⁵⁴ Οι κλέφτες της Πελοποννήσου, έκλεβαν κυρίως χριστιανούς και για αυτό το λόγο ήταν μισητοί, βλ. στο ίδιο, σ. 37.

Διοικήσεως ἀντικατέστη».²⁵⁵ Η απάντηση του Καποδίστρια για το ποιος είχε την πραγματική εξουσία και αστυνόμευση στην περιοχή της Πελοποννήσου ήταν η παρακάτω: «εἰς μέν τήν Πελοπόννησο, οἱ Πρόκριτοι, πέρα δέ τοῦ Ἰσθμοῦ, οἱ Καπιτάνοι, ἐξαιρουμένων τῶν πόλεων τῆς Λεβαδίας, τῶν Ἀθηνῶν, τοῦ Μεσολογγίου καί τινῶν ἄλλων μερῶν».²⁵⁶ Ενώ ο σκοπός των προκρίτων, όπως και των πολεμικών αρχηγών ήταν: «νά ἐξοπλίσῃ καί νά κινῇ κατά τοῦ ἐχθροῦ τοὺς κατοίκους τῶν Ἐπαρχιών καί νά χορηγῇ τά ἀναγκαῖα τοῦ πολέμου, ἐνεργοῦσα τήν εἴσπραξιν τῶν δεκάτων καί λοιπῶν φόρων».²⁵⁷ Δίνοντας την εντύπωση μιας ημιανεξάρτητης Πελοποννήσου, με αρκετές δικαιοδοσίες στους προκρίτους, όπως το διορισμό των κάπων.²⁵⁸ Συγκεκριμένα, οι επαρχιακοί άρχοντες της Πελοποννήσου, διατελώντας ως όργανα της εξουσίας και των κοινοτικών επαρχιών, διέθεταν την πληρεξουσιότητα να διορίζουν σώματα για την καταδίωξη της ληστείας.²⁵⁹ Ο Καποδίστριας στο ερώτημα των Μεγάλων Δυνάμεων για το θεσμό των κάπων, επιβεβαιώνει τα παραπάνω: «Εἰς τὰς ἐπαρχίας, αἵτινες ἐπηρεάζοντο ἀπό ληστὰς, ἐδιώριζεν μεταβατικά σώματα πρὸς καταδίωξιν αὐτῶν. Ταῦτα δέ ἐσύγκειντο ἐξ ἐντοπίων, πολλάκις δέ καί ἀπό ἀνθρώπους, οἵτινες εἶχον μετέλθῃ πρότερον τήν ληστείαν, καί ἀκολούθως ὑπετάγησαν εἰς τήν ἐξουσία συγχωρηθέντες. Οὗτοι ἦσαν οἱ λεγόμενοι Κάπποι».²⁶⁰

Στη συλλογή Μάμουκα γίνεται αναφορά ότι: «Κάθε μία ἀπό τῆς 24 Ἐπαρχίης εἶχε ἓνα βοῖβόντα, ἓναν καντῆ, δύο κοτζαμπάσηδες [...]. κ' ἓναν καπού – μπελούκμπαση»²⁶¹ (αστυνομικό). Ἔστελνε ἡ Πόρτα ἀκόμα καί δύο ἀξιωματικούς ἀλαϊμπέηδες ἀπ' αὐτούς ὁ ἓνας ἔμενε στήν Τριπολιτσά κι' ὁ ἄλλος στό Μυστρά, καί ἦσαν ἀρχηγοί δύο πομελικῶν καταστημάτων, λεγόμενων σπαηλίκια (εννοώντας

²⁵⁵ Μιχαήλ Γ. Χουλιάρáκης, *Γεωγραφική, διοικητική και πληθυσμιακή εξέλιξις της Ελλάδος, 1821 – 1971*, μέρος II, Εθνικόν Κέντρον Κοινωνικῶν Ερευνῶν, Αθήνα 1973, τ. Α', σ. 51.

²⁵⁶ Στο ἴδιο, σ. 51 – 52.

²⁵⁷ Στο ἴδιο, σ. 51.

²⁵⁸ Απόδειξη αὐτῆς τῆς δύναμης οἱ προσπάθειες τοῦ Ιωάννη Δεληγιάννη με ἀπεσταλμένους στήν Κωνσταντινούπολη ἐπεδίωξε τήν μετάθεση τοῦ Βελή πασά, ὁ ὁποῖος ὅταν φυλάκισε τὸν προύχοντα καὶ τὸν γιο τοῦ Θεοδωράκη οἱ φίλοι καὶ οἱ σύμβουλοί του τοῦ υπενθύμισαν τὶς συνέπειες τῆς θανάτωσης τοὺς αὐθαίρετα καὶ χωρὶς αἰτία ἢ κατηγορία ἢ χωρὶς φινμάνι, βλ. Κ. Δεληγιάννης, *Απομνημονεύματα*, ὁ.π., τ. Α', σ. 65-66.

²⁵⁹ Η πληρεξουσιότητα στους προεστούς κυμαινόταν ανάλογα τοῦ βαθμοῦ ἐμπιστοσύνης, τὴν ὁποία εἶχαν σε αὐτοὺς οἱ ἐκλογεῖς τοὺς. Οἱ επαρχιακοὶ ἄρχοντες διορίζονταν δια ἐκλογῆς, ὅπως καὶ οἱ κοινοτικοὶ ἄρχοντες, βλ. Μ. Χουλιάρáκης, *Γεωγραφική, διοικητική και πληθυσμιακή εξέλιξις τῆς Ελλάδος, 1821 – 1971*, ὁ.π., τ. Α', σ. 52.

²⁶⁰ Στο ἴδιο, σ. 52 – 53.

²⁶¹ Οἱ καπού μπουλουκμπασηδες ἦταν ἓνα σώμα 10 -15 ἀνδρῶν στήν αὐλὴ τοῦ βοεβόδα, βλ. Γ. Βλαχογιάννης, *Οἱ κλέφτες τοῦ Μοριά*, ὁ.π., σ. 26 -27.

στρατιωτικό οργανισμό για την τήρηση της τάξης)». ²⁶² Η αναφορά στον καπού – μπουλούκμπαση ή μπουλούκμπαση, στο χειρόγραφο του Μάμουκα, επηρεασμένο από το κείμενο του Μαυροκορδάτου, στο οποίο συγχέεται ο κάπος με τον μπουλούμπαση, οδήγησε στο συμπέρασμα πως τους κάπους-μπουλουκμπασίδες τους διόριζαν χριστιανοί προύχοντες. Πιθανόν να γίνεται σύγχυση με το γεγονός ότι και οι μπουλουμπασίδες είχαν ως έργο την καταδίωξη της ληστείας. Στην πραγματικότητα, ο Οθωμανός ή ο Αρβανίτης καπετάνιος ήταν στη διάθεση του κοτζάμπαση, αλλά δεν διοριζόταν από αυτόν. Το μόνο σώμα που διοριζόταν από τους κοτζαμπάσηδες ήταν αυτό των κάπων. Ο William Leake στο ταξίδι του στο Μοριά αναφέρει: «Ένας Αρβανίτης μπουλούκμπασης πληρώνεται από τη χώρα της Καλαμάτας για να τη φυλάει από τους κλέφτες. Καθώς σ' όλα τ' άλλα αστυνομικά διαμερίσματα, οι Αρβανίτες είναι στίς διαταγές των αρχόντων». ²⁶³

Η άποψη για την ανυπαρξία των αρματολών του Μοριά επιβεβαιώνεται από δυο επιστολές του 1802. Πιο συγκεκριμένα αναφέρεται στους Κολοκοτρωναίους και το διορισμό τους ως κάπους στις υπηρεσίες του Δεληγιάννη, στην επαρχία της Καρύταινας. ²⁶⁴ Η πρώτη επιστολή στους στίχους 20 – 28 και η δεύτερη επιστολή στους στίχους 2 – 7 αποδεικνύουν ότι οι κάποι χρησιμοποιούνταν και στην καταδίωξη των κλεφτών. ²⁶⁵ Οι κάποι κυνηγούσαν κλέφτες μόνο όταν ήταν ανάγκη ή προκαλούσαν πολλές φασαρίες· ήταν έκτακτο καθήκον τους, στο οποίο πολλές φορές έπαιρναν μέρος και οι κάτοικοι των χωριών. Βέβαια, δεν είχαν μόνο αυτήν την αρμοδιότητα, αλλά και ειρηνικά καθήκοντα, επομένως δεν θα μπορούσαν να συγκριθούν με τους αρματολούς, που είχαν ως βασικό επάγγελμα την καταδίωξη της ληστείας. ²⁶⁶

Όπως σημειώνει και ο Τάσος Γριτσόπουλος: «Αί λέξεις μεϊντάνης, κλέφτης, κάπος, αρματολός, υπό τό είδικόν των νόημα, υπήρξαν ως θεσμοί συγγενείς καί διά

²⁶² Οι σπαχήδες είχαν σε κάθε επαρχία έναν σπαηλάραγα, ο οποίος είχε μαζί του έναν μπουλούκμπαση Αρβανίτη, με τη βοήθεια του οποίου έδινε λόγο ο προύχοντας για την ασφάλεια της περιοχής του. Έτσι, διατηρούσαν την ησυχία και την τάξη στον Μοριά, βλ. στο ίδιο, σ. 26 – 27.

²⁶³ William Martin Leake, *Travels in the Morea*, John Murray, Albemarle Street, London 1830, vol. I, σ. 342.

²⁶⁴ Η εποχή αυτή συμπίπτει με την επιστροφή του Θεόδωρου Κολοκοτρώνη από τη Μάνη όπου είχε αναμειχθεί με τις έριδες των Μανιατών για το μπεηλίκι. Ήταν υπέρ του Κουμουνδουράκη, ο οποίος θα τον προδώσει αργότερα, βλ. Β. Παναγιωτόπουλος, *Νέα στοιχεία περί του θεσμού των κάπων εν Πελοποννήσω*, ΔΙΕΕΕ, ό.π., τ. 11^{ος}, σ. 79 – 80.

²⁶⁵ Επίσης ο Βλαχογιάννης δέχεται ότι το έτος 1806 συμμετείχαν κάποι στην εκδίωξη των κλεφτών, βλ. στο ίδιο, σ. 80.

²⁶⁶ Αυτούσιες οι επιστολές στο παράρτημα.

τοῦτο συγγέονται ἀπὸ τοὺς ἀπομνημονευτὰς τοῦ Ἀγῶνος καὶ τοὺς ἱστοριογράφους».²⁶⁷ Γίνεται, επομένως, κατανοητό ὅτι τα διαφορετικὰ νοήματα τῶν παραπάνω ονομασιῶν καταργήθηκαν ἀπὸ τὴ δράση τῶν ἐνόπλων, εἴτε αὐτὴ παρουσιάζεται ὡς νόμιμη εἴτε ὡς παράνομη, διότι οἱ μικρὲς διαφορὲς στὸν τρόπο δράσης τους, κατέστησαν μίᾳ κυρίαρχη ἀποψη στὸν ἐλληνικὸ χώρο, αὐτὴ τοῦ ἀρματολῶ: «Ὡς καὶ εἰς τὴν Πελοπόννησον ὅπου τὸ σύστημα τῶν ἀρματολῶν δὲν εἶχεν ἐπὶ τοσοῦτῳ προάχθει, τὸ ὄνομα τοῦ Κολοκοτρώνου, τῶν Πετιμεζαίων κτλ. ὑπῆρξεν αἰτία θάρρους εἰς τοὺς ἀπείρους ἐκ τοῦ πολέμου χωρικούς».²⁶⁸ Ὁ Ἀγγλὸς ἱστορικὸς George Finlay αναφέρει τὰ ἐξῆς σχετικὰ με τὴν ὑπαρξὴ ἀρματολῶν στὸ Μοριά: «Οἱ προύχοντες γενικὰ διατηροῦσαν λίγους ἀρματομένους φύλακες πρῶτα γιὰ νὰ ἐπιβάλουν τ' ἀξίωμα τους καὶ νὰ συνάξουν τοὺς φόρους, καὶ ὕστερα νὰ τους φυλᾷνε τὰ χρήματά τους. Ταχτικοὶ ὁμως Ἀρματολοὶ ποτὲ δὲν ὑπῆρξαν στό Μοριά».²⁶⁹ Τέλος, τὰ κλέφτικα δημοτικὰ τραγούδια, ἐκφράζοντας τὶς συνειδήσεις τοῦ ἀπλοῦ λαοῦ γιὰ τὸ ρόλο καὶ τὴ δράση τῶν ἀνθρώπων ποὺ βοήθησαν στὴν ἐθνικὴ ἀποκατάσταση, ἀποτελώντας τὰ ἡρωικὰ πρότυπα, ἔκαναν ταυτόσημες τὶς ἐννοίες ἀρματολοί καὶ κλέφτες: «σαράντα χρόνια ἔζησα ἀρματολὸς καὶ κλέφτης» (τοῦ Ζήδρου).²⁷⁰

Ἡ διοικητικὴ καὶ οικονομικὴ θέση τοῦ μοραῖτη προύχοντα στὸ οθωμανικὸ σύστημα ἐνεργοποιεῖ διαδικασίες υποστήριξης ἀπὸ τὸν Σουλτάνο, ὁ ὁποῖος λειτουργεῖ ὡς ρυθμιστὴς τοῦ ἐξουσιαστικοῦ μηχανισμοῦ, ἐνῶ εἶναι ὁ μόνος ποὺ προστατεύει τοὺς πληθυσμούς κάτω ἀπὸ τὴν κηδεμονία του.²⁷¹ Ἡ διατήρηση τῆς νομιμότητος καὶ ἡ διασφάλιση τῆς τάξης ἀπὸ τὴν πλευρὰ τῶν προυχόντων ἦταν ἀποτέλεσμα τῆς υπευθυνότητος καὶ προστασίας πρὸς τὸν ὁμόθηρσκο, ἀλλὰ καὶ τῆς πολιτικῆς υποταγῆς πρὸς τὸν Οθωμανό, ἀνεξάρτητα ἀπὸ τὴν οποιαδήποτε συγκυριακὴ ἀμφισβήτηση τῆς ἐξουσίας τοῦ κατακτητῆ, ὅπως ἦταν ἡ περίπτωσις τῶν Ὀρλωφικῶν. Ἡ στάσις τοῦ προύχοντα ἀπέναντι στὴν ἐξουσία καθὼς καὶ ἡ διατήρηση τῆς εὐημερίας τοῦ τόπου, ἐξαρτᾶται ἀπὸ τὴν συμπεριφορὰ τῶν Οθωμανῶν

²⁶⁷ Τ. Γριτσόπουλος, ὁ. π., σ. 50, τοῦ ἰδίου, *Κλέφτο-αρματολικά Πελοποννήσου καὶ ἡ ἐπίθεσις κατὰ τοῦ Πρωτοσύγγελου*, ὁ. π., σ. 17.

²⁶⁸ Δ. Αινιάν, *Απομνημονεύματα*, ὁ. π., σ. 12.

²⁶⁹ Κατὰ τὸν Φίνλεϋ, ἀρματολοὶ δὲν ὑπῆρχαν πάντα στὸ Μοριά, ἀλλὰ μόνο σὲ λίγες περιπτώσεις ποὺ ἡ Οθωμανικὴ ἐξουσία το ἀποφάσιζε, ὅπως στὰ χρόνια τῶν τουρκαλβανικῶν ἐπιδρομῶν, μετὰ τὰ Ὀρλωφικά, βλ. G. Finlay, *Ἱστορία τῆς Ἑλληνικῆς Ἐπανάστασης*, ὁ. π., σ. 71.

²⁷⁰ Τὰ κλέφτικα δημοτικὰ τραγούδια εἶναι στὴν οὐσία τὰ ἀρματολίτικα τραγούδια, τὰ ὁποῖα πρωτοεμφανίστηκαν στὴ Ρούμελη, βλ. Αλ. Πολίτης, *Τὸ δημοτικὸ τραγούδι, Κλέφτικα*, ὁ. π., σ. λστ' -λζ', 15-17, Στίλπων Π. Κυριακίδης, *Ἑλληνικὴ Λαογραφία, Μνημεῖα τοῦ λόγου, Δημοσιεύματα τοῦ Λαογραφικοῦ ἀρχεῖο* ἀριθ. 3, τύποις Π. Δ. Σακελλαρίου, Αθήνα 1922, Μέρος Α', σ. 68-73, 94.

²⁷¹ Ν. Ροτζώκος, *Πολιτικὲς καὶ κοινωνικοπολιτικὲς συγκρούσεις στὸ εἰκοσιένονο*, ὁ. π., σ. 128.

αξιωματούχων προς τον χριστιανικό λαό και συγκεκριμένα προς τους ίδιους. Η οποιαδήποτε αδικία, όπως η δολοφονία των πέντε κοτζαμπάσηδων στα 1764, διασαλεύει τον «Καλό Καιρό» και υπονομεύει τη δράση της τοπικής εξουσίας. Η διασάλευση αυτή, στη συνέχεια, πραγματώνεται με την ανυπακοή της τοπικής χριστιανικής αρχής, η οποία επαναπροσδιορίζει τις σχέσεις της με το Σουλτάνο και ενσωματώνει στους κόλπους της μορφές, όπως οι κλέφτες, για την αποδιάρθρωση του οθωμανικού συστήματος κατάκτησης. Επομένως, όταν ενεργοποιούνται διαδικασίες απονομιμοποίησης της οθωμανικής αρχής στόχος της τοπικής αρχοντικής τάξης είναι κυρίως η κοινωνική και πολιτική οργάνωση του τόπου να τεθεί σε βάσεις εκ νέου. Η δημιουργία της αναρχίας και της απορύθμισης της νομιμότητας στην τοπική κοινωνία είναι συνέπεια των παραπάνω πολιτικών αλλαγών. Ο κλέφτης αυξάνεται διότι του το επιτρέπει ο προύχοντας, όταν για παράδειγμα ο πασάς που διορίζεται στο Μοριά είναι άδικος και φανατισμένος μουσουλμάνος.²⁷² Έτσι, λοιπόν, παύει τον κλέφτη, όταν εξυπηρετούνται τα συμφέροντά του (απομακρύντας τον άδικο πασά για παράδειγμα) ή τον καταδιώκει με σκοπό την εξόντωση, όταν βλέπει ότι δεν συμμορφώνεται και διατηρεί αντιδραστική τάση. Συνάμα, ο προύχοντας, έχοντας της ευλογίες του λαού και της κατακτητικής δύναμης και υπό το πρόσχημα της ευημερίας του τόπου τους εξοντώνει.

II. Ληστεία

Ο ληστρικός βίος, αν και είχε βασική επιδίωξη την επιβίωση και τη συντήρηση των κλέφτικων σωμάτων, ανέπτυξε αντιδραστικές σχέσεις επικοινωνίας με το σύνολο πάνω στο οποίο έδρασαν. Η άσκηση βίας ήταν αποδεικτικό στοιχείο των δυνατοτήτων τους, η οποία δεν περιοριζόταν στις προυχοντικές τάξεις, αλλά κάλυπτε ολόκληρο το φάσμα της οθωμανικής κοινωνίας. Η αποφυγή του εξευτελισμού και της ταπείνωσης, όπως έχουμε αναφέρει τους οδήγησε στη φυγή έξω από τα όρια της τοπικής κοινότητας, παράλληλα οι δυσκολίες διαβίωσης, τους προσανατόλισαν στην

²⁷² Ο Χαμουντζή πασάς, έχοντας με το μέρος του τη μουσουλμανική τοπική εξουσία, φόνευσε πέντε προύχοντες της Πελοποννήσου ξεσηκώνοντας τους χριστιανούς προύχοντες για εκδίκηση. Από την άλλη, όταν διορίστηκε ο Βελή πασάς στο Μοριά, τον οποίο δεν ήθελαν οι μουσουλμάνοι προύχοντες αυτή τη φορά, ο πασάς εκδιώχθηκε μονάχα όταν ήρθαν σε ρήξη και οι χριστιανοί άρχοντες μαζί του, βλ. Κ. Δεληγιάννης, Απομνημονεύματα, ό.π., τ. Α', σ. 9, 52-53, Ν. Ροτζώκος, Πολιτικές και κοινωνικοπολιτικές συγκρούσεις στο εικοσιένα, ό.π., σ. 127-133.

ανάπτυξη αρχέγονων νοοτροπιών.²⁷³ Έτσι, η ψυχοσύνθεση του ανυπότακτου, που αρνείται να συμβιβαστεί με την εξουσία καταφεύγει στην αρπαγή, τα κίνητρα του είναι ταπεινά και οι πράξεις του κατακριτέες.

Τα παραδείγματα ληστείας είναι αρκετά, ενδεικτικά αναφέρουμε την περίπτωση του Γιαννιώτη εμπόρου Ευθύμη Μανούσου, ο οποίος στις 6 Ιουνίου του 1758, πηγαίνοντας στο πανηγύρι της Γαστούνης πέφτει θύμα ληστείας,²⁷⁴ επίσης την ληστεία και απαγωγή του Πρωτοσύγκελου των Γαργαλιάνων Άνθιμου Ανδριανόπουλου,²⁷⁵ όπως και του προκρίτου της Καλαμάτας Γεωργάκη Αντωνόπουλου (συγγενή του Παπατσώνη) καθώς και δυο προεστών από την Μεσσηνία.²⁷⁶ Περιηγητικά κείμενα, επίσης κάνουν αναφορά για εφόδους κλεφτών, όπως ο Rouquevill, ο οποίος κατά τη διάρκεια του ταξιδιού του από το Ναβαρίνο στην Τρίπολη δέχτηκε επίθεση από συμμορία κλεφτών προσπαθώντας να αποσπάσουν τα ρούχα τους. Ο Γάλλος περιηγητής στο ταξίδι του στην Ελλάδα συνοδευόταν, τις περισσότερες φορές από στρατιώτες, κυρίως Αλβανούς, διότι ήταν δύσκολο να περιηγηθεί σε ορεινές διαβάσεις, στις οποίες παραμόνευαν κλέφτες.²⁷⁷

Τα λημέρια των ληστών βρίσκονταν σε σημεία που εξυπηρετούσαν τον αιφνιδιασμό των θυμάτων, τη διαφυγή ή το κρύψιμο. Συνήθιζαν να στήνουν καρτέρι σε περάσματα με πηγές, όπως κοντά στο χωριό Λεχούρι Καλαβρύτων στην κατάφυτη και απρόσιτη περιοχή της Αφροζυλιάς (περιοχή όπου ο φονεύτηκε ο τελευταίος ληστής, το 1866). Επίσης, το *πέρασμα της μακελαρίας* στον κεντρικό δρόμο Πάτρας-Καλαβρύτων μέσα από τη Γκουζούμιστρα, το οποίο ήταν ένα στενό φαράγγι και είχε πάρει την ονομασία του από τους συχνούς φόνους που διέπρατταν οι ληστές.²⁷⁸ Το 1890 ο γιατρός και περιηγητής Χ. Π. Κορύλλος δίνει πληροφορίες για την «*Τρύπα*» του Κάτρη που ήταν το λημέρι του ομώνυμου ληστή μέχρι την επανάσταση του 1821: «*Εἰς ἀπόστασιν ἡμισείας περίπου ὥρας ἀπὸ τοῦ Ἄνω Αγ. Βλασίου, ἀριστερόθεν τῆς*

²⁷³ Πέτρος Πιζάνιας, *Από ραγιάς Έλληνας πολίτης, Διαφωτισμός και Επανάσταση, 1750-1832*, στο *Η Ελληνική Επανάσταση του 1821, ένα Ευρωπαϊκό Γεγονός*, επιμ-εισ. Πέτρος Πιζάνιας, εκδ. Κέδρος, Αθήνα 2009, σ. 52.

²⁷⁴ Αντλείται από τον Στάθη Ν. Τσοτσόρο, *Οικονομικοί και κοινωνικοί μηχανισμοί στον ορεινό χώρο. Γορτυνία (1715-1828)*, Ιστορικό Αρχείο Εμπορικής Τραπεζής της Ελλάδος, Αθήνα 1986, σ. 177.

²⁷⁵ Το περιστατικό με τον πρωτοσύγκελο των Γαργαλιάνων περιγράφεται στο έργο του Άγγλου περιηγητή, William Gell, *Narrative of a journey in the Morea*, Printer's statement from t.p. verso, London 1823, p. 70-72.

²⁷⁶ Η αιχμαλωσία διήρκεσε δυο μήνες, ενώ για την απελευθέρωση τους δόθηκαν 3.000 γρόσια, βλ. Κ. Δεληγιάννης, *Απομνημονεύματα*, ό.π., τ. Α', σ. 37.

²⁷⁷ Rouqueville (François Charles Hugues Laurent), *Travels through the Morea, Albania, and other parts of the Ottoman empire to Constantinople*, ό.π., p. 16, 31-32.

²⁷⁸ William Martin Leake, *travels in the Morea*, ό.π., v. II, σ. 123.

*όδοῦ, ἐκρέει ἄφθονον ὕδωρ ἐκ σπηλαιώδους μικράς ὀπῆς [...] Ἡ θέσις αὐτῇ, ἰδίως δε ἡ ὀπὴ ἐξ ἧς ἐξέρχεται τὸ ὕδωρ, καλεῖται τοῦ Κάτρη ἢ Τρούπα. Ἦν δέ ὁ Κάτρη οὗτος ληστῆς ἐγχώριος, ἐπὶ Τουρκοκρατίας ἀκμάσας· οὗτους, ἐλλοχεύων παρά τὴν θέσιν ταύτην, ἐλήστευε τοὺς διαβάτας καὶ εἰσερχομένους διὰ τῆς στενῆς ὀπῆς, ἐξ ἧς ἐκρέει τὸ ὕδωρ, ἀνήρχετο ὑπογείως εἰς τὸ ὑπερκείμενον σπήλαιον, ἔνθα ἀπέκρυπτε τὴν λείαν καὶ διέμενεν ἀνύποπτος καὶ ἀκαταδύωκτος».*²⁷⁹

Ο Δεληγιάννης σημειώνει ότι στα τέλη του 18^{ου} και στις αρχές του 19^{ου} αιώνα η δράση των κλεφτών είχε αυξηθεί, με συνέπεια αρκετές επιθέσεις εναντίον των χριστιανών προεστών. Τα παραδείγματά του αρκετά, μέσα σε αυτά αναφέρει το βιασμό της κόρης του προεστού της Νεμνίτσας, Θεοδώρας, την απαγωγή του προεστού Πέτρου Φαρμάκη, τη βίαιη συμπεριφορά προς τον προεστό του Ναυπλίου, Φαρμακόπουλο, στον οποίο και έριξαν βραστό λάδι μέχρι να τους ομολογήσει που είχε κρυμμένα τα χρήματα.²⁸⁰ Στα Απομνημονεύματα του προύχοντα της Καρύταινας αναφέρονται και άλλες περιπτώσεις βίαιης ληστείας καταλήγοντας στο συμπέρασμα, ότι οι περισσότερες πράξεις διαπνέονταν από άγρια ένστικτα και μίσος, ενώ δεν είχαν κανένα αίσθημα ελευθερίας για *τὴν μέλλουσαν εὐδαιμονίαν*, δεν είχαν όραμα και οργανωμένο σχέδιο για την απελευθέρωση του τόπου.²⁸¹ Ο Θ. Κολοκοτρώνης, στα Απομνημονεύματά του, δεν κάνει λόγο για ληστρικές επιδρομές, ενώ η αναφορά στην ονομασία κλέφτης, γίνεται μόνο όταν καταδιώκεται από την εξουσία στα 1805, αναφέροντας ότι οι λόγοι καταδίωξης ήταν γιατί: *«μᾶς ἐφθόνησαν»*.²⁸² Χωρίς να παρουσιάζει λεπτομέρειες για τις αιτίες της καταδρομής τους και τους λόγους της απόδρασης από την Πελοπόννησο για τη Ζάκυνθο.

Η ληστεία την περίοδο της οθωμανικής κατάκτησης στην Πελοπόννησο με τον έναν ή τον άλλο τρόπο ήταν εφικτό να περιοριστεί. Για παράδειγμα, η αμνηστία που δόθηκε στους κλέφτες και γενικότερα στους χριστιανούς την περίοδο της αλβανικής τρομοκρατίας σήμαινε ουσιαστικά προσκύνημα στους Οθωμανούς. Τα ένοπλα σώματα που σχηματίστηκαν την περίοδο αυτή ήταν παροδικά με ισχύ έως την καταστροφή των Αλβανών και την επαναφορά της προηγούμενης ησυχίας.²⁸³ Η οθωμανική εξουσία διέβλεπε με αυτόν τον τρόπο την ομαλή επανένταξη των

²⁷⁹ Χ. Π. Κορύλλος, *Πεζοπορία από Πατρών εις Τρίπολιν*, Τυπογραφείο ο Κάδμος, Πάτρα 1890, σ. 14-15.

²⁸⁰ Κ. Δεληγιάννης, *Απομνημονεύματα*, ό.π., τ. Α', σ. 37 – 39, Ε. Hobsbawm, *Ληστές*, ό.π., σ. 94-98.

²⁸¹ *στο ίδιο*, σ. 36.

²⁸² Θ. Κολοκοτρώνη, *Διήγησις*, ό.π., σ. 9 – 15.

²⁸³ Γ. Βλαχογιάννης, *Οι κλέφτες του Μοριά*, ό.π., σ. 110.

χριστιανών και μουσουλμάνων κλεφτών στην τοπική κοινωνία.²⁸⁴ Προσφέροντας, συγχρόνως, χρηματική αμοιβή για το κεφάλι κάθε Αλβανού, πέντε πιάστρα, όπως επίσης τρόφιμα, ενδύματα κ.ά.²⁸⁵ Ακόμη, η διοικητική δύναμη των προυχόντων στον Μοριά, ως αποτέλεσμα της νομιμοφροσύνης προς το Σουλτάνο και τις σχέσεις σεβασμού που εκχωρούν ο κατακτημένος στον κατακτητή και αντίστροφα, συμβάλλουν στην εξάλειψη της ληστείας. Αποτέλεσμα αυτής της νομιμοφροσύνης, τα νόμιμα ένοπλα τμήματα των κάπων, αποτελούμενα κυρίως από πρώην κλέφτες.²⁸⁶

Παρόλα αυτά, όταν ο κατακτημένος οδηγείται σε εξέγερση, εξαιτίας περιπτώσεων αλαζονείας και φανατισμού της εξουσίας, οι σχέσεις νομιμοφροσύνης διαρρηγνύονται. Η περίπτωση δολοφονίας στα 1764 των πέντε προυχόντων, κατέληξαν σε μυστικές συνεννοήσεις με τη Ρωσία και την επανάσταση των Ορλωφικών.²⁸⁷ Για αυτές τις εκφράσεις μίσους από την εξουσία, ο προύχοντας για να προστατεύσει τους ομόθησκους, αλλά κατά κάποιον τρόπο για να εκδικηθεί, συντηρεί τα ένοπλα τμήματα.²⁸⁸

Για την μουσουλμανική εξουσία, η επανένταξη των ληστών στο κοινωνικό σύνολο σήμαινε ταυτόχρονα και τον περιορισμό των επαναστατικών διαθέσεων; Κατά μία άποψη ναι, διότι μια πιθανή εξέγερση των Ελλήνων βασιζόταν και στη συνεργασία κλεφτών, εξαιτίας των τοπικών δικτύων υποστήριξης, της γνώσης των όπλων, των τακτικών πολέμου κ.ά. Έτσι, στην ουσία η Οθωμανική εξουσία ενδιαφερόταν περισσότερο για την εξόντωσή τους, άλλοτε σκληρένοντας τα μέτρα φύλαξης των δερβενιών,²⁸⁹ άλλοτε απειλώντας τους κοτζαμπάσηδες με θάνατο αν δεν

²⁸⁴ Δ. Δημητρόπουλος, *Θεόδωρος Κολοκοτρώνης, ό.π., σ. 13*, Κ. Δεληγιάννης, *Απομνημονεύματα, ό.π., τ. Α', σ. 35-36*.

²⁸⁵ Απ. Βακαλόπουλος, *Ιστορία του Νέου Ελληνισμού, ό.π., τ. Δ', σ. 552*.

²⁸⁶ Στην εκκαθάριση των ληστών στα 1806, οι προεστοί διατήρησαν τον προνόμιο να διαθέτουν ομάδες κάπων για την προσωπική τους ασφάλεια, παρά τον γενικό αφοπλισμό των χριστιανών. Ακόμη, πολλοί προεστοί είχαν στη διάθεσή τους και γενίτσαρους. Ο περιηγητής Gell αναφέρει το παράδειγμα του προεστού της Αρκαδίας, Αναστάσιου Πασχαλόπουλου να συνοδεύεται από του δικό του γενίτσαρο, βλ. W. Gell, *Narrative of a journey in the Morea, ό.π., σ. 6*.

²⁸⁷ Οι χριστιανοί προύχοντες διαρρηγνύουν την σχετική αυτονομία στο σύστημα της κατάκτησης, όταν η συμπεριφορά του πασά γίνεται άδικη και καταπιεστική με σκοπό την μείωση των πολιτικών δυνάμεων τους. Έτσι, η *ελέω θεού βασιλεία* του Σουλτάνου μετατρέπεται σε *θέλημα θεού* και διαμαρτυρία για την κακή εξουσία του κατακτητή με την μορφή της εξέγερσης και στροφή για την αντικατάσταση του μουσουλμάνου με χριστιανό βασιλιά. Εκλαμβάνοντας τις κοινωνικο-πολιτικές συμπτώσεις ως διεργασίες για παραγωγή νέων συμβόλων, βλ. Ν. Ροτζώκος, *Πολιτικές και κοινωνικοπολιτικές συγκρούσεις στο εικοσιένα, ό.π., σ. 118-126*.

²⁸⁸ στο ίδιο, σ. 101-126.

²⁸⁹ Αυτοκρατορικό φιρμάνι στις 30 Σεπτεμβρίου 1780 προς τον Κουρτ Αχμέτ πασά, βαλή του βλαετίου Αυλώνας και διοικητή των δερβενιών, ανατίθεται η καταπολέμηση της ληστείας στους δερβενατζήδες, βλ. Αλίκη Φακούρα, *Προύχοντες αυθεντίες του Μοριά 1715-1821, ό.π., σ. 193*.

τους έφερναν τα κεφάλια των ληστών, άλλοτε επιβάλλοντας έκτακτη φορολογία.²⁹⁰ Ιδιαίτερα, όταν η εξουσία σκλήραινε ζητώντας το θάνατό τους, σημαντικό ρόλο διαδραμάτιζαν οι κοτζαμπάσηδες, οι οποίοι χρησιμοποιούσαν ως έσχατη λύση το χριστιανικό πληθυσμό, ώστε να τους καταδιώξει. Παράλληλα, η τρομοκρατία που προκαλούσαν στον πληθυσμό καθώς και η επιβολή έκτακτων φορολογικών επιβαρύνσεων, αναγκάζαν το χριστιανικό λαό να ξεσηκωθεί, διότι το αίσθημα της αυτοσυντήρησης ήταν ισχυρότερο από οποιαδήποτε κοινωνικοπολιτισμική σχέση είχαν με τους κλέφτες. Ο Άγγλος βοτανολόγος – περιηγητής, Robert Walpole, κατά την διάρκεια του ταξιδιού στο Πύργο της Ηλείας έπεσε πάνω σε συμπλοκή ληστών με τους κατοίκους του χωριού, οι οποίοι αντιστέκονταν με τα τουφέκια τους.²⁹¹ Ένας από τους ληστές που κατατρυχόταν διαρκώς ήταν ο Ζαχαριάς, γνωστός για την βιαιότητά του και την τρομοκρατία που ασκούσε στους κατοίκους.

Η ληστεία από τα τέλη του 18^{ου} αιώνα και το διοικητικό διαχωρισμό της Μάνης μεταβάλλεται, αρχικά σε νόμιμη ενασχόληση με τα όπλα στη θέση του κάπου και κατόπιν σε εκβιαστική δράση. Η εικόνα αυτή οφείλεται στον γρήγορο πλουτισμό των προυχόντων καθώς και στο γεγονός ότι η άγρια φύση τους δεν μπορεί να διατηρηθεί εντός της νομιμότητας για μεγάλα χρονικά διαστήματα. Έτσι, λοιπόν, οι κλέφτες στο Μοριά γίνονταν κάποι με εκβιαστικούς όρους απειλώντας τους με καταστροφές, αν δεν τους διόριζαν. Οι εκβιαστικές απαιτήσεις είτε για τα καπιλίκια είτε για οφειλόμενους μισθούς (λουφέδες) εντείνονται την περίοδο πλουτισμού των προυχόντων²⁹² με συνέπεια τις πρωτοφανείς επιθέσεις στην κοινότητα και τους προύχοντες. Ο Ζαχαριάς στα 1780 – 1785 ζήτησε από τους κοτζαμπάσηδες του Μυστρά λουφέδες ύψους 5.000 γροσίων με την απειλή πως αν δεν του τα δώσουν θα κάψει όλα τα χριστιανικά και μουσουλμανικά τσιφλίκια.²⁹³ Ο προύχοντας Παπατσώνης κατέγραψε στα Απομνημονεύματά του τις εκβιαστικές μεθόδους που εφαρμόζαν οι κλέφτες με σκοπό να διοριστούν κάποι: «*Τότε έλυμαίνοντο οί κλέφτες οί τε Κολοκοτρωναίοι Θεόδωρος καί Ιωάννης άδελφοί, ό Γιώργης από τόν Άετόν τής Τριφυλίας καί έλήστευον πάντοτε τούς όμοφύλους των χριστιανοϋς και είχον άσυλον τά*

²⁹⁰ Από το ημερολόγιο του Ρήγα Παλαμίδα δίνονται στοιχεία για τα σκληρά μέτρα εναντίον των κλεφτών και κοτζαμπάσηδων, από τη μουσουλμανική διοίκηση, Αντλείται από τον Γ. Βλαχογιάννη, *Οι κλέφτες του Μοριά*, ό.π., σ. 120-121.

²⁹¹ Το γεγονός διαδραματίστηκε στις 26 Φεβρουαρίου του 1795, βλ. Robert Walpole, *Travels in various countries of the East: being a continuation of Memoirs relating to European and Asiatic Turkey, &c.*, printed for Longman, Hurst, Rees, Orme, and Brown, London 1821, p. 75-76.

²⁹² W. Gell, *Narrative of a journey in the Morea*, ό.π., p. 65-70.

²⁹³ Δημήτρης Κοπανίτσας, *Ένας προεστός του Μυστρά στην Επανάσταση. Γύρω από τον Αναγνώστη Κοπανίτζα*, Μορφωτικό Ίδρυμα Εθνικής Τραπέζης, Αθήνα 1998, σ. 59.

Πηγάρδια καί την Μάνην ἐκεῖ εἶχον τό ἄσυλόν τους καί ἠνάγκαζαν διά τῆς ληστείας τοὺς προεστοὺς διά να τοὺς βάνουν ἀρματολούς καί ὅτι δῆθεν οὗτοι νά ἐμποδίζουν τήν τε ληστείαν καί τήν ζωοκλοπὴν ἀπὸ τόν τόπο καί κατὰ καιρόν τοὺς ἔβγαναν καί μπουγιουρδί τοῦ πασιᾶ ὡς τοιοῦτους διορίζομενοι. Ἀλλ' ὅταν τοὺς ἐκοβαν τά χάρτζια ταῦτα ἦτοί τοὺς λουφέδες των, ἐθύμωναν καὶ ἤρχιζαν τήν παλιάν τους τέχνη με περισσότερη ἐπίταση».²⁹⁴

«μετά τὰ 1803, καταχρασθέντες τήν ὑπὲρ αὐτῶν πρόνοιαν τῶν εὐεργετῶν τους ἀγνωμονοῦντες ἐκτραχυλίσθησαν [...] ἐτόλμησαν καί ὑπήγον [...] καί ἐκαμαν ἐνέδρα εἰς τῆς Μαρμαριάς τὰ Σαπολίβαδα» στον πρωτοσύγκελο των Γαργαλιῶν Ανδριανόπουλο.²⁹⁵ Συγκεκριμένα, στα 1805 ο Γιώργας Κοσμάς (Γιώργας), γνωστός κλέφτης ἀπὸ τον Αετό της ορεινῆς Τριφυλίας (Μεσσηνία) καὶ ο Γιάννης Κολοκοτρώνης (Ζορμπάς) ἐπιτέθηκαν με το μπουλούκι τους στον πλούσιο προεστό. Ο Γιώργας πιθανόν να ἠθέλε να λάβει χρωστούμενους λουφέδες, ὡς πρῶην κάπος του Ἀνθιμου, ἢ να δείξει τὴν δυσαρέσκειά του που δεν διοριζόταν πλέον καπόμεπασης στην ἐπαρχία.²⁹⁶ Για τον Φωτάκο ἡ πράξη αὐτή ἦταν ἐνδειξη ἀντίδραση για τον πλουτισμό των τοπικῶν ἀρχόντων καὶ τὴν οικονομικὴ ἀφαίμαξη των ραγιάδων. Δημοτικὸ τραγούδι που ἀναφέρεται στην ἐπίθεση παρουσιάζει τοὺς ραγιάδες ὡς τα συνήθη θύματα των ληστῶν, ἀλλὰ καὶ των δυσβάσταχτων φόρων, τρέφοντας οργή για τον πρωτοσύγκελο Ἀνθιμο, ο οποίος εἶχε ἀνέλθει ταχύτατα στην οικονομικὴ καὶ πολιτικὴ κλίμακα: «Ἐρχετ' ὁ Πρωτοσύγκελλος (γιαρ) (α) ἀπὸ τοῦ Γαργαλιάνου/ κάλλιο νᾶχε τὸν πεθάνουν».²⁹⁷ Τὴν ἴδια περίοδο ἀκολούθησαν κι ἄλλες ἐπιθέσεις, για τις οποίες ἐγίνε ἀναφορά παραπάνω, το συμβάν, ὅμως, με τον πρωτοσύγκελο των Γαργαλιῶν ἦταν ἡ ἀρχὴ του τέλους για τὴ δράση των κλεφτῶν στην Πελοπόννησο.

Ἡ ἀντιμετώπιση τῆς ληστείας εἰσήχθη ἀπὸ τον Σουλτάνο Σελίμ Γ', κυρίως για τὴν προστασία του ντόπιου ἐμπορίου. Στα 1802, ξεκινοῦν οά διωγμοὶ των κλεφτῶν καὶ ἐντατικοποιοῦνται στα 1805, περίοδος ὅπου προετοιμαζόταν ὁ πόλεμος με τὴ Ρωσία, καὶ ολοκληρώθηκαν τὸ Μάρτιο του 1806. Ο Θ. Κολοκοτρώνης για τοὺς διωγμούς αὐτοὺς γράφει ὅτι ἡ ἀπόφαση ἐκκαθάρισή τους ἦταν ὕστερα ἀπὸ αἶτημα

²⁹⁴ Π. Παπατσώνης, *Απομνημονεύματα ἀπὸ των χρόνων τῆς Τουρκοκρατίας μέχρι τῆς βασιλείας Γεωργίου Α΄*, Βιβλιοθήκη Γενικῶν Ἀρχείων του Κράτους, Αθήνα 1960, σ. 34-35.

²⁹⁵ Τον Ανδριανόπουλο συνόδευε μικτὴ φρουρὰ ἀπὸ πέντε μουσουλμάνους καὶ ἐπτά χριστιανούς, ἐνῷ μαζί με τοὺς Κολοκοτρωναίους στην ληστεία καὶ ἀπαγωγή του πρωτοσυγκελου εἶχαν τὴν βοήθεια κάποιου Ρουμελιώτη με τὸ ὄνομα Σίμος, βλ. Κ. Δεληγιάννης, *Απομνημονεύματα*, ὁ.π., τ. Α΄, σ. 35-37.

²⁹⁶ *στο ἴδιο*, σ. 37.

²⁹⁷ Μ. Οικονόμου, *Ιστορικὰ τῆς Ἑλληνικῆς παλιγγενεσίας*, ὁ.π., σ. 49.

της Γαλλίας προς την Υψηλή Πύλη για να μην υπάρξει πιθανότητα επαναστατικού αναβρασμού εξαιτίας και του επικείμενου ρωσο-οθωμανικού πολέμου: «διὰ τί μία ἡμέρα εἴμποροῦν νά κάμουν ἐπανάστασιν».²⁹⁸ Προς αυτή την κατεύθυνση συνέβαλαν, όχι μόνο η διοίκηση, αλλά και η Εκκλησία. Ειδικότερα, το αφοριστικό φερμάνι της Εκκλησίας συνεπικούρησε, ώστε ο λαός να υπακούσει στις διαταγές του Μορά Βαλεση Οσμάν και έτσι να στραφεί εναντίον τους.²⁹⁹ Το κυνηγητό ξεκίνησε το Γενάρη του 1806, στην καρδιά ενός βαρύ χειμώνα με πολλά χιόνια. Στόχος γίνονται ο Θεόδωρος Κολοκοτρώνης,³⁰⁰ ο Πέτροβας, ο Δαγρές, ο Κεφάλας, ο Τουρκολέκας, ο Νικήτας Τρίγκας, ο Κούστας και ο καπετάν Γιώργας από τον Αετό.³⁰¹ Ο Dodwell, στην περιήγηση του την περίοδο αυτή στο Μοριά, συνάντησε έναν οπλισμένο παπά με 30 αρματωμένους, που έτρεχαν στο χωριό Αλιτούργι³⁰² για να βοηθήσουν τους Οθωμανούς, οι οποίοι είχαν περικυκλώσει 140 κλέφτες.³⁰³ Ο Leake για τις διώξεις των κλεφτών καταγράφει δυο μπαϊράκια Αλβανών από την Ρούμελη, περίπου 120 άτομα, να καταφθάνουν στο Μοριά, ώστε να ενισχύσουν τις εκκαθαριστικές επιχειρήσεις του πασά,³⁰⁴ τέλος, η ψυχρή υποδοχή από τους Μανιάτες, βοήθησε για την επίτευξη του στόχου. Έτσι, την περίοδο του ρωσο-οθωμανικού πολέμου (1806-1812) άλλοι κλέφτες προσκυνούν, άλλοι γίνονται κάποι, ενώ άλλοι φεύγουν για τα Επτάνησα.³⁰⁵

²⁹⁸ Φοβούνταν την συνεργασία των κλεφτοκαπεταναίων με τους Ρώσους, βλ. Θ. Κολοκοτρώνης, *Διήγησις*, ό.π., σ. 16, Ελένη Αγγελομάτη-Τσουγκαράκη, *1821 Η γέννηση ενός έθνους – κράτους, Η προεπαναστατική Ελλάδα*, εκδ. Σκάι βιβλίο, Αθήνα 2010, τ. Α', σ. 137-140.

²⁹⁹ Ο Πατριάρχης έστειλε αφορισμό, 12 Δεσπότες και κοτζαμπάσηδες τον υπόγραψαν (τέλη Δεκεμβρίου του 1806), ώστε όλοι οι κληρικοί και ειδικά ο λαός να υπακούσει αμέσως στις διαταγές του Μορά βαλεσή. Ο λαός, σύμφωνα με τον Οικονόμου, ανεχόταν ακόμα τους κλέφτες και μόνο με τον αφορισμό κατάφεραν να τον πάρουν με το μέρος τους. Ο Βλαχογιάννης δεν παραδέχεται πως βγήκε αφοριστικό φερμάνι, ενώ ο Κονδάκης λέει ότι ήταν μυστικό. Τέλος, ο Κανδηλώρος γράφει: «ή ληστεία τοῦ πρωτοσύγκελλου ἦτο κατ' οὐσίαν πρόδοσις, ὅπως καί διὰ τῆς φωνῆς τῆς Ἐκκλησίας ἐπισπεύθη ἡ ἐξόντωσις τοῦ ἀρματωλισμοῦ», Αντλείται από τον Τ. Σταματοπούλο, *Ο εσωτερικός αγώνας πριν και την επανάσταση του '21*, ό.π., τ. Α', σ. 39- 40.

³⁰⁰ Ο Θ. Κολοκοτρώνης δεν παραδέχεται ότι έλαβε μέρος στη ληστεία του πρωτοσύγκελου. Ο Νίκος Βέης αναφέρει ότι ο αδερφός του Γιάννης είχε διαφορές με τον πρωτοσύγκελο, βλ. *Στο ίδιο*, σ. 28 – 30.

³⁰¹ Ο καπετάν Γιώργας, είχε αιχμαλωτίσει 5–6 άτομα στην Καλαμάτα. Οι προύχοντες της περιοχής παραπονέθηκαν στον πασά ότι η δύναμη που τους έδωσε για να εξοντώσουν τους κλέφτες ήταν μικρή, βλ. *Στο ίδιο*, σ. 28.

³⁰² Η τελευταία νίκη των κλεφτών ήταν στο Αλιτούργι, όπου σκότωσαν Τούρκους και ραγιάδες, τους οποίους έριξαν στο ποτάμι της Μαυροζούμενας. Από τη μεριά των κλεφτών, σκοτώθηκε μόνο ο Αγγελής Πέτροβας, βλ. ΓΑΚ, Χειρόγραφο Παπατσώνη, συλλογή Βλαχογιάννη, σ. 164.

³⁰³ Edward Dodwell, *A classical and topographical tour through Greece, during the years 1801, 1805, and 1806*, printed for Rodwell and Martin, London 1819, τ. 2, σ. 354 - 356.

³⁰⁴ W. M. Leake, *Travels in the Morea*, ό.π., ν. II, σ. 152-153.

³⁰⁵ Π. Ροδάκης, *Κλέφτες και αρματολοί*, ό.π., τ. Α', σ. 309.

Ένας ακόμη λόγος για την καταδίωξή τους ήταν και τα γεγονότα στα Βέρβαινα, σύμφωνα με τα οποία, όταν ο Θ. Κολοκοτρώνης μαζί με τον Μπάλιο έφτασαν κατατρεγμένοι και πεινασμένοι στο κεφαλοχώρι, οι προεστοί αρνήθηκαν να τους προσφέρουν οποιαδήποτε βοήθεια λέγοντάς τους ότι: «*έχουμε βόλια και μπαροῦτι για τους κλέφτες*». Η άρνηση της βοήθειας οδήγησε στην κατάληψη του πύργου του προεστού Αδραχτά και του σπιτιού του παπά Σωτήρου, στο οποίο και βρήκαν αντίσταση και αφού πήραν ορισμένους αιχμαλώτους «*χάλασαν τα Βερβαίνα*». Συνέπεια των παραπάνω να στρέψουν τους κατοίκους εναντίον των κλεφτών, ενισχύοντας την έχθρα μεταξύ των προυχόντων και των ενόπλων, η οποία και θα ενταθεί την περίοδο της Επανάστασης.³⁰⁶

Τα τοπικά δίκτυα υποστήριξης, όπως αναφέραμε, από το 1780 και έπειτα αποδυναμώνονται. Διότι, η κοινότητα αδυνατεί να τους προστατεύσει καθώς απειλείται με θάνατο ή αφορισμό, αλλά και γιατί επανειλημμένα έχει πληγεί από τις επιθέσεις τους. Παρ' όλη την άνιση κατανομή των φόρων και τον γρήγορο πλουτισμό ορισμένων χριστιανών, όπως του Ανδριανόπουλου, η χριστιανική κοινωνία δεν προστατεύει τους κλέφτες, αλλά συνηγορεί στην εξαφάνισή τους. Οι προύχοντες από την πλευρά τους μέσω της άσκησης πρώτα ψυχολογικής βίας – τρομοκρατίας κατάφεραν να εκριζώσουν το φαινόμενο της ληστείας και της αποδοχής της από τον απλό λαό προτάσσοντας το αίσθημα της κοινής ευθύνης. Κατόπιν, οι διπλωματικές κινήσεις για τον αποκλεισμό της Μάνης και τέλος η ένοπλη καταδίωξη εκμηδένισαν τον αριθμό των κλεφτών.

Για τα χρόνια της καταδίωξης, ο Κολοκοτρώνης σημειώνει, χωρίς να προσπαθεί να δημιουργήσει εντυπώσεις και αντιπάθειες, όπως αντίστοιχα ο Δεληγιάννης, ότι στα 1802 ο βοεβόδας της Πάτρας εξέδωσε φερμάνι για το χαλασμό του ίδιου και δυο Πετιμεζάδων, απειλώντας με θάνατο τους κοτζαμπάσηδες των Καλαβρύτων και της Καρύταινας: «*Ο Γ. Ζαΐμης, Άσημάκης, τόν είχε τόν Πετιμεζά εἰς τά χέρια του, διότι ἐπήγαινε καθημερινῶς εἰς τά Καλάβρυτα [...] Ὁ Δεληγιάννης ὀρκώνει δύο προεστούς νά μέ σκοτώσουν· ἦτον δύσκολο, διότι ἤμουν πολλά προφυλαχτικός*».³⁰⁷ Συνήθης πρακτική για τη δολοφονία ξακουστών κλεφτών ήταν η ανάθεση καπηλικίων από

³⁰⁶ Τ. Σταματόπουλος, *Ο εσωτερικός αγώνας πριν και την επανάσταση του '21*, ό.π., τ. Α', σ. 41-42.

³⁰⁷ Ο Πετιμεζάς δολοφονείται στα Καλάβρυτα. Ανάμεσα στα άτομα που έδρασαν για τη δολοφονία των Πετιμεζαίων εκτός των κοτζαμπάσηδων και των τούρκων Λαλαίων ήταν και παλαιοί σύντροφοί τους, οι Κοντογιώργης και ο Μακρυβασίλης, οι οποίοι δούλευαν τώρα στους προύχοντες ως κάποι, βλ. Θ. Κολοκοτρώνης, *Διήγησις*, ό.π., σ. 13-15, Τ. Σταματόπουλος, *Ο εσωτερικός Αγώνας*, ό.π., τ. Α', σ. 34-36.

τους κοτζαμπάσηδες και τον πασά. Οι κλέφτες, αν αντιλαμβάνονταν την πλεκτάνη, όπως ο Κολοκοτρώνης, ξαναέπαιρναν τα βουνά, ανακυκλώνοντας τις δολοπλοκίες, προδοσίες και ανιμαχίες. Στην περίπτωση του Κολοκοτρώνη, η πλεκτάνη των προκρίτων, οδήγησε σε πολεμική προετοιμασία. Ο Γέρος του Μοριά είχε περίπου 40 συντρόφους μαζί του, ενώ οι προύχοντες διόρισαν έναν Οθωμανό μπουλούκμπαση με 200 στρατιώτες. Ο μπουλούκμπασης τους βρήκε στο χωριό Κερπενή, αλλά κατάφεραν να γλυτώσουν και να κλειστούν στο μοναστήρι της Κερνίτζας: «*ἔπιασα τὸν ἄγριον τόπον [...] Εἰς τὰ Μαγούλιανα ἐσκοτώσαμεν τοὺς Τούρκους (ἔκαϊα τὰ χωριά). Οἱ προεστοὶ βάζουν τον Κόλια, διὰ νὰ προσπέσῃ νὰ συμβιβασθούμε, νὰ ἡσυχάσουμε. Μας ἔδωσαν τὸ ἄρματωλίκι (τῆς Καρύταινας). Περάσοντας τρεῖς, τεσσάρους μῆνες ὁ Δεληγιάννης ἤθελε νὰ μᾶς χαλάσῃ, πλὴν δὲν ἠμπόρουνε [...]*’Ο Δεληγιάννης [...] *Εἶχε φίλον εἰς τοῦ Λάλα τὸν Χασάναγα Φιδᾶ, καὶ τὸν ἐβάλλε νὰ μᾶς σκοτώσῃ*».³⁰⁸

Ο Φραντζής, για τα μέσα που χρησιμοποιούσαν οι προύχοντες, αναφέρει ότι: «*Ἐνίστε ἐγένετο καὶ ἀπάται ἐκ μέρους τινῶν ἐκ τῶν κατὰ τὰς ἐπαρχίας προεστώτων διὰ νὰ τοὺς δολοφονήσωσι (τους κλέφτες) κατ’ ἀξοχὴν δέ ὅταν διώριζαν του «κλέπτας Κάπους ἢ Καποπασίδες*».³⁰⁹ Το ίδιο ομολογεί και ο Παπατσώνης, όταν γράφει πως ο «*ὁ Πασιδᾶς διὰ προτροπῆς τῶν προεστῶν τοὺς διώριζεν ἄρματωλοὺς ὅλους τούτους μέ σκοπὸν νὰ τοὺς βάλουν εἰ τὸ χέρι διὰ πλαγίων μέσων, νὰ τοὺς φονεύσῃ ἀλλ’ αὐτοὶ συσσωματωμένοι περιεφέροντο*».³¹⁰ Ο Κολοκοτρώνης, κατά τη διάρκεια θητείας του ως κάπος, προδίδεται ξανά από ντόπιους προεστούς και πολιορκείται στην Ξεροκερπινή, στην οποία λαβώθηκε ο αδερφός του Γιάννης, τα γεγονότα έλαβαν χώρα στις 7 Μαρτίου του 1804. Ύστερα από αρκετές καταδιώξεις και προδοσίες ο Κολοκοτρώνης, τελικά ξέφυγε και κατέφυγε στη Ζάκυνθο: «*Στὰ 1805 πηγαίνω στήν*

³⁰⁸ Λίγοι προεστοί παίρνουν το μέρος του Κολοκοτρώνη και των συντρόφων του. Ένας από αυτούς ήταν ο προεστός Αναγνώστης Μπακάλης από το Γαρζενίκο, που τους έδωσε την είδηση για τη διαταγή της δολοφονίας τους, βλ. Θ. Κολοκοτρώνης, *Διήγησις, ό.π.*, σ. 13-15, C. Fauriel, *Ελληνικά δοτικά τραγούδια*, Α' έκδοση του 1824-1825, επιμέλεια έκδοσης Αλέξης Πολίτης, Πανεπιστημιακές εκδόσεις Κρήτης, Ηράκλειο 1999, τ. Α', σ. 49-50.

³⁰⁹ Παρόλα αυτά οι κλέφτες και εξαιτίας της καχύποπτης φύσης τους κατάφεραν να γλιτώνουν. Χαρακτηριστικό παράδειγμα κλέφτη που ξέφυγε από τον προύχοντα Δεληγιάννη ήταν ο Θ. Κολοκοτρώνης. Μάθαιναν για τις κινήσεις των προυχόντων, όπως λέει ο Φραντζής, από άτομα που είχαν στην εξουσία, από αγάδες και μπέηδες και έτσι έπαιρναν μέτρα για την ασφάλειά τους, με εξαίρεση το Θ. Κολοκοτρώνη, ο οποίος ήταν προσεκτικός *ὕπερ τὸ δέον*, βλ. Α. Φραντζής, *Ἐπιτομή τῆς ἱστορίας τῆς ἀναγεννηθείσης Ἑλλάδος*, ό.π., τ. Α', σ. 39-40.

³¹⁰ ΓΑΚ, Χειρόγραφα Παπατσώνη – Συλλογή Βλαχογιάννη, σ. 150.

*Ζάκυνθο. Ο Αυτοκράτορας Αλέξανδρος κάνει πρόσκληση για να γραφούν οι Έλληνες στα στρατεύματα».*³¹¹

Να σημειωθεί ότι, την περίοδο των καταδιώξεων, οι κοτζαμπάσηδες έστειλαν μεσάζοντα στους κλέφτες, οι οποίοι κρύβονταν στα βουνά, ζητώντας τους να περάσουν στην Ζάκυνθο για να σωθούν και να εκπαιδευτούν από Άγγλους στρατιωτικούς, ώστε κατά το Δεληγιάννη να προετοιμαστούν για τον απελευθερωτικό αγώνα των Ελλήνων.³¹² Η προσπάθεια προστασίας των ενόπλων του Μοριά, παρά τους απαξιωτικούς προσδιορισμούς κυρίως ως *απόβλητα* μέλη της κοινωνίας, οφείλεται στο γεγονός ότι διακρίθηκαν από τον απλό λαό εξαιτίας της ικανότητας να χειρίζονται τα όπλα, χωρίς όμως να εξομοιώνονται με τους κοτζαμπάσηδες, διότι για αυτούς ήταν *«ταπεινής καταγωγής»*.³¹³

Η στάση των προυχόντων δικαιολογημένα προκάλεσε αντιδράσεις σε ιστορικούς και αναγνωστικό κοινό, αλλά και έντονη απορία για τις σχέσεις τους με τους κλέφτες. Η στάση αυτή εξηγείται από το γεγονός ότι η οποιαδήποτε προσπάθεια να τους θέσουν υπό τη δικαιοδοσία τους ή να επιδιώξουν την φυγή τους ήταν απόρροια της δικής τους υποταγής στην εξουσία του Σουλτάνου, διότι, έτσι θα διασφάλιζαν την ύπαρξη και τη διοικητική οργάνωση της χριστιανικής κοινότητας, αλλά και την διατήρηση τους ως εκπροσώπους του ενιαίου συνόλου των χριστιανών.³¹⁴ Έβλεπαν τον εαυτό τους, εφόσον ήταν η ανώτερη τάξη, ως η ηγεσία που αναλαμβάνει να πάρει αποφάσεις με το πρόσχημα της ευθύνης και της σωφροσύνης. Έτσι, προφασιζόμενοι τα συμφέροντα των χριστιανών καταδιώκουν και εξοντώνουν

³¹¹Μαζί μ' αυτόν πήγαν στη Ζάκυνθο και πολλοί Ρουμελιώτες, Σουλιώτες καθώς και συμπατριώτες του Πελοποννήσιου, που εντάχθηκαν στα γαλλικά ή στα αγγλικά στρατιωτικά σώματα. Ο Κανέλλος Δεληγιάννης, παρουσιάζει με διαφορετικό τρόπο τη σωτηρία του Κολοκοτρώνη από τους Οθωμανούς γράφοντας πως ο ίδιος έπαιξε καθοριστικό ρόλο, βλ. Δ. Δημητρόπουλος, *Θεόδωρος Κολοκοτρώνης, ό. π.*, σ. 36 και 44 – 45. Για τις διώξεις των Κολοκοτρωναίων, βλ. Μ. Οικονόμου, *Ιστορικά της Ελληνικής παλιγγεννεσίας, ό.π.*, σ. 46-54.

³¹²Ο μεσάζοντας δολοφονείται από τους κλέφτες. Η οικογένεια Δεληγιάννη, ήθελε να στείλει τους Κολοκοτρωναίους στην Ζάκυνθο, στην οποία βρίσκονται και άλλοι φυγάδες, ώστε να εκπαιδευτούν σύμφωνα με τα αγγλικά πρότυπα από τον Άγγλο Ριχάρδο Τσιούρτς, από τον αξιωματικό Ηλία Χρυσπάθη, από τον Χαράλαμπο Βιλαέτη, και άλλους, βλ. Κ. Δεληγιάννης, *Απομνημονεύματα, ό.π.*, τ. Α', σ. 38.

³¹³Ν. Ροτζώκος, *Πολιτικές και κοινωνικοπολιτικές συγκρούσεις στο εικοσιένα, ό.π.*, σ. 207. Η άποψη που κυριαρχούσε την περίοδο αυτή για τις παραδοσιακές κοινωνίες, ότι η ιεραρχία του κόσμου είναι δεδομένη και αδιαμφισβήτητη, ήταν αδύνατο να καταστεί η κοσμική τάξη αντικείμενο κριτικής και δημόσιου διαλόγου. Κοινό στοιχείο των μουσουλμάνων και των χριστιανών, η τάξη του κόσμου εγγράφεται στο σχέδιο που πρόβλεψε η θεία πρόνοια για τους ανθρώπου. Οποιαδήποτε διαφωνία με τα θέσφατα έπαιρνε την μορφή θρησκευτικής αίρεσης, βλ. Ν. Κοταρίδης, *Παραδοσιακή επανάσταση και εικοσιένα, ό.π.*, σ. 14-15, Peter L. Berger – Thomas Luckmann, *The social construction of reality: A Treatise in the Sociology of Knowledge*, Penguin Books, London 1971, p. 140.

³¹⁴Ν. Ροτζώκος, *Πολιτικές και κοινωνικοπολιτικές συγκρούσεις στο εικοσιένα, ό.π.*, σ. 110.

τις δυνάμεις των κλεφτών. Για τον Σπηλιάδη η *αρχή* των προυχόντων πάνω στο λαό, δεν βασιζόταν στην αυθεντία τους ή στα προνόμια που σταδιακά αποκτούσαν από τον Σουλτάνο, αλλά στην δυνατότητα άσκησης βίας, επιβάλλοντας το φόβο. Θα έλεγε κανείς ότι η καταδίωξη των κλεφτών στα 1804/5 και η εξολόθρευση τους ήταν αποτέλεσμα αυτής της βίας καθώς επίσης και της παρουσίας τους, ως μη εμφορούμενοι από πατριωτικά και θρησκευτικά φρονήματα. Όταν, όμως, αναδεικνύονται την περίοδο της Επανάστασης πρωταγωνιστές, οι κοτζαμπάσηδες σπεύδουν να τους προσφέρουν τα «*όπλα της έπαρχίας*» τους, όπως στην περίπτωση του Θ. Κολοκοτρώνη στην Καρύταινα. Οι Δεληγιανναίοι φοβούμενοι μην εκδικηθεί για ό,τι είχε υποστεί η οικογένεια του την εποχή των διωγμών του προσφέρουν τα όπλα για συμβιβασμό. Αντίστοιχο φόβο προκαλούσαν και οι Πλαπούταιοι, όπου στους διωγμούς οι Δεληγιάννηδες είχαν βλάψει τον αρχηγό της οικογένειας, Κόλια.³¹⁵

Γενικότερα, ο Σπηλιάδης παρουσιάζει ως επίορκους τους κοτζαμπάσηδες, οι οποίοι παραβιάζουν τους κανόνες που διέπουν τις σχέσεις εξουσιαζόμενου – εξουσιαστή, άρχοντα – κάπου, όπως στην περίπτωση του Κολοκοτρώνη, που κατά τη διάρκεια των καταδιώξεων και των συμπλοκών δολοφονείται ο αδελφός του Γιάννης και αρκετά μέλη της οικογένειά του. Ο Κολοκοτρώνης παρά την διαμάχη που είχε με την οικογένεια Δεληγιάννη επεδίωξε μια ειρηνική σχέση μαζί τους. Στα Απομνημονεύματά του δεν επιχείρησε να αμαυρώσει το όνομα της οικογένειας Δεληγιάννη, διότι για τον Κολοκοτρώνη η συνδρομή όλων, υπό τη διεύθυνση της Φιλικής Εταιρείας για την επίτευξη εθνικής ανεξαρτησίας, ήταν μοναδικός στόχος.³¹⁶ Η περίπτωση των Πλαπούταιων είναι διαφορετική, οι οποίοι συνέχιζαν να προσφέρουν τις υπηρεσίες τους φυλάσσοντας τον άρχοντα από τους εχθρούς του παρά την καταδίωξη του Κόλια Πλαπούτα. Στην περίπτωση του Κ. Πλαπούτα ο Ι. Δεληγιάννης ενώ ήταν ορκισμένος να τον θεωρεί αδελφό (αδελφοποιητό), διαρρηγνύει τις αδελφοποιημένες σχέσεις και τον σκοτώνει. Η κοινοτική εξουσία, οδηγείται σε μια τέτοια πράξη, αθετώντας τον όρκο της, στην περίπτωση που ο κάπος διαταράσσει την ομαλότητα την τοπικής κοινωνίας και θέτει σε κίνδυνο την εξουσία του άρχοντα.³¹⁷ Επομένως, ο Σπηλιάδης ενοχοποιεί την στάση των κοτζαμπάσηδων απέναντι στους κλέφτες, ανασυστήνει την εικόνα των κλεφτών, αποδυναμώνει την

³¹⁵ Νικόλαος Σπηλιάδης, *Απομνημονεύματα*, Υπό Χ. Ν. Φιλαδελφέως, Αθήνα 1851, τ. Α', σ. 79-80.

³¹⁶ Π. Πιζάνιας, *Από ραγιάς Έλληνας πολίτης*, ό.π., σ. 42.

³¹⁷ Ν. Ροτζώκος, *Πολιτικές και κοινωνικοπολιτικές συγκρούσεις στο εικοσιένα*, ό.π., σ. 224.

ηγετική προυχοντική τάξη την περίοδο της Επανάστασης και παρουσιάζει τους κλέφτες ως την ουσιαστική δύναμη που οδήγησε του Έλληνες στην ελευθερία.³¹⁸

Την περίοδο του χαλασμού τους, στα 1806, ο Φραντζής βεβαιώνει ότι σκοτώθηκαν 600 κλέφτες. Αντίθετα ο Βλαχογιάννης δέχεται ότι οι περισσότεροι από αυτούς που χάθηκαν ήταν αθώοι χωριάτες «*ὑποφοι γιατάκηδες*»³¹⁹ και ότι οι αληθινοί κλέφτες ήταν μόνο 150. Οι Οθωμανοί κυνηγούσαν όσους έμεναν αμέτοχοι στον καταδιωγμό των κλεφτών, έκοβαν τα κεφάλια τους και τα παρουσίαζαν στον βεζίρη ως κεφάλια κλεφτών. Ο υπερβολικός Γρηγοριάδης γράφει ότι σκοτώθηκαν 250 αρχηγοί και 6000 κλέφτες.³²⁰ Όποιος κι αν ήταν ο αριθμός των κλεφτών το κλείσιμο της Μάνης αποτέλεσε το κλειδί των επιχειρήσεων για την εξόντωσή τους.³²¹ Ο Κολοκοτρώνης αναφέρει ότι η απόφαση αυτή είχε προεξαγγελθεί από το 1803, όταν η Υψηλή Πύλη διόρισε Μανιάτμπεη τον Αντώνη Γρηγοράκη.³²² Επί καπετάνμπεη Σερεμέτ μπέη, η Πύλη διέταξε να καθαιρεθεί ο Κουμουνδουράκης, ο οποίος είχε συλληφθεί ως κατηγορούμενος υπόθαλψης ληστείας, ενώ χρωστούσε συσσωρευμένους φόρους ετών.³²³ Επιπροσθέτως, οι Κουμουνδουράκηδες, οι Μούρτζινοι, φίλοι του Κολοκοτρώνη, εξορίστηκαν από την Μάνη από τον Αντωνόμπεη.³²⁴ Ο Θ. Κολοκοτρώνης, αναφέρει σχετικά: «*Οί κλέφτες [...]*

³¹⁸ Ο Κ. Δεληγιάννης μπροστά στον διασυρμό του ονόματός του και των ομοίων του αγανακτεί στο παραμύθι στην *Χαλιμάν* όπως συνηθίζει να λέει για το έργο του Σπηλιάδη, βλ. Κ. Δεληγιάννης, *Απομνημονεύματα*, ό.π., τ. Α', σ. 164.

³¹⁹ Ο Παναγιώτης Παπατσώνης αναφέρει τα εξής για τους γιατάκηδες: «*Επαλούκωσε τοιούτους γιατάκηδες, τροφοδότες υπέρ τούς 30 [...] και ό κλέφται τότε έδέησε να χωρισθοῦν εις μπουλούκια μικρά από 3-4-5, όπως δυνηθοῦν να κρυφθοῦν διότι καί τά παράλια έπιάσθησαν, αλλά τροφήν πλέον δέν εύρισκον διά τόν τρόπον τῶν παλουκωμένων.[...] Έπεσαν καί εις τούς Μύλους, αλλά τούς συνελάμβανον καί έκει, ώστε δέν έμεινεν οὔδέ εις έξ αύτῶν' ὅλοι έφονεύθησαν από τούς ίδιους γιατάκηδες, όπου άλλοτε τούς έτροφοδοτούσαν καί έκρυπτον*», βλ. ΓΑΚ, Παπατσώνης, Συλλογή Βλαχογιάννη, σ. 164 – 165.

³²⁰ Από την οικογένεια των Κολοκοτρωναίων, την περίοδο 1762 – 1806, σκοτώθηκαν 70 άτομα, βλ. Τ. Σταματόπουλος, *Ο εσωτερικός αγώνας πριν και την επανάσταση του '21*, ό.π., τ. Α', σ. 53. Θα πρέπει ακόμη να σημειωθεί, ότι μετά το χαλασμό τους και την ενίσχυση της ασφάλειας, ευνοήθηκε η ανάπτυξη των εμπορικών συναλλαγών, με αυξημένη τη συμμετοχή των Ελλήνων στο εμπόριο και τις μεταφορές στην Πελοπόννησο που ξεπερνούσαν το 60%. Αυτό είχε ως συνέπεια την εμφάνιση μιας νέας τάξης στο Μοριά, της αστικής, βλ. Ελένης Αγγελομάτη-Τσουγκαράκη, *1821 Η γέννηση ενός έθνους – κράτους*, ό.π., τ. Α', σ. 140.

³²¹ Αρκετές περιπτώσεις κλεφτών κατέφευγαν στη Μάνη, μεταφέροντας τις περισσότερες φορές και τις οικογένειές τους, όπως ο Θ. Κολοκοτρώνης. Επίσης, καταφύγιο ήταν και για τους προύχοντες όταν καταδιώκονταν από την εξουσία για δημοσιονομικές καταχρήσεις, όπως η περίπτωση του Δ. Παπατσώνη, βλ. Κ. Δεληγιάννης, *Απομνημονεύματα*, ό.π., τ. Α', σ. 27, 34, Π. Παπατσώνης, *Απομνημονεύματα*, ό.π., σ. 33-34.

³²² Πρώτος ξάδελφος του παλαιότερου μπέη Τζανέτου Γρηγοράκη, βλ. Θ. Κολοκοτρώνης, *Διήγησις*, ό.π., σ. 11.

³²³ Αρχείο της κοινότητας της Ύδρας 1778-1832, Αντώνιος Λιγνός, Πειραιάς 1921, τ. Β', σ. 45-46.

³²⁴ Τ. Γριτσόπουλος, *Κλεφτο-αρματολικά Πελοποννήσου και η επίθεσις κατά του Πρωτοσύγγελου*, ό.π., σ. 23.

ἐφυλάγονταν ἐπάνω εἰς τὴν Μάνην ἕως τὰ 1780. Ἐτότενες ἦλθεν ὁ Καπετάν Πασάς, καὶ ἄρχισε μπεηλίκι [...] Ποτέ τὰ ἄρματα δέν τὰ ἔδωκαν οἱ Μανιάτες, διατί καὶ πρῶτα ὅπου ἐπήραν τὴν Πελοπόννησον ὅλην ἔμεινε νὰ πάρουν καὶ τὴν Μάνην. Πλὴν τι νὰ κάμουν εἰς τὴν Μάνην πού ἀπέθαναν ἀπὸ τὴν πείνα καὶ δίψα, καὶ δέν τοὺς ἔδιδε χέρι νὰ κατοικήσουν. Ἐγύρουν τὸν ἡμερον τόπον καὶ ὄχι τὸν ἄγριον, καθὼς εἰς τὴν Πελοπόννησον ὅλοι οἱ ἄγριοι τόποι ἔγιναν ιδιόκτητοι. Τί διάφορον εἶχαν οἱ Τοῦρκοι ἀπὸ τὸν πετρώδη τόπον;».³²⁵

Επίσης, οἱ κοτζαμπάσηδες μεταχειρίστηκαν καὶ ἄλλους τρόπους γιὰ τὴν ἐξάλειψή τους. Επεδίωξαν νὰ τοὺς σκοτώσουν μέσω τῶν κουμπαριῶν, οἱ ὁποῖες αποτελοῦσαν ἓνα ἀπὸ τὰ βασικά δίκτυα υποστήριξης. Γιὰ παράδειγμα ὁ Θ. Κολοκοτρώνης καταφεύγει στὴ Μάνη στὸν συμπέθερό του Δουράκη,³²⁶ γιὰ νὰ σωθεῖ. Στὴν διάρκεια τῆς παραμονῆς του, ὁ Δουράκης καὶ ὁ ηγούμενος τοῦ μοναστηρίου τῆς Παναγιάς προσπάθησαν νὰ τὸν φαρμακώσουν. Ὁ Κολοκοτρώνης, μετὰ τὴ βοήθεια τῆς γυναίκας τοῦ Δουράκη, τοῦ ἀδερφοῦ τοῦ Δουράκη, τῆς κόρης τοῦ Παναγιώταρου καὶ τοῦ Βασίλη Βενετσιανάκη, κατέφυγε στὸ Τσιρίγο (Κύθηρα) καὶ ἔπειτα στὴ Ζάκυνθο.³²⁷ Ὡστόσο, γνωστά ὀνόματα κλεφτῶν δὲν κατάφεραν νὰ ξεφύγουν τὴν δολοφονία ἀπὸ κοτζαμπάσηδες-κουμπάρους. Τὸ γνωστότερο παράδειγμα δολοφονίας ἦταν αὐτὸ τοῦ Ζαχαριά. Ὁ Ζαχαριάς ὡς κλέφτης κατατρεχόταν ἀδιάκοπα, λόγω τῆς ἀγριότητάς του. Ποτέ δὲν χρημάτισε κάποιος, ἐνῶ ἐκτός ἀπὸ κλέφτης διατέλεσε καὶ πειρατής. Ἦταν ἀνεξέλεγκτος διαπράττοντας τρομερὰ κακοουργήματα, ὅπως τὸ βιασμό τῆς κόρης καὶ τῆς νύφης τοῦ ιερέα τοῦ χωρίου Λογκανίκο στὴ Λακωνία, τὴ δολοφονία τοῦ πρώτου γιου καὶ τὴν αἰχμαλωσία τοῦ δεύτερου με σκοπὸ τὰ λύτρα. Ἦταν ἀνήθικος, εἶχε δυο συζύγους καὶ μετὰ τὶς δυο παιδιὰ.³²⁸ Ἡ δίωξη τοῦ Ζαχαριά ἐντείνεται ἀπὸ τὸ 1802 ἐξαιτίας τῶν μυστικῶν συνεννοήσεων ποὺ εἶχε μετὰ τοὺς Γάλλους, οἱ ὁποῖοι τοῦ ἐστελναν πολεμοφόδια. Οἱ κλέφτες ἄλλοτε ἦταν ἐχθροὶ καὶ ἄλλοτε σύμμαχοι τῶν Εὐρωπαϊκῶν Δυνάμεων, τὸ γεγονὸς αὐτὸ συνέβαινε, ὅταν ἡ Ὀθωμανικὴ Αυτοκρατορία βρισκόταν σὲ ἀνταγωνισμό μαζί τους.³²⁹ Ὁ καπουδάν πασάς, γνωρίζοντας ὅτι ὁ Ζαχαριάς εἶχε ὡς ὁρμητήριό καὶ καταφύγιο τὴ Μάνη,

³²⁵ Θ. Κολοκοτρώνης, *Διήγησις*, ὁ.π., σ. 225-226.

³²⁶ Ὁ γιος τοῦ Δουράκη εἶχε ἀρραβωνιαστεῖ τὴν κόρη τοῦ Θ. Κολοκοτρώνης, βλ. Τ. Σταματοπούλου, *Ὁ ἐσωτερικὸς ἀγὼνας πρὶν καὶ τὴν ἐπανάστασιν τοῦ '21*, ὁ.π., τ. Α', σ. 50-53.

³²⁷ Θ. Κολοκοτρώνης, *Διήγησις*, ὁ.π., σ. 24-29, Θ. Βαγενάς, *Σελίδες ἀπὸ τὴ Γορτυνιακὴ Κλεφτουριά*, ὁ.π., τεύχος Δ', σ. 13.

³²⁸ Π. Ροδάκης, *Κλέφτες καὶ ἀρματολοί*, ὁ.π., τ. Α', σ. 363-364, Κ. Δεληγιάννης, *Απομνημονεύματα*, ὁ.π., τ. Α', σ. 32.

³²⁹ Τ. Σταματοπούλου, *Ὁ ἐσωτερικὸς ἀγὼνας πρὶν καὶ τὴν ἐπανάστασιν τοῦ '21*, ὁ.π., τ. Α', σ. 28, Ελένη Ἀγγελολομάτη-Τσουγκαράκη, *1821 Ἡ γέννησις ἐνὸς ἐθνικοῦ κράτους*, ὁ.π., τ. Α', σ. 138.

έχοντας και την υποστήριξη των μπέηδων, έστειλε γραπτή εντολή, στις 15 Οκτωβρίου 1805 προς τον μπέη Αντώνη Γρηγοράκη υπενθυμίζοντάς του την προσταγή να συλλάβει και να παραδώσει: «ζωντανόν ἢ σκοτωμένον τόν Χαΐνη Τζανέτον [Γρηγοράκη], κάτοικος τῆς Μάνης [...] εἶναι ἄφευκτος θέλησίν μας τό νά ἐξολοθρευθοῦν ὅτε Ζαχαριάς, Ατέσης καί ὁ Κλεπτοαλεξανδρής, καί οἱ τρεῖς κακότροποι, ἀφού πιαστεί ὁ Τζανέτος».³³⁰

Τελικά, ο Ζαχαριάς δολοφονήθηκε από τον κουμπάρο του Κουγέα, γιατί ατίμασε την αδερφή του ή κατά άλλους γιατί ο Κουγέας χρηματίστηκε αδρά από τους Οθωμανούς: «Οἱ Μανιάται λησμονοῦν ὅλα διά τὰ γρόσια».³³¹ Επί οκτώ χρόνια προκαλούσε τον τρόμο στην Πελοπόννησο και ο θάνατός του σήμανε και το τέλος της κλεφτουριάς στον Μοριά. Εκτός του Ζαχαρία και άλλοι κλέφτες δολοφονήθηκαν από κουμπάρους, όπως ο Μαντάς,³³² ο Μαντζάρης, ο Γιαννιάς, ο Κόλιας Βυτινιώτης κ.ά. Ο Θ. Κολοκοτρώνης μετά το θάνατο του Ζαχαρία, συγκεντρώνει όλους του κλέφτες και φαίνεται να λέει: «Παιδιά, ἡ κόττα πού ἔκανε τ'αὐγό ἐχάθη. Ἐσκοτώθη πλέον ἐκεῖνος ὁ Ζαχαριάς. πού ἐχώριζεν τούς Τούρκους εἰς δύο καί ἄλλοι τόν ἐχθρεύοντο καί ἄλλοι τόν ἀγαπούσαν. Ὁ τόπος δέν μᾶς χωρεῖ πλέον. Να φύγουμε στα Ἐπτάνησα».³³³ Μετά τη δολοφονία του Ζαχαρία και τη δολοφονική εξόντωση πολλών μελών της οικογένειας Πετιμεζιά, από τους Καλαβρυτινούς άρχοντες,³³⁴ στόχος

³³⁰ Αντλείται από Αλίκη Φακούρα, *Προύχοντες αυθεντίες του Μοριά 1715-1821*, ό.π., σ. 200. Ο Υδραίος Ατέσης και ο Μανιάτης Κλεπτο-Αλεξανδρής Γερακάρης ήταν συνεργάτες του Ζαχαρία, βλ. Γ. Βλαχογιάννης, *Οι κλέφτες του Μοριά*, ό.π., σ. 141 &

³³¹ Θ. Κολοκοτρώνη, *Διήγησις*, ό.π., σ. 25.

³³² Ξακουστός κλέφτης του Μοριά, σύγχρονος του Ζαχαρία και συνεργάτης του. Δηλητηριάστηκε στο κρασί του από τον κουμπάρο του Μπούμπουκα. Το θάνατό του εκδικήθηκε ο Ζαχαριάς, αλλά και αυτόν το έφαγαν κουμπάροι: «Κουμπάροι φάγαν τό Μαντά, κουμπάροι καί τό Ζαχαριά», βλ. Χρ. Στασινόπουλος, *Λεξικό της Ελληνικής Επανάστασεως*, ό.π., τ. 2^{ος}, σ. 49.

³³³ Τα λόγια του Κολοκοτρώνη τα παραθέτει ο Τάκης Κανδηλώρος, *Ο αρματωλισμός της Πελοποννήσου (1500-1821)*, ό.π., σ. 322.

³³⁴ Για την εξόντωση των κλεφτών χρησιμοποιήθηκε κάθε δυνατό μέσο. Ενδεικτικό παράδειγμα αποτελούν οι προύχοντες των Καλαβρύτων, οι οποίοι για να εξοντώσουν τους Πετιμεζαίους έστειλαν τον Κονταχμέτην από το Λάλα. Εκείνος, σε συνεννόηση με Οθωμανούς στρατιώτες, υποδύθηκε τον ληστή. Η δόλια αυτή απόπειρα απέτυχε, το σχέδιό τους αποκαλύφθηκε και ο Πετιμεζάς σκότωσε τον Κονταχμέτη και τους 27 συντρόφους του. Η δολοφονική απόπειρα αυτή ήταν μια από τις πολλές απόπειρες των καλαβρυτινών προυχόντων εναντίον των Πετιμεζαίων, βλ. Τ. Σταματοπούλος, *Ο εσωτερικός αγώνας πριν και την επανάσταση του '21*, ό.π., τ. Α', σ. 32. Ο Δεληγιάννης υποστηρίζει ότι οι προύχοντες των Καλαβρύτων αναγκάστηκαν να τους καταδιώξουν εξαιτίας των παραπόνων των κατοίκων και της εξουσίας. Πολιορκήθηκαν στη Σάλμενα στο μετόχι του Σπηλαίου, σκοτώθηκαν επτά ληστές και πέντε αδελφοί τους, ενώ όσοι διασώθηκαν *ék τῆς δειλίας* αναχώρησαν για τη Ζάκυνθο, στην οποία εκπαιδεύτηκαν από Γάλλους και Άγγλους μέχρι το 1821, βλ. Κ. Δεληγιάννης, *Απομνημονεύματα*, ό.π., τ. Α', σ. 33. Για την οικογένεια Αναστάσιος Γούδας, *Βίοι Παράλληλοι, των επί της Αναγεννήσεως της Ελλάδος, διαπρεψάντων ανδρών, Ἡρωες της ξηράς*, εκδ. Νικήτα Γ. Πάσσαρη, Αθήνα 1876, τ. Η', σ. 163-202.

γίνεται ο Αναγνωσταράς, ο οποίος κατάφερε να διαφύγει στη Ζάκυνθο.³³⁵ Ο Δουράκης και ο Κουγέας έγιναν τα πιο μισητά πρόσωπα στη Μάνη.³³⁶

Η μεγάλη κινητοποίηση της οθωμανικής εξουσίας εναντίων των κλεφτών, είχε ως συνέπεια τη σταδιακή τους μείωση, σε συνδυασμό και με την αδυναμία να κρυφτούν μετά την αποδυνάμωση των δικτύων υποστήριξής τους.³³⁷ Αντίθετα, η εξουσία αντάμειβε οποιονδήποτε σκότωνε κλέφτη κάνοντάς τον κάπο: «*Αλλά και αυτός και οι άλλοι κλέπται όλίγον κατ' όλίγον έχάθηκαν από την καταδρομήν της Τουρκικής εξουσίας, διότι όστις έσκότωνε κλέπτην δέν έτιμωρεΐτο ούτε κατεδιώκετο, μάλιστα δέ και έπαινεΐτο και έπληρώνετο από την εξουσίαν, διότι τόν έκαμνεν άσύδοτον, τόν είχε μαζί της και είχε και την άδειαν νά φέρει όπλα έλεύθερα' τοιοῦτοι δέ ήσαν οί λεγόμενοι άρματολοί, ως άνωτέρω είπομεν*».³³⁸ Παραδείγματα κλεφτών, οι οποίοι σκοτώθηκαν από ένοπλες ομάδες χριστιανών, ήταν ο Πανάγος Κρούσκος, ο οποίος καταδιωκόταν από τον κατόμπαση Θανάση Κίντσιο (ανήκε στη φρουρά των Δηληγιανναίων) και σκοτώθηκε στα Λαγκάδια μαζί με τους συντρόφους του και ο Νικήτας Τουρκολεκιώτης, ο οποίος σκοτώθηκε μαζί με άλλους επτά στα Σιαμπάζικα από τους κατοίκους. Να σημειωθεί ότι εξοντώθηκαν πάνω από 300 χριστιανοί, διότι καταγγέλλθηκαν από Οθωμανούς ως λησταποδόχοι ή ότι τροφοδοτούσαν τη ληστεία.³³⁹

Ένας ακόμη σημαντικός κλέφτης, που χάθηκε την περίοδο των διωγμών ήταν ο Γιαννιάς,³⁴⁰ από την επαρχία της Πάτρας, (από το χωριό Προστοβίτσα). Διέπρεψε και εκείνος στη ληστεία, από την εποχή δράσης του Ζαχαριά και των Κολοκοτρωναίων έως το 1803. Την εποχή αυτή, καταδιωκόμενος από έναν Οθωμανό αρματολό πληρώθηκε σε μία συμπλοκή και κατέφυγε σ' έναν φίλο του ποιμένα για να γιατρευτεί. Ο ποιμένας από φόβο μήπως τον σκοτώσουν οι Οθωμανοί, γιατί υποθάλπει κλέφτη, τον πρόδωσε και τον κρέμασαν στην Πάτρα.³⁴¹

³³⁵ Σκότωσε τον φιλότουρκο προύχοντα Κωνσταντίνο Δίκαιο, βλ. Τ. Σταματόπουλος, *Ο εσωτερικός αγώνας πριν και την επανάσταση του '21*, ό.π., τ. Α', σ. 37.

³³⁶ Οι ληστές που δεν επωφελούνται την οποιαδήποτε ευνοική κατάσταση και δρουν ανεξέλεκτα, οι τοπικές άρχοντες τους προτιμούν νεκρούς, βλ. Ε. Hobsbawm, *Ληστές*, σ. 131-136.

³³⁷ Στο ίδιο, σ. 39 – 41.

³³⁸ Φ. Χρυσανθόπουλος, *Απομνημονεύματα*, ό.π., τ. Α', σ. 61.

³³⁹ Κ. Δεληγιάννης, *Απομνημονεύματα*, ό.π., τ. Α', σ. 43-44, 88, Θ. Κολοκοτρώνης, *Διήγησις*, ό.π., σ. 42-53, Π. Παπατσώνης, *Απομνημονεύματα*, ό.π., σ. 35-36, Ελένη Αγγελομάτη – Τσουγκαράκη, *1821 Η γέννηση ενός έθνους – κράτους*, ό.π., τ. Α', σ. 139 – 140.

³⁴⁰ *Εγκυκλοπαίδεια Πάπυρους Λαρούς Μπριτάνικα*, τ. 17^{ος}, Αθήνα 1985, σ. 243-244.

³⁴¹ Κ. Δεληγιάννης, *Απομνημονεύματα*, ό.π., τ. Α', σ. 32 – 33.

Ακόμη, στην εκκαθάριση των κλεφτών συμμετείχαν και Λαλιώτες ένοπλοι, τους οποίους είχε εκμισθώσει η επαρχία της Καρύταινας. Ογδόντα Λαλιώτες περιόδευαν με το πρόσχημα της καταπολέμησης της ληστείας. Στην πραγματικότητα διαβίωναν σε βάρος των κατοίκων, συγκεκριμένα κατέλυσαν το σπίτι του κυρ-Δημήτρη, που ήταν το καλύτερο στην Αλωνίσταινα, υποχρεώνοντάς τον να μένει στην οικία του πρωτόγερου.³⁴² Φτάνοντας στην Ιέρεια, οι κάτοικοι αναγκάστηκαν να σφάξουν περίπου μια ντουζίνα πρόβατα για να τους τα προσφέρουν μαζί με ψωμί και κρασί, ενώ την ίδια χρονική περίοδο, έκαψαν ένα σπίτι στα Ζουλιάτικα με τη δικαιολογία πως ανήκε σε κλέφτη.³⁴³

Μετά τις διώξεις, ο Μοριάς έπαψε να αντιμετωπίζει μεγάλο πρόβλημα ληστείας και ο Μορά Βαλεσής ήλπιζε στη διατήρηση της διοικητικής θέσης του.³⁴⁴ Όσοι κλέφτες σώθηκαν, κρύφθηκαν στα βουνά και παρέμειναν αποκομμένοι για ένα εύλογο χρονικό διάστημα, όπως ο Μήτρο-Πέτροβας, συνεχίζαν, όμως, να διατηρούν σχέσεις με τα μέλη της τοπικής κοινωνίας και διοίκησης, για το λόγο αυτό ορισμένοι προσλαμβάνονταν ως κάποι.³⁴⁵ Οι προύχοντες συντηρούσαν κλέφτες, υπό την προστασία τους, ως «αντίβαρο» στην εξουσία του πασά.³⁴⁶ Όταν ο Θεοδωράκης Δεληγιάννης αποκαταστάθηκε στη θέση του *μοραγιάνη* (το 1813), μαζί με τον Παπααλέξη και ύστερα από την δολοφονία τους πατέρα τους,³⁴⁷ αλλά και τον θάνατο του Σωτηράκη Λόντου, «*διά νά έπαναφέρη τήν δύναμιν είς τούς Χριστιανούς, ήτις έξησθένησεν μετά τόν θάνατον τοῦ πατρός μας καί νά τούς έμψυχώση, κατώρθωσε καί έδιόρισεν άμέσως κάπους τόν Γεωργάκην Κολιόπουλον ή Πλαπούταν Καπόμπασην είς τό τμήμα τής Ηλιοδώρας, τόν Κίντζιον είς τό τμήμα τών Λαγκαδίων, τόν Σπήλιον Γρίβαν είς τό τής Άκοβας καί Πέρας μεριᾶς, τόν Χρίστον Παναγούλιαν είς τό τοῦ Βαλτετσινίκου καί τών βουνῶν καί τόν Βασίλην Μπούτουναν είς τό τοῦ Κάμπου, Ὡστε κατώρθωσε καί συγκέντρωσε μίαν ώπλισμένην δύναμιν Χριστιανῶν υπέρ τούς 150*».³⁴⁸

³⁴² W. M. Leake, *travels in the Morea*, ό.π., ν. II, σ. 55.

³⁴³ Στο ίδιο, σ. 93, 95.

³⁴⁴ Στο ίδιο, σ. 282.

³⁴⁵ Από τον 18^ο αιώνα οι αξιωματικοί των γενίτσαρων στρατολογούσαν από τον ντόπιο πληθυσμό για την ενίσχυση του οθωμανικού στρατού σε περίπτωση σύρραξης, αποτελούσαν τους σεϊμηνήδες, βλ. Αναστασία Κυρκίνη-Κούτουλα, *Η οθωμανική διοίκηση στην Ελλάδα, Η περίπτωση της Πελοποννήσου (1715-1821)*, εκδ. Αρσενίδη, Αθήνα 1996, σ. 197-198.

³⁴⁶ Π. Ροδάκης, *Κλέφτες και αρματολοί*, ό.π., τ. Β', σ. 31.

³⁴⁷ Κ. Δεληγιάννης, *Απομνημονεύματα*, ό.π., τ. Α', σ. 79 – 83.

³⁴⁸ Τα ονόματα που αναφέρει ο Δεληγιάννης, είναι ονόματα σπουδαίων κλεφτών της Γορτυνίας. Χρησιμοποίησαν κλέφτες, καθώς αυτοί ήταν οι μόνοι εμπειροπόλεμοι από όλους τους κατοίκους της περιοχής, αλλά και γιατί οι περισσότεροι εξ αυτών πήραν μέρος στις διώξεις των Αλβανών, βλ. Κ.

Αν και μετά την καταστροφή των κλεφτών, το 1806, ο Σουλτάνος είχε απαγορεύσει το διορισμό χριστιανών ως κάπου «είς τινας έπαρχίας, όπου οί κοτζαμπάσηδες είχαν μεγάλην έπιρροήν, διωρίζοντο ακόμη καπιτάνοι, συναινέσει όμως του πασά».³⁴⁹

Η διατήρηση των ένοπλών σωμάτων, όπως αναφέρθηκε παραπάνω είχε κυρίως στόχο την προστασία των προυχόντων από τους εχθρούς τους ή λειτουργούσαν ως ένα μέσω εκδίκησης. Το 1819, Οθωμανοί αγάδες θέλησαν να εξοντώσουν τον Γρηγόρη, γιο του προεστού της Αρκαδιάς (Κυπαρισσία) Αθανάσιου Γρηγοριάδη, και για να το πετύχουν χρησιμοποίησαν τον Απτούλη,³⁵⁰ ο οποίος τον δολοφόνησε και αμέσως αναχώρησε για τη Λακωνία, όπου ενώθηκε με τρεις χριστιανούς φυγάδες και περιφερόταν εκεί ως λήσταρχος. Για να εκδικηθεί το θάνατο του Γρηγόρη, ο Δημήτριος Παπατσώνης (προεστός των Ιμπλακίων Μεσσηνίας) χρησιμοποίησε τον κλέφτη και κάπο, Παναγιώτη Κεφάλα.³⁵¹ Προσποιήθηκαν και οι δυο ότι ο προεστός έδιωξε τον Κεφάλα από το σπίτι του, ώστε αυτός να ενωθεί με τον Απτούλη και τους υπόλοιπους ληστές. Μετά από περίπου τρεις μήνες, με το πρόσχημα ότι θα επιτεθούν σε πλούσιους που ταξίδευαν από την Αρκαδιά για την Τρίπολη, οι χριστιανοί ληστές δολοφόνησαν τον Απτούλη στην περιοχή Κόκλα και τον τεμάχισαν τοποθετώντας τον σε ένα σακί, στο οποίο κόλλησαν ένα χαρτί που έγραφε: «ότι όποιος τολμήση νά φονεύση προεστόν, τιαύτην άμοιβήν θέλει λαμβάνει».³⁵² Οι μουσουλμάνοι έφρύαξαν από το γεγονός και ξεκίνησαν την καταδίωξή του. Ο Παπατσώνης, όμως, κατάφερε να τον σώσει δίνοντας 12.000 γρόσια ως αμοιβή για τη δολοφονία καταδεικνύοντας πόσο ισχυρές ήταν οι οικογένειες των προυχόντων στον Μοριά, τις οποίες δεν μπορούσαν εύκολα να βλάψουν.³⁵³ Έτσι, ο Δεληγιάννης, θεωρεί «γελοιωδέστατον» το ότι οι Οθωμανοί φοβούνταν 40 κλέφτες και ότι οι κοτζαμπάσηδες φοβέριζαν τους

Δεληγιάννης, *Απομνημονεύματα*, ό.π., τ. Α', σ. 88, Θ. Βαγενάς, *Σελίδες από τη Γορτυνιακή Κλεφτουριά*, ό.π., τεύχος Δ', σ. 6 – 13.

³⁴⁹ Πρόκειται για την απάντηση στο ΚΣΤ' ερώτημα των Μεγάλων Δυνάμεων σχετικά με τη δύναμη των προυχόντων του Μοριά, βλ. Μ. Χουλιαράκης, *Γεωγραφική, διοικητική και πληθυσμιακή εξέλιξις της Ελλάδος, 1821 – 1971*, ό.π., τ. Α', σ. 51.

³⁵⁰ Τούρκος από το Κυπαρίσι της Λακωνίας, βλ. Κ. Δεληγιάννης, *Απομνημονεύματα*, ό.π., σ. 101.

³⁵¹ Ο Παναγιώτης Κεφάλας διατέλεσε κάπος στην οικογένεια Δεληγιάννη, καταδικωμένος από την Οθωμανική εξουσία εξαιτίας του ληστρικού βίου του, βλ. Στο ίδιο, σ. 102.

³⁵² Στο ίδιο, σ. 101 – 103.

³⁵³ Σε αυτές τις 12.000 γρόσια έδωσαν ακόμη ο Παπααλέξης, δυο Δεληγιάννηδες, ο Ζαΐμης και ο Κρεββατάς, βλ. Κ. Δεληγιάννης, *Απομνημονεύματα*, ό.π., τ. Α', σ. 102-103. Στο οθωμανικό κράτος ένας συνηθισμένος φόρος ήταν αυτός του «φόρου εγκλημάτων και ανθρωποκτονιών» αναφέρει ότι σε περίπτωση φόνου, ο εκεί διοικητής εισέπραττε 1200 ως τζερεμέ από το δράστη ή την οικογένειά του. Επίσης, πληρωνόταν και μουμπασίρης ειδικός απεσταλμένος που αναλάμβανε τη διελεύκανση κάποιας αξιόποινης πράξης. Το ύψος της αμοιβής προσδιοριζόταν κατά περίπτωση, βλ. Α. Κυρκίνη-Κούτουλα, *Η οθωμανική διοίκηση στην Ελλάδα*, ό.π., σ. 49.

κατακτητές με τους κλέφτες: «Οί προύχοντες ὅμως τούς ἐπροστάτευνον καί τούς περιέθαλπον ἀπό πατριωτικά αἰσθήματα κινούμενοι καί ἀπό Χριστιανικήν συμπάθειαν μέ κίνδυνον ἐνίοτε τοῦ ἑαυτοῦ τους, ἀλλ' οὐδέποτε τούς ἐστοχάσθησαν, ἐάν ὑπάρχουν ἐν τοῖς ζῶσι»!³⁵⁴

Αντίθετα, όσοι κλέφτες διέφυγαν στα Επτάνησα είχαν την ευκαιρία να έρθουν σε επαφή με ιδεολογικές, ιστορικές και πολιτικές ζυμώσεις, οι οποίες συνέβαλαν στην διαμόρφωση μιας νέας προσωπικότητας. Τα Επτάνησα, μετά την προσάρτηση τους από την ρωσο-οθωμανική συμμαχία (1799) έγιναν πόλος έλξης για πολλούς κλεφταρματολούς και ιδιαίτερα Σουλιώτες, οι οποίοι έγιναν μισθοφόροι του ρωσικού στρατού υπό τον αξιωματικό Παπαδόπουλο, έχοντας βοηθό τον πρώην κλέφτη και κάπο Αναγνωσταρά.³⁵⁵ Όπως ο Αναγνωσταράς, έτσι κι άλλοι κλέφτες εκπαιδεύτηκαν από Ρώσους και στη συνέχεια από Άγγλους και Γάλλους αξιωματούχους. Την ίδια στιγμή, συνήθιζαν να περνούν κρυφά στον Μοριά με στόχο να προκαλέσουν διάφορες αναστατώσεις στην οθωμανική διοίκηση.³⁵⁶ Ο Θ. Κολοκοτρώνης δρώντας κυρίως με Ρώσους και Άγγλους, προκάλεσε αρκετές αναταραχές, ενδεικτικό παράδειγμα, η επίθεση στην περιοχή της Πάτρας, όπου έκαψε τις ιδιοκτησίες και τις αποθήκες του εύπορου Οθωμανού Σαΐταγα.³⁵⁷

Η παραμονή των κλεφτών στα Επτάνησα ήταν περίοδος ιδεολογικών, ιστορικών και πολιτικών ζυμώσεων, όπως είπαμε. Βρέθηκαν στην μέση των στρατιωτικών αλλαγών, μετατράπηκαν σε επαγγελματίες στρατιώτες και πολέμησαν στο πλευρό των Άγγλων εναντίον των Γάλλων,³⁵⁸ ενώ κατάφεραν να επιβιώσουν χάρις το πρωτόγονο αίσθημα που διαμόρφωσαν κατά την περίοδο παραμονής τους στα βουνά.

³⁵⁴ Παρόλα αυτά, ο Δεληγιάννης, στη συνέχεια των Απομνημονευμάτων του αναφέρει ότι στο σπίτι τους είχαν 15 με 20 οπλισμένους άνδρες και άλλους 300 έτοιμους να υπερασπιστούν την οικογένεια, ενώ ακόμη αναφέρει ότι: «οί Τούρκοι τήν οἰκογένειαν τῶν Δεληγιανναίων ἐφοβοῦντο», βλ. Κ. Δεληγιάννης, *Απομνημονεύματα*, ό.π., τ. Α', σ. 48, 83.

³⁵⁵ Π. Ροδάκης, *Κλέφτες και αρματολοί*, ό.π., τ. , σ. 12, 23.

³⁵⁶ Εκτός του Αναγνωσταρά και άλλοι καπετάνιοι, όπως οι Κουμανιώτες και οι Πετμεζάδες, περνούσαν στον Μοριά. Η διοίκηση για να τους παγιδέψει διέδωσε τη φήμη πως ορισμένοι Λαλαίοι αγάδες δεν υπάκουσαν στις διαταγές της και καλούνταν με μισθό οι παραπάνω καπετάνιοι για να τους συλλάβουν. Η παγίδα απέτυχε καθώς κανένας τους δεν παρουσιάστηκε, βλ. Σπυρίδων Τρικούπης, *Ιστορία της Ελληνικής Επανάστασεως*, Τρίτη έκδοση, εκ του Τυπογραφείου της Ώρας, Αθήνα 1888, τ. Α', σ. 40-41.

³⁵⁷ Στον Κολοκοτρώνη είχε δοθεί η άδεια να εξοπλίσει ένα πλοίο και να χτυπά «στεριάς καί θαλάσσης τούς Τούρκους ὅθεν ἐβόλιε». Η επίθεση του Κολοκοτρώνη προξένησε προβλήματα στους Ζακυνθινούς στην διακίνηση των εμπορευμάτων με την Αυτοκρατορία. Τον Ιούλιο του 1807, βρίσκεται υπό περιορισμό σε ρωσικό πλοίο, παραιτείται από την υπηρεσία του και ζητά από τον Ιωάννη Καποδίστρια την έως τότε καταβολή των δεδουλευμένων του, βλ. Θ. Κολοκοτρώνης, *Διήγησις*, ό.π., σ. 30.

³⁵⁸ Ο Κολοκοτρώνης και άλλοι κλέφτες βοήθησαν τους Άγγλους στην κατάληψη της Λευκάδας, βλ. Στο ίδιο, σ. 41-46.

Μεταχειρίστηκαν και άλλα επαγγέλματα, για λόγους βιοπορισμού, όπως ο Κολοκοτρώνης το εμπόριο ζώων. Ακόμη, κατά τη διάρκεια παραμονής του στη Ζάκυνθο, στις αρχές του 19^{ου} αιώνα και ενώ υπηρετούσε στον αγγλικό στρατό, δάνειζε συστηματικά με τόκο χρηματικά ποσά σε γρόσια, τάλαρα, τσεκίνια και άλλα νομίσματα.³⁵⁹ Στις 18 Οκτωβρίου του 1805 δάνεισε 700 γρόσια σε τρεις Αλωνιστιώτες με τόκο 10% ενώ το 1815 δάνεισε 200 τάλληρα στον Στάθη Καρυτηνό με τόκο 15%.³⁶⁰

Η σχέση που δημιουργείται ανάμεσα στον κλέφτη και τον άρχοντα είναι σχέση υποταγής, διότι ο άρχοντας ευεργετεί τον κλέφτη, με διάφορες δωρεές, τον προστατεύει από την εξουσία και αυτός με τη σειρά του ως απόδειξη της υποταγής του και της *συνθήκης του χρέους* που δημιουργεί, ως μιαν άλλη σεισάχθεια, οφείλει να συνεργαστεί υπό οποιεσδήποτε συνθήκες.³⁶¹ Παρά τις συγκρούσεις που οργανώνονται στις κατά τόπους επαρχίες του Μοριά, οι αντίπαλοι βρίσκουν τρόπους διευθέτησης των συγκρούσεων για τη διατήρηση μιας σχετικής ισορροπίας δυνάμεων. Στην πραγματικότητα οι κλέφτες δεν αποβάλλονται, σχεδόν ποτέ από την χριστιανική κοινωνία, διότι πάντοτε υπήρχε αποδοχή, ιδιαίτερα όταν έδειχναν μεταμέλεια για τις πράξεις τους. Η κοινωνία από την πλευρά της, παρ' όλες τις καταπιέσεις που δεχόταν από τις ληστρικές επιθέσεις, κυρίως με την μορφή βαριάς φορολογίας, τους έδεναν δεσμοί αίματος, όπως η συγγένεια καθώς και το πνεύμα αλληλοκατανόησης προερχόμενοι όλοι τους από την ίδια κοινωνική μερίδα. Στον αντίποδα η κοινωνία συσπειρωνόταν, όταν πραγματικά αποτελούσαν απειλή για την κοινότητα, αλλά και ως συνέπεια του φόβου, που προκαλούσαν οι προύχοντες, θεωρώντας τον κλέφτη αντίπαλο της. Τέλος, η φυγή τους στα Ιόνια νησιά λειτούργησε αποσυμφορητικά για την κοινωνία, η οποία φυγή ήταν αποτέλεσμα των διώξεων που προκάλεσαν η οθωμανική διοίκηση και οι χριστιανοί προύχοντες με την Εκκλησία. Επομένως, η φυγή αυτή δεν ήταν αποτέλεσμα των σχεδίων των προυχόντων για εθνική ελευθερία, όπως διατείνεται ο Δελιγιάννης, αλλά αποτέλεσμα των γενικότερων διώξεων της αυτοκρατορίας στον ελληνικό χώρο, καθώς και του αισθήματος επιβίωσης που είχαν διαμορφώσει από καιρό οι κλέφτες.

III. Η όψη της Πελοποννήσου μετά τις διώξεις των κλεφτών.

«Κατόπιν δέ τούτων μετά τό 1806, ὅτε πλέον οἱ κλεφτοκαπεταναῖοι κατεστράφησαν, ἦλθεν εἰς τήν Πελοπόννησον ὁ Βελῆ πασᾶς, υἱός τοῦ Ἀλῆ πασᾶ τῆς Ἡπείρου ὡς

³⁵⁹ *Αρχεῖο οικογένειας Κολοκοτρώνη* (ΕΛΙΑ), φάκ. 1, ἔγγρ. 5.

³⁶⁰ Ο τόκος στις ομολογίες του κυμαινόταν από 10-15 %. Σε μία περίπτωση πίστωσης (ἔγγρ. 21) δεν υπάρχει «διάφορο» λόγω της φιλίας του Κολοκοτρώνη με τον δανειζόμενο. Από εκείνα τα χρόνια σώζονται και δηλώσεις συμμετοχής του σε εφοπλιστικό κεφάλαιο (1816, 1818), βλ. Στο ίδιο, ἔγγρ. 13

³⁶¹ Ν. Ροτζώκος, *Πολιτικές και κοινωνικοπολιτικές συγκρούσεις στο εικοσιένα*, ὁ.π., σ. 75-76.

κυρίαρχος αὐτῆς. Αὐτός ἔφερε πολλήν στρατιωτικὴν δύναμιν, Ἀλβανούς Τούρκους καὶ Χριστιανούς, καὶ ἐπλημύρισε τὴν Πελοπόννησόν,³⁶² καὶ διὰ τοῦτο οἱ ἐντόπιοι Τούρκοι δὲν ἐσυμβιβάζοντο με' αὐτούς, διότι ὁ ἴδιος πασᾶς ἐδιόρισεν εἰς τὴν ὑπηρεσίαν του καὶ Πελοποννήσιους Ἕλληνας, καὶ ἀπὸ ἐκείνους, τοὺς ὁποίους ἔφερεν ἐκεῖθεν, καὶ ὡς τοῦτο ὀλίγον κατ' ὀλίγον οἱ Πελοποννήσιοι ἔλαβαν θάρρος καὶ ἐλευθερίαν, διότι τοὺς ἐδόθη καὶ ἄδεια νὰ κτίζουν ἐκκλησίας, καὶ νὰ συστήσουν καὶ σχολεῖα Ἑλληνικά παντοῦ εἰς ὅλας τὰς πόλεις καὶ τὰς κωμοπόλεις.³⁶³ Ἐνεκα δὲ τούτων οἱ ἐντόπιοι Τούρκοι ἐταπεινώθησαν, ἐλησμόνησαν τὰ τυραννικὰς των ἔξεις, ἐκλείσθησαν εἰς τὰ φρούρια τῆς Πελοποννήσου, καὶ δὲν ἀφῆκαν αὐτὰ νὰ τὰ λάβῃ εἰς τὴν κατοχὴν του, διότι ὑπώπτευσαν μήπως γεῖνη κύριος τῆς Πελοποννήσου καθὼς τῆς Ἡπείρου ὁ πατέρας του.³⁶⁴

Οἱ υπόνοιες γιὰ μυστικές συνεννοήσεις τῶν προυχόντων μετὰ τὸν Ναπολέοντα γιὰ αὐτονόμηση τῆς Πελοποννήσου, οδήγησε στο διόρισμό τοῦ Βελή πασά, ὁ ὁποῖος ἐφτάσε στὴν Τρίπολιν 7 Μαρτίου τοῦ 1807. Κατὰ τὴ διάρκεια παραμονῆς του, γιὰ νὰ προσελκύσει τοὺς χριστιανούς προύχοντες, τοὺς παραχώρησε προνόμια ὅπως, τὰ δικαιώματα ἀπὸ τὰ ἰχθυοτροφεία, τὶς ἀλυκές, τὰ μεταλλεῖα καὶ ἄλλα, τὰ ὁποῖα ἐκμεταλλεύονταν οἱ Ὀθωμανοὶ προεστοί. Οἱ χριστιανοὶ προύχοντες ἀπὸ τὴν πλευρὰ τους, πρόσφεραν τὴν φρόνησιν καὶ τὴν συνδρομὴν τους³⁶⁵: «Ὡστε οἱ μὲν Χριστιανοὶ

³⁶² Ἀρβανίτες ἀκολουθοῦν κάθε φορὰ τὸ νέο διοριζόμενο πασά τοῦ Μοριά. Τὸ ἴδιο ἐγίνε καὶ μετὰ τὸν Βελή πασά, ὁ ὁποῖος ἦρθε τὸ 1807 στὸ Μοριά μετὰ δική του στρατιωτικὴ δύναμιν. Μνημονεύεται ὅτι μαζὶ του ἦρθαν 20.000 Ἀλβανοί. Γεγονός εἶναι ὅτι ἡ ἀφίξη τοῦ Βελή στὸ Μοριά ἦταν σταθμὸς γιὰ τὴ ζωὴ τῶν φτωχῶν ραγιάδων, καθὼς ζήτησε ἀπὸ τοὺς Ὀθωμανούς καὶ τοὺς κοτζαμπάσηδες νὰ μὴν φέρονται τυραννικὰ ἀπέναντί τους. Ὁ ἴδιος ἀναφέρει τὸ ἐξῆς σὲ γράμμα πρὸς τοὺς βεκίληδες: «Ἐγὼ ἦρθα νὰ φυλάξω τοὺς ραγιάδες κι' ὄχι νὰ τοὺς διώξω». Ἔτσι, διατήρησε τὴν ηρεμίαν τῶν Ἑλλήνων, βλ. Φ. Χρυσανθόπουλος, *Ἀπομνημονεύματα*, ὁ. π., τ. Α', σ. 62 – 63, *Ἀρχεῖο κοινότητος Ὑδρας*, τ. Γ', Ἀνδρέας Λιγνός, Πειραιᾶς 1922, σ. 28-29.

³⁶³ Δὲν θὰ πρέπει νὰ μας παραξενεύουν τὰ προνόμια ποὺ δόθηκαν στοὺς χριστιανούς, ὅταν ἦρθε ὁ Βελή πασάς. Ἰδίαν ἦταν ἡ ἀντιμετώπιση τῶν χριστιανῶν προυχόντων τὸ 1715. Οὐσιαστικά, ἡ ἐξουσία τους δὲν ἐπαναπροσδιορίστηκε, ἀλλὰ ἐπεκτάθηκε περισσότερο, με ἀποτέλεσμα νὰ ταυτιστεῖ, ὡς ἓνα βαθμὸ, μ' ἐκείνη τῆς ὀθωμανικῆς ἐξουσίας. Ἡ στάση τοῦ Βελή πασά ἀπέναντι στοὺς Ὀθωμανούς ἦταν δύσπιστη, γιὰ αὐτὸ καὶ τοὺς κρατοῦσε σὲ ἀπόστασιν. Ἔτσι, γιὰ νὰ ἀκουστοῦν οἱ ἀπόψεις τους στὸν Βελή, μόνον μέσω τῶν χριστιανῶν προυχόντων ἦταν δυνατό νὰ τὸν πλησιάσουν. Ἀς σημειωθεῖ ὅτι προστάτεψε τὸν Παλαιῶν Πατρῶν Γερμανὸ καὶ τὸν ἔκανε ἓναν ἀπὸ τοὺς ἰσχυρότερους ἐπισκόπους.

³⁶⁴ Οἱ υπόνοιες γιὰ ἓναν νέο ρωσο-ὀθωμανικὸ πόλεμον καὶ μιὰ πιθανὴ ἐπανάσταση τῶν χριστιανῶν, ὅπως τὸ 1769, ἀνάγκασε τοὺς μουσουλμάνους προεστοὺς τοῦ Μοριά νὰ ζητήσουν βοήθεια μέσω στρατευμάτων, βλ. Φ. Χρυσανθόπουλος, *Ἀπομνημονεύματα*, ὁ. π., τ. Α', σ. 61, Κ. Δεληγιάννης, *Ἀπομνημονεύματα*, ὁ. π., τ. Α', σ. 48-49, Ἀμβρ. Φραντζῆς, *Επιτομὴ τῆς ἱστορίας τῆς ἀναγεννηθείσης Ἑλλάδος*, ὁ. π., τ. Α', σ. 44-48.

³⁶⁵ Οἱ χριστιανοὶ προύχοντες στέλνοντας δυὸ βεκίληδες στὴν Κωνσταντινούπολιν (Παπααλέξης καὶ Ἀναγνώστης Παπατσώνης) κατάφεραν καὶ προσεταιρίστηκαν τὸν Ἰμπραήμ καὶ Ἀσμήν ἀφέντη καθὼς καὶ τὴν προστάτριά τους τὴν Μπεϊέν Σουλτάναν, ὥστε νὰ διαψεύσουν ὁποιαδήποτε κατηγορία τῶν Ὀθωμανῶν Πελοποννησίων καὶ νὰ κερδίσουν τὴν εὐνοίαν τοῦ νέου πασά, πράγμα ποὺ πέτυχαν. Τέλος, οἱ προύχοντες Δεληγιάννης καὶ Λόντος πήραν μετὰ μέρος τοὺς τοὺς συμβούλους τοῦ Βελή πασά, ὑπόσχοντας ὅτι ἀν δὲν προβεῖ σὲ ἐχθρική ἐνέργειαν ἐναντίον τῶν χριστιανῶν θὰ

διά τῶν προυχόντων ἔχαιρον πᾶσαν ἐλευθερίαν καί εὕρισκον πᾶσαν δικαιοσύνην, οἱ δέ Ὀθωμανοί συνειθισμένοι εἰς τήν αὐθαιρεσίαν καί μή δυνάμενοι νά τήν ἀκολουθοῦν κατετρέχοντο πολειδῶς καί πολυτρόπως καί κατήντησαν εἰς τοιαύτην ἀπελπισίαν καί προσῆλθον καί αὐθόρμητοι εἰς τούς προύχοντας παρακαλοῦντες αὐτούς νά συμφιλιωθοῦν μέ αὐτούς, νά συμφωνήσουν καί νά συνδέσουν μετ' αὐτῶν ἕνα σύνδεσμον διά νά ἀπαλλαχθοῦν ἀπό τόν ἀφόρητον ζυγόν καί ἀπό τόν δεσποτισμόν τοῦ σατράπου τῆς Ἡπείρου».³⁶⁶

Οἱ Ὀθωμανοί ἀγιάνηδες, ὅπως σημειώνει ὁ Δεληγιάννης, ἐπεδίωκαν τήν αποδυνάμωση τοῦ πασά καί τήν συνεργασία με τοὺς χριστιανούς προεστούς, γιὰ τήν ἐπίτευξη αὐτονομίας, ἔχοντας τήν υποστήριξη τῆς Γαλλίας τοῦ Ναπολέοντα. Ωστόσο, οἱ ραδιουργίες μεταξύ τῶν προυχόντων, γιὰ τήν επικράτηση τοῦ ισχυρότερου, ὅπως ἡ περίπτωση τοῦ Σωτηράκη Λόντου πρὸς τὸν Ἰωάννη Δεληγιάννη καί τὸ ἀντίστροφο ἢ ἡ περίπτωση ἀποστασίας τοῦ Ἀλή Φαρμάκη, γιὰ τήν ὁποία θὰ μιλήσουμε παρακάτω καί τέλος οἱ ιστορικές συγκυρίες, ὅπως ἡ κατάκτηση τῶν Ἰόνιων νήσων ἀπὸ τὴν Ἀγγλία, ἀπέτρεψαν τὰ σχέδια τῶν προυχόντων, ἀφησαν, ὁμῶς, ἐλεύθερο, σύμφωνα με τὸ Φωτάκο, τὸ πεδίο δράση στους κλέφτες καί στους ραγιάδες νὰ οργανωθοῦν γιὰ τὴν Ἐπανάσταση: «ἔλαβον θάρρος[...] καί ἐδυνάμωσαν [...] καί ἔφερον ὄπλα».³⁶⁷

Ἡ περίοδος παραμονῆς τοῦ Βελή πασά στὴν Πελοπόννησο ἀπέτέλεσε μιὰ ιστορική συγκυρία πάνω στὴν ὁποία χριστιανοί καί μουσουλμάνοι προύχοντες συνεργάστηκαν με κύριο σκοπὸ τὴν ἀναχαίτιση τῆς ἐπεκτατικῆς πολιτικῆς τοῦ Ἀλή πασά. Ἡ συνασπισμὸς αὐτὸς ἀπέβλεπε καί στὴν συνεργασία με τοὺς Γάλλους τοῦ Μεγάλου Ναπολέοντα: «Οἱ Γάλλοι δέν εἶναι ὁμογενεῖς καί ὁμόθρησοι μήτε ἡμῶν μήτε ὑμῶν. Εἶναι Φράγκοι ἄλλης θρησκείας. ὁ Βοναπάρτης, ὅσα κράτη καί ὅσους τόπους ὑπέταξε τούς παραχώρησεν ὅλας τὰς ἐλευθερίας καί κυβερνῶνται μόνα τους»³⁶⁸.

μεσολαβήσουν στὴν Πύλη νὰ γίνει Οὗτς Τουϊλῆς Βεζύρης, νὰ του δοθεῖ καί τὸ Μανσοῦπι τῆς Πελοποννήσου, βλ. Κ. Δεληγιάννης, *Απομνημονεύματα*, ὁ.π., τ. Α', σ. 49-51.

³⁶⁶ Οἱ χριστιανοί προύχοντες υποπευδόμενοι τοὺς Ὀθωμανοὺς νὰ μὴν καταφύγουν καί μεταπέισουν τὸν Ἀλή πασά, ἐστεῖλαν πρῶτοι ἀντιπροσώπους με δῶρα καί διαβεβαιώσεις ὅτι εἶναι πιστοὶ στὸν ἡγεμόνα τους, λέγοντάς του ὅτι δὲν εἶναι δυνατόν νὰ τους υπερασπιστεῖ, διότι ἀδικοῦν καί καταπιέζουν τοὺς φτωχοὺς ραγιάδες, βλ. Κ. Δεληγιάννης, *Απομνημονεύματα*, ὁ.π., τ. Α', σ. 50-51.

³⁶⁷ Φ. Χρυσανθόπουλος, *Απομνημονεύματα*, ὁ.π., τ. Α', σ. 62· Κατὰ τὸν Τάσο Βουρνά, καμία ἐπανάσταση δὲν πραγματοποιεῖται χωρὶς τὴ συνδρομὴ μιᾶς πρωτοπόρας ἀστικῆς τάξης, ἡ ὁποία καλεῖται ἀπὸ τὴν ἱστορία νὰ πρωταγωνιστήσῃ στὴν κοινωνικὴ ἀλλαγὴ, υποστηρίζοντας ἀπόψεις πού ἔδιναν προβάδισμα στὸ λαό. Ὅμως, στὴν Πελοπόννησο ἀστικὴ τάξη δὲν υπήρξε με τὴ μορφή τῆς ἀστικῆς τάξης τῆς Γαλλίας ἢ τῆς Αὐστρίας κ.λ.π., καθὼς υπήρχε ὁ θεσμὸς τῶν κοτζαμπάσηδων πού δὲν ἐπέτρεπαν, κατὰ μία ἐννοια, νὰ δημιουργηθεῖ ἄλλη τάξη πιο ἰσχυρὴ ἀπὸ αὐτοὺς. Επομένως, ἡ ἀστικὴ τάξη πού δημιουργήθηκε στὸ Μοριά ἦταν περιορισμένη, βλ. Τάσος Βουρνάς, *Ἱστορία τῆς Νεώτερης καί σύγχρονης Ελλάδας*, ἐκδ. Πατάκη, Αθήνα 1997, τ. Α', σ. 9 – 10.

³⁶⁸ Τὰ λόγια εἶναι τοῦ Ἰωάννη Δεληγιάννη, βλ. Κ. Δεληγιάννης, *Απομνημονεύματα*, ὁ.π., τ. Α', σ. 52.

Αντίστοιχα, δεν επιθυμούσαν μια ακόμη ρωσική επέμβαση, διότι πίστευαν ότι θα έρχονταν «*διὰ νά ἐκδικηθοῦν οἱ Χριστιανοί τοὺς Τούρκους δι' ὅσα κακά ἔπαθον εἰς τὰ 1769*». Σύμφωνα με τον Ιωάννη Δεληγιάννη, η Ρωσία κατέστρεψε την «*πατρίδα μας*», γιατί είχε ως στόχο την κατάκτηση της Ελλάδας και της Κωνσταντινούπολης για τη δημιουργία μιας ρωσικής Βυζαντινής Αυτοκρατορίας.³⁶⁹

Η παραπάνω οργάνωση των προυχόντων, αποφάσισε να προσκαλέσει τον Ναπολέοντα ζητώντας του 15.000 τακτικό στρατό και επτά ή οκτώ πολεμικά πλοία καθώς και την αμοιβαία διοίκηση του τόπου, από χριστιανούς και μουσουλμάνους προεστούς, μετά την εκδίωξη του Βελή.³⁷⁰ Παράλληλα, ζητούν την επιστροφή των κλεφτών από τα Επτάνησα για την στρατιωτική οργάνωση, ενώ στον Πετρόμπεη Μαυρομιχάλη δόθηκαν ορισμένα πολεμοφόδια, ώστε να επιστρέψει στη Μάνη και να προετοιμάσει τους Μανιάτες για εξέγερση. Στα Απομνημονεύματα του Δεληγιάννη, η συνεργασία τους και η συνωμοσία αυτή ήταν καλά οργανωμένη και φαινομενικά δεν υπήρχαν διαφωνίες μεταξύ τους³⁷¹. Στην πραγματικότητα, όμως, οι δολοπλοκίες μεταξύ των προυχόντων, για την επικράτηση του ισχυρότερου δημιούργησαν αναταρχαχές στην Πελοπόννησο, όπως την αποστασία του Αλή Φαρμάκη και τη δολοφονία του Σωτηράκη Λόντου.

Ο Θ. Κολοκοτρώνης παρόλη την πρόθεση του να βοηθήσει, δεν συμφωνούσε να συμμετάσχει σε μια εκστρατεία με τους Γάλλους. Αντίθετα, επιθυμούσε να οργανωθεί μία επανάσταση για την εκδίωξη των Οθωμανών και ως εκ τούτου την απελευθέρωση της Ελλάδας. Όπως γράφει στα Απομνημονεύματά του: «*Τί ἔχω νά κάνω μέ τόν Ναπολέοντα; Ἄν θέλετε ὅμως στρατιῶτες γιά νά ἐλευθερώσουμε τήν πατρίδα μας σοῦ ὑπόσχομαι καί πέντε καί δέκα χιλιάδες στρατιῶτες. Μιά φορά βαπτιστήκαμε μέ τό λάδι, βαπτίζόμαστε μία καί μέ τό αἷμα καί ἄλλη μία γιά τήν ἐλευθερία τῆς πατρίδας μας*».³⁷² Τα σχέδια τους, όμως, ματαιώθηκαν μετά την

³⁶⁹ Ο Ιωάννης Δεληγιάννης προτιμούσε να συνεργαστούν με τους Γάλλους παρά με τους Ρώσους, ενώ ο Θ. Κολοκοτρώνης προτιμούσε μια ακόμη ρωσική επέμβαση. Από την πλευρά τους όμως οι Ρώσοι ήθελαν να χρησιμοποιήσουν τους Έλληνες για να χτυπήσουν το Ναπολέοντα, βλ. Κ. Δεληγιάννης, *ό.π.*, τ. Α', σ. 53-67, Δ. Δημητρόπουλος, Θεόδωρος Κολοκοτρώνης, *ό.π.*, σ. 41-42.

³⁷⁰ Κ. Δεληγιάννης, *Απομνημονεύματα*, *ό.π.*, τ. Α', σ. 54.

³⁷¹ Η συνωμοσία των χριστιανών και μουσουλμάνων προυχόντων οφειλόταν και στο γεγονός ότι η φατρία των Λόντων ήταν αυτή που είχε προσεταιριστεί τον νέα πασά της Πελοποννήσου, αποκτώντας περισσότερα προνόμια για την επικοινωνία των φόρων. Έτσι, οι Δεληγιανναίοι πέτυχαν μέσα από ραδιουργίες τη δολοφονία του, βλ. Ελένη Ανδριάκαινα, Μνήμη και εθνικιστική ιδεολογία, *ό.π.*, τεύχος 11-12, σ. 325-326.

³⁷² Θ. Κολοκοτρώνης, *Διήγησις*, *ό.π.*, σ. 16.

κατάκτηση των Ιόνιων νήσων από του Άγγλους το 1809, οι οποίοι υποπετεύθηκαν μια Γαλλική επέμβαση στον Μοριά.³⁷³

Μετά τις παραπάνω ενέργειες εναντίον του Βελή πασά, οι περισσότεροι χριστιανοί πρόκριτοι της Πελοποννήσου διασκορπίστηκαν σε διάφορα μέρη για να σωθούν από τη μανία του. Ο αδερφός του Κανέλλου, Νικόλαος και άλλα μέλη της οικογένειας Δεληγιάννη, κατευθύνθηκαν στη Ζάκυνθο, όπου και βρέθηκαν στο πλευρό του Κολοκοτρώνη, ο οποίος: *«δέν έλειψεν ούδέ ήμέραν, ούδέ νύκταν από τό νά εἶναι μαζί των, προσφερθείς μέ εἰλικρίνειαν πατριωτισμόν καί ἀγάπην μαζί των καί ἐντός καί ἐκτός τῆς πόλεως ἀχωρίστως, ὡς ἄλλος ἀδελφός καί συγγενών των»*. Η γνωριμία του Θ. Κολοκοτρώνη με το Νικολάκη Δεληγιάννη έπαιξε καθοριστικό ρόλο για να μετριασθεί το μίσος μεταξύ των δυο οικογενειών.

Αν και αρχική πρόθεση του Κολοκοτρώνη ήταν να βλάψει το γέρο Δεληγιάννη, μέσω ενός γράμματος που βρέθηκε στα χέρια του και το οποίο αφορούσε τις ενέργειες κατά του γιου του Αλή πασά,³⁷⁴ η στάση του μεταβλήθηκε, εξαιτίας των φιλικών σχέσεων που δημιουργήθηκαν με το Ν. Δεληγιάννη. Παρόλο που παρέδωσε το γράμμα στον Άγγλο διοικητική της Ζακύνθου και κατόπιν στις οθωμανικές αρχές, ο Κολοκοτρώνης κατάφερε να καθησυχάσει τις αρχές λέγοντας ότι: *«ἔχων πάθος κατά τοῦ Δεληγιάννη»* με σκοπό την εκδίκηση και ότι το γράμμα ήταν πλαστό.³⁷⁵ Η πρόθεση του Κολοκοτρώνη, να βλάψει το Δεληγιάννη, πράγματι ήταν μορφή εκδίκησης για τις δολοφονίες μελών της οικογένειάς του, των φίλων του, αλλά και για τις συνεχόμενες δολοφονικές απόπειρες εναντίον του.

Οι σχέσεις των δυο οικογενειών, προσωρινά, αποκαθίστανται, δημιουργώντας ένα δεσμό χρέους και οφειλής. Έτσι, όταν ο Κολοκοτρώνης ζητά να επιστρέψει στην Πελοπόννησο, για να παρηγορηθεί την οικογένεια του Αλή Φαρμάκη, ο οποίος πέθανε από *λυσεντερία*, η οικογένεια Δεληγιάννη έβαλε όλα τα μέσα για να πραγματοποιήσει η επιθυμία του, διότι ήταν *ἀποκεκηρυγμένος καί καταδικασμένος εἰς*

³⁷³ Κ. Δεληγιάννης, *Απομνημονεύματα*, ό.π., τ. Α', σ. 63. Γι' αυτό το σχέδιο, βλ. Νικόλας Βερνίκος, *Το σχέδιο αυτονομίας της Πελοποννήσου υπό Γαλλική Επικυριαρχία*, εκδ. Αφών Τολίδη, Αθήνα 1997. Ο Θ. Κολοκοτρώνης περιγράφει τις προετοιμασίες από τη Ζάκυνθο σχετικά με τη συνδρομή της Γαλλίας για την αυτονόμηση του Μοριά, καθώς και την συνεργασία του με τους Άγγλους για την κατάκτηση της Αγίας Μαύρας, βλ. Θ. Κολοκοτρώνης, *Διήγησις*, ό.π., σ. 37-47

³⁷⁴ Το γράμμα αυτό είχε σταλεί από τον Ι. Δεληγιάννη προς τον πρωτοσύγγελο Γαργαλιάνων. Το γράμμα φυλασσόταν σε ένα κιβώτιο του γέροντα πρωτοσύγκελο. Μετά το θάνατό του το κιβώτιο αυτό πέρασε στην κατοχή των συγγενών του στη Ζάκυνθο. Το γράμμα αυτό άγνωστο πως βρέθηκε στην κατοχή του Κολοκοτρώνη, ο οποίος το χρησιμοποίησε για να εκδικηθεί την οικογένεια των Δεληγιανναίων, βλ. Κ. Δεληγιάννης, *Απομνημονεύματα*, ό.π., τ. Α', σ. 69-70.

³⁷⁵ Στο ίδιο, σ. 71.

θάνατον.³⁷⁶ Η επιστροφή του, αποδεικνύει για μια ακόμη φορά πίστη στην ιερή σχέση φιλίας, η οποία είχε δομηθεί από την εποχή των παππούδων τους.³⁷⁷ Αντίστοιχα, ο Δεληγιάννης γράφει για την επιστροφή του Κολοκοτρώνη: «τόν ἐσυνοδεύσαμεν μέ ὠπλισμένους ἀνθρώπους μας καί μέ ἵππους μας περιῆλθε κωμοπόλεις τινάς τῆς ἐπαρχίας, συνάζας κατά προτροπήν μας ἀπό διαφόρους ἔν μέρος χρημάτων ἀφ ὅσους εἶχον παρακαταθέσει πρό τῆς καταστροφῆς των καί τινά ἄλλα πράγματά των, ὑπέστρεψε πάλιν εἰς τήν οἰκίαν μας καί διασκεδάσαντες ἡμέρας τινάς».³⁷⁸ Στην συνέχεια επανέρχεται στη Ζάκυνθο με τη συνοδεία ενόπλων.³⁷⁹

Σε εκείνο που θα πρέπει να σταθούμε είναι το γεγονός της φιλοξενίας από τους Δεληγιανναίους, οι οποίοι δεν τον πρόδωσαν στις οθωμανικές αρχές για την μεγάλη αμοιβή που δινόταν, αλλά επεδίωξαν την καλοπέραση του. Όπως περιγράφει ο Δεληγιάννης, παρά τα ιδεολογικά και κοινωνικά χάσματα μεταξύ των δυο οικογενειών παρατηρείται μια συγκατάνευση, πιθανόν ως ανταπόδοση για την προστασία του Ν. Δεληγιάννη. Η φιλοξενία αυτή δεν αναφέρεται σε άλλο σχετικό σύγγραμμα ή από τον Κολοκοτρώνη, ίσως είναι μια απόδειξη – υπεράσπιση της εικόνας των κοτζαμπάσηδων, ιδιαίτερα μετά το διασυρμό που έχουν δεχτεί από Κολοκοτρωνιστές, όπως τον Σπηλιάδη, ο οποίος αρκετές φορές σημειώνει ότι οι κοτζαμπάσηδες φοβόντουσαν τους κλέφτες και ιδιαίτερα την οικογένεια του Κολοκοτρώνη και για αυτό επιθυμούσαν την απομάκρυνσή τους από την Πελοπόννησο. Ο Κανέλλος προσπαθεί συνεχώς να αποδείξει ότι η οικογένειά του ποτέ δεν προσπάθησε να σκοτώσει τον Θεόδωρο Κολοκοτρώνη, αλλά και ότι ποτέ δεν τον φοβόταν, όπως έγραψε ο Σπηλιάδης: «Ἀλλά τό ἔτι γελοιωδέστατον εἶναι νά γράφουν ὅτι ὁ γέρων Δεληγιάννης καί ἄλλοι ἐκ τῶν προυχόντων ἐπεβουλεύοντο τήν ζωὴν τοῦ Κολοκοτρώνη [...] ὁ διαβοήτος διά τήν κακοήθειαν Ν. Σπηλιάδης, ὅτι εἶχομεν τήν διάθεσιν νά τόν δολοφονήσωμεν ἀλλ' ἐφοβούμεθα τούς κλέπτας;».³⁸⁰

Αντίστοιχα, ο Δεληγιάννης, επιβεβαιώνει ότι δεν επιθυμούσαν την καταστροφή των καπεταναίων, γιατί όπως συχνά αναφέρει, θα τους χρησιμοποιούσαν για την απελευθέρωση του τόπου και έτσι τους προστάτευαν. Τα γεγονότα που έλαβαν χώρα στο χωριό Αλωστίσταινα την περίοδο ηγεσίας του Τοπάλ Αλή πασά, αποδεικνύουν

³⁷⁶ Στο ίδιο, σ. 71-72.

³⁷⁷ Θ. Κολοκοτρώνης, *Διήγησις*, ό.π., σ. 39.

³⁷⁸ Απουσίαζαν ο Γέρος Δεληγιάννης και ο Θεοδωράκης, βλ. Κ. Δεληγιάννης, *Απομνημονεύματα*, ό.π., τ. Α', σ. 72.

³⁷⁹ Στο ίδιο, σ. 72-73.

³⁸⁰ Στο ίδιο, σ. 47, 73.

την παραπάνω άποψη του Κανέλλου, κατά τα οποία ο Δημήτριος Πλαπούτας και ο Νικήτας Σταματελόπουλος φόνευσαν σε συμπλοκή δυο Οθωμανούς και τραυμάτισαν τον αγά Αράπη Μολαμέμου. Η αιτία της συμπλοκής οφειλόταν στο γεγονός ότι ο Αράπης καταπίεζε και καταδυνάστευε του κατοίκους. Οι παραπάνω ένοπλοι, αν και είχαν εντολή να επιστρέψουν στην Καρύταινα, για να προστατεύσουν τον Θεοδωράκη Δεληγιάννη, από ενδεχόμενη επίθεση, εκείνοι παράκουσαν τις εντολές και επεδίωξαν την δολοφονία του Αράπη. Η ενέργεια αυτή προκάλεσε αναστάτωση όχι μόνο στους κοτζαμπάσηδες, αλλά και στους κατοίκους του χωριού, εξαιτίας του οθωμανικού νόμου: *«ὅπου ἤθελέ φονευθῇ εἰς Μουσουλμάνος ἀπὸ Χριστιανόν νά φονεύονται ἐνενήντα ἐννέα Χριστιανοί δι' ἱκανοποίησιν»*.³⁸¹ Μετά από διαπραγματεύσεις και την καταβολή χιλιάδων γροσίων κατάφεραν να απαλλαχτούν από την μήνι των μουσουλμάνων κατοίκων, οι οποίοι ζητούσαν εκδίκηση: *«Τί μαύρη ἀχαριστία εἰς τοὺς εὐεργέτας καί σωτῆρας των· νά προσπαθοῦν διὰ δολίων εἰσηγήσεων καί μέσων αἰσχροῶν καί παραμορφώσουν τοιαύτας ἀδιαφιλονικήτους ἀλήθειας, τὰς ὁποίας οὐδ' ἂν ὁ πᾶς αἰὼν ἐξαλείψειεν»*.³⁸²

Η κακεντρέχεια των Κολοκοτρωνιστῶν εξοργίζει τον Δεληγιάννη, διότι η εικόνα που δημιουργούν για την οικογένειά του, δεν συνάδει με την ισχυρή οικογένεια που παρουσιάζει στα Απομνημονεύματά του, μια οικογένεια την οποία δεν μπορούσε να πειράξει κανείς ούτε οι οθωμανικές αρχές. Δεν πρέπει να ξεχνάμε ότι η διαμεσολάβηση που δημιουργείται και εξαιτίας της χρονικής απόστασης, αλλά και στο γεγονός ότι γνωρίζει τι έχει γραφθεί, καθορίζει την στάση του Δεληγιάννη απέναντι σε εκείνους που τον έβλαψαν. Συνάμα, έχει τη διάθεση να αμαυρώσει και εκείνος από την πλευρά του την εικόνα τους, αλλά και να αναδιαμορφώσει απόψεις, αντιλήψεις και συνειδήσεις, μέσω των δικῶν του Απομνημονευμάτων.

Πριν γίνει λόγος για την περίπτωση του Αλή Φαρμάκη, θα αναφερθούμε με συντομία στην οικογένεια του Θεόδωρου Κολοκοτρώνη, γιατί ακολούθησε τη ληστεία και πως η γνώση των όπλων δημιούργησε τα δίκτυα υποστήριξης ή τις στενές σχέσεις με προεστούς χριστιανούς και μουσουλμάνους.

Στο έργο, κυρίως, του Δεληγιάννη παρουσιάζονται οι λόγοι για τους οποίους ο Θεόδωρος Κολοκοτρώνης κατέφυγε στη ληστεία και συγκεκριμένα στη *ζωοκλοπή*, όπως χαρακτηριστικά γράφει. Η αιτία ήταν η οικονομική δυσπραγία στην οποία

³⁸¹ Για περισσότερες πληροφορίες σχετικά με την συμπλοκή, βλ. Στο ίδιο, σ. 103-106

³⁸² στην παρούσα περίπτωση επεδίωξαν και τη δική τους σωτηρία, διότι κατηγορήθηκαν για υπόθαλψη ενόπλων, βλ. Στο ίδιο, σ. 112.

περιήλθε η οικογένεια μετά το θάνατο του Κωνσταντή Κολοκοτρώνη, ενώ η φράση «ἐπί τέλους»³⁸³ που αναφέρεται στο κείμενο του Δεληγιάννη, καταδεικνύει κατά τον προύχοντα ότι έκανε μόνο αυτό που ήξερε να κάνει και το μόνο που έμαθε ο ίδιος και τα υπόλοιπα μέλη της οικογένειας του. Το ειρωνικό ύφος του δείχνει μια αποστροφή και μια αντιπάθεια για την οικογένεια Κολοκοτρώνη, αυτό, κατά τον ίδιο, οφειλόταν στα δεινά που προκαλούσαν στην επαρχία της Καρύταινας και όχι σε προσωπικές διαφορές/αντιπάθειες.

Ο Κανέλλος Δεληγιάννης, μιλά διεξοδικά για τη δράση, τον τρόπο ζωής και τις ληστείες των Κολοκοτρωναίων. Όπως προκύπτει από τα λεγόμενά του, δρούσαν με μεγάλη ευκολία στην Πελοπόννησο και χωρίς ιδιαίτερο φόβο μήπως συλληφθούν από τις οθωμανικές Αρχές. Όταν, όμως, η οθωμανική εξουσία έκρινε ότι ήταν επικίνδυνοι, διόριζε Οθωμανούς ή Αλβανούς αρματολούς: «Οί μὲν λησταί ἐπήγαινον ἐμπρός, ληστεύοντες καί ἀρπάζοντες ἀπό τοῦς Χριστιανούς, οἱ δέ Τοῦρκοι κατόπιν αὐτῶν, καί ἐνοχοποιοῦσαν τοὺς προκριτώτερους ἐκάστης ἐπαρχίας καί χωρίου, ὡς λησταποδόχους καί τροφοδοτοῦντας τοὺς ληστές δῆθεν».³⁸⁴ Στις περιπτώσεις που καταδιώκονταν, είχαν κάνει συμφωνία με τον Παναγιώτη Μούρτζινο, ληστή και παλαιό μπέη της Μάνης, ώστε να τους προστατεύει και να τους παρέχει άσυλο. Με τη σειρά τους εκείνοι, θα του παραχωρούσαν το ένα τέταρτο από όσα θα κέρδιζαν από τη ληστεία και τα λύτρα των αιχμαλώτων.

Η οικογένεια Κολοκοτρώνη παρουσιάζεται στα *Απομνημονεύματα* του Δεληγιάννη ως μια οικογένεια χωρίς ηθική, αδίστακτη στις πράξεις της, αυθάδης και ανυπότακτη απέναντι στην εξουσία της Πελοποννήσου. Για παράδειγμα, το 1799, μετά από καταδίωξη της οικογένειας Κολοκοτρώνη από τον βοεβόδα της Καρύταινας Χασεκή Αλήαγα, κατάφεραν να ενωθούν με τον τρομερό κλέφτη της Λακωνίας Ζαχαριά Μπαρμπιτσιώτη και ³⁸⁵: «ἤρξαντο πάντες τό ἐμπόριον τῆς ληστείας κατὰ τῶν Πελοποννησίων Χριστιανῶν καί τὰ κακουργήματα τὰ ὅποια ἔπραζαν εἶναι ἀδύνατον νά τὰ ἐξιστορήσῃ τις ἔν πρός ἔν καθότι παρήλθον ὑπέρ τὰ πενήντα ἔτη».³⁸⁶ Κατά τον Claude Fauriel, η πράξη ληστείας σε ομόδοξο δικαιολογείται ως πράξη εκδίκησης σε

³⁸³ Στο ίδιο, σ. 29.

³⁸⁴ Στο ίδιο, σ. 35.

³⁸⁵ Ο Ζαχαριάς ήταν άνθρωπος εργατικός και το επάγγελμά του ήταν χανδακοποιός. Ήταν όμως πολύ οξύθυμος και θρασύς. Το 1795, σ' ένα χωριό της Γαστούνης φόνευσε κάποιον κάτοικο του χωριού, με το όνομα Μουσουλούμπης. Καταδιωκόμενος αναγκάστηκε να γίνει ληστής, βλ. Στο ίδιο, σ. 30-32.

³⁸⁶ Στο ίδιο, σ. 30.

υπηρέτη ή επιστάτη των Οθωμανών³⁸⁷ ή ακόμη και σε εκούσια εξισλαμισμένους,³⁸⁸ ενώ στην πραγματικότητα ήταν μία πράξη αδυναμίας. Ο Άγγλος περιηγητής Cockerell, ο οποίος ταξίδευσε στην Πελοπόννησο το 1812, δηλαδή 6 χρόνια μετά την εξόντωση των κλεφτών, γράφει ότι στα χωριά της Γορτυνίας, όπου η κλεφτουριά ήταν πριν σε μεγάλη άνθιση, οι κάτοικοι συνέθεταν κλέφτικα τραγούδια στα οποία εξυμνούσαν την γενναιότητά τους, ξεχνώντας τις βαρβαρότητες που είχαν υποστεί απ' αυτούς.³⁸⁹ Η αναπόληση του ηρωικού παρελθόντος μετρίασε τις πράξεις βίας παρουσιάζοντας τες με κολακευτικό τρόπο.³⁹⁰ Στη διάρκεια του 18^{ου} αιώνα, την περίοδο ακμής της κλεφτουριάς,³⁹¹ η παραγωγή των δημοτικών τραγουδιών³⁹² ανάγει τον κλέφτη σε θρυλική μορφή αγωνιστή.³⁹³ Αναφερόμενα στα ατομικά επιτεύγματα, κυρίως πράξεις ληστείας ή περιπέτειες με επικίνδυνες επιθέσεις εναντίον Οθωμανών, καθόρισαν το ηρωικό πρότυπο και αποτέλεσαν το μέσο για την έκφραση του φιλελευθερισμού, την «*μαγιά της ελευθερίας*», όπως αναφέρει ο Μακρυγιάννης.³⁹⁴ Η μνήμη του λαού μεταστράφηκε σταδιακά και οι εικόνες του ληστρικού βίου, έγιναν το σύμβολο της αντίστασης στον κατακτητή.

Κατά τον Θ. Κολοκοτρώνη, η απώλεια του πατέρα του και των λοιπών μελών της οικογένειάς του, η περιπλάνηση στην ορεινή Πελοπόννησο, η εξοικείωση με τα

³⁸⁷ C. Fauriel, *Ελληνικά δοτικά τραγούδια*, ό.π., τ. Α', σ. 40.

³⁸⁸ Γεώργιος Β. Νικολάου, *Εξισλαμισμοί στην Πελοπόννησο: από τα μέσα περίπου του 17^{ου} αιώνα έως το 1821*, εκδ. Ηρόδοτος, Αθήνα 2006.

³⁸⁹ Γεγονός είναι πάντως ότι κατά τη διάρκεια περιήγησής του στο Μοριά για την ανακάλυψη αρχαιοτήτων, οι κάτοικοι των χωριών της Ηλείας τον προειδοποιούσαν για την ύπαρξη κλεφτών στα μέρη όπου υπήρχαν αρχαιότητες. Πιθανόν οι Έλληνες να του έλεγαν ψέματα, γιατί δεν ήθελαν να πειράξει τις αρχαιότητες καθώς πίστευαν ότι θα προκαλούσαν γρουσουζιά στους κατοίκους, βλ. Charles Robert Cockerell, *Travels in Greece*, Anagnosis, Athens Greece, 2008, σ. 29-32, 36-37.

³⁹⁰ Αλέξης Πολίτης, *Το δημοτικό τραγούδι*, ό.π., σ. ιη'.

³⁹¹ Έως τα Ορλωφικά (1770) η κλέφτικη παρουσία στο Μοριά δεν μπορεί να χαρακτηριστεί ιδιαίτερα σημαντική. Ο αριθμός τους αυξήθηκε μετά τη γενική αμνηστία (1779) που δόθηκε για την εξόντωση των ανεξέλεγκτων τουρκαλβανών. Παράλληλα, η εκκαθάριση ομάδων που δεν προσκύνησαν στην γενική αμνηστία και την κατάθεση των όπλων, αλλά συνεπικούρησαν, όπως του Κωνσταντή Κολοκοτρώνη και του Παναγιώταρου, ολοκλήρωσε την προσπάθεια ησυχίας του τόπου από τους κλέφτες.

³⁹² Οι κοινωνικοοικονομικές συνθήκες, οδήγησαν στην εξέλιξη και συντήρηση αυτής της προφορικότητας, τα τραγούδια με την μακραίωνη επιβίωσή τους ώθησαν, μέσω της διάδοσης, στη δομική και μορφολογική «*τελειοποίηση*» αυτών των εκφράσεων, βλ. Κ. Θ. Δημαρά, *Ιστορία της νεοελληνικής λογοτεχνίας*, ό.π., σελ. 165-169.

³⁹³ Η κλέφτικη ποίηση άνθισε κυρίως στην Ρούμελη και την Ήπειρο και όχι τόσο στο Μοριά εξαιτίας του μικρού αριθμού των κλεφτών καθώς και της απουσίας του αρματολισμού. Ο κόσμος, θαύμαζε τους αρματολούς, γιατί τους προστάτευε από την αυθαιρεσία των Οθωμανών, δημιουργώντας, έτσι, τα κλέφτικα δημοτικά τραγούδια, βλ. Α. Πολίτης, *Το δημοτικό τραγούδι*, Κλέφτικα, Νέα Ελληνική Βιβλιοθήκη, Αθήνα 1981, σ. λε'-νδ'.

³⁹⁴ C. Fauriel, *Ελληνικά δοτικά τραγούδια*, ό.π., τ. Α', σ. 82-83.

όπλα από μικρή ηλικία, διαμόρφωσαν τον χαρακτήρα του.³⁹⁵ Στην αφήγηση της ζωής του, στον Γεώργιο Τερτσέτη, δεν μιλάει για τις ληστείες του πατέρα του, αλλά για το αρματολίκι της Κορίνθου στο οποίο ήταν αρχηγός, μιλάει για έναν διαφορετικό και πιο ευκατάστατο τρόπο ζωής, αντίθετο από αυτόν που περιγράφει ο Δεληγιάννης. Παρουσιάζει μια οικογένεια με κύρος και αναγνώριση από τους κατοίκους της περιοχής, απόδειξη αυτής της πραγματικότητας, η προστασία που πρόσφεραν στην επαρχία της Καρύταινας ως *αρματολοί*, δηλαδή κάποιοι³⁹⁶ καθώς και την ενεργητική παρέμβαση που είχαν κατά τη διάρκεια του Αγώνα ξεσηκώνοντας, οργανώνοντας και συντονίζοντας την Επανάσταση: «*Τό κλέφτης ἦτον καύχημα [...] εἶμαι κλέφτης καί ἡ εὐχή τῶν πατέρων ενός παιδιοῦ ἦτον νά γίνη κλέφτης· Εἰς τοῦ Πατρός μου τόν καιρό ἦτον ἱερό πράγμα νά πειράζουν Ὑλληνα*».³⁹⁷

Η ανθρώπινη συμπεριφορά και δράση βασίζεται σε αιτίες που την προκαλούν και αυτά είναι τα κίνητρα. Τα κίνητρα ωθούν το άτομο σε δράση και είναι τόσο οι εσωτερικές αιτίες της συμπεριφοράς (ένστικτα, ορμές, σκοποί, επιθυμίες, συναισθήματα, διάφορες συγκινησιακές καταστάσεις) όσο και οι εξωτερικές αιτίες (αμοιβές, θέλητρα, φόβητρα). Διακρίνονται, επίσης, σε εγγενή, έχουν κληρονομική βάση ή επίκτητα, αποκτιούνται μέσα από διαδικασίες μάθησης.³⁹⁸ Για τον Θ. Κολοκοτρώνη αρκετοί παράγοντες ενίσχυσαν την επιλογή της ληστείας. Η επιλογή αυτή ήταν συνειδητή και προσδιορίστηκε από την εικόνα του πατέρα ή τα γενικότερα πρότυπα της περιόδου, όπως οι ένοπλοι Μανιάτες με τις αποσχιστικές τάσεις από την Αυτοκρατορία και τον αρχέγονο τοπικισμό.³⁹⁹ Τα περιθώρια ενασχόλησης με οτιδήποτε άλλο ήταν περιορισμένα, η οικογενειακή παράδοση των όπλων, το περιβάλλον μέσα στο οποίο μεγάλωσε, αλληλεπιδρά προς αυτήν την κατεύθυνση. Ακόμη, οι συνεχείς διώξεις της οικογένειας, η διαβίωση σε απόμερα μέρη ή το κρύψιμο στη Μάνη, κληροδότησε στον Θεόδωρο έναν πρωτόγονο τρόπο ζωής και σκέψης. Να σημειωθεί ότι και παράγοντες όπως η ελλιπής μόρφωση, οι ελάχιστες

³⁹⁵ Δ. Δημητρόπουλος, Θεόδωρος Κολοκοτρώνης, ό.π., σ. 14.

³⁹⁶ Ο Θ. Κολοκοτρώνης και ο αδερφός του Ιωάννης υπηρέτησαν ως κάποιο στην οικογένεια των Δεληγιανναίων το 1802, βλ. Π. Ροδάκης, *Κλέφτες και αρματολοί*, ό.π., τ. Α', σ. 707. Σύμφωνα με τον ίδιο τον Κολοκοτρώνη, στην περιοχή της Καρύταινας ήρθαν, όταν συμπεθέρεψε ο θείος του, Αναγνώστης Κολοκοτρώνης με τον Γιωργάκη Μεταξά, προεστό του Λεονταρίου. Τότε αναφέρει ότι έγινε αρματολός (κάπος) και εμπόδιζε το βιλαέτι με χατίρι. Ήταν μόλις 15 χρονών, βλ. Δ. Δημητρόπουλος, Θεόδωρος Κολοκοτρώνης, ό.π., σ. 35.

³⁹⁷ Θ. Κολοκοτρώνης, *Διήγησις*, ό.π., σ. 41.

³⁹⁸ Αναστασία Κωσταρίδου-Ευκλείδη, *Ψυχολογία κινήτρων*, Εκδ. Ελληνικά Γράμματα, Αθήνα 1999, σ. 17.

³⁹⁹ Π. Πιζάνιας, *Από ραγιάς Έλληνας πολίτης*, ό.π., σ. 47.

δυνατότητες κοινωνικής προόδου την περίοδο αυτή και η οθωμανική κατάκτηση, πυροδότησε μια ενστικτώδη συμπεριφορά.

Επομένως, οι αιτίες προηγούνται του αποτελέσματος και για το λόγο αυτό η ενστικτώδης συμπεριφορά είναι αποτέλεσμα της συσσωρευμένης ενέργειας. Από την παιδική ηλικία δημιουργείται το ένστικτο της επιβίωσης και της αντίδρασης, ενέργειες όπως η δολοφονία του Κωνσταντή Κολοκοτρώνη, η εξόντωση μελών της οικογένειας και αρκετά άλλα εσωτερικά ερεθίσματα προσανατόλισαν την οικογένεια Κολοκοτρώνη προς ένα στόχο, προς αυτήν την συμπεριφορά. Η επιλογή αυτή έγινε με ελεύθερη βούληση και πάνω σε μια λογική διεργασία, ενώ δεν βασίστηκε μόνο σε συναισθηματικές παρορμήσεις, διότι τα ερεθίσματα ήταν τόσο εσωτερικά όσο και εξωτερικά.

Εξωτερικά ερεθίσματα ήταν ο εύκολος πλουτισμός, η επιδίωξη ενός διαφορετικού τρόπου ζωής, αλλά και ένα μέσο αντίδρασης στην καταπιεστική πολιτική της διοίκησης, μια πρωτόγονη επανάσταση. Παρόλα αυτά δημιουργούν σχέσεις με την εξουσία, χριστιανική και μουσουλμανική, κατασκευάζουν μια σχέση αλληλεξάρτησης.⁴⁰⁰ Έτσι, για να επιβιώσουν από την αντιδραστική τους τάση και την φυγή στα όρη, διαχειρίστηκαν μέσα όπως οι κουμπαριές, οι φιλίες με τοπικούς προεστούς, ενώ δεν αποκόπηκαν από την κοινωνία του λαού, ούτε ως νόμιμοι ούτε ως παράνομοι.⁴⁰¹ Επίσης, οι αμοιβές για τη θέση του κάπου ήταν ένας εξωγενής παράγοντας να εκμεταλλευτούν τις ικανότητες τους στα όπλα, να απολαμβάνουν προνόμια, όπως η απαλλαγή από την φορολογία και παράλληλα να προστατευτούν από καταδιώξεις πασάδων ή χριστιανών προυχόντων. Η προστασία επιτυγχανόταν με τη δημιουργία ενός ευρύ δικτύου υποστήριξης. Ο Κολοκοτρώνης βασική υποστήριξη δεχόταν από την οικογένειά του, τα παιδιά του για τα οποία και επεδίωξε τις επιγαμίες με ισχυρές οικογένειες.⁴⁰² Ο αγωνιστής και ιστορικός της Επανάστασης

⁴⁰⁰ Ο Θ. Κολοκοτρώνης είχε παντρευτεί την κόρη ενός προεστού από το Λεοντάρι, βλ. Θ. Κολοκοτρώνης, *Διήγησις*, ό.π., σ. 9

⁴⁰¹ Δέχονταν βοήθεια από γεωργούς, βοσκούς και μοναχούς.

⁴⁰² Ο πρωτότοκος γιός Πάνος, τον Φεβρουάριο του 1823, παντρεύτηκε την κόρη της Σπετσιώτισας αρχόντισσας Μουμπουλίνας, Ελένη. Ο Δευτερότοκος, Ιωάννης-Γενναίος, το 1828, παντρεύτηκε τη Φωτεινή Φώτου Τζαβέλλα. Ο Κολλίνος, το 1823, αρραβωνιάστηκε, σε ηλικία 12 ετών, την κόρη του Κανέλλου Δεληγιάννη, Μαριονίτσα. Ο αρραβώνας διαλύθηκε, στα 1827, εξαιτίας της επιδείνωσης των σχέσεων μεταξύ των δυο οικογενειών. Τελικά, στα 1843, παντρεύτηκε την εγγονή του πρώην ηγεμόνα της Βλαχίας, τη Ραλλού Καρατζά. Οι κόρες του, η Γεωργίτσα πήρε σύζυγό της τον Γ. Καλογήρου-Πασχάλη στην Κέρκυρα, η Ελένη τον Νικήτα Δίκαιο, αδελφό του Παπαφλέσα και ο ίδιος αναφέρει ότι είχε αρραβωνιάσει μια ακόμη κόρη του με το γιο του Μανιάτη καπετάνιου Κωνσταντή Δουράκη, βλ. Θ. Κολοκοτρώνης, *Διήγησις*, ό.π., σ. 24, Δ. Δημητρόπουλος, Θεόδωρος Κολοκοτρώνης, ό.π., σ. 73.

Μιχαήλ Οικονόμου επισημαίνει ότι οι Κολοκοτρωναίοι: «πολυμελούς τινός οικόγένειας ἐν αὐτῷ τόπῳ διαμένοντα καὶ ὁμοδίαιτα πρόσωπα, αὐξανόμενα καὶ διὰ τῶν πρὸς ὁμοίους ἐπιγαμβρεύσεων, συμπεθερειῶν καὶ ἄλλων συνήθων κοινωνικῶν σχέσεων, ἀποτελοῦσιν ἐν αὐτῷ ἰσχύν καὶ ἐπιρροήν μεγάλην, ὥς παρατηρήθη τοῦτο συμβαίνον ἐνταῦθα πρὸ τε τῆς ἐπαναστάσεως καὶ κατὰ τὸν ἀγῶνα»⁴⁰³. Μεγάλες οικογένειες, επίσης, με ευρύ δίκτυο υποστήριξης ήταν ο Πετιμεζαίοι, οι Πλαπουταίοι οι Μανιάτες, ενώ ένα ακόμη παράδειγμα ήταν η οικογένεια του Παναγιώταρου Βενετσιανάνκη, η οποία διατηρούσε φιλικούς δεσμούς με Οθωμανούς, τους ισχυρούς Τουρκοβαρδουνιώτες.

Η παρουσία του Βελή πασά στην Πελοπόννησο, όπως αναφέρθηκε, διατάραζε τις παλιές ισορροπίες. Ο Παπατσώνης, γράφει ότι η προσπάθεια: «νά καταδάμαση τοὺς δυνατοὺς Τούρκους, τοὺς ὁποίους ἔβλεπεν ἐναντιούμενους εἰς τοὺς κατακτητικούς του σκοπούς καὶ ἰδίως τοὺς Λαλαίους» προξένησε σοβαρές ταραχές στο Μοριά.⁴⁰⁴ Οι ισχυρότεροι μουσουλμάνοι ήταν κυρίως ο Μουσάγας Βαρδουνιώτης⁴⁰⁵ και ο Λαλιώτης Αλή Φαρμάκης.⁴⁰⁶ Με βάση τον Θεόδωρο Κολοκοτρώνη, οι χριστιανοί προύχοντες ήθελαν τον χαλασμό του Φαρμάκη και ιδιαίτερα ο Ιωάννης Δεληγιάννης με τον Σωτηράκη Λόντο, οι οποίοι είχαν καταφέρει να προσεταιριστούν τον νέο πασά.⁴⁰⁷ Από την πλευρά του Κ. Δεληγιάννη, ο Αλή Φαρμάκης παρουσιάζεται ως σταθερός καὶ πιστός εἰς τὴν φιλίαν του, ἀνδρεῖος καὶ τολμητίας καὶ πλούσιος. Ἐτσι, για το καλό του, τον συμβούλεψαν να οχυρωθεί στον πύργο του στο Μοναστηράκι (σημερινή επαρχία Γορτυνίας) και να μην κατευθυνθεί στην Τρίπολη όπως είχε διατάξει ο ηγεμόνας.⁴⁰⁸ Απόδειξη της φιλίας και της εκατέρωθεν εμπιστοσύνης, για τον Δεληγιάννη, ήταν η αποστολή και φύλαξη της εκλεκτής κινητής περιουσίας του και των δυο αραβικών άλογων, ώστε να μην πέσουν στα χέρια του Βελή πασά.⁴⁰⁹

Ο Αλή Φαρμάκης, παρόλη τη σχέση του με τους κοτζαμπάσηδες, ζήτησε και τη βοήθεια του Θεόδωρου Κολοκοτρώνη. Ο ίδιος ανταποκρίθηκε στο κάλεσμα του

⁴⁰³ Μ. Οικονόμου, *Ιστορικά της Ελληνικής παλιγεννεσίας*, ό.π., σ. 47.

⁴⁰⁴ Π. Παπατσώνης, *Απομνημονεύματα*, ό.π., σ. 39.

⁴⁰⁵ Το 1812 ο Μουσάγας δηλητηριάστηκε από τον Βελή πασά, βλ. Κ. Δεληγιάννης, *Απομνημονεύματα*, ό.π., τ. Α', σ. 63.

⁴⁰⁶ Αμβρ. Φραντζής, *Επιτομή της ιστορίας της αναγεννηθείσης Ελλάδος*, ό.π., τ. Α', σ. 47-48.

⁴⁰⁷ Θ. Κολοκοτρώνη, *Διήγησις*, ό.π., σ. 32.

⁴⁰⁸ Αντίθετα ο Μουσάγας χωρίς να τον εμποδίσουν κατευθύνθηκε προς την Τρίπολη, βλ. Κ. Δεληγιάννη, *Απομνημονεύματα*, ό.π., τ. Α', σ. 56-57.

⁴⁰⁹ Στο ίδιο, σ. 57- 59.

Φαρμάκη, φτάνοντας με 17 άνδρες και κλείστηκε μαζί του στον πύργο.⁴¹⁰ Οι δυνάμεις των πολιορκημένων καθότι υστερούσαν από εκείνες του πασά, κατάφεραν να αντισταθούν στη δίμηνη στενή πολιορκία και να πετύχουν συμβιβασμό.⁴¹¹ Η συμφωνία προέβλεπε τη δήλωση υποταγής του Φαρμάκη, αφού πρώτα αναχωρήσει και φτάσει στην Ζάκυνθο ο Κολοκοτρώνης και οι άνθρωποι που ήταν μαζί του. Ο Κολοκοτρώνης επιστρέφει στην Ζάκυνθο και μικρό διάστημα αργότερα καταφθάνει και ο Φαρμάκης.⁴¹²

Ο Κολοκοτρώνης παρότι δεν γνώριζε προσωπικά τον Αλή Φαρμάκη, δέχτηκε να τον βοηθήσει εξαιτίας της φιλίας που έδενε τις οικογένειές τους: «*Ὁ Πάππος τοῦ Ἀλη-φαρμάκη, καί ὁ Πάππος ὁ ἐδικός μου Γιάννης Κολοκοτρώνης ἦταν φίλοι καί ἀδελφοπητοί. Ἐσκοτώθηκε ὁ Παππούλης μου, ἐπέθανε καί ὁ Παππούλης τοῦ Ἀλη-Φαρμάκη καί ἔμεινε ἡ φιλία ἡ ἴδια εἰς τόν Πατέρα μου καί εἰς τόν Πατέρα τοῦ Ἀλη-Φαρμάκη· ὡς φίλοι πατρικοί ἐλάβαμεν καί ἡμεῖς ἀνταπόκριση*».⁴¹³ Η φιλία είχε τις βάσεις της σε μια κληροδοτημένη κατάσταση, την οποία καθόριζε το αίσθημα χρέους, ο Θ. Κολοκοτρώνης ήταν ιδιαίτερα γνωστός για την τήρηση των λόγων του, ήταν τίμιος και πιστός σε φιλίες.⁴¹⁴ Επομένως, η πατρογονική φιλία δεν βασίστηκε σε εθνικές ιδεολογίες ή θρησκευτικές ιδιαιτερότητες, αλλά στο καθήκον, πιθανόν και στο χρηματικό όφελος. Ο Γιάννης Βλαχογιάννης καταλήγει στο συμπέρασμα ότι το

⁴¹⁰ Ο Αλή Φαρμάκης έστειλε δύο γράμματα στον Κολοκοτρώνη ζητώντας τη συνδρομή του. Ο Κολοκοτρώνης στο πρώτο γράμμα του ζητά να μην κάνει πόλεμο με τον Βελή, γιατί η παρουσία του θα δημιουργούσε μεγαλύτερα προβλήματα, ως επικηρυγμένος κλέφτης. Στο δεύτερο γράμμα και την έναρξη της πολιορκίας, ο Κολοκοτρώνης συγκεντρώνει 100 στρατιώτες, αλλά οι Γάλλοι τον εμποδίζουν να φύγει, έτσι, πήρε 17 άτομα. Μαζί του είχε τον Νικηταρά και τον Νικόλαο Πετιμεζά, βλ. Κ. Δεληγιάννης, *Απομνημονεύματα*, ό.π., τ. Α', σ. 57, Θ. Κολοκοτρώνης, *Διήγησις*, ό.π., σ. 33.

⁴¹¹ Την εικόνα της πολιορκίας συμπληρώνει και η αναφορά του Βελή στο πατέρα του Αλή, βλ. Δ. Δημητρόπουλος, Θεόδωρος Κολοκοτρώνης, ό.π., σ. 29. Δημοτικό τραγούδι για την πολιορκία:

Σάββατο πλιά στον πόλεμο
Μές το Μοναστηράκι,
Βάστα μωρέ Αλιφαρμάκι
Μέ τό Κολοκοτρωνάκι.
Πέφτουν τά βόλια σάν βροχή
Κολοκοτρώνη Θεωρῆ.
Πόλεμο καί πολεμᾶνε,
Καί τούς Τούρκους τούς νικᾶνε.

Ὁ Θεωρᾶκης βάνει μιά φωνή

βλ. Θ. Κολοκοτρώνης, *Διήγησις*, ό.π., σ. 262

⁴¹² Με βάση το Δεληγιάννη, η οικογένειά του ήταν αυτή που βοήθησε να δοθεί αμνηστία στον Αλή Φαρμάκη. Η αλλαγή γνώμης του πασά και οι υπόνοιες ότι θα τον σκοτώσει, τον οδήγησε στη διαφυγή του στη Ζάκυνθο, βλ. Κ. Δεληγιάννης, *Απομνημονεύματα*, ό.π., τ. Α', σ. 59-61, Θ. Κολοκοτρώνης, *Διήγησις*, ό.π., σ. 33-36, Αμβρ. Φραντζής, *Επιτομή της ιστορίας της αναγεννηθείσης Ελλάδος*, ό.π., τ. Α', σ. 47-48.

⁴¹³ Θ. Κολοκοτρώνης, *Διήγησις*, ό.π., σ. 32-33.

⁴¹⁴ Μ. Οικονόμου, *Ιστορικά της Ελληνικής παλιγεννεσίας*, ό.π., σ. 56-57.

κίνητρο του Κολοκοτρώνη ήταν *ο λουφές και τίποτε άλλο*.⁴¹⁵ Οποιαδήποτε και αν είναι η αιτία της συνδρομής του, γεγονός που μόνο εκείνος γνώριζε, πρόκειται για ενέργεια που βασίστηκε σε *άγραφους νόμους* και ιδεώδη μιας παλαιότερης εποχής.

Οι σχέσεις αυτές είναι σχέσεις ανταλλαγής, όχι μόνο οικονομικού επιπέδου, αλλά και κοινωνικού. Για τους κοτζαμπάσηδες είναι σχέση υποταγής, ενώ για τους κλέφτες μέσο επιβίωσης. Οι κλέφτες αναγνωρίζουν την δύναμη των προυχόντων και την κοινωνική κατωτερότητα τους, παρόλα αυτά επιδιώκουν κάτι καλύτερο για αυτούς και τις οικογένειές τους, έχοντας σαφέστατα ιδιοτελής σκοπούς.⁴¹⁶ Η ίδια υφιστάμενη σχέση υπάρχει και από την πλευρά των προυχόντων, έτσι, όταν στην περίοδο των διωγμών (1805-1806), παρόλο που κατηγορήθηκαν ότι υποθάλπουν την ληστεία και συνέβαλαν στην εξόντωσή τους, επιθυμούσαν τη σωτηρία μερικών εξ αυτών με χρηματικές αποζημιώσεις, ώστε να συνεχίζουν να προστατεύονται από τους εχθρούς τους.⁴¹⁷ Επομένως, αυτό που παρατηρείται είναι μια σχέση ανταλλαγής, «*δούναι και λαβείν*», αλλά και του χρέους και της οφειλής.⁴¹⁸ Αυτή η σχέση διασπάται, όταν οι κλέφτες διαπράττουν εγκληματικές ενέργειες και κυρίως, όταν την περίοδο της Επανάστασης επιδιώκουν την αρχηγία των στρατευμάτων. Όπως θα δούμε παρακάτω, η αρχηγία των όπλων και κατόπιν η πολιτική δύναμη θα γίνουν το μήλον της έριδος για τις μεταξύ τους σχέσεις, οι οποίες αν και ποτέ δεν ήταν πραγματικά φιλικές, στην περίοδο του Αγώνα θα ενταθούν περισσότερο.⁴¹⁹

Ταυτόχρονα, οι ιδεολογικές διαφορές που δομούνται τον 19^ο αιώνα καθόρισαν ή γέννησαν την πολιτική ιδεολογική σκέψη. Οι προύχοντες με βάση το Δεληγιάννη, πρώτοι διαμόρφωσαν αντίστοιχη σκέψη, εξαιτίας της πρωτοβουλίας τους να οργανωθούν και να απαιτήσουν πολιτική και κοινωνική ελευθερία από την Αυτοκρατορία.⁴²⁰ Οι οπλαρχηγοί από την πλευρά τους, υποστηρίζουν ότι επεδίωκαν την ελευθερία, την οποία πάντοτε υπερασπίζονταν με επιθέσεις σε Οθωμανούς και *τουρκολάτρες*: «*εἰς τὰς ἡμέρας ἐπειράζοντο καὶ Ἕλληνες ὁμοφρονοῦντες μὲ τούς*

⁴¹⁵ Γ. Βλαχογιάννης, *Οι κλέφτες του Μοριά*, ό.π., σ. 178-179.

⁴¹⁶ Η οικογένεια Κολοκοτρώνη είχε επίγνωση της διαφορετικής προέλευσής της, παρόλα αυτά δημιούργησε ισχυρές σχέσεις με πλοιοκτήτες, προύχοντες και πρώην ηγεμόνες. Για το γάμο του Κολλίνου με την κόρη του Καρατζά αποδίδεται η φράση: «*ἐσυμπεθέρευσεν ἡ κάπα μὲ τὴν γούνα*».

⁴¹⁷ Στον γενικό αφοπλισμό των χριστιανών συγκέντρωσαν τα πιο άχρηστα όπλα, ενώ συνέχιζαν να διατηρούν το θεσμό των κάπων, βλ. Κ. Δεληγιάννης, *Απομνημονεύματα*, ό.π., τ. Α', σ. 46 – 48.

⁴¹⁸ Ν. Ροτζώκος, *Πολιτικές και κοινωνικοπολιτικές συγκρούσεις στο εικοσιένα*, ό.π., σ. 75.

⁴¹⁹ Αυτές οι ιδεολογικές πεποιθήσεις αρχικά κοινές, λόγω πολιτικών συμφερόντων και στην συνέχεια αντικρουόμενες εξαιτίας πολιτιστικών και κοινωνικών διαφορών, βλ. Π. Πιζάνιας, *Από ραγιάς Έλληνας Πολίτης*, ό.π., σ. 36, 41-42.

⁴²⁰ Στο ίδιο, σ. 27, 34-35.

Τούρκους».⁴²¹ Στην πραγματικότητα είναι οι ιδεολογικές πεποιθήσεις που διαμορφώθηκαν εκ των υστέρων και από την διαμεσολάβηση του χρόνου, αλλά και γιατί η υιοθέτηση σύγχρονων απόψεων με ιδέες του παρελθόντος, επηρέσαν τους απομνημονευματογράφους αλλοιώνοντας κατά κάποιο τρόπο την εικόνα του παρελθόντος με συσχετισμούς όπως η δημιουργία εθνικού κράτους και γενικότερα η εθνικιστική αντίληψη.

IV. Διαφωτισμός και Φιλική Εταιρεία η επαφή των κλεφτών

Μέχρι τότε κυριαρχούσαν τρεις αντιλήψεις στον ελληνικό χώρο: α) αυτή της ενεργητικής αντίστασης απέναντι στον Οθωμανό τύραννο, β) της ανοχής, η οποία οδηγούσε στη διαφθορά της ψυχής⁴²² και γ) στην παραχώρηση προνομίων από την Οθωμανική εξουσία σε κοτζαμπάσηδες και σε ανώτερους κληρικούς, ακυρώνοντας, κάθε προσπάθεια μελλοντικής απελευθέρωσης των Ελλήνων.⁴²³ Οι παραπάνω αντιλήψεις διαφοροποιήθηκαν: α) λόγω της διάδοσης των ιδεών της Γαλλικής Επανάστασης στον ελληνικό χώρο, β) λόγω του περιορισμού των προνομίων των προκρίτων του Μοριά μετά την αποχώρηση του Βελή πασά και τις ραδιουργίες-συκοφαντίες εναντίον των χριστιανών προυχόντων που είχαν ως συνέπεια τη δολοφονία δύο μεγάλων κοτζαμπάσηδων, του Σωτηράκη Λόντου και του Ιωάννη Δεληγιάννη και γ) λόγω της εξάπλωσης της ελληνικής παιδείας, σε περιοχές όπως οι Παραδουνάβιες Ηγεμονίες.

Σύμφωνα με τον Φωτάκο, όλοι είχαν μέσα τους την ιδέα και τη δίψα της απελευθέρωσης. Έπρεπε, όμως, να δημιουργηθούν οι κατάλληλες προϋποθέσεις: «νά τούς συντρέξουν εἰς τοῦτο βοηθητικάί καί τοιαῦται δέν ἔλειψαν».⁴²⁴ Στην προκειμένη περίπτωση θεωρεί ότι η συνδρομή της ομόδοξης Ρωσίας, η οποία «ἐπεριποιεῖτο τοῦς Ἑλληνας, ἐδέχετο εἰς τόν στρατό της»,⁴²⁵ της Βλαχίας και της Μολδαβίας, οι ηγεμόνες των οποίων ήταν Έλληνες και το εμπόριο βρισκόταν στα χέρια Ελλήνων· επίσης των

⁴²¹ Θ. Κολοκοτρώνης, *Διήγησις*, ό.π., σ. 41.

⁴²² Απ. Βακαλόπουλος, *Το πρόβλημα της ελευθερίας του Ελληνικού Έθνους στα χρόνια της Τουρκοκρατίας*, όπως το σκέπτονταν και το συζητούσαν οι ηγέτες του, Εταιρεία Μακεδονικών Σπουδών, πανηγυρικός λόγος στην Εταιρεία Μακεδονικών Σπουδών στις 19.3.1986, για την επέτειο της 25ης Μαρτίου 1821 Θεσσαλονίκη 1986, σ. 17.

⁴²³ Τ. Κανδηλώρος, *Ο αρματωλισμός της Πελοποννήσου (1500–1821)*, ό.π., σ. 58 – 60, Απ. Βακαλόπουλος, *Το πρόβλημα της ελευθερίας του Ελληνικού Έθνους στα χρόνια της Τουρκοκρατίας*, ό.π., σ. 17 – 18.

⁴²⁴ Ο Φωτάκος αναφέρεται στις διάφορες επαναστάσεις που έλαβαν χώρα στην περιοχή της Πελοποννήσου, αλλά και στις ελπίδες από το εξωτερικό, βλ. Φ. Χρυσανθόπουλος, *Απομνημονεύματα*, ό.π., σ. 79.

⁴²⁵ στο ίδιο, σ. 79-80.

Επτανήσων, τα οποία αποτέλεσαν φυτώριο για τους Έλληνες, βρίσκοντας καταφύγιο, όταν καταδιώκονταν από την οθωμανική εξουσία, ενώ μπορούσαν να εκπαιδευτούν στρατιωτικά (εκπαιδεύτηκαν κυρίως από Άγγλους και συγκεκριμένα υπό την διοίκηση του Ριχάρδου Τζώρτζ).⁴²⁶ Συγχρόνως, ιστορικές συνθήκες και πολιτειακές μεταβολές, όπως η κατάληψη των Ιόνιων νήσων από τον Βοναπάρτη ή η κατάληψη τους αργότερα από Ρώσους και Άγγλους, συνέτειναν στην εμφάνιση ιδεολογικών-πολιτικών αντιλήψεων. Η ύπαρξη φιλογαλλικών αισθημάτων στα Επτάνησα, συνέβαλε στην πραγμάτωση ενός εθνικού οράματος για μια Ελληνική Δημοκρατία χωρίς την διοικητική δεσποτεία άλλων εθνών. Το κίνημα του Ναπολέοντα, η γειτνίαση με τη Δύση και η κατάληψη της Ιταλίας, οδήγησε τους Επτανήσιους στη διαμόρφωση επαναστατικών και πολιτικών ζυμώσεων. Ανοιχτοί σε νέες ιδέες και αντιλήψεις, οι Επτανήσιοι, έπαιξαν καθοριστικό ρόλο στη διάδοση των ιδεών της Γαλλικής Επανάστασης και του Διαφωτισμού στα ένοπλα τμήματα που κατέφθαναν από τον ελλαδικό χώρο.⁴²⁷ Οι κλεφτοκαπεταναίοι καταδιωγμένοι είτε από τους προύχοντες του Μοριά είτε από τον Αλή πασά της Ηπείρου, επιβεβαίωσαν την αντιδραστική τους φύση και παρά την αγραμματοσύνη τους, ενστάλαξαν τις ριζοσπαστικές ιδέες της ευρωπαϊκής διανόησης.

Η *ελέου θεού βασιλεία* σταδιακά ανατρέπεται με την εμφάνιση και τη διάδοση του Διαφωτισμού σε χώρες εκτός της Ευρώπης. Εντούτοις, χώρες όπως η Ελλάδα με την δεσποτεία της εκκλησιαστικής αριστοκρατίας αδυνατούν να δεχτούν τις νέες ιδέες της Ευρώπης και κατά συνέπεια την ιδέα της ελευθερίας.⁴²⁸ Παρόλη την πνευματική καθοδήγηση της Εκκλησίας στους ραγιάδες, Έλληνες Διαφωτιστές, όπως ο Μεθόδιος Ανθρακίτης, ο Ευγένιος Βούλγαρης, εργάστηκαν για να καλλιεργηθεί η

⁴²⁶ Όσοι έφταναν στα Επτάνησα ήταν κυρίως άτομα ανεπιθύμητα για την οθωμανική εξουσία, όπως οι κλέφτες, βλ. Φ. Χρυσανθόπουλος, *Απομνημονεύματα*, ό. π., τ. Α', σ. 80. Ο Τάκης Σταματόπουλος υποστηρίζει ότι κλέφτες κατέφευγαν στη Ζάκυνθο, από τότε που η Μάνη χωρίστηκε από το δραγουμάνο Μαυρογένη και η οποία δεν ήταν πλέον ασφαλής καθώς ο νέος Μπέης, ο Αντωνόμπεης, κυνηγούσε τους κλέφτες, βλ. Τ. Σταματόπουλος, *Ο εσωτερικός αγώνας πριν και την επανάσταση του '21*, ό. π., τ. Α', σ. 51.

⁴²⁷ Λέανδρος Βρανούσης, *Ιδεολογικές ζυμώσεις και συγκρούσεις*, στο *Ιστορία του Ελληνικού Έθνους*, ό. π., τ. ΙΑ', σ. 447-451, Νίκος Καραπιδάκης, *Τα Επτάνησα, Ευρωπαϊκή ανταγωνισμοί μετά την πτώση της Βενετίας*, *Ιστορία του Νέου Ελληνισμού 1770-2000, Η Οθωμανική κυριαρχία, 1770-1821, Πολιτική πραγματικότητα-οικονομική και κοινωνική οργάνωση*, εκδ. Ελληνικά Γράμματα, Αθήνα 2003, τ. 1^{ος}, σ. 151-184.

⁴²⁸ Η Εκκλησία καταδίωκε από το 1720 περίπου έως και το 1821 με έντονο μένος τα μαθηματικά, τη φιλοσοφία, το Διαφωτισμό, την Ευρώπη γενικότερα, παράλληλα εξαλείφοντας όσους θεωρούσε πολιτικά επικίνδυνους για την Οθωμανική εξουσία, όπως ο Ρήγας Φεραίος, βλ. Π. Πιζάνιας, *Από ραγιάς Έλληνας πολίτης*, ό. π., σ. 15, Λέανδρος Βρανούσης, *Ιδεολογικές ζυμώσεις και συγκρούσεις*, ό. π., τ. ΙΑ', σ. 450.

ιδέα της ελευθερίας στους Έλληνες.⁴²⁹ Συνάμα, Έλληνες Διαφωτιστές, όπως ο Αδαμάντιος Κοραΐς με την βαθιά γνώση του ελληνικού πολιτισμού συνηγόρησε προς την υλοποίηση του εθνικού οράματος. Μέσα από ανώνυμα φυλλάδια, όπως το έμμετρο: «*Άσμα Πολεμιστήριον τῶν Αἰγυπτίων περί ἐλευθερίας μαχόμενων Γραικῶν*» εμπνευσμένο από την πρώτη γαλλο-τουρκική σύγκρουση, στα 1800, στις αφρικανικές παρυφές της Αυτοκρατορίας, καλούσε τους Έλληνες να πολεμήσουν στο πλευρό των Γάλλων, παρουσιάζοντάς τους ως απελευθερωτές.⁴³⁰

Το εκδοτικό πρόγραμμα με τις χάρτες και τα επαναστατικά φυλλάδια του Ρήγα Βελεστινλή, με στόχο την καλλιέργεια του πατριωτικού ήθους στους συμπατριώτες του και την επιδίωξη για επαναστατική δράση, ενίσχυσαν τις τάσεις για ελευθερία και κοινωνική δικαιοσύνη. Παράλληλα, τα επαναστατικά του τραγούδια, όπως ο Θούριος, κατάφεραν με συγκινησιακό τρόπο να μεταφέρουν στις ευρύτερες μάζες του ελληνικού πληθυσμού τον αγώνα για την ελευθερία. Επίσης, ο Ρήγας, καλεί τους ξενιτεμένους να επιστρέψουν στην πατρίδα για να βοηθήσουν προς αυτόν τον σκοπό· κάνει όμως ιδιαίτερο κάλεσμα στους ξενιτεμένους που έμαθαν την πολεμική τέχνη, με την συνδρομή των οποίων, θα καθοδηγήσουν τον επαναστατημένο λαό στην αποτίναξη της οθωμανικής τυραννίας.⁴³¹ Απευθύνεται σε κλεφταρματολούς του Μαυροβουνίου, του Ολύμπου και των Αγράφων, στους οποίους τοποθετούσε την επιτυχία της επανάστασης, καθώς και στους εμπειροπόλεμους πληθυσμούς των Σουλιωτών και των Μανιατών.

Η ταχεία διάδοση των ιδεών του Ρήγα και ιδιαίτερα των επαναστατικών τραγουδιών του δεν άφησε ανεπηρέαστο κανέναν. Η μεγάλη απήχηση του Θούριου στους *σκλαβωμένους* έδειξε τον «τρόπο» της επανάστασης. Ο Ρήγας γνωρίζει ότι οι κλεφταρματολοί είχαν μεγάλη απήχηση για τα ανδραγαθήματά τους στον απλό λαό για αυτό και τους εξυμνεί σε δέκα στροφές του *Ύμνου Πατριωτικού*. Βασικός σκοπός η δημιουργία επαναστατικού πνεύματος για την αποτίναξη του κατακτητή, χωρίς να ζητήσουν τη βοήθεια των Μεγάλων Δυνάμεων της Ανατολής και της Δύσης.⁴³² Η

⁴²⁹ Παρόλα αυτά μεταξύ των διανοουμένων υπήρχαν ιδεολογικές διαφορές, όπως η διαμάχη για την ελληνική γλώσσα, βλ. Π. Πιζάνιας, *Από ραγιάς Έλληνας πολίτης*, ό.π., σ. 17, 19.

⁴³⁰ Λεωνίδας Καλλιβρετάκης, *Ένοπλα ελληνικά σώματα στη δίνη των Ναπολεόντειων πολέμων (1798-1815)*, στο *Ιστορία του Νέου Ελληνισμού 1770-2000*, ό.π., τ. 1^{ος}, σ. 185-187.

⁴³¹ Πολλοί Έλληνες βρίσκονταν σε ξένα στρατεύματα, ως απλοί στρατιώτες και ως αξιωματικοί. Όπως για παράδειγμα στο βασίλειο της Νεαπόλεως υπήρχε σύνταγμα με πολλούς Έλληνες, καθώς και στο ρωσικό στρατό

⁴³² Αρκετοί ήταν εκείνοι που υποστήριζαν την εθνική απελευθέρωση υπό τις αγαθές προθέσεις των ξένων δυνάμεων και ηγεμόνων, όπως ο Κοραΐς, ενώ ο Ρήγας με την αναφορά στο ένδοξο παρελθόν των προπατόρων, όπως ο Μ. Αλέξανδρος, ο Λεωνίδας μετέφερε το επαναστατικό μήνυμα στις

ιδιαίτερη μνεία στα ονόματα μεγάλων καπεταναίων βοήθησε στον ενστερνισμό του εθνικού ιδεώδους. Με ύφος απλό-λιτό και γλώσσα την κοινή ελληνική μίλησε στις καρδιές των κλεφτών πρωτοχαράζοντας την εθνική συνείδηση, η οποία κορυφώθηκε με την ίδρυση του Ελληνικού κράτους ατενίζοντας το παρελθόν της κατάκτησης με την σκοπιά του Έλληνα και όχι του ραγιά. Ο Κολοκοτρώνης χαρακτηριστικά αναφέρει στον Γ. Τερτσέτη: «*Ἐφύλαξα πίστιν εἰς τὴν παραγγελίαν του, καὶ ὁ θεὸς μέ ἀξίωσεν καὶ ἐκρέμασα φούντα εἰς τό γένος μας, ὡς στρατιώτης του*».

Η Ελληνική Νομαρχία, του Ανώνυμου, από την άλλη, είναι αυτή που έρχεται να αμφισβητήσει τις καθιερωμένες ιεραρχίες καθώς και την δεισιδαιμονία του παρελθόντος για την *ελέου θεού τιμωρία* στους χριστιανούς, παρακινώντας τους να χειραφετηθούν από τις αυθεντίες του παρελθόντος και του παρόντος, αναφερόμενος στην Εκκλησία, στους Φαναριώτες και στους κοτζαμπάσηδες. Ηρωοποιεί τους κλέφτες των βουνών και ιδιαίτερα τους Σουλιώτες⁴³³ και τους Μανιάτες, μιλά για επαναπατρισμό των εμπόρων της διασποράς και ζητά από τους Έλληνες να πιστέψουν στις δικές τους δυνάμεις σχετικά με την επαναστατική τους δράση, χωρίς να περιμένουν την βοήθεια από την μεγάλες δυνάμεις (όπως αυτή του Ναπολέοντα). Η *Ελληνική Νομαρχία*, ήτοι λόγος περί *Ελευθερίας* του Ανώνυμου, συμπύκνωσε τις ριζοσπαστικές πολιτικές και κοινωνικές ιδεολογίες των Ελλήνων Διαφωτιστών, συμβάλλοντας στην απαίτηση της ελευθερίας για τη δημιουργία ανεξάρτητης πολιτικής Διοίκησης οργανωμένης με τη βούληση των ανθρώπων. Γιατί, όπως τόνιζε, αυτήν την ελευθερία την έχει εγγεγραμμένη το ελληνικό γένος στα κατάστιχα του παρελθόντος του, είναι μια έξη και το μόνο που χρειάζεται είναι η διαφώτιση.⁴³⁴

Με την εξάπλωση των ιδεών του ευρωπαϊκού Διαφωτισμού έξω από τα σύνορα της Ευρώπης, και η αφύπνιση που προκάλεσαν οι πρώτες μεγάλες επαναστάσεις, όπως η Αμερικανική και η Γαλλική, οδήγησαν τον Ελληνισμό στην σταδιακή δραστηριοποίηση του για την αποτίναξη του οθωμανικού ζυγού μέσω της ίδρυσης

ευρύτερες μάζες του πληθυσμού, βλ. Πασχάλης Μ. Κιτρομυλίδης, *Η πολιτική σκέψη του Νεοελληνικού Διαφωτισμού*, στο *Ιστορία του Νέου Ελληνισμού 1770-2000, Η οθωμανική κυριαρχία 1770-1821, Διαφωτισμός-Ιστορία της παιδείας-Θεσμοί και δίκαιο*, εκδ. Ελληνικά Γράμματα, Αθήνα 2003, τ. 2^{ος}, σ. 36, Λ. Ι Βρανούσης, *Συμβολή στην έρευνα για τα τραγούδια του Ρήγα και των μιμητών του*, ανάπτυπο από το περ. Νέα Εστία, τ. 44^{ος}, τεύχ. 510-511, Αθήνα 1 και 15 Οκτωβρίου 1948, Νέστορος Καμαριανού, *Η συλλογή πατριωτικών τραγουδιών «Άσματα και πονήματα διαφόρων»*, Δ.Ι.Ε.Ε., τ. ΙΔ', Αθήνα 1960, σ. 342-370

⁴³³ Ηρωοποίηση των Σουλιωτών και από τον Α. Κοραή καθώς και τον Χ. Περραιβό

⁴³⁴ Δημήτρης Π. Σωτηρόπουλος, *Ελληνική Νομαρχία: ήτοι λόγος περί του ριζοσπαστικού Διαφωτισμού. Η γέννηση της νεοελληνικής πολιτικής σκέψης στις απαρχές του 19^{ου} αιώνα*, στο *Η Ελληνική Επανάσταση του 1821. Ένα ευρωπαϊκό γεγονός*, ό.π., σ. 104-118.

φιλανθρωπικών, πολιτιστικών ή εκπαιδευτικών εταιρειών.⁴³⁵ Ο Φωτάκος από την πλευρά του θεωρεί φορείς του Διαφωτισμού στην Ελλάδα τους ναυτικούς, οι οποίοι εκτός από τα πλούτη που έφερναν και τις εμπειρίες που αποκτούσαν, έρχονταν σε επαφή και με νέες ιδέες, με Ευρωπαίους *ἐλεύθερους* και *εὐτυχείς*.⁴³⁶ Έτσι, οι βάσεις για τη διάδοση των ιδεών του Διαφωτισμού στον ελληνικό χώρο, τέθηκαν και από το ευρύ ελληνικό εμπορικό δίκτυο διασποράς, από Έλληνες πλοιοκτήτες.⁴³⁷ Στα παραπάνω θα προσθέταμε και ορισμένα ιστορικά γεγονότα, τα οποία συνέβαλαν στην ενίσχυση των εθνικιστικών ιδεών, όπως οι Ναπολεόντειοι πόλεμοι, με την κατάκτηση των Ιόνιων νήσων στα 1796. Ωστόσο, για τον Ernest Gellner, σημειώνει ότι η εθνотική ταυτότητα δημιουργείται, μόνο όταν ένα έθνος γίνει «*τάξη*» ή όταν μία τάξη γίνει «*έθνος*» τότε είναι δυνατό να παραχθεί ένα πολιτικό εθνικό κίνημα.⁴³⁸

Τα παραπάνω γεγονότα θα πρέπει να συνδυαστούν και με την επιδεινούμενη ανομία του οθωμανικού συστήματος εξουσίας, την μείωση της ελεγκτικής εξουσία του Σουλτάνου και τις αποσχιστικές τάσεις των Οθωμανών αξιωματούχων (Αλή πασά, Μοχάμεντ Άλι, Πασβάνογλου), διαμορφώνοντας τις προϋποθέσεις για την κοινή ιδεολογική πολιτική πορεία όλων των ομάδων ισχύος (προυχόντων, κληρικών, κλεφτών). Η καθεμία για τους ιδιαίτερους λόγους της αποτέλεσε την κινητήρια δύναμη της Επανάστασης.⁴³⁹ Η ίδρυση, όμως της Φιλικής Εταιρείας,⁴⁴⁰ μιας μυστικής οργάνωσης, ήταν αυτή που κατηύθυνε την ρήξη με το παραδοσιακό σύστημα: «*περί της οποίας τόσοσ μεγάλος λόγος ἔγινε καί γίνεται*». ⁴⁴¹ Κατάφερε να συνενώσει όλες τις ομάδες ισχύος της τοπικής κοινωνίας του Μοριά, οι οποίοι κατά την περίοδο της

⁴³⁵ Το εθνικό αίσθημα ζωήρευε όταν έφταναν οι ειδήσεις επαναστάσεων σε χώρες της Ευρώπης, βλ. Απ. Βακαλόπουλος, *Το πρόβλημα της ελευθερίας του ελληνικού έθνους στα χρόνια της τουρκοκρατίας*, ό.π., σ. 26, Φίλιππος Ηλιού, *Νεοελληνικός Διαφωτισμός, Η νεωτερική πρόκληση*, στο *Ιστορία του Νέου Ελληνισμού 1770-2000*, ό.π., τ. 2^{ος}, σ. 9-26, Π. Μ. Κιτρομηλίδης, *Η πολιτική σκέψη του Νεοελληνικού Διαφωτισμού*, ό.π., σ. 27-38, Νάσια Γιακοβάκη, *Στον ορίζοντα της Ευρώπης, Το ευρωπαϊκό υπόβαθρο της νεοελληνικής ταυτότητας*, στο *Ιστορία του Νέου Ελληνισμού 1770-2000*, ό.π., τ. 2^{ος}, σ. 55-74

⁴³⁶ Το γεγονός αυτό, τους δημιουργούσε θλίψη γιατί θεωρούσαν τον εαυτό τους *δοῦλο* και *καταφρονημένο*, βλ. Φ. Χρυσανθόπουλος, *Απομνημονεύματα* ό.π., τ. Α', σ. 80 – 81. Οι έμποροι δημιούργησαν ένα δίκτυο σχέσεων με του διανοούμενους χρηματοδοτώντας την έκδοση βιβλίων, περιοδικών, την ίδρυση σχολείων και χρηματοδοτούσαν τις σπουδές την Ευρώπη, βλ. Π. Πιζάνιας, *Από ραγιάς Έλληνας Πολίτης*, ό.π., σ. 23-25.

⁴³⁷ Ισχυρή ομάδα κεφαλαιούχων πλοιοκτητών που εκμεταλλεύτηκε την ενίσχυση του θαλάσσιου εμπορίου στη Μεσόγειο από τα μέσα του 18^{ου} αιώνα, έχοντας παράλληλα εκκοσμηκευμένες αντιλήψεις και ιδιαίτερες πολιτικές ανάγκες, βλ. Π. Πιζάνιας, *Από ραγιάς Έλληνας πολίτης*, ό.π., σ. 32.

⁴³⁸ Ernest Gellner, *Έθνη και Εθνικισμός*, μτφρ. Δώρα Λαφαζάνη, Αλεξάνδρεια, Αθήνα 1922, σ. 215

⁴³⁹ Στο ίδιο, σ. 35.

⁴⁴⁰ Βασίλης Παναγιωτόπουλος, *Η Φιλική Εταιρεία, Οργανωτικές προϋποθέσεις της εθνικής Επανάστασης*, στο *Ιστορία του Νέου Ελληνισμού 1770-2000*, εκδ. Ελληνικά Γράμματα, τ. 3^{ος}, σ. 9-32.

⁴⁴¹ Φ. Χρυσανθόπουλος, *Απομνημονεύματα* ό.π., τ. Α', σ. 81 – 84.

οθωμανοκρατίας διατήρησαν τη θρησκεία, τη γλώσσα και το δίκαιο. Οι διερρηγμένοι δεσμοί από την περίοδο της κατάκτησης, αποκαθίστονται μέσω μιας εσωτερικής διεργασίας που έμμεσα *υποβλήθηκε* από τις ιδέες της Φιλικής Εταιρείας.⁴⁴² Η δημιουργία εθνικής συνείδησης βρήκε απήχηση σε εμπόρους, αρχιερείς, στρατιωτικούς, δασκάλους. Οι Πελοποννήσιοι κοτζαμπάσηδες, από την άλλη, έλαβαν μέρος ως μέλη μιας παραδοσιακής κοινωνίας με τις ιδεολογικές και πολιτικές αρχές του κοτζαμπασισμού.⁴⁴³

Η περίοδος των διώξεων (1806), αν και καταπολέμηση τη ληστεία με την εξόντωση των μαχητικών πυρήνων της Πελοποννήσου, βοήθησε σταδιακά, σαν μια ιστορική-κοινωνική συγκυρία, για τη συγκρότηση μιας νέας εικόνας των κλεφτών, κυρίως όσων διέφυγαν στα Επτάνησα. Γι' αυτούς οι Ιόνιοι νήσοι αποτέλεσαν ένα στρατιωτικό, κοινωνικό και πολιτισμικό φροντιστήριο. Ήταν ο τόπος των ζυμώσεων με τον ευρωπαϊκό πολιτισμό και των ιδεών που κατέφθαναν από την Δυτική Ευρώπη ή χώρος για περεταίρω διεύρυνση προσωπικών κύκλων με σημαντικά πρόσωπα, όπως ο Θ. Κολοκοτρώνης ήρθε σε επαφή με ξένους που υπηρετούσαν σε τακτικούς στρατούς, για παράδειγμα με τον αξιωματικό του ρωσικού στρατού Παπαδόπουλο, με Ρώσους υψηλόβαθμους αξιωματούχους, όπως ο ναύαρχος Δ. Σινιάβιν, τον Άγγλο στρατηγό Όσβαλντ, τον Γάλλο στρατηγό Καμούς, τον Γάλλο ναύαρχο Ντονζελό κ.ά. Επίσης, ήρθε σε επαφή με ηγετικές φυσιογνωμίες, οι οποίες διαδραμάτισαν σπουδαίο ρόλο στην Ελληνική Επανάσταση, όπως ο μητροπολίτης Ουγγροβλαχίας Ιγνάτιος, με τον Ιωάννη Καποδίστρια, τον Ρ. Τσωρτς κ.ά. Πέραν όμως των υψηλόβαθμων αξιωματούχων και κληρικών, απέκτησε σχέσεις με ρουμελιώτες, όπως με τον Οδυσσέα Ανδρούτσο, τον Γ. Βαρνακίωτη, τον Γ. Καραϊσκάκη, με μακεδόνες κλέφτες και αρματολούς, με σουλιώτες οπλαρχηγούς, όπως τους Μποτσαραίους και την οικογένεια Τζαβέλα. Συγχρόνως, η γενικότερη ιδεολογική-πολιτισμική εικόνα των Επτανήσων δεν άφησε ανεπηρέαστο και το πνεύμα της μάθησης ανοίγοντας ένα διαφορετικό κόσμο γνώσης. Ο Θ. Κολοκοτρώνης στην διήγησή του κάνει λόγο για την αμάθεια που μάζιζε τον κόσμο του Μοριά, καθώς τα μόνα βιβλία που είχε διαβάσει ήταν *τό κτωήχι, ό μνηαῖος, και ἄλλαι προφητεῖαι*. Κατά τη διάρκεια της

⁴⁴² Νικόλαος Πανταζόπουλος, *Ελλήνων συσσωματώσεις κατά την Τουρκοκρατία*, Ανάτυπο από το π. Γνώσεις, Αθήνα 1958, σ. 12.

⁴⁴³ Γεώργιος Φράγκος, *Φιλική Εταιρεία*, στο *Ιστορία του Ελληνικού Έθνους*, ό.π., τ. ΙΑ', σ. 432, Ν. Ροτζώκος, *Πολιτικές και κοινωνικοπολιτικές συγκρούσεις στο εικοσιένα*, ό.π., σ. 83.

παραμονής τους στη Ζάκυνθο διάβαζε την *Ιστορία της Ελλάδος εις τήν άπλο-έλληνικήν [...]* ή *ίστορία τοῦ Αριστομένη καί Γοργω καί ή ίστορία τοῦ Σκεντέρμειη*.⁴⁴⁴

Η εθνική αφύπνιση των Ελλήνων και ιδιαίτερα των ομάδων ισχύος, επιτεύχθηκε μέσω της κατήχησης στην Φιλική Εταιρεία, την μυστική οργάνωση, με απότερο στόχο την εθνική και κοινωνική απελευθέρωση. Η εξάπλωση της, όμως, στην περιοχή της Πελοπόννησου προβλημάτισε τον Κ. Δεληγιάννης καθώς και άλλους κοτζαμπάσηδες, προπαντός με την κατάταξη ανθρώπων «*δευτέρας τάξεως, οἷτινες δέν ήδύναντο νά συντελέσουν εις τίποτε [...]* *Η κατήχησις τῶν Φιλικῶν εξάπλώθη μέχρι σχεδόν τῆς ἐσχάτης τάξεως τῶν Χριστιανῶν*»⁴⁴⁵, όπως μικροεμπόρων, κλεφτών και άλλων ασήμαντων, κατά τη γνώμη του, ανθρώπων. Ενδεικτική της αντίληψής του αυτής είναι η ανεπιτυχής προσπάθεια του Αναγνωσταρά,⁴⁴⁶ (στην Κωνσταντινούπολη, το 1818) να πείσει τον Παπαλέξη, τον Αναγνώστη Δεληγιάννη⁴⁴⁷ και τον Μελέτη Μελετόπουλο να ενταχθούν στην Ανώτατη Αρχή. Οι κοτζαμπάσηδες θεωρούσαν ότι όσα διακήρυττε η Φιλική Εταιρεία, μέσω των απεσταλμένων της, ήταν ραδιουργίες της Ρωσίας προκειμένου να επιτεθεί εναντίον της Οθωμανικής αυτοκρατορίας. Φαίνεται, επίσης, πως ο Δεληγιάννης και οι άλλοι πρόκριτοι της Πελοποννήσου πίστευαν ότι η εξάπλωση του μυστικού της Εταιρείας σε άτομα όπως οι κλέφτες θα είχε αρνητικές συνέπειες στα σχέδιά τους για επανάσταση. Διότι θα υφίσταντο και μία δυναμική επέμβαση, όχι μόνο από τις οθωμανικές αρχές, αλλά και την Ιερή Συμμαχία, κυρίως γιατί πίστευαν ότι μια προδοσία του μυστικού από την πλευρά των κλεφτών ως εκδίκηση για τις διώξεις του 1806 θα ήταν ενδεχόμενη· ενώ στην πραγματικότητα όπως θα δούμε παρακάτω η προδοσία του μυστικού έγινε από άλλους προκρίτους.⁴⁴⁸

⁴⁴⁴ Θ. Κολοκοτρώνης, *Διήγησις*, ό.π., σ. 48-49.

⁴⁴⁵ Η μύηση στο μυστικό της Φιλικής Εταιρείας ασήμαντων ατόμων δημιούργησε, κατά τον Δεληγιάννη, πολλά προβλήματα καθώς ήταν εύκολο να γίνουν γνωστά στους Οθωμανούς τα σχέδια των Φιλικών, βλ. Κ. Δεληγιάννης, *Απομνημονεύματα*, ό.π., τ. Α', σ. 101, 170.

⁴⁴⁶ Ο Αναγνωσταράς καταδιωκόμενος, το 1797, από τις οθωμανικές Αρχές κατέφυγε στη Ζάκυνθο όπου και μυήθηκε στο σχέδιο της Φιλικής Εταιρείας. Κατά τον Δεληγιάννη, έγινε μέλος της με σκοπό να κερδίσει χρήματα και όχι για την οργάνωση της Επανάστασης. Χαρακτηρίζεται ως φιλοχρήματος, αδίστακτος και προδότης των εθνικοαπελευθερωτικών ενεργειών των κοτζαμπάσηδων. Γι' αυτό, προκειμένου να τον σταματήσουν, τον κατέδωσαν στις οθωμανικές Αρχές. Ο Αναγνωσταράς μύησε στην Εταιρεία 49 μέλη κάνοντάς τον έναν από τους σημαντικότερους μυητές, βλ. Κ. Δεληγιάννης, *Απομνημονεύματα*, ό.π., τ. Α', σ. 112 – 115, Γ. Φράγκος, *Φιλική Εταιρεία*, ό.π., τ. ΙΑ', σ. 430.

⁴⁴⁷ Όπως γράφει ο Κανέλλος, επειδή ο αδελφός του Αναγνώστη επέπληξε τον Αναγνωσταρά για όσα έλεγε περί μυστικής εταιρείας, ο Αναγνωσταράς, έβαλε ανθρώπους να τον σκοτώσουν, βλ. Κ. Δεληγιάννης, *Απομνημονεύματα*, ό.π., τ. Α', σ. 98.

⁴⁴⁸ Οι κοτζαμπάσηδες για να βεβαιωθούν για τα λεγόμενα των απεσταλμένων σχετικά με την υλική και ηθική συνδρομή της ομόδοξης Ρωσίας, αποφάσισαν να στείλουν τον Ιωάννη Παπαρρηγόπουλο στη Ρωσία να συναντήσει τον Ιωάννη Καποδίστρια, βλ. *Στο ίδιο*, σ. 115-116.

Όταν ο Κανέλλος Δελιγιάννης αναφέρεται στην προετοιμασία του Αγώνα τονίζει ότι αυτή πραγματοποιήθηκε από τους κοτζαμπάσηδες και τους αρχιερείς, ως τα μέλη της παραδοσιακής κοινωνίας με την μεγαλύτερη ισχύ πάνω στο λαό και όχι από τη Φιλική Εταιρεία, η οποία έπαιξε δευτερεύοντα ρόλο, ούτε από κλέφτες και απλούς ιερείς ή καλογέρους απεσταλμένους της Εταιρείας, όπως ο Παπαφλέσσας⁴⁴⁹: «διάφοροι ψευδαπόστολοι μετημφιασμένοι εἰς καλογήρους, ἰατρούς, ἐμπόρους καὶ εἰς ἄλλα σχήματα περιφέρονται παρακινούντες τοὺς ἀρχιερεῖς καὶ τοὺς ἄλλους προκριωτέρους ἐκάστου μέρους νά κινήσουν τοὺς λαοὺς εἰς ἐπανάστασιν κατὰ τοῦ νομίμου κυριάρχου τους, ὑποσχόμενοι εἰς αὐτοὺς ἐλευθερίας, ἀσυδοσίας καὶ ἄλλα ἀγαθὰ».⁴⁵⁰

Η μύηση, στα 1817, του Ηλία Χρυσοσπάθη, του Αναγνωσταρά Παπαγεωργίου, του Παναγιώτη Δημητρακόπουλου (στο αρχείο Σέκερη αναφέρεται ως Δημητρόπουλος) και του Ιωάννη Φαρμάκη, υπήρξε μια από τις θετικές επιτυχίες της Εταιρείας, οι οποίοι κατάφεραν να μυσήσουν αρκετούς στην Ανώτατη Αρχή.⁴⁵¹ «ἦλθον εἰς τὴν πόλιν τῆς Ὀδησσοῦ Πολεμικοὶ τινες Ἕλληνες, διευρυνόμενοι εἰς τὴν Πετρούπολιν. Ἦσαν οὗτοι ὁ Αναγνωσταρᾶς, Ἡλίας Χρυσοσπάθης καὶ τὸ Παναγιώτης Δημητρακόπουλος Μανιάται. Σκοπὸν εἶχον νά ἐπικαλεσθῶσιν ἀπὸ τὸν Αὐτοκράτορα Ἀλέξανδρον μέσον τοῦ Καποδίστρια ἀντιμεσθίαν τινα ὅσων ἐπρόσφερον εἰς τὴν Ἑπτάνησον δουλεύσεων ὑπὸ τὴν Ῥωσικὴν Διοίκησιν τοῦ 1806. Μὲ τούτους γνωρίζεται ὁ Αναγνωστόπουλος, ὅστις προβλέπων, μέ ὁποῖον οὗτοι ἔπρεπε νά δεχθῶσιν ἐνθουσιασμόν τό Μυστήριον, ὡς φυσικοὶ ἐχθροὶ τῶν Τούρκων, ἤρχησε νά τοὺς κατηχῇ εἰς τὴν Ἑταιρίαν· ἀλλὰ περιστάσεις τινες ἐξήτησαν τὴν προσωρινὴν ἀπουσίαν τοῦ ἀπὸ τὴν Ὀδησσον, καὶ οὕτως ὁ Σκουφᾶς ἔδωκε τό τέλος τῆς κατηχήσεως. Αὐτοὶ ἐφαντάσθησαν μάλιστα τὴν ὑπόθεσιν ὡς ἐπιχείρημα πλάγιον τῆς Ῥωσσίας».⁴⁵² Οι απόστολοι της Φιλικῆς Εταιρείας καταφτάνουν στην Ελλάδα και συγκεκριμένα στην

⁴⁴⁹ Αρκετοὶ τον θεωροῦσαν ἀγύρτη, βλ. Στο ἴδιο., σ. 126 – 126, 137 – 146, 161.

⁴⁵⁰ Εἶναι, ἐπίσης, αξιοσημείωτο ὅτι στα Απομνημονεύματά του δεν γίνεται καμία ἀναφορά στην ἀποστολὴ τοῦ Φωτάκου στην Πελοπόννησο ὡς ἐντολοδόχου τῆς Φιλικῆς Εταιρείας καὶ στη συνάντησή μαζί του, για νὰ του ἀναγγεῖλει τὴν ἐναρξὴ τῆς Επανάστασης, τὸ Μάρτιο τοῦ 1821, βλ. Στο ἴδιο, σ. 129.

⁴⁵¹ Η μύηση τοὺς ἀποτελέσει θέμα διαμάχης μεταξύ τοῦ Ξάνθου καὶ τοῦ Αναγνωστόπουλου, βλ. Βαλέριου Γ. Μέξα, *Οἱ Φιλικοὶ, κατάλογος τῶν μελῶν τῆς Φιλικῆς Εταιρείας ἐκ τοῦ ἀρχείου Σέκερη*, Ἀθήνα 1937, σ. 4-5.

⁴⁵² Ιωάννης Φιλῆμων, *Δοκίμιον ἱστορικόν περὶ τῆς Φιλικῆς Εταιρείας*, ἐκ τῆς τυπογραφίας Θ. Κονταξή & Ν. Λουλάκη, Ναύπλιο 1834, σ. 184-185.

Πελοπόννησο, κυρίως από το 1818 και μετά.⁴⁵³ Φθάνουν κρυφά και ξεκινούν την κατήχηση πρώτα σε κλέφτες και όσους ήταν κατατρεγμένοι από την οθωμανική εξουσία. Ο Φωτάκος φέρνει ως παράδειγμα τους Πετιμεζαίους στα Καλάβρυτα, τους Κουμανιώτες στην Πάτρα, τους Μέλιους στην Αρκαδία, τον Αντώνη Νικολόπουλο στο Μυστρά και στη Μάνη όλα τα καπετανάτα της. Μετά κατήχησαν τους Αρχιερείς και αυτοί στη συνέχεια, μαζί με άλλους ελληνοδιδασκάλους, ιερείς, ηγουμένους και απλούς καλογέρους: «*ἀπό ὅλους ὀλίγου κατ' ὀλίγου καί τούς ἄρχοντας καί τέλος τόν μικρότερον λαόν*».⁴⁵⁴

Για τον Φωτάκο η μύηση των κλεφτών διαδραμάτισε σπουδαίο ρόλο στον χώρο της Πελοποννήσου. Κατά τον ίδιο ανέκαθεν ήταν μια μορφή αντίστασης, οι οποίοι: «*ενίσχυαν και προετοίμαζαν το αίσθημα της ελευθερίας*».⁴⁵⁵ Αντίθετα, για το Δελιγιάννη ποτέ ο αριθμός τους δεν επηρέασε τις εξελίξεις ιστορικές-κοινωνικές-πολιτικές, εξαιτίας της άμεσης εξάρτησης τους από τους άρχοντες του τόπου ως βοηθητικά όργανα. Εξάλλου, καμία επανάσταση έως το 1821 δεν είχε επικεφαλής κάποιον κλέφτη: «*εἰς ὅλην τήν Πελοπόννησον ποτέ δέν ὑπῆρξαν περισσότεροι τῶν ἐξήκοντα ἕως ἐβδομήκοντα ληστῶν, διηρημένοι πάντοτε εἰς διάφορα ἀποσπασματα ἀνεξάρτητα τό ἓν ἀπό τό ἄλλο. Σπανίως δέ καί κατά τάς περιστάσεις ἡνόνοντο ἕως σαράντα ἀλλά ἀμέσως ἐχωρίζοντο, διότι δέν ἦτον δυνατόν να βασταχοῦν*

⁴⁵³ Αμβρ. Φραντζής, *Ἐπιτομή τῆς ἱστορίας τῆς ἀναγεννηθείσης Ἑλλάδος*, ὁ.π., τ. Α', σ. 79-82. Σύμφωνα με το Φωτάκο, γίνονταν μουσικές συναντήσεις σ' όλη την Πελοπόννησο για τον τρόπο δράσης της Φιλικῆς Εταιρείας, ακόμα και στην Τριπολιτσά, διοικητικό κέντρο της οθωμανικής εξουσίας. Όπως γράφει, «*ή Πελοπόννησος ὅλη ὑπόκωφα ἐσεῖετο*». Επίσης, Εξηγεί γιατί οι Οθωμανοί δεν καταλάβαιναν όσα συνέβαιναν, ενώ όταν υπήρχε η υπόνοια μιας επανάστασης και έκαναν τα πάντα για να τους ξεσκεπάσουν, αλλά μάταια, έριχναν το φταίξιμο στην επανάσταση του Αλή πασά και ότι όλα ήταν σχέδια, ώστε να επιστρέψει ο Βελή πασάς στο Μοριά. (Το 1769 είχε εισβάλει στο Μοριά 15.000 Τουρκαλβανοί καταστρέφοντας τον τόπο. Το 1807-1808 ο Βελή πασάς έφερε μαζί του 12.000 μουσουλμάνους Αλβανούς και αυτή τη φορά υπέφεραν περισσότερο οι Τούρκοι), βλ. Φ. Χρυσανθόπουλος, *Απομνημονεύματα*, ὁ.π., σ. 83-89.

⁴⁵⁴ Πρέπει να επισημανθεί ότι οι κατατρεγμένοι από την οθωμανική εξουσία με ευκολία δέχτηκαν όσα διακήρυττε η Φιλική Εταιρεία, ενώ οι άρχοντες και ο κλήρος με δυσπιστία και από το φόβο μήπως χάσουν τα προνόμια που τους είχαν παραχωρηθεί, αλλά και γιατί φοβόντουσαν μια ακόμη αποτυχία αντίστοιχη των Ορλωφικών. Ακόμη, πολλοί ήταν εκείνοι από τους μνημένους στο μυστήριο που δεν ήθελαν να μνηθούν οι κοτζαμπάσηδες, γιατί τους θεωρούσαν τουρκολάτρες, βλ. Φ. Χρυσανθόπουλος, *Απομνημονεύματα* ὁ.π., τ. Α', σ. 83.

⁴⁵⁵ Η ιδέα της ελευθερίας, η ελπίδα της αποκατάστασης επιβιώνει από τον 14^ο έως τον 18^ο αι., βλ. Απ. Βακαλόπουλος, Το πρόβλημα της ελευθερίας του ελληνικού έθνους στα χρόνια της τουρκοκρατίας, ὁ.π., σ. 16. Θα πρέπει, επίσης, να προσθέσουμε ότι η ιδέα της δημιουργίας ενός ελληνικού κράτους ξεκινά από τη Γαλλία και πιο συγκεκριμένα από τον Βολταίρο, ο οποίος ήταν φίλος και θαυμαστής της Μ. Αικατερίνης, αλλά και μεγάλος θαυμαστής του αρχαίου ελληνικού πολιτισμού. Βλ. Π. Ροδάκης, *Κλέφτες και αρματολοί*, ὁ.π., τ. Α', σ. 315.

περισσότεροι»⁴⁵⁶. Αντίθετα, στη Ρούμελη τα καπετανάτα ήταν ισχυρότερα, γράμμα του Μαυροκορδάτου προς το Δημήτριο Υψηλάντη, από την Ρούμελη στα 1824, το αποδεικνύει: «*Ἐδῶ, εἰς τὴν Ρούμελην, οἱ καπιτᾶνοι ἦσαν τό πᾶν, καὶ αὐτοὶ εἶχαν πάντοτε τὰ πρωτεῖα καὶ ὅλην τὴν διοίκησιν τῶν ἐπαρχιῶν, χωρὶς νὰ ἐρωτῶνται κᾶν οἱ προεστῶτες*».⁴⁵⁷

Στο σημείο αυτό θα αναφερθούμε με συντομία στην ύπαρξη ή όχι ομοσπονδίας κλεφτών στο Μοριά. Σύμφωνα με όσα γράφει ο Δεληγιάννης, στο Μοριά δεν υπήρχε ομοσπονδία κλεφτών, γιατί δεν μπορούσαν εύκολα να την οργανώσουν, δεν μπορούσαν εύκολα να εκλέξουν έναν γενικό αρχηγό και να τον τοποθετήσουν πάνω από τον καπετάνιο τους, όπως στην περίπτωση των Πετιμεζαίων, οι οποίοι: «*ἦτον περίπου τῶν δέκα καὶ ἀπαιτοῦσαν ὅλοι νὰ εἶναι καπεταναῖοι εἰς δέκα πέντε συντρόφους ὅπου εἶχον*».⁴⁵⁸ Και ο Βλαχογιάννης, υποστηρίζει ότι στο Μοριά δεν υπήρχε ομοσπονδία κλεφτών και αυτό καταδεικνύεται: α) από την έλλειψη σχετικών στοιχείων,⁴⁵⁹ β) από το ότι κανένας δεν μπορούσε να οριστεί αρχηγός της ομοσπονδίας και από το ότι κάθε κλέφτικη ομάδα δρούσε αυτοκέφαλα. Αν αυτό γινόταν θα ενώνονταν μόνο σε περιόδους επιδρομών και δυσκολιών, όπως όταν οι Κολοκοτρωναῖοι καταδιώκονταν από τους Τούρκους, στα 1805.⁴⁶⁰ Αντίθετα, ο Φωτάκος υποστηρίζει, ότι: «*Ἡ ἀφελότης αὐτῇ τῶν κλεπτῶν ἦτο σποραδική, εὐρίσκετο δέ εἰς τόπους ὀρεινούς καὶ ἐκ φύσεως ὄχυρους καὶ δύσβατους. Ἐκεῖ εἶχε τὴν ἀπόλυτον ἐξουσίαν της, τὸν ὀργανισμόν της, καὶ σημαίαν καὶ σφραγίδα καὶ τὴν μεταξύ των συνεννόησιν. Ἐνίοτε οἱ πλησιέστεροι τῶν ἐπαρχιῶν Ἕλληνες ἐβοήθουν τοὺς κλέπτας εἰς τὰς ἐπικινδύνους καταδρομὰς τῆς ἐξουσίας, ὥστε ἐγίνοντο πολλοὶ καὶ ἐπολέμουν*

⁴⁵⁶ Πιθανόν να υπήρχαν αντιζηλίες μεταξύ τους για την αρχηγία, βλ. Κ. Δεληγιάννης, *Απομνημονεύματα*, ό.π., τ. Α', σ. 42.

⁴⁵⁷ Αντλείται από το Γ. Βλαχογιάννη, *Οι κλέφτες του Μοριά*, ό.π., σ. 20.

⁴⁵⁸ Κ. Δεληγιάννης, *Απομνημονεύματα*, ό.π., τ. Α', σ. 33.

⁴⁵⁹ Την άποψη του Τ. Κανδηλώρου για ομοσπονδία κλεφτών με βάση σουλτανικό φερμάνι και την εικοσάχρονη δράση τους χωρίς την ενόχληση των Οθωμανών ο Βλαχογιάννης την απορρίπτει ως υπερβολική, ενώ δεν διασώζεται κανένα τέτοιο φερμάνι, βλ. Γ. Βλαχογιάννης, *Οι κλέφτες του Μοριά*, ό.π., σ. 57-58.

⁴⁶⁰ Ο Κανδηλώρος δέχεται την ύπαρξη οργανωμένων αρματολών, άποψη που στηρίζεται κυρίως στον Φωτάκο και στον Ιω. Καποδίστρια. Ο Βλαχογιάννης, θεωρεί ότι ο Κανδηλώρος υπέπεσε σε σφάλμα και όχι βέβαια μόνο αυτός, εξαιτίας κάποιας παρερμηνείας των τουρκικών όρων, βλ. Γ. Βλαχογιάννης, *Οι κλέφτες του Μοριά*, ό.π., σ. 26-27. Συγκεκριμένα αναφέρει ότι υπό την αρχηγία του Ζαχαριά τα καπετανάτα των αρματολών υπερέβησαν σε αριθμό εκείνα της Στερεάς. Κάτι τέτοιο δεν ισχύει διότι ο Ζαχαριάς εξαιτίας της άγριας φύσης του δεν είχε δικό του σώμα ούτε κλεφτών ούτε αρματολών, καθώς τον φοβούνταν και έτσι δρούσε μόνος του, βλ. Τ. Κανδηλώρος, *Ο αρματολισμός της Πελοποννήσου (1500-1821)*, ό.π., σ. 6.

*ὄλην τὴν ἡμέραν, καὶ ἐν καιρῷ νυκτὸς ἔφευγαν ὅσον καὶ ἂν ἦσαν πολιορκημένοι ἀπὸ τοὺς Τούρκους».*⁴⁶¹

Αν πράγματι υπήρχε ομοσπονδία κλεφτῶν είτε στη Ρούμελη είτε στο Μοριά για τον Βλαχογιάννη θα ήταν μια πρώιμη *συνομοσία πατριωτική*, βάση της οποίας θα οργανωνόταν η Επανάσταση για την ελευθερία και επομένως θα υπήρχε εθνική συνείδηση στους κλέφτες. Στην πραγματικότητα ο κοινός δεσμός των κλεφτῶν ήταν το μίσος για τους Οθωμανούς, ὁ ἐνστικτός πατριωτισμός, *δυναμωμένος ἀπὸ τὴ θρησκευτικὴ τους πίστη*, η ανάγκη για επιβίωση και η άρνηση της κατάκτησης έχουν ως επιδίωξη την προσωπική ελευθερία. Τα δημοτικά τραγούδια παρόλο που εξιστορούν τη δύσκολη ζωή των κλεφτῶν, παρουσιάζοντάς τους δυστυχισμένους να διαβιούν μέσα σε τόσους κόπους, κινδύνους, με συντρόφους τα βράχια και τα δέντρα, στην πραγματικότητα κατά τον C. Fauriel, η περιπέτεια ήταν αυτή που γέμιζε την ανυπότακτη ψυχή ορισμένων κλεφτῶν, η ελευθερία πάνω στα βουνά τα οποία είχαν γι' αυτούς μια γλύκα που και οι ίδιοι δεν θα μπορούσαν να εξηγήσουν, να προσδιορίσουν και βέβαια δεν την αρνούταν.⁴⁶² Η εθνική συνείδηση δεν διαμορφώθηκε από την άγρια εκδίκηση, παρόλη τη θετική εικόνα που παρουσίασαν τα δημοτικά τραγούδια, τα οποία στην ουσία ποτέ δεν μιλούσαν, προεπαναστατικά, για την έννοια *πατρίδα* και *ελευθερία* από τις κλέφτικες ομάδες.⁴⁶³

Σύμφωνα με τον Περικλή Ροδάκη, *«οι κλέφτες και οι αρματολοί είναι δημιουργήματα των ιστορικών συνθηκών στον ελληνικό χώρο. Για το λόγο αυτό θα πρέπει να δούμε το ιστορικό περιβάλλον και τις συνθήκες κάτω από τις οποίες διαμορφώθηκε ο θεσμός κλεφτῶν και αρματολῶν. Διαφορετικά θα χαρακτηριστούν απλὰ 'ληστές', οι οποίοι στην πραγματικότητα κάτι πρόσφεραν σαν μαχητές στα χρόνια της επανάστασης»*.⁴⁶⁴ Ο αριθμός των κλεφτῶν αυξανόταν και μειωνόταν ανάλογα με την κοινωνική δραστηριότητα, διατηρώντας με αυτόν τον τρόπο τις πολεμικές έξεις είτε των κάπων είτε των κλεφτῶν στο Μοριά μέχρι την έναρξη της Επανάστασης.⁴⁶⁵ Ο λουφές και η άγρια εκδίκηση δεν ήταν μονάχα η ψυχοσύνθεση τους, ήταν, όπως

⁴⁶¹ Φ. Χρυσανθόπουλος, *Απομνημονεύματα*, ό.π., τ. Α', σ. 58-59.

⁴⁶² C. Fauriel, *Ελληνικά δοτικά τραγούδια*, ό.π., τ. Α', σ. 46.

⁴⁶³ Γ. Βλαχογιάννης, *Οι κλέφτες του Μοριά*, ό.π., σ. 59-61.

⁴⁶⁴ Π. Ροδάκης, *Κλέφτες και αρματολοί*, ό.π., σ. 7.

⁴⁶⁵ Ν. Κοταρίδης, *Παραδοσιακή επανάσταση και εικοσιένα*, ό.π., σ. 34. Την περίοδο 1770-1790, ο αριθμός των κλεφτῶν αυξάνεται, ιδίως στις ορεινές περιοχές της Γορτυνίας. Ξακουστοί κλέφτες αυτής της περιόδου ήταν οι: Πανάγος Παναγούλιας, Αναγνώστης Βαρβάτης, Μαυροειδής Κίαφας ή Πετσούνης κ.ά., βλ. Θ. Βαγενάς, *Σελίδες από τη Γορτυνιακή Κλεφτουριά*, ό.π., τεύχος Δ', σ. 6-8.

αναφέρει ο Fauriel, άνθρωποι απλοί, χοντροκομμένοι, μεγαλόψυχοι και άξιοι για τα πιο λεπτά αισθήματα.⁴⁶⁶

⁴⁶⁶ C. Fauriel, *Ελληνικά δοτικά τραγούδια*, ό.π., τ. Α', σ. 44.

Κεφάλαιο Β΄

Η Επαναστατική περίοδος των Απομνημονευμάτων

Κεφάλαιο Β'

Η συγκρότηση της ταυτότητας Έλληνας αρχίζει να επικρατεί αρκετά νωρίτερα από την Ελληνική Επανάσταση. Συγκεκριμένα, ο χριστιανός ραγιάς μετατρέπεται σε Έλληνας την περίοδο ανάδυσης των ιδεών της Γαλλικής Επανάστασης και του Γαλλικού Διαφωτισμού. Έλληνες διανοούμενοι, άνθρωποι των γραμμάτων και των τεχνών καλλιέργησαν και βασίστηκαν στις ιδέες του Ντιντερό, του Ρουσό καθώς και άλλων Γάλλων Διαφωτιστών, σχετικά με τη δημιουργία ανεξάρτητης πολιτικής διοίκησης οργανωμένης με τη βούληση του λαού. Για τη δημιουργία όμως, Ελλήνων πολιτών προϋποτίθεται η διεκδίκηση της ελευθερίας από την οθωμανική δεσποτεία και την σύσταση εθνικά ανεξάρτητου ελληνικού κράτους.⁴⁶⁷ Εκτός των διανοουμένων που συνέβαλαν στη δημιουργία των ιδεών της ελευθερίας θα πρέπει να προσθέσουμε τους εμπόρους και γενικότερα τους Έλληνες του εξωτερικού, οι οποίοι νιώθοντας ανελεύθεροι καλλιέργησαν την ιδέα της εθνικής ανεξαρτησίας. Ταυτοχρόνως, τα εμπορικά προνόμια, μετά τη συνθήκη Πασσάροβιτς (1718), και το σύστημα των εμπορικών δικτύων, συνέτειναν στη διάδοση των ιδεών μέσω της έκδοσης βιβλίων και φυλλαδίων.⁴⁶⁸

Η Ορθόδοξη Εκκλησία, όμως, αναχαίτιζε και καταδίωκε τις ιδέες του Διαφωτισμού, ώστε αυτές να μην εισχωρήσουν στο ελληνικό τμήμα της οθωμανικής επικράτειας, ως επικίνδυνες για την συνοχή της Αυτοκρατορίας, αλλά και την ισχύ της ίδιας της Εκκλησίας, ιδιαίτερα όταν οι απόψεις περί εκκοσμίκευσης και νεωτερικότητας επηρέαζαν τους ραγιάδες.⁴⁶⁹ Στον ελλαδικό χώρο οι προσπάθειες απομάκρυνσης των ιδεών από την εκκλησιαστική αριστοκρατία, και την αρχική δυσπιστία των τοπικών αριστοκρατιών συνέβαλε στην μη αφύπνιση του γένους. Ως συνέπεια των παραπάνω, η πλειοψηφία των ραγιάδων να αγνοεί τις ιδέες περί ελευθερίας και πολιτικής ανεξαρτησίας.

Τροχοπέδη στη διάδοση των ιδεών περί εθνικής αυτοδιάθεσης και λαϊκής κυριαρχίας συντέλεσε η ήττα του Ναπολέοντα και η συγκρότηση της Ιεράς

⁴⁶⁷ Πέτρος Πιζάνιας, *Από ραγιάς Έλληνας πολίτης*, ό.π., σ. 13-16.

⁴⁶⁸ *Διασπορά-Δίκτυα-Διαφωτισμός*, επιμ. Μαρία Α. Στασινοπούλου, Μαρία Χριστίνα Χατζηϊωάννου, ΚΝΕ/ΕΙΕ, Αθήνα 2005, Βασίλης Κρεμμύδας, *Ελληνική ναυτιλία 1776-1835*, τ. Α' & Β', Ιστορικό Αρχείο Εμπορικής Τραπέζης της Ελλάδος, Αθήνα 1985, Traian Stoianovich, Όλγα Κατσιαρδής-Hering, *Εσωτερικό και εξωτερικό εμπόριο. Κέντρα, Δίκτυα, πηγές*, στο Σπύρος Ασδραχάς και συνεργάτες, *Ελληνική οικονομική ιστορία ΙΕ'-ΙΘ' αιώνας*, τ. Α', Πολιτιστικό ίδρυμα Ομίλου Πειραιώς, Αθήνα 2003, σ. 446-481.

⁴⁶⁹ Πέτρος Πιζάνιας, *Από ραγιάς Έλληνας πολίτης*, ό.π., σ. 13-16.

Συμμαχίας, η οποία αντιστρατευόταν κάθε επαναστατική εκδήλωση. Η συντηρητική τάση που αναδύθηκε στην Ευρώπη, συνέβαλε από την άλλη πλευρά στην ανάδυση μυστικών οργανώσεων. Η σημαντικότερη μυστική οργάνωση ήταν αυτή της Φιλικής Εταιρείας, η οποία έθεσε ως θεμέλιο της την εθνική ανεξαρτησία των Ελλήνων από την οθωμανική δεσποτεία, βοηθώντας συνάμα στη διεύρυνση των φιλελεύθερων ιδεών σε όλα τα κοινωνικά στρώματα.⁴⁷⁰ Έτσι τα άτομα και οι ομάδες που ενστερνίστηκαν τις ριζοσπαστικές ιδέες του Διαφωτισμού συνέβαλαν στην συγκρότηση του εθνικού αισθήματος, σε αυτές τις ομάδες συγκαταλέγονται διανοούμενοι, κληρικοί με ριζοσπαστικές ιδέες, κοτζαμπάσηδες, έμποροι, πλοιοκτήτες, κλέφτες, αρματολοί - κάποι.

Στο παρόν κεφάλαιο, στο οποίο γίνεται λόγος για την εικόνα των κλεφτών την περίοδο της Επανάστασης, η οπτική που παρουσιάζουν στην πλειοψηφία τους οι Απομνημονευτές είναι αυτή του πολεμιστή. Μια εικόνα διαφορετική, αντίθετη από εκείνη του κλέφτη, η οποία διαδραμάτισε σπουδαίο ρόλο στην εξέλιξη των πολεμικών επιχειρήσεων. Να Σημειωθεί ότι ορισμένοι απομνημονευτές συνέχιζαν να διατηρούν στη μνήμη τους την εικόνα του άρπαγα και του υποκριτή. Παρόλα αυτά, η γνώση των όπλων και των τεχνικών του πολέμου μετατρέπουν τον κλέφτη σε στρατιώτη, ενώ ηγετικές φυσιογνωμίες, όπως Κολοκοτρώνης, Νικηταράς, Αναγνώστης Παπαγεωργίου κ.ά. μετατρέπονται σε στρατιωτική ελίτ. Η Επανάσταση ως ιστορικό γεγονός, προκαλεί ανακατατάξεις και ανατροπή των παραδοσιακών σχέσεων εξουσίας. Γεγονός που δεν θα πρέπει να εγείρει προβληματισμούς, ιδιαίτερα από την πλευρά των προκρίτων, διότι με την μακρά πορεία τους στο χώρο της διοίκησης θα έπρεπε να είναι προετοιμασμένοι για ένα τέτοιο γεγονός, καθώς γνώριζαν ότι η άνοδος ενός προκρίτου σήμαινε τον περιορισμό του άλλου. Οι ανακατατάξεις, λοιπόν, εν μέρει βρήκαν προετοιμασμένους τους προύχοντες, οι οποίοι επεδίωξαν από την αρχή με τις τοπικές αρχές που ίδρυσαν, όπως η Μεσσηνιακή Γερουσία, Πελοποννησιακή Γερουσία κ.λπ. να κρατήσουν την εξουσία στα χέρια τους ή ακόμη και να περιορίσουν την εξουσία άλλων αρχόντων, όπως στην περίπτωση των προυχόντων της Αχαΐας, της Κορίνθου και της Ηλείας, οι οποίοι και δεν συμμετείχαν στην συνέλευση των Καλτετζών.⁴⁷¹ Η διαμάχη τους, όμως, για τη

⁴⁷⁰ Κωνσταντίνος Παπουλίδης, *Η Φιλική Εταιρεία και η Οδησσός*, Συλλογικό έργο, *Η Φιλική Εταιρεία: Επαναστατική δράση και μυστικές εταιρείες στην νεότερη Ευρώπη*, επιμ. Άννα Μανδουλαρά, Γεώργιος Νικολάου, εκδ. Ασίνη, Αθήνα 2017.

⁴⁷¹ Για τις διαφορές της φατρίας των Αχαιών και των Καρυτινοκαλαβρυτινών, σχετικά με τις οικονομικές και διοικητικές προσόδους, βλ. Ν. Ροτζώκος, *Πολιτικές και κοινωνικοπολιτικές*

διατήρηση της εξουσίας τους, τους οδήγησε να αψηφήσουν την άνοδο μιας υποδεέστερης κοινωνικής τάξης ή απόβλητης από την κοινωνία, αυτής των κλεφτών. Παράλληλα, ηγετικές προσωπικότητες της επανάστασης, όπως ο Δημήτριος Υψηλάντης εκπροσωπώντας τις ιδέες της Φιλικής Εταιρείας για εθνική ολοκλήρωση, οι Φαναριώτες Αλέξανδρος Μαυροκορδάτος και Θεόδωρος Νέγρης καθόρισαν τις πολιτικές και διοικητικές εξελίξεις. Παρόλα αυτά, η δύναμη των προυχόντων δεν διαταράσσεται στα πρώτα χρόνια του πολέμου, ιδιαίτερα μετά τη γενικευμένη συσπείρωση τους, συνεχίζοντας να εφαρμόζουν την παραδοσιακή πολιτική ως συνεχιστές των Οθωμανών.

συγκρούσεις στο εικοσιένα, ό.π., σ. 127-133, Σπύρος Ασδραχάς, Οικονομία και νοοτροπίες, εκδ. Ερμής, Αθήνα 1988, σσ. 123-143.

1. Επαναστατικός αναβρασμός στον Μοριά

«Ελευθερία ή Θάνατος»
Σύνθημα της Ελληνικής Επανάστασης

Τα γεγονότα πριν από την επίσημη έναρξη του πολέμου είναι ραγδαία και με αυτόν τον τρόπο αποτυπώνονται στα *Απομνημονεύματα* των ηρώων. Καθοριστικό ρόλο διαδραματίζει για τον Φωτάκο ο Θ. Κολοκοτρώνης, ο Παπαφλέσσας και η επιστροφή των κλεφτών από τη Ζάκυνθο. Εστιάζει στο γεγονός ότι διαπνέονταν από αισθήματα φιλοπατρίας και εθνικής αφύπνισης, τα οποία τους εμφύσησε η παραμονή τους στη Ζάκυνθο με την ελεύθερη διάδοση των ιδεών και η μυστική οργάνωση της Φιλικής Εταιρείας, στην οποία κατηχήθηκαν χωρίς δισταγμό. Αποδεικνύοντας με αυτόν τον τρόπο την αντιδραστική τους φύση, αλλά και ότι η έλλειψη πνευματική καλλιέργειας, τους μετέτρεπαν σε πιόνια στο *παιχνίδι της ελευθερίας*. Για το Δεληγιάννη, από την άλλη πλευρά, ο οποίος συντάσσει τα *Απομνημονεύματά* του το 1854, έχοντας διαβάσει τα αφηγήματα των συναγωνιστών του, η αγανάκτησή του είναι έκδηλη, εξαιτίας της προσπάθειας υποβάθμισης της προσφοράς του και αντίστοιχα της εξύμνησης των ηρωικών κατορθωμάτων του Κολοκοτρώνη ή άλλων κλεφτών από το χώρο της Πελοποννήσου. *Ρίχνει το φταίξιμο στους ψευδοιστοριογράφους* Τρικούπη και Σπηλιάδη, για την *σπερματολογία* και την παραποίηση της αλήθειας.⁴⁷² Αντ' αυτού, αποδίδει την επιτυχία του Αγώνα στην οικογένειά του, σημειώνοντας ότι οι παλαιοί κλέφτες δρούσαν αποκλειστικά υπό τις οδηγίες των κοτζαμπάσηδων: «*Είναι ποτέ δυνατόν νά ὑποχρεοῖ εἰς τήν θέλησιν του ὁ ἀδύναμος τόν δυνατόν; Ὁ πένης τόν πλούσιον;*».⁴⁷³ Τέλος, από την μεριά του Θεόδωρου Κολοκοτρώνη, αποδίδεται η επιτυχία του Αγώνα στην συνδρομή των ανθρώπων που απάρτιζαν την Ανώτατη Αρχή, αλλά και στην συμβολή των ανθρώπων της Πελοποννήσου, όπως τοπικών αρχόντων και κλεφτών. Ο Κολοκοτρώνης, παραμερίζει πάθη του παρελθόντος, δεν καταλογίζει ευθύνες και διηγείται τα γεγονότα με συντομία και περιεκτικότητα.

Στα πολεμικά γεγονότα της Επανάστασης και την προετοιμασία του Αγώνα, οι απομνημονευτές δίνουν διαφορετική εικόνα για τις ενέργειες των κλεφτών. Έτσι, για παράδειγμα, όταν γίνεται λόγος για την επιστροφή του Θ. Κολοκοτρώνη στην

⁴⁷² Ν. Ροτζώκος, *Πολιτικές και κοινωνικοπολιτικές συγκρούσεις στο εικοσιένα*, ό.π., σ. 40-54.

⁴⁷³ Κ. Δεληγιάννης, *Απομνημονεύματα*, ό.π. τ. Α', σ. 248. Τα *Απομνημονεύματα* του Κ. Δεληγιάννη εκδόθηκαν σχεδόν 100 χρόνια μετά τη συγγραφή τους, εξαιτίας των προσπαθειών της οικογένειας να μην προκληθούν παρερμηνείες και προκαλέσουν πολιτικές συγκρούσεις, καθώς μέλης της ανήκαν στις κυριαρχούσαν στο πολιτικό σκηνικό, βλ. Ευτυχία Λιάτα, *Οι αναβαθμοί της απομνημόνευσης και οι πολιτικές στρατηγικές μιας οικογένειας*, ο Ερανιστής, τ. 20, Αθήνα 1995, σ. 163-233.

Πελοπόννησο σκιαγραφείται μια διαφορετική άποψη για τον παλαιό κλέφτη. Συγκεκριμένα, η άφιξη του στην Πελοπόννησο, λαμβάνει χώρα στις 6 Ιανουαρίου του 1821, μετά από 14 χρόνια απουσίας στα Επτάνησα.⁴⁷⁴ Κατέφθασε με τρεις συντρόφους του στην Σκαρδαμούλα της Μάνης, όπου και παρέμεινε κρυμμένος στο σπίτι του πατρικού του φίλου, Παναγιώτη Μούρτζινου.⁴⁷⁵ Με βάση το Φωτάκο η άφιξη του Κολοκοτρώνη συνδέθηκε με την έναρξη της Επανάστασης και επομένως την απελευθέρωση από τους Οθωμανούς. Αρκετοί γνώριζαν⁴⁷⁶ ότι ο ερχομός του στο Μοριά ήταν για να συμμετάσχει στις τελευταίες πολεμικές προετοιμασίες.⁴⁷⁷ Ο Αλέξανδρος Υψηλάντης μαθαίνοντας στις 29 Ιανουαρίου του 1821 ότι ο Κολοκοτρώνης είχε φτάσει στη γενέτειρά του, του γράφει από το Κισνόβο με ενθουσιασμό: «*έμαθα ότι έπατησας εις τά ιερά της πατρίδος μας χώματα, τώρα τρέχω νά σε παραστήσω τήν χαράν, έπειδή έλπίζω, ότι ή αύτοϋ παρουσία σου θέλει ώφελήσει μεγάλως τήν πατρίδαν μας*»,⁴⁷⁸ αποδεικνύοντας πόσο σημαντικό θεωρούσαν οι Φιλικοί για την επανάσταση τον παλαιό αυτό κλέφτη.

Με όσα αναφέρει ο Φωτάκος, η οθωμανική διοίκηση θορυβήθηκε από την άφιξη του Κολοκοτρώνη και έτσι συγκέντρωσαν: «*500 καββαλαραίους Τούρκους Λεονταρίτας και από 500 πεζούς υπό τήν άρχηγίαν τοϋ Τράστα, διαβόητου κακοϋ Τούρκου*». ⁴⁷⁹ Οι χριστιανοί προύχοντες, για να αποτρέψουν τα σχέδια των Οθωμανών

⁴⁷⁴ Οι Οθωμανοί έμαθαν ότι ο Κολοκοτρώνης βρισκόταν στην Πελοπόννησο αρχές του 1821 από επιστολή που κατασχέθηκε έχοντας ως αποστολέα κάποιον φίλο του από την Κυπαρισσία και στην οποία γινόταν λόγος για την επερχόμενη επανάσταση. Μαζί με τον Κολοκοτρώνη επέστρεψε και ο Αναγνωσταράς, βλ. Απ. Βακαλόπουλος, *Ιστορία του Νέου Ελληνισμού*, ό.π., τ. Ε', σ. 325, Θ. Κολοκοτρώνης, *Διήγησης*, ό.π., σ. 50.

⁴⁷⁵ Εκεί ο Αλέξανδρος Υψηλάντης του έστειλε τις τελευταίες οδηγίες πριν την Επανάσταση, βλ. Ι. Φιλήμων, *Δοκίμιον Ιστορικόν περί της Ελληνικής Επαναστάσεως*, ό.π., τ. Α', σ. 188-189 & 309-310.

⁴⁷⁶ Το μυστικό της Φιλικής Εταιρείας είχε διαδοθεί παντού, δεν ήταν πλέον κρυφό, η κατάσταση είχε ξεφύγει από τα χέρια των προυχόντων και των δεσποτάδων. Όλοι είχαν σταματήσει τις δουλειές τους και ετοιμάζονταν για τον ένοπλο αγώνα. Περίμεναν να τους ανακοινωθεί η ημερομηνία της έναρξης του Αγώνα. Ήδη από τις 15 Μαρτίου, οι Έλληνες σκότωναν τους Οθωμανούς *σεϊμένιδες* και τους *τασιλταραίους* (εισπράκτορες φόρων) όταν τους ξεμονάχιαζαν. Οι Οθωμανοί εισπράκτορες γνώριζαν ότι οι Έλληνες ετοιμάζονταν για Επανάσταση, τα πράγματα δεν μπορούσαν πλέον να κρυφθούν. Έτσι, για να μην πηγαίνουν στη Τρίπολη και τα μαρτυρούν όλα στον πασά, τους σκότωναν, βλ. Φ. Χρυσανθόπουλος, *Απομνημονεύματα*, ό.π., τ. Α', σ. 95-96.

⁴⁷⁷ Ο Θ. Κολοκοτρώνης, κατηχήθηκε στα Επτάνησα και εκεί με τη σειρά του, καθοδήγησε αρκετούς στη Φιλική Εταιρεία, βλ. Δ. Δημητρόπουλος, *Θεόδωρος Κολοκοτρώνης*, ό.π., σ. 32-35.

⁴⁷⁸ Δ. Δημητρόπουλος, *Θεόδωρος Κολοκοτρώνης*, ό.π., σ. 33-35, Ι. Φιλήμων, *Δοκίμιον Ιστορικόν περί της Ελληνικής Επαναστάσεως*, ό.π., τ. Α', σ. 309 – 310.

⁴⁷⁹ Οι αδελφοί Κόλια ή Πλαπούτα, Γεώργιος και Δημήτριος διορίστηκαν στο τμήμα της Λιοδώρας και των βουνών, έχοντας μαζί τους 80 Έλληνες στρατιώτες. Στον κάμπο της Καρύταινας διορίστηκαν ο Παυλόγιαννης, ο Ντρούκας και ο Βασίλειος Πούτουνας από τις Καρυές, οι οποίοι είχαν μαζί τους 100 στρατιώτες. Οι Δεληγιανναίοι διόρισαν στο τμήμα της Άκοβας τον Σπήλιο Γρίβα, τον Αθανάσιο Κίντζο από τα Λαγκάδια και πολλούς άλλους. Όλοι τους υποτακτικοί στους προύχοντες, οι οποίοι δεν διέφυγαν στα Επτάνησα, βλ. Φ. Χρυσανθόπουλος, *Απομνημονεύματα*, ό.π., τ. Α', σ. 73-74.

να συλλάβουν τον Κολοκοτρώνη, διόρισαν κάπους με το πρόσχημα της προστασίας στην επαρχία της Καρύταινας: «ὥπλισαν ὑπὸ τὸ πρόσχημα ὅτι εἶναι κάποιοι καὶ ὀλοέν τούς ἐτοίμαζαν» [...] «Διέταζαν αὐτούς ὅλους εἰς τὸ φανερόν νά καταδιώκουν τήν ζωοκλοπήν ὡς καὶ τούς κλέφτας καὶ νά προσέχουν νά μὴ φανῇ ἄνθρωπος τοῦ Κολοκοτρώνη· τούς ἐδόθη δέ καὶ γραπτὴ ἄδεια νά φονεύουν ὅποιονδήποτε ἐννοήσουν ὅτι εἶναι ἄνθρωπος τοῦ Κολοκοτρώνη. Ἡ δύναμις αὕτη κρυφίως ἐτοιμάζετο, καὶ καθ' ἐκάστην μέρα αὖξανε [...]».⁴⁸⁰ Αν και μετά την καταστροφή των κλεφτών, το 1806, ο Σουλτάνος είχε απαγορεύσει τον διορισμό χριστιανών ως κάπων: «εἰς τινὰς ἐπαρχίας, ὅπου οἱ κοτζαμπάσηδες εἶχον μεγάλην ἐπιρροήν, διωρίζοντο ἀκόμη καπιτάνοι, συναινέσει ὅμως τοῦ πασᾶ».⁴⁸¹ Στην δεδομένη χρονική περίοδο, ο αριθμός των κλεφτών αυξήθηκε, καθώς είχαν επιστρέψει οι επικηρυγμένοι κλέφτες από τα Επτάνησα.⁴⁸²

Από την πλευρά του Κανέλλου Δεληγιάννη η αναφορά στον ερχομό του Κολοκοτρώνη γίνεται με υποτιμητικό τρόπο, λέγοντας ότι ήταν ένα άτομο εξαθλιωμένο, ξεδιάντροπο, χωρίς οικονομικές δυνατότητες, ώστε να οργανώσει και να εξοπλίσει το λαό για επανάσταση.⁴⁸³ Ακόμη και όταν η οθωμανική εξουσία ζητά να μάθει από την οικογένεια Δεληγιάννη ποιος είναι ο λόγος του ερχομού του, ο Θεόδωρος Δεληγιάννης τους καθησυχάζει λέγοντας ότι δεν αποτελεί πλέον απειλή καθώς δεν διαθέτει καμία επιρροή στην Πελοπόννησο για να ξεκινήσει οποιοδήποτε κίνημα, γεγονός το οποίο δεν έκανε ούτε όταν είχε 20 και 30 συντρόφους.⁴⁸⁴ Ο Δεληγιάννης σημειώνει ότι δεν είχε κανέναν στρατιώτη μαζί του, παρά μόνο τον υπηρέτη του Μήτηρο.⁴⁸⁵ Αντιθέτως, ο Σπηλιάδης καταγράφει ότι ο Κολοκοτρώνης έφτασε στη Μάνη με 10.000 στρατιώτες, γεγονός που αμφισβητείται από το Φωτάκο

⁴⁸⁰ Μαθόντες δέ, ὅτι ἀληθῶς ὁ Κολοκοτρώνης εὐρίσκετο εἰς τὴν Μάνην ἄρχισαν νά συνεννοοῦνται μετ' αὐτοῦ, καὶ ἔλεξαν τὸν Κωνσταντῆν Φουντᾶν ἀπὸ τὸ χωρίον Λιμποῖτσι, συγγενῇ μακρυνόν τοῦ Κολοκοτρώνη, ἄνθρωπον ἔξυπνον, ἐπιτήδειον καὶ πιστόν διὰ τὴν προφορικὴν ἀνταπόκρισιν, καὶ δι' αὐτοῦ ἐκουβαλήθησαν ὅλα ὅσα ὁ Κολοκοτρώνης ἤθελεν, βλ. Στο ἴδιο, σ. 76-77.

⁴⁸¹ Πρόκειται για την απάντηση στο ζ' ερώτημα των Μεγάλων Δυνάμεων, βλ. Μιχ. Χουλιαράκης, *Γεωγραφική, διοικητική και πληθυσμιακή εξέλιξη της Ελλάδος, 1821 – 1971*, ὁ.π., τ. Α', μέρος II, σ. 194-195.

⁴⁸² Ὅσοι κάποιοι ἐμείναν πιστοὶ το 1806 κράτησαν τα αξιώματά τους ἕως το 1821, βλ. Γ. Βλαχογιάννης, *Οἱ κλέφτες τοῦ Μοριά*, ὁ.π., σ. 194-195.

⁴⁸³ Μετά το τέλος των Ναπολεόντειων πολέμων, η Αγγλική διοίκηση των Επτανήσων κατήργησε τα ελληνικά στρατιωτικά σώματα με συνέπεια να μείνουν άνεργοι πολλοί Έλληνες που υπηρετούσαν σε αυτά, βλ. Δ. Δημητρόπουλος, *Θεόδωρος Κολοκοτρώνης*, ὁ.π., σ. 23 – 27.

⁴⁸⁴ Κ. Δεληγιάννης, *Απομνημονεύματα*, ὁ.π., τ. Α', σ. 161-162, 246-247.

⁴⁸⁵ στο ἴδιο, σ. 162, 245.

και τον ίδιο τον Γέρο του Μοριά.⁴⁸⁶ Ένας τόσο μεγάλος αριθμός στρατιωτών, κατά το Δεληγιάννη ήταν αδύνατον να κρυφτεί ή να τραφεί και να μετακινηθεί πράγμα που θα κινούσε τις υποψίες των Οθωμανών.⁴⁸⁷

Για το Φωτάκο, η άφιξη του Κολοκοτρώνη λειτούργησε αφυπνιστικά στο λαό και σήμανε ουσιαστικά το τέλος της οθωμανικής κατάκτησης, καθώς θεωρήθηκε ως ο ακρογωνιαίος λίθος για την έναρξη του απελευθερωτικού αγώνα. Από την πλευρά των κοτζαμπάσηδων ο χριστιανικός πληθυσμός δεν ήταν αρκετά προετοιμασμένος, ώστε να οδηγηθεί σε εξέγερση, παρ' όλες τις προσπάθειες της Φιλικής Εταιρείας για εθνική αφύπνιση μέσω των απεσταλμένων της, όπως του Γρηγορίου Δίκαιου (Παπαφλέσσας).⁴⁸⁸ Φαίνεται, ότι ο Δεληγιάννης, όπως και άλλοι πρόκριτοι της Πελοποννήσου πίστευαν ότι η εξάπλωση του μυστικού της Εταιρείας σε άτομα όπως οι κλέφτες θα είχε αρνητικές συνέπειες στα σχέδιά τους για μελλοντική επανάσταση. Υποπετυόμενοι ότι μια ενεργητική παρέμβαση της Εταιρείας θα είχε ως επακόλουθο την προσκόλληση των κλεφτών σε αυτήν, εξαιτίας των διώξεων του 1804/6 και επομένως την ισχυροποίησή τους ή και την σταδιακή εξασφάλιση των οικονομικών και διοικητικών προσόδων του Μοριά.⁴⁸⁹

Η μύηση στο μυστικό της οργάνωσης για την ανάληψη ευθυνών σχετικά με την τύχη του γένους, αρμόζει, με βάση το Δεληγιάννη, στους: *«ἐγκριτώτερους καὶ νοημονέστερους εἶναι ἐκεῖνοι, οἵτινες ἔχοντες ἐπιρροὴν ἰδιοκτησίας, πλούτη καὶ ἄλλα πλεονεκτήματα»*.⁴⁹⁰ Ειδικότερα, επεδίωκαν μια επανάσταση κάτω από τη δική τους

⁴⁸⁶ Η αναφορά στον μεγάλο αριθμό στρατιωτών για τον Κολοκοτρώνη λειτουργούσε ενισχυτικά καθώς τρομοκρατούσε τις οθωμανικές αρχές (Οθωμανοί ντυμένοι ως χριστιανοί κατέφθαναν στην Μάνη για να μάθουν για τον Κολοκοτρώνη) και έδινε θάρρος στους Έλληνες για τον επικείμενο πόλεμο, βλ. Θ. Κολοκοτρώνη, *Διήγησις*, ό.π., σ. 51. Όταν άρχισε ο Αγώνας της απελευθέρωσης ο Θ. Κολοκοτρώνης ήταν 52 ετών. Γέρο τον ονόμασαν οι Πελοποννήσιοι και ιδίως οι Καρυτινοί συμπατριώτες του για να εκφράσουν όχι μόνο την εκτίμησή τους για την εμπειρία του αρχηγού στα πολεμικά και τη σύνεσή του, αλλά και για να δείξουν την οικειότητα και την αγάπη που αισθάνονταν προς αυτόν, βλ. Απ. Βακαλόπουλος, *Ιστορία του Νέου Ελληνισμού*, ό.π., τ. Ε', σ. 358.

⁴⁸⁷ Ο Δεληγιάννης επιμένει ότι η άφιξη του Κολοκοτρώνη δεν προκάλεσε την ταραχή που γράφουν άλλοι απομνημονευτές σε Οθωμανούς και προύχοντες για να εκδικηθεί για τους διωγμούς του 1806, αντίθετα κρυβόταν στον πύργο του φίλου του Παναγιώτη Μούρζινου, βλ. Κ. Δεληγιάννης, *Απομνημονεύματα*, ό.π., τ. Α', σ. 161-164, Φ. Χρυσανθόπουλος, *Απομνημονεύματα*, ό.π., τ. Α', σ. 108.

⁴⁸⁸ Ο Γρηγόριος Δίκαιος (Παπαφλέσσας) έφτασε στην Πελοπόννησο στα τέλη του 1820, ως απεσταλμένος της Φιλικής Εταιρείας, για να αφυπνίσει τις ελληνικές συνειδήσεις. Πολλές απόπειρες δολοφονίας έγιναν εις βάρος του, όλες όμως αποτυχημένες. Όπως χαρακτηριστικά αναφέρει ο Φωτάκος, τους έπειθε με την ρητορική του δεινότητα, βλ. Φ. Χρυσανθόπουλος, *Απομνημονεύματα*, ό.π., τ. Α', σ. 88-89, Τ. Σταματόπουλος, *Ο εσωτερικός αγώνας πριν και την επανάσταση του '21*, ό.π., τ. Α', σ. 150-154.

⁴⁸⁹ Ο Δεληγιάννη φοβόταν και μια επέμβαση της Ιεράς Συμμαχίας, εκτός της στρατιωτικής επέμβασης της Υψηλής Πύλης, βλ. Κ. Δεληγιάννης, *Απομνημονεύματα*, ό.π., τ. Α', σ. 115.

⁴⁹⁰ Κ. Δεληγιάννης, *Απομνημονεύματα*, ό.π., τ. Α', σ. 99, Ν. Ροτζώκος, *Πολιτικές και κοινωνικοπολιτικές συγκρούσεις στο εικοσιένα*, ό.π., σ. 83-87.

επίβλεψη καθώς γνώριζαν τις ιδιαιτερότητες και αδυναμίες του πελοποννησιακού λαού, θέση στην οποία μειονεκτούσε η Εταιρεία. Εξάλλου, γνώριζαν ότι τα πολεμοφόδια δεν ήταν επαρκή για να αντιμετωπιστούν οι οθωμανικές δυνάμεις, δεν υπήρχαν διαβεβαιώσεις για παρεχόμενη βοήθεια από το εξωτερικό, ενώ δεν υπήρχε και η αντίστοιχη ψυχολογική προετοιμασία. Ο Ιωάννης Φιλήμονας γράφει ότι στην Πελοπόννησο μόνο οι αρχιερείς και οι κοτζαμπάσηδες μπορούσαν να πραγματοποιήσουν πολεμική οργάνωση και ετοιμότητα. Ο λαός, θα ακολουθούσε περισσότερο τους τοπικούς άρχοντες καθώς πίστευαν από την εποχή της τυραννίας ότι η εξουσία τους ήταν θέλημα θεού και όχι ιδιαίτερα σε κλέφτες και αγύρτες, οι οποίοι έζησαν στην παρανομία, *τάζοντας* στους Έλληνες πλούτο και *ασυδοσία*.⁴⁹¹

Επίσης θεωρούσαν ότι, η Ανώτατη αρχή εκμεταλλευόμενη την αμάθεια ανθρώπων κατώτερων κοινωνικών στρωμάτων θα οδηγούσε στην αποδιοργάνωση της κοινωνικής τάξης και ιεραρχίας, καθώς θα αναδεικνύονταν ως ηγετικές φυσιογνωμίες άνθρωποι με ιδιοτελείς σκοπούς, όπως οι κλέφτες και ο λαός θα γινόταν υποχείριο των ξένων συμφερόντων.⁴⁹² Ο φτωχός χριστιανός δεν μπορούσε να αντιστρατευτεί την εξουσία του προύχοντα, ούτε και ο κλέφτης θα μπορούσε να πετύχει κάτι ανάλογο, μόνο οι νέες πολιτικές δυνάμεις μπορούν να αντιστρατευτούν την εξουσία των προυχόντων.⁴⁹³ Παρόλα αυτά, στην γενικότερη ιστορία έμεινε η αντίληψη ότι την ρήξη με το παρελθόν πέτυχαν οι κλέφτες με το να πάρουν με το μέρος τους το λαό. Ως εκ τούτου, αρκετές ήταν και οι προσπάθειες προδοσίας του μυστικού της Ανώτατης Αρχής στην οθωμανική διοίκηση από την προυχοντική τάξη. Ο Αμβρόσιος Φραντζής, κάνει λόγο για γράμμα του Δεληγιάννη προς τον μητροπολίτη Μονεμβασίας (18 Φεβρουαρίου 1821) γνωστοποιώντας πως ο δραγουμάνος Σταυράκης και ο Σωτήρης Κουγιάς (πεθερός του Θεόδωρου Δεληγιάννη) αποκάλυψαν στο διοικητή της Πελοποννήσου την ύπαρξη της Εταιρείας.⁴⁹⁴ Ενώ, ο Παπαφλέσσας⁴⁹⁵ αποπειράθηκε να δολοφονήσει τον Αθ.

⁴⁹¹ Αθανάσιος Φωτόπουλος, *Οι κοτζαμπάσηδες της Πελοποννήσου κατά την δεύτερη τουρκοκρατία (1715-1821)*, εκδ. Ηρόδοτος, Αθήνα 2005, σ. 261-262.

⁴⁹² Ν. Ροτζώκος, *Πολιτικές και κοινωνικοπολιτικές συγκρούσεις στο εικοσιένα*, ό.π., σ. 184.

⁴⁹³ Ελένη Ανδριάκαινα, *Μνήμη και Εθνικιστική ιδεολογία*, ό.π., σ. 344-345.

⁴⁹⁴ Εκτός από το Σωτήρη Κουγιά, υπήρξαν και άλλα άτομα που πρόδωσαν το μυστικό της Ανώτατης Αρχής: ο δραγουμάνος Σταυράκης Ιακωβάκης, ο Τζάνες από την Καλαμάτα, ο Δημήτριος Καλαντής από την Μονεμβασία. Εκτός από τους Μοραίτες, πρόδωσε το μυστικό της και ο Ζακυνθινός Διόγος στον Αλή πασά και ο Ασημάκης Θεοδώρου στην Πύλη. Παρά τις προσπάθειες προδοσίας στις οθωμανικές αρχές ή του Αλή πασά προς το Σουλτάνο και με βάση το γεγονός ότι η Υψηλή Πύλη γνώριζε τις συνωμοτικές πράξεις των Ελλήνων η Επανάσταση δεν εμποδίστηκε. Να σημειωθεί ότι η ανταρσία του Αλή πασά και αρκετές ευνοϊκές συνθήκες διευκόλυναν την διεξαγωγή του Αγώνα, βλ.

Κανακάρη και τον Δημ. Περούκα καθώς κατηγορήθηκαν ότι και εκείνοι πρόδωσαν το μυστικό.⁴⁹⁶

Σύμφωνα με τον Κολοκοτρώνη, η προδοσία των σχεδίων για τον απελευθερωτικό αγώνα, επέσπευσε την κήρυξη της Επανάστασης: «*εἰς κάθε λογῆς ἀνθρώπους καί καλοὺς καί κακοὺς, καί ἐβιαστήκαμε νά κινήσωμεν μίαν ὥραν ἀρχήτερα τὴν ἐπανάστασιν*»,⁴⁹⁷ ενώ, η παραμονή του στην Μάνη συνδυάστηκε με τις προσπάθειες συμφιλίωσης των οικογενειών της, ώστε να κινηθούν εναντίον των Οθωμανών.⁴⁹⁸ Εκτός των συμφιλιώσεων που αναφέρει ο Κολοκοτρώνης, ο Φωτάκος, κάνει λόγο για το *αντάμωμα* του Κολοκοτρώνη με τον Δεληγιάννη: «*Τὴν 28 Μαρτίου μετὰ τὸν πόλεμον ἔφθασε καὶ ὁ Κανέλλος Δεληγιάννης μέ τούς βουνίσιους καὶ ἀνταμώθηκε μέ τὸν Κολοκοτρώνην, ἐφιλήθηκαν καὶ ἐκοιμήθηκαν μαζί εἰς ἓνα καὶ τό αὐτό σπίτι τοῦ Μιχελῆ*». ⁴⁹⁹ Ακόμη, του Δημητρίου Πλαπούτα με τον Σταύρο Δημητρακόπουλο: «*ἀντάμωσεν μέ τὸν Σταῦρον Δημητρακόπουλον*⁵⁰⁰ *Ἀλωνιστιώτην καὶ ἐφιλίωθησαν ἀφήσαντες τὰ παλαιὰ των πάθη· διότι αὐτός εἶχε λαβώσει προτύτερα τὸν Δημήτριον Πλαπούταν, καὶ ὠρκίσθηκαν νά ἐνωθοῦν καὶ νά κυνηγοῦν τὸν τύραννον*

Τ. Σταματόπουλος, *Ο εσωτερικός αγώνας πριν και την επανάσταση του '21*, ό.π., τ. Α', σ. 148, 152, Ι. Φιλήμων, *Δοκίμιον Ιστορικόν περί της Ελληνικής Επαναστάσεως*, ό.π., τ. Α', σ. 123-125, Αμβρ. Φραντζής, *Επιτομή της ιστορίας της αναγεννηθείσης Ελλάδος*, ό.π., τ. Α', σ. 108.

⁴⁹⁵ Η δράση του Παπαφλέσσα προβλημάτιζε τους κοτζαμπάσηδες, ο Δεληγιάννης τον αποκαλούσε αγύρτη, ο Ανδρέας Ζαΐμης αναφέρει ότι τα λόγια του ήταν: «*ἄστατα, ἀπελπισμένα, ἰδιοτελῆ, στασιαστικά, σχεδόν μπερμπάντικα*», ενώ ο Παλαιών Πατρών Γερμανός τον χαρακτηρίζει: «*ἄρπαγα, ἐξωλέστατον, ἀλιτήριον, ἀσυνείδητον εἰμὴ τίνι τρόπῳ νά ἐρεθίσῃ τὴν ταραχὴν τοῦ Ἑθνους γιὰ νά πλουτίσῃ ἐκ τῶν ἄρπαγῶν*», βλ. Κ. Δεληγιάννης, *Απομνημονεύματα*, ό.π., τ. Α', σ. 126-127, 137-146, 161. Ο Σωτήρης Χαραλάμπης αναφέρει τα εξής στη συνέλευση της Βοστίτσας, στην οποία βρισκόταν και ο Παπαφλέσσας σχετικά με τα όσα διαμήνυε ως απεσταλμένος της Φιλικής Εταιρείας: «*Ποῖον θᾶχουμε ἀνώτερο ἅμα διώξουμε τὸν Τοῦρκο; Ὁ ραγιάς μόλις πάρει τὰ ὅπλα δέν θά μᾶς ἀκούει καὶ δέν θά μᾶς σέβεται καὶ θά περάσουμε στὰ χέρια ἐκείνων πού ὡς τὰ χτές δέν μποροῦσαν νά κρατήσουν το πηρούνι*», αντλείται από τον Τ. Βουρνά, *Ιστορία της νεώτερης και σύγχρονης Ελλάδας*, ό.π., τ. Α', σ. 77-78.

⁴⁹⁶ Αθ. Φωτόπουλος, *Οι κοτζαμπάσηδες της Πελοποννήσου*, ό.π., σ. 266.

⁴⁹⁷ Θ. Κολοκοτρώνη, *Διήγησις*, ό.π., σ. 50.

⁴⁹⁸ Όσο βρισκόταν στη Μάνη, αρκετές επαρχίες τον επισκέφτηκαν, όπως Μεσσηνίας, Μιστρά, Καρύταινας, Φαναρίου, Λεονταρίου, Αρκαδίας, Τρίπολης, για να μάθουν για την έναρξη του πολέμου και τις πληροφορίες που έφερνε από την Φιλική Εταιρεία και τον Αλέξανδρο Υψηλάντη, σχετικά με τον πόλεμο στις Παραδουνάβιες Ηγεμονίες, βλ. Στο ίδιο, σ. 50.

⁴⁹⁹ Φ. Χρυσανθόπουλος, *Απομνημονεύματα*, ό.π., τ. Α', σ. 113.

⁵⁰⁰ Η αντιπαλότητα του Δ. Πλαπούτα με τον Στ. Δημητρακόπουλο οφειλόταν στο εξής επεισόδιο. Τον Ιούλιο του 1819 ο Πλαπούτας και ο Νικηταράς σκότωσαν στην Αλωνίσταινα δυο Οθωμανούς. Καθώς έβγαιναν από το χωριό ο Δημητρακόπουλος τους τουφέκισε με αποτέλεσμα να τραυματιστεί και στα δύο πόδια ο Πλαπούτας, βλ. Χρ. Στασινόπουλος, *Λεξικό της Ελληνικής Επαναστάσεως*, ό.π., τ. 3^{ος}, σ. 391-395.

της πατρίδος· εἰς αὐτά ὅλα ἤμουν καὶ ἐγὼ παρών». ⁵⁰¹ Παραμερίζοντας, ἔτσι, παλαιότερες ἐχθρες καὶ αντιπαλότητες για το καλὸ της πατρίδας.

Στην περίοδο της Επανάστασης δεν παύει να υφίσταται η κοινωνική ιεραρχία, τουλάχιστον από την πλευρά των προυχόντων, ανεξάρτητα από την εσωτερική διάλυση καὶ ανατροπὴ της οργάνωσης της Αυτοκρατορίας. Στην πλειοψηφία τους, οἱ προύχοντες συνεχίζουν να βλέπουν τους κλέφτες ὡς υποτακτικούς τους, ἐνῶ η υποτιθέμενη συνεργασία τους με την Φιλική Εταιρεία πραγματοποιεῖται στα πλαίσια προστασίας της κοινότητας την οποία διοικούν καὶ προστατεύουν. Για παράδειγμα, ο Λόντος καὶ ο Ζαΐμης συνεχίζουν να διατηροῦν στο πλευρὸ τους ἐνόπλους, ἐνῶ μόνο ο Δελιγιάννης αυτονομεί τον Κολοκοτρώνη δίνοντας τα ὅπλα της ἐπαρχίας του. Οἱ ανταγωνισμοὶ των δύο φατριών για την διεκδίκηση της ἐξουσίας, διοικητικής καὶ οικονομικής, ἀπὸ την εποχὴ του Βελή πασά, τους οδηγεί σε διαφορετικὴ στρατιωτικὴ πολιτική, ὅπως θα δούμε παρακάτω, σχετικά με την χρήση των υποτακτικών τους. ⁵⁰²

Για το Φωτάκο ο Αγώνας της ἀπελευθέρωσης εἶχε ξεκινήσει αρκετές μέρες νωρίτερα ἀπὸ την ἐπίσημη ἡμερομηνία, κυρίως στην περιοχή των Καλαβρύτων. Συγκεκριμένα, ο Παπαφλέσσας ἔδωσε ἐντολὴ στον κλέφτη Νικόλαο Σολιώτη να ξεσηκώνει το λαὸ της ἐπαρχίας. Με τη βοήθεια καὶ ἄλλων κλεφτῶν σκότωσαν Οθωμανούς στο Αγρίδι (16 Μαρτίου) καὶ Ἀλβανούς στη Βερσόβα: «τότε ἄναψε τό ντουφέκι σ' ὅλο το Μοριά». ⁵⁰³ Ἐκτός ἀπὸ τους ἐπίσημους Οθωμανούς, οἱ κλέφτες δολοφονοῦσαν συνεργάτες της οθωμανικῆς ἐξουσίας, ταχυδρόμους, ἀλλὰ καὶ οποιονδήποτε Οθωμανὸ ἐπίαναν να περνά το δημόσιο δρόμο. ⁵⁰⁴ Τόσο εἶχε ἀνάψει η φλόγα του πολέμου καὶ της ἐκδίκησης μέσα τους. ⁵⁰⁵ Για το Φωτάκο οἱ κλέφτες ἦταν

⁵⁰¹ Για τα παραπάνω δεν ἔχουμε λόγο να ἀμφισβητήσουμε τον Φωτάκο, καθὼς ἦταν αὐτόπτης μάρτυρας. Πολλοὶ τον ἔχουν χαρακτηρίσει ἀντικειμενικὸ ἀφηγητὴ των γεγονότων, ἐνῶ, ἄλλοι πιστεύουν ὅτι ἐξιδανικεύει την εἰκόνα του Θ. Κολοκοτρώνη, καθὼς ἦταν υπασπιστὴς του.

⁵⁰² Δημήτρης Σταματοπούλος, *Κομματικές φατρίες στην προεπαναστατικὴ Πελοπόννησο (1807-1816): ο ρόλος των "Τουρκαλθανών" του Λάλα ὡς παράγοντας πολιτικῆς διαφοροποίησης*, Ἰστωρ, 10, (1997), σ. 185-233.

⁵⁰³ Ο Σολιώτης ἀποφάσισε να δράσει, κατόπιν ἐντολῶν του Παπαφλέσσα, γιατί φοβόταν μήπως δειλιᾶσουν οἱ κοτζαμπάσηδες καὶ ο λαὸς βρεθεῖ ἀνυπεράσπιστος στους Οθωμανούς καὶ ακολουθήσουν σφαγές, παράλληλα, διέκοψε τὰς μακράς καὶ ἀκάρπους συνελεύσεις των καλαβρυτινῶν καὶ πατρινῶν κοτζαμπάσηδων καθὼς καθυστεροῦσαν τις ἐνέργειες για τον πόλεμο, βλ. Αθ. Φωτόπουλος, *Οἱ κοτζαμπάσηδες της Πελοποννήσου*, ὁ.π., σ. 230, Τ. Σταματοπούλος, *Ο εσωτερικὸς ἀγὼνας πριν καὶ την ἐπανάσταση του '21*, ὁ.π., τ. Α', σ. 160, Φ. Χρυσανθόπουλος, *Απομνημονεύματα*, ὁ.π., τ. Α', σ. 99-100.

⁵⁰⁴ Ἢδη ἀπὸ τις 15 Μαρτίου οἱ Ἕλληνες σκότωναν τους Οθωμανοὺς *σεῖμένιδες* καὶ τους *τασιλταραίους* (εἰσπράκτορες φόρων) ὅταν τους ξεμονάχιαζαν, βλ. Φ. Χρυσανθόπουλος, *Απομνημονεύματα*, ὁ.π., τ. Α', σ. 95-96.

⁵⁰⁵ Υπήρξαν ὁμως καὶ περιπτώσεις που οἱ κλέφτες ἀφήσαν ζωντανούς τους υποτακτικούς των Οθωμανῶν, κυρίως ὅταν ἦταν χριστιανοί, ὅπως ο Σούρτζης. Παρόλα αὐτά, η ἀγάπη του υπηρέτη για

εκείνοι που ξεσήκωναν σταδιακά τους Έλληνες, αμφισβητώντας τις ηγετικές ομάδες της Πελοποννήσου. Η αμφισβήτηση της παραδοσιακής χριστιανικής αυθεντίας συνδυάστηκε με την νομιμοποίησης της εξουσίας τους από την περίοδο της οθωμανικής τυραννίας, οι οποίοι απολάμβαναν την πολυτέλεια και τα προνόμια αντίστοιχων Οθωμανών αξιωματούχων. Έτσι, λοιπόν, η δράση του Θ. Κολοκοτρώνη να συγκεντρώνει καπετάνιους από τη Μεσσηνία, το Μυστρά, το Λεοντάρι, την Καρύταινα, την Τρίπολη, να τους μιλά εμπυχωτικά για τον επικείμενο Αγώνα, ώστε να είναι έτοιμοι «στο φτερό» να πάρουν τα όπλα μόλις τους δοθεί το σύνθημα, συνεργούσε, σύμφωνα με το Φωτάκο, στην αποδυνάμωση της προυχοντικής επιρροής. Συγχρόνως, οι σχέσεις του με τη Φιλική Εταιρεία διαμόρφωναν την επιρροή που ασκούσε, όπως και κάθε άλλος οπλαρχηγός στους Έλληνες του Μοριά. Το μυστήριο που κάλυπτε την εικόνα της Ανώτατης Αρχής βοηθούσε στον καθορισμό των πρώτων εξελίξεων του πολέμου.⁵⁰⁶

Από την πλευρά του Κ. Δεληγιάννη, οι πρώτες επαναστατικές κινήσεις που πραγματοποιήθηκαν στα Καλάβρυτα έγιναν από υποτακτικούς/κάπους των Καλαβρυτινών αρχόντων.⁵⁰⁷ Ενώ δε δέχεται τις δολοφονίες που έλαβαν χώρα στα Καλάβρυτα από εντολή του Παπαφλέσσα και του Νικόλαο Σολιώτη *άνθρωπο τρίτης τάξεως, υπηρέτην του Σωτήρη Χαραλάμπη*.⁵⁰⁸ Η παρέμβαση του Σωτήρη Χαραλάμπη ήταν αυτή που συνέτεινε σε μεγάλο βαθμό στην κήρυξη της Επανάστασης. Συγκεκριμένα, στον Χαραλάμπη είχε σταλεί επιστολή από προκρίτους να τεθεί σε εφαρμογή η απόφαση της Αγίας Λαύρας για γενικό ξεσηκωμό και να δοθεί εντολή στους Πετιμεζαίους (οικογένεια κάπων στα Καλάβρυτα), οι οποίοι είχαν μαζί τους τον Παπανίκα από την Καστανιά,⁵⁰⁹ να επαναστατήσουν τα χωριά τους.⁵¹⁰ Επιπλέον,

το αφεντικό του ήταν μεγάλη που πήγε και τον προειδοποίησε για τον ερχομό των κλεφτών, βλ. Στο ίδιο, σ. 98-99.

⁵⁰⁶ Τάσος Βουρνάς, *Ιστορία της νεώτερης και σύγχρονης Ελλάδας: από την Επανάσταση του 1821 ως το κίνημα του Γουδί*, β' έκδοση, εκδ. Πατάκη, Αθήνα 1997, τ. Α', σ. 75-76, Θ. Κολοκοτρώνη, *Διήγησις*, ό.π., σ. 50-51.

⁵⁰⁷ Κ. Δεληγιάννης, *Απομνημονεύματα*, ό.π., τ. Α', σ. 188.

⁵⁰⁸ Στο ίδιο, σ. 182-202.

⁵⁰⁹ Ο Γ. Νίκας ή Παπανίκας, υπήρξε κληρικός και οπλαρχηγός της Επανάστασης του 1821. Γεννήθηκε στην Καστανιά της ορεινής Κορινθίας σε άγνωστη χρονολογία. Είχε μεγάλη περιουσία και κατά την έναρξη της Επανάστασης ήταν ιερέας και προεστός. Είχε μεγάλη επιρροή στον πληθυσμό της ορεινής Κορινθίας και ετέθη επικεφαλής ενόπλων τους οποίους συντηρούσε με δικά του έξοδα. Μαζί με άλλους προεστούς εισήλθε την 30^η Μαρτίου 1821 στις Κεχριές όπου κηρύχθηκε επίσημα η Επανάσταση στην Κορινθία. Συμμετείχε στην πρώτη και τη δεύτερη πολιορκία του Ακροκορίνθου, όπου επίσης εφοδίαζε τους πολιορκητές με δικά του έξοδα, στη μάχη κατά του Μαχμούτ Δράμαλη στα Δερβενάκια και κατά της αιγυπτιακής στρατιάς του Ιμπραήμ στην Καυκαριά Καλαβρύτων (27 Αυγ. 1827). Πολέμησε επίσης στην Ανατολική Στερεά περί το τέλος της Επανάστασης. Για την προσφορά του στον Αγώνα τιμήθηκε με το βαθμό του χιλιάρχου, βλ. Φώτιος Χρυσανθόπουλος, *Βίοι*

ο Χαραλάμπης μετά από αίτημα των Καλαβρυτινών αρχόντων, διόρισε τον Αναγνώστη Πετιμεζά αρχηγό όλης της επαρχίας. Στη συνέχεια, ο Γκολφίνος Πετιμεζάς, γιος του Αθανάσιου Πετιμεζά, πήρε μαζί του 10 Έλληνες στρατιώτες και έτρεξε να προφθάσει τον εισπράκτορα του Κιαμήλμπεη, τον οποίο συνέλαβαν στο Λιόντι. Εκεί τον σκότωσαν, του πήραν τα όπλα και ό,τι άλλο είχε μαζί του: «*Τοῦτο τό συμβάν ἔγινε πρό τῆς 25 Μαρτίου, καί ἐγένετο ἀφορμή νά όπλισθῶσιν οἱ Ἕλληνες*».⁵¹¹ Ο Κωνσταντής Πετιμεζάς⁵¹² από το Μέγα Σπήλαιο, όπου ἦτο κρυμμένος, με γράμμα του, στις 18 Μαρτίου,⁵¹³ ειδοποιούσε τον Κωνσταντή Παπαδέα από το Μάζι ότι κατευθυνόταν προς τα εκεί και ζητούσε να ετοιμάσουν πέντε καταλύματα γι' αυτόν και για τους στρατιώτες του. Ο Πετιμεζάς, με εντολή του Σωτήρη Χαραλάμπη, συγκέντρωνε στρατιώτες.⁵¹⁴ Αντίστοιχα και οι Πλαπουταίοι δρούσαν αποκλειστικά κάτω από τις εντολές της οικογένειας Δεληγιάννη.⁵¹⁵

Πελοποννησίων ανδρών και των εξώθεν εις την Πελοπόννησον ελθόντων κληρικών, στρατιωτικών και πολιτικών των αγωνισαμένων τον αγώνα της επανάστασεως, Τυπογραφείο Π. Δ. Σακελλαρίου, Αθήνα 1888, σ. 68, 288.

⁵¹⁰ Οι Νοταραίοι τους εμπόδιζαν να επαναστατήσουν, βλ. Φ. Χυσανθόπουλος, *Απομνημονεύματα*, ό.π., τ. Α', σ. 104.

⁵¹¹ Εν συνεχεία, ο Φωτάκος αναφέρει ποιοι οπλαρχηγοί ορίστηκαν σε διάφορα χωριά της Κορινθίας. Συγκεκριμένα, στο χωριό Λαύκα πρώτοι οπλαρχηγοί ορίστηκαν οι Κώστας Οικονομόπουλος και Γεώργιος Μπρούφος, μετά οι Κυριάκος Δεδάκης από την Καστανιά και ο Παπανίκας και μετά ο Αθανάσιος Μούλος. Στη Ντούσια οπλαρχηγός ήταν ο Αναγνώστης Μπισμπίκης, κλεφτοκαπετάνιος και παλιός φίλος του Κωνσταντή Κολοκοτρώνη, και μετά απ' αυτόν ο Αναγνώστης Μπηλίτσης, βλ. Στο ίδιο, σ. 104.

⁵¹² Είχε γιους τον Ανδρέα και το Γιάννη Πετιμεζά. Στον εμφύλιο πόλεμο ο Κωνσταντίνος Πετιμεζάς βρέθηκε αντιμέτωπος με τον ανιψιό του Βασίλη, που υποστήριζε το Ζαΐμη, βλ. Χρ. Στασινόπουλος, *Λεξικό της Ελληνικής Επανάστασεως*, ό.π., τ. 3^{ος}, σ. 383-384.

⁵¹³

Σπήλαιον τήν 18 Μαρτίου

1821

Τήν εύγενεΐαν σας Κύρ Κωνσταντή ασπάζομέν σας, τό τίμίό σας άρχοντικό όμοίως ποιῶ.

Ερωτῶ διά τήν καλήν σας ύγείαν, μάθετε καί διά μέρος μας χάριτι θεία καλῶς ύγιαίνομεν· από τό άλλο τῆς φανερόνω ὡς έπροστάχτην από τούς άνωτέρους νά έτοιμάσετε εϋτοῦ εἰς τό χωριό σας πέντε κονάκια, διά τῆς φαμιλίας μας, ή όποίαις ή Κυριακή ή Δευτέρα εἶναι εϋτοῦ· προσέτι θέλει τούς προβλέψετε καί από όλα τά άναγκαῖς κρατῶντες τόν λογαριασμόν σας καί θέλει σάς άποκριθοῦμαι ὡς έκουβέντιασα μέ τόν υἱόν σας τά ὅσα χρειάζονται, καί ὡς έμιλήσαμε θέλει ακολουθήσομε' τόσον καί ξανά ασπάζοντάς σας μένω μέ ὅλον τό σέβας

Όλος άδελφός

Κωνσταντῖνος Πετιμεζάς

Βλ. Φ. Χρυσανθόπουλος, *Απομνημονεύματα*, ό.π., τ. Α', σ. 106

⁵¹⁴ Η εγκύκλιος του Σωτήρη Χαραλάμπη:

Άγαπητοί μας γέροντες τῶν χωρίων Κατζάναις καί λοιποί σᾶς χαιρετῶ.

Εἰς τό αὐτόθι έδιωρίσθη μέ γνώμην καί άπόφασιν έδικήν μας ὁ καπετάν Κωνσταντῆς Πετιμεζάς διά νά έλθῃ νά συνάξῃ άνθρώπους· ὅσοι λοιπόν είσθε ίκανοί καί μέ άρματα ὅλοι θέλει ακολουθήσετε κοντά του προσέχοντες διά νά μή κάμνετε στραπάτζιον καί άταξίαν εἰς κανένα μέρος, αλλά χωρίς γνώμην τοῦ καπετάν Κωνσταντῆ νά μήν έπιχειρίζεσθε τό παραμικρόν, ὅτι ύστερον παιδεύεται σέβας. Έκείνος ὅπου μέ έδικόν του σκοπόν έπιχειρίζεται τά πράγματα, καί ὡς σᾶς γράφω νά έξακολουθήσετε.

Ταῦτα 20 Μαρτίου. Ζαρούχλα

*έδικός σας
Σωτήρης Χαραλάμπης*

Παράλληλα με τον Φωτάκο και ο Ν. Σπηλιάδης αμφισβητεί την *προνοιακή αντίληψη* των προυχόντων για υπακοή στο πρόσωπο που διοικεί την κοινότητα. Επίσης, ο Σπηλιάδης θεωρεί ότι η καταγωγή, η ιδιοκτησία και η κοινωνική ή ηθική αίγλη, αν και τους καθιστούν ηγέτες στην πραγματικότητα: «Οἱ ὀλιγαρχικοὶ τῆς Πελοποννήσου δὲν ἀγαπῶσιν τὴν ἰσονομίαν. Εἶχον καταστήσει διὰ τῆς ἐξουσίας διαδοχικὴν εἰς τὰς οἰκογένειάς των τὴν ὁποῖαν ἔλαβον δημοτικὴν ἀρχὴν εἰς τὰς ἐπαρχίας ἐπὶ τῶν Τούρκων. Ἦδη προσπαθοῦσιν νὰ συγκεντρώσωσιν τὴν πολιτικὴν ἐξουσίαν διὰ νόμου εἰς τὰς οἰκογένειάς των ἀποκλείοντες ἀπὸ τὰ πράγματα ὅλους τοὺς ἄλλους Ἕλληνας, ἃν καὶ τὰ πάντα θυσιάσαντες διὰ νὰ ἀποκτήσωσιν πατρίδα καὶ νὰ ἀπολαύσωσιν ὅλων τῶν ἐκ τῆς πατρίδος δικαιωμάτων». ⁵¹⁶

Οι σχέσεις των προυχόντων με τις ένοπλες ομάδες της Πελοποννήσου, εκφράζεται ως σχέση *κηδεμονίας* ή προστάτη και ευεργέτη. Η εμμονή των προυχόντων στις αξίες του παρελθόντος όπως η κοινωνική καταγωγή ⁵¹⁷ και ότι ο ευεργετημένος θα πρέπει να παραμένει ευεργετημένος, έρχεται σε αντίθεση με τις απόψεις του φιλελευθερισμού για ελευθερία πολιτική, κοινωνική, οικονομική. Απόδειξη αυτής της συμπεριφοράς ο απαξιοτικός τρόπος καταγραφής της συνεισφοράς τους στον πόλεμο, η επιμονή στην εικόνα του κλέφτη, του αγνώμονα για τα όσα έχει συνδράμει ο προύχοντας για αυτόν και την οικογένειά του. Η αγνωμοσύνη αυτή μεταφράζεται από τον προύχοντα ως απειλή για την κοινωνική συνοχή, εφόσον πρώτα διαρρηγνύονται οι δεσμοί και παραγνωρίζονται οι υποχρεώσεις προς τον ίδιο, που είναι η υποταγή. ⁵¹⁸ Η παραβίαση των αξιακών συστημάτων, από τον ένοπλο, τον μετατρέπει συνάμα και σε ασυνείδητο, διότι ποτέ δεν προέβη στη διατήρηση και διαφύλαξη των υλικών, πνευματικών, θρησκευτικών στοιχείων της κοινότητας από την οποία προέρχεται, ώστε να συμβάλει στην

Στις 25 Μαρτίου, πήγε στο Σοπωτό και μετά από συνεννοήσεις με τους προκρίτους πήγε στην περιοχή του Λειβαρτίου στα Τριπόταμα, όπου σύστησε στρατόπεδο και έμεινε εκεί μέχρι τις 3 Απριλίου. Στην περιοχή των Καλαβρύτων οι κοτζαμπάσηδες είχαν μεγάλη επιρροή πάνω στο λαό, στην οθωμανική εξουσία και στους κλέφτες. Ο μεγαλύτερος Καλαβρυτινός κοτζάμπασης ήταν ο Σωτήρης Χαραλάμπης, βλ. Στο ίδιο, σ. 106-107.

⁵¹⁵ Εκτός από τους Πλαπούταιους στην υπηρεσία των Δεληγιάνναιων υπήρξαν ο Αναγνώστης Γερμανός από το Γαρζενικο, στον οποίο δόθηκε η εντολή να φονεύσει τρεις επίσημους Καρυτινούς Οθωμανούς, βλ. Κ. Δεληγιάννης, *Απομνημονεύματα*, ό.π., τ. Α', σ. 183.

⁵¹⁶ Ν. Σπηλιάδης, *Απομνημονεύματα*, ό.π., τ. Α', σ. 228-229.

⁵¹⁷ Bottomore T. B., *Ελίτ και κοινωνία*, εκδ. 70, Αθήνα 1970, σ. 138-140.

⁵¹⁸ Ν. Ροτζώκος, *Πολιτικές και κοινωνικοπολιτικές συγκρούσεις στο εικοσιένα*, ό.π., σ. 208-211.

ιστορική-πολιτιστική-θρησκευτική συνοχή και ισορροπία των χριστιανικών κοινοτήτων.⁵¹⁹

Αυτήν την εικόνα έρχονται οι προύχοντες με τα Απομνημονεύματά τους να αποδείξουν στο αναγνωστικό κοινό, αντιστρατευόμενοι την εικόνα που εξιδανικεύτηκε από επικριτές τους. Η εξιδανικευμένη εικόνα για τον προύχοντα, δημιουργήθηκε από την επιλεκτική ανασυγκρότηση της μνήμης σε συνδυασμό με τη λήθη, καθορίζοντας έτσι στην ιστορία τη δράση του *καλού* και του *κακού* Έλληνα. Για το λόγο αυτό τα Απομνημονεύματα του Δεληγιάννη ή του Παπατσώνη έρχονται να αποδώσουν την πραγματικότητα για την εικόνα των υποτακτικών τους και αντίστοιχα να διορθώσουν την δική τους εικόνα που αμαυρώθηκε. Κατασκευάζουν την εικόνα του άρπαγα, του ασήμαντου, του δυνάστη των φτωχών χριστιανών με τις πράξεις ληστείας τους, την απουσία αισθήματος ελευθερίας κ.ά., αντίθετα η προυχοντική τάξη με την μεγάλη ιδιοκτησία, την καλλιέργεια, την υπευθυνότητα, την θρησκευτική πίστη, τα εθνικά ιδεώδη κ.ά., συμβάλει στην ισορροπία την χριστιανικής κοινωνίας.

Ο χαρακτηρισμός των κλεφτών ως προστάτες του έθνους και αντίστοιχα οι προύχοντες ως προδότες του, καλλιεργήθηκε στα πλαίσια συγκρότησης της σύγχρονης κοινωνίας, έχοντας μετεγγράψει στη μνήμη τους την εθνικιστική ιδεολογία. Έτσι, λοιπόν, όταν ο Φωτάκος συγκροτεί την εικόνα των γεγονότων παρουσιάζει ως ευεργέτη τον Κολοκοτρώνη και προδότη τον Λόντο και τον Ζαΐμη. Συνεπώς, η διαδικασία στην οποία προβαίνουν, όλοι οι απομνημονευτές, σχετίζεται με την αξιολόγηση των ατομικών και συλλογικών δράσεων του παρελθόντος με βάση τα ιδεολογικά προτάγματα που εμφανίστηκαν στη νέα *εθνικοκρατική κοινότητα*.⁵²⁰ Απόδειξη των παραπάνω, ο Κανέλλος Δεληγιάννης, όταν κάνει λόγο για την προετοιμασία του Αγώνα τονίζει ότι αυτή έγινε κυρίως από τους τοπικούς άρχοντες και αρχιερείς, εξαιτίας της μακροχρόνιας επιρροής πάνω στον χριστιανικό πληθυσμό, αλλά και από τα ευγενή αισθήματα ελευθερίας που διαπνέονταν. Αντίθετα,

⁵¹⁹ Ο Ιωάννης Δεληγιάννης, πατέρας του Κανέλλου, αν και αγράμματος ίδρυσε σχολεία (τέσσερα σχολεία στη Γορτυνία: Δημητσάνα, Βυτίνα, Στεμνίτσα, Λαγκάδια), ανακατασκεύασε εκκλησίες και παρείχε προστασία σε μονές, βλ. Αναστάσιος Γούδας, *Βίοι Παράλληλοι: των επί της Αναγεννήσεως της Ελλάδος διαπρεψάντων ανδρών, Πολιτικοί άνδρες*, εκδ. Νικήτας Γ. Πασάρης, Αθήνα 1875, τ. Ζ', σ. 206.

⁵²⁰ Ν. Ροτζώκος, *Πολιτικές και κοινωνικοπολιτικές συγκρούσεις στο εικοσιένα*, ό.π., σ. 69-70, Π. Λέκκα, *Εθνικιστική ιδεολογία*, ό.π., σ. 225.

δευτερεύοντα ρόλο διαδραμάτισαν, η Φιλική Εταιρεία, οι κλέφτες, οι ιερείς, οι μοναχοί κ.ά.⁵²¹

Για την δράση των μοναχών και της εκκλησίας γενικότερα στην Επανάσταση δίνεται το παρακάτω παράδειγμα. Στο μοναστήρι του Φονιά ή Φενεού οι μονάχοι: «ἐκατήχουν τὴν περιφέρειαν Φονιά καὶ ἔξωθεν ἐφρόντισαν καὶ ἐτοίμασαν ὅλα τὰ ἀναγκαῖα τοῦ πολέμου».⁵²² Η συμμετοχή της Εκκλησίας συνέβαλε στην εμψύχωση του χριστιανικού πληθυσμού, καθώς άκουγαν με προσήλωση και ευλάβεια τα κηρύγματά της. Επίσης, η χρήση των χριστιανικών συμβόλων κατά τη διάρκεια του Αγώνα, συνέτεινε στον ξεσηκωμό των Ελλήνων.⁵²³

2. Η δράση των κλεφτών στην επαναστατημένη Πελοπόννησο

Στην ενότητα αυτή θα παρουσιάσουμε πολεμικά γεγονότα του πρώτου χρόνου, στα οποία τα ένοπλα τμήματα κατάφεραν να αποκτήσουν αναγνώριση και επιρροή στον λαό, διεκδικώντας στη συνέχεια συμμετοχή στη διοικητική διαδικασία που συστηνόταν στην επαναστατημένη Ελλάδα.

Η επανάσταση στο Μοριά αρχίζει στις 22 Μαρτίου στην Πάτρα και μια μέρα νωρίτερα (21 Μαρτίου) στα Καλάβρυτα⁵²⁴. Την ίδια ημέρα ξεκινούν από τη Μάνη για την Καλαμάτα, ο Θ. Κολοκοτρώνης, ο Πέτρος Μαυρομιχάλης,⁵²⁵ οι Καπετανάκηδες,⁵²⁶ οι Κουμουνδουράκηδες,⁵²⁷ ο Παναγιώτης Μούρτσ(ζ)ινος, ο Αναγνωσταράς,⁵²⁸ ο Π. Κεφάλας,⁵²⁹ ο Νικήτας Σταματελόπουλος (Νικηταράς),⁵³⁰ ο

⁵²¹ Κ. Δεληγιάννης, *Απομνημονεύματα*, ό.π., τ. Α', σ. 126, 137-146, 161.

⁵²² Οι αρχιερείς πλέον συγχωρούσαν τους πιστούς και τους ενίσχυαν ψυχολογικά, βλ. Φ. Χρυσανθόπουλος, *Απομνημονεύματα*, ό.π., τ. Α', σ. 85-86, 100.

⁵²³ Το χτύπημα των καμπάνων, η περιφορά των επιταφίων κ.ά., προκαλούσε το θαυμασμό των χριστιανών. «Ο Αρχιμανδρίτης μάλιστα έφοροῦσε μίαν περικεφαλαίαν, καὶ διὰ τοῦτο τὸν ἐκύτταζαν μέ μεγάλην ὑποδοχήν. Εἶχε δέ καὶ σημαιοφόρον ἕνα καλόγηρον θεώρατον, παπᾶ Τούρταν ὀνομαζόμενον, ὁ ὁποῖος ἐκράτει ἕνα μεγάλο σταυρόν εἰς τὰ χέρια καὶ ἐπήγαινε πάντοτε μπροστὰ εἰς τὸ στράτευμα». Επίσης, και οι μοναχοί της Μονής του Μεγάλου Σπηλαίου συνέβαλαν στη διάδοση της επαναστάσεως: «Ἐπειτα δέ κατὰ τὸν ἀγῶνα οἱ ἴδιοι διὰ τῶν ὅπλων ἔδωκαν πολλὰ παραδείγματα ἀνδρείας», βλ. Στο ίδιο, σ. 110, 138.

⁵²⁴ Αρχηγέτες της επανάστασης στην επαρχία Καλαβρύτων ήταν οι Σωτήρης Χαραλάμπης, Ασημάκης Φωτήλας, Θεοχαρόπουλος, Σολιώτης, Παπαδόπουλος, ο Βασίλειος και Νικόλαος Πετιμεζάς, οι οποίοι πολιορκήσαν τους Οθωμανούς που οχυρώθηκαν σε τρεις πύργους της κωμόπολης. Παραδόθηκαν, με συνθήκη, ύστερα από πολιορκία πέντε ημερών, βλ. Απ. Βακαλόπουλος, *Ιστορία του Νέου Ελληνισμού*, ό.π., τ. Ε', σ. 329.

⁵²⁵ Ο Π. Μαυρομιχάλης ήταν ο τελευταίος μπέης της Μάνης, βλ. Χρ. Στασινόπουλος, *Λεξικόν της Ελληνικής Επανάστασεως*, ό. π., τ. 3^{ος}, σ. 90-98.

⁵²⁶ Ισχυρή οικογένεια από το Πετροβούνι της Δυτικής Μάνης, βλ. Στο ίδιο, τ. 2^{ος}, σ. 145-146.

⁵²⁷ Μεγάλη οικογένεια της Μάνης, όπως άλλωστε και όλες οι οικογένειες στην περιοχή αυτή. Μέλος της οικογένειας των Κουμουνδουράκηδων, ο Παναγιώτης Κουμουνδουράκης, χρημάτισε μπέης στα 1798 – 1803, βλ. Στο ίδιο, τ. 2^{ος}, σ. 357.

⁵²⁸ Έμπορος προεπαναστατικά, ενώ μετά το 1785 και τα Ορλωφικά αναπτύσσει δράση με τους κλέφτες, βλ. *Εκπαιδευτική Ελληνική Εγκυκλοπαίδεια, Παγκόσμιο Βιογραφικό Λεξικό*, Εκδοτική Αθηνών, Αθήνα 1983, τ. 1^{ος}, σ. 237.

⁵²⁹ Ο Κεφάλας, που καταγόταν από το χωριό Δυρράχι της Αρκαδίας, γυρνούσε οπλισμένος και πριν την Επανάσταση. Είχε έρθει σε επαφή με Φιλικούς της Σμύρνης, οι οποίοι έστειλαν πολεμοφόδια στη

Παπαφλέσσας, ο Μητροπέτροβας (παλιός κλέφτης)⁵³¹ και άλλοι καπεταναίοι με 2.500 στρατιώτες (κυρίως Μανιάτες). Στις 23 Μαρτίου εισέρχονται στην Καλαμάτα⁵³² προκαλώντας αναστάτωση στους Οθωμανούς, οι οποίοι, όπως αναφέρει ο Φωτάκος, παραδόθηκαν αμέσως στον Π. Μαυρομιχάλη. Οι πρώτες επιτυχημένες εκβάσεις των μαχών για τους Έλληνες οδήγησαν τους Οθωμανούς στον εγκλεισμό τους στα κατά τόπους κάστρα, στα οποία και πολιορκήθηκαν.⁵³³

Μετά την επιτυχή έκβαση της επιχείρησης στην Καλαμάτα, τελείται δοξολογία στις όχθες του ποταμού Νέδοντα και σχηματίζεται δωδεκαμελής διοίκηση, η λεγόμενη *Μεσσηνιακή Γερουσία*.⁵³⁴ Κατά το Φωτάκο, οι οργανωτικές αυτές κινήσεις προκαλούσαν περισσότερη σύγχυση απ' ό,τι οργάνωση του χώρου, διότι η διεύθυνση της εξουσίας βρισκόταν και πάλι στα χέρια των προυχόντων.⁵³⁵ Η φιλοδοξία των κοτζαμπάσηδων να διευθύνουν τις πολεμικές επιχειρήσεις, προκαλούσε την αναρχία στα κατά τόπους στρατόπεδα παραγκωνίζοντας τα *κατάλληλα πρόσωπα*: «Οἱ προὔχοντες τῆς Ἀχαΐας ἔβλαψαν τόν ἀγῶνα ἀντιπράττοντες κατά τῶν κλεφτοκαπεταναίων ἀπόδειξις εἶναι, ὅτι ἐνῶ ἡ ἐπαρχία εἶχε πολλούς τοιούτους, καί

Μάνη, εξοπλίζοντας μεγάλο αριθμό στρατιωτών. Τέλος, ήταν ο πρώτος οπλαρχηγός που μπήκε στην Τρίπολη, βλ. Χρ. Στασινόπουλος, *Λεξικό της Ελληνικής Επανάστασης*, ό.π., τ. 2^{ος}, σ. 238-240.

⁵³⁰ Κλέφτης του Μοριά, ανιψιός του Θεόδωρου Κολοκοτρώνη. Πήγε και εκείνος στη Ζάκυνθο, και στη συνέχεια πήγε στην Ιταλία όπου συμμετείχε στον πόλεμο κατά του Ναπολέοντα, βλ. Στο ίδιο, τ. 3^{ος}, σ. 243-250.

⁵³¹ Στο ίδιο, τ. 3^{ος}, σ. 141-143.

⁵³² Θ. Κολοκοτρώνης, *Διήγησις*, ό.π., σ. 51 – 52.

⁵³³ Για παράδειγμα, η εξέγερση στην Πάτρα ανάγκασε τους Οθωμανούς να κλειστούν στο κάστρο της πόλης, στο οποίο πολιορκήθηκαν επί τρεις μέρες. Η ίδια τακτική ακολουθήθηκε και στα κάστρα της Μεσσηνίας (Μεθώνης, Κορώνης, Νεοκάστρου), του Χλουμουτσίου στην Ηλεία, του Ακροκορίνθου, του Ναυπλίου, της Μονεμβασιάς, της Τρίπολης και της Καρύταινας, βλ. Φ. Χρυσανθόπουλος, *Απομνημονεύματα*, ό.π., τ. Α', σ. 109, Απ. Βακαλόπουλος, *Ιστορία του Νέου Ελληνισμού*, ό.π., τ. Ε', σ. 345.

⁵³⁴ Αντίστοιχη Γερουσία, ιδρύθηκε στην Πάτρα, το *Αχαϊκόν Διευθυντήριο*, στο Άργος η ίδρυση του *Κονσολάτου*, στην Κόρινθο η *Καγκελαρία*. Επικεφαλής της *Μεσσηνιακής Γερουσίας* ήταν ο Πετρόμπεης Μαυρομιχάλης και του *Αχαϊκού Διευθυντηρίου* ο Παλαιών Πατρών Γερμανός. Σκοπός τους ήταν η αντιμετώπιση των επειγουσών πολεμικών αναγκών, αλλά και η οργάνωση του όχλου, ο οποίος φαίνεται ότι ήταν αχόρταγος για αρπαγές, νιώθοντας ότι έτσι θα εκδικούνταν τους Οθωμανούς για τα δεινά που είχε υποστεί τόσα χρόνια. Παράλληλα, από την Γερουσία της Μεσσηνίας εστάλη έγγραφο, η πρώτη διεθνούς δικαίου πράξη της Επανάστασης, προς το χριστιανικά έθνη ζητώντας τη βοήθειά τους, βλ. Απ. Βακαλόπουλος, *Ιστορία του Νέου Ελληνισμού*, ό.π., τ. Ε', σ. 336-337 & Τ. Βουρνάς, *Ιστορία της νεώτερης και σύγχρονης Ελλάδας*, ό.π., τ. Α', σ. 79-80.

⁵³⁵ Οι Έφοροι δεν ήταν καινούργια πρόσωπα, αλλά οι κοτζαμπάσηδες του Μοριά. Μικρός ήταν ο αριθμός των αστών και των λογίων που λάμβαναν ενεργό ρόλο στις Εφορείες, ενώ αποκλείονταν οι χωρικοί. Ο λόγος που τοποθετήθηκαν σ' αυτές τις καίριες θέσεις ήταν γιατί μόνο αυτοί είχαν τη δύναμη και τη δυνατότητα να προμηθεύουν το λαό με τρόφιμα, εκείνοι είχαν κτήματα και χρήματα. Η λειτουργία των πρώτων αυτών υποτυπωδών κυβερνήσεων προκαλούσε αναρχία στην οργάνωση του πολέμου, βλ. Απ. Βακαλόπουλος, *Ιστορία του Νέου Ελληνισμού*, ό.π., τ. Ε', σ. 371 – 374.

ιδίως τὴν πολυμελῆ οἰκογένειαν τῶν Πετιμεζαίων καὶ Κουμανιωταίων, δὲν ἀφῆκαν αὐτοὺς ἐλευθέρους νὰ διευθύνουν τὰ ὄπλα.⁵³⁶ Ο Φωτάκος για αυτήν την επιμονή τους να προστατεύσουν τα εξουσιαστικά τους δικαιώματα στις επαρχίες, γράφει το εξής: «*Ἡ ἐπιμονὴ τῶν τοῦ νὰ μὴ ἀφῆσουν τὰ ὄπλα ἐλεύθερα, ἀλλὰ νὰ τὰ ἐμποδίζουσι διὰ νὰ τὰ διοικοῦν μόνοι αὐτοὶ εἶναι λυπηρά*». ⁵³⁷ Αναφερόμενος, όμως, στον Κανέλλο Δεληγιάννη, γράφει: «*Ὁ Κανέλλος Δεληγιάννης, καίτοι φιλοπόλεμος, ἔκαμεν ὅμως μεγάλην θυσίαν, διότι τὰ ὄπλα τῆς ἐπαρχίας του δὲν τὰ ἐκράτησε δι' ἑαυτόν, ἀλλὰ τὰ ἀφῆκε καὶ τὰ παρέδωκεν εἰς τὴν στρατιωτικὴν φρόνησιν τοῦ Θ. Κολοκοτρώνη, καὶ αὐτὸς ἐφρόντιζε νὰ τοῦ προμηθεύῃ τὰ μέσα τοῦ πολέμου*». ⁵³⁸ Ο Φωτάκος διακρίνει τους προύχοντες σε καλούς και κακούς, δίκαιους και άδικους, περιγράφοντας και αξιολογώντας τη δράση τους με βάση τα νέα αξιακά συστήματα που διαμόρφωσε η σύσταση του Ελληνικού κράτους, καθώς και με τη διαμεσολάβηση την οποία έχει υποστεί η μνήμη εξαιτίας της χρονικής απόστασης, ενώ γενικεύει τη εικόνα των προυχόντων ως αυτή του προδότη που συνεργάστηκε με τον Οθωμανό κατακτητή.

Για τον Δεληγιάννη η εντολή της έναρξης του Αγώνα δόθηκε στη μυστική συνέλευση της Αγίας Λαύρας, στις 23 Μαρτίου, με την ύψωση της σημαίας της ελευθερίας και τις οργανωτικές προσπάθειες των προυχόντων.⁵³⁹ Στον πρώτο χρόνο του πολέμου, η πλειοψηφία των κλεφτών βρισκόταν κάτω από την επιρροή τους, διότι σύμφωνα με τον Δεληγιάννη ήταν ανάκανοι να διαχειριστούν τις πολεμικές και διοικητικές επιχειρήσεις. Συγχρόνως, αποτυπώνει με το δικό του ρεαλιστικό τρόπο τα στρατηγικά λάθη που έκαναν κατά την Επανάσταση, προσδιορίζοντάς τους ως

⁵³⁶ Ο Φωτάκος αναφέρεται κυρίως στους προύχοντες της Πάτρας και των Καλαβρύτων, που είχαν πολλούς κλέφτες μαζί τους, βλ. Φ. Χρυσανθόπουλος, *Απομνημονεύματα*, ό.π., τ. Α', σ. 138-139.

⁵³⁷ Στο ίδιο, σ. 138-139.

⁵³⁸ Στο ίδιο, σ. 139.

⁵³⁹ Κατά τη διάρκεια της δοξολογίας αναφώνησαν όλοι το σύνθημα *ἡ ζωὴ καὶ ἐλευθερία ἢ θάνατος*, βλ. Κ. Δεληγιάννης, *Απομνημονεύματα*, ό.π., τ. Α', σ. 198. Ο Σταματόπουλος αναφέρει ότι στην Ελλάδα επικρατεῖ η άποψη ότι φτάνοντας στην Αγία Λάυρα, οι προύχοντες και οι αρχιερεῖς κήρυξαν την Επανάσταση. Κάτι τέτοιο όμως δεν είναι ορθό. Στην Αγία Λάυρα οι κοτζαμπάσηδες επιδίωκαν να καθυσυχάσουν τις υποψίες των Οθωμανών για επικείμενη επανάσταση και να αναβάλουν την έκρηξη της επανάστασης, καθώς έβλεπαν ότι βοήθεια από το εξωτερικό δεν ερχόταν, χρειαζόνταν οικονομική ενίσχυση για την παρασκευή των πολεμοφοδίων, ενώ ο λαός δεν ήταν έτοιμος ούτε ψυχολογικά, ούτε είχε την απαραίτητη στρατιωτική εκπαίδευση. Τέλος, από έγγραφο των Γενικών Αρχείων του Κράτους, που το δημοσίευσε ο Εμ. Πρωτοψάλτης, αποδεικνύεται ότι λόγος για λάβαρο γίνεται για πρώτη φορά το 1851 και μάλιστα ότι δεν ήταν της Αγίας Λαύρας. Το μοναστήρι στη Αγίας Λαύρας, σε αντίθεση με τη μονή Ομπλού, δεν βοήθησε τον Αγώνα και για αυτό οι επαναστάτες έστειλαν στους μοναχούς της επιτιμητικό έγγραφο. Ο Σταματελόπουλος, απέδειξε ότι στην Αγία Λάυρα, 25 Μαρτίου, δεν συνέβη απολύτως τίποτα, διότι την ημερομηνία εκείνη ο Π. Π. Γερμανός, έλλειπε από την περιοχή. Οι Έλληνες την ημέρα αυτή την δέχονται ως σύμβολο, βλ. Τ. Σταματόπουλος, *Ο εσωτερικός αγώνας πριν και την επανάσταση του '21*, ό.π., τ. Α', σ. 187-158, Τ. Βουρνάς, *Ιστορία της νεώτερης και σύγχρονης Ελλάδας*, ό.π., τ. Α', σ. 78.

απειροπόλεμους. Έτσι, αναφέρει ότι σπάνια ριψοκινδύνευαν τη ζωή τους, δειλιάζοντας πολλές φορές μπροστά στον εχθρό: «*Επρωτείναμεν λοιπόν νά ύπάγη ὁ Κολοκοτρώνης καί νά τοῦ δώσωμεν κατ' ἀναλογίαν ἀπό τά διάφορα σώματα 2000, ἀλλά δέν τό ἐδέχθη, καί δι' ἀπείρων προφάσεων τό ἀπέφυγε. Επρωτείναμεν τόν Γιατράκον, ἀλλά καί αὐτός μᾶς ἀπήντησε τά αὐτά καί ὅτι δέν γίνεται κατώτερος του Κολοκοτρώνη. Επρωτείναμεν τόν Δημήτην Κολιόπουλον_ή_Πλαπούταν, ἀλλά καί αὐτός διά πολλῶν ἀδικαιολογήτων προφάσεων τό ἀπέφυγε. Εἴπομεν νά ύπάγη ὁ Γιαννάκης Τασκούλιας, ἐξάδελφος τοῦ Κολοκοτρώνη, ἀλλά καί αὐτός καταγόμενος ἀπό χάνικην γενεάν δέν ἀπεφάσιζε νά ριψοκινδυνεύσῃ τήν πολύτιμον ζωήν του καθότι ὁ κίνδυνος ἦτον προφανής*».⁵⁴⁰ Επιπρόσθετα, αναφέρει ότι οι πλειοψηφία των κλεφτών δεν πρωταγωνίστησε σε καμία από τις μεγάλες μάχες που διαδραματίστηκαν στην Πελοπόννησο, το πρώτο έτος του πολέμου, όπως στο Βαλτέτσι,⁵⁴¹ στα Βέρβена, στα Δολιανά⁵⁴² και στη Γράνα.⁵⁴³ Τέλος, υποστηρίζει ότι καμία εκστρατεία προς το διοικητικό κέντρο του Μοριά δεν σχεδιάστηκε από τον Θ. Κολοκοτρώνη, αλλά από τον ίδιο.

Γενικά, ο Δεληγιάννης μιλάει με απαξιωτικά λόγια για την προσφορά των κλεφτών στο Αγώνα, δείχνοντας μια επιείκεια στην οικογένεια των Πλαπούταίων και σαφή στάση υπεράσπισης του Μαυρομιχάλη και των Μανιατών. Η οικογένεια Πλαπούτα επεδείκνυε πάντοτε ετοιμότητα, ανδρεία και αυταπάρνηση στα πεδία των μαχών, γιατί δεν αμφισβήτησε την εξουσία των τοπικών αρχόντων.⁵⁴⁴ Για

⁵⁴⁰ Μετά τη μάχη της Γράνας και την ήττα των Τούρκων, τα ελληνικά στρατεύματα επικεντρώνονται ξανά στο στόχο τους για την κατάληψη της Τρίπολης. Αυτή τη φορά η ασυνεννοησία των Οθωμανών κατοίκων και των Αλβανών στρατιωτών, τους έδωσε την ευκαιρία να επιτεθούν. Οι περισσότερες αναφορές του προύχοντα, που αναλύονται παρακάτω, γίνονται για τον Θεόδωρο Κολοκοτρώνη, βλ. Κ. Δεληγιάννης, *Απομνημονεύματα*, ό.π., τ. Α', σ. 365-366.

⁵⁴¹ Στο χωριό Βαλτέτσι πραγματοποιήθηκαν δύο μάχες. Η πρώτη στις 24 Απριλίου και η δεύτερη στις 12 – 13 Μαΐου. Για λεπτομέρειες των μαχών, βλ. Φ. Χρυσανθόπουλος, *Απομνημονεύματα*, ό.π., τ. Α', σ. 150-155, 176-186, Κ. Δεληγιάννης, *Απομνημονεύματα*, ό.π., τ. Α', σ. 264-268, 289-297, Θ. Κολοκοτρώνης, *Διήγησις*, ό.π., σ. 65-67.

⁵⁴² Οι μάχες των Βερβένων και των Δολιανών πραγματοποιήθηκαν την ίδια μέρα, στις οποίες αναδείχθηκε ο Νικήτας Σταματελόπουλος (Νικηταράς) και έμεινε στην ιστορία ως τουρκοφάγος, βλ. Απ. Βακαλόπουλος, *Ιστορία του Νέου Ελληνισμού*, ό.π., τ. Ε', σ. 382-383, Κ. Δεληγιάννης, *Απομνημονεύματα*, ό.π., τ. Α', σ. 300-302, Φ. Χρυσανθόπουλος, *Απομνημονεύματα*, ό.π., τ. Α', σ. 192-195, Ιωάννα Διαμαντούρου, *Εξάπλωση της Επανάστασεως κατά τον Απρίλιο και τον Μάιο. Επέκταση και ένταση των πολεμικών συγκρούσεων, στο Ιστορία του Ελληνικού Έθνους*, Εκδοτική Αθηνών Α.Ε., Αθήνα 1975, τ. ΙΒ', σ. 119-120 & Θ. Κολοκοτρώνης, *Διήγησις*, ό.π., σ. 70-71.

⁵⁴³ Φ. Χρυσανθόπουλος, *Απομνημονεύματα*, ό.π., τ. Α', σ. 236-248, Κ. Δεληγιάννης, *Απομνημονεύματα*, ό.π., τ. Α', σ. 353-358, Θ. Κολοκοτρώνης, *Διήγησις*, ό.π., σ. 77-80.

⁵⁴⁴ Η οικογένεια Δεληγιάννη, διόρισε το Γιώργο Πλαπούτα επικεφαλής περισσότερων από 500 στρατιωτών, οι οποίοι θα επιτηρούσαν του Φαναρίτες Οθωμανούς και τους Λαλαίους. Επίσης, συμμετείχαν στη σφαγή της Αλωνίσταινας, βλ. Κ. Δεληγιάννης, *Απομνημονεύματα*, ό.π., τ. Α', σ. 242-243.

παράδειγμα, στην εκδίωξη των Λαλαίων Αλβανών,⁵⁴⁵ η οικογένεια Πλαπούτα διαδραμάτισε σπουδαίο ρόλο, η συνδρομή της οποία υπήρξε καθοριστική για τη συνέχιση του Αγώνα.⁵⁴⁶ Να σημειωθεί, ότι κατά τη διάρκεια υποχώρησης των Λαλαίων, παρατηρήθηκε αναποφασιστικότητα και ασυνεννοησία· ως ακολούθως, όταν ο Γεώργιος Πλαπούτας ζήτησε να τον ακολουθήσουν στη θέση Μπαστηραϊίκα, μόνο ένας τον ακολούθησε. Η στεναχώρια του για το γεγονός αυτό, του προκάλεσε κρίση άσθματος με αποτέλεσμα το θάνατό του: *«τό στρατόπεδον όλον τοῦ Λάλα ἐλυπήθη πολύ, διότι ἔχασεν ἕνα καλὸ ἀρχηγόν. Ἐπειτα οἱ Ἕλληνες ἐπῆραν ἐκεῖθεν τὸν νεκρόν του, τὸν μετέφεραν εἰς τὸ χωρίον Νεμνίτσαν καὶ ἐκεῖ τὸν ἔθαψαν μέ μεγάλας τιμᾶς»*.⁵⁴⁷

Η αναφορά του Κ. Δεληγιάννη στη δειλία και την ανικανότητα των ενόπλων, επικεντρώνεται στο πρόσωπο του Θ. Κολοκοτρώνη. Φέρνει ως παράδειγμα τη λιγοψυχία του μπροστά στο ιππικό και στο πεζικό των Οθωμανών στην περιοχή του Αγίου Αθανασίου απέναντι από την Καρύταινα. Συγκεκριμένα, ο Θ. Κολοκοτρώνης, για ν' αποφύγει την ανάληψη ευθυνών που θα κόστιζαν τη ζωή του, κρύφτηκε σ' ένα μικρό ύψωμα, και ενώ είχε τη δυνατότητα να βλέπει τις κινήσεις των Οθωμανών, δεν

⁵⁴⁵ Οι Αλβανοί είχαν εγκατασταθεί στην περιοχή περίπου στα 1770 ήταν εμπειροπόλεμοι: *«τὰ καλύτερα ντουφέκια τοῦ Μοριᾶ»*. Συνεχῶς προκαλοῦσαν τρόμο στους Ἕλληνες της Ηλείας και των γύρω περιοχών, για το λόγο αυτό με την ἐκρηξη της Επανάστασης, ζήτησαν τη συνδρομή των οπλαρχηγών. Σε βοήθεια ἐναντίον των Λαλαίων είχαν ἐρθει πολλοὶ Ἕλληνες ἀπὸ τη Ζάκυνθο και την Κεφαλονιά. Η πράξη αυτή των επτανήσιων οδήγησε την αγγλική κυβέρνηση σε επικήρυξη τους, ἐνῶ προχώρησε σε συλλήψεις συγγενῶν και δημεύσεις περιουσιῶν, βλ. Φ. Χρυσανθόπουλος, *Απομνημονεύματα*, ὁ.π., τ. Α', σ. 199-200, *Ιστορία του Ἑλληνικοῦ ἔθνους*, ὁ.π., τ. ΙΒ', σ. 142.

⁵⁴⁶ Επιτυχίες σημειώθηκαν στις 29 Μαΐου στη θέση Πουρνάρι και την ἐπόμενη μέρα στη θέση Πούσι, σε μάχη η οποία διήρκησε 6 ὥρες. Οι Λαλαῖοι για να σωθοῦν, καθὼς ἦταν αποκλεισμένοι στο Λάλα, ζητοῦν βοήθεια ἀπὸ τον Γιουσούφ πασά, ο οποίος βρισκόταν στην Πάτρα. Φτάνοντας αὐτός στις 11 Ιουνίου, μετὰ ἀπὸ σύντομη μάχη καταφέρνει να μπει στο χωριό, να βγάλει ἀπὸ αὐτό τους Λαλαῖους και να τους μεταφέρει στην Πάτρα. Τέλος, θα πρέπει να σημειωθεί ὅτι ο Γιουσούφ πασάς νίκησε πολλές φορές τους Ἕλληνες, ἔσωσε πολλὰ φρούρια στην Πελοπόννησο και ἔλυσε την πολιορκία της Πάτρας, βλ. Φ. Χρυσανθόπουλος, *Απομνημονεύματα*, ὁ.π., τ. Α', σ. 200-207, *Ιστορία του Ἑλληνικοῦ ἔθνους*, ὁ.π., τ. ΙΒ', σ. 141-142, Απ. Βακαλόπουλος, *Ιστορία του Νέου Ἑλληνισμοῦ*, ὁ.π., τ. Ε', σ. 346-349.

⁵⁴⁷ Με τη νίκη αὐτή ἀρχισε να ἐδραιώνεται ο αγώνας των Ἑλλήνων στη ΒΔ Πελοπόννησο γύρω ἀπὸ την Τρίπολη, το κέντρο της Πελοποννήσου. Στη πραγματικότητα τη νίκη αὐτή, την διεκδικοῦν και οι δυο ἀντιμαχόμενες πλευρές, καθὼς ἦταν αιματηρότατη. Μετὰ το θάνατο του Γ. Πλαπούτα τοποθετήθηκε ο ἀδερφός του Δημήτριος. Σημαντικὲς ἐπιτυχίες σημειώθηκαν και στην ἀνατολική Πελοπόννησο καθὼς ἐπίσης και στη νοτιοδυτική. Συγκεκριμένα, στις 23 Ιουλίου 1821, οι πολιορκούμενοι Οθωμανοὶ της Μονεμβασίας παραδίδονται στον ἀντιπρόσωπο του Δ. Υψηλάντη, Αλέξανδρο Κατακουζηνό, με τον ὅρο να μεταφερθοῦν στην Ἔφεσο (η πολιορκία του φρουρίου εἶχε ξεκινήσει στις 15 Μαρτίου). Απὸ τους 4.000 Οθωμανοὺς της Μονεμβασίας, ἐπέζησαν ἀπὸ την πείνα και τις μάχες μόνο 756 άτομα. Η τήρηση των ὁρῶν της συμφωνίας και η παράδοση του φρουρίου στα χέρια των Ἑλλήνων, ἐξύψωσε τον Δ. Υψηλάντη στα μάτια του λαοῦ ἀκόμα περισσότερο, προκάλεσε ὁμως την ἀνησυχία στους κοτζαμπάσηδες, βλ. Φ. Χρυσανθόπουλος, *Απομνημονεύματα*, ὁ.π., τ. Α', σ. 202, 216-217, *Ιστορία του Ἑλληνικοῦ ἔθνους*, ὁ.π., τ. ΙΒ', σ. 141-142, Απ. Βακαλόπουλος, *Ιστορία του Νέου Ἑλληνισμοῦ*, ὁ.π., τ. Ε', σ. 391, 393-394.

ειδοποίησε κανέναν. Αυτό είχε ως συνέπεια την αποτυχία του εγχειρήματος, αλλά και την ατολμία: «τό πρωτόπειρον καί ἀπειροπόλεμον τῶν Ἑλλήνων»⁵⁴⁸ στρατιωτῶν μετά το τρομερό χτύπημα.⁵⁴⁹ Η αποτυχία κατάληψης του φρουρίου της Καρύταινας οφειλόταν, κατά τον Δεληγιάννη, σε έλλειψη πολεμικής εμπειρίας και στη δειλία του Κολοκοτρώνη: «[...] ἀπό τήν στιγμὴν ἐκείνην τῆς ἥττας μας εἰς Καρύταιναν, καθ' ἣν αὐτός ὁ νομιζόμενος ἐμπειροπόλεμος ἔδωκε τό παράδειγμα τῆς λιποταξίας».⁵⁵⁰ Ενώ οι κοτζαμπάσηδες «μὴτ' ἐφοβήθημεν μὴτ' ἐδειλιάσαμεν» οδηγώντας με αποφασιστικότητα το λαό σε νίκες. Διότι, ἐνέπνεαν ἐμπιστοσύνη στο λαό και κατάφερναν να τον ἐμψυχώνουν κάτι που δεν είχαν ως ικανότητα οι παλαιότεροι κλέφτες του Μοριά.⁵⁵¹ «Εἶναι πασιδὴλον δέ ὅτι ἔτρεχον ὅλοι μετὰ τῶν προυχόντων Πελοποννησίων εἰς ὅλους τούς πολέμους καί ἐλάμβανον μέρος εἰς ὅλας τάς ἐπικινδύνους μάχας ὡς ἐμπειροπόλεμοι καί ἔπесαν ἐνδόξως τρία μέλη αὐτῆς ὑπὲρ πατρίδος [...] εἶχον πρὸς ἡμᾶς ἀπεριόριστον ἐμπιστοσύνην, ἀγάπην καί ὑπακοήν καί συνεμερίζοντο τούς κινδύνους μας».⁵⁵² Στις περιπτώσεις λιποταξίας ἐκεῖνοι ἦταν που ἐπανεφέραν τὴν τάξιν των στρατοπέδων γιατί, σύμφωνα με τον προύχοντα της Καρύταινας: «ἂν δέν ὑπάγῃ μία κεφαλὴ, δέν ὑπάκουον εἰς κανέναν». Κυρίως ἀναφέρεται στη δική του οικογένεια, γράφοντας ὅτι: «κατήντησεν ὅλη ἡ Πελοπόννησος νά ρίψῃ τό ὄμμα καί νά ἐνανενίξῃ εἰς μόνην τὴν ἐδικὴν μας οἰκογένειαν καί εἰς αὐτὴν νά ἐλπίζῃ καί ἀπὸ αὐτὴν νά περιμένῃ τὴν σωτηρίαν της».⁵⁵³

⁵⁴⁸ Ο Κ. Δεληγιάννης καταλήγει στο συμπέρασμα ὅτι ἡ δειλία του και ἡ ἔλλειψη στρατιωτικῆς ικανότητος ἦταν καθοριστικά για τὴν ἥττα στο φρούριο και ὄχι ἰδιαίτερα το ἀπειροπόλεμο των Ἑλλήνων, βλ. Κ. Δεληγιάννης, *Απομνημονεύματα*, ὁ.π., τ. Α', σ. 223.

⁵⁴⁹ Η ἥττα στο φρούριο της Καρύταινας τον οδήγησε στη Στεμνίτσα και στη δημιουργία του δικού του ἐκστρατευτικού σώματος, αποτελούμενο ἀπὸ συγγενεῖς του. Ο Δεληγιάννης ἀναφέρει ὅτι παρέμεινε μόνος του και ὅτι ἡ τυχαία συνάντησή με τους συγγενῆς του, ἐγινε ὕστερα ἀπὸ γράμμα του Δεληγιάννη να συγκεντρωθῶν στην Πιάνα. Για τους συγγενεῖς του Θ. Κολοκοτρώνη γράφει τα ἐξῆς: «Ὅντων αὐτῶν ἐμπροσθοφυλακὴ, καθὼς τούς διέταξα, καί ἐπερίμεναν τὴν ἐκεῖ ἄφιξίν μου, ἡ τὰς διαταγὰς μου». Οι συγγενῆς του Κολοκοτρώνη ἦταν οι Αντώνης και Μάρκος. Ἀκόμη τους ἀκολουθοῦσαν οι Παπαδημήτρης Χρυσοβιτισιώτης, Δράκος, Δαβιώτης, Κορέλλας και ἄλλοι βουνίσιοι. Διαβάζοντας τα *Απομνημονεύματα* του Φωτάκου και του Δεληγιάννη, διαπιστώνει κανεῖς πόσο σημαντικά εἶναι για τὴν εξαγωγή συμπερασμάτων, ἀλλὰ και πόσα κενὰ καλύπτονται. Στο σημεῖο αὐτό ο Φωτάκος γράφει ὅτι ο Κολοκοτρώνης συνάντησε τυχαῖα τους ἄλλους Κολοκοτρωναῖους, τους οποίους ο Δεληγιάννης ἔστειλε να μαζευτοῦν στην Πιάνα. Στην οὐσία τίποτα δεν εἶναι τυχαῖο, ἡ κίνηση του ενός οδήγησε στην κίνηση και στη δημιουργία στρατιωτικῶν σωμάτων, βλ. Κ. Δεληγιάννης, *Απομνημονεύματα*, ὁ.π., τ. Α', σ. 208-211, 224, 234, 248-250.

⁵⁵⁰ Θα πρέπει να προστεθεῖ ὅτι ο Κ. Δεληγιάννης δεν ἀναφέρει τὴ συμμετοχή του Φωτάκου σ' αὐτὴ τὴ μάχη, οὔτε ὅτι πολέμησε στο πλάι του, οὔτε ὅτι μετὰ τὴν ἀποτυχία στο φρούριο της Καρύταινας ο Θ. Κολοκοτρώνης τον προσέλαβε ως υπασπιστή του στο νεοσυσταθέν στρατόπεδό του, βλ. Κ. Δεληγιάννης, *Απομνημονεύματα*, ὁ.π., σ. 249.

⁵⁵¹ Στο ἴδιο, σ. 224.

⁵⁵² Στο ἴδιο, σ. 230-231.

⁵⁵³ Στο ἴδιο, σ. 256-257.

Αποδεικνύοντας, πως τα δημοσιεύματα της σύγχρονης εποχής λειτούργησαν ως διαμεσολάβηση στην ήδη επιλεκτική μνήμη του Δεληγιάννη.

Με βάση, όσα αφηγείται στον Γεώργιο Τερτσέτη για την μάχη στο φρούριο της Καρύταινας, ο Κολοκοτρώνης έκλεισε τους Οθωμανούς στο φρούριο (26 Μαρτίου) και τους πολιορκήσε,⁵⁵⁴ αλλά το πρωτόγνωρο και πρωτόγονο αίσθημα της ελευθερίας δημιουργούσε προβλήματα στην συγκρότηση και οργάνωση των στρατευμάτων. Στο σημείο αυτό ο Φωτάκος αναφέρεται στο πρώτο στρατόπεδο του Αγώνα, στο στρατόπεδο της Καρύταινας, το οποίο έμοιαζε με *χωρικό πανηγύρι*, γιατί έλειπε η πειθαρχία καθώς: «δέν είχαν πλέον τόν Τοῦρκον τόν ἀφέντη των εἰς τό κεφάλι των».⁵⁵⁵ Στην προσπάθεια του να ανακόψει την προέλαση της φάλαγγας των Φαναριτών και να ειδοποιήσει τα ελληνικά στρατεύματα, εγκαταλείφθηκε από τους στρατιώτες του και αναγκάστηκε να κρυφτεί. Παράλληλα, το γεγονός ότι δύσκολα τον ακολουθούσαν,⁵⁵⁶ διότι, όπως σημειώνει και ο Φωτάκος, δεν αντιλαμβάνονταν τον τρόπο δράσης του, είχε ως συνέπεια την πρώτη ήττα των Ελλήνων. Στην μάχη αυτή, μεγάλη ήταν η συνεισφορά του Νικηταρά, ο οποίος με εντολή του Κολοκοτρώνη και 100 άνδρες, χτύπησε σφοδρά την πορεία των έγκλειστων της Καρύταινας προς το φρούριο της Τρίπολης, στη θέση Φραγκόβρυσο.⁵⁵⁷

Παρόλη την ήττα στο στρατόπεδο της Καρύταινας, ο Κολοκοτρώνης καταφεύγει στη Στεμνίτσα για να συγκεντρώσει στρατιώτες.⁵⁵⁸ Πρώτος στρατολογήθηκε ο Αντώνης Κολοκοτρώνης, ο οποίος είχε μαζί του *έφτά ἀνηψίδια του*.⁵⁵⁹ Έπειτα, κατευθύνονται στην Πιάνα⁵⁶⁰ για τη σύσταση στρατοπέδου. Με

⁵⁵⁴ Για τη μάχη στο φρούριο της Καρύταινας δες, Θ. Κολοκοτρώνης, *Διήγησις*, ό.π., σ. 56-61.

⁵⁵⁵ Φ. Χρυσανθόπουλος, *Απομνημονεύματα*, ό.π., τ. Α', σ. 115-116.

⁵⁵⁶ Οι περισσότεροι των χωρικών ήταν άοπλοι ή πενιχρά οπλισμένοι και συγκεντρώνονταν στα στρατόπεδα κατά ομάδες, χωριά και επαρχίες. Γεγονός είναι ότι στην αρχή του Αγώνα οι χωρικοί δεν αναγνώριζαν κανέναν ανώτερο, παρά μόνο εκείνον της επαρχίας τους. Τέτοιοι ήταν συνήθως, οι κοτζαμπάσηδες, για παράδειγμα στην επαρχία Καρύταινας οι Έλληνες θεωρούσαν αρχηγούς τους Δεληγιανναίους. Η εικόνα αυτή παρατηρήθηκε και μετά τη μάχη του Βαλτετσίου, στις 24 Απριλίου, βλ. Απ. Βακαλόπουλος, *Ιστορία του Νέου Ελληνισμού*, ό.π., τ. Ε', σ. 365, Φ. Χρυσανθόπουλος, *Απομνημονεύματα*, ό.π., τ. Α', σ. 152-153.

⁵⁵⁷ Κατά την λιποταξία των στρατιωτών, του πήραν το άλογο και δεν μπορούσε να ξεφύγει με συνέπεια να κρυφτεί. Αναφέρει ότι κρατούσε δύο πιστόλαις *άσηκωμέναις* για να πολεμήσει του Οθωμανούς σε περίπτωση που τον έβρισκαν, ενώ παρακάτω αναφέρει ότι ήταν χωρίς τουφέκι, βλ. Θ. Κολοκοτρώνη, *Διήγησις*, ό.π., σ. 60, 62.

⁵⁵⁸ Μετά την αποτυχία της πολιορκίας, οι Πλαπούταιοι κατευθύνθηκαν στην Λιοδώρα, οι Δεληγιανναίοι στα Λαγκάδια, ο Παπαφλέσσας με τον Ηλία Μαυρομιχάλη προς τα χωριά Δημητσάνα, Στεμνίτσα και Χρυσοβίτσι, βλ. *Στο ίδιο*, σ. 60 – 61.

⁵⁵⁹ *Στο ίδιο*, σ. 62.

⁵⁶⁰ Η Πιάνα είναι ένα ιστορικό χωριό της Αρκαδίας, χτισμένο σε μια πλαγιά του όρους Μαινάλου σε υψόμετρο 1090 μέτρων. Στην επανάσταση του '21, το χωριό έπαιξε καθοριστικό ρόλο μιας και το ανάγλυφο και δύσβατο της περιοχής αποτελούσε το ιδανικό κρησφύγετο των κλεφτών. Ο κύριος

διαταγή του, αρχές Απριλίου, συγκεντρώνονταν οι στρατιώτες: «Εἰς τὴν Πιάνα δὲν ἦτον κανεῖς, με λέγει ὁ Αντώνης Κολοκοτρώνης, οὔτε εἰς τὴν Αλωνίστενα, φευγάτοι· ἔρριξα εἰς τὴν Αλωνίστενα, με γνώρισαν, κατεβήκαν καμμιὰ εικοσαριά, τοὺς ἑκαμα ὅλους πεζοδρόμους (πεζικάριους)· ἔστειλα εἰς ὅλα τα χωριά νὰ κάμω ορδί. Σὲ τρεῖς μέρες ἔμασα 300 καὶ ἔρριξα τὸ ορδί μου εἰς τὴν Πιάναν ἀγνάντια ἀπὸ τὴν Τριπολιτσά 3 ὥραις».⁵⁶¹ Κατόπιν συνεννοήθηκε με ἄλλους καπετάνιους λέγοντάς τους ὅτι θὰ σχηματίσει τὸν ἱερόν λόχον.⁵⁶²

Στο στρατοπέδο τῆς Πιάνας,⁵⁶³ ὁ Κολοκοτρώνης μοίρασε τὰ πρῶτα ἀξιώματα.⁵⁶⁴ Ἡ ἀπονομή στρατιωτικῶν τίτλων ἦταν ἀπαραίτητη γιὰ τὴ συνέχιση τοῦ πολέμου, κυρίως γιὰ τὴν ψυχολογικὴ ἐνίσχυση τῶν ἀτάκτων σωμάτων ποὺ ἀπάρτιζαν τὸ στράτευμα. Ἀπὸ τὴν πλευρὰ τοῦ Δεληγιάννη, ἡ οργάνωση τοῦ στρατοπέδου τῆς Πιάνας πραγματοποιήθηκε ἀπὸ τὸν ἴδιο καὶ ἀπὸ τοὺς υπόλοιπους κοτζαμπάσηδες, διότι, ὅπως συχνὰ ἀναφέρει, δύσκολα ἀκολουθοῦσαν τὸ Θ. Κολοκοτρώνη. Ὡστόσο, τὸ στρατόπεδο διαλύθηκε μετὰ τὴν ἐξοδο τῶν Ὀθωμανῶν ἀπὸ τὴν Τρίπολη, στὶς 6 Απριλίου (Μ. Τετάρτη).⁵⁶⁵ Γιὰ τὸν Φωτάκο ἡ διάλυση τοῦ στρατοπέδου καὶ ὁ φόβος τῶν στρατιωτῶν οφειλόταν στὴν ἐπιμονή τῶν κοτζαμπάσηδων νὰ καθοδηγοῦν τῶν Ἀγώνα, παραγκωνίζοντας τὴν πείρα τῶν κλεφτοκαπεταναίων.⁵⁶⁶

ὁγκος τῶν πεζικῶν στρατευμάτων τῆς ἐπανάστασης ἀποτελεῖτο ἀπὸ βοσκούς καὶ γεωργούς, οἱ ὁποῖοι ζοῦσαν κάτω ἀπὸ δύσκολες συνθήκες καὶ ἐργάζονταν σὲ κακοτράχαλα ἐδάφη, ἐπομένως θὰ ἄντεχαν στὶς κακουχίες τοῦ πολέμου, βλ. Ἀπ. Βακαλόπουλος, *Ἱστορία τοῦ Νέου Ἑλληνισμοῦ*, ὁ.π., τ. Ε', σ. 342-343.

⁵⁶¹ Θ. Κολοκοτρώνης, *Διήγησις*, ὁ.π., σ. 62-63.

⁵⁶² Οἱ στρατιῶτες αὐτοὶ στὴ συνέχεια ἀπέτελεσαν τὴν σωματοφυλακή του. Αὐτὸ ἴσως τὸ ἔκανε γιὰτὶ εἶχε ἐπηρεαστεῖ ἀπὸ τὴ στρατιωτικὴ οργάνωση τῶν Ἀγγλῶν στὰ Ἑπτάνησα. Ὁ Φωτάκος μετὰ τὴ μάχη Λεβιδίου, ὀνομάστηκε ὑπασπιστὴς τοῦ Κολοκοτρώνη «καὶ ἔκτοτε τὸν ἠκολούθουν ὡς τοιοῦτους εἰς ὅλους τοὺς πολέμους». Πρὶν ἦταν κοντὰ στὸν Κανέλλο Δεληγιάννη, βλ. Φ. Χρυσανθόπουλος, *Απομνημονεύματα*, ὁ.π., τ. Α', σ. 120-121.

⁵⁶³ Θ. Κολοκοτρώνης, *Διήγησις*, ὁ.π., σ. 67, 72.

⁵⁶⁴ Ἡ ἀπόδοση ἀξιωμάτων στὸ νεοσύστατο στρατόπεδο τῆς Πιάνας, ἔδινε στὸ ὅλο ἐγχεῖρημα περισσότερη οργάνωση. Μέχρι πρότινος, ὅλοι βρισκόνταν σὲ ἀταξία, κανεῖς δὲν εἶχε συγκεκριμένα καθήκοντα. Γι' αὐτὸ ὁ Θ. Κολοκοτρώνης, ἔχοντας μαθητεύσει δίπλα σὲ σημαντικοὺς στρατιωτικούς στὴ Ζάκυνθο, ἔχοντας λάβει καὶ ἐκεῖνος ἀξιώματα, θέλησε νὰ μοιράσει διπλώματα στοὺς Ἕλληνες.

⁵⁶⁵ Ἡ προέλαση τῶν Ὀθωμανῶν σταμάτησε στὸ διάσελο τῆς Αλωνίσταινας. Με τὴ βοήθεια προυχόντων καὶ παλαιῶν κάπων (Θ. Κολοκοτρώνη, Κ. Δεληγιάννη, Σταύρου Δημητρακόπουλου, Νικόλαου Ταμβακόπουλου καὶ Κωνσταντίνου Πετμεζά), ἐμπόδισαν τοὺς Ὀθωμανοὺς νὰ περάσουν στὴ Βυτίνα. Ὁ Δεληγιάννης, ἀναφέρει καὶ τὸ Νικόλαο Μπούκουρα μαζί με τὸν Κολοκοτρώνη, βλ. Φ. Χρυσανθόπουλος, *Απομνημονεύματα*, ὁ.π., τ. Α', σ. 121-122, Κ. Δεληγιάννης, *Απομνημονεύματα*, ὁ.π., τ. Α', σ. 236-241.

⁵⁶⁶ Ὁ Θ. Κολοκοτρώνης, προσπάθησε νὰ συγκρατήσῃ τοὺς στρατιῶτες στὶς θέσεις τους, ἀλλὰ δὲν τὰ κατάφερε, φωνάζοντάς τους: «σταθῆτε νὰ πολεμήσωμε, ποῦ πᾶτε». Τὸ γεγονὸς αὐτὸ, δὲν τὸν πτόησε, καθὼς γνώριζε ὅτι τὸ ἐλληνικὸ στράτευμα τὸ ἀποτελοῦσαν ἀτάκτες ὁμάδες χωριατῶν. Γνώστης τῶν πολεμικῶν, τόσο ἀπὸ τὴν κλέφτικη ζωὴ ὅσο καὶ ἀπὸ τὴ στρατιωτικὴ σταδιοδρομία στὴ Ζάκυνθο, ἐμψύχωνε τοὺς στρατιῶτες καθὼς οἱ πρῶτες μάχες με τοὺς παλιούς καὶ καλὰ

Αντίστοιχο παράδειγμα με το στρατόπεδο της Πιάνας, συνέβη και στο στρατόπεδο της Βλαχοκερασιάς, αποδεικνύοντας ότι δεν υπήρχε σαφής οργάνωση. Συγκεκριμένα, τη νύχτα του Πάσχα (10 Απριλίου), κατά τη διάρκεια της Ανάστασης, οι Έλληνες δέχτηκαν επίθεση από τους Οθωμανούς. Η επίθεση αυτή ήταν τόσο ξαφνική, που κανένας δεν πρόφτασε να καλέσει σε βοήθεια, με αποτέλεσμα, να σκοτωθούν δύο οπλαρχηγοί, 34 στρατιώτες, ενώ αιχμαλωτίστηκαν 12 και 2 ιερείς.⁵⁶⁷ Το στρατόπεδο της Βλαχοκερασιάς διαλύθηκε και ενώθηκε με εκείνο των Βερβαίνων.⁵⁶⁸ Τις ημέρες των εορτών, ο Κολοκοτρώνης και ο Αναγνωσταράς, κατηγορήθηκαν από τον προύχοντα της Καρύταινας, ότι έκαναν Πάσχα με τις οικογένειές τους, χωρίς να στρατολογήσουν ή να καταλάβουν καμιάν θέσιν.⁵⁶⁹

Με βάση τον Θ. Κολοκοτρώνη, όταν τους έγινε γνωστή η επίθεση των Οθωμανών στην Βλαχοκερασιά, ξεκίνησαν για το στρατόπεδο, αλλά δεν βρήκαν τίποτα φτάνοντας. Διαφορετική εικόνα μας δίνει ο Θ. Κολοκοτρώνης τονίζοντας ότι ήταν συνεχώς επιφορτισμένος με ευθύνες, δεν εφησυχάζει ούτε κατά την διάρκεια των εορτών του Πάσχα.⁵⁷⁰ Έτσι, η επόμενη μάχη, στις 14 Απριλίου, στο Λεβίδι και η ήττα των Οθωμανών, εμψύχωσε τους Έλληνες.⁵⁷¹ Το γεγονός αυτό οδήγησε στη δημιουργία των ελληνικών στρατοπέδων στο Βαλτέτσι, στο Χρυσοβίτσι και στην Πιάνα, τα οποία οργανώθηκαν με πρωτοβουλία του Θεόδωρου Κολοκοτρώνη, για τον συντονισμό των πολεμικών επιχειρήσεων που απέβλεπαν στην άλωση της Τριπολιτσάς. Το στρατηγικό σχέδιο του «*Γέρου του Μωριά*», που με δυσκολία κατόρθωσε να επιβάλει και στους λοιπούς οπλαρχηγούς, απέβλεπε στην ενίσχυση της Επανάστασης, καθώς μόνον τότε θα δινόταν μια δυναμική στο όλο εγχείρημα. Ο ίδιος πηγαινοερχόταν καθημερινά στα τρία στρατόπεδα, επιλύοντας κάθε πρόβλημα που παρουσιαζόταν και ενθαρρύνοντας τα παλληκάρια: «*Έκοιμόμουν εις τό Βαλτέτσι,*

εξοπλισμένους αφέντες τους ήταν για αυτούς πρωτόγνωρη εμπειρία, βλ. Φ. Χρυσανθόπουλος, *Απομνημονεύματα*, ό.π., τ. Α', σ. 121.

⁵⁶⁷ Για τα γεγονότα της Βλαχοκερασιάς, βλ. Κ. Δεληγιάννη, *Απομνημονεύματα*, ό.π., τ. Α', σ. 252-253.

⁵⁶⁸ Ο Φωτάκος αναφέρει ότι η επίθεση πραγματοποιήθηκε το πρωί, βλ. Φ. Χρυσανθόπουλος, *Απομνημονεύματα*, ό.π., τ. Α', σ. 122-124, Θ. Κολοκοτρώνης, *Διήγησις*, ό.π., σ. 64.

⁵⁶⁹ Κ. Δεληγιάννης, *Απομνημονεύματα*, ό.π., τ. Α', σ. 244.

⁵⁷⁰ Θ. Κολοκοτρώνης, *Διήγησις*, ό.π., σ. 64.

⁵⁷¹ Στην Πιάνα, ο Θεόδωρος προσπάθησε να συστήσει στρατόπεδο, ωστόσο ισχυρή οθωμανική δύναμη κατέστρεψε την πρώτη αυτή προσπάθεια. Στην Αλωνίσταινα, ο Δεληγιάννης προσπάθησε να οργανώσει στρατόπεδο, αλλά τη Μεγάλη Τετάρτη, 6 Απριλίου, είχε την ίδια τύχη και ταυτόχρονη καταστροφή του χωριού. Παρόλα αυτά, δεν απογοητεύτηκαν και κατέλαβαν το Λεβίδι (Καλαβρυτινοί και Τριπολιτσιώτες), το Πάπαρη (3.000 Γορτύνιοι, Λάκωνες, Μεσσήνιοι με αρχηγούς τον Κολοκοτρώνη, Νικηταρά, Δεληγιάννη κ.α.), τη Βλαχοκερασιά (Μυστριώτες και Μανιάτες). Η κατάληψη των θέσεων αυτό λειτούργησε ενισχυτικά για την συνέχιση της επανάστασης, βλ. Θ. Κολοκοτρώνης, *Διήγησις*, ό.π., σ. 64-70.

*ἐγευμάτιζα στήν Πιάνα καί ἐδείπναγα εἰς τό Χρυσοβίτσι».*⁵⁷² Ο Κολοκοτρώνη με την πατρική φιγούρα του, εμψύχωνε και παρηγορούσε τους στρατιώτες, αποτρέποντας με αυτόν τον τρόπο φαινόμενα *προσκυνήματος*.⁵⁷³ Η βροντερή φωνή του, ακόμη και το τραγούδι, έπαιξαν καθοριστικό ρόλο στις μάχες.⁵⁷⁴ Έδινε θάρρος στους στρατιώτες του, χρησιμοποιώντας παραβολές και μύθους, όπως αυτός του φιδιού και του κάβουρα ή όπως το κυνήγι λιονταριών. Αξίζει να αναφερθεί ότι και ο Δεληγιάννης, αναγνώριζε την φυσική ευγλωττία του Κολοκοτρώνη και πως με αυτήν κατάφερνε να τους παίρνει με το μέρος του.⁵⁷⁵

Η στρατιωτική και πολεμική εμπειρία του Θεόδωρου Κολοκοτρώνη αποκτήθηκε κατά τη διάρκεια παραμονής του στη Ζάκυνθο.⁵⁷⁶ Όπως αναφέρθηκε και προηγουμένως, είχε ενταχθεί σε εθελοντικά στρατιωτικά σώματα που δημιουργήθηκαν από τους κατά καιρούς κυρίαρχους των Επτανήσων.⁵⁷⁷ Τα χρόνια

⁵⁷² Στο ίδιο, σ. 67.

⁵⁷³ Ο Φωτάκος δεν αναφέρει μόνο το περιστατικό με τους Λαγκαδινούς και τον Κανέλλο Δεληγιάννη (Απρίλιος 1821), αλλά και περιστατικά όπου στρατεύματα και λαός λιγοψυχούσαν βλέποντας τις επιτυχίες των Οθωμανών, όπως στην περίπτωση του περάσματος του Κεχαγιά από την Πελοπόννησο, ο οποίος δεν συνάντησε καμία αντίσταση από τη Βοστίτσα ως το Άργος, ενώ αντίθετα οι κάτοικοι της Κορίνθου κινδύνευσαν δύο φορές. Χαρακτηριστικό παράδειγμα προσκυνήματος είναι ο Αναγνώστης Αναγνωστόπουλος, προεστός του Αχλαδόκαμπου και φιλότουρκος, ο οποίος στις αρχές της επανάστασης έκρυβε δυο Οθωμανούς και επειδή του χρωστούσαν τη ζωή τους, τους ζήτησε να πουν στον Κεχαγιά να μην περάσουν από το χωριό του, γιατί οι Έλληνες του είχαν στήσει ενέδρα, οπότε αυτός πήγε από το αφύλακτο ακόμη Τουρνίκι, βλ. Κ. Δεληγιάννης, *Απομνημονεύματα*, ό.π., τ. Α', σ. 169-170, Φ. Χρυσανθόπουλος, *Απομνημονεύματα*, ό.π., τ. Α', σ. 157-159, 162-163, 166-167.

⁵⁷⁴ Ο Κολοκοτρώνης αφηγείται στις αρχές Ιουλίου 1822, τον καιρό της εισβολής του Δράμαλη στην Πελοπόννησο: «Πηγαινάμενος εἰς τοὺς Μύλους τοὺς Ἀργίτικους ἤϊρα ὅλους τοὺς στρατιῶτας λυπημένους ἀπὸ τὸν πόλεμον τῆς ἄλλης ἡμέρας ὅπου ἐχάθηκαν στρατιῶτες· δὲν ἔλειψα νὰ τοὺς ὁμιλήσω καὶ νὰ τοὺς ἐνθαρρύνω, ὅτι ἂν οἱ Τοῦρκοι ἐσκότωσαν 150, ἡμεῖς χιλιάδες, καὶ ἄλλα πολλὰ τοὺς εἶπα καὶ ἐμψυχώθηκαν· τοὺς ἐμάλωσα πολὺ μέ τὴν ἀταξία τοῦ πολέμου». Θα πρέπει να σημειωθεί ότι ο Θεόδωρος Κολοκοτρώνης επισκίασε την αἴγλη του ισχυροῦ Μανιάτη καπετάνιου Πετρόμπεη Μαυρομιχάλη μέσα σε σύντομο χρονικό διάστημα, βλ. Θ. Κολοκοτρώνης, *Διήγησις*, ό.π., σ. 104, Απ. Βακαλόπουλος, *Ιστορία του Νέου Ἑλληνισμοῦ*, ό.π., τ. Ε', σ. 338.

⁵⁷⁵ Κ. Δεληγιάννης, *Απομνημονεύματα*, ό.π., τ. Α', σ. 268. Τέλος, πέρα από τις στρατιωτικές γνώσεις και ικανότητες, ο Κολοκοτρώνης γνώριζε και σεβόταν πολλές από τις συνήθειες (ήθη και έθιμα) των Μανιατών, με τους οποίους πάντα είχε καλές σχέσεις. Ο Φωτάκος αναφέρεται στο έθιμο των Μανιατών να κρύβουν φυλαχτά κάτω από μεγάλους βράχους, βλ. Φ. Χρυσανθόπουλος, *Απομνημονεύματα*, ό.π., τ. Α', σ. 208.

⁵⁷⁶ Η Ζάκυνθος τη χρονιά που φθάνει εκεί ο Κολοκοτρώνης βρισκόταν υπό ρωσική κυριαρχία. Φθάνει στο νησί σε ηλικία 36 ετών και θα παραμείνει εκεί, με μικρά διαστήματα απουσίας, για 14 χρόνια. Όταν έφτασε στη Ζάκυνθο βρήκε τον Αναγνωσταρά, τους Πετιμεζαίους, τον Νικηταρά και άλλους σημαντικούς κλέφτες του Μοριά, βλ. Δ. Δημητρόπουλος, *Θεόδωρος Κολοκοτρώνης*, ό.π., σ. 22-23.

⁵⁷⁷ Οι Ρώσοι ιδρύουν την *Πεζική Λεγεώνα Ελαφρών Κυνηγετών*, οι Γάλλοι τους *Λόχους Ελλήνων Κυνηγών* και το *Σύνταγμα των Αλβανιτών*, οι Άγγλοι το *Ελληνικό Ελαφρό Πεζικό του Δουκός τη Υόρκης*, όλα επανδρωμένα με Έλληνες. Ο Κολοκοτρώνης πήρε από τον αγγλικό στρατό τον βαθμό του Μαγγιόρου, δηλαδή Ταγματάρχη του Ελληνικού Ελαφρού Πεζικού. Η συμμετοχή των Ελλήνων σ' αυτά τα σώματα τους βοήθησε να γνωρίσουν τη στρατιωτική πειθαρχία, την πολεμική τακτική, και το βασικότερο τους έφερε σε επαφή με τη διεθνή πολιτική σκηνή της Ευρώπης, δίνοντάς τους βασικά

που έζησε στα Επτάνησα ήταν γι' αυτόν χρόνια μάθησης, ένα διαρκές στρατιωτικό σχολείο, το οποίο μετέτρεψε τον παλαιό κλέφτη σε «επαγγελματία στρατιωτικό».⁵⁷⁸ Απόδειξη των παραπάνω για τον Φωτάκο, τα στρατιωτικά γυμνάσματα στα στρατόπεδα Χρυσοβιτισίου και Πιάνας, προσπαθώντας, παράλληλα, να τους εμφυσήσει την πειθαρχία, το αίσθημα του καθήκοντος και την υπακοή στις εντολές των ανωτέρων, διότι μόνο έτσι θα επιτυγχανόταν ο στόχος της απελευθέρωσης. Επίσης, με την επιβολή τιμωριών, όταν οι στρατιώτες απειθούσαν, συνέβαλε στην καλύτερη οργάνωση των στρατοπέδων· άλλοτε τους τιμωρούσε με άγριο και απάνθρωπο τρόπο και άλλοτε με δημόσιο εξευτελισμό.⁵⁷⁹ Συγχρόνως, τους εμπύχωνε, τους μάθαινε την τέχνη του πολέμου και πως να συμπεριφέρονται ως τακτικός στρατός. Οι άτακτες ομάδες των Ελλήνων, αρχίζουν να μετατρέπονται σε πραγματικό στρατό, να συνηθίζουν τον πόλεμο, να αντιστέκονται και όσο μπορούν κρατούν τις θέσεις τους.⁵⁸⁰ Όπως αναφέρει ο Απ. Βακαλόπουλος, οι πρώτες συντονισμένες προσπάθειες έγιναν μέχρι την άλωση της Τριπολιτσάς. Μετά την άλωσή της και ως την άφιξη του Καποδίστρια δεν παρατηρήθηκε σχεδόν καμία ουσιαστική μεταβολή, ούτε στην οργάνωση, ούτε και στον τρόπο πολέμου. Η μόνη σπουδαία αλλαγή ήταν στο φρόνημα και στο ηθικό των Ελλήνων.⁵⁸¹

εφόδια για να διαμορφώσουν εθνική συνείδηση, βλ. Λεωνίδας Καλλιβετάκης, «Ενοπια Ελληνικά Σώματα στη δίνη των ναπολεοντείων πολέμων 1798--1815», βλ. Σπ. Ασδραχάς, *Τουρκοκρατία-Λατινικρατία: Οι γενικοί χαρακτήρες της ελληνικής ιστορίας, 1453-1770, στο Ιστορία του Νέου Ελληνισμού 1770-2000: Η οθωμανική κυριαρχία, 1770-1821, Πολιτική πραγματικότητα-Οικονομική και κοινωνική οργάνωση*, εκδ. Ελληνικά Γράμματα, Αθήνα 2003, τ. 1^{ος}, σ. 185-200, Δ. Δημητρόπουλος, *Θεόδωρος Κολοκοτρώνης, ό.π.*, σ. 22-23.

⁵⁷⁸ Δ. Δημητρόπουλος, *Θεόδωρος Κολοκοτρώνης, ό.π.*, σ. 25.

⁵⁷⁹ Για παράδειγμα, όταν οι στρατιώτες που φύλαγαν σκοπιά στο Χρυσοβίτσι αποκοιμήθηκαν, τότε έβαλε όλο το στράτευμα να τους φτύσουν. Αυτός ο τρόπος τιμωρίας σχετίζεται με τη σημασία των αισθημάτων ντροπής, τιμής και περηφάνιας στις παραδοσιακές κοινωνίες. Η επιβολή ποινών είχε δυο στόχους: πρώτον την πειθαρχία του στρατού και την αποτροπή της λιποταξίας και δεύτερον την αποτροπή φαινομένων βίας και αυθαιρεσιών σε βάρος του άμαχου πληθυσμού που τους τροφοδοτούσε. Όσους επιβουλεύονταν τη ζωή και τις περιουσίες άοπλων, ο Κολοκοτρώνης τους τιμωρούσε αυστηρά, ακόμη και με θάνατο, βλ. Φ. Χρυσανθόπουλος, *Απομνημονεύματα, ό.π.*, τ. Α', σ. 173. Ο Θ. Ρηγόπουλος αφηγείται ότι ο Θ. Κολοκοτρώνης «ετιμώρει αυστηρώς πάσαν οιανδήποτε πράξιν κλοπής, αρπαγής, ληστείας κ.τ.λ. διό και δεν συνέβαινον τοιαύται, ειμή σπανιώτατα. Αυτός μάλιστα ετιμώρησε με θάνατον ένα συγγενή του εξ Αλωνισταίνης Καλιακούδαν ονομαζόμενον και διακρινόμενον εις τας μαχας ως παλληκάρι, όστις έκλεψεν ένα ημίονον συγχωρίου τινός, όπερ μαθώς ο Κολοκοτρώνης, εστρατοπεδευμένος ων εις Μάτζανη της Κορίνθου το 1823, απέστειλεν εκείθεν 10 στρατιώτας, τον συνέλαβον και τον επαρουσίασαν δέσμιον ενώπιον, αυθωρεί λοιπόν διώρισε 5 οπλαρχηγούς, τον εδίκασαν και τον κατεδίκασαν εις θάνατον, την δε εκτέλεσιν έκαμε δημοσίως εν παρατάξει του στρατού, και οι διορισθέντες να τον τουφεκίσωσι στρατιώται προθύμως υπήκουσαν. Τοσαύτη ην η αποστροφή του Κολοκοτρώνη εις τα εγκλήματα, και τοσαύτη ή πειθαρχία ην εξησκεί επί του στρατού, Αντλείται από τον Δ. Δημητρόπουλο, *Θεόδωρος Κολοκοτρώνης, ό.π.*, σ. 44, 47.

⁵⁸⁰ Φ. Χρυσανθόπουλος, *Απομνημονεύματα, ό.π.*, τ. Α', σ. 172-174

⁵⁸¹ Απ. Βακαλόπουλος, *Ιστορία του Νέου Ελληνισμού, ό.π.*, τ. Ε', σ. 369-371.

Στην αφήγηση προς τον Γεώργιο Τερτσέτη, ο Κολοκοτρώνης μνημονεύει: «*Η αρχηγία ενός στρατεύματος Ελληνικού ήταν μία τυραννία, διατί έκαμνε και τον αρχηγό, και τον κριτή, και τον φροντιστή, και να του φεύγουν κάθε μέρα και πάλι να έρχονται να βαστάη ένα στρατόπεδο με ψέματα, με κολακείες, με παραμύθια· να του λείπουν και ζωωτριφίαις και πολεμοφόδια, και να μην ακούν και να φωνάζη ο αρχηγός· ενώ εις την Ευρώπην ο Αρχιστάτηγος διατάττει τους στρατηγούς, οι στρατηγοί του συνταγματάρχας, οι συνταγματάρχαι τους ταγματάρχας και ούτω καθεξής· έκανε το σχέδιόν του και εξεμπερδευε. Να μου δώση ο Βελικγτών 40.000 στράτευμα το εδιοικούσα, αλλ' αυτουνού να του δώσουν 500 Έλληνας δεν εμπορούσε ούτε μία ώρα να τους διοικήση. Κάθε Έλληνας είχε τα καπρίτζια του, το θεό του και έπρεπε να κάμη κανείς δουλιά με αυτούς, άλλον να φοβερίζει, άλλον να κολακεύη, κατά τους ανθρώπους».*⁵⁸²

Εξίσου σημαντικό παράδειγμα της απειρίας των ενόπλων, η μάχη της Ζαράκοβας και η μάχη στο Χάνι της Συλήμνας (19 Απριλίου). Σύμφωνα με τον Δεληγιάννη, ο Κολοκοτρώνης και ο Νικηταράς δεν έφτασαν ποτέ σε βοήθεια, παραμένοντας αδρανείς στο στρατόπεδο του Βαλτετσίου. Η επιτυχής έκβαση των μαχών κατά τον προύχοντα οφείλονταν στον ίδιο και σε άλλους προύχοντες της Καρύταινας.⁵⁸³ Το παράδοξο με τα όσα γράφει ο Δεληγιάννης είναι ότι κατηγορούνται οι κλέφτες για αυτό, για το οποίο τους χρειαζονταν, δηλαδή την πείρα τους στα όπλα. Τέλος, να σημειωθεί ότι το πρώτο διάστημα του πολέμου, δεν υπήρχε καλή συνεννόηση μεταξύ των στρατοπέδων. Η συστηματική οργάνωση πραγματοποιήθηκε μετά την μάχη στο Βαλτέτσι (24 Απριλίου) και συγκεκριμένα με την σύσταση Εφορείας. Επικεφαλής της τέθηκε, ο Κανέλλος, διορίζοντας παράλληλα, τον Κολοκοτρώνη ως αρχιστράτηγο της επαρχίας, ενώ για τη συνεννόηση των στρατοπέδων υιοθέτησαν τη χρήση καπνών⁵⁸⁴ και τη χρήση αλληλογραφίας.⁵⁸⁵

Οι απόψεις του Δεληγιάννη, σχετικά με την ανικανότητα των παλαιών κλεφτών και νυν οπλαρχηγών τεκμηριώνεται και από δυσανεστημένους ξένους εθελοντές. Έτσι λοιπόν, ο Θεόδωρος Κολοκοτρώνης κατηγορείται από τους: A. Von

⁵⁸² Από τα παραπάνω φαίνεται ότι οι προσπάθειες που καταβλήθηκαν για την οργάνωση ελληνικού στρατοπέδου ήταν υπεράνθρωπες, βλ. Θ. Κολοκοτρώνης, *Διήγησις*, ό.π., σ. 191-192.

⁵⁸³ Κ. Δεληγιάννης, *Απομνημονεύματα*, ό.π., τ. Α', σ. 264-266.

⁵⁸⁴ Όταν οι Οθωμανοί έβγαιναν για να πάνε στο Ναύπλιο οι Έλληνες άναβαν μία φωτιά, ενώ αν πήγαιναν στο Λεβίδι τρεις και στο Βαλτέτσι τέσσερις και ούτω κάθε εξής, βλ. Φ. Χρυσανθόπουλος, *Απομνημονεύματα*, ό.π., τ. Α', σ. 167-168

⁵⁸⁵ Πάντα υπήρχε ο φόβος μήπως τα γράμματα αυτά πέσουν στα χέρια των Οθωμανών, κάτι το οποίο έγινε, λ.χ., όταν ο γραμματοκομιστής Σπύρος, που μετέφερε γράμματα της Μπουμπουλίνας (πολιορκούσε το Ναύπλιο από ξηρά και θάλασσα) συνελήφθη από τους Οθωμανούς της Τρίπολης, βλ. Φ. Χρυσανθόπουλος, *Απομνημονεύματα*, ό.π., τ. Α', σ. 170-172, 174-176.

Lübtow, H. J. Kiefer, F. Lieber, F. A. Lessen, M. Von Kotsch, C. M. Schrebian, J. D. Elster για αυταρχισμό, απληστία, βαναυσότητα, ανικανότητα να επιβάλει πειθαρχία στα στρατεύματά του, έντεχνα κρυμμένη αγραμματοσύνη. Όλοι τους γράφουν ότι ενδιαφερόταν για τη συσσώρευση μεγάλου πλούτου, κάτι το οποίο οι κοτζαμπάσηδες είχαν αποπονηθεί. Ακόμη κατηγορήθηκε για έλλειψη πατριωτισμού, ενδιαφέρον για ληστείες και λεηλασίες. Ο Lessen γράφει: *«Δεν πιστεύω να του λείπει η ευφυΐα. [...] Πιστεύω μάλλον ότι αυτός από την αρχή του αγώνα επειδή αμφέβαλλε για την επιτυχία του, όπως όλοι οι σκεπτόμενοι Έλληνες, φρόντιζε μόνο να συσσωρεύει πλούτη»*.⁵⁸⁶ Η φιλαργυρία του αναφέρεται και από απεσταλμένους φιλελληνικών κοιμιτάτων, όπως ο Al. Palma.⁵⁸⁷ Αρνητική, επίσης ήταν η στάση τους και για τον Αναγνωσταρά, ο οποίος είχε εχθρική συμπεριφορά προς τους ξένους. Αντίθετα, θετική ήταν η άποψή τους για το Νικηταρά.

Ταξιδιώτες και ξένοι κρατικοί υπάλληλοι είχαν και αυτοί αρνητική άποψη για τον Θ. Κολοκοτρώνη και τους λοιπούς κλέφτες, με ελάχιστες εξαιρέσεις. Θεωρούσαν πατριώτες και ελίτ της Επανάστασης ανθρώπους με αρχηγικές ικανότητες, όπως για παράδειγμα ο Rouqueville, τον Κανέλλο Δεληγιάννη, τον Αλέξανδρο Ζαΐμη, τον Ανδρέα Λόντο και τον Αλέξανδρο Μαυροκορδάτο, ενώ οι υπόλοιποι για τον Ph. J. Green, ήταν αυτοτιτλοφορούμενοι πατριώτες.⁵⁸⁸ Ελάχιστοι ήταν εκείνοι που δεν είχαν επικριτική διάθεση για τον Κολοκοτρώνη. Συγκεκριμένα, ένας ανώνυμος Άγγλος εθελοντής γράφει ότι ο Θ. Κολοκοτρώνης βάζει πάνω απ' όλα το συμφέρον της πατρίδας. Ακόμη ο Γάλλος αξιωματούχος L. Davesies de Pontes, έγραψε στο ημερολόγιό του, όταν το 1833 τον γνώρισε στο Ναύπλιο για πρώτη φορά: *«Ας τον λένε ληστή, κλέφτη ή ό,τι άλλο θέλουν [...] Ακόμα και τα ελαττώματα του υπηρέτησαν την υπόθεση στην οποία αφοσιώθηκε»*.⁵⁸⁹

Επίσης, ο Θ. Κολοκοτρώνης, κατηγορήθηκε, συχνά, ότι δεν βρισκόταν στα πεδία των μαχών, αλλά έδινε τις εντολές του από μια απόσταση ασφαλείας, παρακολουθώντας τις κινήσεις των αντιπάλων με κιάλια: *«Ο Κολοκοτρώνης τότε, χωρίς να μᾶς είδοποίηση καί χωρίς να τόν ιδοῦμεν, εἶπε εἰς μερικούς καπετανίσκους καί στρατιῶτας, ὅτι ἀποφάσισε νά πηγαίνει πέραν τοῦ Φλωριοῦ εἰς τό χωρίον Μαυριά,*

⁵⁸⁶ Αντλείται από την Κυριακή Μαμώνη, «Χαρακτηρισμοί Πελοποννησίων και αρχηγών του Αγώνα στην Πελοπόννησο από τα κείμενα των φιλελλήνων (1821 – 1829)», Πρακτικά Α' Διεθνούς Συνεδρίου Πελοποννησιακών Σπουδών, Σπάρτη 7-14. 9. 1975, (Αθήνα 1976), τ. 3^{ος}, σ. 51-56.

⁵⁸⁷ Στο ίδιο, σ. 59.

⁵⁸⁸ Στο ίδιο, σ. 62-63.

⁵⁸⁹ Στο ίδιο, σ. 65.

εἰς ἓνα ὑψηλὸν λόφον ἀπέχοντα ἀπὸ τοῦ Γ(ενικόν) Στρατοπέδου ἡμισεῖαν περίπου ὥραν, νὰ παρατηρήσῃ ἀπ' ἐκεῖ μέ τὸ κανοκιάλι, καὶ ἂν οἱ ἐρχόμενοι εἶναι Ἕλληνες θὰ ἔχῃ τὴν σημαίαν ἀνοικτὴν νὰ κυματίζῃ, ἂν δὲ εἶναι Τοῦρκοι θὰ τὴν κλείσῃ καὶ τότε νὰ πάρωμεν μέτρα».⁵⁹⁰ Τὴν ἴδια ὀλιγοῖα ἐπέδειξε, σύμφωνα με τὸ Δεληγιάννη, καὶ στὴ σημαντικὴ γιὰ τὴ συνέχεια τοῦ Αἰώνα, μάχη τῆς Γράνας; «Ὁ δὲ Κολοκοτρώνης ἅμα εἰδοποιήθη παρ' ἡμῶν τὴν ἐκ τῆς Γράνας διάβασιν τῶν Τούρκων παραλαβὼν 150, ὧς ἔγγιστα, στρατιώτας ἵππεῖς τε καὶ πεζοὺς ὑπῆγε τὴν πρωΐαν ἐκείνην καὶ ἐστάθη ἄνωθεν τοῦ χωρίου Μπετενάκι, ἡμισεῖαν ὥραν περίπου μακρὰν τῆς Γράνας εἰς ἓν ὑψηλὸν λοφίδιον νὰ βλέπῃ μέ τὸ κιάλι, (ὧς ἔλεγε τότε), τὰ κινήματα τῶν ἐχθρῶν ἀπλοῦς θεατῆς, χωρὶς νὰ κατέβῃ κάτω οὐδ' ἓν βῆμα νὰ δώσῃ μικρὰν τινα ἐπικουρίαν, οὐδ' ἔλαβε μέρος εἰς ἐκείνην τὴν τρομερὴν καὶ ἀπελπιστικὴν μάχην».⁵⁹¹

Οἱ απομνημονευτές, παρόλο που ἐπιμένουν στὴν περιγραφὴ τῶν ἐντάσεων που προκλήθηκαν μετὰ τῶν κλεφτῶν καὶ τῶν προυχόντων, σχετικὰ με τὶς πολεμικὲς ἐπιχειρήσεις, στὴν πραγματικότητά τὴ κίνησις που προκάλεσε ἀρκετὲς ἀντιδράσεις ἦταν ἡ ἀνάθεσις τῆς ἀρχιστρατηγίας τῶν ὁπλῶν τῆς Καρύταινας στὸν Θ. Κολοκοτρώνη, ἀπὸ τὸν Κ. Δεληγιάννη: «Κατὰ θέλησιν δὲ τοῦ Κανέλλου καὶ κατὰ διαταγὴν τοῦ διορισθέντος ἀρχιστράτηγου τῆς Καρύταινας Θ. Κολοκοτρώνη, ἐδόθη τὴν αὐτὴν ἡμέραν (28 Ἀπριλίου) εἰ τὸν Δ. Πλαπούταν ἢ διοίσεις τοῦ στρατοπέδου τῆς Πιάνας, τὸ ὅποῖον ἐσύγκειτο ἀπὸ τὰ τρία τμήματα τῆς Καρύταινας».⁵⁹² Στους προυχόντες προκάλεσε φόβος: «Ἔνεκα τῶν ὀπισθεν ἐκτεθέντων, καὶ ἰδίως ἔνεκα τοῦ πάθους, τὸ ὅποῖον ἔσωξε διὰ τοὺς φόνους τῶν ἀδελφῶν, συγγενῶν, καὶ συντρόφων του κατὰ τὰ 1806».⁵⁹³ Ἀντιδράσεις σημειώθηκαν καὶ ἀπὸ τὴν πλευρὰ τῶν κλεφτῶν. Ὁ Ἀναγνωσταράς⁵⁹⁴ ἀναφέρει στὸν Δεληγιάννη: «ἀφοῦ δὲν γνωρίζεις τὴν διάθεσιν αὐτοῦ τοῦ ἀνθρώπου, ἔπρεπε νὰ ἐρωτήσῃς καὶ ἡμᾶς ὅπου τὸν γνωρίζομεν ὑπὲρ πάντα ἄλλον, καὶ τότε νὰ ἀποφασίσῃς νὰ κάμῃς τοιαύτην θυσίαν, διὰ τὴν ὁποίαν γρήγορα θὰ μετανοήσῃς ἀλλ' ἀνωφελῶς».⁵⁹⁵ Ὁ ἀδελφὸς τοῦ Κανέλλου, Ἀναγνώστης, ὅταν ἦρθε ἀπὸ τὴν Κωνσταντινούπολη, τὸν κατέκρινε γιὰ τὴν ἐπιλογὴν του. Ὁ Φωτάκος, ὁμῶς τὸν χαρακτηρίζει ὡς τὸν: «νοσημονέστερων τῶν Ἑλλήνων [...] ἢ πρᾶξις τοῦ Κανέλλου

⁵⁹⁰ Φ. Χρυσανθόπουλος, *Απομνημονεύματα*, ὁ.π., τ. Α', σ. 165.

⁵⁹¹ Κ. Δεληγιάννη, *Απομνημονεύματα*, ὁ.π., τ. Α', σ. 356.

⁵⁹² Φ. Χρυσανθόπουλος, *Απομνημονεύματα*, ὁ.π., τ. Α', σ. 156-157.

⁵⁹³ Κ. Δεληγιάννη, *Απομνημονεύματα*, ὁ.π., τ. Α', σ. 270.

⁵⁹⁴ *Εγκυκλοπαίδεια Πάπυρους Λαρούς Μπριτάνικα*, Αθήνα 1981, τ. 8^{ος} σ. 214-215.

⁵⁹⁵ Κ. Δεληγιάννη, *Απομνημονεύματα*, ὁ.π., τ. Α', σ. 277.

Δηληγιάννη *έδόξασε καθ' όλον τόν άγώνα τά όπλα τών Καρυτινών*».⁵⁹⁶ Συγκεκριμένα η επιλογή αυτή έγινε, όταν έμαθε ότι ο κεχαγιάς Μουσταφάς Μπέης από το Μεσολόγγι έφτασε στη Ναύπακτο, στις 20 Απριλίου, και από εκεί ετοιμαζόταν να περάσει στην Πελοπόννησο.⁵⁹⁷

Αν και υπήρχαν αρκετές αντιδράσεις εκατέρωθεν, η ανάθεση της αρχιστρατηγίας στον Θ. Κολοκοτρώνη, συνέβαλε να πραγματοποιηθούν αρκετές και σημαντικές επιτυχίες. Συνάμα, οι μάχες στο Βαλτέτσι,⁵⁹⁸ στα Βέρβενα, στα Δολιανά και στη Γράνα, βοήθησαν τους κλεφτοκαπεταναίους να αναδειχθούν σε ηγετικές προσωπικότητες, διότι η αρχιστρατηγία του Κολοκοτρώνη βοήθησε να τοποθετηθούν σημαντικοί κλέφτες σε καίριες θέσεις, οδηγώντας σταδιακά να αποβάλουν την εικόνα του κλέφτη και να δημιουργήσουν την εικόνα του στρατιωτικού. Η δεύτερη επίθεση των Οθωμανών στο Βαλτέτσι (12-13 Μαΐου) ήταν για το Φωτάκο⁵⁹⁹: *«ή ώρα νά δοξασθοῦν καί νά έλευθερωθοῦν οί Έλληνες μέ τοῦ Θεοῦ τήν Βοήθειαν*».⁶⁰⁰ Ο Κολοκοτρώνης με τις στρατηγικές του ικανότητες κατάφερε να εξαναγκάσει σε οπισθοχώρηση τα οθωμανικά στρατεύματα.⁶⁰¹ Η μάχη αυτή, αναφέρει ο Gordon: *«έκρινε τον πόλεμο στην Πελοπόννησο, και πιθανόν και την τύχη της επανάστασεως, γιατί αν την έχαναν, τα αποτελέσματά της θα μπορούσαν να είναι τόσο καταστρεπτικά*

⁵⁹⁶ Φ. Χρυσανθόπουλος, *Απομνημονεύματα*, ό.π., τ. Α', σ. 139.

⁵⁹⁷ Απ. Βακαλόπουλος, *Ιστορία του Νέου Ελληνισμού*, ό.π., τ. Ε', σ. 366-367. Ο διορισμός του Κολοκοτρώνη από το Δεληγιάννη και η κάθοδος του κεχαγιά, βλ. Κ. Δεληγιάννης, *Απομνημονεύματα*, ό.π., τ. Α', σ. 268-275, 278-286.

⁵⁹⁸ Στις 24 Απριλίου, 9.000 Οθωμανοί μπήκαν στο Βαλτέτσι. Οι Έλληνες κατάφεραν παρά την αριθμητική τους μειοψηφία να τους εκδιώξουν. Το στρατόπεδο, όμως, διαλύθηκε εξαιτίας της εικόνας που αντίκρισαν οι στρατιώτες στο χωριό με τα διαμελισμένα σώματα των κατοίκων. Η λιποταξία των στρατιωτών απογοήτευσε τον Κολοκοτρώνη: *«κανείς δέν δύναται νά περιγράψη τά κλαύματα καί τούς άναστεναγμούς τοῦ Κολοκοτρώνη»*, στο τέλος έμεινε με δέκα άνδρες. Οι καπετάνιοι κατευθύνθηκαν στις επαρχίες τους για να τους συγκεντρώσουν ξανά. Αυτό συνέβη και στο στρατόπεδο των Βερβαίνων, όπου ο Βρεσθένης Θεοδώρητος κατάφερε να συγκρατήσει 150 άτομα. Ο Κολοκοτρώνης αναφέρει: *«ήτον άρχαῖς καί δέν ήξευραν νά πολεμήσουν»*, βλ. Φ. Χρυσανθόπουλος, *Απομνημονεύματα*, ό.π., τ. Α', σ. 122-123, 154-155, Απ. Βακαλόπουλος, *Ιστορία του Νέου Ελληνισμού*, ό.π., τ. Ε', σ. 366, Θ. Κολοκοτρώνης, *Διήγησις*, ό.π., σ. 66.

⁵⁹⁹ Φ. Χρυσανθόπουλος, *Απομνημονεύματα*, ό.π., τ. Α', σ. 176-186, Κ. Δεληγιάννης, *Απομνημονεύματα*, ό.π., τ. Α', σ. 289-297.

⁶⁰⁰ Στη μάχη του Βαλτετσίου, εφαρμόστηκε η μέθοδος των ταμπουριών. Η μάχη διήρκησε 23 ώρες. Στην υποχώρησή τους, οι Οθωμανοί υπέστησαν σημαντική φθορά από το σώμα του Πλαπούτα. Ο αριθμός των νεκρών Οθωμανών που μεταφέρθηκαν στην Τρίπολη ήταν 300, ενώ οι τραυματίες ήταν 500, βλ. Φ. Χρυσανθόπουλος, *Απομνημονεύματα*, ό.π., τ. Α', σ. 176, 186, Ιωάννα Διαμαντούρου, *Εξάπλωση της Επανάστασης κατά τον Απρίλιο και τον Μάιο*, ό.π., τ. ΙΒ', σ. 117-119. Ο Βακαλόπουλος αναφέρει 100 τραυματίες, βλ. Απ. Βακαλόπουλος, *Ιστορία του Νέου Ελληνισμού*, ό.π., τ. Ε', σ. 381.

⁶⁰¹ Στην υποχώρηση των Οθωμανών συνέβαλε και το γεγονός ότι ερχόταν ο Νικηταράς και ο Ιωάννης (Γενναίος) Κολοκοτρώνης, οι οποίοι επέστρεφαν από το Άργος, έχοντας μαζί τους μολύβι, ώστε να καλυφθούν οι πολεμικές ανάγκες. Επίσης, τα ξημερώματα, έφτασε απ' τα Βέρβαινα και ο Αντώνης Μαυρομιχάλης με 300 άνδρες και ο Γιατράκος με 700 άνδρες, βλ. Απ. Βακαλόπουλος, *Ιστορία του Νέου Ελληνισμού*, ό.π., τ. Ε', σ. 380-381.

για τις νότιες επαρχίες της, όσα τα αντίστοιχα της ήττας στο Δραγατσάνι για τις βόρειες». ⁶⁰² Έτσι, λοιπόν, οι Έλληνες, πήραν θάρρος και για τις μάχες που ακολούθησαν. ⁶⁰³ Παράλληλα, οι νικηφόρες μάχες σε Δολιανά και Βέρβαινα (18 Μαΐου) ανέδειξαν τον Νικηταρά σε σπουδαίο πολεμιστή. Στα *Απομνημονεύματα* του Δεληγιάννη, ο Νικηταράς εμφανίζεται να συμμετείχε στη μάχη των Δολιανών με 8 συγχωριανούς του, χωρίς να πράξει τίποτα το αξιομνημόνευτο. ⁶⁰⁴ Αντίθετα, για το Φωτάκο η μάχη αυτή ήταν που διαμόρφωσε τη φήμη του Νικηταρά στον Αγώνα: «τούς παίρνει τά κανόνια καί άλλα πράγματα τοῦ πολέμου, καί ἄν εἶχαν οἱ Ἕλληνες μίαν ὥραν ἀκόμη ἡμέραν ἤθελαν τούς κατασφάζει ὅλους». ⁶⁰⁵

Οι επιχειρησιακές τακτικές που ακολουθούνται από τον Κολοκοτρώνη είναι ταχύτατες. Συγκεκριμένα, στις 21 Μαΐου, μεταφέρει τα στρατόπεδα του Χρυσοβιτισίου και της Πιάνας στο χωριό Ζαράκοβα. Οι Έλληνες από τη μεριά τους, βλέποντας ότι οι Οθωμανοί δεν βγαίνουν να πολεμήσουν, μετακινούν τα στρατόπεδα ακόμα πιο κοντά στην Τρίπολη, στην πεδιάδα και συγκεκριμένα στη θέση του Αγ. Βλάση. ⁶⁰⁶ Αποκορύφωμα των καθημερινών εχθροπραξιών η μάχη της Γράνας. ⁶⁰⁷ Ο Φωτάκος σημειώνει ότι ο σχεδιασμός και νίκη της μάχης ήταν αποτέλεσμα της στρατηγικής του Θ. Κολοκοτρώνη. Συγκεκριμένα στις 21 Ιουλίου κατευθύνει τα στρατεύματα στη θέση Μύτικα, ⁶⁰⁸ εκεί αποφασίζεται η κατασκευή τάφρου, ⁶⁰⁹ ώστε

⁶⁰² Στο ίδιο, σ. 382.

⁶⁰³ Πέρα από τις μάχες, ο Φωτάκος αναφέρει ότι οι Έλληνες προκαλούσαν καθημερινά τους Οθωμανούς σε μικρές αψιμαχίες. Για παράδειγμα, όταν τα ελληνικά στρατόπεδα είχαν πλησιάσει στην Τρίπολη οι στρατιώτες πήγαιναν έξω από το φρούριο και «ἐρέθιζαν τούς Τούρκους ὅλον ἔν». Γενικά παρατηρείται ότι οι Έλληνες σκότωναν καθημερινά Οθωμανούς, χωρίς να τους φοβούνται, βλ. Φ. Χρυσανθόπουλος, *Απομνημονεύματα*, ό.π., τ. Α', σ. 222.

⁶⁰⁴ Στη μάχη αυτή, στην οποία δεν διακρίθηκε με βάση το Δεληγιάννη, η ιστορία τον καταγράφει ως ήρωα και αρχηγό της, βλ. Χρ. Στασινόπουλος, *Λεξικό της Ελληνικής Επανάστασης*, ό.π., τ. 3^{ος}, σ. 243-250, Κ. Δεληγιάννης, *Απομνημονεύματα*, ό.π., τ. Α', σ. 300-301.

⁶⁰⁵ Ιωάννα Διαμαντούρου, *Εξάπλωση της Επανάστασης κατά τον Απρίλιο και τον Μάιο*, ό.π., τ. ΙΒ', σ. 119-120, Απ. Βακαλόπουλος, *Ιστορία του Νέου Ελληνισμού*, ό.π., τ. Ε', σ. 382-383, Φ. Χρυσανθόπουλος, *Απομνημονεύματα*, ό.π., τ. Α', σ. 195. Για τη διάνοιξη της γράνας, ο Κ. Δεληγιάννης αναφέρει ότι ήταν δικό του σχέδιο και των υπόλοιπων κοτζαμπάσηδων, ενώ την επιτυχία του εγχειρήματος την αποδίδει στον οπλαρχηγό της Τρίπολης και υποτακτικό του, Κίντζιο, βλ. Κ. Δεληγιάννης, *Απομνημονεύματα*, ό.π., τ. Α', σ. 327-328.

⁶⁰⁶ Πλησιάζοντας περισσότερο στην Τρίπολη, αρχίζουν να εφαρμόζουν τακτικές πολιορκίας. Πρώτη ενέργειά τους ήταν να κόψουν το νερό που ερχόταν από πηγές έξω από την Τρίπολη, βλ. Φ. Χρυσανθόπουλος, *Απομνημονεύματα*, ό.π., τ. Α', σ. 212.

⁶⁰⁷ Φ. Χρυσανθόπουλος, *Απομνημονεύματα*, ό.π., τ. Α', σ. 236-248, Θ. Κολοκοτρώνη, *Διήγησις*, ό.π., σ. 77-80.

⁶⁰⁸ Την περιοχή φύλαγαν παλαιοί κλέφτες με τα σώματά τους: ο Δαγρές από τις Καρυές, ο καπετάν Κωνσταντής, ο Ι. Ρεβελιώτης από τα Τσιπιανά και ο Π. Κοκώνης από το Πικέρνι, βλ. Φ. Χρυσανθόπουλος, *Απομνημονεύματα*, ό.π., τ. Α', σ. 236, Θ. Κολοκοτρώνη, *Διήγησις*, ό.π., σ. 54.

⁶⁰⁹ Το έργο αυτό το ανέλαβαν χωρικοί από τα χωριά Καψιά, Λεβίδι, Σιαμάδες, Κανδύλα, Δάρα, Χοτούσα, Τσιπιανά, Κώμην, Αγιάλι, Καμενίτζα, Μπεζένικο, Μποντιά, Κακούρι, Σάγκα, Λουκά κ.ά.

να εμποδιστεί ο ανεφοδιασμός των πολιορκημένων Οθωμανών της Τρίπολης, αλλά και οι επιθέσεις εναντίον των Ελλήνων. Πρέπει να σημειωθεί ότι στη μάχη της Γράνας σημαντικό ρόλο έπαιξαν οι Ζακύνθιοι.⁶¹⁰ Όπως γράφει ο Φωτάκος: «αὐτοὶ ἔκαμαν πολὺν φόνον εἰς τοὺς Τούρκους, διότι ἦσαν συνειθισμένοι εἰς τὸ τουφέκι ὡς κυνηγοί».⁶¹¹ Το αποτέλεσμα της μάχης ήταν νικηφόρο για τους Έλληνες.⁶¹² Η μάχη κράτησε μια ώρα και μετά το τέλος της ο Υψηλάντης έστειλε επαινετικό γράμμα στον Κολοκοτρώνη και σε όσους καπετάνιους συμμετείχαν σ' αυτή.⁶¹³

Μετά τη μάχη, οι Έλληνες περικυκλώνουν την Τρίπολη με γράνες και ταμπούρια. Παρατηρώντας οι Οθωμανοί τις ενέργειες των Ελλήνων, αποφασίζουν στις 12 ή στις 13 Σεπτεμβρίου να στείλουν πρεσβεία προς τον Υψηλάντη, τον Θ. Κολοκοτρώνη, τον Π. Μαυρομιχάλη, τον Αναγνωσταρά, τον Κ. Δεληγιάννη, στον Π. Γιατράκο και άλλους καπετάνιους. Οι διαπραγματεύσεις λαμβάνουν χώρα στη θέση του Αγίου Αθανασίου (ο Υψηλάντης έλειπε την περίοδο αυτή). Οι συζητήσεις, όμως, κατέληγαν σε αποτυχία.⁶¹⁴ Μόνο, ο Θ. Κολοκοτρώνης πέτυχε συμβιβασμό με τους Αλβανούς. Με βάση τη συμφωνία ο Θ. Κολοκοτρώνης και ο Κανέλλος Δεληγιάννης, υποχρεώνονταν να δώσουν ως εγγύηση συγγενείς τους, ώστε να διαφύγουν με ασφάλεια από την Πελοπόννησο.⁶¹⁵ Επίσης, εξασφαλιζόταν η ελεύθερη έξοδος (με τα πράγματά τους και τα όπλα τους) καθώς επίσης και ελεύθερη διέλευση μέχρι την Ήπειρο. Ακόμη, μπορούσαν να πάρουν μαζί τους και τα χαρέμια του Χουρσίτ πασά, ώστε να κερδίσουν την εύνοια του.⁶¹⁶ Όπως γράφει ο Φωτάκος: «ὁ Κολοκοτρώνης

Ανάμεσα σ' αυτούς ήταν και οι στρατιώτες του Αθανασίου Κίντζιου. Επιτηρητής όλων ήταν ο Ιωάννης Δαγρές, στον οποίο είχε ανατεθεί να φυλάει τα Τσιπιανά. Κατά τη διάνειξη της γράνας, η οποία είχε βάθος ένα μέτρο και πλάτος δύο μέτρα, βλέπουμε τον οργανωτικό νου του Κολοκοτρώνη, ο οποίος πηγαίνει συνεχώς στις θέσεις που φυλούσαν οι Έλληνες και τους επιτηρούσε. Σε άλλες μάχες που θα ακολουθήσουν θα χρησιμοποιηθεί η τακτική της ενέδρας. Οι Έλληνες στην Επανάσταση, χρησιμοποιούσαν δυο τακτικές: την πολιορκία των κάστρων— φρουρίων και τον πόλεμο των ελιγμών και ενεδρών, βλ. Φ. Χρυσανθόπουλος, *Απομνημονεύματα*, ό.π., τ. Α', σ. 238, Απ. Βακαλόπουλος, *Ιστορία του Νέου Ελληνισμού*, ό.π., τ. Ε', σ. 345.

⁶¹⁰ Θ. Κολοκοτρώνης, *Διηγήσεις*, ό.π., σ. 54.

⁶¹¹ Φ. Χρυσανθόπουλος, *Απομνημονεύματα*, ό.π., τ. Α', σ. 246.

⁶¹² Οι Έλληνες μετά τις νικηφόρες μάχες στα Βέρβαινα και στο Λάλα, δεν φοβούνταν τους Οθωμανούς και καθημερινά τους εξόντωναν χρησιμοποιώντας ενέδρες, τις λεγόμενες χωσιές σε αμπέλια και χωράφια με σιτηρά. Η σφαγές τους ήταν αδυσώπητες και με μίσος, ιδιαίτερα όταν έφτασε η είδηση για τις σφαγές στην Κων/πολη και στη Σμύρνη, βλ. Φ. Χρυσανθόπουλος, *Απομνημονεύματα*, ό.π., τ. Α', σ. 235.

⁶¹³ *Ιστορία του Ελληνικού Έθνους*, ό.π., τ. ΙΒ', σ. 149 – 150.

⁶¹⁴ Βασίλης Σφυροέρας, *Σταθεροποίηση της Επανάστασης 1822-1832*, στο *Ιστορία του Ελληνικού Έθνους*, ό.π., τ. ΙΒ', σ. 257-258.

⁶¹⁵ Το ίδιο έκαναν και οι Αλβανοί μπέηδες, βλ. *Στο ίδιο*, σ. 258.

⁶¹⁶ Παρά τη συμφωνία των Αλβανών με τον Κολοκοτρώνη, μέσα στην Τρίπολη εξακολουθούσαν οι διενέξεις μεταξύ τους. Οι Αλβανοί ζητούσαν από τους Οθωμανούς τους μισθούς τους, ενώ οι Έλληνες μπαινόβγαιναν και επισκέπτονταν οθωμανικές οικογένειες, οι οποίες τους έδιναν πολύτιμα

ἔδειξε σταθερόν καί ἐθνικόν χαρακτήρα», με αποτέλεσμα οι Αλβανοί να μην φοβούνται ότι θα εξαπατηθούν.⁶¹⁷ Η εμπιστοσύνη που υπήρχε μεταξύ κλεφτών και Αλβανών στηριζόταν στην μπέσα. Ήταν γνωστό στους Αλβανούς, ότι ο Κολοκοτρώνης τηρούσε το λόγο του και χάρη σ' αυτή τη μπέσα ολοκληρώθηκαν οι διαπραγματεύσεις με τους Αλβανούς της Τρίπολης.⁶¹⁸

Κατά τον Δεληγιάννη, ο Χριστάκης Σταΐκος πέτυχε συμβιβασμό με τους Αλβανούς της Τρίπολης με τον όρο να απελευθερώσουν τον Παπαλέξη και τον Θεόδωρο Δεληγιάννη και την θέση τους να πάρουν δύο αδέρφια του Κανέλλου.⁶¹⁹ Οι διαπραγματεύσεις εμποδίζονταν, σύμφωνα με τον προύχοντα, από τον Κολοκοτρώνη, τον Αναγνωσταρά, τον Παπαφλέσσα και άλλους, λέγοντας στους Αλβανούς ότι οι προύχοντες θα τους περιγελάσουν και θα τους σκοτώσουν, παροτρύνοντάς τους να καθυστερήσουν τρεις μέρες. Από την πλευρά τους οι Αλβανοί απαντούσαν ότι είχαν δώσει το λόγο τους στους προύχοντες και δεν μπορούσαν να τον αναιρέσουν.⁶²⁰

Η τελική μάχη για την κατάληψη της Τρίπολης, δόθηκε τα ξημερώματα τις 23^{ης} Σεπτεμβρίου. Οι Έλληνες, εισέρχονται από τις τάπιες του τείχους, χωρίς να συναντήσουν καμία αντίσταση.⁶²¹ Ακολουθούν σκληρές μάχες, σώμα με σώμα, αλλά η αταξία, η αναρχία και ο μεγάλος αριθμός ανθρώπων, οδήγησε σε σύγχυση με συνέπεια να σκοτώνονται μεταξύ τους. Μέσα στην ταραχή όσοι Αλβανοί βρέθηκαν απομονωμένοι, εξοντώθηκαν.⁶²² Εκείνο που τάραξε τον Κολοκοτρώνη ήταν το ότι ο Κ. Δεληγιάννης σκότωνε Αλβανούς και δεν γνώριζε αν ο Δεληγιάννης το έκανε

πράγματα, ώστε με αυτόν τον τρόπο να τους εξευμενίσουν και να λήξει η πολιορκία. Το γεγονός αυτό εξόργισε τους βοσκούς και αγρότες του Μοριά, που έβλεπαν με αγανάκτηση όσα γίνονταν στην Τρίπολη, βλ. Απ. Βακαλόπουλος, *Ιστορία του Νέου Ελληνισμού*, ό.π., τ. Ε', σ. 662-663, Φ. Χρυσανθόπουλος, *Απομνημονεύματα*, ό.π., τ. Α', σ. 259.

⁶¹⁷ Μεταξύ των πολιορκούμενων στην Τρίπολη Αλβανών και Οθωμανών δημιουργήθηκε ψυχρότητα, με αποτέλεσμα να μην υπάρχει ομόνοια και ο καθένας να προσπαθεί να σώσει την οικογένειά του, βλ. Φ. Χρυσανθόπουλος, *Απομνημονεύματα*, ό.π., τ. Α', σ. 259-262.

⁶¹⁸ Οι κλέφτες είχαν καλές σχέσεις με αλβανούς κλέφτες, δερβενατζίδες, αγάδες κ.ά., βλ. Στο ίδιο, σ. 250-251.

⁶¹⁹ Κ. Δεληγιάννης, *Απομνημονεύματα*, ό.π., τ. Α', σ. 368-372.

⁶²⁰ Η καθυστέρηση αυτή είχε ως αποτέλεσμα τον θάνατο του Παπααλέξη, ενώ κινδύνευε ο Θ. Δεληγιάννης, βλ. Στο ίδιο, σ. 373.

⁶²¹ Ο Φωτάκος γράφει στα *Απομνημονεύματά* του για πιο λόγο οι Έλληνες την ημέρα της επίθεσης στην Τρίπολη δεν βρήκαν αντίσταση και γιατί χρησιμοποίησαν τις τάπιες και τα 20 χαλασμένα σπίτια του Ναυπλίου την πόρτα, βλ. Φ. Χρυσανθόπουλος, *Απομνημονεύματα*, ό.π., τ. Α, σ. 267-270.

⁶²² Όσοι επέζησαν, σώθηκαν χάρη στην παρέμβαση του Κολοκοτρώνη, που θεώρησε ζήτημα τιμής την προστασία των Αλβανών και Ελλήνων φυλακισμένων, γιατί ήταν *μπεσιλής*, βλ. Στο ίδιο, σ. 263-264.

σκόπιμα για να τον δυσφημίσει ή να χαλάσει η συνθήκη.⁶²³ Μετά από το πέρας τριών ημερών, οι Οθωμανοί και ύστερα από γενναία αντίσταση, παραδόθηκαν στον Κολοκοτρώνη με μοναδικό όρο την ασφάλεια της ζωής τους.⁶²⁴ Από την πλευρά των Ελλήνων βλέπουμε την πρωτόγνωρη μανία και το μεγάλο μίσος: «τόση ἦτο ἡ μέθη των διά να σκοτώνουν Τούρκους!». ⁶²⁵ Οι στρατιώτες δεν υπάκουαν σε κανέναν, κανείς δεν ήξερε ποιος ήταν ο ανώτερος, προβαίνοντας σε λεηλασίες, δολοφονίες και κάθε είδους παράλογη πράξη. Η Ευρώπη κατηγόρησε τους Έλληνες για ωμότητες εναντίον των Οθωμανών.⁶²⁶ Όπως γράφει ο Φωτάκος, οι Έλληνες σκότωναν από: «δίκαιαν ἐκδίκησιν, τὴν ἔτρεφαν ἐναντίον των», ⁶²⁷ ενώ παράλληλα έπαιρναν εκδίκηση για την εξόντωση των Ελλήνων στην Κωνσταντινούπολη και ειδικότερα για τη δολοφονία του Πατριάρχη Γρηγορίου Ε'. Η εκδικητική μανία στράφηκε και κατά των Εβραίων, από τους οποίους ελάχιστοι σώθηκαν. Δύο εξ αυτών σώθηκαν χάρη στην ευσπλαχνία του Κολοκοτρώνη, γιατί, όπως φαίνεται, δεν είχαν πειράξει ποτέ χριστιανό.⁶²⁸

Συνοψίζοντας, μπορούμε να επισημάνουμε ότι ο σχεδιασμός της Επανάστασης παρουσιάζεται με διαφορετικό τρόπο από τους πελοποννήσιους απομνημονευτές. Ιδιαίτερα, ο Φωτάκος μιλά για μια γενική αφύπνιση του λαού, στην οποία έπαιξε καταλυτικό ρόλο η Φιλική Εταιρεία και οι κλέφτες. Αντίθετα, ο Κ. Δεληγιάννης αποδίδει την προετοιμασία στην οικογένειά του, εξαιτίας της οικονομικής και ηθικής επιρροής που άσκησαν στο λαό και της ευυπόληπτης θέσης που είχαν μεταξύ των προυχόντων. Για τον Κολοκοτρώνη, ο Δεληγιάννης τονίζει ότι δεν είχε επιρροή ήταν αδύναμος και ανίσχυρος, ενώ δεν μπορούσε στην κατάσταση που είχε φτάσει στη Μάνη να διαδραματίσει σπουδαίο ρόλο στην Επανάσταση. Ο ίδιος τον βοήθησε να αναδειχθεί σε ηγετική προσωπικότητα. Η Διήγηση, όμως, του Κολοκοτρώνη μας δίνει, με γλαφυρό τρόπο, την εικόνα ενός στρατιώτη προσηλωμένου στα σχέδια της Ανώτατης Αρχής για την απελευθέρωση του ελληνικού χώρου. Έτσι, στην

⁶²³ Στη συνέχεια διέταξε τον Πλαπούτα να πάρει τους Αλβανούς μπέηδες στη θέση που βρισκόταν ο Κ. Δεληγιάννης. Όταν τους είδε να φεύγουν, αμέσως έφυγε. Το ίδιο ήθελε και ο Α. Λόντος, τον οποίο συνάντησαν στο δρόμο προς τη Βοστίτσα, βλ. Στο ίδιο, σ. 264 – 266.

⁶²⁴ Στο ίδιο, σ. 267.

⁶²⁵ Για την παρουσίαση της πολιορκίας και άλωσης της Τρίπολης, δες Κ. Δεληγιάννης, *Απομνημονεύματα*, ό.π., τ. Α', σ. 375-394.

⁶²⁶ Οι σφαγές αυτές έκαναν πολύ κακό στον Αγώνα, μάταια οι μορφωμένοι Έλληνες τους εξωτερικού προσπαθούσαν να δικαιολογήσουν τις πράξεις των συμπατριωτών τους, βλ. Απ. Βακαλόπουλος, *Ιστορία του Νέου Ελληνισμού*, ό.π., τ. Ε', σ. 667.

⁶²⁷ Φ. Χρυσανθόπουλος, *Απομνημονεύματα*, ό.π., τ. Α, σ. 271.

⁶²⁸ Στο ίδιο, σ. 272.

προσπάθεια του για ελευθερία, ξεσηκώνει τους άνδρες να πολεμήσουν και τους δίνει θάρρος και κουράγιο, όπως για παράδειγμα, ρίχνει *τουφεκιάς* στον αέρα, για να τους εμψυχώσει. Ακόμη, χρησιμοποιώντας νουθεσίες, μύθους και την ρητορική του δεινότητα, παρόλο που ήταν αγράμματος, κατάφερνε να τους παίρνει με το μέρος του.⁶²⁹ Τέλος, ο Leake, κάνοντας αναφορά στα γεγονότα του 1806, σχετικά με την εξόντωση των κλεφτών, πίστευε ότι οι χωρικοί δεν θα βοηθούσαν κανέναν ξένο εισβολέα, αν δεν έβλεπαν πως αυτοί θα είχαν σοβαρές πιθανότητες επιτυχίας. Επομένως, οι χωρικοί βλέποντας την αδυναμία της Οθωμανικής εξουσίας, καθώς οι περισσότερες δυνάμεις της είχαν σταλεί για την καταστολή της ανταρσίας του Αλή πασά στα Ιωάννινα, θεώρησαν τους κλέφτες και τους Μανιάτες ως τους μόνους που θα τους συντρέξουν για ν' αποκτήσουν την ελευθερία, έτσι λοιπόν κινητοποιούνταν.⁶³⁰ Μέσα σε λίγες μέρες η φωτιά της εξέγερσης είχε μεταδοθεί σε πόλεις και χωριά της Πελοποννήσου, στη Στερεά Ελλάδα, στα νησιά του Αιγαίου, στην Κρήτη, αλλά και σε περιοχές της Θεσσαλίας, την Ηπείρου, της Μακεδονίας.⁶³¹

⁶²⁹ Από τα χωριά που περνούσε της Μεσσηνίας, όλοι μέ τας εικόνας έκαναν δέησι καί εύχαριστήσεις - Μοῦ ἤρχετο τότε νά κλαύσω, βλ. Θ. Κολοκοτρώνης, *Διήγησις*, ό.π., σ. 52-53.

⁶³⁰ Ελένη Αγγελομάτη – Τσουγκαράκη, *1821 Η γέννηση ενός έθνους – κράτους, Η προεποαναστατική Ελλάδα*, ό.π., τ. Α', σ. 140.

⁶³¹ Δεν γνώριζαν ακόμα την ήττα του Αλέξανδρου Υψηλάντη στις Παραδουνάβιες Ηγεμονίες, βλ. Δ. Δημητρόπουλος, Θεόδωρος Κολοκοτρώνης, ό.π., σ. 35. Για την επανάσταση στις Παραδουνάβιες Ηγεμονίες βλ. *Ιστορία του Ελληνικού Έθνους, Η ελληνική επανάσταση και η ίδρυση του Ελληνικού κράτους (1821- 1832)*, Εκδοτική Αθηνών 1975, τ. ΙΒ', σ. 20 – 69.

Μέρος Δεύτερο

Η δίνη του εμφυλίου πολέμου

1. Πολιτική και στρατιωτική εξουσία σε ρήξη.

«Ακοινώνητος, άγριος και άπατρις είναι αυτός που τον εμφύλιο πόλεμο αγαπά».
Ιλιάδα, Ι 63

Όπως έχει αναφερθεί, οι κοσμογονικές αλλαγές που πραγματοποιούνται στον χώρο της Πελοποννήσου προπαρασκευάζουν οδυνηρές καταστάσεις για το μέλλον του πολέμου. Ο κοινωνικός μετασχηματισμός και η αναζωογόνηση του πολιτικού σκηνικού διαμόρφωσε ένα περιβάλλον/τοπίο σύγκρουσης ανάμεσα σε εκείνους που διεκδικούσαν τη νόμιμη εξουσία και σε εκείνους που μετατράπηκαν από στρατιώτες σε ηγέτες. Αν και η ρήξη δεν είναι ορατή στους πρώτους μήνες της Επανάστασης, γεγονότα όπως η σύσταση της Πελοποννησιακής Γερουσίας, η άφιξη του Δημητρίου Υψηλάντη⁶³² καθώς και οι υποψίες για απόπειρα δολοφονίας των κοτζαμπάσηδων ή η υπονόμηση των πολιτικών και στρατιωτικών σχεδίων τους, οδηγούν σε ένα συνονθύλευμα ταραχών και διαφοροποιήσεων παράγοντας εμφύλιες συγκρούσεις.

Μετά τις μεγάλες επιτυχίες στα Βέρβαινα, στο Βαλτέτσι και στα Δολιανά, η ανάγκη ύπαρξης κεντρικής εξουσίας, η οποία θα διηύθυνε τον Αγώνα και θα εξασφάλιζε τα οικονομικά μέσα για την καλύτερη διεξαγωγή του καθώς και την αποφυγή κατάπτωσης της Επανάστασης σε τοπικές εξεγέρσεις⁶³³ ήταν απαίτηση όλων, με πρωτεργάτες της κίνησης αυτής κοτζαμπάσηδες και αρχιερείς της ολιγαρχίας όπως την αποκαλεί ο Βλαχογιάννης.⁶³⁴ Η σύσταση της Γερουσίας, μιας ενιαίας διοίκησης για την συνέχιση της Επανάστασης ήταν για τον Κανέλλο Δεληγιάννη υψίστης σημασίας, αλλά και ένα βασικό μέσο ενίσχυσης της εξουσίας των, γνωρίζοντας συγχρόνως και την επικείμενη άφιξη του Δ. Υψηλάντη, καθώς ήταν και ένας βασικός τρόπος χειραγώγησης των κλεφτοκαπεταναίων, οι οποίοι είδαν τη δύναμή τους να αυξάνεται στις επαρχίες του Μοριά.⁶³⁵

⁶³² Χρ. Στασινόπουλος, *Λεξικό της Ελληνικής Επανάστασης του 1821*, ό.π., τ.3^{ος}, σ. 596-604.

⁶³³ Πέτρος Πιζάνιας, *Από ραγιάς Έλληνας πολίτης*, ό.π., σ. 55.

⁶³⁴ Αντίστοιχοι χαρακτηρισμοί δίνονται από τους απομνημονευτές ιδιαίτερα την περίοδο σχηματισμού των δύο αντίπαλων πολιτικών κομμάτων, από το 1822 και έπειτα, όπως το «αρχοντικόν» και το «καπετανίστικον» από τον Κοντάκη, οι «άρχοντες» και οι «κλεφτοκαπεταναίοι» του Φωτάκου, οι «αριστοκρατικοί» και «Υψηλαντιστές» - «Κολοκοτρωνισταί» ή «στρατιωτικοί», ή «δημοκρατικοί» του Μ. Οικονόμου, οι «ολιγαρχικοί» και «δημοτικοί» του Σπηλιάδη, οι «ολιγαρχικοί» και «δημοκρατικοί» του Π. Π. Γερμανού, οι «πολιτικοί» και οι «πολεμικού» του Περραιβού και του Τρικούπη. Χαρακτηρισμοί ανάλογοι των κοινωνικών προελεύσεων των απομνημονευματογράφων καθώς και της αυτονόητης άσκησης της εξουσίας από τους ίδιους, βλ. Ιωάννης Γιαννόπουλος, *Η Επανάσταση κατά το 1823, στο Ιστορία του Ελληνικού Έθνους*, ό.π., τ. ΙΒ', σ. 295. Με βάση τον Γιάννη Βλαχογιάννη οι Κοτζαμπάσηδες – Ολιγαρχικοί δεν λογάριζαν τις επιθυμίες του λαού ή δεν ζητούσαν την ψήφο τους παρά μόνο εξέλεγαν τους εαυτούς του, κατέχοντας την εξουσία παράνομα, παραγκωνίζοντας τους στρατιωτικούς, βλ. Γ. Βλαχογιάννης, *Οι κλέφτες του Μοριά*, ό.π., σ. 209-210.

⁶³⁵ Κ. Δεληγιάννης, *Απομνημονεύματα*, ό.π., τ. Α', σ. 307-311, Ι. Φιλήμων, *Δοκίμιον Ιστορικόν περί της Ελληνικής Επανάστασης*, εκδ. Π. Σούτσα & Α. Κτενά, Αθήνα 1860, τ. Γ', σ. 294.

Με πρωτοβουλία της Μεσσηνιακής Γερουσίας, οι εκγριτότεροι άρχισαν να συγκεντρώνονται από τις 19 Μαΐου στην Μονή του Αγίου Νικολάου Μαντίνειας κοντά στο διοικητικό κέντρο και την κόμη των Καλτετζών για την συγκρότηση Συνέλευσης.⁶³⁶ Οι εργασίες της διήρκησαν μία εβδομάδα, υπό την προεδρία του Πετρόμπεη Μαυρομιχάλη· γραμματέας της ο Ρήγας Παλαμίδης και μέλη της επιφανείς κοτζαμπάσηδες του Μοριά. Στις 26 Μαΐου του 1821, η Συνέλευση αποφάσισε την σύσταση ενιαίας Πελοποννησιακής Γερουσίας,⁶³⁷ κόβοντας ταυτόχρονα τους δεσμούς με το διοικητικό θεσμικό σύστημα της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας.⁶³⁸ Βασική επιδίωξη της Γερουσίας ήταν η δημιουργία πολιτικής και στρατιωτικής διοίκησης, αλλά και η διεθνοποίηση της Επανάστασης, ισχυριζόμενοι ότι η επανάστασή τους δεν ήταν κοινωνική – ιακωβίνικου χαρακτήρα, αλλά υπέρ μιας εθνικής ανεξαρτησίας, μια γεωπολιτική ανατροπή. Η διεθνοποίηση του ελληνικού ζητήματος απότερο στόχο είχε από την μια πλευρά την ευαισθητοποίηση της κοινής γνώμης στην Ευρώπη και από την άλλη την στήριξη των ευρωπαϊκών κυβερνήσεων σχετικά με τους γεωπολιτικούς ανταγωνισμούς, καθώς και την τήρηση της νομιμότητας.⁶³⁹ Το παραπάνω αίτημα θα διατυπωθεί κατά τις πρώτες Εθνοσυνελεύσεις πιο έντονο στις Ευρωπαϊκές Δυνάμεις.⁶⁴⁰ Η Πελοποννησιακή

⁶³⁶ Ο Ιγνάτιος Πίζας συμβούλευε από τις 20 Μαΐου για τη δημιουργία μιας προσωρινής κεντρικής διοίκησης αποτελούμενη από απεσταλμένους όλων των επαρχιών της Πελοποννήσου. Οι συμβουλές του δεν είχαν αντίκτυπο στην Συνέλευση, βλ. Γεώργιος Δημακόπουλος, *Η διοικητική οργάνωσις κατά την Ελληνική Επανάσταση 1821-1827: Συμβολή εις την ιστορίαν της ελληνικής διοικήσεως*, ΠΑΣΠΕ, Αθήνα 1966, σ. 47.

⁶³⁷ Πρόεδρος της Γερουσίας ήταν ο Πετρόμπεης Μαυρομιχάλης και μέλη της ο Επίσκοπος Βρεσθένης Θεοδώρητος, οι κοτζαμπάσηδες Σ. Χαραλάμπης, ο Α. Κανακάρης, ο Θεοχάρης Ρέντης, ο Α. Δεληγιάννης και ο μεγαλέμπορος Ν. Παπαρρηγόπουλος, βλ. Τ. Βουρνά, *Ιστορία της νεώτερης και σύγχρονης Ελλάδας*, ό.π., τ. Α', σ. 100.

⁶³⁸ Από την Συνέλευση απουσίαζαν εκπρόσωποι των νησιωτών και των επαρχιών Αχαΐας και Κορίνθου. Με την σύσταση της Γερουσίας έπαψαν να λειτουργούν τα πρώτα διοικητικά συστήματα που ιδρύθηκαν στις αρχές της Επανάστασης, βλ. Στάθης Κουτροβίδης, Κανέλλος Δεληγιάννης: Οι ιδρυτές της Νεότερης Ελλάδας, Τα Νέα Ιστορική Βιβλιοθήκη, Αθήνα 2010, σ. 38, *Ιστορία του Ελληνικού Έθνους*, τ. ΙΒ', ό.π., σ. 129-130. Γεώργιος Ασπρέας, *Πολιτική Ιστορία της Νεώτερης Ελλάδος, 1821-1928*, εκδ. Σιδέρη, Αθήνα 1930, τ. Α'(1821-1865), σ. 22-24. Ιωάννου Αθ. Κουτσοπανάγου, *Το πρώτο πολίτευμα της Νέας Ελλάδος (Πελοποννησιακή Γερουσία) και η Μονή Καλτετζών*, Αθήνα 1973, Αμβρόσιος Φραντζής, *Επιτομή της ιστορίας της αναγεννηθείσης Ελλάδος*, ό.π., τ. Α', σ. 243. Ι. Φιλήμων, *Δοκίμιον Ιστορικών περί της Ελληνικής Επαναστάσεως*, ό.π., τ. Γ', σ. 295, Κ. Δεληγιάννης, *Απομνημονεύματα*, ό.π., τ. Α', σ. 222. Γ. Δημακόπουλος, *Η διοικητική οργάνωσις κατά την Ελληνική Επανάσταση 1821-1827*, ό.π., σ. 45-50.

⁶³⁹ Μετά την ήττα του Ναπολέοντα, οι Ευρωπαϊκές δυνάμεις έθεσαν ως βασική επιδίωξη τη γεωπολιτική σταθερότητα της Ευρώπης, θέλοντας να αποφύγουν το διαμελισμό της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας. Τα παραπάνω, οδήγησαν μέρος του ευρωπαϊκού κόσμου να δράσει υπέρ της Ελλάδας, διαμορφώνοντας το κίνημα του Φιλελληνισμού, βλ. Απ. Βακαλόπουλος, *Ιστορία του Νέου Ελληνισμού*, ό.π., τ. Ε', σ. 560-568, Π. Πιζάνιας, *Από ραγιάς Έλληνας πολίτης*, ό.π., σ. 38, 59.

⁶⁴⁰ Η στρατηγική αυτή είχε συζητηθεί μεταξύ Ιγνατίου Ουγγροβλαχίας, Α. Μαυροκορδάτου και Δ. Υψηλάντη, βλ. Ι. Φιλήμων, *Δοκίμιον Ιστορικών περί της Ελληνικής Επαναστάσεως*, Αθήνα 1859-861,

Γερουσία θα συντόνιζε τον Αγώνα μέχρι την άλωση της Τρίπολης, κατόπιν μια νέα Συνέλευση θα λάμβανε χώρα για μια νέα μορφή διοικητικής εξουσίας, σύμφωνα με τα Δυτικά πρότυπα.

Στα *Απομνημονεύματα* του Μητροπολίτη Γερμανού, η εκλογή των κοτζαμπάσηδων στην Διοίκηση: «δέν ἔγινε μέ κοινήν γνώμην»,⁶⁴¹ παρόλο που διατείνονταν ότι η εκλογή τους ήταν περισσότερο δημοκρατική βασιζόμενοι στην ιδεολογία περί σχηματισμού εθνικού κράτους και στην συμμετοχική δράση του λαού. Στην πραγματικότητα, η συμμετοχή τους στη νέα πολιτική κατάσταση βασίστηκε στην παραδοσιακή μορφή εξουσίας που είχαν στα χέρια τους.⁶⁴² Διότι η εκλογή τους και με βάση το πρώτο πρακτικό που υπογράφηκε, στηρίχθηκε στους εκπροσώπους των διαφόρων επαρχιών. Θα μπορούσε, όμως, κάποιος να ισχυριστεί ότι ήταν μία πρώτη μορφή δημοκρατικής αντιπροσώπευσης. Η εθνικιστική ιδεολογία τόσο των κοτζαμπάσηδων όσο και των κλεφτοκαπεταναίων, συνέπεια των συναισθηματικά και σημασιολογικά φορτισμένων καταστάσεων, υπήρξε έντονη στα κείμενά τους. Μια ιδεολογική πραγματικότητα που μετενσάρκωσε το παρελθόν ως γνήσια κληρονομία του εθνικού κράτους, αξιοποιώντας τα σημαντικά στοιχεία της ιστορίας. Έτσι, λοιπόν, τα ιδεολογικά επιχειρήματα των προυχόντων για δημοκρατική εκπροσώπηση, αναπλάθονται από την ανάγκη τους να δημιουργήσουν την ιστορία ως καταφύγιο τους, ανασυστήνοντας την εικόνα του παρελθόντος με σκοπό την ασφάλεια της παραδοσιακής κοινωνίας, κυρίως από τα προστάγματα του παρόντος και την αβεβαιότητα του μέλλοντος. Επομένως, αξιοποιούν ή κατασκευάζουν τη συλλογική μνήμη με βάση συγκεκριμένες ιδεολογικές στοχοθεσίες.⁶⁴³

Γενικότερα διατυπώθηκαν αρνητικές απόψεις για τη σύσταση και τον τρόπο λειτουργίας της Γερουσίας. Ο Μιχαήλ Οικονόμου γράφει: «Ἦτον ἡ Γερουσία αὐτοχειροτόνητος, αὐθαίρετος καί ἑτερομερής τις ἀρχή διότι, οὔτε ἀπό τόν λαόν τῶν ἐπαρχιῶν, οὔδ' ἀπό τόν ἐν τοῖς ὅπλοις λαόν, οὔδ' ὑπό ἀπεσταλμένων ἀπό τὰς ἐπαρχίας

τ. Δ', σ. 510-515. Κρατερός Μ. Ιωάννου, *Εξωτερική πολιτική και διεθνές δίκαιο στο Εικοσιένα*, εκδ. Σάκκουλας, Αθήνα – Κομοτηνή 1979.

⁶⁴¹ Στην αρχική σύσταση της Γερουσίας, δεν υπήρχε το όνομά του. Στην δεύτερη συνεδρίαση, τον Ιούνιο, προστέθηκε, όπως και των Ασημάκη Ζαΐμη, Γεώργιου Πογωνόπουλου, βλ. Γερμανού Π. Πατρών Μητροπολίτου, *Απομνημονεύματα*, ό.π., σ. 53-54, 73. Φιλήμων, *Δοκίμιον Ιστορικόν περί της Ελληνικής Επανάστασεως*, ό.π., τ. Γ', σ. 295-296, Απ. Βακαλόπουλος, *Ιστορία του Νέου Ελληνισμού*, ό.π., τ. Ε', σ. 611-616.

⁶⁴² Οι κοτζαμπάσηδες ανέλαβαν την εξουσία στρατιωτική και πολιτική, διότι εκτός ότι ήταν πρόσωπα με επιρροή ηθική, πολιτική, οικονομική ήταν και εντολοδόχοι της Οθωμανικής εξουσίας και οι μόνοι που κρατούσαν τον χριστιανικό πληθυσμό σε ηρεμία.

⁶⁴³ Π. Ε. Λέκκας, *Έθνη και Εθνικισμός*, ό.π., σ. 190-193.

έξελέχθη... *αὐτοργανίσθη ἐκ τοῦ προχείρου καὶ αὐτωναμάσθη*».⁶⁴⁴ Παρόλα αυτά, τον Ιούνιο, μετά τη δεύτερη συνεδρίαση της Γερουσίας, διενεργούνται εκλογές από τους κατοίκους των επαρχιών για ανάδειξη γενικών εφόρων.⁶⁴⁵ Γενικότερα, όμως, η στάση των κοτζαμπάσηδων, περί λαϊκής αντιπροσώπευσης βασιζόταν στην ισχυρή εικόνα τους από την περίοδο της οθωμανικής κατάκτησης, κυρίως γιατί δεν θεωρούσαν επιφανέστερα πρόσωπα από τα δικά τους για την ανάληψη ευθυνών.⁶⁴⁶ Η απουσία των ενόπλων από τις εργασίες και το καταστατικό των Καλτετζών αποτελεί απόδειξη της παραπάνω στάσης των προυχόντων, θεωρώντας ότι ο τυχοδιωκτικός χαρακτήρας τους θα έβλαπτε τη διοίκηση και έτσι τον πόλεμο, διότι περιορίζονταν μόνο στο να εφαρμόζουν τις τεχνικές του κλεφτοπόλεμου.⁶⁴⁷

Οι ισχυρές οικογένειες των Κοτζαμπάσηδων με την πράξη τους να *απαιτήσουν* την πολιτική και στρατιωτική εξουσία στο Μοριά και ταυτόχρονα να επιδιώξουν να θέσουν τους κλέφτες υπό την επιρροή τους, είχε ως επακόλουθο την όξυνση των σχέσεων τους. Οι κοτζαμπάσηδες δισχυριζόμενοι συνεχώς για την οικονομική ενίσχυση που πρόσφεραν στον πόλεμο, καθορίζουν την αξία της προσφοράς στον Αγώνα με βάση οικονομικά κριτήρια, υποτιμώντας και απαξιώνοντας την σωματική προσφορά των κλεφτών.⁶⁴⁸ Οι προύχοντες, αυτό που φοβούνταν περισσότερο ήταν ότι η επαναστατική τους δράση, η γνώση και η χρήση των όπλων, ο στρατιωτικός τους, θα εξασφάλιζε την αναγνωσιμότητα και τον σεβασμό στους κλέφτες. Εκείνο όμως που αγνοούσαν και οι δύο πλευρές ήταν ότι με αυτόν τον τρόπο τροφοδοτούσαν παράλληλα και την αντιπαλότητα.

Η προσπάθεια υπονόμησης εκ μέρους τους, δίνεται με τρόπο λεπτομερή στα *Απομνημονεύματά* επιχειρώντας, θα έλεγε κανείς, να δικαιολογήσουν τη στάση που τήρησαν απέναντι στους κλέφτες και ταυτόχρονα να αναδείξουν την εθνική τους φιγούρα, την ανδρεία και την τόλμη. Η εξιδανικευμένη εικόνα των κλεφτών, όπως

⁶⁴⁴ Να σημειωθεί ότι τα πρώτα ιστορικά συγγράμματα του Αγώνα υποβαθμίζουν τον ηγετικό ρόλο της προυχοντικής τάξης στην επανάσταση, βλ. Μιχαήλ Οικονόμου, *Ιστορία Έλληνικής Παλιγεννεσίας*, ό.π., σ. 152-154, 193. Γεώργιος Φίνλεϋ, *Ιστορία της Ελληνικής Επανάστασης*, τ. Α', εκδ. Ίδρυμα της Βουλής των Ελλήνων, Αθήνα 2008, σ. 279-280.

⁶⁴⁵ Για την επαρχία Τριφυλίας, βλ. Α. Φραντζής, *Επιτομή της ιστορίας της αναγεννηθείσης Ελλάδος*, ό.π., τ. Β', σ. 248-249. Για την επαρχία των Ιμλακίων, πρακτικό εκλογής γενικών εφόρων στις 17 Ιουνίου 1821, βλ. Π. Παπατσώνης, *Απομνημονεύματα*, ό.π., σ. 110-111.

⁶⁴⁶ Για τον Βλαχογιάννη, οι κοτζαμπάσηδες είχαν ως μοναδική αξίωση τη διαδοχή των Οθωμανών και την ανάληψη της διοίκησης, βλ. Γ. Βλαχογιάννης, *Οι κλέφτες του Μοριά*, ό.π., σ. 209-211, Ν. Ροτζώκος, *Πολιτικές και κοινωνικοπολιτικές συγκρούσεις στο εικοσιένα*, ό.π., σ. 239-240.

⁶⁴⁷ Π. Πιζάνιας, *Από ραγιάς Έλληνας πολίτης*, ό.π., σ. 55.

⁶⁴⁸ Π. Παπατσώνης, *Απομνημονεύματα*, ό.π., σ. 127, Κ. Δελγιάννης, *Απομνημονεύματα*, ό.π., τ. Α'. σ. 173.

αυτή παρουσιάστηκε από ιστορικούς, αγωνιστές, επηρέασε τη στάση των κοτζαμπάσηδων, οι οποίοι έβλεπαν να δυσφημίζονται και ταυτόχρονα να χάνουν την εξουσία που είχαν στα χέρια τους. Έτσι, λοιπόν, η πλειοψηφία των κλεφτών μπήκε στο *πάνθεον* των ηρώων και ο προεπαναστατικός τους βίος καταγράφηκε ως ένδειξη αντίδρασης προς την Οθωμανική Αυτοκρατορία. Οι κοτζαμπάσηδες από την άλλη πλευρά ως οι *τουρκολάτρες*, τα τουρκικά όργανα που καταδυνάστευσαν τους ραγιάδες με την βαριά φορολογία, επικρίνονται για την προεπαναστατική τους δράση. Επομένως, η εκατέρωθεν περιγραφή των γεγονότων για τη δράση τόσο των κλεφτών όσο και των προυχόντων είναι μια εκ των υστέρων διατύπωση έχοντας όπως αναφέρει η Σοφία Λάϊου: *«μια φυσική και ως ένα σημείο ψυχική απόσταση από τα γεγονότα. Η παρουσία των γεγονότων επηρεάζεται, από: α) την προσωπική του πολιτική θεώρηση των γεγονότων, επηρεασμένη από τη θέση του στο οθωμανικό πολιτικό σύστημα, β) την ανάγκη πολιτικής ορθότητας που πρέπει να διακρίνει την πραγματεία του και γ) τη συναισθηματική φόρτιση»*.⁶⁴⁹

Οι προύχοντες από την αρχή του πολέμου συνεχώς διατείνονται πως είναι οι νόμιμοι εκπρόσωποι του γένους, καθώς ενήργησαν ως βάση για την οργάνωση της επαναστατικής εξέγερσης, εφόσον ο απλός λαός-χωρικός αδυνατούσε να αντιληφθεί τον τρόπο της συμμετοχής του στην ιστορική πραγματικότητα όπως ακριβώς και τις μεταβολές που συντελούνταν. Η προσπάθεια αμφισβήτησης ή μείωσης των ικανοτήτων της τοπικής αρχής, από την πλευρά των κλεφτοκαπεταναίων, της νέας ελίτ, ιστορικών και άλλων αγωνιστών στα *Απομνημονεύματά* τους, τους οδηγεί στην από κοινού σύμπραξη και καταπολέμηση της «αδικίας» που υφίστανται με την δημιουργία μιας ακόμη «αδικίας», εκείνης της αποσιώπησης στοιχείων ή παραποίησης τους.⁶⁵⁰

Οι κλεφτοκαπεταναίοι βρίσκονται σε συνεχή διαμάχη με τους κοτζαμπάσηδες, διότι επιχειρούν την περίοδο του πολέμου να ενδυναμώσουν τη θέση τους, όχι, όμως, για να αποβάλλουν την τοπική εξουσία, διότι θεωρούσαν ότι αποτελεί τμήμα του παραδοσιακού εξουσιαστικού κόσμου του Μοριά. Σκοπός τους είναι να

⁶⁴⁹ Σοφία Λάϊου, *Η Ελληνική Επανάσταση στην Πελοπόννησο σύμφωνα με την περιγραφή ενός ντόπιου Οθωμανού λόγιου, στο Ελληνική Επανάσταση του 1821, Ένα Ευρωπαϊκό γεγονός, ό.π., σ. 307-319.*

⁶⁵⁰ Παράδειγμα παραποίησης, αλλοίωσης της πραγματικότητα ήταν όταν ο Κοντάκης υποστήριξε ότι με τη δική του συνδρομή αποτρέπεται η συνομωσία για τη δολοφονία των προυχόντων στα Βέρβαινα. Ο Κανέλλος Δεληγιάννης καρπώνεται το σχέδιο της Γράνας έξω από την Τρίπολη, βλ. Αναγνώστης Κοντάκης, *Απομνημονεύματα*, εκδ. Εμ. Πρωτοψάλτη, Αθήνα 1957 σ. 40—41, Κ. Δεληγιάννης, *Απομνημονεύματα*, ό.π., τ. Α', σ. 356.

αντισταθμίσουν/εξισορροπήσουν τα κυριαρχικά δικαιώματα των προκρίτων και να διεκδικήσουν συμμετοχή στην κεντρική διοίκηση.⁶⁵¹ Η μερίδα των κλεφτών, όπως ο Θεόδωρος Κολοκοτρώνης, ο Δημήτριος Πλαπούτας, ο Αναγνωσταράς, ο Νικηταράς και άλλοι, πολέμησαν ως μέλη της Φιλικής Εταιρείας, αν και ενστερνίστηκαν τα ιδεώδη μιας Εθνικής Ανεξαρτησίας απαλλαγμένη από τοπικισμούς και αξιώσεις επί των επαρχιών, στην πραγματικότητα ποτέ δεν αποδεσμεύτηκαν από αυτήν.⁶⁵² Η διεκδίκηση της εξουσίας από τους κλέφτες, όχι γιατί δικαιωματικά τους ανήκε, αλλά γιατί ως εκτελεστές του οράματος της Φιλικής Εταιρείας δεν επιθυμούσαν την ενίσχυση της διοικητικής δράσης των κοτζαμπάσηδων και επομένως την άμεση εξάρτησή τους από τους ίδιους, επεμβαίνουν δυναμικά, ιδιαίτερα μετά την κατάλυση του οθωμανικού συστήματος εξουσίας. Έτσι, όταν ξεκινούν να εισπράττουν τους φόρους των επαρχιών, να διαχειρίζονται τις προσόδους, να προσλαμβάνουν οπλαρχηγούς και να συγκροτούν στρατιωτικά σώματα, τα οποία μισθώνουν οι ίδιοι, αμφισβητούν στην ουσία την κυριαρχία των τοπικών αρχόντων.⁶⁵³ Οι τοπικοί άρχοντες με την απειλή απώλειας ή περιορισμού της εξουσίας τους, ενεργοποιούν μορφές δράσης μέσω των πολιτικών συμμαχιών. Μέχρι την έναρξη της Επανάστασης προύχοντες και κλέφτες συγκλίνουν, εν μέρη, ιδεολογικά εξαιτίας της επαφής τους με το Διαφωτισμό και τις ριζοσπαστικές ιδέες της Ελληνικής Νομαρχίας για πολιτική ανεξαρτησία και ελευθερία του τόπου. Όμως, η κάθε κοινωνική ομάδα διαμορφώνει ιδεολογικές τάσεις, οι οποίες ετεροκατευθύνονται με βάση την πολιτισμική τους προέλευση, έχοντας ποικίλες και ανταγωνιστικές επιδιώξεις ιδιαίτερα μετά την ισχυροποίηση της Επανάστασης.⁶⁵⁴ Έτσι, λοιπόν, το όραμα της Φιλικής Εταιρείας για οργανωτική και ιδεολογική όσμωση δεν υλοποιήθηκε εξαιτίας των διαφορετικών πολιτισμικών και ιδεολογικών πεποιθήσεων ενόπλων και κοτζαμπάσηδων. Τα ιδεολογικά χάσματα δεν καλύφθηκαν ούτε στην περίοδο των πρώτων διοικητικών μορφών εξουσίας, όπως και στην ανάθεση των όπλων στους κλέφτες.⁶⁵⁵

⁶⁵¹ Νίκος Ροτζώκος, *Επανάσταση και Εμφύλιος στο Εικοσιένα*, εκδ. Πλέθρον, Αθήνα 1997, σ. 22.

⁶⁵² Ο Θ. Κολοκοτρώνης μέχρι το τέλος του Αγώνα επεδείκνυε έμπρακτα την ξεχωριστή θέση που είχαν για εκείνον η Καρύταινα καθώς και όλη η Πελοπόννησος εξαιτίας της επαναστατικής του δράσης, αλλά και της κλέφτικης ζωής στους τόπους αυτούς, βλ. Δ. Δημητρόπουλος, *Θεόδωρος Κολοκοτρώνης*, ό.π., σ. 77.

⁶⁵³ Η εξουσία τους επί των επαρχιών επιτυγχάνεται με την ισχυροποίηση της Επανάστασης και την ενίσχυση της δύναμή τους μετά την ανάληψη της εξουσίας των όπλων, βλ. Ν. Ροτζώκος, *Επανάσταση και Εμφύλιος*, ό.π., σ. 27.

⁶⁵⁴ Π. Πιζάνιας, *Από ραγιάς Έλληνας Πολίτης*, ό.π., σ. 35-38.

⁶⁵⁵ Στο ίδιο, 25, 41-42, 53-54.

Οι αντιθέσεις αυτές προέρχονται από τις συγκρούσεις του παραδοσιακού κόσμου,⁶⁵⁶ με την στρατιωτική ελίτ καθώς και με τη νέα ελίτ, τους *επυλίδες*⁶⁵⁷ που καταφθάνουν μετά τις διώξεις του Σουλτάνου, διότι εκάτεροι αντιπαραβάλλουν θέσεις περί ικανοποίησης ατομικών – συλλογικών συμφερόντων, διαμορφώνοντας έτσι, συμμαχίες και αντίπαλα στρατόπεδα, προκαλώντας συγχρόνως εσωτερικές ρήξεις και ανταγωνισμούς. Επίσης, οι προσπάθειες δημιουργίας πολιτικής διοίκησης-προσωρινών κυβερνήσεων, αποτελούν το έναυσμα για την αναπροσαρμογή των κοινωνικών ρόλων και την εμφάνιση νέων. Οι νέοι κοινωνικοί ρόλοι που εμφανίζονται στις ομάδες της Επανάστασης, κυρίως στην προσπάθειά τους να αποκλείσουν η μια την άλλη από την ανάληψη εξουσιών, συντείνοντας σταδιακά στην αποδιάθρωση της επαναστατικής δράσης, αλλά και στην εμφύλια σύγκρουση.⁶⁵⁸ Ιδιαίτερα, η αμφισβήτηση της απόλυτης εξουσία των αρχόντων από την πλευρά των ενόπλων, εντείνει τις πολιτικές αντιπαλότητες, προπάντων όταν οι ένοπλοι επιχειρούν να ηγηθούν των στρατιωτικών σωμάτων και αυτομάτως να διεκδικήσουν την συμμετοχή τους στο πολιτικό σκηνικό. Η αρνητική στάση των προυχόντων απέναντι στους κλέφτες, να σημειωθεί, οφειλόταν και στο γεγονός ότι συχνά ακολουθούσαν τους πολιτικούς τους αντιπάλους, όπως το Δημήτριο Υψηλάντη, με συνέπεια να ταραάζεται το πολιτικό σκηνικό και κατ' επέκταση η συνέχιση του πολέμου.

Η άφιξη του Δημητρίου Υψηλάντη, στις 9 Ιουνίου 1821, με τη συνοδεία μικρής ομάδας συνεργατών,⁶⁵⁹ συνέβαλε στην αναδιαμόρφωση του πολιτικού σκηνικού και συγχρόνως στην διατάραξη της παραδοσιακής κοινωνικής συνοχής. Διότι πέτυχε να στρέψει την προσοχή των επαναστατημένων Ελλήνων πάνω του, αναπτερόνοντας

⁶⁵⁶ Ο παραδοσιακός κόσμος ταυτίζει το συμφέρον του με το γενικό συμφέρον και την τύχη της πατρίδας.

⁶⁵⁷ Για τον Δελιγιάννη οι πολιτικοί αντίπαλοι που δεν ανήκουν στην κοινότητα είναι απλά ξένοι, περαστικοί, βλ. Ν. Ροτζώκος, Πολιτικές και κοινωνικοπολιτικές συγκρούσεις στο εικοσιένα, ό.π., σ. 204.

⁶⁵⁸ Ο Μαυροκορδάτος και ο πολιτικός πυρήνας που τον περιέβαλε, παρατηρούσαν ότι οι τοπικές παραδοσιακές κοινότητες του Μοριά έρχονταν σε ρήξη μαζί του φοβούμενοι να μην χάσουν την πολιτική και κοινωνική δύναμή τους, βλ. Γεώργιος Κ. Θεοδωρίδης, *Ο «κύκλος» του Αλέξανδρου Μαυροκορδάτου και η πολιτική στρατηγική του κατά τη διάρκεια της Επανάστασης του 1821*, στο *Η Ελληνική Επανάσταση του 1821*, ό.π., σ. 261-266. Για την στάση των ατόμων σχετικά με την συμμετοχή στην πολιτική, βλ. G. Balandier, *Πολιτική ανθρωπολογία*, εκδ. Αθ. Παπαζήση, Αθήνα 1971, σ. 237-241.

⁶⁵⁹ Μαζί με τον Υψηλάντη είχαν έρθει ο Γρ. Σάλας ως υπασπιστής του, ο Π. Αναγνωστόπουλος, ο Γ. Κοζάκης Τυπάλδος, ο καθώς και ο δάσκαλος του Γένους Νεόφυτος Βάμβας ως αρχικαγκελλάριος του γραφείου του. Υπό το Βάμβια ήρθαν οι Νικόλαος Χρυσόγελος, ο Ανδρόνικος Πάϊκος κ.ά., βλ. Απ. Βακαλόπουλος, *Ιστορία του Νέου Ελληνισμού*, ό.π., τ. Ε', σ. 620-621, Π. Π. Γερμανού, *Απομνημονεύματα*, ό.π., σ. 60-63, 85-91, Θ. Κολοκοτρώνη, *Διήγησις*, ό.π., σ. 74.

της ελπίδες για επέμβαση των Ρώσων (οικονομική, στρατιωτική, πολιτική). Αρκετοί, όμως, είδαν την παρουσία του με δυσπιστία, ιδιαίτερα στην προσπάθειά του να διευθύνει τον Αγώνα αποκλειστικά ως «*πληρεξούσιος στρατηγός*» της Πελοποννήσου και των άλλων περιοχών, όπως οι νήσοι Ύδρα, Σπέτσες, Ψαρά.⁶⁶⁰ Οι φόβοι των κοτζαμπάσηδων επιβεβαιώνονται, παρόλα αυτά με τη σύσταση της Πελοποννησιακής Γερουσίας κατοχύρωναν την εξουσία, αυτή την οποία δικαιωματικά τους ανήκε ως διάδοχοι της οθωμανικής διοίκησης. Η φιλοδοξία εκατέρωθεν να διευθύνουν τον Αγώνα αποκλειστικά, οδηγεί στην συγκρότηση πολιτικών συμμαχιών. Από την μία πλευρά οι τοπικοί άρχοντες του Μοριά και από την άλλη ο Δ. Υψηλάντης. Η θέση των ενόπλων στην συγκεκριμένη χρονική-πολιτική συγκυρία είναι θέση αμφισβήτησης της απόλυτης κυριαρχίας των κοτζαμπάσηδων, ιδιαίτερα από τη στιγμή που απαξιώνεται-εκμηδενίζεται η οθωμανική εξουσία, γι' αυτό και στρέφονται προς τον Υψηλάντη.⁶⁶¹ Έβλεπαν στο πρόσωπο του τον ηγέτη, εκείνον που θα τους οδηγούσε στην ελευθερία και την ανάδειξή τους σε στρατιωτικούς ηγέτες με αυτόνομη πολιτική παρουσία και δύναμη.⁶⁶² Θαυμαστής των ιδεών τους Γαλλικής Επανάστασης και του Γαλλικού Διαφωτισμού, στάθηκε αμέσως με το μέρος του ελληνικού λαού,⁶⁶³ Παρόλο που οι εξωτερική του εμφάνιση δεν έδινε την εντύπωση ενός ανδρειωμένου και κάποιοι προβληματίζονταν για τους ικανότητές του. Συγκεκριμένα, ένας ηλικιωμένος, όταν τον είδε στα Τρίκορφα του είπε: «*Σαν το κεφαλάκι σου θα τον κάμεις τους Μοριά*».⁶⁶⁴

⁶⁶⁰ Στις 12 Ιουνίου εξέδωσε την πρώτη προκήρυξη για ναυτολόγηση, συλλογή χρημάτων σχετικά με τη συντήρηση και ετοιμότητα του στόλου. Επίσης, απέβλεπε στην οργάνωση εφοριών στην Ύδρα, στις Σπέτσες και στα υπόλοιπα νησιά. Οι εφορίες θα λογοδοτούσαν στην Βουλή, ενώ επεδίωκε δημιουργία τακτικού στρατεύματος με εκπαιδευτή τον Ιωσήφ Βαλέστ, βλ. Αλέξανδρος Δεσποτόπουλος, *Η στάση του Σουλτάνου ύστερα από την έναρξη της Επαναστάσεως στην Ελλάδα: Νέοι άγριοι διωγμοί. Απαγχονισμός του Πατριαρχή, στο Ιστορία του Ελληνικού Έθνους, ό. π., τ. ΙΒ', σ. 138, Γ. Δημακόπουλος, Η διοικητική οργάνωσις κατά την Ελληνική Επανάσταση 1821-1827, ό.π., σ. 59-61.*

⁶⁶¹ Γ. Δημακόπουλος, *Η διοικητική οργάνωσις κατά την Ελληνική Επανάσταση 1821-1827, ό.π., σ. 50-51, Ν. Ροτζώκος, Έπανάσταση και Εμφύλιος, ό.π., σ. 25.*

⁶⁶² Νίκος Ροτζώκος, *Παραστάσεις του ηγεμόνα-Κηδεμόνα: Το πολιτικό εγχείρημα του Υψηλάντη, Δοκιμές, τεύχος 3, Άνοιξη 1995, σ. 79-105.*

⁶⁶³ Παρόλα αυτά, ο Θ. Κολοκοτρώνης δεν πήρε ποτέ ανοιχτά το μέρος τους Υψηλάντη, αλλά και ούτε των κοτζαμπάσηδων. Προσπάθησε να διατηρήσει μια ισορροπία στις μεταξύ τους σχέσεις και να γίνει ρυθμιστής των καταστάσεων. Για αυτό και στις 27 Ιουνίου υπογράφει έγγραφο των προκρίτων προς την Ύδρα, με το οποίο παραπονούνταν για την αυταρχική τάση του Υψηλάντη. Γεγονός είναι πάντως ότι οι κλέφτες που ακολουθούσαν τον Υψηλάντη ήταν εκείνοι που είχαν γαλουχηθεί με τις ιδέες της Γαλλικής Επανάστασης και του Διαφωτισμού, βλ. Απ. Βακαλόπουλος, *Ιστορία του Νέου Ελληνισμού, ό.π., τ. Ε', σ. 626-627.*

⁶⁶⁴ Κ. Δεληγιάννης, *Απομνημονεύματα, ό. π., τ. Α', σ. 338.* Βέβαια η επιβλητική μορφή του Υψηλάντη με την στρατιωτική του στολή καλλιέργησε το αίσθημα του δέους και του σεβασμού προς το

Στις 19 Ιουνίου αποβιβάστηκε στο Άστρος, όπου τον υποδέχτηκαν με αρκετή μεγαλοπρέπεια πλήθος προκρίτων και οπλαρχηγών, ενώ μεγάλος ήταν ο ενθουσιασμός του λαού.⁶⁶⁵ Δύο ημέρες αργότερα μεταβαίνει στα Βέρβαινα, όπου συνάντησε τους κοτζαμπάσηδες και τους κλεφτοκαπεταναίους για τα θέματα της διοίκησης και της στρατιωτικής οργάνωσης του πολέμου. Τα πρώτα άτομα που τον καλωσόρισαν ήταν οι κοτζαμπάσηδες και οι αρχιερείς στο κατάλυμα του Πετρόμπεη. Ο Δεληγιάννης, αναφέρει ότι τον υποδέχτηκαν όπως τους ομοίους του, με τιμές και δώρα. Από την πλευρά του, εκείνος τους αντιμετώπισε «ὡς ἡγεμόν Φαναριώτης, κινῶν μόνον τὴν κεφαλὴν, χωρὶς νὰ ἀσηκωθῇ ὄρθιος, ἢ νὰ κινηθῇ».⁶⁶⁶ Απεναντίας, χαιρέτησε εγκάρδια τον Παπαφλέσσα, τον Αναγνωσταρά και τον Κολοκοτρώνη, δημιουργώντας υπόνοιες για τη στάση που θα κρατούσε στο μέλλον προς τους κοτζαμπάσηδες.⁶⁶⁷ Συγκεκριμένα, φτάνοντας στα Βέρβαινα ο Υψηλάντης ζήτησε φρουρά από τον Θ. Κολοκοτρώνη· η ανταπόκριση του παλαιού κλέφτη ήταν άμεση, δίνοντάς του 100 στρατιώτες από το Αγιοπετρίτικο σώμα.⁶⁶⁸ Στο σημείο αυτό θα πρέπει να επισημανθεί ότι η οικειότητα του Υψηλάντη προς τον Κολοκοτρώνη οφειλόταν στην γνωριμία τους μέσω της Φιλικής Εταιρείας, τον οποίο έβλεπε για πρώτη φορά, αλλά αισθανόταν ασφάλεια και οικειότητα διότι έβρισκε συμπαραστάτες μόνο ανάμεσα σε στρατιωτικούς, ως στρατιωτικός και εκείνος.⁶⁶⁹

Η επαφή των κοτζαμπάσηδων με τον Υψηλάντη δημιούργησε αρνητικά συναισθήματα και υποψίες για πολιτική και στρατιωτική κυριαρχία του πρίγκιπα, έχοντας στο πλευρό του τους κλέφτες. Η αρχική ψυχρότητα μετατράπηκε σε ανοιχτή σύγκρουση, όταν, ο πρίγκιπας ζητά τη διάλυση της Γερουσίας των Καλτετζών και τη

πρόσωπό του, βλ. Ι. Φιλήμων, *Δοκίμιον Ιστορικόν περί της ελληνικής επανάστασεως*, ό.π., τ. Γ', σσ. 391, 462.

⁶⁶⁵ Φ. Χρυσανθόπουλος, *Απομνημονεύματα*, ό.π., τ. Α', σ. 213-214, Θ. Κολοκοτρώνης, *Διήγησις*, ό.π., σ. 72-74, Ι. Φιλήμων, *Δοκίμιον*, ό.π., τ. Γ', σ. 396-397, Π. Πατρών Γερμανού, *Απομνημονεύματα*, ό.π., σ. 60-63, Σπ. Τρικούπης, *Ιστορία της Ελληνικής Επανάστασεως*, εκ του τυπογραφείου Ταυλόρου και Φραγκίσκου, Λονδίνο 1860, τ. Α', σ. 305-309.

⁶⁶⁶ Του χάρισαν ένα άλογο με όλη την υποσκευή, βλ. Κ. Δεληγιάννης, *Απομνημονεύματα*, ό.π., τ. Α', σ. 330-331.

⁶⁶⁷ Την εικόνα της άφιξης του Υψηλάντη τη δίνει και ο Δεληγιάννης, σύμφωνα με τον οποίο ο πρίγκιπας υποδέχθηκε τους κοτζαμπάσηδες και τους ιερείς με ψυχρότητα καθώς δεν σηκώθηκε από την καρέκλα του να τους χαιρετήσει, ενώ τον Κολοκοτρώνη, τον Αναγνωσταρά και τον Παπαφλέσσα τους προϋπάντησε και τους αγκάλιασε με θέρμη, βλ. Κ. Δεληγιάννης, *Απομνημονεύματα*, ό.π., τ. Α', σ. 330-332. Ο Raybaud, υποστηρίζει ότι η στάση του αυτή οφειλόταν στην μειωμένη εκτίμηση που είχε για τον εαυτό του, σχετικά με την εξωτερική του εμφάνιση, καθώς ήταν ισχνός, κοντός, καχεκτικός και φαλακρός, ενώ η ένρινη φωνή του, τον έκανε να μην μιλά πολύ σε άτομα που δεν γνώριζε. Αντλείται από τον Απ. Βακαλόπουλο, *Ιστορία του Νέου Ελληνισμού*, ό.π., τ. Ε', σ. 618.

⁶⁶⁸ Α. Κοντάκη, *Απομνημονεύματα*, ό.π., σ. 39.

⁶⁶⁹ Συμπάθεια του Δημήτριου Υψηλάντη ήταν και ο Κολιόπουλος, πέρα από τον Κολοκοτρώνη, βλ. Φ. Χρυσανθόπουλος, *Απομνημονεύματα*, ό.π., τ. Α', σ. 212-214.

συγκρότηση *Γενικού Οργανισμού της Πελοποννήσου*.⁶⁷⁰ Ακόμη, με έγγραφο ζητά να του δοθεί η πληρεξουσιότητα της Πελοποννήσου προκειμένου να εφαρμοστούν τα σχέδια της Φιλικής Εταιρείας, αμφισβητώντας έτσι την πολιτική εξουσία των τοπικών αρχόντων και θέτοντας το ζήτημα επαναπροσδιορισμού των πολιτικών και ιεραρχικών πραγμάτων.⁶⁷¹ Συγχρόνως, οι υποψίες του Δεληγιάννη για το σχεδιασμό μιας αντίστοιχης Δακικής Ηγεμονίας στην Ελλάδα ενέτειναν τις προσωπικές διαφωνίες.⁶⁷² Τα παραπάνω, ανάγκασαν την τοπική ιεραρχία να μην δεχτεί τις απαιτήσεις του Υψηλάντη και να θέσουν νέες προτάσεις (τροπολογίες) σχετικά με τη διοίκηση, δίνοντας του μειωμένες αρμοδιότητες. Οι διαπραγματεύσεις αυτές οδήγησαν σε αποχώρηση του πρίγκιπα από τα Βέρβαινα στις 27 Ιουνίου.⁶⁷³

Ο απλός λαός, δηλαδή οι κτηνοτρόφοι, οι αγρότες πριν την Επανάσταση ζούσαν κάτω από τη δεσποτεία της θεοκρατούμενης Οθωμανικής Αυτοκρατορίας καθώς και την τρομοκρατία της Ορθόδοξης Εκκλησίας. Η Επανάσταση δημιούργησε την λαχτάρα για ελευθερία και την ρήξη με το παραδοσιακό σύστημα. Ο λαός όλα αυτά τα βρήκε στο πρόσωπο του Υψηλάντη⁶⁷⁴: *«καί από τόν μικρόν λαόν, οἷτινες τόν ἀγάπησαν καί τόν ἐσεβάστηκαν ὡς ἄνδρα κοινωφελῆ καί ἐνάρετον, καί τόν θεώρησαν ὡς φραγμόν εἰς τήν μεταξύ των ἀντιζηλίαν περί τοῦ ποῖος νά γείνη πρῶτος τῶν ἄλλων»*⁶⁷⁵ [...] *ἔδιδεν ἐλευθερίαν εἰς τους λαούς νά ἔχωσι ψῆφον και χωρίς τῆς ψήφου*

⁶⁷⁰ Γ. Δημακόπουλος, *Η διοικητική οργάνωσις κατά την Ελληνική Επανάσταση 1821-1827*, ό.π., σ. 50-52.

⁶⁷¹ Η επιρροή της Εταιρείας στο Μοριά, είχε περιοριστεί από την έναρξη της επανάστασης και τη δημιουργία των τοπικών εφορειών, αλλά συνέχιζε να διατηρεί τις ιδέες της καθώς πολλοί από τους Αγωνιστές ήταν μέλη της Ανώτατης Αρχής. Παρόλα αυτά η ίδρυση της Πελοποννησιακής Γερουσίας αποδυνάμωσε τη Φ.Ε. Συγκεκριμένα, η Γερουσία, στις 30 Μαΐου, υπογράφει την πρώτη της εγκύκλιο, βάση της οποίας διευρύνεται κατά πολύ η δικαιοδοσία των εφόρων, δίνοντας για ακόμη μια φορά τη δύναμη στα χέρια των προκρίτων και ενισχύοντας έτσι το κύρος τους, βλ. Ν. Ροτζώκος, *Πολιτικές και κοινωνικοπολιτικές συγκρούσεις στο εικοσιένα*, ό.π., σ. 254-255, Απ. Βακαλόπουλος, *Ιστορία του Νέου Ελληνισμού*, ό.π., τ. Ε', σ. 616, Αμβρόσιος Φραντζής, *Επιτομή*, ό.π., τ. Β', σ. 253-255.

⁶⁷² Η Φιλική Εταιρεία δεν αποσκοπούσε στην ίδρυση «Βαλκανικής Ομοσπονδίας» ή αντίστοιχης ηγεμονίας, στόχος ήταν η ίδρυση ελεύθερης ελληνικής πολιτείας. Ο Αλέξανδρος Υψηλάντης καλούσε όλους τους χριστιανούς να ξεγερθούν ενάντια στην Οθωμανική Αυτοκρατορία.

⁶⁷³ Γ. Δημακόπουλος, *Η διοικητική οργάνωσις κατά την Ελληνική Επανάσταση 1821-1827*, ό.π., σ. 52-54.

⁶⁷⁴ Π. Πιζάνιας, *Από ραγιάς Έλληνας πολίτης*, ό.π., σ. 25.

⁶⁷⁵ Από την αρχή του Αγώνα, με τη δημιουργία των τοπικών εφοριών σ' όλη την Πελοπόννησο, παρατηρήθηκε ένας έντονος ανταγωνισμός μεταξύ των προκρίτων για το ποιος θα έχει την εξουσία της κάθε περιοχής. Στην ουσία, οι κοτζαμπάσηδες, ποτέ δεν σταμάτησαν να αντιμάχονται μεταξύ τους για την εξουσία, ούτε προεπαναστατικά, ούτε επαναστατικά. Ταυτόχρονα η ανάδειξη των κλεφτών σε ηγετικές προσωπικότητες μετά τις πρώτες νίκες της Επανάστασης, τους οδήγησε να πάρουν πιο ουσιαστικά μέτρα. Έτσι, κατέληξαν στη δημιουργία μιας ενιαίας κυβέρνησης. Η απόφαση αυτή πάρθηκε στις 26 Μαΐου / 7 Ιουνίου 1821, στη μονή των Καλτετζών. Η «κυβέρνηση» αυτή ονομάστηκε *Πελοποννησιακή Γερουσία*, βλ. Τ. Βουρνά, *Ιστορία της νεώτερης και σύγχρονης Ελλάδας*, ό.π., τ. Α', σ. 99-100.

των νά μή ἔρχονται ἀντιπρόσωποι αὐτόχειροτόνητοι, καί ὡς ἐκ τούτου καί ἀνίκαντοι, εἰς τάς συνελεύσεις καί εἰς τά πολιτικά καί διοικητικά πράγματα [...] Ἀλλά ταῦτα δέν ἤρσαν εἰς τους κοτζαμπάσιδες, διότι οὕτω πως ὁ λαός ἐφωτίζετο».⁶⁷⁶ Ἔτσι, λοιπόν, η ἀναχώρησή του ἀπό τα Βέρβαινα, ξεσήκωσε ὄχι μόνο τους κλεφτοκαπεταναίους, ἀλλά και τον ἀπλό λαό: «τό πλῆθος ἐφρόνει ἀποκλειστικῶς ὑπέρ τοῦ Ὑψηλάντου, τήν δ' ἀναχώρησίν αὐτοῦ ἐθεώρησεν ὡς τό ἔσχατον τῆς πατρίδος δυστύχημα, ὡς ἀποτυχίαν τῆς ἐπαναστάσεως». Να σημειωθεί ὅτι τον ἐβλεπαν ὡς μεσσία, για τη σωτηρία των δυστυχησμένων και καταπιεσμένων χριστιανών.⁶⁷⁷

Οι κλεφτοκαπεταναίοι, ἀπό την μεριά τους, ἐνίωθαν δίπλα στον Ὑψηλάντη περισσότερη ἀσφάλεια, γι' αὐτό τον ἀκολούθησαν και η στάση τους αὐτή θα μπορούσε να θεωρηθεῖ ὡς μια μορφή ἀντίδρασης για τα δεινά του 1806: «οὗτοι ἦσαν συνειθισμένοι νά ἄρχουν τους ἐκυρίευσε πολὺς φόβος ἀπό τόν Ὑψηλάντη, διότι αὐτός ἐπεριστοιχίθη ἀπό τό σύστημα τῶν κλεφτοκαπεταναίων».⁶⁷⁸ Ἐπομένως, η ἐχθρική στάση των κοτζαμπάσηδων, δέν οφειλόταν μόνο στις ἀπαιτήσεις του Ὑψηλάντη και της υπεροπτικής στάση των ἀνθρώπων του περιβάλλοντός του, ἀλλά στο φόβο τους να μην παραμεριστοῦν ἀπό την πολιτική σκηνή του τόπου τους και ἀντικατασταθοῦν,⁶⁷⁹ κυρίως γιατί φοβόντουσαν την εὐνοια που ἐδειχναν οἱ παλαιοὶ ὑποτακτικοὶ τους στο Δημήτριο Ὑψηλάντη, ἕναν ξένο για την κοινωνία του Μοριά.

Η ἀποχώρηση του Ὑψηλάντη ἀπό τα Βέρβαινα, ὅπως ἀναφέρθηκε προκάλεσε ἀντιδράσεις τόσο στο λαό ὅσο και στους ἐνόπλους. Η βίαιη ἀντίδραση των ἐνόπλων δίνεται ἀπό τον Δεληγιάννη ὡς πρόθεση για τη δολοφονία τους.⁶⁸⁰ Συγκεκριμένα, καλοῦσαν το λαό να βοηθήσει τον Ὑψηλάντη, ὥστε να διώξει τους Οθωμανούς ἀπό την Ελλάδα, ἀλλά και τους κοτζαμπάσηδες, καθὼς ἦταν «ἀπανθρωπότεροι τους αὐτῶν τῶν τυράννων. Πίστευαν, ὅτι δέν ἤθελαν τον πρίγκιπα και ἐπομένως την ἐλευθερία: «Ἀλλά προτοῦ νά φύγῃ ὁ Ὑψηλάντης διά τό Λεοντάρι ἀνεφάνη ὀχλογωγία

⁶⁷⁶ Η στάση αὐτή των κοτζαμπάσηδων δυσἀρέστησε τον Δ. Ὑψηλάντη, με ἀποτέλεσμα να ἐπιθυμεῖ να ἀποχωρήσει ἀπό τα Βέρβαινα και να καταφύγει στην Καλαμάτα, βλ. Φ. Χρυσανθόπουλος, *Απομνημονεύματα*, ὁ.π., τ. Α', σ. 214 - 215.

⁶⁷⁷ Ἀντλείται ἀπό τον Γ. Βλαχογιάννη, *Οἱ κλέφτες του Μοριά*, ὁ.π., σ. 213-214. Ο ἴδιος ἀποκαλεῖ τον εαυτό του ἀφέντη και πατέρα των ἀδυνάτων. Θεωρεῖ ὅτι ἔχει κληθεῖ για να προστατεύσει τα δίκια των λαών ἀπό την ἀδικία των τυράννων και να ἀποκαταστήσει τη δικαιοσύνη και την προνοιακή τάξη, βλ. Ν. Ροτζώκος, *Παραστάσεις του ηγεμόνα-Κηδεμόνα*, ὁ.π., σ. 82.

⁶⁷⁸ Φ. Χρυσανθόπουλος, *Απομνημονεύματα*, ὁ.π., τ. Α', σ. 215.

⁶⁷⁹ Ἀντιδρούσαν με βάση τη δική τους ἀντίληψη περί ἠθικῆς. Για τις προτάσεις του Ὑψηλάντη σχετικά με την οργάνωση της τοπικῆς διοίκησης, βλ. Απ. Βακαλόπουλος, *Ἱστορία του Νέου Ἑλληνισμοῦ*, ὁ.π., τ. Ε', σ. 624-625

⁶⁸⁰ Τα άτομα που οργάνωσαν την δολοφονία ἦταν: Σωτηράκης, Παπαγιαννόπουλος, Ἀναγνωσταράς, Γρ. Δίκαιος με ἐπικεφαλὴ τον Σμυρναῖο Γεώργιο Σπηλιωτόπουλο, βλ. Στο ἴδιο, σ. 627.

διά νά σκοτώσουν τούς προύχοντα, οἱ ὅποιοι δέν ἠθέλησαν νά ἀφήσουν ἐλευθέραν τήν διοίκησιν, ὡς ἤθελεν ὁ Ὑψηλάντης· καί αὐτήν τήν ἐκίνησεν ὁ Σωτηράκης Ἰωάννου Παπαγιαννόπουλος ἀπό Βαλτετσινίκον τῆς Γόρτυνος· αὐτός μέ ἄλλους πολλούς τήν εἶχεν ὀργανίσει πρό ἡμερῶν».⁶⁸¹ Ἡ ἀπόπειρα δολοφονίας, με βάση τον Δεληγιάννη, δεν είχε κάποια στοιχειώδη οργάνωση, γι' αυτό αν δεν πετύχαιναν το σκοπό τους, δεν είχαν να χάσουν τίποτα, καθώς δεν είχαν ούτε πατρίδα, ούτε οικογένεια, ούτε ιδιοκτησίες.⁶⁸² Ἀκόμη, με βάση τον Κανέλλο, ο Θ. Κολοκοτρώνης στάλθηκε στους συγκεντρωμένους προκρίτους με σκοπό να τους παραπλανήσει, αλλά ὅλοι τους και ιδίως ο Κανέλλος τον στρίμωξαν γνωστοποιώντας του ὅτι γνώριζαν για τη συνομοσία και τον κατηγορήσαν ὡς υποκινητή της: τοῦ ἐκάρφωσαν δέκα πιστόλαις εἰς τό στῆθος.⁶⁸³ Τη διάλυση των εξεγερμένων την αποδίδει στον Κυριακούλη Μαυρομιχάλη και στους Μανιάτες.⁶⁸⁴

Ο Φωτάκος ἀπό την πλευρά του κάνει λόγο για προσπάθεια του Κολοκοτρώνη να κατευνάσει το πλήθος που είχε συγκεντρωθεῖ ἔξω ἀπό το κατάλυμα των προυχόντων, με παραδείγματα και λόγους και ὅτι ο Κ. Δεληγιάννης τον κρατούσε στο πλάι του ἀπό ἀγάπη και φιλοπατρία και ὄχι: «φοβούμενος μήπως γείνη θῦμα τῆς ὀχλαγωγίας, καί ὄχι, ὡς λέγεται, ὅτι τόν ὑπώπτευαν μὴν ἐνωθῇ μέ τόν ὄχλον».⁶⁸⁵ Ο Σπηλιάδης γράφει τα εξῆς για τη στάση των Ελλήνων ἀπέναντι στους κοτζαμπάσηδες: «ὅτι οἱ πλειότεροι τῶν ὀλιγαρχικῶν ἐτυράννουν τούς χριστιανούς πολύ ἀπανθρωπότερον ἢ οἱ Τοῦρκοι, ὅτι δέν θά ἀπομάθωσι ὅ,τι ἐξ ἀπαλῶν ὀνύχων ἔμαθον ἐν ᾧ μάλιστα ἐγήρασαν εἰς τάς ἔξεις των, καί ἐπομένως δέν ἀγαπᾶσι τήν ἰσονομίαν καί τήν ἐλευθερίαν[...]καί ἐνόμιζαν τό ἔγκλημα αὐτό ἀναγκαῖον διά τήν κοινήν σωτηρίαν».⁶⁸⁶

Ο Κολοκοτρώνης, καθώς βρισκόταν και ἐκεῖνος στο σπίτι του Μαυρομιχάλη, περιγράφει το γεγονός ὡς εξῆς: «ἦλθαν καί μᾶς πολιόρκησαν, εἰς τό κονάκι τοῦ Πετρόμπεη, ὅπου εἴμεθα ὅλοι συναγμένοι. Ἦκουσα τόν θόρυβον καί ἠθέλησα νά ἔβγω, ὁ Κανέλλος Δεληγιάννης μ' ἐμπόδιζε τούς εἶπα· «Ἀφήσετε νά ἔβγω, μήπως γένη ἀρχή

⁶⁸¹ Φ. Χρυσανθόπουλος, *Απομνημονεύματα*, ὁ.π., τ. Α', σ. 217.

⁶⁸² Κ. Δεληγιάννης, *Απομνημονεύματα*, ὁ.π., τ. Α', σ. 331-334.

⁶⁸³ Στο ἴδιο, σ. 334-340, 336-337.

⁶⁸⁴ Στο ἴδιο, σ. 336-337.

⁶⁸⁵ Φ. Χρυσανθόπουλος, *Απομνημονεύματα*, ὁ.π., τ. Α', σ. 217-218. Ο Αναγνώστης Κοντάκης, στα *Απομνημονεύματά* του μιλά για το δικό του εκστρατευτικό σώμα ὅτι ἐμπόδισε την συμπλοκή στα Βέρβαινα, βλ. Α. Κοντάκη, *Απομνημονεύματα*, ὁ.π., σ. 40-41.

⁶⁸⁶ Νικόλας Σπηλιάδης, *Απομνημονεύματα*, ὁ.π., τ. Α', σ. 211-212.

καί πέση κανένα τουφέκι καί τότε μᾶς σκοτώσουν ὅλους».⁶⁸⁷ Ο Κολοκοτρώνης, βγαίνει έξω από το κατάλυμα του Μαυρομιχάλη και παρακινεί το λαό, με παραδείγματα και νουθεσίες, να καταλαγιάσει το μίσος του εναντίον των κοτζαμπάσηδων⁶⁸⁸: «... Ἐβγήκα ἔξω...καί εὐθύς ἔτρεξαν καί μέ σήκωσαν εἰς τόν ἀέρα... Τούς ἐτράβηξα τίρο τουφέκι εἰς μιά βρύση ὅλους καί ἀνέβηκα πάνω εἰς μιά πέτρα γιά νά ἀκοῦν ὅλοι, καί τούς εἶπα· «διατί θέλομε τόν χαιμό μας μονάχοι μας; Ἡμεῖς ἐσηκώσαμε τά ἄρματα διά τούς Τούρκους καί ἔτσι ἀκουσθήκαμε εἰς τήν Εὐρώπη, ὅτι σηκωθήκαμεν οἱ Ἕλληνες διά τούς τυράννους, καί στέκεται ὅλη ἡ Εὐρώπη νά ἤδη τι πράγμα εἶναι τοῦτο. Οἱ Τοῦρκοι ὅλοι εἶναι ἀκόμη ἀπείραγοι εἰς τά κάστρα καί εἰς τές χώρες, καί ἡμεῖς εἰς τά βουνά, καί ἂν σκοτώσωμεν τούς προεστούς θά εἶποῦν οἱ βασιλεῖς, ὅτι τοῦτοι δέν ἐσηκώθηκαν διά τήν ἐλευθερίαν, ἀλλά διά νά σκοτωθοῦν συνατοῖ τους, καί εἶναι κακοί ἄνθρωποι, Καρβονάροι, καί τότε εἴμποροῦν οἱ βασιλεῖς νά βοηθήσουν τόν Τοῦρκο καί νά λάβωμεν ζυγόν βαρύτερον ἀπό ἐκεῖνον ὁπού εἴχαμε. Γράφομε καί ἔρχεται ὀπίσω ὁ Ὑψηλάντης καί μὴν ἐπῆρε ὁ νοῦς σας ἀέρα». «Τότε τούς ἠσύχασα».⁶⁸⁹ Τὴν κίνησή του αὐτή, τὴν επιβεβαιώνουν, ὁ Γενναῖος Κολοκοτρώνης (ἦταν παρών στὴ σκηνή) καὶ ὁ Φιλῆμων. Τέλος, σύμφωνα με τὸν Σπηλιάδη καὶ τὸν Γενναῖο, υπῆρξε παρέμβαση τῶν Μανιατῶν, ὅχι ὅμως ὅπως τὸ παρουσιάζει ὁ Δεληγιάννης στα Απομνημονεύματά του: «λίγοι Μανιάτες καί μερικοὶ πρόκριτοι ἔπιασαν τίς πόρτες, ἀλλὰ δέν ἤθελε δυνηθοῦν νά ἐμποδίσουν τὴν ὁρμὴν τοῦ λαοῦ».⁶⁹⁰

Ἡ ἀπόπειρα δολοφονίας τῶν κοτζαμπάσηδων στα Βέρβαινα, εἶναι γιὰ τὸν Δεληγιάννη τραγὴ ἀπόδειξη ὅτι οἱ *τυχοδιώκται φηγάδες καί ἐξόριστοι*, ὑπὸ τὸ ὄνομα τοῦ Δημήτριου Ὑψηλάντη θὰ αντικαθιστούσαν τοὺς μπέηδες καὶ τοὺς ἀγάδες. Εκείνο ποὺ ἐξόργιζε περισσότερο τὸν Δεληγιάννη ἦταν ὅτι ἐστρεφάν τὸ λαὸ ἐναντίον τους, ἐνῶ γιὰ τὸν Φωτάκο ἦταν μιὰ στιγμὴ ἀντίδρασης ἀπέναντι στὴν καταπιεστικὴ πολιτικὴ ποὺ ἀκολουθοῦσαν στα χρόνια τῆς οθωμανικῆς κατάκτησης. Τὶς ἐπόμενες μέρες οἱ κοτζαμπάσηδες καὶ οἱ ἀρχιερεῖς μεταβαίνουν στο χωριὸ Ζαράκοβα καὶ ἀπὸ ἐκεῖ παρακαλοῦν τὸν Δ. Ὑψηλάντη νὰ ἐπιστρέψει, ὥστε νὰ ἐπιτευχθεῖ συμβιβασμός.⁶⁹¹ Ἐτσι, τὰ γεγονότα ποὺ ἀκολουθοῦν εἶναι ραγδαία. Συγκεκριμένα, ὁ Παλαιὸν Πατρὸν Γερμανὸς καὶ οἱ κοτζαμπάσηδες τρομοκρατημένοι ἀπὸ τὴν ἀντίδραση τοῦ ἐπαναστατημένου λαοῦ, ἀποφασίζουν νὰ παρακαλέσουν τὸν

⁶⁸⁷ Θ. Κολοκοτρώνη, *Διήγησις*, ὁ.π., σ. 75-76.

⁶⁸⁸ Φ. Χρυσανθόπουλος, *Απομνημονεύματα*, ὁ.π., τ. Α', σ. 217-218.

⁶⁸⁹ Θ. Κολοκοτρώνη, *Διήγησις*, ὁ.π., σ. 76-77.

⁶⁹⁰ Ν. Σπηλιάδης, *Απομνημονεύματα*, ὁ.π., τ. Α', σ. 213.

⁶⁹¹ Ι. Φιλῆμων, *Δοκίμιον*, ὁ.π., τ. Δ', σ. 93-94.

Υψηλάντη να επιστρέψει παραχωρώντας του προνόμια στην διοίκηση και στο στράτευμα. Ενώ, ο Αναγνωσταράς και ο Γρηγόριος Δίκαιος τον προλαβαίνουν στο Λεοντάρι και με γράμμα από τους αρχηγούς τους πολιορκίας της Τρίπολης, τον αναγνωρίζουν αρχιστράτηγο,⁶⁹² ενώ συγχρόνως τον βεβαίωναν ότι αν δεν επιστρέψει, τα στρατεύματα θα διαλυθούν και εκείνος θα έχει την ευθύνη για την αποδιοργάνωση των επιχειρήσεων. Έτσι, μεταφέρθηκε στο στρατόπεδο των Τρικόρφων. Με την επιστροφή του εμπύχωσε τους στρατιώτες και κέρδισε ακόμη περισσότερο την εμπιστοσύνη του λαού. Σύντομα όμως, η εμπιστοσύνη αυτή μετατράπηκε σε απογοήτευση, γιατί ο Υψηλάντης δεν εκμεταλλεύτηκε τη διπλωματική του νίκη κατά των κοτζαμπάσηδων, με αποτέλεσμα εκείνοι από την πλευρά τους να οργανώνουν μηχανορραφίες και να ξεκινήσουν συνεννοήσεις με τους Φαναριώτες.⁶⁹³

Επίσης, θα πρέπει να παρατηρηθεί ότι οι σχέσεις του Κολοκοτρώνη με τον Δεληγιάννη, αρχίζουν να μεταβάλλονται και από σχέσεις μιας υποτιθέμενης, συνεργασίας να μετατρέπονται σε σχέσεις εμφύλιας διαμάχης. Η διαφορά μεταξύ των δυο αυτών ανδρών εντείνεται στα τέλη Αυγούστου, στο χωριό Ζαράκοβα. Οι μηχανορραφίες από μέρους των κοτζαμπάσηδων, για τη δυσφήμιση του Υψηλάντη⁶⁹⁴ στα πρόσωπα των αρχηγών των ατάκτων, επεδίωκε να προκαλέσει φόβο και ανησυχία καθώς δημιουργήθηκαν υπόνοιες ότι *δήθεν* θα καταργούσε τα άτακτα σώματα και θα δημιουργούσε τακτικό στρατό και έτσι με αυτόν τον τρόπο θα έχαναν τα σώματά τους και την εξουσία τους: *«Η δυστυχίας τῆς Ἑλλάδος ὑπῆρξε, διότι τους εὐρέθη ἔξοχον πνεῦμα εἰς τόν Ὑψηλάντην διὰ νά καταστρέψῃ τους κοτζαμπάσηδες, ἀλλ' ἔχων ἀγαθοῦ ἀνθρώπου σπλάγνα τόν πατριωτισμόν, ἀφῆκεν αὐτοὺς νά ἀντιπράττωσιν εἰς τὰ καλά τῆς πατρίδος»*.⁶⁹⁵

Ο Υψηλάντης έχοντας εγκατασταθεί στο στρατόπεδο των Τρικόρφων και η Πελοποννησιακή Γερουσία στη Ζαράκοβα, ξεκινούν τους διπλωματικές ενέργειες για να παρθεί μια οριστική λύση σχετικά με τη μορφή διοίκησης του τόπου. Οι διπλωματικές αυτές ενέργειες προκαλούν ακόμα μεγαλύτερη ένταση ανάμεσα στους κλέφτες και στους κοτζαμπάσηδες, η οποία κατέληξε σε άλλη μια εξέγερση των

⁶⁹² Απ. Βακαλόπουλος, *Ιστορία του Νέου Ελληνισμού*, ό.π., τ. Ε', σ. 629-630.

⁶⁹³ Γ. Δημακόπουλος, *Η διοικητική οργάνωσις κατά την Ελληνική Επανάσταση 1821-1827*, ό.π., σ. 54-55.

⁶⁹⁴ Επίσης δυσφήμιση του ονόματος του Υψηλάντη στους κλέφτες και το λαό, γινόταν από το Θ. Νέγγρη, ο οποίος διέδιδε ότι η επανάσταση του αδελφού του Αλεξάνδρου έσβησε στη Βλαχία. Οι μηχανορραφίες εναντίον του Υψηλάντη συνεχίζονταν και μέχρι την άλωση της Τρίπολης, από τον Μαυροκορδάτο και τους κοτζαμπάσηδες, βλ. Φ. Χρυσανθόπουλος, *Απομνημονεύματα*, ό.π., τ. Α', σ. 231-232.

⁶⁹⁵ Στο ίδιο, σ. 216.

ενόπλων. Ενδεικτικό παράδειγμα της πολιτικής κατάστασης που επικρατούσε ήταν ο Π. Π. Γερμανός, ο οποίος γονατιστός και κλαίγοντας τον παρακαλούσε να υπογράψει τον νέο οργανισμό, αλλά τη στιγμή της υπογραφής μπήκαν με ορμή στη σκηνή ο Αναγνωσταράς και ο Αναγνωστόπουλος, φωνάζοντας: *«Μήν υπογράφεις, πρίγκιπα, αλλέως ὅλο τό στράτευμα εἶναι ἐναντίον σου»*.⁶⁹⁶ Ο Υψηλάντης δεν δέχεται ξανά τις προτάσεις των προκρίτων με συνέπεια να δημιουργηθούν αναταραχές. Ο Θ. Κολοκοτρώνης αναφέρει: *«Εκεῖνες ταῖς ὥραις ἐκάθοντο οἱ ἄρχοντές μας εἰς τήν Ζαράκωβα, δέν ενθυμοῦμαι τῶρα τί τοὺς ἐζήτησε ὁ Ὑψηλάντης καί οἱ ἄρχοντες δέν τόν ἐδέχθησαν· τό στράτευμα σάν τό ἤκουσε αὐτό, ἀπεφάσισε νά ὑπάγῃ εἰς τήν Ζαράκωβα νά τοὺς σκοτώσῃ»*.⁶⁹⁷ Με βάση τον Κολοκοτρώνη, ο ίδιος κατευθύνθηκε προς τη Ζαράκωβα ώστε να διευθετηθεί η διαφωνία με τους προύχοντες και τον Υψηλάντη: *«Ἐσηκώθηκα λοιπόν τό μεσημέρι καί ἐπῆγα εἰς τήν Ζαράκωβα ἡῶρηκα τοὺς Ἄρχοντες τοὺς εἶπα: « Τί κάνετε; κάμετε ὃ τι κάμετε, υπογράψατε ὃ τι σᾶς ζητεῖ ὁ Ὑψηλάντης διά νά τελειώσῃ καί αὐτός ὁ βρασμός»· καί ἔτσι τελείωσε καί αὐτό»*.⁶⁹⁸ Και στην περίπτωση αυτή πάλι ο Κολοκοτρώνης επεμβαίνει και καταλαγιάζει τους εξεγερμένους.

Ο Κ. Δεληγιάννης, όπως στα Βέρβαινα, έτσι και στη Ζαράκωβα, κατηγορεί τον Κολοκοτρώνη, ως τον υποκινητή της εξέγερσης με σκοπό το θάνατό τους. Ο Παπατσώνης, αναφέρει ότι ο σκοπός της εξέγερσης ήταν για να ασκήσουν οι κλέφτες ψυχολογική βία πάνω τους κοτζαμπάσηδες.⁶⁹⁹ Η διαμάχη μεταξύ των αντιδραστικών στις ιδέες της Φιλικής Εταιρείας κοτζαμπάσηδων και των ριζοσπαστικών κλεφτών με τις επαναστατικές και πιο στρατιωτικές αντιλήψεις, θα οδηγήσει σε σοβαρές αντιπαραθέσεις, με αποτέλεσμα αυτές να διχάσουν το λαό του Μοριά. Οι πρώτοι γνώριζαν καλύτερα τον τρόπο να οργανώσουν διοικητικά την Πελοπόννησο, ενώ οι δεύτεροι πώς να οργανώσουν τις πολεμικές επιχειρήσεις, αλλά η επέμβαση της μιας κοινωνικής μερίδας στα θέματα της άλλης διόγκωνε την εμφύλια σύγκρουση. Η αντιδραστική μερίδα των κλεφτών, καταλαγιάζοταν από την παρέμβαση του Υψηλάντη και του Κολοκοτρώνη, με την αιτιολογία ότι και οι κοτζαμπάσηδες ήταν απαραίτητοι για τη συνέχιση του Αγώνα, καθώς εκείνοι διαχειρίζονταν τα τρόφιμα και τα πολεμοφόδια του στρατού.⁷⁰⁰

⁶⁹⁶ Αντλείται από τον Απ. Βακαλόπουλο, *Ιστορία του Νέου Ελληνισμού*, ό.π., τ. Ε', σ. 630.

⁶⁹⁷ Θ. Κολοκοτρώνης, *Διήγησις*, ό.π., σ. 74.

⁶⁹⁸ Στο ίδιο, σ. 75.

⁶⁹⁹ Απ. Βακαλόπουλο, *Ιστορία του Νέου Ελληνισμού*, ό.π., τ. Ε', σ. 630.

⁷⁰⁰ Φ. Χρυσανθόπουλος, *Απομνημονεύματα*, ό.π., τ. Α', σ. 232.

Και στη δεύτερη απόπειρα δολοφονίας, στο χωριό Ζαράκοβα, ο Κ. Δεληγιάννης κατηγορεί τον Κολοκοτρώνη ως υποκινητή της.⁷⁰¹ Κατά τον Δεληγιάννη, απόδειξη ότι συνωμοτούν εναντίον τους ήταν η δολοφονία του Καρατζά στην Πάτρα, από τους Κουμανιώτες⁷⁰² και τους Πετιμεζαίους, οι οποίοι ζήλεψαν τη δύναμη που αποκτούσε.⁷⁰³ Ο Κ. Δεληγιάννης σημειώνει ότι οι κλέφτες μετά την αποτυχία τους να δοθεί η πληρεξουσιότητα στο Υψηλάντη εφάρμοσαν το παλαιό κλέφτικο σύστημα σπέρνοντας τη διχόνοια, την αναρχία, την απείθεια και την ασυδοσία στα ελληνικά στρατεύματα και ότι βασική αιτία της αποστροφής του λαού προς τους κοτζαμπάσηδες ήταν αυτοί.⁷⁰⁴

Έτσι, ο Δεληγιάννης βλέπει συνομωσίες, οι οποίες θέτουν σε κίνδυνο την ελευθερία των χριστιανών, ενώ για τον Φωτάκο οι συνομωσίες και οι μηχανορραφίες γίνονται από τη μεριά των κοτζαμπάσηδων, είτε με τη βοήθεια των Φαναριωτών (του Μαυροκορδάτου και του Νέγρη), είτε με τη δημιουργία ενιαίου μετώπου εναντίον των κλεφτών και του Υψηλάντη.⁷⁰⁵ Απόδειξη των προσπαθειών τους είναι ότι κατάφεραν να φέρουν στα μέτρα τους το τελικό έγγραφο για τον Οργανισμό της Πελοποννήσου και στην ουσία να απομακρύνουν τον Δ. Υψηλάντη και τη Φιλική Εταιρεία από την εξουσία.⁷⁰⁶ Οι προσπάθειες αυτές των κοτζαμπάσηδων προκαλούν την αγανάκτηση του Φωτάκου, καθώς όπως αναφέρει, ενδιαφέρονταν μόνο για τα οφέλη της πολιτικής εξουσίας. Εξαιτίας αυτού, παρουσιάζει τους κλεφτοκαπεταναίους και τους Φιλικούς να δίνουν μεγάλο αγώνα, ώστε να αποτραπεί οποιαδήποτε συμφωνία του Δ. Υψηλάντη με τους κοτζαμπάσηδες.⁷⁰⁷ Ομολογουμένως, οι συγκρούσεις αυτές οδηγούσαν σε στασιμότητα τον Αγώνα και

⁷⁰¹ Κ. Δεληγιάννης, *Απομνημονεύματα*, ό.π., τ. Α, σ. 359-363.

⁷⁰² Ο Σταμάτης Κουμανιώτης δολοφόνησε τον Καρατζά, ο οποίος στη συνέχεια δολοφονήθηκε από συγγενή του, βλ. Στο ίδιο, σ. 367.

⁷⁰³ Την άποψη αυτή δεν την δέχεται ο Τάσος Βουρνάς, βλ. Τ. Βουρνά, *Ιστορία της νεώτερης και σύγχρονης Ελλάδας*, ό.π., τ. Α', σ. 79

⁷⁰⁴ Κ. Δεληγιάννης, *Απομνημονεύματα*, ό.π., τ. Α', σ. 358-363.

⁷⁰⁵ Ο Φωτάκος περιγράφει με γλαφυρό τρόπο την άφιξη του Μαυροκορδάτου στην Ελλάδα, καθώς επίσης και τις μηχανορραφίες και τις ραδιουργίες που προκαλούσε με τη βοήθεια των κοτζαμπάσηδων της Αχαΐας. Στόχος τους ήταν η δυσφήμιση του Υψηλάντη, βλ. Φ. Χρυσανθόπουλος, *Απομνημονεύματα*, ό.π., τ. Α', σ. 230-231.

⁷⁰⁶ Ορισμένοι πρόκριτοι βρίσκονταν στα Τρίκορφα με σκοπό να παρακολουθούν τον Δ. Υψηλάντη, αλλά και να περιορίσουν την επίδρασή του στα στρατεύματα, βλ. Κ. Δεληγιάννης, *Απομνημονεύματα*, ό.π., τ. Α', σ. 340-342, Γ. Δημακόπουλος, *Η διοικητική οργάνωσις κατά την Ελληνική Επανάσταση 1821-1827*, ό.π., σ. 55-56.

⁷⁰⁷ Φ. Χρυσανθόπουλος, *Απομνημονεύματα*, ό.π., τ. Α', σ. 213-220, 225-234, Ν. Ροτζώκος, *Επανάσταση και Εμφύλιος*, ό.π., σ. 27-32.

πολλοί ήταν εκείνοι που διέβλεπαν την έκρηξη εμφυλίου πολέμου.⁷⁰⁸ Η σύγκρουση μεταξύ των δυο αυτών οργανωμένων κοινωνικών συνόλων, θα μπορούσε να χαρακτηριστεί αναμενόμενη. Εντούτοις, η νίκη στα πολιτικά πράγματα των κοτζαμπάσηδων κατάφερε για μία ακόμη φορά να περιορίσει τη δύναμη των Φιλικών. Στα *Απομνημονεύματα* του Φωτάκου δίνεται η εικόνα ότι οι διπλωματικές ικανότητες των Φαναριωτών, προσπαθούν να υπονομεύσουν και να εκμηδενίσουν τον Υψηλάντη, η δράση του οποίου δεν περιοριζόταν μονάχα στο Μοριά, αλλά και σε άλλες επαναστατημένες περιοχές της Ελλάδας.⁷⁰⁹ Ακόμη, η διαλλακτικότητα του πρίγκιπα ήταν αυτή που συνέβαλε στην πολιτική νίκη προκρίτων και Φαναριωτών και έτσι να ισχυροποιήσουν τη θέση τους. Όπως θα δούμε παρακάτω καταφέρνουν να διατηρήσουν την Γερουσία της Πελοποννήσου, ενώ παράλληλα αποκτούσαν την δυνατότητα να δημιουργήσουν εφορείες σε κάθε επαρχία του Μοριά, αποτελούμενες από προκρίτους.⁷¹⁰

Γενικότερα, ο Κολοκοτρώνης δεν συμφωνούσε με την πολιτική που ήθελαν να εφαρμόσουν οι κοτζαμπάσηδες στο Μοριά. Η στάση του, παρόλο που δεν παρουσιάζεται στα *Απομνημονεύματά* του και με δεξιοτεχνικό τρόπο αποσιωπά τις διαφωνίες του με τους τοπικούς άρχοντες του Μοριά,⁷¹¹ ήταν αρνητική για την σύμπραξη των κοτζαμπάσηδων, διότι δεν επιθυμούσε μια Γερουσία αντίστοιχη της Ιερής Συμμαχίας. Αντιθέτως, επιθυμούσε τη δημιουργία μιας στρατιωτικής

⁷⁰⁸ Ένας από αυτούς ήταν ο Baleste, πρώτος διοικητής του πρώτου ελληνικού τακτικού στρατού και αξιωματικός του Ναπολέοντα έγραφε: «έχω τη γνώμη, ότι όλες οι προσπάθειές μας και όλη η καλή θέληση του αγαπητού πρίγκιπα Υψηλάντη θα προσκρούσουν στις δυσκολίες που προβάλλουν ή που δημιουργούν οι προεστοί της χώρας. Δεν είναι μακριά ο καιρός όπου σ' αυτή τη χώρα θα συμβούν σκληρές αναρχίες σαν εκείνες του 1793, και τολμώ να ειπώ ότι αυτός είναι ο πιο μεγάλος κίνδυνος, που έχομε να χτυπήσωμε». Αντλείται από τον Απ. Βακαλόπουλο, *Ιστορία του Νέου Ελληνισμού*, ό.π., τ. Ε', σ. 632.

⁷⁰⁹ Οι Φαναριώτες, οι οποίοι αποτελούσαν τη συμβιβαστική μερίδα των Ελλήνων, ναι μεν ήθελαν την επανάσταση, ώστε ν' απαλλαγούν από την κυριαρχία των Τούρκων, δεν ήθελαν όμως τη συμμετοχή του λαού (των μαζών) καθώς τον έβλεπαν ως δύναμη ριζικής και εκρηκτικής αλλαγής. Εκτός από τους κοτζαμπάσηδες οι Φαναριώτες έρχονται σε επαφή και με τους Άγγλους, βλ. Τ. Βουρνάς, *Ιστορία της νεώτερης και σύγχρονης Ελλάδας*, ό.π., τ. Α', σ. 66, Φ. Χρυσανθόπουλος, *Απομνημονεύματα*, ό.π., τ. Α', σ. 225-231.

⁷¹⁰ Γ. Δημακόπουλος, *Η διοικητική οργάνωσις κατά την Ελληνική Επανάσταση 1821-1827*, ό.π., σ. 55-59.

⁷¹¹ Στα *Απομνημονεύματα* του δεν καταλογίζονται ευθύνες, διότι δεν επιθυμούσε την ανοιχτή ρήξη με άλλα πρόσωπα της Επανάστασης και όπως αναφέρει ο Τάσος Γριτσόπουλος ήταν περισσότερο μια συμφιλιοτική επιστολή, απευθυνόμενη προς άσπονδο φίλο καθώς τα *Απομνημονεύματά* του δεν χαρακτηρίζονται από την αρετή της λεπτομέρειας, αλλά πυκνότητα, βλ. Θ. Κολοκοτρώνης, *Διήγησις*, ό.π., σ. 74, Τ. Γριτσόπουλος, *Κλεφτο-αρματολικά Πελοποννήσου και η επίθεσις κατά του Πρωτοσύγγελου*, ό.π., σ. 29 -

κυβέρνησης, ένα Γ (κ)οβέρνο Μιλιτάρε⁷¹², αντίστοιχη με αυτή των Ιόνιων Νήσων.⁷¹³ Η στρατιωτική κυβέρνηση από τον Θ. Κολοκοτρώνη σκοπό είχε την πειθαρχία του λαού και την αποφυγή της *σκληριάς* των προκρίτων, διότι τους θεωρούσε συνεχιστές της οθωμανικής διοίκησης. Από την πλευρά του Δεληγιάννη η αναφορά στους οπαδούς της Στρατιωτικής Κυβέρνησης γίνεται περισσότερο για να υπονομεύσει τους πολιτικούς του αντιπάλους και την μερίδα των οπλαρχηγών, οι οποίοι πρόσκεινται στον Δημήτριο Υψηλάντη,⁷¹⁴ ο οποίος ήταν, κατά μία έννοια, υποστηρικτής μιας Στρατιωτικής Κυβέρνησης με συγκεντρωτική εξουσία στο πρόσωπό του.⁷¹⁵ Ο Δεληγιάννης, παρουσιάζεται να εκπροσωπεί την μερίδα των προυχόντων υποστηρίζοντας μια δημοκρατική και αντιπροσωπευτική πολιτική λύση και όχι μια συγκεντρωτική πολιτική στα χέρια ενός ξένου ή στα χέρια των υποτακτικών τους. Έτσι, η επιθυμία του Κολοκοτρώνη για στρατιωτική κυβέρνηση, περιγράφεται με ειρωνεία και σαρκασμό.⁷¹⁶ Οι απόψεις του Κολοκοτρώνη απορρίφθηκαν, από τους κοτζαμπάσηδες, με αποτέλεσμα να μην υπογράψει το σχετικό έγγραφο της Γερουσίας.⁷¹⁷

Η πελοποννησιακή Γερουσία μπορεί να μην διαλύθηκε και ο Υψηλάντης να αναγνωρίστηκε ως *αρχηγέων* και όχι αρχιστράτηγος στην πολιορκία της Τρίπολης, οι βλέψεις, όμως, των προκρίτων ήταν μετά την άλωση της, η εκλογή νέας Βουλής ή Γερουσίας, βλέψεις που ενισχύθηκαν όταν έγιναν γνωστά τα πολεμικά γεγονότα στις Παραδουνάβιες Ηγεμονίες, εξασθενίζοντας έτσι τη θέση του Δ. Υψηλάντη. Η ιστορική συγκυρία επιβάλλει η ηγεσία της Επανάστασης να διανέμεται σε προύχοντες, αρχιερείς, πρώην κλέφτες και ετερόχθονες αριστοκράτες, δεδομένου ότι η ανάγκη για ηγέτες είναι οξεία σε ένα λαό όπου συντελούνται σύνθετες και δύσκολες κοινωνικές αλλαγές και εξαφανίζονται οι συνηθισμένοι τρόποι ζωής.⁷¹⁸ Μετά την εδραίωση του πολέμου και την απουσία της οθωμανικής διοίκησης, οι τοπικές κοινωνίες ενεργοποιούν διαδικασίες αναδιοργάνωσής τους.

⁷¹² Στ. Κουτρουβίδης, *Κανέλλος Δεληγιάννης*, ό.π., σ. 46 – 51.

⁷¹³ Κ. Δεληγιάννης, *Απομνημονεύματα*, ό.π., τ. Α', σ. 307-310, Στ. Κουτρουβίδης, *Κανέλλος Δεληγιάννης*, ό.π., σ. 38-41.

⁷¹⁴ Χρ. Στασινόπουλος, *Λεξικό της Ελληνικής Επανάστασης του 1821*, ό.π., τ.3^{ος}, σ. 596-604.

⁷¹⁵ Υποστηρικτής της Στρατιωτικής Κυβέρνησης ήταν και ο Καποδίστριας.

⁷¹⁶ Κ. Δεληγιάννης, *Απομνημονεύματα*, ό.π., σ. 307-310.

⁷¹⁷ Απ. Βακαλόπουλος, *Ιστορία του Νέου Ελληνισμού*, ό.π., τ. Ε', σ. 611-616.

⁷¹⁸ Β. Τ. Bottomore, *Ελίτ και κοινωνία*, ό.π., σ. 117.

2. Η επιδίωξη πολιτικής σταθεροποίησης και η θέση των ενόπλων

Σύμφωνα με τον G. Balandier, η πολιτική λειτουργία των ιδεολογιών αναζωπυρώνεται κατά τη διάρκεια μιας επαναστατικής περιόδου, συνοδευόμενη από βαθιές κοινωνικές και πολιτισμικές μεταβολές.⁷¹⁹ Από τη στιγμή που μορφοποιείται η Επανάσταση σε εθνικό κίνημα και όχι σε τοπική αποσχιστική εξέγερση, γεννιέται και η πολιτική ιδεολογία, η οποία στηρίζεται στην προοπτική συγκρότησης εθνικού κράτους. Η παραδοσιακή ενότητα και τα παραδοσιακά κοινωνικοπολιτικά δίκτυα που δημιούργησε η οθωμανική εξουσία διασπώνται με την έκρηξη της ελληνικής Επανάστασης, συστήνοντας νέες διαδικασίες οργάνωσης, όπως οι Προσωρινές Κυβερνήσεις και οι Εθνικές Συνελεύσεις. Συγκεκριμένα, η πρώτη Εθνοσυνέλευση, θα μετατόπιζε τη διοίκηση από τοπική σε κεντρική, μετατοπίζοντας παράλληλα τον προσανατολισμό των παραδοσιακών δυνάμεων του τόπου, ιδιαίτερα μετά την άφιξη των νέων πολιτικών δυνάμεων και την μετεξέλιξη του πολέμου από τοπικό σε εθνικό⁷²⁰. Για τους προκρίτους η διοικητική οργάνωση στόχο είχε την καθιέρωση της εξουσίας τους μετά την απομάκρυνση της οθωμανικής, για τους ενόπλους, αντίθετα, οι διαδικασίες οργάνωσης βασίζονταν στην εφαρμογή των σχεδίων της Φιλικής Εταιρείας για τη δημιουργία μιας ανεξάρτητης Ελλάδας και των οποίων η συμμετοχή ήταν δεδομένη.

Όπως έχει αναφερθεί, στην αρχή του πολέμου οι ένοπλοι της Πελοποννήσου βρίσκονται στο πλευρό των προκρίτων, οργανώνουν τις πολεμικές επιχειρήσεις στις επαρχίες, οι οποίες βρίσκονται ακόμα υπό τον έλεγχο των αρχόντων. Τα πρώτα, όμως, στρατιωτικά κατορθώματα ενισχύουν τις τάσεις για συμμετοχή στην πολιτική εξουσία, κυρίως για τη διοίκηση των επαρχιών απ' όπου και βγήκαν. Έτσι, λοιπόν, τα πολιτικά ερείσματα, προυχόντων και στρατιωτικών προκαλούν ανατροπές και βίαιες συγκρούσεις, διαμορφώνουν πολιτικές παρατάξεις και αυτές με τη σειρά τους δολοπλοκίες, συκοφαντίες και διχόνοια. Τα ένοπλα τμήματα του Μοριά, παρόλη την αναγνωρισιμότητα που απέκτησαν μέσω των στρατιωτικών επιτυχιών δεν πετυχαίνουν να διεκδικήσουν ηγετικές θέσεις, παρά μόνο να αποδεσμευτούν από την επιρροή των προυχόντων και να ισχυροποιήσουν τις θέσεις τους στις επαρχίες. Ωστόσο, η οποιαδήποτε συμμετοχή των στρατιωτικών στο συγκεκριμένο πολιτικό σκηνικό του Αγώνα ήρθε αντιμέτωπη με την δύναμη και την επιρροή των

⁷¹⁹ G. Balandier, *Πολιτική ανθρωπολογία*, ό.π., σ. 255.

⁷²⁰ Ν. Ροτζώκος, *Επανάσταση και Εμφύλιος*, ό.π., σ. 25.

προυχόντων. Αυτή η εισχώρηση αντιμετωπίζεται από την προυχοντική τάξη ως αγνωμοσύνη και αχαριστία και η οποία εμποδίζεται, αποβάλλοντάς τους από τους μηχανισμούς της εξουσίας κυρίως μέσω των πρώτων Προσωρινών Κυβερνήσεων που συστήνονταν.⁷²¹

Η ανησυχία των προυχόντων εστιάζεται κυρίως στον Θ. Κολοκοτρώνη, που είδαν τη δράση και τη φήμη του να αυξάνεται μετά τις στρατιωτικές επιτυχίες και τις διπλωματικές ενέργειες για τη διαφυγή των Αλβανών της Τρίπολης προς την Ήπειρο. Η άνοδος της φήμης των στρατιωτικών, οδήγησε την προυχοντική τάξη να επιδιώξει την απομάκρυνση όσων δεν συνέχιζαν ως υποτακτικοί τους, από τα πεδία των μαχών, κυρίως με δολοπλοκίες και μηχανορραφίες. Χαρακτηριστικά παραδείγματα οι πολιορκίες της Πάτρας, του Ναυπλίου και της Ακροκορίνθου. Στην πολιορκία της Πάτρας οι αντιζηλίες προκρίτων και στρατιωτικών κορυφώνονται με τη δολοφονία του Παναγιώτη Καρατζά στην Μονή Ομπλού, ο οποίος είχε την εύνοια των προκρίτων. Δολοφονήθηκε από Κουμανιώτες οπλαρχηγούς, διότι τον θεωρούσαν υπεύθυνο για το θάνατο του Σταμάτη Κουμανιώτη. Συνέπεια των παραπάνω, η εγκατάλειψη του στρατοπέδου και η διάλυση της πολιορκίας.⁷²²

Αντίστοιχο παράδειγμα, επέμβασης των προκρίτων, η πολιορκία του Ναυπλίου. Αρχηγός της εκστρατείας τέθηκε ο Νικηταράς, ο οποίος αντικαταστάθηκε από τον Κωνσταντίνο Μαυρομιχάλη, επειδή η Γερουσία δεν επιθυμούσε να βρίσκεται σε τόσο σημαντική θέση ο επιστήθιος φίλος του Θ. Κολοκοτρώνη.⁷²³ Ενώ στην τελική φάση της πολιορκίας της Ακροκορίνθου, οι αντιζηλίες προκρίτων και στρατιωτικών εμπόδιζαν την ολοκλήρωση των διαπραγματεύσεων του Κολοκοτρώνη με τους Αλβανούς. Συγκεκριμένα, πήγαιναν και τους έλεγαν: *«μήν παραδίνεσθε εις τόν Κολοκοτρώνη, διότι σᾶς ἔρχεται μεντάτι καί ὁ σκοπός τους ἦτον νά φύγωμεν ἡμεῖς, καί τότε νά μείνουν μοναχοί, νά πάρουν τά λάφυρα. Καί ὁ φθόνος ἦτον ἀκόμη»*.⁷²⁴

⁷²¹ Τον πρώτο χρόνο της Επανάστασης δημιουργούνται πολιτικές συμμαχίες, μέσα από τις οποίες θα αναδειχθούν νέες πολιτικές δυνάμεις με αξιώσεις συμμετοχής στην πολιτική εξουσία, βλ. Ν. Ροτζώκος, *Επανάσταση και Εμφύλιος*, ὁ.π., σ. 23, 27.

⁷²² Ο Καρατζάς διακρίθηκε για την κατάληψη της οχυρής θέσης της Μονής του Γηροκομείου, οι επιτυχίες του ήταν αυτές που προκάλεσαν το φθόνο και κατόπιν τη δολοφονία του, βλ. Βασίλειος Σφυροέρας, *Τοπική επικράτηση της Επανάστασης*, στο *Ιστορία του Ελληνικού Έθνους*, ὁ.π., τ. ΙΒ', σ. 177-178.

⁷²³ Διορίστηκε αρχηγός της εκστρατείας το τρίτο δεκαήμερο του Μαΐου και αντικαταστάθηκε στις 8 Ιουνίου. Μετά την άλωση της Τρίπολης διορίστηκε ξανά. Στην πολιορκία του Ναυπλίου ο Νικηταράς αναδείχθηκε σε ηγετική μορφή, βλ. *Στο ίδιο*, σ. 179-181.

⁷²⁴ Θ. Κολοκοτρώνης, *Διήγησις*, ὁ.π., σ. 89, Β. Σφυροέρας, *Τοπική επικράτηση της Επανάστασης*, ὁ.π., τ. ΙΒ', σ. 181-182.

Συγχρόνως, γεγονότα, όπως η πτώση της Τρίπολης και οι προσπάθειες των Αλβανών να απομακρυνθούν από την Πάτρα, κάμπτουν το ηθικό των Οθωμανών. Έτσι, η Γερουσία θεώρησε ότι καταλληλότερο πρόσωπο για την συνέχιση της Πολιορκίας ήταν ο Κολοκοτρώνης και το μόνο άτομο που θα μπορούσε να διαπραγματευτεί με τους Λαλαίους Αλβανούς, οι οποίοι έτρεφαν ιδιαίτερη εκτίμηση για το πρόσωπό του. Οι παλιές, όμως, έχθρες μεταξύ Κολοκοτρώνη και προκρίτων της Αχαΐας εμπόδισαν την μετάβασή του. Ο ίδιος χαρακτηριστικά αναφέρει: «καί ἔως νά κατεβῶ εἰς τήν Γαστούνη ἐμαζῶνα δέκα χιλιάδας. Ἀκούοντας ὅτι ἐκστράτευα διὰ τήν Πάτρα οἱ Ἄρχοντες, ὁ Α. Ζαΐμης, Σωτήρης Χαραλάμπης, Π. Πατρῶν [...] γράφουν ἕνα γράμμα τοῦ Ὑψηλάντη καί Πετρόμπεη καί ὅλης τῆς τότε Κυβερνήσεως (Γερουσία)· ἐμάθαμε ὅτι ὁ Κολοκοτρώνης ἔρχεται εἰς τήν Πάτρα [...] νά μείνῃ καί νά ἔλθῃ βοήθεια μιά 300 νωμάτοι ἢ μέ τόν Δεληγιάννη ἢ μ' ἕναν Μαυρομιχάλη · σκοπός του ἦτον νά μὴν πάρω τήν Πάτρα καί δυναμωθῶ». ⁷²⁵ Μια ενδεχόμενη επιτυχία του θα περιορίζε τη δύναμή τους, θα αύξανε τη δημοτικότητα του στο λαό δημιουργώντας πρόσφορο έδαφος για την επιβολή ενός Γιοβέρνο Μιλιτάρε. ⁷²⁶ Για αρκετούς από τους προκρίτους η ανάληψη των στρατιωτικών από τον Κολοκοτρώνη, φαντάζει αδιανόητη, όπως και από οποιονδήποτε ένοπλο ταπεινής καταγωγής. Διότι με την προεπαναστατική τους δράση τους ως κλέφτες, παραβίαζαν την κοινοτική τάξη και ηρεμία του τόπου, ενώ μεταεπαναστατικά, σύμφωνα με τους προύχοντες, τροφοδοτούσαν την δύναμη των ξένων ⁷²⁷, ώστε να κυριαρχήσουν ακυρώνοντας της εξουσία της τοπικής ελίτ ⁷²⁸.

Οι κλέφτες με την έναρξη της Επανάστασης διαδραματίζουν σπουδαίο ρόλο στα πεδία των μαχών και μέσα σε μικρό χρονικό διάστημα μετατρέπονται σε ένα είδος στρατιωτικής αριστοκρατίας. Συγκεντρώνουν δυνάμεις κατά τη διάρκεια του

⁷²⁵ Ενδεικτικό της κατάστασης, ο Βασίλης Πετμεζάς διορίστηκε αρχηγός της δεύτερης πολιορκίας της Πάτρας από τον Δ. Υψηλάντη, τον οποίο οι τοπικοί άρχοντες έδιωξαν θεωρώντας τον όργανο του πρίγκιπα, βλ. Θ. Κολοκοτρώνης, *Διήγησις*, ό.π., σ. 84-85, Μ. Οικονόμου, *Ιστορικά της Ελληνικής Παλιγγενεσίας*, ό.π., σ. 223-224, *Ιστορία του Ελληνικού Έθνους*, ό.π., τ. ΙΒ', σ. 179.

⁷²⁶ Παρόλη την νομιμοποίηση της εξουσίας του Θ. Κολοκοτρώνη, στις 28 Απριλίου του 1821 από ένδεκα προκρίτους και οπλαρχηγούς της Καρύταινας, αρκετοί ήταν αυτοί που αντέδρασαν στην ανάθεση. Το αξίωμα του αρχιστράτηγου ήταν περισσότερο μια αναγνώριση και η ανάθεση του στρατιωτικού έργου, ενώ δεν ήταν ο μόνος που είχε λάβει το ρόλο του αρχηγού των στρατευμάτων. βλ. Ιωάννης Θ. Κολοκοτρώνης, *Ελληνικά Υπομνήματα, Επιστολαί και διάφορα έγγραφα αφορώντα την Ελληνικήν Επανάστασιν (1821-1821)*, εκδ. Χ. Ν. Φυλαδέλφους, Αθήνα 1856, σ. 17

⁷²⁷ Ο Μαυροκορδάτος και ο Νέγρης δεν παρεμβαίνουν ανοιχτά στην σύγκρουση του Υψηλάντη με τους προύχοντες, επιβάλλονται στην Ρούμελι διοικητικά και στρατιωτικά, ως εκπρόσωποι για την δημιουργία «εθνικής βουλής», βλ. Ν. Ροτζώκος, *Πολιτικές και κοινωνικοπολιτικές συγκρούσεις στο εικοσένα*, ό.π., σ. 254 – 255.

⁷²⁸ Στο ίδιο, σ. 201, 228.

πολέμου, όπως λάφυρα,⁷²⁹ στρατιωτικά αποθέματα, ενώ δημιουργούν συμμαχίες με σημαντικά πρόσωπα. Ως κάποι, οι οπλαρχηγοί της Πελοποννήσου δεν αποτελούσαν κυρίαρχη ομάδα, αντίστοιχη των αρματολών της Ρούμελης, έτσι το πρώτο διάστημα του πολέμου, με την μείωση της οθωμανικής επιρροής και επομένως την κατάργηση του ισχύοντος διοικητικού συστήματος, οι ηγετικές προσωπικότητες των ενόπλων επιχείρησαν να μειώσουν τη εξουσία των τοπικών αρχόντων. Οι ένοπλοι, δεν ήταν, στην πραγματικότητα, μια εκτοπισμένη ομάδα που σκοπό είχε να επανακτήσει την χαμένη εξουσία της,⁷³⁰ διότι η απουσία οικονομικής βάσης και διοικητικών θέσεων κατά τη διάρκεια της κατάκτησης, εμπόδιζε τη δράση τους στο πολιτικό σκηνικό. Αντίθετα, τα αρματολικά δίκτυα από την περίοδο της κατάκτησης και ειδικότερα από τον 18^ο αιώνα, με τις θρησκευτικές, στρατιωτικές και πολιτικές εξουσίες, τείνουν να αυτονομηθούν και να διευρύνουν τα όρια τους, κρατώντας την οθωμανική εξουσία έξω από το χώρο της δικαιοδοσίας τους.

Κατά τη διάρκεια της κατάκτησης στην περιοχή της Πελοποννήσου, οι μηχανισμοί εσωτερικής άμυνας της Αυτοκρατορίας για τη διατήρηση της ησυχίας, συμπεριλάμβαναν την τοπική χριστιανική αρχοντική τάξη. Από τη μεριά της η τάξη αυτή αποτελούσε μια οργανωμένη μειοψηφία, η οποία μπορούσε να επιβληθεί πάνω στην ανοργάνωτη πλειοψηφία. Η δύναμη κάθε μειοψηφίας είναι ακατανίκητη μπροστά σε κάθε μοναχικό άτομο της πλειοψηφίας που στέκει μπροστά στο σύνολο της οργανωμένης μειοψηφίας, κατά τον Bottomore.⁷³¹ Οι κλέφτες την περίοδο της κατάκτησης δεν μπορούν να οργανωθούν, παρά μόνο σε περιπτώσεις που διώκονται. Ακόμα και όταν διορίζονταν ως κάποι, για την καταπολέμηση της ληστείας ή την γενικότερη προστασία των προυχόντων, προκαλούσαν εντάσεις και αντιζηλίες για τα καπιλίκια. Αν και τα καπιλίκια ή τα δίκτυα των ληστών μοιάζουν ως προς τη δομή με εκείνα των αρματολών, κυρίως στα διευρυμένα συγγενικά δίκτυα, τις κουμπαριές και τις αδελφοποιήσεις, διαφέρουν ως προς τις επιδιώξεις. Για τους αρματολούς επιδίωξη είναι η επιβίωση η συλλογική, δηλαδή του υπόδουλου Έλληνα, αλλά και η απόκτηση στρατηγικής, κοινωνικής και πολιτικής ισχύος για την επίτευξή αυτής της επιβίωσης. Για τον κλέφτη προεπαναστατικά, επιδίωξη είναι η επιβίωση η συλλογική,

⁷²⁹ η λαφυραγώγηση των περιοχών αποδόθηκε κυρίως στους ενόπλους, οι οποίοι κατηγορήθηκαν για απληστία και δόλο εναντίων των προκρίτων, βλ. Π. Π. Γερμανού, *Απομνημονεύματα*, ό.π., σ. 34, 85.

⁷³⁰ John Petropoulos, *Πολιτική και συγκρότηση κράτους στο ελληνικό βασίλειο (1833-1843)*, Μορφωτικό ίδρυμα Εθνικής Τραπέζης, Αθήνα 1985, τ. Α', σ. 90.

⁷³¹ B. T. Bottomore, *Ελίτ και κοινωνία*, ό.π., σ. 12-13.

αφορώντας κυρίως την οικογένεια του ή των ατόμων που συνδέεται με οποιαδήποτε μορφή συγγένειας, αλλά η διαφορά έγκειται στη δράση τους, η οποία στρεφόταν εναντίον και των χριστιανών προκαλώντας αρκετά προβλήματα στις επαρχίες του Μοριά, μια περιοχή με άμεση σύνδεση με την οθωμανική εξουσία. Την συλλογική υπεράσπιση της χριστιανικής κοινωνίας, με όλες τις προεκτάσεις της, την επωμίστηκαν οι προύχοντες. Έτσι, την περίοδο της Επανάστασης, οι κλέφτες θα λέγαμε ότι παρουσιάζονται ως μια μορφή μειοψηφίας, μια στρατιωτική αριστοκρατία, με κάποια υποτυπώδη οργάνωση και στόχο την επίτευξη για εθνική ολοκλήρωση μέσω των σχεδίων της Φιλικής Εταιρείας. Ωστόσο, αυτή η χρονική περίοδος δεν τους εξελίσσει με τη δύναμη και την επιρροή που ασκούσαν αντίστοιχα πρόκριτοι ή αρματολοί στον χριστιανό υπόδουλο, για το λόγο αυτό θα δούμε τους χριστιανούς και να χωρίζονται να διαιρούνται σε εχθρικά στρατόπεδα.

Το σώμα των στρατιωτικών παρά τις επιδιώξεις για δυναμική επέμβαση στη διοίκηση κατάφερε μονάχα να χειραγωγηθεί από προκρίτους, Φαναριώτες και τον Υψηλάντη.⁷³² Η αδυναμία των στρατιωτικών να υπερασπιστούν τις θέσεις τους και να αντισταθμίσουν τη δυναμική των προυχόντων και των Φαναριωτών, οφειλόταν στην έλλειψη διπλωματικών ικανοτήτων, αλλά και στην ανάγκη τους να βρίσκονται με το μέρος εκείνου που θα τους παρέχει τη μεγαλύτερη ασφάλεια. Αν και μπορούσαν να κινητοποιούν τις μάζες, όπως για παράδειγμα ο Κολοκοτρώνης για την απόκρουση του Δράμαλη, διότι η επαναστατική τους έκφραση βασιζόταν στο πνεύμα της αγροτικής μάζας από το οποίο και προέρχονταν, η παραδοσιακή αριστοκρατία, επειδή είδε τις κινήσεις αυτές ως ρήξη με το παραδοσιακό σύστημα και επιδίωξη για κοινωνική ανατροπή, αρνείται να επιτρέψει την άνοδο των στρατιωτικών.

Κατά τον Φωτάκο, η διπλωματική πολιτική των Φαναριωτών και των προκρίτων ήταν αυτή που αποδυνάμωσε τα σχέδια της Φιλικής Εταιρείας και επομένως των ενόπλων. Έτσι, η οποιαδήποτε προσπάθεια από μέρους του Υψηλάντη για σύγκλιση Εθνικής Συνέλευσης έβρισκε εμπόδια, εμπόδια που προκαλούσαν το κοινό μέτωπο προκρίτων και Φαναριωτών, οι οποίοι διεκδικούσαν την παράταση της θητείας της Πελοποννησιακής Γερουσίας και των τοπικών δημογεροντιών, ώστε να ισχυροποιηθούν. Ο φόβος του Υψηλάντη για άκρατη αυθαιρεσία και τοπικισμό από

⁷³² Ο Υψηλάντης και οι εκπρόσωποι της Φιλικής Εταιρείας επιδιώκουν και προκαλούν την ρήξη όχι μόνο με την οθωμανική εξουσία, αλλά και με τις τοπικές αυθεντίες. Για την επιτυχία του εγχειρήματος διανέμονται παντού προκηρύξεις με ανατρεπτικό περιεχόμενο που παροτρύνουν τις επαρχίες να μην υπακούουν στις εντολές της Γερουσίας και να πείθονται στον Υψηλάντη και στους ανθρώπους του, βλ. Ν. Ροτζώκος, *Παραστάσεις του ηγεμόνα-Κηδεμόνα, ό.π., σ. 87-88.*

μια πολυάριθμη εξουσία θα εμπόδιζαν την εξέλιξη της Επανάστασης. Συνάμα η άναρχη απόκτηση λαφύρων και πολεμοφοδίων, καθώς και η συνέχιση της είσπραξης των φόρων από προκρίτους ή ενόπλους, στις επαρχίες της Πελοποννήσου, θα εμπόδιζε την εφαρμογή των σχεδίων του.⁷³³ Το σχέδιο του Υψηλάντη προσανατολιζόταν προς μια συγκεντρωτική διοίκηση, με κρατικά έσοδα (οι φόροι των επαρχιών θα συγκεντρώνονταν σε ένα κοινό ταμείο και όχι στα ταμεία των επαρχιών καλύπτοντας τοπικές ανάγκες), στα στρατόπεδα θα εφαρμοζόταν κανονική τροφοδοσία και πειθαρχία, δημιουργώντας έτσι, τακτικά σώματα στρατού. Στην πραγματικότητα η ολοκληρωτική ρήξη με το παλαιό καθεστώς που επιχειρούσε ο Υψηλάντης δεν έβρισκε σύμφωνους όχι μόνο τους προκρίτους, αλλά και τους στρατιωτικούς. Για εκείνους οι αλλαγές αυτές ήταν πρωτόγνωρες και η αντίδρασή τους φυσιολογική, παρά την αποδοχή των ιδεών του Διαφωτισμού και της Φιλικής Εταιρείας. Για το λόγο αυτό βλέπουμε τον Κολοκοτρώνη⁷³⁴ να υπογράφει την παράταση της Γερουσίας, προκαλώντας την αντίδραση του Υψηλάντη, ο οποίος με εγκύκλιο στις 6 Οκτωβρίου διατύπωνε βαρύτερες κατηγορίες εναντίον των προκρίτων, καλώντας να σταλούν αντιπρόσωποι στην Τρίπολη στις 30 Οκτωβρίου για την σύγκλιση Εθνικής Συνέλευσης.⁷³⁵

Η στάση του Κολοκοτρώνη θα έλεγε κανείς ότι ερμηνεύεται με βάση τον τοπικιστικό χαρακτήρα του, καθώς δεν επιθυμεί μια ανοιχτή σύγκρουση και ρήξη με τους άρχοντες του τόπου (παρά τις διώξεις που υπέστη η οικογένειά του). Έτσι, αποδυναμώνει και αυτός με τη σειρά του τα σχέδια του Υψηλάντη και της Φιλικής Εταιρείας. Να σημειωθεί, ότι σύμφωνα με την Τρικούπη, ο Κολοκοτρώνης βρισκόταν στο πλευρό του Υψηλάντη εξαιτίας του κύρους που έφερνε το όνομά του, αλλά δεν *τόν ἤθελεν αὐθέντην τοῦ τόπου*.⁷³⁶ Οι σχέσεις που είχαν θεσπιστεί μεταξύ κλεφτών και προκρίτων στην προεπαναστατική Πελοπόννησο δημιούργησαν μια μορφή αλληλεγγύης, η οποία άλλοτε διασπάτε και άλλοτε ενισχύεται με κουμπαριές,

⁷³³ Για το πολιτικό εγχείρημα του Υψηλάντη και τη σύγκρουσή του με τους προκρίτους, βλ. *Ιστορία του Ελληνικού Έθνους*, ό.π., τ. ΙΒ', σ. 137-141, 197-199. Ν. Ροτζώκος, *Παραστάσεις του ηγεμόνα-Κηδεμόνα*, ό.π., σ. 79-105.

⁷³⁴ Για τον Ρηγόπουλο, η στάση του αυτή εξηγείται πως: *Ὁ μακαρίτης Γέρο-Κολοκοτρώνης ἦτο εὐαπάτητος, καὶ τὸν γελοῦσε τὸ μικρὸν παιδίον*, βλ. Θ. Ρηγόπουλου, *Απομνημονεύματα*, ό.π., σ. 14.

⁷³⁵ Το κείμενο παρατίθεται στα Απομνημονεύματα του Κ. Δεληγιάννη, επιμ. Ε. Πρωτοψάλτη, 1957, τ. Β', σ. 6. Για το περιεχόμενο της εγκυκλίου βλ. Β. Σφυροέρας, *Τοπική επικράτηση της Επανάστασης*, ό.π., τ. ΙΒ', σ. 197-198. Ο Ιωάννης Φιλήμων ισχυρίζεται ότι η εγκύκλιος δεν έφτασε τελικά έφτασε στον προορισμό της λόγω των αντιδράσεων που συνάντησε ανάμεσα στους προκρίτους, βλ. Ι. Φιλήμων, *Δοκίμιο*, ό.π., τ. Δ', σ. 342.

⁷³⁶ Σπυρίδων Τρικούπης, *Ιστορία της Ελληνικής Επανάστασης*, εκ της εν τη αυλή του Ερυθρού Λέοντος Τυπογραφίας Ταυλόρου & Φραγκίσκου, Λονδίνο, τ. Β', σ. 132.

αδελφοποιήσεις κ.ά.⁷³⁷ Οι κοινωνικοπολιτικές σχέσεις που διέπουν τις ομάδες των στρατιωτικών και των προκρίτων μπορεί να μεταβάλλονται λόγω των αλλαγών που προκαλούνται στο ευρύτερο περιβάλλον, ωστόσο δεν παύουν να αποτελούν τμήμα μιας κοινωνίας με κοινό ιστορικό υπόβαθρο. Επομένως, τα σχέδια του πρίγκιπα προσβάλλουν: *«τις αρχές του κοινωνικού συστήματος σχέσεων και θεσμών εξουσίας που επιτρέπει στους αρχηγούς των όπλων να αναρριχηθούν μέσα από τον πόλεμο στην κοινωνική και πολιτική ιεραρχία της τοπικής κοινωνίας»*.⁷³⁸ Γενικότερα, οι πρόκριτοι και ο Υψηλάντης μεταχειρίζονταν τους οπλαρχηγούς ως πiónια τους για την εξυπηρέτηση των πολιτικών συμφερόντων τους, καθώς γνώριζαν ότι η λαϊκή τους προέλευση ήταν αυτή που θα βοηθούσε να ξεσηκώνονται οι μάζες, αλλά και να καθοδηγούνται.

Τα πρώτα αξιώματα που δίνονται στους ενόπλους θέτουν ως στόχο να τους καθοδηγήσουν για την εξυπηρέτηση των συμφερόντων τους, πολιτικών και οικονομικών. Όσο κι αν προσπαθούν να τους κρατήσουν με το μέρος τους και να τους αποκλείσουν από διοικητικά αξιώματα, όπως στην περίπτωση τα Πρώτης Εθνοσυνέλευσης,⁷³⁹ οι στρατιωτικές τους, επιτυχίες τους οδηγούν να διεκδικήσουν μερίδιο στην πολιτική εξουσία. Στον χώρο της Πελοποννήσου, η μορφή του ενόπλου που καταφέρνει να επιβληθεί μέσω πολεμικών και διπλωματικών επιτυχιών στις αρχές του 1822 ήταν αυτή του Θεόδωρου Κολοκοτρώνη, η οποία σταδιακά διαμόρφωσε μια πολιτική φατρία, μειώνοντας ταυτόχρονα την εικόνα του Υψηλάντη. Επομένως, η ενασχόληση με την πολιτική ήταν μια φιλοδοξία για να διατηρήσει κανείς ό,τι είχε μέχρι εκείνη τη χρονική περίοδο πετύχει.⁷⁴⁰ Άλλοι κλέφτες, όπως ο Πλαπούτας, ο Νικηταράς, παρόλο που διαδραμάτισαν σπουδαίο ρόλο σε αρκετές μάχες, δεν κατάφεραν να επισκιάσουν την αίγλη που διαμορφωνόταν γύρω από του πρόσωπο του Κολοκοτρώνη. Ορισμένα χαρακτηριστικά, του Γέρου του Μοριά, όπως η ευφράδεια λόγου, η βροντερή φωνή, ο στρατηγικός νους και η αφοπλιστική του ειλικρίνεια, καθώς και αρνητικά στοιχεία του χαρακτήρα του, όπως η πονηριά του ή η φιλαργυρία του, του έκαναν αγαπητό στο λαό.

⁷³⁷ Ν. Ροτζώκος, *Πολιτικές και κοινωνικοπολιτικές συγκρούσεις στο εικοσιένα*, ό.π., σ. 249.

⁷³⁸ Ν. Ροτζώκος, *Παραστάσεις του ηγεμόνα-Κηδεμόνα*, ό.π., σ. 96.

⁷³⁹ Σχετικά με τις εργασίες της και τις πολιτικές συγκρούσεις της Πρώτης Εθνοσυνέλευσης, βλ. Γιάννη Κ. Κορδάτου, *Ιστορία της Νεώτερης Ελλάδας (Η Επανάσταση του 1821)*, εκδ. 20^{ος} αιώνας, Αθήνα 1957, τ. Β', σ. 369-381, Β. Σφυροέρας, *Τοπική επικράτηση της Επαναστάσεως*, ό.π., τ. ΙΒ', σ. 199, Του ιδίου, *Σταθεροποίηση της Επαναστάσεως 1822-1823*, ό.π., τ. ΙΒ', 212-216, John Petropoulos, *Πολιτική και συγκρότηση κράτους στο ελληνικό βασίλειο*, ό.π., τ. Α', σ. 102-103, Σ. Τρικούπης, *Ιστορία της Ελληνικής Επανάστασεως*, ό.π., τ. Β', σ. 135-143.

⁷⁴⁰ J. Petropoulos, *Πολιτική και συγκρότηση κράτους στο ελληνικό βασίλειο*, ό.π., τ. Α', σ. 75.

Παρόλα αυτά, η πολιτική φατρία των προκρίτων με τα πολιτικά και στρατιωτικά ερείσματα επί των επαρχιών, καταφέρνει να απομακρύνει, προσωρινά, την αναδυόμενη δύναμη των στρατιωτικών, αποδυναμώνοντας παράλληλα τον Υψηλάντη και έτσι τα σχέδια της Φιλικής Εταιρείας. Ο στόχος επιτυγχάνεται με την Συνέλευση του Άργους, στα τέλη του πρώτου έτους του πολέμου, κατακερματίζοντας τις επιδιώξεις του Υψηλάντη για εθνική συνέλευση και τη δημιουργία συγκεντρωτικής κυβέρνησης. Οι λόγοι που συνηγόρησαν για την επιτυχία των προυχόντων ήταν η παράταση της θητείας της Πελοποννησιακής Γερουσίας, η οργάνωσή τους σε κοινό μέτωπο με τους προκρίτους της Στερεάς και η προσπάθεια να καθυστερούσουν την σύγκλιση της Εθνικής Συνέλευσης έως της επιστροφής του Νέγρη και του Μαυροκορδάτου από την Στερεά, εχθρών του Υψηλάντη. Οι εργασίες της συνέλευσης, παρά την αρχική επιδίωξη για Εθνική Συνέλευση, μετατρέπονται σε τοπικού χαρακτήρα, αφορώντας μονάχα την περιοχή της Πελοποννήσου. Η οποιαδήποτε αντίδραση του Υψηλάντη ή των ενόπλων για τις ενέργειες αυτές, δεν εμποδίζουν τους προύχοντες και τους Φαναριώτες να εφαρμόσουν την τακτική τους, η οποία δεν ήταν άλλη από την ενίσχυση των θέσεων τους. Να σημειωθεί, ότι ο Κολοκοτρώνης, όπως και άλλοι ένοπλοι, έπαιξαν ρόλο στην επιβολή των παραπάνω, κυρίως όταν υπογράφουν για την παράταση της Πελοποννησιακής Γερουσίας. Η συνέλευση του Άργους ψήφισε τον Οργανισμό της Πελοποννησιακής Γερουσίας κα με αυτόν τον τρόπο διατηρήθηκε η τοπική αυτοδιοίκηση καθώς και τα εξουσιαστικά δικαιώματα επί των επαρχιών, ενώ η επιλογή των στρατηγών θα γινόταν από τη Γερουσία: *«μεταξύ τῶν ἀξιωτέρων καί ἐκδουλευσάντων τῇ πατρίδι»* υποτάσσοντας τους ενόπλους στη δικαιοδοσία τους.⁷⁴¹

Η απόκτηση αξιώματος ήταν για τους στρατιωτικούς επιδίωξη για χειραφέτηση από την προκριτική επιρροή, αλλά η Γερουσία υπονόμευσε τις επιδιώξεις αυτές, διότι πλέον γνώριζε ότι οποιαδήποτε αύξηση της δύναμής τους, θα έθετε ως στόχο την εξυπηρέτηση προσωπικών ωφελειών. Αν για παράδειγμα ο Κολοκοτρώνης αποκτούσε εξουσία, τα πρόσωπα που άμεσα θα ενισχύονταν ήταν η οικογένειά του, και συγγενικά πρόσωπα όπως ο Νικηταράς. Άλλωστε, ο ρόλος της οικογένειας, για τη διαμόρφωση συμμαχιών και πελατειακών σχέσεων μέσα από κουμπαριές, αделφοποιήσεις κ.ά., δημιουργούσε ένα ευρύ δίκτυο υποστήριξης και κατά συνέπεια

⁷⁴¹ Ο Οργανισμός αυτός είχε την ίδια μορφή με αυτόν της Δυτικής Χέρσου Ελλάδος, ο οποίος ήταν αποτέλεσμα της επιρροής του Μαυροκορδάτου και του Νέγρη, βλ. Β. Σφυροέρας, *Τοπική επικράτηση της Επανάστασεως*, ό.π., τ. ΙΒ', σ. 199.

την αύξηση της επιρροής τους.⁷⁴² Έτσι, επιδιώκετε η ζημία όσων δεν υποχωρούσαν στις απαιτήσεις της Γερουσίας με την απομάκρυνσή τους ή την υποβάθμιση της προσφοράς τους στα πεδία των μαχών.

Την ίδια τακτική εφάρμοσε και η Κυβέρνηση, η οποία είχε σχηματιστεί από την Εθνοσυνέλευση της Επιδαύρου (20 Δεκεμβρίου 1821 - 16 Ιανουαρίου 1822),⁷⁴³ στην πολιορκία της Πάτρας. Συγκεκριμένα, ο υπουργός των στρατιωτικών Ιωάννης Κωλέττης, διέταξε τον Κολοκοτρώνη να εγκαταλείψει την πολιορκία της Πάτρας και να τεθεί επικεφαλής στη Δυτική Στερεά Ελλάδα. Ο Κολοκοτρώνης, από την πλευρά του, αρνήθηκε τη διαταγή: *«δέν ἡμπορῶ νά ἀφήσω 12.000 Τούρκους εἰς τήν Πάτραν, καί νά ὑπάγω ἐμπροστά· πρέπει πρῶτον νά σβύσουμε τήν φωτιάν ποῦ εἶναι μέσα, καί ἔπειτα νά ὑπάγῃς καί εἰς βοήθειαν τοῦ γειτόνου σου»*.⁷⁴⁴

Η στάση των διοικήσεων προς τους στρατιωτικούς ήταν στάση απαξίωσης και υπονόμησης, ιδιαίτερα προς εκείνους που βρίσκονταν στο πλευρό του Κολοκοτρώνη. Στην πολιορκία της Πάτρας, η κυβέρνηση αρνείται την οικονομική ενίσχυση προς τον Κολοκοτρώνη, ενώ η επεμβατική πολιτικής της και στα πολεμικά θέματα, οδήγησε στη δημιουργία ανασφάλειας στους στρατιωτικούς, αλλά και την διάλυση για μια ακόμη φορά της πολιορκίας.⁷⁴⁵ Στην ουσία η Κυβέρνηση στρέφεται εναντίον τους, όταν ορίζει τον Κ. Δεληγιάννη στην επαρχία της Καρύταινας υπεύθυνο για τη στρατολογία, απονέμοντας τον βαθμό του στρατηγού. Η δυσaráσκεια του Κολοκοτρώνη γρήγορα μετατράπηκε σε απειλή προς την Κυβέρνηση, την οποία απείλησε ότι θα ανατρέψει με τα όπλα, δημιουργώντας παράλληλα αναταραχή στις επαρχίες. Με επιστολή του προς τους Π. Κολοκοτρώνη και Δ. Πλαπούτα αναφέρει: *«τὴν 23 τοῦ παρόντος λύω τὴν πολιορκίαν καί ἔρχομαι αὐτόσε· θέλει ὑπάγομεν εἰς Τριπολιζάν νά ζητήσωμεν νά κριθῶμεν μέ τὴν βουλὴν καί*

⁷⁴² Για το ρόλο της οικογένειας στη διαμόρφωση συμμαχιών και πελατειακών σχέσεων, βλ. J. Petropoulos, *Πολιτική και συγκρότηση κράτους στο ελληνικό βασίλειο*, ό.π., τ. Α', σ. 69-73.

⁷⁴³ Η Α' Εθνική Συνέλευση στην Επίδαυρο δεν είχε στην πραγματικότητα το χαρακτήρα γενικού συναγερμού, καθώς απουσίαζαν αντιπρόσωποι από την Κρήτη, τις Κυκλάδες, τις Σποράδες, τα Δωδεκάνησα και άλλα νησιά, βλ. Β. Σφυροέρας, *Τοπική επικράτηση της Επανάστασης*, ό.π., τ. ΙΒ', σ. 199.

⁷⁴⁴ Η απάντηση του Κολοκοτρώνη εξόργισε τον Κωλέττη ανταπαντώντας του με επιπλήξεις για αντιπειθαρχική συμπεριφορά. Τότε ο στρατηγός αφήνει στη θέση του τον Πλαπούτα και κατευθύνεται προς την Κόρινθο για να έρθει σε επαφή με τους ανθρώπους της Κορίνθου, βλ. Θ. Κολοκοτρώνης, *Διήγησις*, ό.π., σ. 97-98.

⁷⁴⁵ Ο Κ. Δεληγιάννη διορίστηκε *κρυφίως* κατά τον Κολοκοτρώνη αρχηγός του στρατεύματος των Πελοποννησίων που θα εκστράτευε στη Στερεά Ελλάδα, στρέφοντας το ενδιαφέρον της Κυβέρνησης στους στρατιωτικούς σχεδιασμούς της Στερεάς, αφήνοντας την πολιορκία της Πάτρας χωρίς ενίσχυση, βλ. Θ. Κολοκοτρώνης, *Διήγησις*, ό.π., σ. 99-100.

*τήν Γερουσίαν, απαιτοῦντες τὰ δίκαια τοῦ λαοῦ καὶ τῶν ἀρμάτων· ἐλπίζω ὅτι ἔχομεν ἀκόμη δύναμιν νά διαφεντεύσωμεν τὰ δίκαιά μας».*⁷⁴⁶

Η περίοδος του δεύτερου έτους της Επανάστασης, εγκαινιάζεται από την εποχή των πολιτικών συγκρούσεων και αντιπαραθέσεων μεταξύ Κεντρικής Διοίκησης⁷⁴⁷ και Γερουσίας. Η Κεντρική εξουσία με πρόεδρο του εκτελεστικού Α. Μαυροκορδάτο και μέλη της επιφανείς κοτζαμπάσηδες καταφέρνει να υποδαυλίσει τη δύναμη όλων των τοπικών οργανισμών. Συνάμα επιχειρεί να περιορίσει τη δύναμη των στρατιωτικών από τις επαρχίες τους και γενικότερα από τα τοπικά κέντρα, όπως επίσης και του προστάτη τους, τον Υψηλάντη. Μειώνει τη δυναμική του έργου τους, κυρίως μέσω υποβάθμισης της δράσης της Φιλικής Εταιρείας. Συγκεκριμένα, καταργεί τα πρώτα σύμβολα της Επανάστασης, όπως την σημαία της Φιλικής Εταιρείας, το σύμβολο των φιλικών, το Φοίνικα και γενικότερα ακολουθήσαν μια αριθμιστική τάση σε όσους υποστήριζαν ακόμη τα σχέδια της Εταιρείας και ιδιαίτερα προς τον Υψηλάντη.

Τα πολιτικά γεγονότα αναγκάζουν τον Κολοκοτρώνη να στραφεί προς τη Γερουσία. Κολοκοτρώνης και Γερουσία ακολουθούν πλέον κοινή πολιτική κατεύθυνσης, εξαιτίας της υπονομευτικής πολιτικής που ακολουθούσε η Κεντρική εξουσία.⁷⁴⁸ Το κύρος και η δύναμη της Κυβέρνησης διαμόρφωνε μια αρνητική εικόνα τόσο για τον Κολοκοτρώνη όσο και για τους υπόλοιπους στρατιωτικούς, κυρίως ως άρπαγες λαφύρων.⁷⁴⁹ Για παράδειγμα, οι προύχοντες της αχαϊκής επαρχίας κατά τη διάρκεια της πολιορκίας της Πάτρας, τον Οκτώβριο του 1821, ζητούν από την τότε Διοίκηση να μην σταλεί ο Κολοκοτρώνης, διότι φοβόντουσαν ότι η κατάληψη της, αλλά και τα λάφυρα που θα αποκόμιζε από τους Οθωμανούς, θα ενίσχυαν περισσότερο της δύναμή του.⁷⁵⁰

⁷⁴⁶ Ν. Σπηλιάδη, *Απομνημονεύματα*, ό.π., τ. Α', σ. 381.

⁷⁴⁷ Για τα μέλη της νέας Κυβέρνησης, όπως επίσης και η διαίρεσή της σε δύο μέρη εκτελεστικό και βουλευτικό, βλ. Μ. Οικονόμου, *Ιστορία της Ελληνικής Παλιγεννεσίας*, ό.π., σ. 250-251.

⁷⁴⁸ Να σημειωθεί ότι εξαιτίας εξαντλήσεως του δεύτερου τόμου από τις εκδόσεις Πελεκάνος, χρησιμοποιήθηκε αντί αυτού η αρχική έκδοση, βλ. Φώτιος Χρυσανθόπουλος, *Απομνημονεύματα περί της Ελληνικής Επανάστασης*, Τύποις και Βιβλιοπωλείω Π.Δ. Σακελλαρίου, Αθήνα 1858, σ. 182. Θ. Κολοκοτρώνης, *Διήγησις*, ό.π., σ. 103-104.

⁷⁴⁹ Περιπτώσεις γενικότερης λαφυραγωγίας, βλ. Π. Π. Γερμανού, *Απομνημονεύματα*, ό.π., σ. 34, 66, 85-86. Θ. Κολοκοτρώνη, *Διήγησις*, ό.π., σ. 69, 79. Ο Θ. Ρηγόπουλος μας δίνει την εικόνα το φιλοχρήματου για τον Θ. Κολοκοτρώνη, βλ. Θ. Ρηγόπουλος, *Απομνημονεύματα*, ό.π., σ. 14. Για τα λάφυρα της Τρίπολης από το Φωτάκο, βλ. Φ. Χρυσανθόπουλος, *Απομνημονεύματα*, ό.π., τ. Α', σ. 275-276.

⁷⁵⁰ Ο ίδιος ο Κολοκοτρώνης θεωρούσε ότι η απουσία του από την πολιορκία της Πάτρας θα οδηγούσε σε τέλμα και όχι σε επιτυχία, καθώς ήταν και ο μόνος που μπορούσε να διαπραγματευτεί με τους Λαλαίους, βλ. Θ. Κολοκοτρώνη, *Διήγησις*, ό.π., σ. 84-85.

Ιδιαίτερα την περίοδο μετά την ψήφιση του πρώτου Συντάγματος από την Συνέλευση της Επιδαύρου, οι προύχοντες επιχειρούν να υπονομεύσουν τη δραστηριότητα των κλεφτών και να τους θέσουν υπό τη δικαιοδοσία τους. Ο Κολοκοτρώνης, όμως, αρνούμενος τη νέα πολιτική κατάσταση, συμπράττει με τη Γερουσία, της οποίας τα ερείσματα αποδυναμώνονται με τη νέα Διοίκηση, επιχειρώντας από κοινού την αμφισβήτηση της νομιμότητας της Κυβέρνησης. Έτσι, η συνεργασία του Θεόδωρου με τη Γερουσία, στόχο είχε να πετύχει την ενίσχυση των πολιτικών τους θέσεων και να νομιμοποιήσει τη στάση των στρατιωτικών, παρόλο που αρχική πρόθεση της Γερουσίας ήταν η αποδυνάμωση των ενόπλων και κατά συνέπεια τη χειραγωγήσή τους.⁷⁵¹

Η γενικότερη όμως στάση και των δύο Διοικήσεων για την άσκηση εξουσίας διογκώνει τις εντάσεις και σε πολλές περιπτώσεις δημιουργεί νέες. Όπως αναφέραμε η Κυβέρνηση ανέθεσε την στρατηγία των στρατευμάτων στον Κανέλλο Δεληγιάννη, κυρίως για να εκστρατεύσει προς τη Δυτική Ελλάδα, θέση την οποία αρνήθηκε ο Κολοκοτρώνης, ο οποίος βρισκόταν την περίοδο αυτή στην πολιορκία της Πάτρας. Σύμφωνα με τον Σπηλιάδη, η στάση αυτή της Κυβέρνησης στόχο είχε τη *βλάβη τῆς πατρίδος*, προκαλώντας ραδιουργίες και καθυστερήσεις στην εξέλιξη του πολέμου, κυρίως γιατί προσπαθούσε να αποσπάσει την εξουσία από τις τοπικές επαρχίες ασκώντας έτσι απόλυτη επιρροή πάνω στην Πελοπόννησο.⁷⁵² Γενικότερα, εκείνο που παρατηρείται, ιδιαίτερα μετά την πτώση της Τρίπολης είναι η προσπάθεια των προυχόντων να καπηλευτούν τις θέσεις των ενόπλων για να αποκτήσουν ακόμη μεγαλύτερη επιρροή στο λαό και ενδεχομένως να δρουν υπό το αίσθημα του φόβου, διότι μετά την απομάκρυνση της οθωμανικής διοίκησης είδαν να χάνουν τις περιουσίες τους, τη διοικητική τους θέση, και γενικότερα οποιαδήποτε προνόμιο τους είχε δοθεί. Έτσι, επιχειρούν να ελέγξουν τους ενόπλους και στις περιπτώσεις που αυτό δεν είναι δυνατό επιχειρούν μέσω της Κυβέρνησης να καπηλευτούν τις θέσεις των ενόπλων: *«Επροτάθη δέ νά γίνη χιλίαρχος καί ό Δ. Πλαπούτας, συγγενής τοῦ*

⁷⁵¹ Οι σχέσεις Γερουσία και φατρίας Κολοκοτρώνη επικυρώνονται με ένορκο αδελφικό σύνδεσμο, δημιουργώντας μια αλληλέγγυα δύναμη μπρός στους πολιτικούς αντιπάλους. Το συμφωνητικό μεταξύ άλλων αναφέρει ότι τα μέλη της Γερουσίας ορκίζονται να είναι «*αχώριστοι*», να συμπράττουν καθ' όλα με τον «*Αρχιστράτηγο*», δηλαδή τον Κολοκοτρώνη και να αποδίδουν νομιμοφροσύνη στο θεσμό που θα έχει μορφή και αρμοδιότητες «*Κεντρικής Διοίκησης*» και σκοπό τη «*διόρθωση*» της κατάστασης, βλ. Ν. Ροτζώκος, *Επανάσταση και Εμφύλιος*, ό.π., σ. 34-36.

⁷⁵² Ν. Σπηλιάδης, *Απομνημονεύματα*, ό.π., τ. Α', σ. 304-305, 316-317.

*Κολοκοτρώνη, ἀλλ' οἱ Ἀναγνώστης καί Ἀνάστος Δεληγιανναῖοι ἀντέπραξαν, καί διὰ τοῦτο ἡ ἔρις δέν διελύθη ἐντελῶς, ὥς ἔδει».*⁷⁵³

Να σημειωθεί, ὅτι ὁ Κ. Δεληγιάννης ἦταν ἐκεῖνος πού ζήτησε τῆς ἀρχηγία τῶν στρατευμάτων γιὰ τὴν ἐκστρατεία στὴ Δ. Ελλάδα, θέση πού ἀμέσως ἡ Κυβέρνηση ἔδωσε. Τὸ δικαίωμα νὰ ψηφίζει καὶ νὰ διορίζει στρατηγούς εἶχε καὶ ἡ Γερουσία, ἡ ὁποία καὶ εἶχε διορίσει οκτὼ στρατηγούς, ὅπως: τὸν Κολοκοτρώνη, τὸν Νικητάρη, τὸν Ἀναγνωσταρά, τὸν Π. Γιατράκο καὶ τὸν Β. Πετιμεζά, ἐνῶ τρεῖς θέσεις στρατηγῶν ἀφορούσαν τοὺς Μανιάτες.⁷⁵⁴ Ἡ προσπάθεια τῆς Κυβέρνησης νὰ μειώσει τὴν ἐπιρροή τῶν ἐνόπλων στὶς ἐπαρχίες τῆς Πελοποννήσου εἶναι πρόδηλη, ἐπιχειρώντας νὰ τοὺς ἀπομακρύνει γενικότερα ἀπὸ τὴν Πελοπόννησο. Γεγονός, ὅμως, εἶναι ὅτι καὶ στὶς περιοχές πού ἡ ἐπιρροή τοῦ Μαυροκορδάτου ἢ τοῦ Νέγρη ἦταν ἐδραιωμένη, οἱ ἐνόπλοι παρατηροῦσαν τὸν παραγκωνισμό τοὺς ἢ τὸν διασυρμό τοὺς, ὅπως στὴν περίπτωση τοῦ Οδυσσέα Ἀνδρούτσου ἢ τοῦ Μάρκου Μπότσαρη. Στὴν περίπτωση τοῦ Οδυσσέα Ἀνδρούτσου, ἡ Κυβέρνηση προσπαθώντας νὰ ἀπομακρύνει τὸν Ὑψηλάντη καὶ τὸν Νικητάρη ἀπὸ τὴν Ἀνατολική Ελλάδα συμπράττει με τὸν Ἄρειο Πάγο ἢ καλύτερα θὰ λέγαμε καθ' ὑπόδειξη τῆς Κυβέρνησης, ὑπονοεῖ ὅτι ἡ ἐκστρατεία τοῦ Ὑψηλάντη εἶχε σκοπὸ τὴ δολοφονία τοῦ Ἀνδρούτσου. Παρά τὴ διαβολή στὸ πρόσωπο τοῦ Ὑψηλάντη, τὰ ἐλληνικά στρατεύματα συνεχίζουν νὰ πολεμοῦν τὸ στρατὸ τοῦ Δράμαλη, ὥστε νὰ ἀνακόψουν τὴν πορεία του. Παρά τὶς νικηφόρες μάχες ἐναντίον τῶν Ὀθωμανῶν καὶ τὴν καθήλωση τοὺς γιὰ 15 ἡμέρες στὴν περιοχή τῆς Ἀγίας Μαρίνας, οἱ ἐρίδες μεταξύ στρατιωτικῶν καὶ Ἀρείου Πάγου, οδήγησαν στὴν εγκατάλειψη τοῦ σχεδίου, διότι σταμάτησαν νὰ τοὺς προμηθεύουν τροφές καὶ πολεμοφόδια. Ὁ Ἀνδρούτσος με τοὺς πολεμιστὲς του ἀποχώρισε με τρικεριώτικα καὶ λιμνιώτικα καράβια, προκαλώντας με αὐτὸν τὸν τρόπο τὴν ἀντίδραση τῶν Αἰαιοπαγιδῶν, οἱ ὁποῖοι τὸν διέταξαν νὰ διαφύγει ἀπὸ ξηράς.

⁷⁵³ Μ. Οικονόμου, *Ιστορικά τῆς Ἑλληνικῆς Παλιγγενεσίας*, ὁ.π., σ. 260.

⁷⁵⁴ Τὴν συγκεκριμένη χρονικὴ περίοδο, ἡ Γερουσία δὲν ψήφισε γιὰ ἐκλογή στρατηγοῦ τὸν Δεληγιάννη γιὰτί: «Ἐφύλαξε δὲ τὰς τρεῖς στρατηγίας διὰ τοὺς Μανιάτας, καὶ πρὸ πάντων ἠθέλησε νὰ ψηφίσῃ στρατηγὸν τὸν Ἡλίου Μαυρομιχάλην, ὅστις δὲν τὸ ἐδέχθη, καὶ ἐπομένως ἡ Γερουσία δὲν ἐψήφισε κανένα ἄλλον τῶν Μανιατῶν στρατηγόν, διὰ νὰ μὴ γεννηθῇ ἀναμεταξύ τῶν διαίρεσις. Εἶπετο ἄρα νὰ ψηφίσῃ ἄλλους ἐκ τῶν ἀριστευσάντων εἰς τὸν πόλεμον Πελοποννησίων, διὰ νὰ ἐνθαρρύνῃ τὴν ἀνδρίαν, τὸ φιλόπατρι καὶ τὸ φιλότιμον αὐτῶν. Θεωροῦσα διὰ τοῦτο ὅτι, ἂν ἐψήφισε στρατηγὸν τὸν ἀπόλεμον, παραβλέψασα πολλοὺς τῶν πολεμιστῶν, ἤθελεν ἀνατρέψῃ τὸν σκοπὸν τῶν βαθμῶν, δὲν ψηφίζει τὸν Κανέλλον», βλ. Ν. Σπηλιάδης, *Απομνημονεύματα*, ὁ.π. τ. Α, σ. 317.

Συνέπεια των παραπάνω να τον αποκαλέσουν *άνανδρο* και να του απονεύμουν τον βαθμό του χιλίαρχου, βαθμό τον οποίο δεν δέχτηκε.⁷⁵⁵

Οι έριδες που προκαλούνται μεταξύ πολιτικών και στρατιωτικών, οδηγεί στην αποσταθεροποίηση του Αγώνα, διότι εκάτεροι επιδίδονται σε προσπάθειες εκμηδένισης κάθε ομάδας είτε μέσω της απειλής των όπλων για τους στρατιωτικούς είτε μέσω της μη χορήγησης οικονομικής βοήθειας και πολεμοφοδίων από τους πολιτικούς, οι οποίοι και διαχειρίζονταν τις περισσότερες προσόδους. Συνέπεια των παραπάνω, οδηγεί τους στρατιωτικούς να συσπειρωθούν δημιουργώντας μυστικές αδελφοποιήσεις για το συμφέρον της πατρίδας υπερασπιζόμενοι τα συμφέροντα των χριστιανών και τα δικά τους, τα οποία θεωρούσαν ότι καταπατούνταν από τους πολιτικούς. Μια τέτοια μυστική συνεννόηση μας διασώζει ο Μιχαήλ Οικονόμου μεταξύ του Κολοκοτρώνη και του Μάρκου Μπότσαρη, οι οποίοι μεταξύ άλλων υπογραμμίζουν την πολεμική και την οικονομική αλληλοϋποστήριξη, θεωρώντας προδοτή όποιον παραβεί τις υποχρεώσεις του.⁷⁵⁶

Η Κυβέρνηση, ιδιαίτερα κατά την περίοδο πολιορκίας της Πάτρας, επιχειρεί να συγκεντρώσει ολόκληρη την εξουσία στα χέρια της. Για το λόγο αυτό παίρνει με το μέρος της αρκετούς οπλαρχηγούς, διαχειρίζεται τις προσόδους και τέλος επικεντρώνεται στη διάλυση των τοπικών εξουσιών, υποστηρίζοντας ότι μόνο τότε μπορεί να ολοκληρώσει το χρέος της ως Εθνική Κυβέρνηση. Για τον Σπηλιάδη η Κυβέρνηση διορίζει οπλαρχηγούς κατώτερους των περιστάσεων σε σημαντικές θέσεις, όπως τον Ν. Σουλιώτη χιλίαρχο για να εισπράττει τους φόρους σε όλες τις επαρχίες της Πελοποννήσου, έχοντας την ελευθερία να επιβάλλεται με τη βία.⁷⁵⁷ Η πλειοψηφία αυτών των οπλαρχηγών ήταν κάποι, υποτακτικοί των τοπικών αρχόντων, μαθημένοι να υπακούν στις εντολές των ανωτέρων τους, χωρίς να έχουν τη δυνατότητα να λαμβάνουν και εκείνοι αποφάσεις, ενώ η οποιαδήποτε αντίδρασή τους ήταν για τους άρχοντες ένδειξη *αχαριστίας*.

Η πολιορκία της Πάτρας έληξε άδοξα, τα ελληνικά στρατεύματα αναγκάστηκαν να οπισθοχωρήσουν ή σύμφωνα με τον Οικονόμου, τα στρατεύματα υποχωρούσαν με εντολή της Κυβέρνησης, μένοντας ο Κολοκοτρώνης με λίγους στρατιώτες, αναγκαζόμενοι στο τέλος να εγκαταλείψουν κι εκείνοι. Ο Κολοκοτρώνης, γενικότερα

⁷⁵⁵ Τα γεγονότα έλαβαν χώρα τον Απρίλιο του 1822, βλ. Ν. Σπηλιάδης, *Απομνημονεύματα*, ό.π., τ. Α', σ. 308-310, Β. Σφυροέρας, *Σταθεροποίηση της Επανάστασης 1822-1823*, ό.π., τ. ΙΒ', σ. 224-225.

⁷⁵⁶ Μ. Οικονόμου, *Ιστορικά της Ελληνικής Παλιγγενεσίας*, ό.π., σ. 294-295.

⁷⁵⁷ Ν. Σπηλιάδης, *Απομνημονεύματα*, ό.π., τ. Α', σ. 321-324.

κατηγορήθηκε ότι ήταν υπεύθυνος για της διάλυση της πολιορκίας και την μη ενημέρωση για την έλευση του Μαχμούτ πασά Δράμαλη. Αρκετές σκευωρίες δημιουργήθηκαν σε βάρος του Κολοκοτρώνη, κυρίως για τη στρατιωτική του δράση ακυρώνοντας οποιαδήποτε προσπάθεια συντονισμού, για το λόγο αυτό κατηγορήθηκε ακόμη και από την Πελοποννησιακή Γερουσία ως προδότης και Ηρόστρατος,⁷⁵⁸ συνέπεια των μηχανισμών που κινούσε η Κυβέρνηση εναντίον του.⁷⁵⁹ Επίσης, διέδιδαν ότι επιχειρεί να δημιουργήσει ένα *Γιοβέρνο Μιλιτάρε* στην Πελοπόννησο, ενώ σύμφωνα με τον γραμματικό του Μιχαήλ Οικονόμου ήταν αντίθετος προς τη δημιουργία μιας στρατιωτικής κυβέρνησης. Πρωταρχικός στόχος για τον Κολοκοτρώνη γινόταν η δημιουργία μιας διοίκησης, η οποία θα επεδίωκε την οργάνωση των πολεμικών για την εκδίωξη του εχθρού και κατόπιν την ρύθμιση θεσμών με χαρακτήρα που παρατηρείται σε οργανωμένα πολιτεύματα και κυβερνήσεις.

Οι ιστορικές συγκυρίες, όμως, είναι τέτοιες που καθιστούν τους στρατιωτικούς αναγκαίους. Ιδιαίτερα η είσοδος του Δράμαλη στην Πελοπόννησο με την κατάληψη του Ακροκορίνθου και την φυγή των μελών της Κυβέρνησης προς τα ελληνικά πλοία που βρίσκονταν στον Αργολικό κόλπο,⁷⁶⁰ κατέστησε τη Γερουσία με τη συνεργασία των στρατιωτικών, το μοναδικό μέσο συντονισμού των πολιτικών και στρατιωτικών επιχειρήσεων. Η Γερουσία ως φορέας διατήρησης και οργάνωσης των τοπικών κοινοτήτων, στρέφεται σε εκείνους που αποτελούσαν και αποτελούν τμήμα της, τους κλέφτες αποκτώντας ερείσματα στην εξουσία. Να σημειωθεί ότι το σύμφωνο συνεργασίας υπογράφηκε και από τον Αναγνώστη Δεληγιάννη, ο οποίος αντιλήφθηκε ότι η ενίσχυση της Κεντρικής Εξουσίας θα οδηγούσε στην διάλυση της Γερουσίας και έτσι την σταδιακή αποδυνάμωση των τοπικών κοινωνικοπολιτικών συστημάτων πάνω στα οποία βάσιζαν τη δύναμη τους οι προυχοντικές οικογένειες. Επομένως, η συνεργασία στρατιωτικών και πολιτικών αντιπάλων υλοποιείται για την στήριξη της κοινωνικής και πολιτικής εξουσίας των τοπικών παραγόντων, με

⁷⁵⁸ Ο Ηρόστρατος ήταν αρχαίος Έλληνας, ο οποίος έγινε γνωστός για τον εμπρησμό που προκάλεσε στο Ναό της Αρτέμιδας στην Έφεσο. Σήμερα η ονομασία αυτή δηλώνει τον εγκληματία που «διψά για δόξα», βλ. *Νεώτερον Εγκυκλοπαιδικόν Λεξικόν: μεθοδική και συστηματική συμπίκνωσις και εκλαΐκευσις όλων των ανθρώπινων γνώσεων*, εκδ. Ηλίας, Αθήνα 1948, τ. 9^{ος}, σ. 371.

⁷⁵⁹ Το επιπληκτικό και υβριστικό έγγραφο που έστειλε η Γερουσία στον Κολοκοτρώνη συντάχθηκε από τον Γρηγόρη Δίκαιο και τον Κωλλέτη, προσπαθώντας να στρέψει τη Γερουσία κατά του οπλαρχηγού, αλλά και σταδιακά να επιτευχθεί η διάλυσή της, βλ. Μ. Οικονόμου, *Ιστορικά της Ελληνικής Παλιγγενεσίας*, ό.π., σ. 301.

⁷⁶⁰ Σ. Τρικούπης, *Ιστορία της Ελληνικής επανάστασης*, ό.π., τ. Β', σ. 267-268, Θ. Κολοκοτρώνης, *Διήγησις*, ό.π., σ. 103.

παράλληλη στήριξη του στρατιωτικού στοιχείου, ως αναπόσπαστο τμήμα της κοινωνίας τους Μοριά⁷⁶¹

Η ολιγωρία της Κυβέρνησης, την συγκεκριμένη χρονική περίοδο, οδήγησε τον Κολοκοτρώνη, έχοντας στο πλευρό του τον Πλαπούτα, το Νικήτα Σταματελόπουλο, τον Τσόκλη και άλλους οπλαρχηγούς, στην εφαρμογή των σχεδίων του για την ουσιαστική αντιμετώπιση και συντριβή των στρατευμάτων του Δράμαλη.⁷⁶² Σε αυτή την ιστορική συγκυρία πρωτοστάτησαν οι οπλαρχηγοί, με τον Υψηλάντη και την Πελοποννησιακή Γερουσία, σώζοντας τον ελληνικό πληθυσμό από τα οθωμανικά στρατεύματα καθώς επίσης συνέβαλαν στη συνέχιση της Επανάστασης. Έτσι, λοιπόν, κατάφεραν μετά την συντριβή του Δράμαλη, στα τέλη του 1822, να μειώσουν το γόητρο της Κυβέρνησης, και παράλληλα να αποσπάσουν την εμπιστοσύνη όλων των χωρικών. Συνέπεια των παραπάνω να εξελιχθούν σε δυναμικό πόλο διεκδίκησης της εξουσίας, η οποία εξουσία ενδυναμώθηκε με την πτώση του Ναυπλίου.

Η πολιτική και πολεμική κατάσταση εκτροχιάζεται μετά την προκήρυξη εκλογών και από τις δύο πολιτικές παρατάξεις στο τέλος του δεύτερου έτους. Μετά τη λήξη της θητείας της πρώτης Κυβέρνησης σκοπό ήταν η διενέργεια εκλογών για τη συνέχιση του πολιτικού, οικονομικού και πολεμικού έργου. Οι έριδες όμως, μεταξύ Κυβέρνησης και Γερουσίας (την οποία ο Θεόδωρος Κολοκοτρώνης κατάφερε να πάρει με το μέρος του) οδήγησε στην έκδοση χωριστών έγγραφων προς τις επαρχίες του Μοριά. Το έγγραφο της Κυβέρνησης καταγγέλλει τη Γερουσία και τους στρατιωτικούς ως «*λαοπλάνους*», επιχειρώντας να στρέψει εναντίον τους το λαό, τονίζοντας ότι δεν πρέπει να γίνουν «*παίγνιον όλίγων τινών οί όποιοι διά νά κατορθώσωσιν μέ τήν βίαν νά λάβωσιν άξίαν και ύπεροχήν καί όχι μέ τήν άπαραβίαστον θέλησιν τοῦ έθνους*».⁷⁶³ Η απάντηση της Γερουσίας υπήρξε άμεση, καθώς ο φόβος διάλυσής της διατυπώθηκε ανοιχτά από την κεντρική διοίκηση. Ο Θ. Κολοκοτρώνης, ως αρχιστράτηγος της Γερουσίας και εκπρόσωπος του λαού, διατυπώνει τις δικές του θέσεις,⁷⁶⁴ καταγγέλλει την στηλίτευση που δέχεται από τη διοίκηση και γενικότερα τις έριδες που προκαλεί αναστατώνοντας την εξέλιξη του

⁷⁶¹ Ν. Ροτζώκος, *Επανάσταση και Εμφύλιος*, ό.π., σ. 37.

⁷⁶² Για τις μάχες που δόθηκαν από τους Έλληνες εναντίον του Δράμαλη, βλ. Β. Σφυροέρας, *Σταθεροποίησης της Επαναστάσεως 1822-1823*, ό.π., τ. ΙΒ' σ. 250-260, Φ. Χρυσανθόπουλος, *Απομνημονεύματα*, ό.π., σ. 189 και εξής., Σ. Τρικούπης, *Ιστορία της Ελληνικής επανάστασεως*, ό.π., τ. Β', σ. 265-294.

⁷⁶³ Ν. Ροτζώκος, *Επανάσταση και Εμφύλιος*, ό.π., σ. 37-38.

⁷⁶⁴ Για το έγγραφο του Κολοκοτρώνη, βλ. Διονύσιος Α. Κόκκινος, *Η Ελληνική Επανάσταση*, εκδ. Μέλισσα, Αθήνα 1974, τ. Γ', σ. 417.

πολέμου: «Υπέρτατη Διοίκησις. Εἰς τοιαύτας δημοσίας προκηρύξεις ἐκτεθειμένους εἰς τὴν κρίσιν καὶ ἐπικρίσιν τοῦ τυχόντος, δὲν ἔπρεπε νὰ γράφονται τοιαῦτα, ἔξω μόνον, ἂν μοῦ συγχωρῆτε νὰ εἶπω, ὅτι εἶναι ἀπὸ τύψεις συνειδότος γεγραμμένα κ.λπ.». ⁷⁶⁵ Εκείνο που πρέπει να τονιστεί είναι ότι μέσω του εγγράφου αυτού ο Κολοκοτρώνης κάνει επίδειξη ισχύος, καθώς το έγγραφο αυτό διατυπώνεται μετά την κατάκτηση του Ναυπλίου, όπου ο στρατηγός αποκτά ισχύ. Για το λόγο αυτό γίνεται απειλητικός, δεν δείχνει να ενδιαφέρεται για συμβιβασμούς με τη διοίκηση και αναγγέλλει τις αποφάσεις του, οι οποίες δεν ήταν άλλες από την πραγματοποίηση Πελοποννησιακής Συνέλευσης στην οποία θα γινόταν ανανέωση της θητείας της Πελοποννησιακής Γερουσίας και η αλλαγή του εκλογικού νόμου για την διενέργεια άλλων εκλογών σχετικά με τους εκπροσώπους της νέας Εθνοσυνέλευσης. Επομένως, παρουσιάζεται ως εκπρόσωπος του λαού και του στρατού και εχθρός με εκείνους που δεν ταυτίζονται συμφέροντας τους με αυτά του λαού. Όπως αναφέρει ο Ν. Ροτζώκος ο Κολοκοτρώνης μετατρέπεται σε κριτής και τιμητής των δικαίων της πατρίδας και της Επανάστασης. ⁷⁶⁶

Αρχικά, η διεκδίκηση της εξουσίας από τις τοπικές δυνάμεις της Πελοποννήσου, προύχοντες και στρατιωτικούς διαμορφώνει μια κατάσταση με έντονη πολιτική αντιπαράθεση. Η αντιπαράθεση αυτή εντείνεται όταν διεκδικητές της εξουσίας δεν είναι μονάχα οι παραπάνω, αλλά και πολιτικές δυνάμεις εκτός της Πελοποννήσου, όπως οι Φαναριώτες και οι πολιτικοί ηγέτες της Ύδρας, οι οποίοι καταφέρνουν να ταυτίσουν τα συμφέροντά τους με τα συμφέροντα της πελοποννησιακής κοινωνίας, αυτοαποκαλούμενοι ηγέτες, εκπρόσωποι του έθνους. Βασική διαφορά των δευτέρων είναι ότι διαμορφώνουν μια πολιτική αντίληψη για την άσκηση της εξουσίας, η οποία δεν βασίζεται στην αποκλειστική είσπραξη των φόρων, στη διεύρυνση και κατοχύρωση των ιδιοκτησιακών δικαιωμάτων, στη διατήρηση προνομίων, ακόμη και μετά την αποχώρηση των οθωμανικών δυνάμεων, αλλά στην ορθή διοίκηση μέσω των άρθρων που κατοχυρώθηκαν από το Προσωρινό Πολίτευμα της Επιδαύρου και στο γεγονός ότι η Ελλάδα χρειάζεται πραγματικούς πολιτικούς, ώστε να εκπροσωπηθεί επάξια στις Μεγάλες Δυνάμεις. Επομένως, παρατηρούμε ότι η μερίδα των οπλαρχηγών και το σύνολο των προυχόντων

⁷⁶⁵ Στο ίδιο.

⁷⁶⁶ Ν. Ροτζώκος, *Επανάσταση και Εμφύλιος*, ό.π., σ. 38-40.

διαπνέεται από έντονο τοπικιστικό χαρακτήρα, ενώ οι φιλοδοξίες τους αρκούνται μονάχα για την περιοχή της Πελοποννήσου και όχι για την ευρύτερη Ελλάδα.⁷⁶⁷

Η πολιτική αντιπαράθεση ήταν τόσο έντονη, ώστε στις αρχές Ιανουαρίου του 1823, οι πληρεξούσιοι που επηρεάζονταν από τους στρατιωτικούς και τη Γερουσία βρίσκονταν στο Ναύπλιο και οι υπόλοιποι πρόκριτοι στο Άστρος, αρνούμενοι να προσέλθουν στο Ναύπλιο, το οποίο βρισκόταν υπό την στρατιωτική επιρροή του Κολοκοτρώνη. Και για τους μεν και για του δε, η κατάσταση αποτυπώθηκε στα Απομνημονεύματά τους ως πολιτική ολιγωρία δυσχεραίνοντας την οργάνωση και τη διεξαγωγή του πολέμου. Η πλειοψηφία των προυχόντων επιχειρώντας να διατηρήσει τα κεκτημένα της, αδυνατεί να αντιληφθεί ότι η επιρροή του Κολοκοτρώνη μεγαλώνει και με την παραχώρηση εξουσίας από την Γερουσία, εξυπηρετούνται τα πολιτικά σχέδια των στρατιωτικών. Παρά όλες τις προσπάθειες της πολιτικής ηγεσίας των Υδραίων για την διατήρηση της κοινωνικής τάξης μέσα στην Επανάσταση, επιχειρούν να πείσουν τους Πελοποννήσιους άρχοντες, μέσω επιστολών, ότι για την διατήρηση των κεκτημένων τους, συμφέρον είναι η ένταξη τους στους νέους θεσμούς για το συμφέρον του έθνους.⁷⁶⁸ Ενώ, τονίζουν ότι αποτελούν απειλή, για την νέα πολιτική ηγεσία, οι *όλίγοι ληστές*, οι οποίοι καρπώθηκαν την ανάγκη των προυχόντων για διατήρηση της τοπικής-οικογενειακής εξουσίας τους. Έτσι, λοιπόν, αποκαλούνται *κακούργοι και ἄρπαγες*, εξαιτίας της κατοχής του Ναυπλίου από τον Θ. Κολοκοτρώνη, ενώ οι προύχοντες που ανέχονται αυτή την κατάσταση *ἀφελείς*.⁷⁶⁹

Τελικά, η Εθνοσυνέλευση πραγματοποιείται στο Άστρος Κυνουρίας, τον Δεκέμβριο του 1822, μέσα σε κλίμα έντασης. Στη Δεύτερη Συνέλευση παρευρίσκονται και τα ένοπλα σώματα, υπό την αρχηγία του Κολοκοτρώνη και άλλων στρατιωτικών της Πελοποννήσου. Κατά τη διάρκεια των εργασιών, τα ένοπλα τμήματα χρησιμοποιώντας τη δύναμη των όπλων και τη δυνατότητα άσκησης βίας μετατρέπονται σε απειλή για τους πολιτικούς, φιλοδοξώντας να επηρεάσουν υπέρ τους, τις αποφάσεις της Εθνοσυνέλευσης. Παρόλα αυτά δεν κατορθώνουν να ασκήσουν κάποια επιρροή στη Συνέλευση και βρίσκονται εκτός των νέων θεσμών εξουσίας, ενώ η διοίκηση κατορθώνει να *απολύσει* τον Κολοκοτρώνη, καταργώντας

⁷⁶⁷ στο *ίδιο*, σ. 40-43.

⁷⁶⁸ Επιστολή Υδραίων ηγετών προς τοπικούς άρχοντες, αντλείται Ν. Ροτζώκος, *Επανάσταση και Εμφύλιος*, ό.π., σ. 44-45.

⁷⁶⁹ Οι υπαινιγμοί είναι έντονοι προς τους προύχοντες για τη στάση που κρατούν στους υποτακτικούς τους, οι οποίοι πλέον φέρονται ως στρατιωτικοί ηγέτες, προκαλώντας αναρχία στο πολιτικό και στρατιωτικό χώρο της Πελοποννήσου, βλ. Στο *ίδιο*, σ. 46.

τον τίτλο του αρχιστράτηγου.⁷⁷⁰ Να σημειωθεί ότι μέρος της αποτυχίας οφειλόταν στο γεγονός ότι στρατιωτικοί, όπως οι Βασίλης και Κωνσταντίνος Πετμεζάς διαμορφώνουν μια αντιπάθεια προς το πρόσωπο του Κολοκοτρώνη και στρέφονται προς τους Υδραίους. Οι Υδραίοι ηγέτες προσπαθούν μέσω επιστολών να προσεταιριστούν τους οπλαρχηγούς, οι οποίοι ήδη είχαν αρχίσει να μεταστρέφονται εξαιτίας καταχρήσεων, κλοπών και αρπαγών που έλαβαν χώρα μετά την κατάκτηση του Ναυπλίου, κατηγορώντας τον Κολοκοτρώνη για *αισχροκέρδεια*.⁷⁷¹ Για τα λάφυρα του Ναυπλίου, ο Κολοκοτρώνης, σημειώνει: «*Τό κάστρο τό είχαν κλεισμένο διά νά μή γενοῦν καταχρήσεις. Εἰς τά Φρούρια ἔστειλα ἀπό ὅλα τά σώματα· τούς ἐμβαρκάρισα τούς Τούρκους διά τήν Σμύρνην καί ἔστειλε καί ἡ Γερουσία διά νά παρευρεθοῦν εἰς τήν πτωσιν καί εἰς τά λάφυρα. Τα καράβια τά ἔκαμα παζάρι 110.000 γρόσια· ὅσο πρᾶγμα ἔμεινε τό ἔβαλαν εἰς τά τζαμιά, τό λοιπόν τό ἄρπαξαν οἱ Ἕλληνες· χρήματα, μετρητά δέν εὐρέθησαν, διότι τά είχαν ἐξοδεμένα διά ζωοτροφίας εἰς τήν πολιορκίαν· ἀσημικά καί σκουτικά ἦσαν πολλά· τούς ἔδωσα ἀσημικά καί σκουτικά διά τόν ναῦλον τῶν караβιῶν [...] τά λάφυρα τά ἔβαλαν εἰς δημοπρασία, καί κάθε ἐπαρχία καί τά νησιά ἐπῆραν τό ἀνάλογον τους. Ἐτζι ἐγλύτωσα ἀπ' αὐτήν τήν ἐγνοίαν τοῦ Ἀναπλιού*».⁷⁷²

Η πολιτική αντιπαράθεση που ξεσπά ανάμεσα στην φατρία του Κολοκοτρώνη και το κόμμα των προεστών, είτε για την κατοχή του Ναυπλίου, είτε για τον τίτλο του αρχιστράτηγου και γενικότερα για την κατοχή αξιωμάτων, δημιουργεί σε ολόκληρο τον ελληνικό χώρο μια αναρχία και ανωμαλία στην διεξαγωγή του πολέμου. Οι προσωπικές αντιθέσεις που δημιουργούνται με τη διοίκηση οδηγούν τα ένοπλα τμήματα να κινητοποιηθούν εκ νέου, για να την ανατρέψουν με τα όπλα και έτσι κατευθύνονται στις επαρχίες τους και ανασυντάσσονται. Στη συνέχεια, συγκεντρωμένοι στα Μελιγγίτικα Καλύβια έχοντας μαζί τους στρατιωτική δύναμη αποτελούμενη από άξιους και εμπειροπόλεμους στρατιώτες είναι έτοιμοι να αντιμετωπίσουν τη διοίκηση, η οποία βρισκόταν στην περιοχή Αγιαννήτικα Καλύβια,

⁷⁷⁰ Για την Β' Εθνοσυνέλευση στο Άστρος καθώς και για τις πολιτικές συμμαχίες και ανταγωνισμούς κατά τη διάρκεια των εργασιών, βλ. Ιωάννης Γιαννόπουλος, *Η Επανάσταση κατά το 1823, Ιστορία του Ελληνικού Έθνους*, ό.π. τ. ΙΒ', σ. 295-300, Δ. Κόκκινος, *Η Ελληνική Επανάσταση*, ό.π., τ. Γ', σ. 456-478, Σ. Τρικούπης, *Ιστορία της Ελληνικής Επανάστασης*, ό.π., τ. Γ', σ. 33-37.

⁷⁷¹ Εκτός των Πετμεζαίων και ο Μαυρομιχάλης και ο Παπαφλέσσας, πήραν το μέρος της Διοίκησης, βλ. Δ. Κόκκινος, *Η Ελληνική Επανάσταση*, ό.π., τ. Γ', σ. 426-428

⁷⁷² Θ. Κολοκοτρώνη, *Διήγησις*, ό.π., σ. 121. Γενικότερα σχηματίστηκαν αντικρουόμενες απόψεις για την κατάχρηση ή όχι των λαφύρων του Ναυπλίου. Αρνητική εικόνα δίνει ο Π. Π. Γερμανός, βλ. Π.Π. Γερμανού, *Απομνημονεύματα*, ό.π., σ. 160. Θετική εικόνα και κατά μία έννοια δικαιολογεί την όλη κατάσταση παίρνουμε από τον Φωτάκο. Τέλος, ο γραμματικός του Κολοκοτρώνη Μ. Οικονόμου, πιθανόν και να μας δίνει μια εικόνα πιο κοντά στην πραγματικότητα, βλ. Μ. Οικονόμου, *Ιστορικά*, ό.π., σ. 385-387.

αντιπαρατιθέμενη με ισχυρό αριθμό στρατιωτών. Οι παρατάξεις έμοιαζαν έτοιμες για πόλεμο, αντιπαρατιθέμενες στις γύρω τοποθεσίες από το Άστρος, και τις οποίες χώριζε ένα μικρό ρυάκι, ο Τάνος.⁷⁷³

Οι άνθρωποι των όπλων μέσω της Επανάστασης κατάφεραν να κάνουν αισθητή την παρουσία τους αμφισβητώντας τη δύναμη των προυχόντων διαρρηγνύοντας τις παραδοσιακές σχέσεις.⁷⁷⁴ Επιδιώκουν να πάρουν με το μέρος τους τις κοινότητές τους, επηρεάζοντας τις πολιτικές εξελίξεις της περιόδου. Δεν επιχειρούν στην πραγματικότητα να εφαρμόσουν νέα πολιτική, διαφορετική από εκείνη των προυχόντων, με συνέπεια να οδηγούνται σε σύγκρουση. Η διαφορά έγκειται στο ότι παρουσιάζονται ως *λαϊκοί* ηγέτες, οι οποίοι θα απαλλάξουν τον *τόπο* από την αυθαιρεσία των προυχόντων. Οι συγκρούσεις αυτές παίρνουν τη μορφή τοπικού χαρακτήρα, αποδεικνύοντας την έλλειψη ή την εν μέρει υιοθέτηση εθνικής ιδεολογίας. Χαρακτηριστικό παράδειγμα διαμάχης για τον οικονομικό και διοικητικό έλεγχο επαρχίας είναι η Καρύταινα, στην οποία οι Πλαπούταιοι επιδιώκουν να ελέγξουν τα χωριά της Λιοδώρας που ανήκουν στους Δεληγιανναίους. Ο Κ. Δεληγιάννης, σημειώνει: «ένεκα τῶν βιοπραγιῶν τῶν Πλαπούταιων καὶ ὄλων τῶν Παλουμπαίων [...] οἵτινες καταπίεζον αὐθαιρέτως καὶ κατέτρεχον τοὺς κατοίκους διὰ νὰ φύγουν ἀπὸ ἐκεῖ, νὰ μείνῃ χέρσον διὰ νὰ μὴν ἀπολαμβάνωμεν εἰσόδημα, νὰ ἀναγκασθῶμεν νὰ τὰ πωλήσωμεν εἰς μηδαμινὴν ἀξίαν πρὸς αὐτοὺς».⁷⁷⁵ Συνέπεια των παραπάνω η επίθεση των Πλαπούταιων εναντίων των Δεληγιανναίων, οι οποίοι μαζί με συγγενή του Κολοκοτρώνη, τραυματίζουν σοβαρά τον Αναστάσιο Δεληγιάννη: «έτρεξεν ἡ νεόνυμφος σύζυγός του φωνάζουσα νὰ τὸν ἐναγκαλισθῇ, ἀλλὰ συγχρόνως ἔτρεξαν καὶ οἱ στρατιῶται νὰ τὸν λαφυραγωγήσουν. Ἦρπασαν λοιπὸν τὰ ὄπλα του, ἀλλ' αὐτῇ θρηνοῦσα δὲν ὑποχωροῦσε νὰ πάρουν καὶ τὰ ἐνδύματά του. Ἐνας δὲ στρατιώτης, ἰδὼν ὅτι εἶχεν τὰ μαλλιά της πλεγμένα μέ χρυσὰ πλεξιμάδια καὶ ρουμπιέδες, αἰσχροκέρδια κινούμενος, χωρὶς νὰ σεβαστῇ τὸ γυναικεῖον φύλον, τῆς ἔκοψε τὰ ἥμισυ μαλλιά καὶ τὰ ἤρπασε, χωρὶς νὰ τὸν δοῦν οἱ ἄλλοι στρατιῶται».⁷⁷⁶ Από την πλευρά τους οι Δεληγιανναίοι θέλοντας να πάρουν εκδίκηση, ανταποδίδουν το χτύπημα και επιτίθενται στη Λιοδόρα δολοφονώντας το φονιά του αδελφού τους.

⁷⁷³ Δ. Κόκκινος, *Η Ελληνική Επανάσταση*, ό.π., τ. Γ', σ. 462-465.

⁷⁷⁴ Ο ένοπλος ως κάποιος αποδίδει αφοσίωση στον προύχοντα, ενώ ο ένοπλος με τη φυγή του στα όρη τοποθετείται στο περιθώριο, βλ. Ν. Ροτζώκος, *Επανάσταση και Εμφύλιος*, ό.π., σ. 51.

⁷⁷⁵ Κ. Δεληγιάννης, *Απομνημονεύματα*, ό.π., τ. Β', σ. 154.

⁷⁷⁶ στο ίδιο, σ. 156.

Ο αρχηγός της οικογένειας των Πλαπουταίων, Δημήτρης Πλαπούτας με επιστολή του προς τους Λαγκαδινούς ζητά τη συνδρομή τους ή προτείνει να παραμείνουν ουδέτεροι, γιατί έρχεται να εκδικηθεί πολιορκώντας την ίδια την κατοικία του.⁷⁷⁷ Ο Δ. Πλαπούτας, επιχειρεί να προσεταιριστεί τους κατοίκους της επαρχίας, εμφανιζόμενος ως προστάτης, μπροστά στην αδικία που έχουν υποστεί από τις χρόνιες καταχρήσεις των Δεληγιανναίων: *«οί κύριοι Τελιγιανέοι μέ στρατιότες έκαταχάλασαν τά χωριά τῆς Λιοδώρας τά ἔγδισαν καί ὅλλα κακά ἰμπόρεσαν ἔκαναν. Πράγμα όπου οὔτε ὁ οὐρανός οὔτε ἡ γῆ τό ἡποφέρη ἀλλά καί ἐσεῖς οἱ ἴδιοι τό γνωρίζετε. Ἐγώ ἤλπιζα ὅτι νά μήν κινηθοῦν ποτέ εἰς ἓνα τοιοῦτον ἀντιπατριωτικόν πράγμα καί διά τοῦτο ἀφησα το πράγμα μου τό σπίτι μου καί ἐπίγα νά διαφενταίζο ἄλλους ἐκεῖ διλαδί όπου με ἐπρόσταζε ἡ διοίκησις. Τώρα ὅμως ἴδα ὅτι περί πατρίδος δέν μετράι κανεῖς ἤλθα καί ἐγώ νά διαφεντέζο τά δικαιώματα νά ἐκδικηθῶ, εἰς τά ὅσα κακά μας ἔκαμαν»*.⁷⁷⁸ Παρατηρούμε, λοιπόν, ὅτι αναιρεῖ την υφιστάμενη τοπική εξουσία, την οποία καθαιρεῖ μέσω της επίθεσης που επιχειρεῖ. Παράλληλα, μέσω των συγγενικών δεσμών της οικογένειας με τον Κολοκοτρώνη ζητούν από το Γέρο να συγκρουσθεῖ με τη διοίκηση και να την ανατρέψει με τα ὅπλα. Η συνεργασία Κολοκοτρωναίων και Πλαπουταίων, οδηγεί στην αποδυνάμωση των Δεληγιανναίων, οι οποίοι εξαιτίας των συγκρούσεων στην επαρχία τους, δεν κατορθώνουν να συμμετάσχουν στη διοίκηση που συστήνεται στην Εθνοσυνέλευση του Ἀστρους.

Επομένως, η πολιτική ζωή της Πελοποννήσου ὅπως διαμορφώνεται εἶναι μια αντανάκλαση προσωπικών ανταγωνισμῶν και μια πρώιμη μορφή για τα ελληνικά δεδομένα ταξικής σύγκρουσης, ιδιαίτερα ὅταν οι συγκρούσεις ἔχουν να κάνουν με την μορφή του πολιτεύματος, αριστοκρατικό ἢ λαϊκό και ποια πρόσωπα θα εκπροσωπήσουν τον ελληνικό λαό.⁷⁷⁹ Η Επανάσταση πρόσφερε στου ανθρώπους των ὅπλων τη δυνατότητα της κοινωνικής ανέλιξης καθώς και τη δημιουργία κλίματος αμφισβήτησης της κοινοτικής εξουσίας. Διότι η χρόνια εξουσιαστική πολιτική των προυχόντων καθόρισε την στάση των ενόπλων, η οποία ἦταν πλέον στάση καταγγελίας, αγανάκτησης, τοποθετώντας τους εαυτούς τους από την ἄλλη στην θέση του υπερασπιστή των αδυνάτων και των συμφερόντων της πατρίδας. Ο

⁷⁷⁷ Η επιστολή του Δ. Πλαπούτα αναφέρεται επίσης στις καταστροφές που προκάλεσαν οι Δεληγιανναῖοι στα δικά τους χωριά, βλ. Ν. Ροτζώκος, *Επανάσταση και Εμφύλιος*, ὁ.π., σ. 50-51.

⁷⁷⁸ Για τα γεγονότα της Λιοδώρας, βλ. Τ. Σταματόπουλος, *Ο εσωτερικός αγώνας*, ὁ.π., τ. Α', σ. 328-339. Το πλήρες έγγραφο της επιστολής βρίσκεται στο Αρχεῖον Κανέλλου Δεληγιάννη. Τα έγγραφα, 1779-1827, ΕΦΛ, Αθήνα 1993, σ. 78-79.

⁷⁷⁹ J. Petropoulos, *Πολιτική και συγκρότηση κράτους στο ελληνικό βασίλειο (1833-1843)*, ὁ.π., τ. Α', σ. 101.

Κολοκοτρώνης για παράδειγμα, ο οποίος κατάφερε να συσπειρώσει γύρω του μεγάλο αριθμό στρατιωτικών, αγανακτισμένος από τον τρόπο διοίκησης του πολέμου και την στάση που κρατά για τη δράση των στρατιωτικών, εκδίδει προκήρυξη προς όλες τις επαρχίες τονίζοντας ότι επιθυμεί το «γενικό καλό» και ότι οι πράξεις του διέπονται από «σέβας» προς τη διοίκηση, αποσκοπώντας στη «βελτίωσιν τῶν πραγμάτων». Η στασιαστική του συμπεριφορά προς τη Διοίκηση είναι συνέπεια των προσπαθειών να μειώσουν την προσφορά του και να αποφασίζουν για λογαριασμό του για το καλό της πατρίδας και των πολεμικών επιχειρήσεων. Έτσι, για τον Κολοκοτρώνη η προκήρυξη, απευθυνόμενη κυρίως στο λαό της Πελοποννήσου, στόχο έχει να διαβεβαιώσει ότι οι πράξεις τους διαπνέονται από ανιδιοτέλεια πατριωτική και πως είναι συμφέρον όλων μια στρατιωτική συμμετοχή στις πολιτικές κυβερνήσεις.⁷⁸⁰

Οι εξελίξεις στην Πελοπόννησο συστήνονται και διαμορφώνονται κάτω από τοπικές πολιτικές αντιπαλότητες. Για το λόγο αυτό, συστήνονται μηχανισμοί κοινωνικών και πολιτικών συμμαχιών, οι οποίες κατά κύριο λόγο δεν υπερβαίνουν το τοπικό επίπεδο, ενώ περιορίζονται σε συγκεκριμένα τμήματα της Πελοποννήσου. Ο λόγος της δημιουργίας των παραπάνω συμμαχιών επιδίωκε την διατήρηση μιας υποτιθέμενης ισορροπίας, όπου η αμοιβαία σύμπραξη θα διεύρυνε την πολιτική δύναμη και διαπραγματευτική ικανότητα τους, έναντι των αντιπάλων τους. Την περίοδο της Επανάστασης, συμμαχία που προκάλεσε εντάσεις, αλλά και ενδιαφέρον δεν ήταν άλλη από τους αρραβώνες του γιου του Κολοκοτρώνη με την κόρη του Κανέλλου Δεληγιάννη.⁷⁸¹ Για πολλούς θεωρήθηκε ότι ο αρραβώνας αυτός πρόδιδε τα συμφέροντα του λαού, διότι οι προσωπικές φιλοδοξίες του Κολοκοτρώνη τον οδήγησαν σε συμβιβασμό με τον ταξικό εχθρό.⁷⁸² Αντίθετα, ελάχιστοι ήταν εκείνοι που είδαν την ενέργεια αυτή ως ένδειξη εθνικής συνείδησης για το καλό της πατρίδας. Βλέπουμε, λοιπόν, ότι η δημιουργία συγγενικών δικτύων, αλλά και γενικότερων

⁷⁸⁰ Η θέση της Γερουσίας στο πολιτικό σκηνικό ενισχύεται όταν μετατρέπεται σε πόλος συσπείρωσης τοπικών στρατιωτικών και προυχόντων, βλ. Αρχείο της Κοινότητας της Ύδρας, Ανδρέας Λιγνός, Πειραιάς 1927, τ. 8^{ος}, σ. 529-531.

⁷⁸¹ Κ. Δεληγιάννης, *Απομνημονεύματα*, ό.π., τ. Β', σ. 128-129, Ν. Σπηλιάδης, *Απομνημονεύματα*, ό.π., τ. Α', σ. 513-514.

⁷⁸² Ο Τ. Σταματόπουλος αναφέρει ότι: «ο λαός, που με τόσο ενθουσιασμό και προσδοκία για την εθνική και κοινωνική του απολύτρωση, άρχισε τον αγώνα και έχυνεν αίμα για την επιτυχία του, δεν βρήκε τελικά τον αντάξιο αρχηγό που θα ενσάρκωνε και θα πραγματοποιούσε τους πόθους του, κι είδε με μεγάλη πικρία κι απογοήτευση και τον Κολοκοτρώνη που τόσο σεβόταν κι αγαπούσε, και του είχαν τυφλήν εμπιστοσύνη [...] στην κρίσιμη στιγμή να τον προδίνει», βλ. Τ. Σταματόπουλος, *Ο εσωτερικός αγώνας*, ό.π., τ. Α', σ. 313. Για την προδοσία του λαού, βλ. Δ. Κόκκινος, *Η Ελληνική Επανάσταση*, ό.π., τ. Γ', σ. 493-495

δικτύων υποστήριξης δεν μεταβάλλονται ούτε την περίοδο της Επανάστασης, αντίθετα διευρύνονται.

Ο αρραβώνας, όμως, καταγράφεται στα Απομνημονεύματα ως προδοσία, προδοσία των εθνικών συμφερόντων, ενώ την χρονική περίοδο που τελούνται για τον Δεληγιάννη, όπως και για τον Κολοκοτρώνη είναι μια ένωση δύο άσπονδων οικογενειών, αρχόντων και κλεφτών. Είναι ο επαναπροσδιορισμός των σχέσεων τη δεδομένη χρονική στιγμή, όχι μονάχα για την παύση των τοπικών συγκρούσεων, αλλά και ένα μέσο να ενισχύσουν την πολιτική τους δύναμη. Η πολιτική συσπείρωση που δημιουργήσε ο Κολοκοτρώνης ήταν για τη διοικητική αρχή σαφέστατα ένα μεγάλο εμπόδιο. Για το λόγο αυτό προσπάθησαν αρχικά να τον απομακρύνουν από τα πεδία των μαχών, χωρίς όμως αποτέλεσμα και έτσι, τον πήραν με το μέρος τους, γνωρίζοντας ότι ο Κολοκοτρώνης θα έπραττε οτιδήποτε για το καλό της πατρίδας. Επομένως, αν και έχουμε έναν επαναπροσδιορισμό των κοινωνικοπολιτικών σχέσεων, επιδίωξη γίνεται και πάλι η εξόντωση των πολιτικών αντιπάλων, κυρίως για την διατήρηση των κοινοτικών θεσμών εξουσίας.⁷⁸³

Ο Κολοκοτρώνης, δεν θα συγγένευε μονάχα με τους Δεληγιανναίους, αλλά και με την γενικότερη προυχοντική κοινωνία με την οποία στην ουσία δεν θα μπορούσε να έρθει σε ρήξη: *«είς μάτην παρεκίνει (ο Οδυσσέας Ανδρούτσος) νά φωνεύσωσι τούς ὀλιγαρχικούς, τούς ὁποίους, ὡς ἔλεγεν, ἐφοβεῖτο πλείοτερον ἢ τὰ Τουρκάκια»*.⁷⁸⁴ Παρατηρείται ότι ο κοινωνικός ιστός δεν διασπάται στην περιοχή της Πελοποννήσου, παρ' όλες τις προσπάθειες των πολιτικών ομάδων να αποσπάσουν την εξουσία από τους προύχοντες. Οι τοπικοί ηγέτες γνωρίζουν τον τρόπο να διατηρήσουν την εξουσία τους, εξάλλου η οθωμανική διοίκηση ήταν ακόμη σκληρότερη δημιουργώντας ανταγωνισμούς μεταξύ τους σχετικά με την ενοικίαση των προσόδων. Επομένως, χρησιμοποιούν οποιοδήποτε μέσο για την επίτευξη των επιδιώξεών τους, πολλές φορές ανεξαρτήτου κόστους.

Να σημειωθεί ότι για τους προύχοντες η ανατροπή της κοινωνική και πολιτικής τάξης από άτομα που δεν συνέβαλλαν σε οτιδήποτε ουσιώδες, αντιθέτως προκαλούσαν και συνέχιζαν να προκαλούν αναταραχές και επεδίωκαν ανακατατάξεις, όπως η περίπτωση ορισμένων κλεφτών, ισοδυναμεί με ανταρσία και αχαριστία. Θεωρούν ότι η ομάδα των ενόπλων κινείται από ταπεινά και ιδιοτελή συμφέροντα, χωρίς πατριωτικά αισθήματα ή αίσθημα για την προστασία του

⁷⁸³ Ν. Ροτζώκος, *Επανάσταση και Εμφύλιος*, ό. π., σ. 62.

⁷⁸⁴ Ν. Σπηλιάδης, *Απομνημονεύματα*, ό.π., τ. Α', σ. 514.

ελληνικού πληθυσμού, διότι δρούσαν ως αυτοτελείς ομάδες ή οικογένειες στα όρη και με αυτόν τον τρόπο συνέχισαν να δρουν και κατά τη διάρκεια της Επανάστασης.

Η οικογενειακή δράση σαφέστατα διατηρήθηκε και στην Επανάσταση, διότι όπως έχουμε αναφέρει ότι εκατέρωθεν προύχοντες και ένοπλοι, αποτελούνταν από πολυπληθείς οικογένειες με δυνατούς συγγενικούς δεσμούς. Επομένως, η επιλογή ή και η επιδίωξη των οικογενειακών μελών να τοποθετηθούν σε καίριες πολιτικές και αντίστοιχα σε στρατιωτικές θέσεις ήταν συνέπεια των προεπαναστατικών αντιλήψεων για τη θέση υπεροχής στο χώρο της διοίκησης. Βέβαια, οι αντιλήψεις αυτές, στη διάρκεια του Αγώνα, αναδιαμορφώθηκαν ή θα λέγαμε οι αντιλήψεις αυτές έγιναν απαίτηση για τη συνέχιση του πολέμου. Όλοι τους ανεξάρτητα κοινωνική τάξης επεδίωξαν να ανέλθουν σε στρατιωτικά αξιώματα, υποστηρίζοντας ότι δικαιωματικά τους ανήκαν. Οι προύχοντες φοβούμενοι μια επιβολή των κλεφτών και έτσι της Φιλικής Εταιρείας επεδίωξαν να απομακρύνουν τους κλέφτες ή επιχείρησαν να τους θέσουν ξανά στον έλεγχό τους. Από την άλλη οι κλέφτες μετά την απομάκρυνση της οθωμανικής εξουσίας από την περιοχή του Μοριά, κρίνουν σημαντική τη συνδρομή τους, ως άνθρωποι των όπλων και επιδιώκουν τη συμμετοχή τους και σε στρατιωτικές και διοικητικές θέσεις, θεωρώντας δικαιολογημένη την στάση τους ως απόρροια των ιδεολογικών πεποιθήσεων που ενστερνίστηκαν από τις ιδέες του Διαφωτισμού καθώς και της Φιλικής Εταιρείας για εθνική ολοκλήρωση και ταυτόχρονα απαλλαγή από την τυραννία των Οθωμανών όπως και εκείνων που με τυρρηνικό τρόπο συμπεριφέρονταν στον ελληνικό πληθυσμό ή γενικότερα δεν αντιστάθηκαν στις απαιτήσεις των κατακτητών. Δεν συμπεριφέρονται ως εκδικητές, ούτε επιθυμούν μια ολοκληρωτική επικράτησή τους. *Σηκώνουν κεφάλι*, διότι και εκείνοι ανήκαν στην κοινωνική μερίδα που δεχόταν καταπίεση, αρχικά με τη μορφή του ανυπότακτου και κατόπιν με την μορφή του στρατιωτικού. Η λίγη εξουσία που αποκτούν στον πόλεμο καθορίζει τη δράση τους, η οποία δεν ήταν άλλη από αυτή του ενόπλου, αυτή τη φορά, όμως, όχι ως μορφή αντίδρασης στον κατακτητή, αλλά ως μορφή επαναστάτη που επιδιώκει την εθνική του ανεξαρτησία. Αποκτούν και εκείνοι με τη σειρά του συμφέρονται και γενικότερα ερείσματα πολιτικά, ενώ τα στρατιωτικά τα θεωρούν δεδομένα εξαιτίας την πρότερης ζωής τους. Με αυτόν τον τρόπο καταφέρνουν πλέον να πάρουν με το μέρος τους το χριστιανικό πληθυσμό και εν προκειμένω να τον στρέψουν εναντίον των προυχόντων, ιδιαίτερα όταν βλέπουν ότι τα συμφέροντά τους θίγονται.

Καταληκτικά θα λέγαμε ότι οι προσωπικότητες των ενόπλων δεν διαφέρουν ιδιαίτερα με τα προυχοντικά σώματα, σχετικά με το θέμα της επιβίωσης, διότι εφαρμόζουν όμοιες σχεδόν τακτικές, όπως η κουμπαριά ή η αδελφοποίηση. Όλοι τους θέλησαν να έχουν μερίδιο στην επιτυχία έχοντας αρκετές φιλοδοξίες και μεγαλεπήβολους στόχους για τη θέση που θα αποκτούσαν στο νέο ελληνικό κράτος. Τα κλέφτικα σώματα πίστευαν ότι οι ιδέες της Εταιρείας θα έβρισκαν απήχηση στον ελληνικό λαό και ότι τα σχέδια της θα εφαρμόζονταν με τη βοήθειά τους και επομένως θα λάμβαναν αντίστοιχη θέση, η οποία θα τους απομάκρυνε από τη φτώχεια και την καταδίωξη που δέχτηκαν κατά τη διάρκεια της προεπαναστατική περιόδου. Βλέποντας, όμως, ότι τα σχέδια της δεν εφαρμόζονταν ακολούθησαν την δική τους τακτική, την τακτική της απειλής και των όπλων με τη διαφορά από το παρελθόν ότι έχουν αποκτήσει θετική φήμη, με απτές αποδείξεις για τη δράση τους στα πεδία των μαχών. Για το λόγο αυτό στα Απομνημονεύματά τους περιγράφουν άλλοτε με υπερβολικό τρόπο τα κατορθώματά τους, άλλοτε προσπαθώντας να μην πάρουν ανοιχτά θέση για πρόσωπα και καταστάσεις και άλλοτε αποκρύπτοντας τα γεγονότα. Τα χρονικά κενά, οι λογικές αντιφάσεις, οι συγκρούσεις *«των διχασμένων παραδόσεων»* που δημιουργούν είναι αποτέλεσμα της *ερμηνευτικής ευθιξίας για την ιστορία*, όπως αναφέρει ο Π. Λέκκας, μια ευθιξία που εμπνέεται από την εθνικιστική ιδεολογία, η οποία ενθαρρύνεται από τις πολιτικές διεκδικήσεις τους παρόντος, καθορίζοντας έτσι εικόνες, δράσεις ανθρώπων που αποτελούσαν σημεία αναφοράς τους παρελθόντος.⁷⁸⁵

⁷⁸⁵ Π. Λέκκας, *Το παιχνίδι με το χρόνο*, ό.π., σ. 236.

Συμπεράσματα

Τα Απομνημονεύματα των Αγωνιστών του '21, καθόρισαν μια ολόκληρη εποχή, διαμόρφωσαν την εικόνα των προκρίτων, των οπλαρχηγών, ενώ αποτέλεσαν ένα σημαντικό μέσο για τη διατήρηση της μνήμης. Γεγονός είναι, ότι η λεπτομερής παράθεση των γεγονότων από τους απομνημονευματογράφους γίνεται με βάση την κοινωνία πάνω στην οποία έδρασαν και τα αξιακά συστήματα που τους κληροδότησαν οι προηγούμενες γενιές. Έτσι, η αποτύπωση της βιωμένης εμπειρίας σε έντυπη μορφή λόγου, με χαρακτήρα εξομολόγησης, γίνονται αντικείμενο μελέτης ιστορικών, λαογράφων, κοινωνιολόγων, καθώς και του απλού αναγνωστικού κοινού.

Οι απομνημονευτές με την σύσταση του ελληνικού κράτους, διευρύνουν τις εικόνες που διαμόρφωσε η μνήμη τους, εξαιτίας της γνώσης των ιστορικών γεγονότων, αλλά και της χρονικής απόστασης από την περίοδο της βιωμένης εμπειρίας, δίνοντας τους την ευκαιρία να διατυπώσουν τα γεγονότα έχοντας πρώτα επεξεργαστεί και διαχειριστεί ή και επαναπροσδιορίσει τις καταστάσεις που βίωσαν. Η χρονική απόσταση για αρκετούς θεωρήθηκε η περίοδος της διαμεσολάβησης, η οποία συνδυάστηκε από την εισροή και υιοθέτηση ιδεολογιών σχετικές με το θέμα της εθνικής ολοκλήρωσης. Με βάση τα παραπάνω, οι αγωνιστές αναλύουν και επεξεργάζονται την βιωμένη εμπειρία και καθορίζουν την εικόνα τους, είτε πρόκειται για συλλογική είτε για ατομική, διαμορφώνοντας παράλληλα μια αρνητική εικόνα για τους αντιπάλους τους. Έτσι, βλέπουμε την προυχοντική τάξη να στρέφεται κατά των κλεφτών υπερασπιζόμενη την κοινωνική της συνείδηση και από την άλλη πλευρά τους κλέφτες να κρατούν αντίστοιχη στάση, εξαιτίας ιστορικών και κοινωνικών συγκυριών, όπως οι διώξεις που υπέστησαν, οι προσπάθειες απομάκρυνσής τους από τα πεδία των μαχών κατά την περίοδο της Επανάστασης κ.ά. Για το λόγο αυτό, μεταξύ των ηγετικών ομάδων της Επανάστασης, δημιουργούνται συμπάθειες και αντιπάθειες.

Οι απομνημονευτές επικεντρώνονται στην περίοδο του πολέμου, γιατί τότε είδαν και έζησαν ότι οι σχέσεις υποταγής που θεσπίστηκαν και παγιώθηκαν στο παρελθόν μετέβαλλαν τις κοινωνικές συνθήκες, όπως αυτή της απομάκρυνσης του κατακτητή. Έτσι, λοιπόν, οι ηγετικές ομάδες του Αγώνα, οδηγούνται σε ρήξη πιστεύοντας ότι η μία ομάδα υπονομεύει την άλλη. Η ρήξη αυτή είναι αποτέλεσμα μιας προεργασίας, η οποία καλλιεργήθηκε από την προεπαναστατική εποχή, εξαιτίας των πράξεων ληστείας, των διώξεων καθώς και άλλων καταστάσεων. Όσο κι αν οι

σχέσεις τους ενισχύονταν με τα τοπικά δίκτυα υποστήριξης οι καταστάσεις και οι γενικότερες συγκυρίες διεργάστηκαν οποιαδήποτε δεσμό.

Από την πλευρά των προυχόντων διαμορφώνεται μια αρνητική εικόνα για την δράση των κλεφτών στον χώρο της Πελοποννήσου είτε πρόκειται για την προεπαναστατική περίοδο είτε για την επαναστατική. Κυρίως επιχειρούν να μειώσουν την προσφορά τους, να δυσφημίσουν τη δράση τους αποκαλώντας τους *άρπαγες*. Αντίθετα, μεγαλοποιούν τις δικές τους πράξεις εστιάζοντας τόσο στην πολεμική προσφορά τους όσο και στην οικονομική. Συνάμα, θεωρούν ότι η διεκδίκηση της εξουσίας από την πλευρά των κλεφτών αντιβαίνει τους κανόνες των σχέσεων εξουσιαζόμενου – εξουσιαστή, ισχυριζόμενοι περί κοινωνικής ιεραρχίας και κοινωνικής ανωτερότητας, αποδοκιμάζοντας με αυτόν τον τρόπο τις επιλογές του Ελληνικού Κράτους να τους θέσει σε υψηλόβαθμες θέσεις. Ταυτόχρονα, ο εκθειασμός των κατορθωμάτων των κλεφτών από ιστορικούς και άλλους υποστηρικτές τους συνέβαλε στην άνοδο της φήμης τους μέσα στην ελληνική κοινωνία, οδηγώντας όπως υποστηρίζουν οι προύχοντες σε μια τεράστια αδικία, διότι αποσιωπήθηκε η αλήθεια. Έτσι, επιχειρούν να αποκαλύψουν την αλήθεια και να διαμαρτυρηθούν για τις προσπάθειες συγκάλυψής της.

Την ίδια αλήθεια επιδιώκουν να αποκαλύψουν και οι υπερασπιστές των κλεφτών, ανάμεσα σε αυτούς συγκαταλέγονται υπασπιστές, ιστορικοί και όσοι διατέλεσαν στρατιωτικοί στον εθνικοαπελευθερωτικό αγώνα και έχοντας ζήσει από κοντά τους ανθρώπους εκείνους που δρούσαν ως κλέφτες. Εστιάζουν στην αδικία που θεωρούν ότι έγινε εις βάρος των ενόπλων τόσο προεπαναστατικά όσο και επαναστατικά, σχηματίζοντας έτσι μια θετική εικόνα, η οποία θα λέγαμε ότι είναι μια εξιδανικευμένη εικόνα καλλιεργώντας αντίστοιχα μια αρνητική για τους τοπικούς άρχοντες, αποκαλώντας τους *τουρκολάτρες*. Να προστεθεί ότι ανάμεσα σε αυτά που καθόρισαν την εικόνα των κλεφτών με το ηρωικό πρότυπο ήταν και το δημοτικό τραγούδι, εκφράζοντας τις συνειδήσεις του απλού λαού σχετικά με το ρόλο και τη δράση αυτών των ανθρώπων, οι οποίοι βοήθησαν στην εθνική αποκατάσταση. Επομένως, όλοι ανεξαιρέτως, επιδιώκουν να καταγράψουν ή καλύτερα να αποκαλύψουν την αλήθεια, εκείνη που συγκαλύφθηκε και οδήγησε στην ανατροπή της υπάρχουσας κοινωνικής πραγματικότητας.

Γενικότερα, τα Απομνημονεύματα δημιουργούν αντικρουόμενες εικόνες για την δράση ορισμένων κοινωνικών μερίδων. Αν για παράδειγμα για το Δεληγιάννη η Μανιάτες ήταν αρχοντικές οικογένειες και ηρωικά πρότυπα, πράγμα αναμφισβήτητο

από όλους, στην πραγματικότητα για την επιβίωσή τους και εξαιτίας του άγονου τύπου, έγιναν κλέφτες και πειρατές. Οι πράξεις ληστείας των Μανιατών για τον Δεληγιάνη αν και κατακριτέες, δεν είχαν την ίδια βαρύτητα με τις ληστρικές ενέργειες των Καρυτινών, των Καλαβρυτινών κ.ά. κλεφτών, καθώς οι μπέηδες της Μάνης με τις οικογένειές τους αντιμετωπίζονταν όπως θα αντιμετωπιζόταν μια προυχοντική οικογένεια. Ενώ η οικογένεια των Κολοκοτρωναίων παρουσιάζεται με αρκετά απαξιωτικό τρόπο. Για το Δεληγιάνη ήταν μια οικογένεια χωρίς ηθική, αδίστακτη στις πράξεις της, αυθάδης και ανυπότακτη απέναντι στην εξουσία της Πελοποννήσου. Η σύσταση των κλέφτικων ομάδων, στον χώρο της Πελοποννήσου, είχε κυρίως τη μορφή της οικογένειας και ως οικογένειες δρούσαν, όπως αυτή των Κολοκοτρωναίων, των Πλαπούταίων, των Πετιμεζαίων κ.λπ., με εξαίρεση τον Ζαχαριά. Έτσι, διατηρούσαν παράλληλα το τοπικό στοιχείο της κοινότητας από την οποία προέρχονταν, ενώ το οικογενειακό στοιχείο αποτελούσε το συνεκτικό δεσμό ανάμεσα στα όρη και την κοινότητα. Για το λόγο αυτό την περίοδο της Επανάστασης πρώτα θα υπερασπιστούν τις κοινότητές τους και κατόπιν ολόκληρο το Μοριά.

Μια ακόμη αντικρουόμενη εικόνα των Απομνημονευμάτων ήταν η σημασία που έδιναν για τη φυγή έξω από τα όρια της κοινότητας. Όταν η πράξη αυτή γινόταν με συνειδητή επιλογή, η ενέργεια ήταν κατακριτέα από ολόκληρη την χριστιανική κοινωνία, σύμφωνα με τους προύχοντες, καθώς στόχος γινόταν όχι ο μουσουλμανικής καταγωγής προύχοντας, αλλά ο ίδιος ο χριστιανός πλούσιος και φτωχός. Αντίθετα για τους υπερασπιστές τους, η φυγή ήταν μορφή αντίδρασης απέναντι στην καταπιεστική πολιτική της οθωμανικής εξουσίας και στόχος τους δεν γινόταν ο απλός φτωχός ραγιάς, γιατί αυτόν τον υπερασπίζονταν, αλλά όσοι θεωρούνταν τουρκοπροσκηνημένοι. Στην πραγματικότητα, η φυγή στα όρη γίνεται με γνώμονα την βαριά φορολογία, την κοινωνική αδικία και την αντιδραστική φύση ορισμένων ατόμων. Για το λόγο αυτό δεν επιδιώκουν εθνική αποκατάσταση, ούτε διαπνέονται από εθνικά ιδεώδη, διότι βασικό στόχος γίνεται η επιβίωση εντός του κατεκτημένου ελληνικού χώρου.

Στην προεπαναστατική εποχή, αν και είχαν τη φήμη του κλέφτη σε όλα τα κοινωνικά στρώματα του Μοριά, η στάση τους να στρέφονται κατά των προυχόντων άρχισε να διαμορφώνει την εικόνα του αντιδραστικού. Ο κλέφτης μη μπορώντας να χτυπήσει την μουσουλμανική εξουσία, στρεφόταν κατά εκείνων που είχαν άμεση σχέση μαζί της, δηλαδή τους χριστιανούς προύχοντες. Για πολλούς η στάση αυτή θεωρήθηκε, πράξη δειλίας, για άλλους τρόπος για να αποκτήσουν τη θέση του κάπου

και έτσι να αποκτήσουν ορισμένα προνομία που θα τους απομάκρυναν από την δύσκολη ζωή στα βουνά.

Γενικότερα, όμως, η δράση τους όποια κι να ήταν, στα Απομνημονεύματα των προυχόντων περιγράφεται με απαξιωτικό τρόπο καθώς δρούσαν με βάση το ένστικτο της επιβίωσης και όχι με το φρόνημα ότι υπερασπίζονται τους καταδυναστευμένους χριστιανούς. Συνάμα, η διαφορετική κοινωνική και πολιτισμική προέλευση όξυνε τις σχέσεις κλεφτών και προυχόντων. Για τους προύχοντες ποτέ οι κλέφτες δεν θα πραγματοποιούσαν οποιαδήποτε αποσχιστική τάση εξαιτίας της μικρής επιρροής που ασκούσαν στο λαό, αλλά και της αρνητικής εικόνας που διαμόρφωναν με τις πράξεις ληστείας. Ούτε όταν βρίσκονταν στο πλευρό των προυχόντων, ως κάποι, δεν αποκτούσαν θετική εικόνα, κυρίως διότι οι επιδιώξεις για την αρχηγία των καπηλικιών και επομένως το οικονομικό όφελος, δημιουργούσε εντάσεις στις επαρχίες. Το εύκολο κέρδος πάντοτε ήταν πόλος έλξης για τους κλέφτες καθώς η οικονομική δυσπραγία των φτωχών κοινωνικών ομάδων, αλλά και η συσσώρευση του πλούτου στα χέρια των προυχόντων, εμποδίζε την κοινωνική-οικονομική άνοδό τους. Έτσι, είτε στη θέση του κάπου είτε στη θέση του ληστή επιδιώκουν τον εύκολο πλουτισμό, γιατί γνωρίζουν ότι η ικανότητά τους να χειρίζονται τα όπλα βοηθά προς αυτή την κατεύθυνση.

Η παρανομία μέσα στην οποία ζούσαν πολλές φορές δεν τους επέτρεπε να συμπεριφερθούν με βάση τα όρια του νόμου, γι' αυτό οι ληστρικές πράξεις τους, όσο μικρές ή μεγάλες κι αν ήταν, κούρασαν την χριστιανική κοινωνία με συνέπεια, και κάτω από τις πιέσεις της οθωμανικής εξουσίας, να τους καταδιώξει μέχρι θανάτου. Όσοι κατάφεραν να επιζήσουν από την διώξεις, κυρίως της περιόδου 1805-6, κατέφυγαν στα νησιά του Ιονίου. Εκεί είχαν την ευκαιρία να έρθουν σε επαφή με ιδεολογικές, ιστορικές και πολιτικές ζυμώσεις, οι οποίες συνέβαλαν στην διαμόρφωση μιας νέας προσωπικότητας. Μετατράπηκαν σε επαγγελματίες στρατιώτες, κατά μία έννοια, καθώς πολέμησαν στο πλευρό Άγγλων και Γάλλων, ήρθαν σε επαφή με διακεκριμένες προσωπικότητες, διεύρυναν πνευματικούς ορίζοντες με τις ιδέες του Διαφωτισμού και να ενστερνίστηκαν ριζοσπαστικές ιδέες της ευρωπαϊκής διανόησης. Συγχρόνως, τα επαναστατικά φυλλάδια και τραγούδια ορισμένων Ελλήνων Διαφωτιστών που έφταναν έως τα Επτάνησα, καλλιεργούσαν τάσεις όπως ελευθερία και κοινωνική δικαιοσύνη, ενώ η αναφορά σε ονόματα κλεφτοκαπεταναίων δημιουργούσαν μια πρωτόγονη εθνική συνείδηση, αλλά και το αίσθημα του χρέους ότι με τη βοήθειά τους οι υπόδουλοι Έλληνες θα

απελευθερωθούν. Έτσι, κατηχήθηκαν με ευκολία στη σημαντικότερη από όλες τις μυστικές οργανώσεις της εποχής, τη Φιλική Εταιρεία. Στην ουσία κανείς τους δεν έχει διαμορφώσει εθνική συνείδηση, ούτε οι προύχοντες με τις επαναστατικές διαθέσεις τους, γιατί ο ελληνικός χώρος με την έλλειψη παιδείας και την φυγή πνευματικών ανθρώπων στο εξωτερικό δεν συνέβαλε προς αυτήν την κατεύθυνση. Επομένως, σχεδόν όλοι τους στα Απομνημονεύματά τους μιλούν περί εθνικής ανεξαρτησίας έχοντας επαναπροσδιορίσει τις απόψεις τους με ιδέες που αφομοιώθηκαν από τα επεξεργασμένα πλέον γεγονότα του παρελθόντος.

Παράλληλα, εκείνο που παρατηρείται στα Απομνημονεύματα των Αγωνιστών είναι η διαμάχη μεταξύ προυχόντων και κλεφτών. Η διαμάχη ήταν αποτέλεσμα της στάσης των κλεφτών στην περίοδο της Επανάστασης, οι οποίοι κατόρθωσαν μέσα σε λίγους μήνες να αποκτήσουν φήμη αντίστοιχη των προυχόντων. Την περίοδο της Επανάστασης οι κλέφτες μετατρέπονται σε στρατιώτες, στρατιώτες με ικανότητες να πείθουν, να οργανώνουν και να συγκεντρώνουν τους Έλληνες κοντά τους και κατ' επέκταση να αποκτούν δύναμη. Αρχίζουν να νομιμοποιούν τη θέση τους κυρίως, όταν επιδιώκουν συμμετοχή στην άσκηση εξουσίας. Για τους προύχοντες θεωρήθηκε η στάση αυτή, στάση ματαιοδοξίας, για αυτό το λόγο και προσπάθησαν να τους πολεμήσουν με κάθε μέσο. Ακόμη και στην περίοδο του πολέμου, οι κλέφτες δεν μπορούν να συγκριθούν με τους προύχοντες, διότι συνεχίζουν να αποτελούν εκείνο το κομμάτι της κοινωνίας που το θεωρούσαν επικίνδυνο και απόβλητο. Η σύγκριση που επιχειρείται γίνεται μεταεπαναστατικά και πολλές φορές παρουσιάζεται μόνο με βάση τα επαναστατικά κατορθώματα των κλεφτών, ενώ τα προεπαναστατικά αφομοιώνονται ως πράξεις εθνικής αφύπνισης που σταδιακά οδήγησαν στην έκρηξη της Επανάστασης. Γι αυτό το λόγο οι προύχοντες αγανακτούν διεκδικώντας τα εύσημα για τους ίδιους, καθώς με την ίδρυση του Ελληνικού κράτους, άρχισαν να παραγκωνίζονται.

Τέλος, η περίοδος που χρειάζεται ιδιαίτερη προσοχή είναι η περίοδος του εμφυλίου πολέμου, αν και δεν αναλύθηκε αρκετά στην παρούσα εργασία, ωστόσο αποτελεί ένα τμήμα της ιστορίας που επηρέασε τόσο τους πρωταγωνιστές του Αγώνα όσο και τους ιστορικούς της περιόδου, οι οποίοι μετεγγράφοντας τα πολεμικά και πολιτικά γεγονότα άθελα ή ηθελημένα καθόρισαν στις συνειδήσεις των νεοελλήνων την εικόνα των κλεφτών. Η εικόνα του ενόπλου την περίοδο του εμφυλίου συνδέεται με την αγανάκτηση και το μίσος για την πολιτική που ακολουθούν πρόκριτοι και Φαναριώτες, οι οποίοι υπονομεύουν την εξέλιξη του Αγώνα με συνέπεια να

αντιδρούν όπως θα αντιδρούσαν την περίοδο πριν την Επανάσταση, εφαρμόζοντας τον κλεφτοπόλεμο κυρίως μέσω επίδειξης πολεμικής-στρατιωτικής δύναμης.

Οι εντάσεις που δημιουργούνται είτε πολεμικές είτε πολιτικές, στην κατεκτημένη και αργότερα στην επαναστατημένη Ελλάδα καθορίζει την εικόνα των κλεφτών, άλλοτε εξιδανικευμένη και άλλοτε συκοφαντημένη. Τα Απομνημονεύματα, όπως και τα ιστορικά βιβλία της περιόδου καθόρισαν αυτήν την εικόνα, εικόνα που αγαπήθηκε και υμνήθηκε μετέπειτα από τον απλό ελληνικό λαό, που γαλούχησε γενιές και γενιές με τα ιδεώδη που υποτίθεται ότι διακατέχονταν τα παράνομα ένοπλα τμήματα του ελληνικού χώρου. Η εθνική εικόνα του κλέφτη διαμορφώθηκε παράλληλα με τη δημιουργία του ελληνικού εθνικού κράτους και μέσα σε αυτή τη χρονική περίοδο ενστερνίστηκαν τα εθνικά ιδεώδη και οι Αγωνιστές. Συγχρόνως, μετασχημάτισαν την εικόνα τους, συνδέοντας το νέα δεδομένα με εκείνα του παρελθόντος, θεωρώντας ότι πράγματι διακατέχονταν από το εθνικιστικές αντιλήψεις. Κλείνοντας, θα ήθελα να προσθέσω ότι οι απομνημονευματογράφοι στην προσπάθειά τους να υπερασπιστούν τις ιδιαίτερες κοινωνικοπολιτισμικές αντιλήψεις τους, επιδίδονται στην προσπάθεια να μειώσουν τη δράση του άλλου, καθορίζοντας πόσο λίγο ή πολύ τα πρόσωπα του Αγώνα βασίστηκαν στα προσωπικά ή στα συλλογικά συμφέροντα για την ελευθερία του ελλαδικού χώρου.

Βιβλιογραφία

Αρχειακές Πηγές

1. Αρχείο της κοινότητας της Ύδρας 1778-1832, Αντώνιος Λιγνός, Πειραιάς 1921, τ. Β'.
2. Αρχείο της κοινότητας της Ύδρας 1778-1832, Αντώνιος Λιγνός, Πειραιάς 1922, τ. Γ'.
3. Αρχείο της κοινότητας της Ύδρας 1778-1832, Αντώνιος Λιγνός, Πειραιάς 1927, τ. Η'.
4. *Αρχείο οικογένειας Κολοκοτρώνη* (ΕΛΙΑ), φάκ. 1, έγγρ. 5, 13.
5. ΓΑΚ, Χειρόγραφο Παπατσώνη, συλλογή Βλαχογιάννη.
6. Μέξα Βαλέριου Γ., *Οι Φιλικοί, κατάλογος των μελών της Φιλικής Εταιρίας εκ του αρχείου Σέκερη*, Αθήνα 1937.
7. Χουλιαράκης Μιχαήλ Γ., *Γεωγραφική, διοικητική και πληθυσμιακή εξέλιξις της Ελλάδος, 1821 – 1971*, μέρος II, Εθνικόν Κέντρον Κοινωνικών Ερευνών, Αθήνα 1973, τ. Α'.

Απομνημονεύματα

1. Αινιάν Δημήτριος Ζ., Υπασιπιστού Γεωργίου Καραϊσκάκη, *Απομνημονεύματα περί της Ελληνικής Επανάστασεως*, εκδ. Βεργίνα, Αθήνα 1996.
2. Δεληγιάννης Κανέλλος, *Απομνημονεύματα*, εκδ. Πελεκάνος, Αθήνα 2005, τ. Α'.
3. Κασομούλης Νικόλαος, *Ενθυμήματα στρατιωτικά της επανάστασεως των Ελλήνων 1821-1833*, τ. Α', Αθήνα 1939.
4. Κολοκοτρώνη Θεόδωρος, *Διήγησις συμβάντων της ελληνικής φυλής από το 1770 έως τα 1836*, Τύποις Χ. Νικολίδου Φιλαδελφείως, 1846.
5. Κολοκοτρώνης Ιωάννης Θ., *Ελληνικά Υπομνήματα, Επιστολαί και διάφορα έγγραφα αφορώντα την Ελληνικήν Επανάστασιν (1821-1827)*, εκδ. Χ. Ν. Φιλαδελφείως, Αθήνα 1856.
6. Κοντάκης Αναγνώστης, *Απομνημονεύματα*, εκδ. Εμ. Πρωτοψάλτη, Αθήνα 1957.
7. Μακρυγιάννη Ιωάννη, *Απομνημονεύματα: εισαγωγή – σχόλια* Σπ. Ι. Ασδραχάς, εκδ. Μέλισσα, Αθήνα 1957, σ. ιβ-ιγ.
8. Μητροπολίτου Γερμανού Π. Πατρών, *Απομνημονεύματα*, έκδοση 3^η υπό Γ. Ι. Παπούλα, Τυπογραφείο Σπύρου Τσαγγάρη, Έν Αθήναις 1900.+

9. Παπατσώνης Παναγιώτης, *Απομνημονεύματα από των χρόνων της Τουρκοκρατίας μέχρι της βασιλείας Γεωργίου Α΄*, Βιβλιοθήκη Γενικών Αρχείων του Κράτους, Αθήνα 1960.
10. Ρηγόπουλος Θεόδωρος, *Απομνημονεύματα, από των αρχών της επανάστασεως μέχρι του έτους 1881*, εισαγωγή-επιμέλεια Αθ. Φωτόπουλος, Αθήνα 1979.
11. Σπηλιάδης Νικόλαος, *Απομνημονεύματα*, Υπό Χ. Ν. Φιλαδελφέως, Αθήνα 1851, τ. Α΄.
12. Χρυσανθόπουλος Φώτιος, *Απομνημονεύματα περί τής Έλληνικής Έπανάστασεως (1821 – 1828)*, [α΄ έκδοση Αθήνα 1899], εκδ. Πελεκάνος, Αθήνα 2011, τ. Α΄.

Απομνημονεύματα περί της Ελληνικής Επανάστασεως, Τύποις και Βιβλιοπωλείω Π.Δ. Σακελλαρίου, Αθήνα 1858.

Βίοι Πελοποννησίων ανδρών και των εξώθεν εις την Πελοπόννησον ελθόντων κληρικών, στρατιωτικών και πολιτικών των αγωνισαμένων τον αγώνα της επανάστασεως, Τυπογραφείο Π. Δ. Σακελλαρίου, Αθήνα 1888.

Ταξιδιωτικά έργα:

1. Carrel Armand, *Résumé de l'histoire des Grecs modernes depuis l'envahissement de la Grèce par les Turcs jusqu'aux derniers événements de la révolution actuelle*, Lecointe, Paris 1829.
2. Chandler Richard, *Travels in Greece: or an account of a tour made the expense of the society of dilettanti*, Clarendon Press, Oxford 1776.
3. Cockerell Charles Robert, *Travels in Greece*, Anagnosis, Athens Greece, 2008.
4. Dodwell Edward, *A classical and topographical tour through Greece, during the years 1801, 1805, and 1806*, printed for Rodwell and Martin, London 1819, τ. 2.
5. Gell William, *Narrative of o journey in the Morea*, Printer's statement from t.p. verso, London 1823.
6. Κορύλλος Χ. Π., *Πεζοπορία από Πατρών εις Τρίπολιν*, Τυπογραφείο ο Κάδμος, Πάτρα 1890.
7. Leake William Martin, *Travels in the Morea*, John Murray, Albemarle Street, London 1830, vol. I.
travels in the Morea, John Murray, Albemarle Street, London 1830, vol. II.

8. Pouqueville, F.-C.-H.-L. (François Charles Hugues Laurent), *Travels through the Morea, Albania, and other parts of the Ottoman Empire to Constantinople, during the years 1798, 1799, 1800, and 1801*, Printed for R. Phillips by Barnard & Sultzer, London 1806.
9. Sieur De Pellegrin, *Relation du voyage du sieur Depellegrin dans le royaume de la Morée, ou, Recueil historique de ce qui s'est passé de plus remarquable dans ce royaume depuis la conquête que les Turcs en ont fait sur les Venitiens*, A Marseille, Chez Jean-Baptiste Boy, France 1722.
10. Walpole Robert: *Travels in various countries of the East: being a continuation of Memoirs relating to European and Asiatic Turkey, &c.*, printed for Longman, Hurst, Rees, Orme, and Brown, London 1821.

Γενική βιβλιογραφία:

1. Αγγελομάτη-Τσουγκαράκη Ελένη, *1821 Η γέννηση ενός έθνους – κράτους, Η προεπαναστατική Ελλάδα*, εκδ. Σκάι βιβλίο, Αθήνα 2010, τ. Α'.
2. Ανδριάκαινα Ελένη, *Το «Νόημα του '21» στα Απομνημονεύματα του Φωτάκου*, ανέκδοτη Διδακτορική Διατριβή, Αθήνα 1999.
3. Ασδραχάς Σπύρος, *Οικονομία και νοοτροπίες*, εκδ. Ερμής, Αθήνα 1988.
4. Ασπρέας Γεώργιος, *Πολιτική Ιστορία της Νεώτερης Ελλάδος, 1821-1928*, εκδ. Σιδέρη, Αθήνα 1930, τ. Α'(1821-1865).
5. Βακαλόπουλος Απόστολος Ε., *Ιστορία του νέου ελληνισμού: Η οικονομική άνοδος και ο φωτισμός του γένους, Τουρκοκρατία 1669–1812. Η οικονομική άνοδος και ο φωτισμός του γένους (Έκδοση Β')*, Θεσσαλονίκη 1973, τ. Δ'.
Ιστορία του Νέου Ελληνισμού, Η μεγάλη Ελληνική Επανάσταση (1821-1829), Θεσσαλονίκη 1980, τ. Ε'.

Το πρόβλημα της ελευθερίας του Ελληνικού Έθνους στα χρόνια της Τουρκοκρατίας, όπως το σκέπτονταν και το συζητούσαν οι ηγέτες του, Εταιρεία Μακεδονικών Σπουδών, πανηγυρικός λόγος στην Εταιρεία Μακεδονικών Σπουδών στις 19.3.1986, για την επέτειο της 25ης Μαρτίου 1821, Θεσσαλονίκη 1986.
6. Balandier Georges, *Πολιτική ανθρωπολογία*, μτφρ-επιμ. Γ. Κ. Βλάχου, εκδ. Παπαζήση, Αθήνα 1967, [1971].
7. Βλαχογιάννης Γιάννης, *Κλέφτες του Μοριά. Μελέτη ιστορική από νέες πηγές βγαλμένη 1717 – 1820*, Πατριωτική χορηγία κ. Αλεξ. Πάλλη, Αθήνα 1935.

8. Bottomore Tom B., *Ελίτ και κοινωνία*, μτφρ. Θ. Μπανούση, Εκδόσεις 70, Αθήνα 1970.
9. Βουρνάς Τάσος, *Ιστορία της νεώτερης και σύγχρονης Ελλάδας: από την Επανάσταση του 1821 ως το κίνημα του Γουδί*, β' έκδοση, εκδ. Πατάκη, Αθήνα 1997, τ. Α'.
10. Γεωργοπαπαδάκος Αναστάσιος και ομάδα φιλολόγων, *Το Μεγάλο Λεξικό της Νεοελληνικής γλώσσας*, Στ' έκδοση, εκδ. Μάλλιαρης - Παιδεία, Θεσσαλονίκη 1992-3.
11. Γούδας Αναστάσιος, *Βίοι Παράλληλοι: των επί της Αναγεννήσεως της Ελλάδος διαπρεψάντων ανδρών, Πολιτικοί άνδρες*, εκδ. Νικήτας Γ. Πάσσαρη, Αθήνα 1875, τ. Ζ'.
- Βίοι Παράλληλοι, των επί της Αναγεννήσεως της Ελλάδος, διαπρεψάντων ανδρών, Ηρωες της ξηράς*, εκδ. Νικήτα Γ. Πάσσαρη, Αθήνα 1876, τ. Η'.
12. Cappel A.J, "Apelatai", *The Oxford Dictionary of Byzantium* 1 (New York - Oxford 1991), σ. 127-128.
13. Δημακόπουλος Γεώργιος, *Η διοικητική οργάνωσις κατά την Ελληνική Επανάσταση 1821-1827: Συμβολή εις την ιστορίαν της ελληνικής διοικήσεως*, ΠΑΣΠΕ, Αθήνα 1966.
14. Δημαράς Κωνσταντίνος Θ., *Ιστορία της Νεοελληνικής Λογοτεχνίας: από τις πρώτες ρίζες ως την εποχή μας*, εκδ. Ίκαρος, Αθήνα 1987.
15. Δημητρόπουλος Δημήτρης, *Θεόδωρος Κολοκοτρώνης*, στη σειρά: *Οι ιδρυτές της νεότερης Ελλάδας*, Τα Νέα: Ιστορική βιβλιοθήκη, Αθήνα 2009.
16. *Ελληνική Νομαρχία, Ήτοι Λόγος Περί Ελευθερίας*, Ανώνυμου του Έλληνο, [Α' εκδ. Ιταλία 1806], Κάλβος, Αθήνα 1980, σ. 164.
17. Fauriel Claude Charles, *Ελληνικά δοτικά τραγούδια*, Α' έκδοση του 1824-1825, επιμέλεια έκδοσης Αλέξης Πολίτης, Πανεπιστημιακές εκδόσεις Κρήτης, Ηράκλειο 1999, τ. Α'.
18. Finlay George, *Ιστορία της Ελληνικής Επανάστασης*, μτφρ. Αλέξανδρος Παπαδιαμάντης, Φιλολογική επιμέλεια Άγγελος Γ. Μαντάς, Ίδρυμα της Βουλής των Ελλήνων, Αθήνα 2008, τ. Α'.
19. Gellner Ernest, *Έθνη και εθνικισμός*, μτφρ. Δώρα Λαφαζάνη, β' έκδοση, Αλεξάνδρεια, Αθήνα 1992.
20. Halbwachs Maurice, *Τα κοινωνικά πλαίσια της μνήμης*, μτφρ. Ελευθερία Ζέη, Νεφέλη, Αθήνα 2013.

21. Eric Hobsbawm, *Ληστές*, μτφρ. Ν. Κούρκουλος, 4^η αγγλική έκδοση, Λονδίνο 2000, Αθήνα 2010.
22. Καλαματιανός Γεώργιος Ν., *Σύντομη Ιστορία της Νεοελληνικής Λογοτεχνίας*, ε' έκδοση, Εστία, Αθήνα 1974.
23. Καμπούρογλου Δημήτρης, *Αρματωλοί και κλέφτες*, εκδ. Άγκυρα, Αθήνα 1916.
24. Κανδηλώρος Τάκης Χ., *Ο αρματωλισμός της Πελοποννήσου (1500–1821)*, εν Αθήναις Τυπογραφείον Δέναξα και Σία, Αθήνα 1924.
25. Κόκκινος Διονύσιος Α., *Η Ελληνική Επανάσταση*, εκδ. Μέλισσα, Αθήνα 1974, τ. Γ'.
26. Κοντογιώργης Δ. Γ., *Κοινωνική δυναμική και πολιτική αυτοδιοίκηση. Οι ελληνικές κοινότητες της Τουρκοκρατίας*, εκδ. Λιβάνη, Αθήνα 1982.
27. Κοπανίτσας Δημήτρης, *Ένας προεστός του Μυστρά στην επανάσταση. Γύρω από τον Αναγνώστη Κοπανίτσα*, Μορφωτικό Ίδρυμα Εθνικής Τραπέζης, Αθήνα 1998.
28. Κορδάτου Γιάνη Κ., *Ιστορία της Νεώτερης Ελλάδας (Η Επανάσταση του 1821)*, εκδ. 20^{ος} αιώνας, Αθήνα 1957, τ. Β'.
29. Κορνούτος Γεώργιος Π., *Το Απομνημόνευμα, 1453-1953*, Βασική Βιβλιοθήκη Αετός, Αθήνα 1953-1954, τ. Α'.
30. Κοταρίδης Νίκος, *Παραδοσιακή επανάσταση και εικοσιένα*, εκδ. Πλέθρον, Αθήνα 1993.
31. Κουτρουβίδης Στάθης, *Κανέλλος Δεληγιάννης: Οι ιδρυτές της Νεότερης Ελλάδας*, Τα Νέα Ιστορική Βιβλιοθήκη, Αθήνα 2010.
32. Κουτσοπανάγου Ιωάννου Αθ., *Το πρώτο πολίτευμα της Νέας Ελλάδος (Πελοποννησιακή Γερουσία) και η Μονή Καλτετζών*, Αθήνα 1973.
33. Κυριακίδης Στίλπων Π., *Ελληνική Λαογραφία, Μνημεία του λόγου*, Δημοσιεύματα του Λαογραφικού αρχείου αριθ. 3, τύποις Π. Δ. Σακελλαρίου, Αθήνα 1922, Μέρος Α'.
34. Κυρκίνη-Κούτουλα Αναστασία, *Η οθωμανική διοίκηση στην Ελλάδα, Η περίπτωση της Πελοποννήσου (1715-1821)*, εκδ. Αρσενίδη, Αθήνα 1996.
35. Κωσταρίδου-Ευκλείδη Αναστασία, *Ψυχολογία κινήτρων*, Εκδ. Ελληνικά Γράμματα, Αθήνα 1999.
36. Λέκκας Παναγιώτης Ε., *Το παιχνίδι με το χρόνο: εθνικισμός και νεοτερικότητα*, εκδ. Ελληνικά Γράμματα, Αθήνα 2001.

Εθνικιστική ιδεολογία: πέντε υποθέσεις εργασίας στην ιστορική κοινωνιολογία, εκδ. Παπαζήση, Αθήνα 2011.

37. Μαμώνη Κυριακή, «Χαρακτηρισμοί Πελοποννησίων και αρχηγών του Αγώνα στην Πελοπόννησο από τα κείμενα των φιλελλήνων (1821 – 1829)», *Πρακτικά Α΄ Διεθνούς Συνεδρίου Πελοποννησιακών Σπουδών*, Σπάρτη 7-14. 9. 1975, (Αθήνα 1976), τ. 3^{ος}.
38. Μαρκαντωνάτος Γεράσιμος, *Βασικό λεξικό λογοτεχνικών και φιλολογικών όρων*, εκδόσεις Gutenberg 2008.
39. Mendelssohn-Bartholdy Karl, *Ιστορία της Ελλάδος από της υπό των Τούρκων αλώσεως της Κωνσταντινουπόλεως εν έτει 1453 μέχρι των καθ' ημάς χρόνων*, μτφρ. Μιχαήλ Ιω. Παπαρρηγόπουλου, εκ του τυπογραφείου Εκατόνγχειρ, Αθήνα 1872.
40. Νικολάου Γεώργιος, *Μελέτες ιστορίας του πελοποννησιακού χώρου από τα μέσα του 17ου αιώνα ως τη δημιουργία του ελληνικού κράτους*, εκδ. Ηρόδοτος, Αθήνα 2009.

Εξισλαμισμοί στην Πελοπόννησο: από τα μέσα περίπου του 17^{ου} αιώνα έως το 1821, εκδ. Ηρόδοτος, Αθήνα 2006.
41. Νιτσιάκος Βασίλης Γ., *Λαογραφικά ετερόκλητα*, εκδ. Οδυσσέας, Αθήνα 1997.
42. Οικονόμου Μιχαήλ, *Ιστορικά της Ελληνικής παλιγγενεσίας ή Ο ιερός των Ελλήνων Αγών*, τυπογραφείο Θ. Παπαλεξανδρή, Αθήνα 1873.
43. Ostrogorsky George, *Ιστορία του Βυζαντινού κράτους*, εκδ. Στεφ. Δ. Βασιλόπουλου, 8^η έκδοση, Αθήνα 2006, τ. Α΄.
44. Πανταζόπουλος Νικόλαος, *Ελλήνων συσσωματώσεις κατά την Τουρκοκρατία*, Ανάτυπο από το π. Γνώσεις, Αθήνα 1958.
45. Παπαρρηγόπουλος Κωνσταντίνος, *Ιστορία του Ελληνικού Έθνους: από της αλώσεως της Κωνσταντινούπολης υπό των Τούρκων μέχρι της επαναστάσεως του 1821*, εκδ. Ελευθερουδάκη, Αθήνα 1932, τ. Ε΄, (μέρος II).
46. Πασσερίνι Λουΐζα, *Σπαράγματα του 20^{ου} αιώνα, Η ιστορία ως βιωμένη εμπειρία*, εκδ. Νεφέλη, Αθήνα 1998.
47. Petropoulos John, *Πολιτική και συγκρότηση κράτους στο ελληνικό βασίλειο (1833-1843)*, Μορφωτικό ίδρυμα Εθνικής Τραπέζης, Αθήνα 1985, τ. Α΄.
48. Πολίτης Αλέξης, *Το δημοτικό τραγούδι, Κλέφτικα*, Νέα Ελληνική Βιβλιοθήκη, Αθήνα 1981.

49. Πολίτης Λίνος, *Ιστορία της Νεοελληνικής Λογοτεχνίας*, Μορφωτικό ίδρυμα Εθνικής Τραπέζης, 20^η ανατύπωση, Αθήνα 1974.
50. Ροδάκης Περικλής, *Κλέφτες και αρματολοί. Η ιστορικοκοινωνική διαμόρφωση του ελλαδικού χώρου στα χρόνια της τουρκοκρατίας*, εκδ. Ατέρμων, Αθήνα 1975. τ. Α'.
51. Ροτζώκος Νίκος Β., *Πολιτικές και κοινωνικοπολιτικές συγκρούσεις στο εικοσιένα: Προύχοντες της Πελοποννήσου*, Διδακτορική Διατριβή, Αθήνα 1996.
Επανάσταση και Εμφύλιος στο Εικοσιένα, εκδ. Πλέθρον, Αθήνα 1997.
52. Σάθας Κωνσταντίνος, *Ἑλληνες στρατιῶται ἐν τῇ Δύσει καὶ ἀναγέννησις τῆς ἑλληνικῆς τακτικῆς*, (φωτο επανέκδοση Νότη Καραβία, Αθήνα 1990).
53. Σακελλαρίου Μιχαήλ, *Η Πελοπόννησος κατά την δευτέραν Τουρκοκρατίαν (1715-1821)*, ανατ. εκδ. Ερμής, Αθήνα 1978.
54. Στάθης Παναγιώτης, *Αρματολισμός, Από τους μετακινούμενους κτηνοτρόφους στους "κλεφταρματολούς". Όψεις της εξέλιξης και ιστοριογραφικές αναγνώσεις του θεσμού*. Διπλωματική μεταπτυχιακή εργασία Α' κύκλου, Τμήμα Ιστορίας και Αρχαιολογίας του Πανεπιστημίου Αθηνών, Μεταπτυχιακό πρόγραμμα ειδίκευσης στη Νεότερη Ιστορία, Αθήνα 2000.
55. Σταματόπουλος Τάκης, *Ο εσωτερικός αγώνας πριν και κατά την επανάσταση του '21*, γ' έκδοση, εκδ. Κάλβος, Αθήνα 1979, τ. Α'.
56. Στασινόπουλος Χρήστος, *Λεξικό της Ελληνικής Επαναστάσεως του 1821*, εκδ. Λεβεντιά, Αθήνα 1971, τ. 2^{ος}, 3^{ος}.
57. Τζάκης Διονύσης, *Αρματολισμός, συγγενικά δίκτυα και εθνικό κράτος. Οι ορεινές επαρχίες της Άρτας το πρώτο ήμισυ του 19^{ου} αιώνα*, διδακτορική διατριβή, Πάντειο Πανεπιστήμιο, Αθήνα 1977.
58. Thompson Paul, *Φωνές από το Παρελθόν, Προφορική Ιστορία*, μτφρ. Ρ.Β. Μπούσχοτεν, Ν. Ποταμιανός, επιμ. Κ. Μπάδα, Ρ.Β. Μπούσχοτεν, εκδ. Πλέθρον, Αθήνα 2002.
59. Τρικούπης Σπυρίδων, *Ιστορία της Ελληνικής Επαναστάσεως*, δεύτερη έκδοση, εκ της εν τη, Αυλή, του Ερυθρού Λέοντος Τυπογραφίας, Ταϋλόρου και Φραγκίσκου, Λονδίνο 1860, τ. Α'.
Ιστορία της Ελληνικής Επαναστάσεως, εκ της εν τη αυλή του Ερυθρού Λέοντος Τυπογραφίας Ταϋλόρου & Φραγκίσκου, Λονδίνο, τ. Β'.

60. Τσιάμαλος Δημήτρης, *Οι αρματολοί της Ρούμελης, Μελέτη για τις αρματολικές συγκρούσεις και τα αρματολικά συγγενικά δίκτυα της περιοχής κατά την προεπαναστατική και επαναστατική περίοδο του 1821*, εκδ. Παπαζήση, Αθήνα 2009.
61. Τσοτοσρός Στάθης Ν., *Οικονομικοί και κοινωνικοί μηχανισμοί στον ορεινό χώρο. Γορτυνία (1715-1828)*, Ιστορικό Αρχείο Εμπορικής Τραπεζής της Ελλάδος, Αθήνα 1986.
62. Vitti M., *Ιστορία της Νεοελληνικής Λογοτεχνίας*, εκδ. Οδυσσέας, Αθήνα 2003.
63. Φακούρα Αλίκη, *Πρόχοντες αυθεντίες του Μοριά 1715-1821, Στρατιωτικοί, διοικητικοί και δημοσιονομικοί μετασχηματισμοί*, Ανεκδοτη Διδακτορική Διατριβή, Αθήνα 2013.
64. Φιλήμων Ιωάννης, *Δοκίμιον ιστορικόν περί της Φιλικής Εταιρείας*, εκ της τυπογραφίας Θ. Κονταξή & Ν. Λουλάκη, Ναύπλιο 1834.
Δοκίμιον Ιστορικόν περί της Ελληνικής Επανάστασεως, εκδ. Π. Σούτσα & Α. Κτενά, Αθήνα 1860, τ. Γ΄.
Δοκίμιον ιστορικόν περί της ελληνικής επανάστασεως, εκδ. Π. Β. Μωραϊτίνη, Αθήνα 1861, τ. Δ΄.
65. Φραντζής Αμβρόσιος, *Επιτομή της Ιστορίας της αναγεννηθείσης Ελλάδος αρχομένη από του έτους 1715, και λήγουσα το 1837*, εκ Τυπογραφίας Η Βιτώρια του Κων/νου Καστόρχη και Συντροφιά, Αθήνα 1839, τ. Α΄.
66. Φωτόπουλος Αθανάσιος, *Οι κοτζαμπάσηδες της Πελοποννήσου κατά την δεύτερη τουρκοκρατία (1715-1821)*, εκδ. Ηρόδοτος, Αθήνα 2005.

Άρθρα

1. Ανδριάκαινα Ελένη, *Μνήμη και εθνικιστική ιδεολογία*, Δοκιμές, τεύχος 11-12, Άνοιξη 2003, σ. 315-349.
2. Βαγενάς Θάνος, *Σελίδες από τη Γορτυνιακή Κλεφτουριά*, Ανάτυπο από: Το Γορτυνιακό Ημερολόγιον, τεύχος Δ΄, 1949, σ. 17-29.
3. Βακαλόπουλος Απόστολος Ε., *Νέα στοιχεία για τα ελληνικά αρματολίκια και για την επανάσταση του Θύμιου Μπλαχάβα στη Θεσσαλία στο 1808*, Τρικαλινά, τ. 6^{ος} (Τρίκαλα 1986), σ. 59-81.

4. Βρανούσης Λέανδρος Ι., *Συμβολή στην έρευνα για τα τραγούδια του Ρήγα και των μιμητών του*, ανάπτυπο από το περ. Νέα Εστία, τ. 44^{ος}, τεύχ. 510-511, Αθήνα 1 και 15 Οκτωβρίου 1948.
5. Γριτσόπουλος Τάσος, *Κλεφτο-αρματολικά Πελοποννήσου και η επίθεσις κατά του Πρωτοσύγγελου*, Πελοποννησιακά, τ. ΙΕ', 1984, σ. 1-74.
6. *Ειδικό Αφιέρωμα της εφημερίδας Καθημερινή 7 Ημέρες* (21 Μαρτίου 1999), *Ειδικό Αφιέρωμα της εφημερίδας Καθημερινή 7 Ημέρες* (26 Ιανουαρίου 2003).
7. Καμαριανού Νέστορος, *Η συλλογή πατριωτικών τραγουδιών «Άσματα και πονήματα διαφόρων»*, Δ.Ι.Ε.Ε.Ε., τ. ΙΔ', Αθήνα 1960, σ. 342-370.
8. Καψάλης Γεράσιμος, *Η Καστανιά. Οι μάχες της – τα κλέφτικα τραγούδια της, Πελοποννησιακά*, τ. Α' (1956), σ. 127-162.
9. Κολιόπουλος Γιάννης, «*Περί κοινωνικών και άλλων ληστών στη νεώτερη Ελλάδα*», *Δελτίο της Ιστορικής και Εθνολογικής Εταιρείας της Ελλάδος*, 23 (1980), σ. 422-436.
10. Λάμπρου Σπυρίδων, *Η ιστορική Σχολή της Επτανήσου, Νέος Ελληνομνημίων*, τυπογραφείο Π.Α. Πετράκου, Αθήνα 30 Σεπτεμβρίου 1915, τ. ΙΒ', σ. 319-347.
11. Λιάτα Ευτυχία, *Οι αναβαθμοί της απομνημόνευσης και οι πολιτικές στρατηγικές μιας οικογένειας*, ο Ερανιστής, τ. 20, Αθήνα 1995, σ. 163-233.
12. Παναγιωτόπουλος Βασίλης, «*Νέα στοιχεία περί του θεσμού των κάπων εν Πελοποννήσω*», *Δελτίον της Ιστορικής και Εθνολογικής Εταιρείας*, Αθήνα 1956, τ. 11^{ος}, σ. 78-85.
13. Ράνκιος Λεοπόλδος, *Περί της εν Πελοποννήσω Ενετοκρατίας (1685-1715)*, μτφ. Π. Καλλιγιάς, *Πανδώρα*, Αθήνα 1862/63, τ. ΙΓ', φυλλάδιο 289-290.
14. Riki Van Boeschoten, *Κλεφταρματολοί, ληστές και κοινωνική ληστεία, Μνήμων*, τ. 13, Αθήνα 1991, σ. 9-24.
15. Ροτζώκος Ν., *Τα Απομνημονεύματα του '21 ως υλικό της ιστοριογραφίας*, *Δοκιμές*, τεύχος Β, Σεπτέμβριος 1994, σ. 3-11.
Παραστάσεις του ηγεμόνα-Κηδεμόνα: Το πολιτικό εγχείρημα του Υψηλάντη, *Δοκιμές*, τεύχος 3, Άνοιξη 1995, σ. 79-105.
16. Σταματόπουλος Δημήτρης, *Κομματικές φατρίες στην προεπαναστατική Πελοπόννησο (1807-1816): ο ρόλος των "Τουρκαλβανών" του Λάλα ως παράγοντας πολιτικής διαφοροποίησης*, *Ίστωρ*, 10, (1997), σ. 185-233.
17. Τσιάμαλος Δημήτρης, *Το αρματολικό φαινόμενο στη Ρούμελη, Νέος Λόγιος Ερμής*, τ. 3^{ος}, (Αθήνα 2011), σ. 83-95.

Συλλογικά Έργα – Εγκυκλοπαίδειες

1. Berger Peter L. – Luckmann Thomas, *The social construction of reality: A Treatise in the Sociology of Knowledge*, Penguin Books, London 1971.
2. *Εγκυκλοπαίδεια Πάπυρους Λαρούς Μπριτάνικα*, Αθήνα 1981, τ. 8^{ος}.
3. *Εγκυκλοπαίδεια Πάπυρους Λαρούς Μπριτάνικα*, Αθήνα 1984, τ. 17^{ος}.
4. *Εκπαιδευτική Ελληνική Εγκυκλοπαίδεια, Παγκόσμιο Βιογραφικό Λεξικό*, Εκδοτική Αθηνών, Αθήνα 1983, τ. 1^{ος}.
5. *Η Ελληνική Επανάσταση του 1821, ένα Ευρωπαϊκό Γεγονός*, επιμ.-εισ. Πέτρος Πιζάνιας, εκδ. Κέδρος, Αθήνα 2009.
6. *Η Φιλική Εταιρεία: Επαναστατική δράση και μυστικές εταιρείες στην νεότερη Ευρώπη*, επιμ. Άννα Μανδυλάρá, Γεώργιος Νικολάου, εκδ. Ασίνη, Αθήνα 2017.
7. *Ιστορία του Ελληνικού Έθνους: Ο ελληνισμός υπό ξένη κυριαρχία (1669-1821) Τουρκοκρατία-Λατινοκρατία*, Εκδοτική Αθηνών Α.Ε., Αθήνα 1975, τ. ΙΑ'.
8. *Ιστορία του Ελληνικού Έθνους: Η Ελληνική Επανάσταση και ίδρυση του Ελληνικού Κράτους (1821-1832)*, Εκδοτική Αθηνών Α.Ε., Αθήνα 1975, τ. ΙΒ'.
9. *Ιστορία του Νέου Ελληνισμού 1770-2000, Η Οθωμανική κυριαρχία, 1770-1821, Πολιτική πραγματικότητα-οικονομική και κοινωνική οργάνωση*, (επιμ. Βασ. Παναγιωτόπουλος), εκδ. Ελληνικά Γράμματα, Αθήνα 2003, τ. 1^{ος}.
10. *Ιστορία του Νέου Ελληνισμού 1770-2000, Η οθωμανική κυριαρχία 1770-1821, Διαφωτισμός-Ιστορία της παιδείας-Θεσμοί και δίκαιο*, (επιμ. Βασ. Παναγιωτόπουλος), εκδ. Ελληνικά Γράμματα, Αθήνα 2003, τ. 2^{ος}.
11. *Ιστορία του Νέου Ελληνισμού 1770-2000, Η Ελληνική Επανάσταση 1821-1832: Ο αγώνας της ανεξαρτησίας και η ίδρυση του Ελληνικού κράτους*, εκδ. Ελληνικά Γράμματα, τ. 3^{ος}.
12. *Νεώτερον Εγκυκλοπαιδικόν Λεξικόν: μεθοδική και συστηματική συμπίκνωσις και εκλαΐκευσις όλων των ανθρώπινων γνώσεων*, εκδ. Ήλιος, Αθήνα 1948, τ. 9^{ος}.
13. *Μνήμες και λήθη του Ελληνικού Εμφυλίου πολέμου*, Ρίκη Βαν Μπούσχοτεν, Τασούλα Βερβενιώτη, Ευτυχία Βουτυρά, Βασίλης Δαλκαβούκης, επιμ. Κωνσταντίνα Μπάδα, εκδ. Επίκεντρο, Θεσσαλονίκη 2008.

Τεκμήρια

Βιβλιογραφία Τεκμηρίων

- I. Δυο επιστολές του έτους 1802, προς τον καλόγερο Ροϊλό της Στεμνίτσας και τον προς τον κυρ. Γιάννη (Δεληγιάννη) προεστό της Καρύταινας, σχετικά με την ύπαρξη των κάπων στην Πελοπόννησο την περίοδο της β' τουρκοκρατίας. Η πρώτη επιστολή είναι στις άκρες της λίγο φθαρμένη, διότι χρησιμοποιήθηκε ως κάλυμμα εσωτερικής όψεως εκκλησιαστικού βιβλίου. Το έγγραφον απόκειται στο Μουσείο Καλαμάτας και κατατέθηκε από τον κ. Θ. Μαρκόπουλο. Δημοσιεύεται στο Δελτίον Ιστορικής και Εθνολογικής Εταιρείας της Ελλάδος, (Βασίλης Παναγιωτόπουλος, *Νέα Στοιχεία περί του θεσμού των κάπων εν Πελοποννήσω*, Τυπογραφείον Μηνά Μυρτίδη, Αθήνα 1956, τ. 11^{ος}, σ. 78 – 85).
- II. «Κολοκοτρώνης», διάλεξη του Γ. Τερτσέτη για την προσωπικότητα του Θ. Κολοκοτρώνη (Ντ. Κονόμος, Γεώργιος Τερτσέτης. *Ανέκδοτα κείμενα*, Αθήνα 1959, σ. 105 – 110).
- III. Ο Θ. Ρηγόπουλος, γραμματικός του Πάνου Κολοκοτρώνη, μαρτυρεί για τον χαρακτήρα του Θεόδωρου και του Γενναίου (Θ. Ρηγόπουλος, *Απομνημονεύματα από των αρχών της Επαναστάσεως μέχρι του έτους 1881*, επιμέλεια Αθ. Φωτόπουλος, Αθήνα 1979, σ. 12 – 16, 57 – 59).
- IV. Η παραμονή των προκρίτων στη φυλακή και οι κρίσιμες ώρες μέχρι την απελευθέρωση (Ι. Ζαφειρόπουλος, *Οι αρχιερείς και οι προύχοντες εντός της εν Τριπόλει φυλακής*, εν έτει 1821, Αθήνα 1890, σ. 60-76).
- V. Κλέφτικα τραγούδια, (Γ. Ν. Πολίτης, *Εκλογαί από τα τραγούδια του Ελληνικού λαού*, εκδ. Ιωάννης Δ. Κολλάρος, Βιβλιοπωλείον της «Εστίας», Αθήνα 1925, σ. 44, 71)

Ι. Στοιχεία για το θεσμό των κάπων στην Πελοπόννησο.

Επιστολή Ι

...εὐγέ[νει]αν σα[ς] γ[ράφ]οντας κύρ Γιάννη κύρ Κολόγερε...

[Χθ]ές τό βράδυ η_λθε ἕνας Μπουμπασίρης· ἦτο Λάν Μπάς Τζαούσης μέ τρεῖς ντουφεξήδες διά τόν Κερκεζιώτη όπου ἐσκοτώθη εἰς τήν Καλαμάταν τήν ἄλλην ἐβδομάδα, ὅτι ἔδοσαν ἀρζουάλι ἢ γυναῖκα τοῦ σκοτωμένου καί οἱ ἐδικοί του μέ τό χέρι τοῦ Σιερίφ Μπέη καί τό ἀρτζουάλι γράφει ἐβγαίνοντας ἀπό τό παζάρι τῆς Καλαμάτας ἕνα μεκτάρι Τοῦρκοι καί ἕνα μεκτάρι Ρωμαῖοι ἐσκοτώσαν τόν ἄνθρωπο καί ἀπό τούς Κοτζαμπασήδες νά τούς ἐβγάλῃ τό δίκαιό τους. Καί ἄλλο δέν γράφει. Ἀπό πάνω στο ἀρτζουάλι γράφει Καρύταινα Κατισί. Τώρα πῶς ἔγινε ἔτσι καί ἐμεῖς ἀπορήσαμε. Καί λέγοντας ἀπό αὐτά ἔστειλε καί ἤφερεν τήν γυναῖκα τοῦ σκοτωμένου καί γυναικαδελφού του καί τούς ἐρωτήσαμε στοῦ Ἀγᾶ καί εἶπαν ὅτι ἀπό τήν Καρύταινα δέν ἔχουν νά κάμουν, στήν Καλαμάτα ἐσκοτώθη ὁ ἄνθρωπός τους. Ἐπήγαμε καί στοῦ Κατή, τό ἴδιο εἶπαν, ὅτι ὁ ἀδελφός τῆς γυναικός όπου εἶναι ἐδῶ ἦτον ἀντάμα μέ τόν σκοτωμένο. Αὐτά λέγοντας ὁ Μπουμπασίρης λέει ὅτι ἐδῶ γράφει τό μπουγιουρτί μου καί ἀπ' ἐδῶ τόν θέλω, ἀπό τούς Κοτζαμπασήδες. Εἶπαμε ὅτι νά γράψῃ ὁ Κατής ἱλάμι, νά στείλωμε, καί ὅ,τι ἐμπεριέλθῃ ἀπό τόν ἀφέντη μας καί δέν ἠθέλησε παρά εἶπε ὅτι ἐγώ γράφω καί ἔτσι ἐπῆγε στο κονάκι καί τί θέλα γράψῃ δέν ἠξεύρω. Ἐμείναμε μέ τόν Κατή καί Ἀγᾶ, όπου νά μή 'χε σώσωμε τέτοια φαμελιά καί μήτε ἐκεῖνοι ἔγραψαν καί ἐγώ μόνος ἔγραψα τῶν ἐδικῶν μας τά ὅσα εἶπαμε καί ὅτι νά πάρουν ντιβάν τεσκερέ νά ἐλθοῦν.

Ἀκόμα ὁ Μπουμπασίρης όπου εἶναι διά τῶν κλεφτῶν τόν μαντέ κινδυνεύει νά μέ πεθάνῃ μέ τά λόγια λέγοντας ἰταατζίζηδες καί ἄλλα καί ἡ ' εὐγένειά σας μοῦ ἐγράφατε ὅτι ἔρχονται ἀπό τά προκτές καί ἕως τήν ὥραν δέν ἐφάνιστη κανεῖς ἕξω ἀπό τούς καμπίσιους καί ἐκείνους τού[ς] ἐσπάσαμε μέ τά ποδοκόπια καί ἦλθαν καί λένε ἄλλα καί ἄλλα. Ἄλλοι θέλουν τούς Κολοκοτρωναίους, ἄλλοι δέν τούς θέλουν. Ἀπ' εὐτοῦθεν δέν ἦλθε μήτε Κάπος μήτε κανεῖς ἀκόμα. Ὁ Μπουμπασίρης καί ἐσφίκτη τόσον όπου τήν δευτέρα ἄ[ν] δέν κινήσῃ ἀπ' ἐδῶ νά τοῦ δόσω ἑκατό γρόσια. Ἐγώ εἰς αὐτά ἀπόρησα. Τί νά κάμω, τ[ί] [νά] εἰπῶ δέν ἠξεύρω. Μήτε νά συμβουλευτῶ ἄνθρωπων ἔχω, μήτε Ζαπίτη, [μήτε] τίποτες ἔχω καί ὁ ἅγιος θεός νά βοηθήσῃ. Ταχύ ὁ[πού] τό μεσημέρ[ι] [νά] [ἐλ]θουν πάλι θέλα τοῦ δόσωμε [τό χοτ]ζέτι καθὼς ἦ[το] τό ἄλλο καίπλέον παίρνομε καί... ἀπό τούς ἄλλους πλέον... μήν ἔχοντας ἄλλο μένω εἰς τούς ὀρισμούς σας

1802 Νοεμβρίου πρώτη, Καρύταινα

Δοῦλος σας

[Ἀναγ]νώστης

[...]

Επιστολή II

Τὴν εὐγένειαν σου κύρ Γιάννη ἀδελφικῶς σέ ἀσπάζομαι

Ἐτούτην τὴν ὥραν ἔλαβα ἓνα γρά[μμα] ἀπὸ Καρύταινα καὶ λάβε καὶ ἰδές εἰς τὰ ὅσα γράφει το γιὰ κλίσι πῶς ἔγινε διὰ τὸν σκοτωμένον δέν ἡξεύρω. Ὅμως διὰ τὸν Μπουμπασίρη τῶν κλεφτῶν τόση ἄργητα, ἀκόμα κανεῖς δέν ἐπῆγαν, οὔτε καποπασῆδες οὔτε ἀπὸ χωριά. Ἡ εὐγένειά σου ἔγραφε ἀπὸ τὰ προχτές πῶς πᾶνε· καὶ νά γράψης καὶ τοῦ κύρ Ἀναγνώστη τί λογῆς νά δοθῇ τό χοντζιέτι. Τώρα τί νά σοῦ γράψω δέν ἡξεύρω πού ἔγινε τόση ἄργητα, τόσον διὰ τοὺς ἀνθρώπους, ὥσαν καὶ διὰ τό γράμμα.

Ἀπόψε βράδυ Σάββατο μέ τὰ ψηφώματα ἦλθε καὶ ἓνας Κιοχαντάρης ἐδῶ εἰς τὴν Στεμνίτζα, ὁ Σμαήλαγας ὁ Ροϊνιώτης, ὁπού ἤφερε πίσω στό κονάκι ἓνα ζωνάρι νά τοῦ τό ἀγοράσωμεν ὁπού ἦτον κοντά στόν Μπέη - ἐφέντη μέ ἓναν Ρωμιό μπακάλη καὶ τό τί θέλα γυρεύση δέν ἡξεύρομεν. Ἐγὼ στό πρῶτο δέν ἐβγῆκα ὀμπροστά του. Ἦλθε καὶ γύρευε διὰ νά κάμη κονάκι στό σπίτι μου. Ὑστερις, ὁπότε πῆγε στό κονάκι, ἐπῆγα εἰσέ δαύτονε καὶ μοῦ εἶπε διατί δέν ἐβγῆκα ὀμπροστά καὶ τοῦ εἶπα τώρα ἦρθα καὶ ἐγὼ εἴμουν στόν κύρ Γιάννη πηγαίμενος ὁπού εἶναι ἄρρωστος καὶ ὁ ἅγιος θεός νά τὸν βοηθήση. Μοῦ εἶπε, τί ἔχει. Τοῦ εἶπα κεῖνος ἔνε τώρα ἓναν μῆναν ζαμπούνης. Κανένα ὁμου ραλέτι δέν μᾶς ἔβγαλε νά μᾶς δείξει. Ὅμως κατὰ τό παρόν ἢ γιὰ βούτυρο εἶναι ἢ γιὰ τό ξύγγι καὶ ἔχει νά περάση εἰσέ οὔλες τίς χῶρες. Στοχάζομαι ὁπού νά μὴν ἔρθῃ οὔτε εὐτοῦ. Ταῦτα, τοῦ παρόντος πρώτη.

Δοῦλος σας

Καλόγερος

Ροῖλός

II. «Κολοκοτρώνης», μία διάλεξη του Γ. Τερτσέτη.

Ο Κολοκοτρώνης ήταν ικανός κι επιτήδειος να ετοιμάζει τις ζωτροφές των στρατιωτών, είχε και τρόπο μαγευτικών επάνω του. επείθοντο εις αυτός όλοι οι στρατιώται, αυτοθελήτως επιθυμούσαν να ευρίσκονται εις τας διαταγάς του. Η παρουσία του και η υπογραφή του ήταν το δυνατότερον όπλον εις τον στρατιώτην, ίνα εις την Πελοπόννησον, αφού έφθασε πλέον να λέγουν κι οι απλοί Έλληνες: «Το είπε ο Γέρος».

Η φωνή του ήτον βροντώδης και μεγάλη, είχε βλέμμα ζωηρόν, τόλμην εις τους πολέμους και στρατηγήματα. Θυμωμένος εφαινετο άγριος, ο θυμός του ολίγον εβαστούσε. Πριν ξεθυμώσει ήταν απότομος, βάρβαρος και προπέτης, εμετανοούσε ύστερα, αλλά ήθελε να μην το νοιώσουν ότι μετενόησε. Επροσπαθούσε να σκεπάση τούτο δια διαφόρων παραδειγματικών ομιλιών, μύθων και κινημάτων.

Αγαπούσε πολύ την Πελοπόννησον. Όταν έδιδε τον λόγον του έμενε πιστός, δεν έκαμνε απάτη, όλα του τα επιχειρήματα τα έκαμνε φανερά. Εφαινετο ότι δεν έκρυβε τίποτα εις τους άλλους και μάλιστα τα γενικά και τα του πολέμου. Εις δε τα ιδιαίτερά του ήτον πανούργος, όποιον ήθελε ευκόλως τον απατούσε, αλλά δεν είχε εις ενεργειαν την απάτην, την απέφευγε δια να είναι εμπιστευτός εις όλους.

Η πλεονεξία του ήτον τίποτε, καθώς και η φιλαργυρία του. Δεν είχε την ευκολίαν να τα συνάξη, ούτε την φροντίδα να τα φυλάττη· ήταν αμελής εις το είδος αυτό. Αν τυχόν του εγύρευε κανένας τίποτε να του χαρίση, δεν έδιδε εις κανένα τίποτε. Έρριχνε την σκουντούφλα και εγνωρίζετο ότι δεν θέλει να δώσει, αλλάζε ομιλίαν. Ήθελε και αγαπούσε να έχη πράγματα, αλλά δεν έκαμνε χρήσιν της αξίας των.

Απόφευγε την μελαγχολίαν, αποστρέφετο τους κατηφείς και ελαττωματίας. Αν τον εύρισκαν δυστυχήματα ανθρώπινα η λύπη του ήτον ολίγη, μ' αναστεναγμού βογγητόν αχ!, αλλά δεν του έκαμνε εντύπωσιν αισθαντικής και άρχιζε τους αστεϊσμούς.

Αγαπούσε να πειράζει πολύ εκείνους που εθύμωναν. Ήσυχος όταν ήτον δεν είχε ετοιμολογίαν, ερεθισμένος όμως είχε εμβρίθειαν λόγου. Εκ του προχείρου απαντούσε και εις τα μεγάλα πράγματα.

Εις τας ομιλίας του πάντοτε ομιλούσε παραβολικώς και δια κάθε πράγμα, όπου έλεγε ή ό,τι έγραφεν ή έπαθεν και εις τίποτε, αμέσως εύρισκε παροιμίαν μυθολογικήν. Πάντοτε είχε και ποτέ δεν του έλειψαν αι παροιμίαι.

Όταν περπατούσε, και καβάλλα αν ήταν ακόμη, έβλεπε τριγύρω του εις όλα τα μέρη και μακράν ακόμα, δεν του έφευγε μήτε πουλί να μην το ιδή.

Είχε πολύ ενθυμητικόν. Ενεθυμείτο και τα μικρότερα πράγματα όσα ήκουε κι' έβλεπε, και μάλιστα, εάν κανένας των συντρόφων του έκαμνε τίποτε κρυφώς και εμφανερώνετο, ή επείραζεν καμμιάν χριστιανή, ή άλλο τι, ήτον καλός να το σατυρίση εις την στιγμήν, εις όλον τον κόσμον. Και ολοένα το έλεγε εις την ομήγυριν των συντρόφων. Αν έλειπε κανένας και ήρχετο πριν τον ερωτήση και χαιρετήση του έλεγε: «Το έμαθες; κ.λ.π.»· ώστε έφευγε οποίος έκαμνε το παράξενο και ασυνήθιστο.

Πολλές φορές ευχαριστείτο να ομιλή με τους μωρολόγους, αγαπούσε τους ευφυείς κι' ετοιμολόγους, απεστρέφετο τους αγέρωχους και υπερήφανους κι' εκείνους όπου εκαύχωντο. Όποιον έβλεπε να κορδεύεται να κάμη το παλληκάρι, να αρματώνεται με πολλά άρματα και να περπατή καμαρωτά, εγέλα και έδειχνεν εις τους περί αυτόν με σημεία να εννοήσουν, ότι φαίνεται και αυτός, αλλά δεν είναι τίποτε.

Φιλέκδικος δεν ήτον, ούτε ήθελε να φονεύη ανθρώπους, εκτός εις τους πολέμους.

Δεν ήθελε να κάθεται εις το σπίτι κλεισμένος. Αν ήτον χειμώνας επλησίαζε την φωτιάν, την έσιαζε να καίη καλά, εμπόδιζε τους άλλους να τη συνδανλούν, έλεγε των άλλων: μην την εγγίξη κανείς, και αφού την ανακάτωνα καλώς έπαιρνε τη μασιά. Του έρριχνε εις την ποδιά του χόβολην και του έλεγε: «να το μερτικό σου και άφησε των άλλων» (τούτο εγίνετο έξω εις το στρατόπεδον με τους συντρόφους του).

Εις τας πόλεις δεν ήθελε να ευρίσκεται. Όταν εκοιμάτο, ήθελε να έχη το κεφάλι του σκεπαστόν και να φυσά ο αέρας εις τα ρουθούνια του, και τότε εκοιμάτο καλά. Όταν ιδρώνε από κόπον, εσήκωνε τα μανίκια του υποκαμίσου του, να στεγνώση από τον ιδρώτα τους βραχίονάς του. Αν του έλεγαν, εδέχετο τα έξω ιατρικά.

Δεν ήτον φαγάς, έτρωγε πολύ το κρέας, το ήθελε πάντοτε. Αγαπούσε τα στεγνά φαγητά και την νομήν των προβάτων. Αγαπούσε πάντοτε το λειψόν ψωμί (μπογάτσα), το κρασί ήθελε να μην του λείψη. Δια μίαν ημέραν ήθελε μίαν και ημισείαν οκάν κρασί δια γεύμα και δείπνον, και τούτο εις το στρατόπεδον. Κανένα άλλος είδος σπύρτου δεν έπινε, ερούφα πολύ τον ταμπάκον. Την νύκτα, όταν έπεφτε να κοιμηθή, έως το πρωί ποτέ δεν ερούφα. Αποστρέφετο το κάπνισμα, διότι ο καπνός τον έκανε να βήχη. Όταν ήτον νέος εκάπνιζε, αλλά το παράτησε.

Δεν εκυριεύετο από κανένα ελάττωμα. Τα γλυκά δεν τα ήθελε διόλου να τα τρώγη, καθώς και τα πολλά φαγητά.

Εἰς τὴν ἀρρώστειά του δὲν ἠσυχάζε, ἤθελε κάτι νὰ λέγῃ καὶ νὰ κάμῃ νὰ γίνωνται γελοία. Αἷμα δὲν εἶχε πάρει. Ἐως τὸ 56 ἔτος τῆς ἡλικίας του, μίαν φορὰν ἦτον ἀρρωστος. Ἐπῆγε εἰς τὸ Λεβίδι με τοὺς ἰατροὺς του νὰ ἠσυχάσῃ· τούτο ἦτον μετὰ τὴ μάχῃ του Δράμαλῃ. Εἶχε ἓνα σφάκτῃν εἰς τὴν πλάτῃν του δυνατόν. Του ἐπῆραν αἷμα τότε δια πρώτην φορὰν καὶ δὲν ἤθελε. Ὁ πόνος ἐξακολούθει. Χωρικός τις, γνώριμός του, του εἶπε νὰ βάλῃ ἀπάνω εἰς τὸν πόνον του ὑνὶ του ζευγολάτῃ νὰ γιάνῃ. Τότε ἐκάλεσε τοὺς ἰατροὺς του, τοὺς εἶπε: «νὰ γνωρίζετε καὶ τοῦ λόγου του δια ἱατρὸν». Το ἔβαλε τὸ ὑνίον κρύον, ἐλαττώθη ὁ πόνος.

Τὸ ἀνάστημά του ἦτον σωστόν. Τα μούτρα του καὶ ὅλον τὸ δέρμα του κορμιού του μαυριδερόν, αἱ τρίχες τῆς κεφαλῆς του χονδρές καὶ σκληρές, καμπουρομύτης, κούτελον πλατύ, τα φρύδια σκεπαστά, τα αὐτιά του μεγάλα.

Εἰσέφερε καλὰ κατὰ τὴν συνήθειαν τῶν Ἑλλήνων. Ἐτραγουδοῦσε νόστιμα τα λεγόμενα κλέφτικα τραγούδια. Εἰς τα τραπέζια ἤθελε νὰ μεθὰ τοὺς ἄλλους νὰ γίνονται γέλοια, ἀνὰ κάτω ἔκαμνε τὸν τόπον νὰ μεθύσῃ ἄνθρωπον. Ὑπόφερνε τα λόγια εἰς τὸ τραπέζι, ἀν καὶ πειραχτικά, δια νὰ μὴν χαλάσῃ τὴν ευθυμίαν. Δια τῶν μεθυσμένων τα λόγια δὲν ἐδίδε προσοχήν. Ὅπλα δὲν ἤθελε νὰ ἔχῃ κανεὶς εἰς τὸ τραπέζι.

Ἦθελε νὰ κοιμάται ἔξω, ἐκοιμάτο ελαφρά, μικρὸς κτύπος τὸν ἐξύπνα καὶ φοβισμένος ἐπιάνετο ἀπὸ τα ὅπλα του.

Εἶχε βάρδιαν πάντοτε, τούτο τὸ εἶχε συνήθειαν.

Πάντοτε ἤθελε νὰ ἔχῃ ἐργασίαν. Θορυβώδης, ἦτον σοφιστής δι' ὅπλα. Ἐδέχετο τα χωρατά, μάλιστα ἐπῆγαινε γυρεύοντας. Ἐβανε τοὺς οικεῖους του νὰ φιλονεικούν καὶ νὰ θυμώνουν καὶ κάποτε νὰ πιάνωνται ἀπὸ τα μαλλιά (αὐτὰ τα ἐπαραινόντουσαν εἰς τὴν κατωτέραν τάξιν· ὅταν ἦτον ἀργὸς ἔκαμνε ταῦτα).

Με ἐκείνους ὅπου συνέτρωγε ἔκαμνε μύρια ἄλλα πράγματα. Ἐρριχνε εἰς τὸ γάλα ψιλὲς πετρίτσες νὰ τσακίζουν τα δόντια τοὺς οἱ λαίμαργοι, ὅσοι ἐβουτούσαν τὸ χουλιάρι εἰς τὸ πάτον τῆς βεδούρας [: ξύλινου αγγείου γιὰ τὸ γάλα]. Ὅταν ἐπεριπάτει καὶ ἐγνώριζεν ὅτι εἶναι στάνες πλησίον τοῦ δρόμου, δια νὰ μὴν τρώγουν οἱ στρατιῶτες τὸ γάλα τοῦ τσοπάνῃ, πολλὰς φορές, ἔστελνε κρυφὰ καὶ ἀδειαζε τοὺς πυτεροὺς [: δοχεῖα γιὰ τὴν πυτιά] εἰς τα λεβέτια [: καζάνια]. Χωρὶς νὰ γνωρίζουν οἱ στρατιῶτες ἔτρωγαν τὸ γάλα καὶ ὡς ἐκ τούτου τοὺς ἐκίνα ὡς καθάρσιον δραστήριον δια πολλὰ ὥρας. Τοὺς ἐπiane στομαχόπονος ἀπὸ τὴν συχνοκίνησιν καὶ ἐμετός καὶ πλέον δὲν ἐτόλμων νὰ φαν γάλα. Ἐφοβούντο κι' ἔλεγαν: «μὴν εἶναι ὁ Κολοκοτρώνης εἰς τὸ λεβέτι». Τούτο ἐγίνε παροιμία καὶ ὡς ἐκ τούτου οἱ σύντροφοί του ἔτρωγαν ὅλοι

φυλακτά και ύποπτα. Εισ το κοιμηθιόν τους έρραβε τα φορέματα τους εις το προσκέφαλον και αλλού. Έξαφνα τους εφώναζε κι' εσηκώνοντο με τα προσκέφαλα και άλλα ρούχα επάνω τους. Τους έχυνε νερόν και άλλα πολλά, δεν άφηνε ούτε στιγμή να περάση χωρίς χωρατά.

Όταν έμβαινε εις τα χωριάτικα σπίτια, άφηνε τους νοικοκυραίους να κάμουν ό,τι αυτοί ήθελαν. Την ώραν του φαγητού εκάθιζε τον σπιτονοικοκύρην κοντά του. αυτός τότε εγίνετο θύμα, ότι αξιώθη να φάγη το φαγητόν με τον Γέρον. Τούτο είχε πολλήν εύνοιαν δια να τρώγη ελεύθερα, αφού έτρωγε και ο νοικοκύρης με θάρρος.

Είχε τρόπους περιποιοητικούς και πραχτικούς δια τας γυναίκας τα χωριάτισσας· έως εκεί όπου την έφερεν να θαρρεύη και να χωρατεύεται και κάποτε έριχνε το χέρι του επάνω της. Εύρισκε λόγον και τρόπον να μην εννοηθή από τους βλέποντας ότι έχει πονηρίαν. Άνοιγε χορόν, την εχόρευε να την ευχαριστήση, ενοστιμεύετο τα θηλυκά. Έλεγε, όταν έμπαινε εις του χωριάτη το σπίτι, από τον καιρόν όπου τον έκαμαν μεγάλον κοντεύει να στραβωθή, τον καθίζουν εις το παραγώνη [: τζάκι] και του εβγαίνει ο καπνός στα μάτια. Το έλεγεν ως παράπονον εις τους δικούς του γελώντας, να το ακούη η σπιτονοικοκυρά να γελάη. «Πήγαινετε να ιδήτε το χωρίον και αφήσετέ με να κουβεντιάσω με την νοικοκυρά ολίγον κι' εγώ».

Αν έβλεπε το σπίτι ακάθαρτον, επροσποιείτο να ζητήση νερόν να πιη και να παρουσιασθή η νοικοκυρά να την ιδή αν είναι καθαρά. Ει δε και ήτον ακάθαρτος, έπαιρνε την ετοιμασίαν του φαγητού οι υπηρέτες του. Τούτο το εγνώριζαν οι περί αυτόν. Είχε και λέξεις όπου τας έλεγε εις τους ειδικούς του δια να εννοήσουν. Έλεγε την νοικοκυρά άπλυτη βεδούρα [: ξύλινο ποιμενικό αγγείο για το γάλα]. Τότε έγγιζε το φαγί του. όταν ήτο εις σπίτι ύποπτον, έλεγε «ας ησυχάσουν οι νοικοκυραίοι και όταν τους χρειαζώμεθα τους ζητούμεν». Οι υπηρέτες τους έλεγαν κ' έφευγαν με τρόπον.

Εφυλάγετο από τα φαρμακώματα, όταν επαρουσιάζετο φαγητόν ή ποτόν. Οι ιδικοί του άνθρωποι του έδιδαν να φάγη και να πιη από τα φαγητά του χωρίς να το εννοήση, να τον δοκιμάσουν από το θάρρος του και από το αποτέλεσμα· διότι την άλλην ημέραν τα εμεταχειρίζετο τα φαγητά. Είχε όλα τα προφυλακτικά περί τούτου.

Είχε πίστιν εις τους φίλους του. Ήθελε την υπόληψίν του. Εφυλάγετο να μην αγγίξη τι κατά της τιμής των φίλων του. Δια τούτο είχε ειπεί κι' έλεγε πάντοτε εις τους περί αυτόν: «προσέξατε πολύ, διότι τα χαλάμεν υστέρα».

Δια να έχη πολλούς συγγενής και φίλους πιστούς, εβάπτιζε, τα παιδιά τους και το βαπτιζόμενον παιδί το ωνόμαζε Θεοδωρή· δεν έβανε άλλο όνομα και το θηλυκό το

ωνόμαζε Θεοδώρα. Έλεγε εις τους γιους του νόμφη να μην πάρουν να την λένουν Θεοδώραν, καθώς και εις τους θηλυκούς να μην παίρνουν άνδρα Θεοδωράκη, δια να φυλαχθή η θρησκευτική παραγγελία.

III. Μαρτυρία του Θ. Ρηγόπουλου, γραμματικού του Πάνου Κολοκοτρώνη

Εις την Ζαράκοβαν είχαν προσκληθή εις Συνεύλεσιν υπο του Κολοκοτρώνη, όλοι οι οπλαρχηγοί και οι άρχοντες, ίνα συσκεφθώσι περί της συστηματοποιήσεως και της προόδου της Επανάστασεως. Αλλ' οι οπλαρχηγοί ηθέλησαν, ως ερρέθη, να φονεύσουν εκεί τους άρχοντας, καθ' ο σχέδιον είχαν συλλάβει εξ αρχής, και μάλιστα εις την εν Καλτεζαίς Συνέλευσιν και εις την έλευσιν του Δ. Υψηλάντου, θεωρούντες αυτούς τουρκόφρονας και συντυράννους των Χριστιανών. Ο Κολοκοτρώνης όμως αντέστη και εν Καλτεζαίς και εν Ζαρακόβη κατά του ολεθρίου σχεδίου αυτών, επιφέρων ότι «αν φονεύσωμεν τους άρχοντας, η Ευρώπη θα θεωρήση την Επανάστασίν μας ως ληστρικόν κίνημα, και ουχί ως Επανάστασιν υπέρ ελευθερίας και ανεξαρτησίας, και δεν θα μας δώση παραμικράν συνδρομή, αλλά και θα μας κατατρέξη, και τότε θα υποδουλώσωμεν το έθνος εις αιώνα τον άπαντα· άλλως τε δε οι άρχοντες είναι χρησιμώτατοι, διότι αυτοί έχουν κατάστασιν, ην ημείς δεν έχομεν, και αυτοί θα μας προμηθεύουν τροφάς, πολεμοφόδια και τζαρούχια», όθεν αντιστάς και τότε και μετά ταύτα εις την απόφασιν ταύτην, εματαίωσεν αυτήν. Το σχέδιον όμως τούτο γενικευθέν και εισχωρήσαν εις τα κεφαλάς και των οπλαρχηγων της Στερεάς διετερήθη διαδοχικώς και μέχρι της εξώσεως του Όθωνος το 1962, ότε ανέλαβε να το εκτελέση ο Γρίβας, αλλ' η θεία δίκη τον προέλαβε καθ' οδόν εις Μεσολόγγιον και δεν επρόφτασε να υπάγη εις Αθήνας. Αλλά και οι άρχοντες μαθόντες εξ αρχής το σχέδιον ήσαν περιφρονημένοι και προεφυλάττοντο έχοντες και ούτοι τους καπεταναίους των. Όθεν έκτοτε κατεγίνοντο να αφαιρέσουν από τους οπλαρχηγούς την στρατιωτικής υπεροχήν, εφ'ω και κατέστησαν πολλοί εξ αυτών οπλαρχηγοί, ως ο Λόντος, ο Κανέλλος Δεληγιάννης, ο Σισίνης και ο Ι. Νοταράς και ερίζοντο προς τους στρατιωτικούς περί της στρατιωτικής υπεροχής των επαρχιών των, εξ ου εγεννήθησαν αι διαιρέσεις και εμφύλιοι πόλεμοι. Τότε μόνον απεφάσισεν ο Κολοκοτρώνης να εκτελέση το σχέδιον αυτός, ότε είδεν, ευρισκόμενος το 1822 εις την πολιορκίαν των Πατρών και επλησίαζε να κυριεύση αυτάς, να τω υστερήσουν τας

τροφάς και να ενεργώσι δια της ραδιουργίας την διάλυσιν του στρατοπέδου δια της υποκινηθείσης λιποταξίας, και επληροφορήθη ότι η εν Άργει κεντρική Διοίκησις ωνόμασε στρατηγούς και στρατοπεδάρχας τον Αναγ. Δεληγιάννην, τον Παπαδιαματόπουλον Πατραίον και άλλους άρχοντας μηδόλως το όπλον γνωρίζοντας. Όθεν ανεχώρησεν αρχάς Ιουλίου εκ Πατρών και ήρχετο ενταύθα με απόφασιν να φονεύση όσους εκ της ενταύθα Πελοποννησιακής Γερουσίας αντέπραττον, και να κατέβη εις Άργος να πράξη και εκεί τα αυτά. Αλλ' άμα ελθών εδώ έμαθε την εισβολήν του Δράμαλη, και λησμονήσας τα πάντα έδραμεν εις την Αργολίδα και έπραξεν εκεί τα θαυμαστά εκείνα κατορθώματα.

Το επιόν έτος 1823, ότε συνεκαλέσθη εν Άστρει η Β' Εθνικήν Συνεύλεσιν, επείσθη κάπως ο Κολοκοτρώνης από τους συνελθόντας εκεί οπλαρχηγούς της Πελοποννήσου και της Στερεάς, και ιδίως από τον Οδυσσέα, ον ηγάπα εξαιρετικώς και τον απεκάλει παιδί του, ίνα φονεύσουν εκεί τους άρχοντας συνηγμένους, αλλά και πάλιν δεν ηθέλησε, μολονότι και οι καλαμαράδες, ως τους απεκάλουν, είχαν την φρουράν των. Ο Κολοκοτρώνης έχων αγαθήν καρδιάν, πατριωτισμόν μέγαν, φρόνησιν μεγάλην, και δεν ηθέλησε ποτέ να εμβάψη τας χείρας του εις ανθρώπινον αίμα, αν και το εξωτερικόν του ήτον άγριον και αιμοβόρον, και εντεύθεν ηπατήθησαν πολλοί. Ήτο μεν αγράμματος, αλλ' ευφυής, και ως επί το πλείστον ωμίλει δια παροιμιών και μύθων καταλλήλως, εφαρμοζομένων εις την προκειμένην ομιλίαν. Ήτο σύννους πάντοτε, και τα στρατιωτικά σχέδιά του συνετά, ώστε ουδέποτε απέτυχον. Εγνώριζε να προφυλλάτῃ του στρατούς του από τους κινδύνους.

Απεστρέφετο τας αρπαγάς και τα καταχρήσεις, τα οποίας αυστηρώς ετιμώρει πραττομένας, δια τούτο ήτο και πτωχός. Πολλάς πολλοί των απέδωκαν αρπαγάς και καταχρήσεις, αλλά βεβαιώ εν συνειδήσει ότι δεν είναι αληθείς, και, αν τοιαύτοι, συνέβαινον, διεπράττοντο παρ' άλλων εν αγνοία του. Οι δε ταύτα διαδώσαντες ήσαν εχθροί του προσωπικοί και εφθόνουν αυτόν, διότι δεν εγνώριζεν ο μακαρίτης να περιποιείται δια λόγων κομψών τον ένα και τον άλλον, ούτε οι υιοί του ήσαν άρπαγες και καταχρασταί, συγγενείς του όμως τινές, ως ο ανεψιός του Αποστόλης, διέπραττον τοιαύτα άτοπα εν αγνοία του μακαρίτου Γέροντος, και εννοείται ότι απεδίδοντο εις αυτόν. Είπον ανωτέρω ότι ήτο πτωχός, και με τούτο εννοώ, ότι δεν είχε χρηματικήν περιουσίαν, διότι άπαν το χρηματικόν της οικογενείας αυτής ως και τα κινητά αυτής, οίον πολύτιμα πράγματα είχεν ο Πάνος Κολοκοτρώνης ως πρεσβύτερος υιός και διατηρών την οικογένειαν. Εγώ δε ήμην γραμματεύς αυτού, και μοι είχε εμπιστευθή τα κλεις των κιβωτίων του και την διατήρησίν όλης της περιουσίας της οικογενείας

δαπανών και εισπράττων, ώστε ήμην εις θέσιν να γνωρίζω πάσαν την περιουσίαν αυτών, ήτις συνίστατο εις αργυρά τινά σκεύη, άτινα είχαν φέρει από την Ζάκυνθον και τινά είχαν αποκτήσει από λάφυρα της Τριπόλεως, από αδαμάντινα τινα δακτύλια και άλλα τοιαύτα, από εν μαργαριτάρι σχεδόν χονδρόν έως 100 δράμια, όπλα και τινα άλλα, αλλ' ουχί μεγάλης αξίας· είχε δε πάρει και τινα λάφυρα εκ Ναυπλίου και έως 1.500 γρόσια μετρητά εκ Κορίνθου, αλλ' όσον χρηματικών είχαν το εδαπάνησε ο Πάνος δια χειρός μου εις την φρουράν του Ναυπλίου το 1824 ότε ήτο εκεί φρούραρχος. Ο Γέρον διετήρει εις την ζώνην του (κιμέρι) χίλια βενέτια φλωρία, μέρος των οποίων είχε έτι από την Ζάκυνθον, όταν εξήλθεν εις την Πελοπόννησον, και τα λοιπά είχαν αποκτήσει εκ λαφύρων της Τριπόλεως. Αλλά και αυτά του τα επήρην ο Γενναίος το 1829 εις Καρύταιναν δι' εμού μεταχειρισθέντος τρόπον επιτήδειον και υποσχεθέντος ατομικώς ότι θα του τα διπλασιάσω, και εδόθησαν εις την τότε ενοικίαςιν των δημοσίων προσόδων της επαρχίας Καρύταινας, ας είχε ενοικιάσει ο Γενναίος μετά του Κολιόπουλου (Πλαπούτα) και Δεληγιάννη· αλλά δεν γνωρίζω αν τω τα επέστρεψεν έπειτα ο Γενναίος, διότι μετά τινας μηνας εγώ ανεχώρησα.

[...] Ήτο δε ευσταθούς χαρακτήρος και τιμίου, και ουδέποτε ανεκάλει ό,τι υπέσχετο, διό και οι Αλβανοί Τούρκοι τον έλεγον μπεσιλή, δηλαδή ετήρει τον λόγον και τον όρκον. Μετά των Αλβανών εσχετίσθη το έτος 1812 ότε απεστάλη εξ Ζακύνθου εις Αλβανίαν παρά των Γάλλων, κατόχων τότε της Επτανήσου, εφωδιασμένο με 5.000 τάληρα ίνα διεγείρη τους Αλβανούς εις επανάστασιν κατά του Σουλτάνου, και εκεί εύρε μίαν αδελφήν του αιχμαλωτισθείσαν εις παιδικήν σχεδόν ηλικίαν το έτος 1782 ή το 1883 εις την Μεγάλην Καστάνιαν της Μάνης, ότε εφονεύθη ο πατήρ του Κωνστ. Κολοκοτρώνης πολιορκηθείς εκεί εις τους πύργους του Παναγιώταρου υπό του Καπετάν Πασιά, συναιχμαλωτισθέντος μετά και άλλων αδελφών του ενός ετέρου εις νηπιώδη ηλικίαν, όστις κατέστη, ως λέγετο, Καπετάν Πασιάς. Την δ' αιχμαλωσίαν ταύτην μοι εδιηγήθη πολλακις η μητήρ του μακαρίτου Γέροντος, ήτις και τα καθέκαστα της πολιορκίας μοι παρέστησε, και όλον τον βίον ακόμη της οικογενείας, προσθείσα μοι ότι ο μακαρίτης νουνός μου εγεννήθη την 30 Μαρτίου 1770 εις τις όρος πλησίον του χωριού Καστανιάς του Φενεού υπό δρυός τινος. Η αδελφή του αυτή τουρκευθείσα και νυμφευθείσα ιμάμην τινά εις Αλβανίαν διέσωζε τόσον αυτή ως και η σύζυγός της εν μνήμη την καταγωγήν της, αλλά δεν εγνώριζε να εξηγηθή ελληνιστί, ειμή δια των εναγκαλισμών και των δακρύων εξήγει αυτώ την αδελφικήν στοργήν, ως έλεγεν ο μακαρίτης Γέρον. Εκεί ο Γέρον εσχετίσθη

με τους επισημοτέρους των Αλβανών. Αλλ' ηττηθέντος τότε του Α. Ναπολέοντος εις Μόσχαν και καταλαβόντων την Επτάνησον των Συμμάχων ανεχώρησεν άπρακτος και επέστρεψε τα τάληρα εις τους Γάλλους άθικτα. Εις την τήρησιν του λόγου της πίστεως διεφημίζετο ο Κολοκοτρώνης, όστις συνεπής εις τον λόγον του εξήλθε της Ζακύνθου μετά 30 αρειμανίων, εν οίς και ο Νικηταράς, το 1809, και απήλθεν εις Λάλα προς βοήθειαν του Αληφαρμάκη, επισήμου οθωμανού και αδελφοποιού του Κολοκοτρώνη, μεθ' ου επολέμησε 40 ημέρας κατά των στιφών του Βελή πασά κεκλεισμένος εις πύργον, και δια συνθήκης εξελθών και πλείστους διατρέξας κινδύνους επανήλθεν εις την Ζάκυνθον, αφού ο προστατευόμενός του απεφάσισε να παραδοθή.

Μετά την εις Ζαράκοβαν αφιξίν μου την 15 Αυγούστου 1821, ως είπον ανωτέρω, ωδηγήθην υπό του νονού μου εις το κατά τον Άγιον Βλάσιον της Τριπόλεως ελληνικός στρατόπεδον το πολιορκούν την Τρίπολιν, και ο μακαρίτης μοι παρέδωκε τους καταλόγους των στρατιωτών των διαφόρων υπ' αυτών σωμάτων, ίνα εκδίδω ενυπογράφως τας αποδείξεις και λαμβάνουν τα ταΐνια (μερίδας άρτου) και ο τσαούσης (φροντιστής) διετάχθη να μη χορηγή εις ουδένα ψωμί άνευ της υπογραφής μου. Τσαούσης γενικός ήτο τότε ο εκ Λυκουριάς Γιαννάκης Κολιόπουλος έχων παρ' εαυτω και τον Καραχάλιον, περίφημον δια τας ανδραγαθίας του μετέπειτα καταστάντα ως σημαιοφόρος του Κολοκοτρώνη, εκ Κερπινής των Καλαβρύτων καταγόμενον.

Κατά την εποχήν εκείνη ο υιός του νουνού μου Πάνος είχεν εκστρατεύσει μετά του Νικηταρά και άλλων εις τα Μεγάλα Δερβένια της Κορίνθου, και επανήλθεν. Εις αυτόν με παρέδωκεν ο νουνός μου και με εσύστησεν εις αυτόν. Ούτος δε με παρέλαβεν ως γραμματέα του, αφού παρετήρησεν ότι εγνώριζα οπωσούν γράμματα και είχαν εικόνα γραψίματος καλήν, αναλαβών να με διδάξη μάλλον ως και με edίδαξε, διότι ο Πάνος είχε σπουδάση την ελληνικήν και την ιταλικήν εις Ζάκυνθον, και αν δεν απατώμαι, και εις το Λύκειον των Κορφών του Γκυλφόδ, έχων συμμαθητήν του τον Τερτζέτην· είχε δε αρχάς και της Αγγλικής. Ο Πάνος είχεν ωραίο ανάστημα και ήτο καλοκαμωμένος· είχε δε ηλικίαν 25 ή 24 ετών. Ήτο σύννους ως ο πατήρ του και προσηνής το είδος, αλλά δραστήριος και φρόνιμος, γενναίος και ελευθέριος. Είχε δε ιπποτισμόν ανάλογον της συναισθανομένης αξίας του, και εφρόντιζε να αποκτά κατ' εκλογήν φίλους.

Ο Κολοκοτρώνης άμα αναλαβών την Γεν. Αρχηγίαν της Πελοποννήσου εξέδωκε διαταγάς προς άπαντας τους οπλαρχηγούς της Πελοποννήσου να ενεργήσουν

γενικήν στρατολογίαν και να τον ακολουθήσουν. Συνεκέντρωσεν ισχυρόν στρατόπεδον εις Δερβένια του Λεονταρίου, όπως, εμπόδιση τον εχθρόν να εισβάλη εις τα ενδότερα της Πελοποννήσου, αλλ' ο εχθρός ιδών ωχυρωμένα τα στενά εκείνα ανέβη δια του όρους Σιορόκα του νυν δήμου Αμφείας παρά το χωρίον Πολιανήν οδεύων προς την Τρίπολιν. Όθεν συνεκροτήθη η εν Τραμπάλα μάχη, καθ' ην υπερφαλαγγισθέντες οι Έλληνες υπεχώρησαν. Εις την υποχώρησιν εκείνην γενομένην την νύκτα εδολοφονήθη εν τω σκότει και εις το δάσος Κούρταγα ο Κολιός Δαριώτης, ο δε Ρεβελιώτης παρακολουθών τον Αθ. Τσακόπουλον μετέβη έκτοτε εις την Στερεάν και εγένετο γραμματεύς του Ευμορφοπούλου οπλαρχηγού. Όθεν εισήλθεν ο Ιμπραήμης εις την Τρίπολιν και ετοποθετήθη, και την επιούσαν κατέβη εις την Αργολίδα μετά 7.000 στρατού πλησιάσας εις το Ναύπλιον. Τότε και μετέπειτα ερρέθη ότι ήτο συνεννοημένος με τον Θ. Γρίβαν κρατούντα το Παλαμήδι να παραλάβη αυτό, και ότι δήθεν μεταμεληθείς ο Γρίβας ηρνήθη, και ούτως επανήλθεν εις Τρίπολιν ο Ιμπραήμης, αλλ' ο Κολοκοτρώνης παρακολουθών αυτόν τον εκτύπησεν εις το Παρθένι και εφόνευσεν ουκ ολίγους εχθρούς.

Τότε έγραψεν επιστολήν ο μακαρίτης Κολοκοτρώνης και προς εμέ, διαμένοντα εις το χωρίον μου και ασχολούμενον εις τους γάμους του αδελφού μου Γεωργίου και της αδελφής μου Ελένης, να υπάγω προς αυτόν όπου είναι, και αναχωρήσας τον εύρον εις Χρυσοβίτζι. Εκεί με προέτρεψε και με παρακάλεσε μάλιστα επανειλημμένως ν' ακολουθήσω τον Γενναίον, αντί του Πάνου, ως γραμματικός· αλλ' εγώ αντέτεινα διότι τον Γενναίον απεστρεφόμενην και εφοβούμην μάλιστα, καθόσον αυτός ήτο όλως διόλους τρελλός, άνευ ανατροφής, απαίδευτος και βάρβαρος, και όταν ήμην εις τον Πάνον δεν ήθελα να τον συναντήσω και τον απέφευγα ως θηριον· ήτον όλως αντιθέτου προς τον Πάνον αγωγής και συμπεριφοράς, ενώ ο Πάνος ήτον ευγενής τους τρόπους, λόγιος και αρίστης συμπεριφοράς [...] Μετά δε τινα καιρόν κατεπείσθην και ηκολούθησα τον Γενναίον, αλλ' επί τη συμφωνία να ενεργώ την ανταπόκρισιν με τον σώφρονα τρόπον και την αξιοπρέπειαν την οποίαν εξηκολούθει ο Πάνος (διότι ο Γενναίος συνήθιζε να γράφη προς πάντας αποτόμως και υβριστικώς χρώμενος χυδαίων και αισχρών λέξεων), και να με ακούη εις παν ό,τι αφορά το καλόν του. [...]

IV. Η παραμονή των προκρίτων στη φυλακή και οι κρίσιμες ώρες μέχρι την απελευθέρωση

Κατά τον χρόνον τούτον ιδόντες οι εν τη φυλακή τον Σωτήρον Κουγιάν διερχόμενον διά του προαυλίου έμπροσθεν της φυλακής και διευθυνόμενον προς τον Μπίμπασην συνεσκέπτοντο, αν έπρεπε να τον παρακαλέσωσιν ίνα μεσιτεύση υπέρ αυτών προς τους Τούρκους και τους ελευθερώση. Εγκρίναντες δε τούτο υπεχρέωσαν τον Τριπόλεως Δανιήλ να ομιλήση προς αυτόν εκ μέρους πάντων· ούτος δε προσεγγίσας εις το παράθυρον, ότε κατέβει και διήρχετο εκείθεν ο Κουγιάς, λέγει προς αυτόν. «Άρχοντα», εκείνος δε άμα ακούσας την φωνήν εστάθη, χωρίς να στραφή προς τον λαλούντα παντελώς, ουδέ προς άλλο μέρος· και ο Αρχιερεύς εξηκολούθησε λέγων. «Δεν είναι κανένα έλεος και δι'ημάς;» Αυτός τότε υψώσας προς τον ουρανόν την κεφαλήν, είπεν, «Ο Θεός», σημαίνων με τούτο, ότι ο Θεός μόνον δύναται να τους ευσπλαγχνισθή, αυτός δε δεν είχεν ουδεμίαν δύναμιν.

Μετά δε την εν Γράνα μάχην πλησίασας ο Σουλεϊμάνναγας ο Φαναρίτης εις το παράθυρον της φυλακής, είπε· «Τι κάμνετε;» ο Παπαλέξης απεκρίθη «Τι να κάμωμεν; βλέπεις εις ποίαν κατάστασιν είμεθα». Και ο Τούρκος αύθις λέγει. «Κ'εμείς επήγαμε 'ς του Λουκά για να πάρουμε ζαερέ κ' επεράσαμε ε πεϊ ζαχμέτι (μέγαν κίνδυνον), γιατί, όταν εγυρίζαμεν είχαν οι Ρωμαίοι πιασμένη μια Γράνα και μας εχάλασαν πολύ ασκέρι. Δεν μου λες, Παπαλέξη, τι γυρεύουν αυτοί οι Ρωμαίοι, 'που μαζώχθηκαν τρογύρω 'ς το Κάστρο; » «Θα το βρουν, Αγά μου, είπεν ο Παπαλέξης, εκείνο που γυρεύουν». «Νησιαλά θα το βρουν, Παπαλέξη», επανέλαβεν ο Τούρκος (τούτων δε ο μεν Παπαλέξης εννόει, ότι θα εύρωσιν, ήγουν θα κυριεύσωσι, την Τρίπολιν, ο δε Τούρκος, ότι θα εύρωσι την τιμωρίαν, ήγουν θα τιμωρηθώσι). Τότε ο Τούρκος αποβλέψας και προς τον Θεόδωρον Δεληγιάννην, είπεν. «έδώ 'ξω 'ς του Μαντζαγρά είχαμε τόπο και εμαζώναμε 'λίγα λάχανα, ήρθ'αδερφός σ' ο Δημητράκης και το 'πιάσε και τώρα δεν 'μπορούμε να βγούμε ούτ' από την πόρτα.»

Ελθών δε και ο Μεραγατζίκος, Τούρκος Λαγκαδινός, κατά τον αυτόν μήνα έμπροσθεν της φυλακής και θεωρήσας από το παράθυρον τους ένδον φυλακισμένους, είπε· «Τι κάμνετε;» «Τι να κάμωμεν; απεκρίθη ο Ναυπλίου Γρηγόριος· εδó μέσα είμεθα άρρωστοι και δυστυχισμένοι» (ησθένουν δε πολλοί εξ αυτών). «Αμή ο Παπαλέξης τι κάνει;» επανέλαβεν ο Τούρκος. «Εδó μέσα ειν' άρρωστος», είπε. Και ο Τούρκος λέγει, «έτσι τόχουν οι 'ψηλοί, γκρεμίζοντ' ογλίγωρα, (ήτο δε ο Παπαλέξης υψηλού αναστήματος). Αμή ο Θεοδωράκης τι κάνει;» Τότε ο Δεληγγιάνης κλίνας το

σώμα του προς το παράθυρον. «Καλά ήμουν, απεκρίθη, καλά είμαι, και καλά θα είμαι, αλλά συ να ιδώ». (Ήσαν δε αμφοτέροι άσπονδοι εχθροί προς αλλήλους). Σιωπήσας πλέον ο Τούρκος μετέβη κατ' ευθείαν εις του Κιαμίλμπεη και διηγήθη προς αυτόν, ό,τι ο Θεόδωρος Δεληγιάννης τω είπεν· ούτος δ' ευθύς θυμωθείς διά τούτο και επιπλήξας αυτόν, είπεν· «Εσείς μπιρπάταις εφέρατε το πράγμα 'ς αυτόν τον μπερεσέ» (την κατάστασιν). Έγεινε δε γνωστόν τούτο προς τους εν τη φυλακή από τον Ηλίαν Σκούραν, Τριπολίτην, όστις ευρεθείς εις την οικίαν του Κιαμίλμπεη την ώραν εκείνην, ότε ελέχθησαν, διηγήθη ταύτα προς αυτούς.

Εξοδευθέντων των χρημάτων, όσα έκαστος είχεν εν τη φυλακή, δεν έμεινε πλέον ουδ' οβολός εις ουδένα· γνωρίζοντες δε, ότι ο Κορίνθου είχεν έξι χιλιάδας γροσίων, τα οποία διεφύλαττε, μη αναγκαζόμενος να εξοδεύη, ως διατρίβων παρά τω Κιαμίλμπεη, έπεμψαν προς αυτόν ζητούντες δάνειον χιλίων γροσίων, αλλ' εκείνος απεκρίθη προς τον όποιον έστειλαν άνθρωπον. «Δεν έχω, που να τα εύρω». Δοθείσης λοιπόν ταύτης της απαντήσεως, ο απεσταλμένος εστράφη, ίν' αναχωρήση, αλλά λέγει προς αυτόν ο Αρχιερεύς. «Ειπέ τους να κάμουν μίαν ομολογίαν, ο Θεοδωράκης ο Δεληγιάννης, ο Τριπόλεως, ο Περρούκας και ο Ναυπλίου, και τότε τους δανείζω πεντακόσια γρόσια». Αναχωρήσας δε ο άνθρωπος επορεύθη εις την φυλακήν και διηγήθη, ό,τι είπε προς αυτόν ο Κορίνθου· αλλ' ο Δεληγιάννης θυμωθείς είπε. «Να χαθή αυτός και τα γρόσια του, κ' εγώ δανείζομαι από Τούρκους. Εγώ έμβασα 'ς την φυλακήν τριάντα χιλιάδες γρόσια και δεν τα ελυπήθηκα, αλλά όλα τα εξοδεύσαμεν, καθώς και ό,τι καθείς είχε». Παραχρήμα δε προσεκάλεσε τον δεσμοφύλακα και εξήτησε παρ' αυτού χάρτην και μελανοδοχείον, και αφού τω έφερεν, έγραψε μικράν τινα επιστολήν προς τον Μπινά-Εμίνην, Τούρκον Κωνσταντινουπολίτην φίλον του, ζητώ παρ' αυτού δάνειον· ούτος δε ευθύς, άνευ ουδενός ομολόγου, τω έπεμψε χίλια γρόσια· καταναλωθέντων δε και τούτων μετά 5-6ημέρας, δι' άλλης επιστολής ζητήσας έλαβε παρά του αυτού τριακόσια γρόσια.

Και των τελευταίων δε καταναλωθέντων, περί τας 10 Σεπτεμβρίου λέγει ο Ιωάννης Περρούκας προς τους λοιπούς. «Δεν μας πειράζει τίποτε να δώσωμεν Αρτζιάλι (αναφοράν) προς τους εντοπίους Αγάδες, Κιαμίλμπεην και λοιπούς, ίνα καταπραΰνωμεν αυτούς με τούτο οπού είναι ωργισμένοι, διότι δεν τους επροσπέσαμεν, και ίσως πεισθώσι να μας ελευθερώσωσι πλέον από αυτάς τας βασάνους». Τότε ομοφώνως ο Παπαλέξης μετά του Θεοδώρου Δεληγιάννη λέγουσι «Πώς να προσπέσωμεν ημείς εις αυτούς, αφού μας μετεχειρίσθησαν με τοιούτον ανάξιον τρόπον; αυτοί έπρεπε, διά την ασφάλειάν των, να μας φυλάζωσι και να μας

περιποιηθώσι, παραλαμβάνοντες ένα εξ ημών έκαστος εις την οικίαν του, και ακολουθώς, ας μας έκαμνον, ό,τι ήθελον. Δύναται λοιπόν αι χείρες μας να γράψωσι «οι σκλάβοι σας Δεληγιάννης, Παπαλέξης, αφού ημείς μετ' ολίγον θα πάρωμεν αυτούς σκλάβους;» Ταύτα ειπόντες δεν συνήνουν εις την σύνταξιν της αναφοράς, μέχρις ου ο Μητροπολίτης Τριπόλεως ειπών, ότι είναι δυνατόν να γείνη η αναφορά και άνευ ουδεμιάς υπογραφής, αλλά μόνον διά της γενικής λέξεως, οι φυλακισμένοι, την οποίαν ιδιοχείρως έμελλε να γράψη ο γραφεύς αυτής, κατέπεισε τούτους· όθεν συγκατένευσαν. Γράψας λοιπόν ο Περρούκας αυτήν, προς τοις άλλοις έλεγε και: ότι κατηνάλωσαν ό,τι και αν είχαν, και επειδή δεν έμεινε πλέον εις αυτούς ουδέ λεπτόν, ελίμωττον. Ενεχείρισαν δε ταύτην εις τον δεσμοφύλακα, την οποίαν παραχρήμα εκείνος έδωκεν εις τον Κιαμίλπεη. Ούτος δε άνευ αναβολής έπεμψε προς αυτούς Μπουλούμπασην μετά εννέα άρτων, όστις προσφέρων αυτούς, είπε. «Διατί δεν εγράφατε από προτήτερα 'ς τον Μπέη, ότι δεν έχετε χαρτζιλίκι (έξοδα) για να σας στείλη και παράδες και ψωμί, οπού έχομε τόσα σιτάρια;» Και οι εν τη φυλακή απεκρίθησαν· «Τώρα τα 'σώσαμε.» Είπε δε ο Μπουλούμπασης, ότι υπήρχεν εις αυτούς πολύς σίτος καίτοι εστερούντο αυτού, διά να μη εννοήσωσιν οι φυλακισμένοι, ότι κατηναλώθησαν αι ζωοτροφίαι, και ήγγιζεν η πτώσις της πόλεως.

Απεβίωσε δε τότε ο Μονεμβασίας Χρύσανθος διά τε την κακοπάθειαν και δι' ατροφίαν· διότι δεν ηδύνατο να φάγη τον εκ κριθής και ορόβου κατεσκευασμένον άρτον. Ολίγων δε ημερών παρελθουσών, απέθανεν ωσαύτως και ο Ιεροδιάκονος του Χριστιανουπόλεως. Τον δε Κοπανίτσαν ασθενήσαντα, υπηρετεί μεν ο Μελέτιος, όστις ήτο παρ' αυτώ, ανεπλήρωνε δε τον ιατρόν ο Περρούκας. Αλλ' όμως, αναρρώσαντος αυτού μετ' ολίγας ημέρας, ησθένησε την 17 Σεπτεμβρίου ο Μελέτιος και εκινδύνευε, συγχρόνως δε ανεβιβάσθησαν άπαντες εις το άνω δωμάτιον του Σεραγίου, όπου ήσαν εν αρχή, απαλλαχθέντες και της αλύσεως, αλλά την επιούσαν απέθανεν ο Μελέτιος. Άμα δε ανεβιβάσθησαν, έφερον εις αυτούς από το Χάνι του Κιαμίλπεη (Αποθήκη εμπορευμάτων) περί τα πενήκοντα εφαιπλώματα, και δι' έκαστον έν υποκάμισον, έν γελέκι, ένα αντερί, και ένα φέσι, και κουρέα ίνα κείρη τους Προύχοντας, των οποίων ο πώγων κατέβη επί πολύ μη κοπείς αφ' ότου εισήλθον εις την φυλακήν. Αφού δε άπαντες εκαθαρίσθησαν από τα γένεια μόνος ο Θεόδωρος Δεληγιάννης έμεινε γενειών, ειπών, ότι απεφάσισε ν' αφήση γενειάδα. Την δε επιούσαν πάντες ησθένησαν, και επεσκέπτετο αυτούς ο Αντώνιος Μεντώρος, αλλά μετά δύο ημέρας ο θάνατος ήρξατο να θερίζει πολλούς εξ αυτών. Εν μιά ημέρα απεβίωσαν ο Ναυπλίου Γρηγόριος, ο Χριστιανουπόλεως Γερμανός, ο Δημητσάνης

Φιλόθεος, ο Παπαλέξης, ο Αναγνώστης Κωστόπουλος από Μηλιάκις και ο Πρωτοσύγγελλος του Ανδρούσης Χρύσανθος. Ιδόντες οι Οθωμανοί τον συχνόν θάνατον αυτών, λίαν εφοβήθησαν, διότι, εγγυζούσης της πτώσεως της Τριπόλεως, προς ασφάλειάν των επεθύμουν την ζώην των Αρχιερέων και Προυχόντων. Όθεν εισήλθεν εις τη φυλακήν ο Κιαμίλμπεης μετ' άλλων τινών Αγάδων, και αφού ενεθάρρυνε πρότερον αυτούς συμβουλευών να υπομείνωσι, διότι τα δεινά των έμελλον να παύσωσιν εντός ολίγου, επαρηγόρει έκαστον ιδίως, ερωτών και περί του ονόματος· διότι καίτοι εγνώριζε πρότερον πολλούς, ήδη διά την κακουχίαν, τα δεινά και την ασθένειαν καταστάντας αγνώστους δεν ηδύνατο να διακρίνη· είτε παρηγορήσας αυτούς ανεχώρησε. Την μεσημβρίαν πάλιν της αυτής ημέρας ελθών και ο Διερμηνεύς εις την φυλακήν, λέγει. «Κάμετε γαῖρέτι (έχετε υπομονήν) και ό,τι έχει να γείνη, θα γείνη εντός τριών το πολύ ημερών.» Τότε ο Τριπόλεως Δανιήλ, «Άρχοντα, λέγει, τι γαῖρέτι να κάμωμεν εις τοιαύτην επιδημίαν τριάντα οκτώ άνθρωποι, όλοι ασθενείς και εις τον αυτόν οντά (δωμάτιον) κλεισμένοι; δι' αυτό βέβαια μας εκάματε έτσι, διά να αποθάνωμεν όλοι και να μη μείνωμεν κανείς, ώστε να σας χαρίσωμεν τον κόσμον· και είθε να τον χαρήτε, καθώς τον εχάρημεν και ημεῖς· Σας αφίνομεν λοιπόν διαδόχους». Τούτων λεχθέντων αυτός ανεχώρησε και ελθών προς τον Καϊμακάμην είπεν, όσα ήκουσε· προς δε το εσπέρας, ως διετάχθη, διεμοίρασαν αυτούς εις τρία δωμάτια, τον μεν Θεόδωρον Δεληγιάννην, τον Γιαννούλην Καραμάνον, τον Ιωάννην Περρούκαν, τον Τριπόλεως Δανιήλ και τον Ιεροδιάκονον αυτού Ιωσήφ εις έν δωμάτιον, άλλους δε εις άλλο και τους λοιπούς αφήκαν όπου ήσαν. Την δε εσπέραν της επομένης ημέρας, ότε οι πλείονες των ασθενών ήγγιζον εις τον θάνατον, και ο μεν Τριπόλεως ήτον αναίσθητος, ο δε Θεόδωρος Δεληγιάννης εψυχορράγει κρατούμενος υπό του Ιωσήφ Ζαφειροπούλου αίφνης φαίνεται παλαιός τις υπηρέτης των Δελιγιανναίων Χρυσάντης καλούμενος, μετά τινος Αλβανού ονομαζομένου Κοντοχαμπίπου, και ιδών τον Ιεροδιάκονον Ιωσήφ κρατούντα τον Θεόδωρον Δεληγιάννην, λέγει· «Καλή σπέρα Διάκο· τι κάμνετε;» εκείνος τότε με οφθαλμούς δακρυροούντας αποκρίνεται· «Βλέπεις τι κάμνομεν», και αυτός πάλιν λέγει· «Δεν φωνάζεις του αφέντη μου να σηκωθή, για να τον πάρω να βγούμ' έξω;» Τότε ο Ιωσήφ φωνάζει δις το όνομα του Θ. Δεληγιάννη, αλλ' αυτός κεκλεισμένω τω στόματι με τον λάρυγγα είπεν, «Αι!» Εκείνος δε τω λέγει· «Δεν σηκώνεσαι, όπου ήρθ' ο Χρυσάντης;» αυτός τότε αναλαβών τας δυνάμεις του απήντησε, «Ποίος Χρυσάντης;» ο δε Χρυσάντης είπεν· «Εγώ αφέντη· ήρθα να σε πάρω για να βγουμ' έξω»· και εκείνος απεκρίθη «αμέσως να βγούμε»· και αύτη ήτον

η τελευταία αυτού ομιλία· διότι ύστερον εξαγαγόντες αυτόν ημιθανή επί σκεπάσματος μεγάλου κιβωτίου, ως επί κραββάτου, τέσσαρες άνθρωποι και μετενεγκόντες αυτόν εν δεκαλέπτω διαστήματι προ της Πύλης των Καλαβρύτων, είδον αυτόν εκψυχήσαντα, και τεθνηκότα εξέφεραν αυτόν εκ της πόλεως. Οι δε λοιποί έμενον εν τω δωματίω προσδοκόντες την έξοδο των, εξ ων ο Δανιήλ συνελθών εις εαυτόν και μη ιδών τον Δελιγιάννην ηρώτησε τον Ιεροδιάκονον αυτού «Πού είναι ο Θεοδωράκης;» αυτός δε είπεν· «ήλθε ο Χρυσάντης και τον εβγαλ' έξω». Εκείνος τότε πολύ λυπηθείς διά τούτο είπε με δακρυβρεγμένους οφθαλμούς· «Μας άφησεν ο Θεοδωράκης κ' έφυγεν, εδώ θ' αποθάνωμεν οι δυστυχείς». Τότε ο Ιωσήφ, καίτοι μαθών τον θάνατον του Θεοδώρου Δελιγιάννη, προς παρηγορίαν όμως του είπε· «Το βράδυ θα στείλη να βγάλη κ' εμάς».

Μετ' ολίγον δε ο Θεόδωρος Κολοκοτρώνης διά τινος ιατρού Μπλάνου καλουμένου, τον οποίον είδεν επί του παρά την Πύλην των Καλβρύτων προμαχώνος, παρήγγειλε προς τον Τριπόλεως, ότι το εσπέρας έμελλε να τον ελευθέρωσι. Όθεν ο Τριπόλεως εμπλησθείς θάρρους προσεδόκα την ταχείαν απολύτρωσίν του. Εν ω δε ανέμενεν από ώρας εις ώραν, Χίος τις Στρατής καλούμενος, του Διερμηνέως οικείου, εισελθών εις την φυλακήν είπεν, ότι επετράπη να εξέλθωσι την εσέραν εκείνην οι δύο Αρχιερείς Τριπόλεως και Ωλένης, αλλά μετατραπείσης της αποφάσεως ταύτης εκρίθη κάλλιον να απολύσωσι πάντας τους εν τη φυλακή μετά τρεις ημέρας. Ακούσαντες τούτο άπαντες κατελυπήθησαν, διότι ήλπιζον, ότι έμελλον να λυτρωθώσι την αυτήν ημέραν· αλλ', αγαθή τύχη, ψευσθείσης της τελευταίας ταύτης ειδήσεως, ήλθον άνθρωποι απεσταλμένοι παρά Θεοδώρου Κολοκοτρώνη και εξήγαγον τον Τριπόλεως και τον ιεροδιάκονον αυτού Ιωσήφ μετενεγκόντες αυτούς εις την οικίαν του Μαχμούτ-Εφέντη, όπου κατώκει ο Λιμάσμπης. Εύρον δ' εκεί τον Φωτάκον Χρυσανθόπουλον, τον Αναγνώστην Ζαφειρόπουλον και τον Λογιώτατον Αναστάσιον, μεσιτεία των οποίων παρεχώρησεν ο Μπέης εις αυτούς δύο ημιόνους. Επ' αυτών δε, οδηγούντος του Φωτάκου, εξήλθον της Πύλης των Καλαβρύτων, και υπό των Ελληνικών σκοπών των έξωθεν φρουρούντων οδηγούμενοι, μετέβησαν εις την σκηνήν του Αθανασίου Κίντσου, Λαγκαδινού, του τότε αρχηγού των Τριπολιτών.

Αφού δε διενυκτέρευσαν εκεί, ήλθεν, ανατείλαντος του ηλίου, ο Θεόδωρος Κολοκοτρώνης προς επίσκεψιν του Αρχιερέως και ιδών αυτόν λέγει. «Ευλόγησον, Δεσπότη μου· τι κάμνεις;» «Δεν ημπορώ, Καπετάνιε, απεκρίθη· δεν ελπίζω να ζήσω», «Δεν έχεις τίποτα, είπε· τώρα να σ' ερωτήσω κάτι τι και σου λέγω. Τον καιρόν οπου ήρθα από τη Ζάκυνθο 'ς τα Λαγκάδια κ' έγεινα αδερφοποιτός με τον κυρ Νικολάκη,

θυμάσαι ‘ς το τραπέζι, όταν επίναμε, τι μου είπες και τι σου είπα;» «Ενθυμούμαι, απεκρίθη· έπια και σου είπα να σε ιδώ ελευθερωτήν του έθνους και ιδού σε βλέπω». «Εγώ τότε τι σου είπα» λέγει ο Θ.Κολοκοτρώνης, «Μου είπες, απεκρίθη, να με ιδής Δεσπότην, και ιδού με βλέπεις» (ήτο δε αυτός, όταν ελέγοντο ταύτα Διδάσκαλος των Δεληγιανναίων εν Λαγκαδίοις). Ο δε Κολοκοτρώνης λέγει τότε· «Δεν παθαίνεις τίποτα και μη φοβήσαι· εδώ έχουμε τα μέσα και Γιατρούς και δεν σ’ αφήνουμε να πεθάνης». Από την σκηνήν τότε του Κίντζου μετέβησαν εις την του Ανδρέου Παπαδιαμαντοπούλου, όστις υπεδέχθη αυτούς φιλοφρόνως. Συγχρόνως δε ήλθε και ο Κανέλλος Δεληγιάννης με άλλους πολλούς αρχηγούς, και ιδών αυτούς είπε προς τον Αρχιερέα· «Τώρα, οπού εβγήκες ζωντανός ‘ς τα χέρια μας, δεν θα σ’ αφήσωμεν ν’ αποθάνης». Ευθύς δε ο Κανέλλος προσεκάλεσε τον ιατρό Μ. Κάβαν, όστις επισκέπτετο τον Αρχιερέα τέσσαρας ημέρας, μέχρις ου ανέρρωσεν ολίγον.

Την πέμπτην δε ημέραν (23 Σεπτεμβρίου) έγεινεν η έφοδος εις την πόλιν, την οποίαν αυτοί εθεώρουν ευκρινώς ως εφ’ υψηλού τόπου ιστάμενοι, ολίγον υπεράνω του ναού του Αγίου Νικολάου, όστις κείται επί λόφου προς το δυτικοβόριον μέρος της πόλεως και ολίγον απέχει αυτής, όπου ετάφη και ο επίσκοπος Ωλένης Φιλάρετος. Εκείθεν είδον τους Έλληνας επελθόντας πρώτον επί του προμαχώνος (Δάπιας) του προς την εν Ναυπλίω φέρουσιν οδόν· ήσαν δε ούτοι οι Αγιοπετρίται (Κυνουριείς), τους οποίους παραχρήμα εμιμήθη ο Δημήτριος Δεληγιάννης μετά των υπό την οδηγίαν αυτού Καρυτηνών (Γορτυνίων), οίτινες κατείχον τα χωρία Μαντζαγρά και Μπασιάκου, καταλαβών τον προμαχώνα του Σεραγίου. Προς δε ιδόντες τας σημαίας τούτων επί του φρουρίου εστημένας οι εν τω Αγίω Βλάσση Έλληνες ώρμησαν προς την πόλιν· αλλ’ άμα προσήγγισαν εις την της Καρυταίνης Πύλην επυροβολήθησαν παρά των Οθωμανών και οι σημαιοφόροι εθανατώθησαν. Λαβόντες δε παραχρήμα τας σημαίας άλλοι στρατιώται προυχώρησαν ατρομήτως εις το τείχος, εφ’ ου αναβάντες πολλοί έτρεψαν εις φυγήν τους Οθωμανούς· ανοίξαντες δε την πύλην εισήγαγον και τους λοιπούς. Ωσαύτως πράξαντα και τα άλλα σώματα του πολιορκούντος την Τρίπολην Ελληνικού στρατού, εισήλθον εις την πόλιν. Ούτω λοιπόν παντός του στρατού εισορμήσαντος οι μεν των Οθωμανών πάραυτα παρεδίδοντο, ή αντείχον βραχύν χρόνον μαχόμενοι εκ των οικιών αυτών, άχρις ότου και ούτοι και οι επί μακρότερον μετά καρτερίας μεγάλης αντιστάντες του μεγάλου Προμαχώνος (μεγάλης Δάπιας) φρουροί μετά τρεις ή τέσσαρας ημέρας παρέδωκαν τα όπλα. Διά την μεγίστην δε σφαγήν και την πληθύν των πτωμάτων, μολυθέντος του αέρος και μεγάλης δυσωδίας αποφερομένης, δεν ηδυνήθη ο Μητροπολίτης

Τριπόλεως μετά του Ιεροδιακόνου αυτού να επανέλθη εις την πόλιν, αλλά προτραπείς υπό των ιατρών μετέβη εις τινας των κωμοπόλεων της Γορτυνίας εις εντελή ανάρρωσιν της υγείας αυτού.

Και ταύτα μεν περί τούτων. Οι δε λοιποί ηλευθερώθησαν την επομένην ημέραν, και έκαστος απήλθεν εις τα ίδια, επιζησάντων μετά τα πολυώδυνα ταύτα βάσανα πολλά ολίγων· αφ' ου οι λοιποί απεβίωσαν οι μεν εντός της φυλακής, οι δε άμα εξελθόντες, εξ ων και ο Ιωάννης Περρούκας, όστις πορευόμενος εις Άργος μόλις ηδυνήθη να φτάση εις Αχλαδόκαμπον, και εκεί απέθανε.

Τοιαύτα και τηλικαύτα ήσαν τα δεινά και αι ταλαιπωρίαι των μακαρίων τούτων ανδρών, των οποίων η μνήμη είη αθάνατος.

V. Κλέφτικα τραγούδια

[1]

*Παιδιά, σαν θέτε λεβεντιά και κλέφτες να γενήτε
νεμένα να ρωτήσετε να σας ομολογήσω
της κλεφτουριάς τα βάσανα και των κλεφτών τα ντέρτια.
Μαύρη ζωή που κάνουμε εμείς οι μαύροι κλέφτες!
Ποτέ μας δεν αλλάζουμε και δεν ασπροφορούμε,
Ολημερίς 'ς τον πόλεμο, τη νύχτα καραούλι.
Δώδεκα χρόνους έκαμα 'ς τους κλέφταις καπετάνιος.
Ζεστό ψωμί δεν έφαγα, δεν πλάγιασα σε στρώμα,
τον ύπνο δεν εχόρτασα, του ύπνου τη γλυκάδα,
το χέρι μου προσκέφαλι και το σπαθί μου στρώμα,
και το καριοφιλάκι μουσαν κόρη αγκαλιασμένο.*

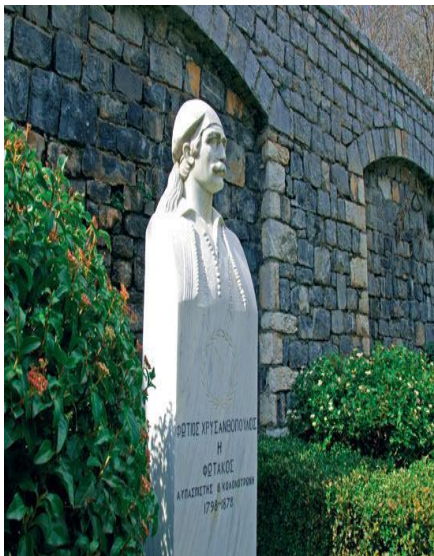
[2]

Των Κολοκοτρωναίων

*Με γέλασε νη χαρ αυγή, ταστρί και το φεγγάρι,
Και βγήκα νύχτα 'ς τα βουνά, ψηλά 'ς τα κορφοβούνια.
Ακώ τον άνεμο και ηγά, με τα βουνά μαλώνει.
«Νεσείς βουνά, ψηλά βουνά, και σεις κοντοραχούλαις,*

τι έχεται που μαλώνετε, τι έχετε που χτρευόστε;
Μη σας βαραίνουν τα νερά και τα πολλά τα χιόνια;
-Δε μας βαραίνουν τα νερά και τα πολλά τα χιόνια,
παρ' μας βαραίν' η κλεφτουριά, οι Κολοκοτρωναίοι».

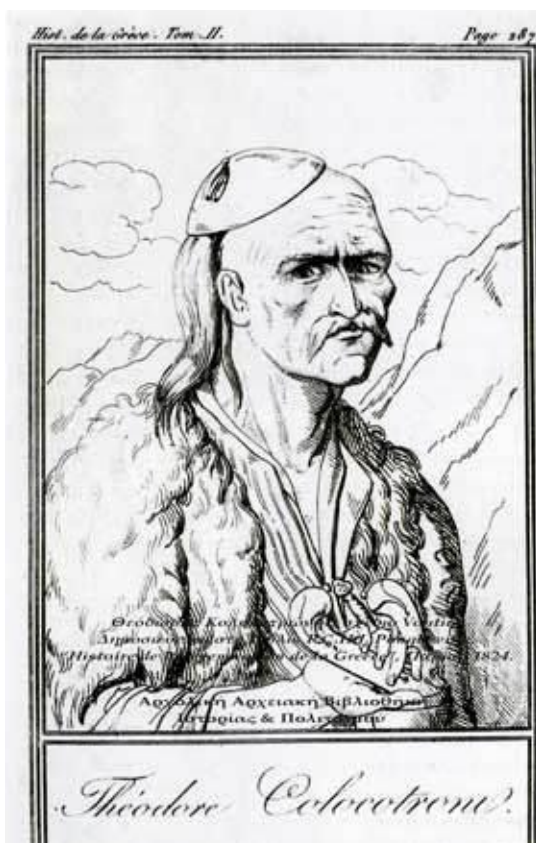
Εικόνες

Εικόνα 1 προτομή του Φώτιου Χρυσανθόπουλου (Μαγούλιανα Αρκαδίας 1798 – Τρίπολη 1878). Μαγούλιανα Αρκαδίας.

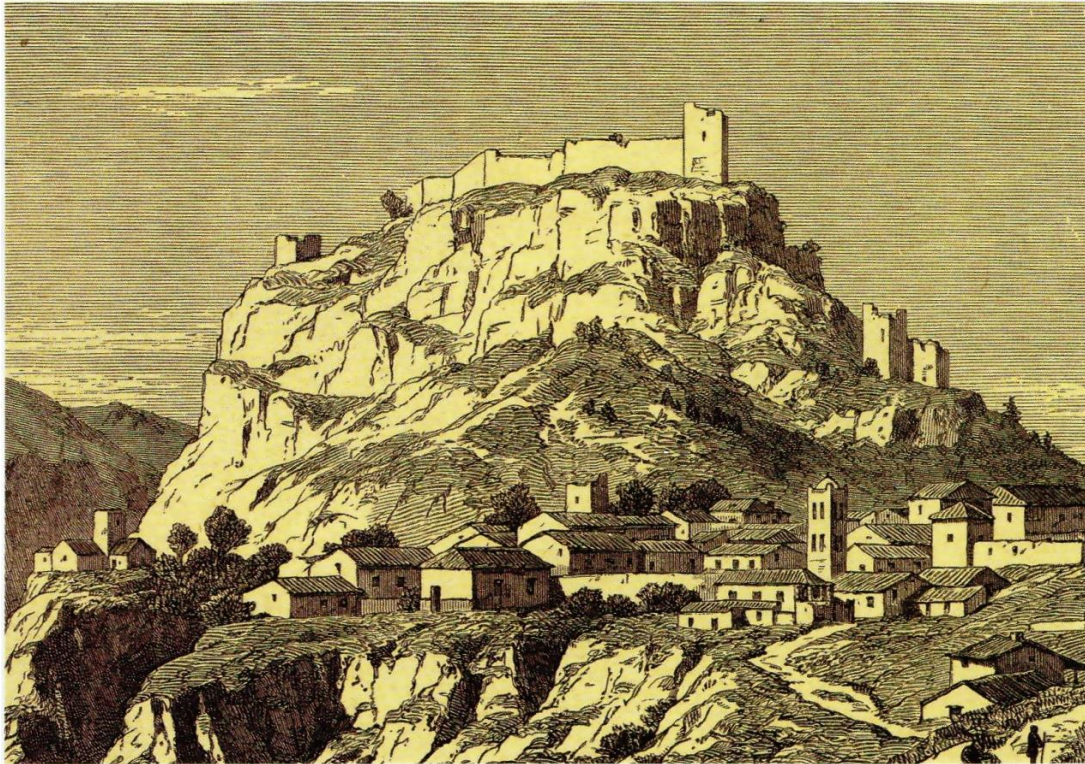
Εικόνα 2 Κανέλλος Δεληγιάννης (Λαγκάδια Γορτυνίας 1780 – Αθήνα 1862). Αθήνα, Εθνικό Ιστορικό Μουσείο.

Εικόνα 3 Ο Θεόδωρος Κολοκοτρώνης, σχέδιο του Voutier. Δημοσιεύεται στο F.C.H.L. Rouqueville, *Histoire de la Grèce*, Παρίσι, 1824, σ. 287

Μεμπούρες, ρ. 63). Δημοσιεύεται στο Αποστολός Ε. Βακαλόπουλος, *Ιστορία του Νέου Ελληνισμού, Η μεγάλη Ελληνική Επανάσταση (1821-1829)*, Θεσσαλονίκη 1980, σ. 619.

Εικόνα 5 Η ακρόπολη της Καρύταινας. Δημοσιεύεται στο Κ. Παπαρρηγόπουλος, *Ιστορία του Ελληνικού Έθνους*, Αθήνα, εκδ. Ελευθερουδάκης, 1932, σ. 53.

Εικόνα 6 Ο Νικήτας Σταματελόπουλος ή Νικηταράς (1784 - 1849), οπλαρχηγός από το Τουρκολέκα Μεγαλοπόλεως, ανιψιός και συνεργάτης του Κολοκοτρώνη. Φανταστική λιθογραφία του Α. Friedel. Δημοσιεύεται στο Δήμητρα Κουκίου – Μητροπούλου, *Adam Friedel Προσωπογραφίες Αγωνιστών της Ελληνικής Επανάστασης*, Αθήνα, εκδ. Ιστορική και Εθνολογική Εταιρεία της Ελλάδος, 2007, σ. 109.

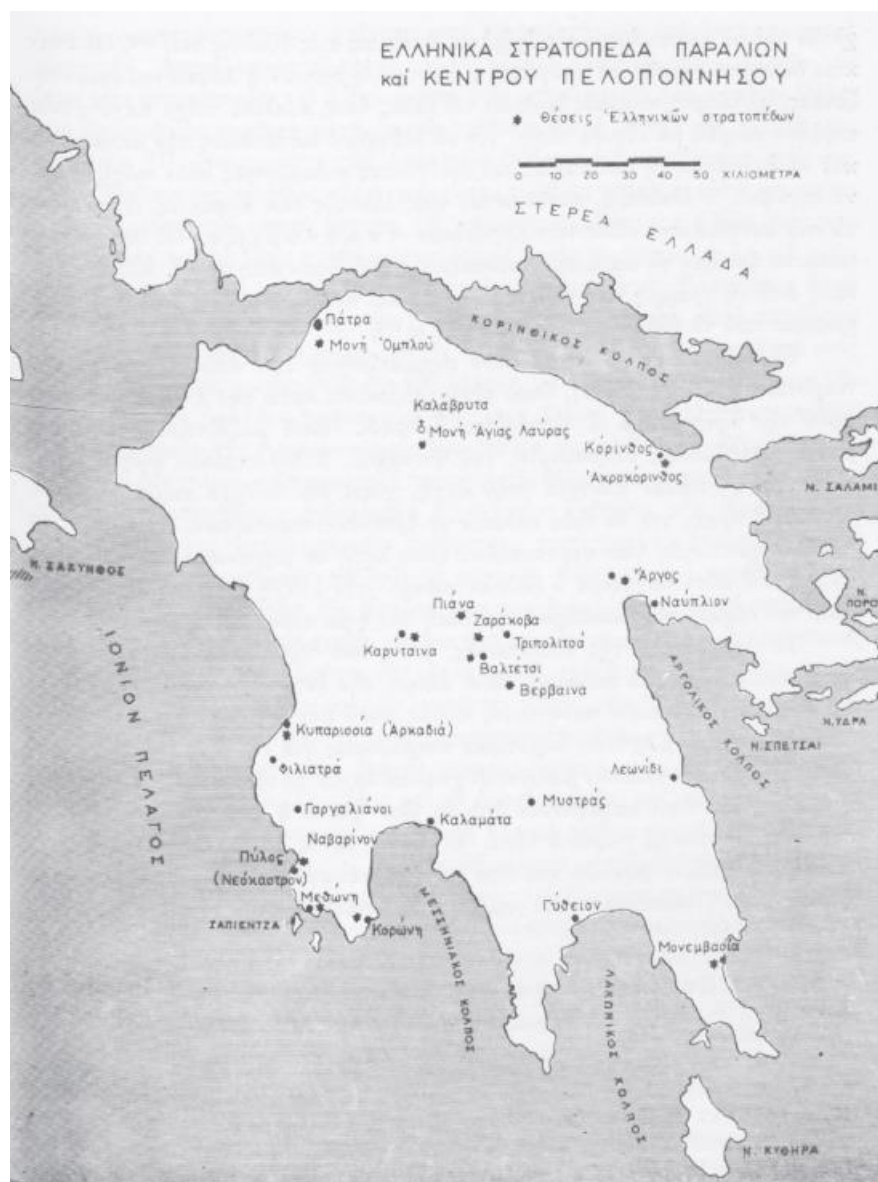
Εικόνα 7 Ανδρική ενδυμασία οπλαρχηγού. Δημοσιεύεται στο Δ. Φωτόπουλο – Α. Δεληβορριάς (επιμ.), *Η Ελλάδα του Μουσείου Μπενάκη*, Αθήνα, εκδ. Μουσείο Μπενάκη, 1997, σ. 501.

Εικόνα 8 Ο Θ. Κολοκοτρώνης την εποχή της Επανάστασης, με τη στολή του Σώματος Ελαφρού Πεζικού. Δημοσιεύεται στο Στ. Α. Παπαδόπουλος (επιμ.), Το Λεύκωμα Πεϋτιέ της Συλλογής Στεφάνου Βαλλιάνου, Αθήνα, εκδ. Εθνική Τράπεζα της Ελλάδος, 1971, σ. 60.

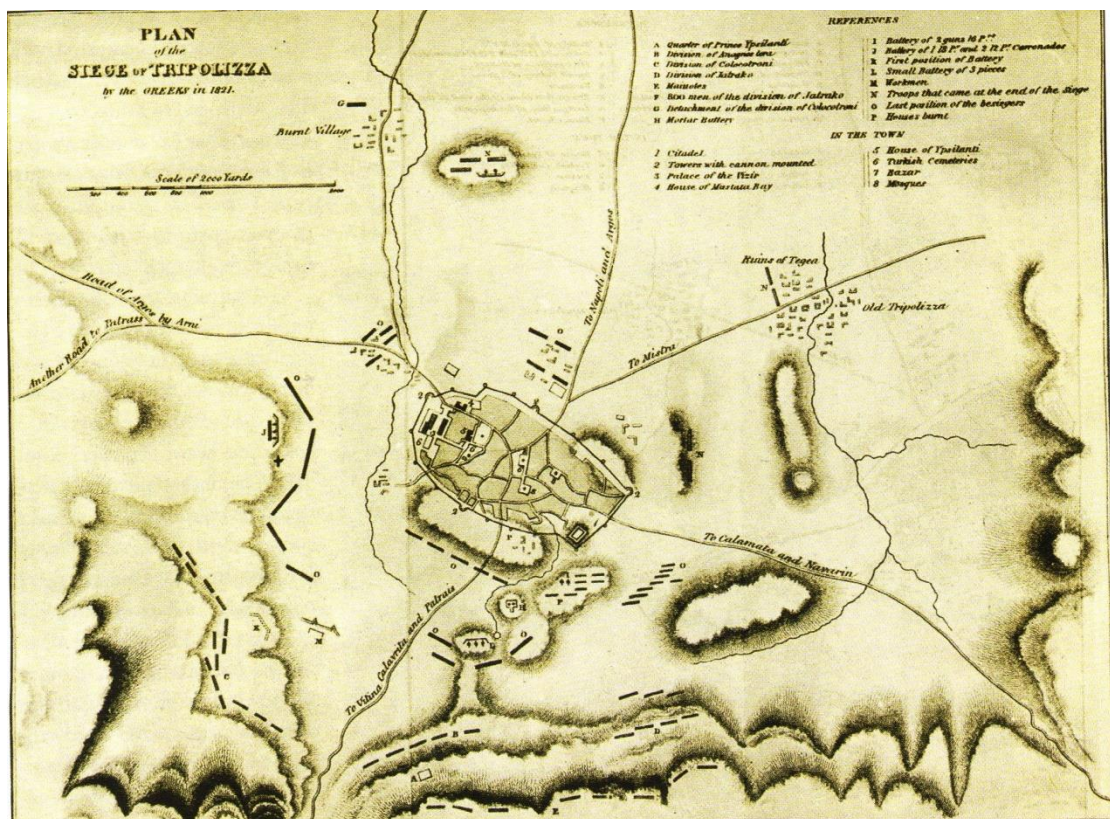
Εικόνα 9 Σχεδιάγραμμα από τις πρώτες επαναστατικές κινήσεις στην Πελοπόννησο. Δημοσιεύεται στο Απόστολος Ε. Βακαλόπουλος, *Ιστορία του Νέου Ελληνισμού, Η μεγάλη Ελληνική Επανάσταση (1821-1829)*, Θεσσαλονίκη 1980, σ. 340.

Εικόνα 10 Σχεδιάγραμμα τα ελληνικά στρατόπεδα του κέντρου και των παραλίων της Πελοποννήσου. Δημοσιεύεται στο Απόστολος Ε. Βακαλόπουλος, *Ιστορία του Νέου Ελληνισμού, Η μεγάλη Ελληνική Επανάσταση (1821-1829)*, Θεσσαλονίκη 1980, σ. 355.

Εικόνα 11 «Πόλεμος της Τριπολιτζάς και των περίξ αυτής χωριών» του Παναγιώτη Ζωγράφου. Από τη *Histoire Picturale de la Guerre de l' Indépendance Hellénique par Général Makrigiannis*, Έκδοση του Ιωάννη Γενναδίου, Γενεύη – Πάρισι 1926.

Εικόνα 12 Η πολιορκία της Τριπολιτσάς άρχισε τις πρώτες μέρες του Απριλίου του 1821, χάρη στην επιμονή του Θ. Κολοκοτρώνη που πίστευε ότι η πτώση της έδρας του βαλή του Μοριά θα είχε σημαντικές επιπτώσεις στην εξέλιξη της επανάστασης. Τον Μάιο του 1821 ο Μουσταφά πασάς κατόρθωσε να διασπάσει την πολιορκία και να εισέλθει στην πόλη με σημαντικές στρατιωτικές δυνάμεις. Ο Θ. Κολοκοτρώνης προσαρμόσε το σχέδιο στις νέες συνθήκες και τελικά στις 23 Σεπτεμβρίου 1821, μετά από πολιορκία έξι μηνών και ενώ είχαν προχωρήσει οι διαπραγματεύσεις για την παράδοση της πόλης, κατελήφθη με έφοδο ελληνικών

δυνάμεων, χάρη σε ένα τέχνασμα του στρατιώτη Μανόλη Δούνια από τον Πραστό Κυνουρίας.

Σχεδιάγραμμα της πολιορκίας της Τριπολιτσάς κατά το 1821, Thomas Gordon, *History of the Greek Revolution*, Λονδίνο 1832. Δημοσιεύεται στο Γ. Τσούλιος-Τ. Χατζής (επιμ.), *Ιστορικόν Λεύκωμα της Ελληνικής Επανάστασεως*, τ. Α΄, εκδ. Μέλισσα, Αθήνα 1970, σ. 149.

Εικόνα 13 Η λεία. Πίνακας του Θεόδωρου Ράλλη. Λάδι σε καμβά, Συλλογή Κουτλίδη. Δημοσιεύεται στο *Λεξικό Ελλήνων, Καλλιτεχνών. Ζωγράφοι-Γλύπτες-Χαράκτες*, 16^{ος}-20^{ος} αιώνας, τ. Δ΄, Αθήνα, εκδ. Μέλισσα, 2000, σ. 87.